TITI LIVII

PATAVINI

OPERA OMNIA

TITI
LIVII
PATAVINI
OPERA QVAE EXSTANT OMNIA

EX RECENSIONE

G. ALEX. RVPERTI

CVM SVPPLEMENTIS

FREINSHEMII

TOMVS SEPTIMVS.

AVGVSTAE TAVRINORVM
EX TYPIS IOSEPHI POMBA
ANNO MDCCCXXVI.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARVM

AB VRBE CONDITA

LIBER TRICESIMVS SEXTVS

BREVIARIVM

CAP. I; Bellum cum Antiocho decernitur ineundum, et laetis sacrificiis victoria portenditur. — II; Supplicatione facta ludisque magnis Iovi votis, provinciae et exercitus decernuntur. — III; Coloni maritimi frustra vacationem petunt rei navalis, et fetiales de ratione belli Antiocho indicendi consuluntur. — IV; Philippi, Ptolemaei, Poenorum et Masinissae legati Romam veniunt, pollicentes ad bellum hoc auxilia, pecuniam et frumentum. — V; Interea Antiochus per hibernorum tempus sollicitat civitatium graecarum animos, et Chalcide audit legationes Epirotarum Eleorumque. — VI; In concilio Boeotarum Thebis habito hanc gentem sibi adiungit, et Demetriade cum principibus Aetolorum, Amynandro et Hannibale de summa rerum Thessalorumque gente tentanda deliberat. — VII; Hannibal suadet, ut ante omnia Philippi amicitia petatur, et bellum transferatur e Graecia in Italiam. — VIII; Antiochus autem nihil horum facit, et legendo ossa Macedonum circa Cynoscephalas iacentia nullam apud hanc gentem init gratiam, et Philippum ad id tempus dubium compellit ad arma cum Romanis iungenda. — IX; Mox, Thessalorum metu terrendorum causa, Pheras, Scotussam aliaque oppida capit, — X; et Larissam oppugnat; sed, Ap. Claudii strategemate deceptus, Demetriadem redit. — XI; In hibernis ipse cum militibus diffluit luxuria, et Chalcide filiam Cleoptolemi uxorem ducit. Principio veris ope Mnesilochi Acarnanum gentem sibi conciliat, — XII; et Medionem proditione capit; at frustra tentat Thyrium Leucademque. — XIII; In-

terim M. Baebius propraetor et Philippus rex recipiunt oppida Thessaliae, quae Athamanes occupaverant. — XIV; Ibidem M'. Acilius Glabrio consul res prospere gerit, et Athamania omnis concedit in ius ditionemque Philippi. — XV; Antiochus undique destitutus et ab suis, morantibus in Asia, et ab Aetolis, vana promittentibus, iam Hannibalem, ut prudentem virum vatemque, admiratur, et intra saltum Thermopylarum sese recipit. — XVI; Ibi castra permunit, et Aetoli vertices circa montium obsident. — XVII; Acilius ad easdem fauces admovet copias, et duobus legatis, M. Porcio Catone et L. Valerio Flacco, ad illa cacumina missis, milites paucis alloquitur. — XVIII, XIX; Postero die, pugna utrinque orta, totus paene regis exercitus deletur. — XX; Consul per Phocidem et Boeotiam legiones ducit, et A. Atilius mergit capitque naves quasdam regias, frumento onustas. — XXI; Antiochus Ephesum transmittit, et Chalcis ceteraeque urbes in Euboea Romanis sine certamine traduntur. M. Cato, nuntius victoriae, Romam venit: et M. Fulvius Nobilior, ex Hispania reversus, ovans Vrbem ingreditur. — XXII-XXIV; Aetoli quia nihil pacati responderant legatis Acilii, Heraclea oppugnatur et capta diripitur. Inter captivos est Damocritus, princeps Aetolorum, qui olim T. Quintio, decretum gentis, quo arcessendum censuerant Antiochum, poscenti, ferociter dixerat, se id in Italia, castris super ripam Tiberis positis, daturum. — XXV; Philippus oppugnatione Lamiae absistere iubetur. — XXVI; Aetolis ab Antiocho mittitur pecunia, et auxilia promittuntur. — XXVII, XXVIII; Sed Heraclea capta franguntur eorum animi, et pacis petendae oratores Hypatam mittuntur ad consulem, qui postulat, ut in fidem se permittant Romanorum, et Dicaearchum, Menestam Amynandrumque sine mora dedant. — XXIX; Animi Aetolorum indignitate et difficultate eorum, quae imperata erant, exasperantur, et mox vana exspectatione implentur ab Nicandro, qui, ab Antiocho reversus et benigne exceptus a Philippo, Lamiam obsidente, consultantibus de pace romana supervenit. — XXX; Acilius, Oetam et Coracem transgressus, ad Naupactum descendit, quo concurrisse Aetolos, ut inde totum belli impetum sustinerent, audiverat. — XXXI; Eodem tempore iussu T. Quintii tum Messenii, cum Aetolis sentientes, concilio achaico se iterum iungunt, tum Achaei solvunt obsidionem Messenes, — XXXII; et Zacynthum insulam, fraude

interceptam, Romanis tradunt. — XXXIII; Philippus autem, permittente Acilio, Demetriadem, Dolopiam, aliaque oppida, quae defecerant ab societate romana, recipit; — XXXIV; et T. Quintius traiicit Naupactum, iam per duos menses a consule oppugnatam; ubi, obambulans muris, noscitur ab Aetolis, qui impensius orant, ut misereatur gentis suae. — XXXV; Eo auctore solvitur obsidio, et induciae Aetolis dantur. Consul cum Quintio ad achaicum concilium Aegium traiicit, ubi de Eleis et de exsulibus Lacedaemoniorum restituendis frustra agitur. Epirotarum Philippique legati Romam veniunt. — XXXVI; Alter consul P. Cornelius Scipio ludos, a se olim votos, sua impensa facit. Aedes Matris Magnae Idaeae et Iuventatis dedicantur. — XXXVII; Procurantur prodigia, et Scipio in provinciam proficiscitur. — XXXVIII; Q. Minucius proc. cum Liguribus, et P. Cornelius consul cum Boiis egregie pugnat. — XXXIX; M. Fulvius Nobilior ex ulteriore Hispania ovans Vrbem ingreditur, et P. Cornelius Scipio triumphum petit: quem honorem differendum quidem censet P. Sempronius Blaesus tribunus plebis, — XL; sed senatus universus, oratione consulis motus, extemplo decernit. — XLI; Dum haec in Italia geruntur, Antiochus Ephesi securus admodum de bello romano est; sed, ab Hannibale, cuius nunc maxima apud eum auctoritas est, monitus, Romanos mox in Asiam venturos navibus iam instructis petit Chersonesum, et Polyxenidam iubet ceteram parare classem. — XLII; C. Livius Piraeeum ad veterem classem cum nova, tribus Eumenis navibus aucta, pervenit, et utraque traiicit Delum. — XLIII; Paulo post et haec romana et regiae classes Phocaeam petunt; et Eumenes, certamine iam inito, Elaea complures adducit naves. — XLIV, XLV; Livius et Eumenes hostes in fugam vertunt, Ephesumque persequuntur. Romae consules (L. Cornelius Scipio et C. Laelius) praetoresque creantur.

I. **P**. Cornelium Cn. filium Scipionem, et M'. Acilium Glabrionem consules, inito magistratu, Patres, prius quam de provinciis agerent, res divinas facere maioribus hostiis iusserunt in omnibus fanis, in qui-

bus lectisternium [1] maiorem partem anni fieri solet; precarique, quod senatus de novo bello in animo haberet, ut ea res senatui populoque romano bene ac feliciter eveniret. Ea omnia sacrificia laeta fuerunt, primisque hostiis perlitatum est; et ita haruspices responderunt, eo bello terminos populi romani propagari, victoriam ac triumphum ostendi. Haec quum renuntiata essent, solutis religione animis, Patres rogationem ad populum ferri iusserunt: *Vellent iuberentne, cum Antiocho rege, quique sectam eius sequuti essent, bellum [2] iniri*? si ea rogatio perlata esset, tum, si ita videretur consulibus, rem integram ad senatum referrent. P. Cornelius eam rogationem pertulit. Tum senatus decrevit, ut consules Italiam et Graeciam provincias sortirentur; cui Graecia evenisset, ut praeter eum numerum militum, quem L. Quintius in eam provinciam ex auctoritate senatus scripsisset imperasseteve [3], ut eum exercitum acciperet, quem M. Baebius praetor anno priore ex senatusconsulto in Macedoniam traiecisset. Et extra Italiam permissum, ut, si res postulasset, auxilia ab sociis, ne supra quinque millium numerum, acciperet. L. Quintium superioris anni consulem legari ad id bellum [4] placuit. Alter consul, cui Italia provin-

Cap. I. 1. *Lectisternium.* Hic Crever. et Doër. observant, non tantum ex causa quadam forte suppeditata, sed etiam statis temporibus et in certis quibusdam templis lectisternia indici solita fuisse; et huius generis lectisternium notari in Kalendario Idibus Novemb. his verbis: *epulum indictum*, nempe diis. Lem. — *Hostiis perlitatum est*; vid. ad V, 38, n. 1.

2. *Vellent iuberentne cum Antiocho rege, quique sectam eius sequuti essent, bellum iniri*; vide ad XXIX, 27, n. 2, et XXXVIII, 48, n. 5.

3. *Ex auctoritate senatus scripsisset* e civibus *imperasseteve* sociis (cf. cap. 3 extr.), *ut eum exercitum* etc. hoc *ut* πλεονάζει, ut passim; vide ad XXII, 11, n. 2; sed e quibusdam libris recte forsan eiectum: quin et proxime praecedens *ut* abesse poterat.

4. *L. Quintium .... legari ad id bellum*; sic T. Quintio in Macedonia bellum gerenti legati ex SCto ad-

cia evenisset, cum Boiis iussus bellum gerere, utro exercitu mallet ex duobus, quos superiores consules habuissent; alterum ut mitteret Romam [5], eaeque urbanae legiones essent paratae, quo senatus censuisset.

II. His ita in senatu ad id, quae cuius [1] provincia foret, decretis, tum demum sortiri consules placuit. Acilio Graecia, Cornelio Italia evenit. Certa deinde sorte [2] senatusconsultum factum est: *quod populus romanus eo tempore duellum iussisset esse cum rege Antiocho, quique sub imperio eius essent, ut eius rei causa supplicationem imperarent consules; utique M'. Acilius consul ludos magnos Iovi voveret, et dona ad omnia pulvinaria* [3]. Id votum in haec verba, praeeunte P. Licinio pontifice maximo, consul nuncupavit: « Si duellum, quod cum Antiocho rege sumi » populus iussit, id ex sententia senatus populique » romani confectum erit; tum tibi, Iupiter, populus » romanus ludos magnos dies decem continuos faciet, » donaque ad omnia pulvinaria dabuntur de pecunia, » quantam senatus decreverit. Quisque magistratus » eos ludos quando ubique faxit, hi ludi recte facti, » donaque data recte sunto [4] ». Supplicatio inde ab duobus consulibus edicta per biduum fuit. Consulibus sortitis provincias, extemplo et praetores sor-

diti XXXII, 28 extr. et saepe aliis imperatoribus: nec tamen L. Quintii deinde ulla in hoc bello mentio est; Duker. Conf. XXXV, 23, ad XXXVI, 17, n. 1, et XXXVII, 1, n. 6; Lips. de Mil. rom. II, 10.

5. *Cum Boiis iussus bellum gerere... alterum ut mitteret Romam* etc. vide ad XL, 30, n. 2.

Cap. II, 1. *His ita in senatu, ad, ob, id, quae cuius* etc. forte legendum esset *cuiusque*, vel cum Bened. *quae et cuius*.

2. *Certa deinde sorte* etc. posteaquam sorte, sortitione, decretum est; Ern. An leg. *ducta deinde sorte?*

3. *Vtique M'. Acilius consul ludos magnos Iovi voveret, et dona ad omnia pulvinaria*; vide ad V, 13, n. 5, et XXVII, 33, n. 4.

4. *Donaque data recte sunto*; vide ad XXII, 10, n. 2.

titi sunt. M. Iunio Bruto iurisdictio utraque[5] evenit, A. Cornelio Mammulae Bruttii, M. Aemilio Lepido Sicilia, L. Oppio Salinatori Sardinia, C. Livio Salinatori classis, L. Aemilio Paullo Hispania ulterior. His ita exercitus decreti. A. Cornelio novi milites[6], conscripti priore anno ex senatusconsulto a L. Quintio consule, dati sunt; iussusque tueri omnem oram circa Tarentum Brundisiumque. L. Aemilio Paullo in ulteriorem Hispaniam praeter eum exercitum, quem a M. Fulvio propraetore accepturus esset, decretum est, ut novorum militum tria millia duceret et trecentos equites; ita ut in iis duae partes sociun latini nominis, tertia civium romanorum esset. Idem supplementi ad C. Flaminium, cui imperium prorogabatur, in Hispaniam citeriorem est missum. M. Aemilius Lepidus a L. Valerio, cui successurus esset, simul provinciam exercitumque accipere iussus: L. Valerium, si ita videretur, pro praetore in provincia retinere, et provinciam ita dividere, ut una ab Agrigento ad Pachynum esset, altera a Pachyno Tyndarium: eam maritimam oram L. Valerius viginti navibus longis custodiret. Eidem praetori mandatum, ut duas decumas frumenti exigeret[7]; id ad mare comportandum devehendumque in Graeciam curaret. Idem L. Oppio de alteris decumis exigendis in Sardinia imperatum: ceterum non in Graeciam, sed Romam, id frumentum portari placere. C. Livius praetor, cui classis evenerat, cum triginta navibus paratis traiicere in

5. *Bruto iurisdictio utraque evenit*; vide ad XXV, 41, n. 8.

6. *A. Cornelio novi milites* etc. conf. XXXV, 41.

7. *Vt duas decumas frumenti exigeret*, dandas ex agro decumano, in Sicilia a publicanis redempto. Conf. XXXVII, 2 extr. — Mox pro *id* forte leg. *et*, vel *et id*.

Graeciam primo quoque tempore iussus, et ab Atilio naves accipere. Veteres naves, quae in navalibus erant, ut reficeret et armaret, M. Iunio praetori negotium datum est, et in eam classem socios navales libertinos [8] legeret.

III. Legati terni in Africam ad Carthaginienses et in Numidiam ad frumentum rogandum, quod in Graeciam portaretur, missi; pro quo pretium solveret populus romanus. Adeoque in apparatum curamque eius belli civitas intenta fuit, ut P. Cornelius consul ediceret, *Qui senatores essent, quibusque in senatu sententiam dicere liceret* [1], *quique minores magistratus essent, ne quis eorum longius ab urbe Roma abiret, quam unde eo die redire posset; neve uno tempore quinque senatores ab urbe Roma abessent.* In comparando impigre classem C. Livium praetorem contentio, orta cum colonis maritimis, paulisper tenuit. Nam, quum cogerentur in classem, tribunos plebei appellarunt: ab iis ad senatum reiecti sunt. Senatus ita, ut ad unum omnes consentirent, decrevit, vacationem rei navalis his colonis non esse [2]. Ostia et Fregenae et Castrum novum et Pyrgi et Antium et Tarracina et Minturnae et Sinuessa fuerunt, quae cum praetore de vacatione certaverunt. Consul deinde M'. Acilius ex senatusconsulto ad collegium fetialium retulit: *Ipsine uti-*

8. *Socios navales libertinos*; vide ad IX, 38, n. 1.

Cap. III. 1. *Qui s. essent, quibusque in senatu sententiam dicere liceret*; vide ad XXII, 49, n. 13. — *Ne quis eorum longius ab urbe Roma abiret .... abessent*; conf. ad XLIII, 11, n. 3. — *In comparando impigre classem* MSS. *In comparanda i. classe* quaedam cdd. Cf. ad XXXV, 45, n. 2.

2. *Vacationem rei navalis his colonis non esse*; vide ad XXVII, 38, n. 2 et 3. — *Ad collegium fetialium retulit* etc. vide ad I, 24, n. 5, et IX, 9, n. 2. — *An ad praesidium nuntiaretur?* vide ad XXXI, 8, n. 5, et XXXVIII, 46, n. 5.

que regi Antiocho indiceretur bellum, an ad praesidium nuntiaretur? et num Aetolis quoque separatim indici iuberent bellum? et num prius societas eis et amicitia renuntianda esset [3], *quam bellum indicendum?* Fetiales responderunt: *Iam ante sese, quum de Philippo consulerentur, decresse, nihil referre, ipsi coram, an ad praesidium* [4], *nuntiaretur. Amicitiam renuntiatam videri, quum legatis, toties repetentibus res, nec reddi, nec satis fieri aequum censuissent. Aetolos ultro sibi bellum indixisse, quum Demetriadem, sociorum urbem, per vim occupassent; Chalcidem terra marique oppugnatum issent; regem Antiochum in Europam ad bellum populo romano inferendum traduxissent.* Omnibus iam satis comparatis, M'. Acilius consul edixit: *Vt, quos L. Quintius milites conscripsisset, et quos sociis nominique latino imperasset, quos secum in provinciam ire oporteret, et tribuni militum legionis primae et tertiae, uti omnes Brundisium* [5] *Idibus Maiis convenirent.* Ipse ante diem quintum Nonas Maias paludatus Vrbe egressus est. Per eosdem dies et praetores in provincias profecti sunt.

IV. Sub idem tempus legati ab duobus regibus, Philippo Macedoniae et Ptolemaeo Aegypti [1], Ro-

3. *Societas eis et amicitia renuntianda*; vide ad XXV, 18, n. 5.

4. *Iam ante sese, quum de Philippo... nuntiaretur*; vide ad XXXI, 8, n. 4, 5. — *Toties repetentibus res, nec reddi, nec satis fieri* etc. vide ad I, 22, n. 5.

5. *Vti omnes Brundisium* etc. vide ad XXII; 11, n. 2. — *Ante diem quintum Nonas M. Paludatus V. e.*; vide ad I, 26, n. 1, et VI, 1, n. 9.

Cap. IV. 1. *Ptolemaeo Aegypti.* Vocem *rege* post *Aegypti* olim vulgatam cum Crev. alii abhinc deleverunt; sed eam Doëring. revocavit, quia, ut ipse Drak. testatur, vett. lib. ad unum omnes constanter eam servant; nec eiusdem vocabuli repetitio in orationis simplicitate offensioni esse debet. Lem. — *Si M'. Acilio consuli non defuisset*; vide ad III, 46, n. 3.

mam venerunt, pollicentes ad bellum auxilia et pecuniam et frumentum. Ab Ptolemaeo etiam mille pondo auri, viginti millia pondo argenti allata. Nihil eius acceptum. Gratiae regibus actae: et, quum uterque se cum omnibus copiis in Aetoliam venturum, belloque interfuturum polliceretur, Ptolemaeo id remissum; Philippi legatis responsum, gratum eum senatui populoque romano facturum, si M'. Acilio consuli non defuisset. Item ab Carthaginiensibus et Masinissa rege legati venerunt. Carthaginienses tritici modium [2] mille, hordei quingenta millia ad exercitum, dimidium eius Romam apportaturos polliciti sunt; id ut ab se munus Romani acciperent, petere se: et classem suorum suo sumptu comparaturos; et stipendium, quod pluribus pensionibus in multos annos deberent, praesens omne daturos. Masinissae legati quingenta millia modium tritici, trecenta hordei ad exercitum in Graeciam; Romam trecenta millia modium tritici, ducenta quinquaginta hordei; equites quingentos, elephantos viginti regem ad M'. Acilium consulem missurum. De frumento utrisque responsum, ita usurum eo populum romanum, si pretium acciperent. De classe Carthaginiensibus remissum; praeterquam si quid navium ex foedere deberent. De pecunia item responsum, nullam ante diem [3] accepturos.

2. *Tritici modium mille*: summam tritici mendosam esse, ex ea summa, quam mox a Masinissa, quamque XLIII, 6, ab eodem et a Poenis oblatam legimus, nec non ex XXII, 37, et XXVI, 47, iam colligerunt Sigon. et Drak. Hic ex XLIII, 6, coni. *tritici X. C. M.*, h. e. decies centena millia, ut librarii non assequuti sint notas, vel ex Pal. 2, *tritici modium centena millia*; et ex Lov. 3, *hordei quinquaginta millia.* — *Classem suorum suo sumptu c.* vox *suorum* forte tollenda et orta ex seq. *suo* et prima syll. voc. *sumptu*; Duk.

3. *Nullam ante diem*, foederis legibus definitam, *accepturos* se pecuniam. Conf. XXX, 37, et ad XXXIV, 6, n. 6.

V. Quum haec Romae agebantur [1], Chalcide Antiochus, ne cessaret per hibernorum tempus, partim ipse sollicitabat civitatium animos mittendis legatis, partim ultro ad eum veniebant; sicut Epirotae communi gentis consensu, et Elei e Peloponneso venerunt. Elei auxilium adversus Achaeos petebant, quos, post bellum non ex sua sententia indictum Antiocho, primum civitati suae arma illaturos credebant. Mille iis pedites cum duce cretensi Euphane sunt missi. Epirotarum legatio erat minime in partem ullam liberi aut simplicis animi. Apud regem gratiam initam volebant cum eo, ut caverent [2], ne quid offenderent Romanos. Petebant enim, *ne se temere in causam deduceret, expositos adversus Italiam pro omni Graecia, et primos impetus Romanorum excepturos. Sed, si ipse posset terrestribus navalibusque copiis praesidere Epiro* [3], *cupide eum omnibus Epirotas et urbibus et portubus suis accepturos. Si id non posset, deprecari, ne se nudos atque inermes* [4] *romano bello obiiceret.* Hac legatione id agi apparebat, ut, sive (quod magis credebant) abstinuisset Epiro, integra sibi omnia apud exercitus romanos [5] essent, conciliata satis apud regem gratia,

CAP. V. 1. *Quum haec Romae agebantur*; non dubito, quin ex iis, quae ad I, 40, annotata sunt, h. l. et c. 15 pr. legendum sit *agerentur*; Duker. Possis et *dum agebantur*. — *Ne cessaret per hibernorum tempus*; vide ad II, 18, n. 1. Illud *per* abest a MS. Barber. non improb. Gron. ut vel intelligatur, vel sensus sit: ne tempus hib. otiosum transmitteretur. Idem mox delendum monet τὸ *venerunt*. Gesta vero haec esse τοῦ χειμῶνος καταρχομένου tradit Polybius, XX, 3, quem conf. ad seqq.

2. *Volebant cum eo, ut caverent*; vide ad VIII, 14, n. 3. — *Ne quid offenderent Romanos*; vide ad III, 21, n. 2.

3. *Praesidere Epiro*; vide ad X, 17, n. 3. Mox *omnibus* e MSS. recepimus pro vulgata lectione *omnes*, suadente Gron.

4. *Nudos atque inermes romano bello obiiceret*; vide ad III, 19, n. 9, et XXXV, 43, n. 4.

5. *Apud exercitus romanos*; vox media delenda; Gron.

quod accepturi fuissent venientem; sive venisset, sic quoque spes veniae ab Romanis foret, quod, non exspectato longinquo auxilio[6] ab se, praesentis viribus succubuissent. Huic tam perplexae legationi, quia non satis in promptu erat, quid responderet, legatos se missurum ad eos dixit, qui de iis, quae ad illos seque communiter pertinerent, loquerentur.

VI. In Boeotiam ipse profectus est, causas in speciem irae adversus Romanos eas, quas ante dixi [1], habentem, Brachyllae necem, et bellum a Quintio Coroneae, propter romanorum militum caedes, illatum; re vera per multa iam saecula publice privatimque labante egregia quondam disciplina gentis [2], et multorum eo statu, qui diuturnus esse sine mutatione rerum non posset. Obviam effusis undique Boeotiae principibus, Thebas venit. Ibi in concilio gentis, quamquam et ad Delium, impetu in praesidium romanum facto, et ad Chalcidem commiserat nec a

6. *Longinquo auxilio*, quod e longinquo veniret, ut μακρὰ βοήθεια seu ἐπιβοήθεια et παραβοήθεια in Aeneae Poliorc. c. 16; Xenoph. Cyrop. V, 4, n. 47, et Polyb. II, 5, §. 2, ubi conf. Schweigh.

Cap. VI. 1. *Causas in speciem irae* (vide ad VI, 14, n. 2) *adversus Romanos eas, quas ante dixi* etc. vide ad XXXIII, 27-29, et XXXIV, 47. Ad seqq. conf. Polyb. XX, 4-7, qui singula fusius tradit.

2. *Publice privatimque labante egregia quondam disciplina gentis* (vide ad Praef. n. 13), *et multorum eo statu* praesente hominum atque inprimis domi nobilium, *qui diuturnus esse sine mutatione rerum non posset*, h. e. multis ita aevum agentibus eumque privatarum rerum statum obtinentibus, ut perdita republica illis opus esset, ut, nisi rempublicam turbarent et moverent, et sic iudicia ac legum minas effugerent, suum statum propediem motum et eversum viderent: quales describit Sallust. in bello Catil. et Cicero in Catil. II, qualesque pingunt instigatores facesque civilis belli Caesar, Sallustius, Lucanus, Petronius; Gron. coll. XXXV, 34, n. 3, XLII, 30; Sueton. Caes. 27, et in prim. loco egregio Polyb. XX, 6, de perdito reip. Boeotorum statu. Idem coni. *labantem egregiam q. disciplinam gentis et multorum eum statum*, sc. causas belli habentem. Immo *multorum eo statu*, sc. existente; Drak.

parvis nec dubiis principiis bellum, tamen eandem orationem exorsus, qua in colloquio primo ad Chalcidem, quaque per legatos in concilio Achaeorum usus erat, ut amicitiam secum institui, non bellum indici Romanis postularet; neminem, quid ageretur [3], fallebat. Decretum tamen sub levi verborum praetextu pro rege adversus Romanos factum est. Hac quoque gente adiuncta, Chalcidem regressus, praemissis inde literis, ut Demetriadem convenirent principes Aetolorum, cum quibus de summa rerum deliberaret [4], navibus eo ad diem indictam concilio venit. Et Amynander accitus ad consultandum ex Athamania; et Hannibal Poenus, iam diu non adhibitus, interfuit ei concilio. Consultatum de Thessalorum gente est, quorum omnibus, qui aderant, voluntas tentanda videbatur. In eo modo diversae sententiae erant, quod alii extemplo agendum; alii ex hieme, quae tum ferme media erat, differendum in veris principium; et alii legatos tantummodo mittendos, alii cum omnibus copiis eundum censebant, terrendosque metu, si cunctarentur.

VII. Quum circa hanc fere consultationem disceptatio omnis verteretur, Hannibal, nominatim interrogatus sententiam [1], in universi belli cogitationem regem atque eos, qui aderant, tali oratione vertit:

3. *Neminem, quid ageretur, fallebat* non bene referri potest ad *exorsus*. Melius floeret oratio, si legeretur: *exorsus est, qua . . . postularet. Neminem quidem, quid ageretur, fallebat*, i. e. latebat; Duk. — Et ita recepit Doëring. qui in hoc loco anacoluthon agnoscere noluit. Lem. — *Sub levi verborum praetextu*. Non aperte enim bellum adversus Romanos fuerat decretum, sed res leviter tantum verbis speciosis tegebatur ita, ut nihil obscuri esset. Lem.

4. *Cum quibus de summa rerum* (vide ad III, 5, n. 6) *deliberaret*; cf. XXXV, 45 extr. — *Et alii legatos*, del. *et*; Duk.

Cap. VII. 1. *Hannibal, interrogatus sententiam* (vide ad XXXII, 23, n. 1). — *Tali oratione* etc. conf. Iustin. XXXI, 5, et Appian.

» Si, ex quo traiecimus in Graeciam, adhibitus essem in consilium, quum de Euboea, de Achaeis, de Boeotia agebatur, eandem sententiam dixissem, quam hodie, quum de Thessalis agitur, dicam. Ante omnia Philippum et Macedonas in societatem belli quacumque ratione censeo deducendos esse. Nam quod ad Euboeam Boeotosque et Thessalos attinet, cui dubium est, quin, ut quibus nullae suae vires sint, praesentibus adulando semper, quem metum in consilio habeant, eodem ad impetrandam veniam utantur? simul ac romanum[2] exercitum in Graecia viderint, ad consuetum imperium se avertant? nec iis noxae futurum sit, quod, quum Romani procul abessent, vim tuam praesentis exercitusque tui experiri noluerint? Quanto igitur prius potiusque est, Philippum nobis coniungere, quam hos? cui, si semel in causam descenderit[3], nihil integri futurum sit, quique eas vires afferat, quae non accessio tantum ad romanum esse bellum, sed per se ipsae nuper sustinere potuerint Romanos. Hoc ego adiuncto (absit verbo invidia[4]) qui dubitare de eventu possim? quum, quibus adversus Philippum valuerint Romani, iis nunc fore videam ut ipsi oppugnentur. Aetoli, qui Philippum (quod inter omnes constat) vicerunt, cum Philippo ad-

Syr. 14. — *Vertit* a Thessalorum gente; Drak. Conf. ad III, 63, n. 1.

2. *Simul ac romanum*, forte *ac*, *simul r.* etc. Gron.

3. *Si semel in causam* nostram *descenderit*, ad partes nostras transierit. Sic *dissentientes in causam deducere* XLII, 38. — *Nihil integri fut. sit.* Sensus est : qui, si semel nobiscum arma iunxerit, nequaquam postea mutare consilium et cum Romanis in gratiam redire poterit. *Nihil integri*, ut observat Doëring. *aliquid esse* dicitur ei, cui, re semel affecta et inchoata, potestas *pro arbitrio agendi* crepta est ita, ut a consilio semel capto recedere nequeat. Lem.

4. *Absit verbo invidia*; vide ad IX, 19, n. 7.

» versus Romanos pugnabunt. Amynander atque » Athamanum gens, quorum secundum Aetolos plurima fuit opera in eo bello, nobiscum stabunt. » Philippus tum, te quieto, totam molem sustinebat » belli: nunc duo maximi reges, Asiae Europaeque » viribus, adversus unum populum (ut meam utramque fortunam taceam[5]), patrum certe aetate ne » uni quidem Epirotarum regi parem, (quid tandem » erit vobiscum comparatus?) geretis bellum. Quae » igitur res mihi fiduciam praebet, coniungi nobis » Philippum posse? Vna, communis utilitas, quae » societatis maximum vinculum est: altera, auctores » vos Aetoli. Vester enim legatus hic[6] Thoas inter » cetera, quae ad exciendum in Graeciam Antiochum » dicere est solitus, ante omnia hoc semper affirmavit, fremere Philippum, et aegre pati, sub specie » pacis leges servitutis sibi impositas. Ille quidem » ferae bestiae vinctae aut clausae, et refringere claustra cupienti, regis iram verbis aequabat. Cuius si » talis animus est, solvamus nos eius vincula, et

5. *Vt meam utramque fortunam taceam*, secundam et adversam. « Non adsequor sententiam horum verborum. Dum secundis rebus utebatur Hannibal, populus romanus ei impar erat: sed hoc dici non potest, postquam conversa fortuna cum adversis conflictari coepit. In extrema oratione quidem dicit, se cum Romanis bellare *bonis suis malisque didicisse:* sed ex eo non efficitur, Romanos malis illius rebus bellum cum eo gerentes ei impares fuisse »; Duker. Illa modeste puto dicta esse hoc sensu: ut iam de me nihil dicam, qui initio secunda semper fortuna, et postremo quidem adversa usus sum, sed non mea culpa. Conf. omnino XXVIII, 12, et XXX, 35. — *Epirotarum regi*, Pyrrho. Ad seqq. conf. Victor. Var. Lect. XX, 1, qui ea cum locis Demosth. ex orat. pro Ctesiph. comparat.

6. *Vester enim legatus hic Thoas*, etc. vide ad XXXV, 32, n. 2. — *Ille quidem ferae bestiae vinctae* etc. idem de Philippo dixit Alexander Acarnan XXXV, 18. An itaque pro *ille* legendum *alius*? Sed eadem comparatio pluribus potuit in mentem venire, vel Livio res exornanti tribuenda, qui ea utitur passim; vid. XXXV, 18, n. 4.

» claustra refringamus, ut erumpere diu coërcitam
» iram in hostes communes possit [7]. Quod si nihil
» eum legatio nostra moverit, at nos, quoniam nobis
» eum adiungere non possumus, ne hostibus nostris
» ille adiungi possit, caveamus. Seleucus filius tuus
» Lysimachiae est; qui si eo exercitu, quem secum
» habet, per Thraciam proxima Macedoniae coeperit
» depopulari, facile ab auxilio ferendo Romanis Phi-
» lippum ad sua potissimum tuenda avertet. De Phi-
» lippo meam sententiam habes. De ratione universi
» belli quid sentirem, iam ab initio non ignorasti.
» Quod si tum auditus forem, non in Euboea Chal-
» cidem captam, et castellum Euripi expugnatum
» Romani, sed Etruriam Ligurumque et Galliae Ci-
» salpinae oram bello ardere, et, qui maximus iis
» terror est, Hannibalem in Italia esse audirent. Nunc
» quoque arcessas censeo omnes navales terrestres-
» que copias. Sequantur classem onerariae cum com-
» meatibus: nam hic sicut ad belli munera pauci
» sumus, sic nimis multi pro inopia commeatuum [8].
» Quum omnes tuas contraxeris vires, divisam clas-
» sem partim Corcyrae in statione habebis, ne tran-
» situs Romanis liber ac tutus pateat; partim ad litus
» Italiae, quod Sardiniam Africamque spectat, traii-
» cies: ipse cum omnibus terrestribus copiis in Byl-
» linum agrum [9] procedes. Inde Graeciae praesidebis,

7. *Vt erumpere diu coërcitam iram* (ita MSS. non, ut edd. antt., *coërcita ira*) *in hostes possit*, h. e. effundere. Conf. Gron. et Drak. ad h. l. et Ernesti Clav. Cic. voc. *erumpere*.

8. *Pro inopia commeatuum*; vide ad VII, 33, n. 2.

9. *In Byllinum agrum*, Byllidis seu Bullidis, oppidi maritimi Macedoniae seu Illyrici; unde *Bullini* (hinc XLIV, 30, pro *Bullianorum* Drak. edidit *Bullinorum*, at Sigon. *Bulinorum* e Steph.), *Buliones*, *Bullienses*, *Bullidenses*, *Byllidenses*, *Bulliones* vide Drakenb. ad h. l. et XLIV, 30; Palmer. Graec. Ant. I; Ernesti Clav. Cic. in Ind. geogr.

» et speciem Romanis traiecturum te praebens, et, » si res poposcerit, traiecturus. Haec suadeo, qui, » ut non omnis peritissimus sim belli, cum Romanis » certe bellare bonis malisque meis didici. In quae » consilium dedi, in eadem nec infidelem, nec se» gnem operam polliceor. Dii approbent eam sen» tentiam, quae tibi optima visa fuerit. »

VIII. Haec ferme Hannibalis oratio fuit; quam laudarunt magis[1] in praesentia, qui aderant, quam rebus ipsis exsequuti sunt. Nihil enim eorum est factum, nisi quod ad classem copiasque arcessendas ex Asia Polyxenidam misit. Legati Larissam ad concilium Thessalorum sunt missi, et Aetolis Amynandroque dies ad conveniendum exercitui Pheras est dictus. Eodem et rex cum suis copiis confestim venit. Ibi dum opperitur Amynandrum atque Aetolos, Philippum Megalopolitanum cum duobus millibus hominum ad legenda ossa Macedonum circa Cynoscephalas, ubi debellatum erat cum Philippo [2], misit; sive ab ipso, quaerente sibi commendationem ad Macedonum gentem et invidiam regi, quod insepultos

voc. *Byllis*. — *Graeciae praesidebis*; vide supra ad X, 17, n. 3. — *Vt*, quamvis, *non omnis belli*, cum omnibus populis, et terra marique gerendi: cui *Romanum* opponitur.

Cap. VIII, 1. *Quam laudarunt magis*, etc. conf. Iustin. XXXI, 6, et Appian. Syr. 14. — *Aetolis Amynandroque dies dictus est ad conveniendum exercitui* (cum exercitu Antiochi) *Pheras*: ita voces cohaerere puto, ne duplex dativus ad *dictus* referatur; Drak. Conf. ad XXII, 12, n. 1. *Ab Aetolis* emend. Iac. Gronov. (sed credibilius esse, ab Antiocho, quem imperatorem fecerint, XXXV, 45, diem illam fuisse dictam, ut cap. 15, quam ab Aetolis et Amynandro, iam monuit Duk.) *cum exercitu* Gron., et *sunt missi ab Aetolis Amynandroque dies ad c. exercitui P. e. d.* Bened.

2. *Ad legenda* sepeliendaque *ossa Macedonum circa Cynoscephalas, ubi debellatum erat cum Philippo* a Romanis, *misit* etc., conf. Appian. Syr. 15 (ubi Antiochum ipse magnifice sepelivisse milites tradit); Plut. Flamin. c. 9; Alcaei carmen XXII, in Brunck. Anal. t. I, p. 492; Iacobs ad Anthol. Gr. t. I, p. 2, pag. 365.

milites reliquisset [3], monitus; sive ab insita regibus vanitate ad consilium specie amplum, re inane, animo adiecto. Tumulus est, in unum ossibus, quae passim strata erant, coacervatis, factus; qui nullam gratiam ad Macedonas, odium ingens ad Philippum movit. Itaque, qui ad id tempus fortunam esset in consilio habiturus [4], is extemplo ad M. Baebium propraetorem misit, *Antiochum in Thessaliam impetum fecisse. Si videretur ei, moveret ex hibernis: se obviam processurum, ut, quid agendum esset, consultarent.*

IX. Antiocho, ad Pheras iam castra habenti, ubi coniunxerant ei se Aetoli et Amynander, legati ab Larissa venerunt, quaerentes, quod ad factum dictumve Thessalorum bello lacesseret eos? simul orantes, ut remoto exercitu, per legatos, si quid ei videretur, secum disceptaret. Eodem tempore quingentos armatos, duce Hippolocho, Pheras in praesidium miserunt. Hi exclusi aditu, iam omnia itinera obsidentibus regiis, Scotussam se receperunt. Legatis Larissaeorum rex clementer respondit, *Non belli faciendi, sed tuendae et stabiliendae libertatis Thessalorum causa, se Thessaliam intrasse.* Similia his qui cum Pheraeis ageret, missus. Cui nullo dato responso, Pheraei ipsi legatum ad regem, principem civitatis Pausaniam, miserunt. Qui quum haud dissimilia his, ut in causa pari [1], quae pro Chalcidensibus in colloquio ad Euripi fretum dicta erant, quaedam etiam ferocius egisset; rex etiam atque etiam deliberare eos iussos, ne id

3. *Quod insepultos milites reliquisset*; vide ad I, 49, n. 1.

4. *Fortunam in consilio habiturus*, transiturus in eas partes, quibus fortuna belli adspiraret. Conf. Appian. l. l. — *Ad M. Baebium p. misit* etc., vide supra ad librum VIII, cap. 19, not. 10.

Cap. IX. 1. *Vt in causa pari*; vide ad VIII, 30, n. 7. — *Quae pro Chalcidensibus in colloquio* etc., vide ad XXXV, 46.

consilii caperent, cuius, dum in futurum nimis cauti et providi essent, extemplo poeniteret, dimisit. Haec renuntiata Pheras legatio quum esset, ne paulum quidem dubitarunt, quin pro fide erga Romanos, quidquid sors belli tulisset, paterentur. Itaque et hi summa ope parabant se ad urbem defendendam, et rex ab omni parte simul oppugnare moenia est aggressus, et, ut qui satis intelligeret (neque enim dubium erat), in eventu eius urbis positum esse, quam primam aggressus esset, aut sperni deinde ab universa gente Thessalorum, aut timeri se, omnem undique terrorem obsessis iniecit. Primum impetum oppugnationis satis constanter sustinuerunt: dein, quum multi propugnantes caderent, aut vulnerarentur, labare animi coepere. Revocati deinde castigationibus principum ad perseverandum in proposito, relicto exteriore circulo muri, deficientibus iam copiis, in interiorem partem urbis concesserunt, cui brevior orbis munitionis circumiectus erat. Postremo victi malis, quum timerent, ne vi captis nulla apud victorem venia esset, dediderunt sese. Nihil inde moratus rex, quatuor millia armatorum, dum recens terror esset, Scotussam misit. Nec ibi mora deditionis est facta [2], cernentibus Pheraeorum recens exemplum, qui, quod pertinaciter primo abnuerant, malo domiti tandem fecissent. Cum ipsa urbe Hippolochus Larissaeorumque deditum est praesidium. Dimissi ab

2. *Nec ibi mora deditionis est facta*, forte *deditioni*, ut III, 2; IV, 13; VI, 31; XXVIII, 7; XLII, 7: nam *mora deditionis* recte quidem dicitur, ut apud Sall. Iug. 29, verum alio sensu; Duk. « Forte *mora deditionis* non tantum active dici potest mora, quam infert deditio, sed etiam passive mora, quae infertur deditioni, ut *facere moram dimicandi* et *concurrendi* VII, 27; XXI, 2; XXIV, 15; XXXI, 33. *Supplicii moram afferre* et *moram mortis assequi* apud Cic. Verr. V, 64; *redimere moram belli* apud Sall. Iug. 29 »; Drak.

rege inviolati omnes: quod eam rem magni momenti futuram[3] rex ad conciliandos Larissaeorum animos credebat.

X. Intra decimum diem, quam Pheras venerat, his perfectis, Cranonem, profectus cum toto exercitu, primo adventu cepit. Inde Cypaeram et Metropolim et iis circumiecta castella recepit; omniaque iam regionis eius, praeter Atracem et Gyrtonem, in potestate erant. Tum aggredi Larissam constituit: ratus vel terrore ceterarum expugnatarum, vel beneficio praesidii dimissi [1], vel exemplo tot civitatium dedentium sese, non ultra in pertinacia mansuros. Elephantis agi ante signa terroris cuasa iussis, quadrato agmine ad urbem incessit; ut incerti fluctuarentur animi magnae partis Larissaeorum inter metum praesentem hostium et verecundiam absentium sociorum. Per eosdem dies Amynander cum Athamanum iuventute occupat Pellinaeum; et Menippus, cum tribus millibus peditum Aetolorum et ducentis equitibus in Perrhaebiam profectus, Malloeam et Cyretias vi cepit, depopulatusque est agrum Tripolitanum [2]. His raptim peractis, Larissam ad regem redeunt: consultanti, quidnam agen-

3. *Quod eam rem magni momenti futuram rex* etc., forte leg. *magno momento*, certe del. τὸ *rex*, vel paulo ante *ab rege*; Gron. — Nihil delendum putat Doëring. nam ab eiusmodi negligentia in repetendis, quae statim praecesserunt, vocibus optimi quique scriptores haud abstinuere. Lem.

Cap. X. 1. *Beneficio* (ob beneficium) *praesidii dimissi* (cf. cap. 9) .... *non ultra* .... *mansuros*; vide ad III, 47, n. 1. — *Fluctuarentur*; vide ad IV, 24, n. 2. — *Inter metum praesentem* (ut XLII, 53) *hostium*, Mur. malebat *praesentium*, haud dubie propter seqq. *absentium*. Sed orationem a Livio variari solere, monet Drak. — *Pellinaeum*, rectius forte e nummis *Pelinaeum* seu *Pelinnaeum*, et apud Steph. Πέλινα pro Πέλιννα; quoniam oppidum a Pelino conditore sic dictum tradit. Cf. Duk. et Drak. ad hunc locum; Spanhem. de usu et pr. num. diss. IX, pag. 902, ed. Amst. 1671; Intpp. Strab. IX, 437; Salmas. ad Solin. pag. 607.

2. *Agrum Tripolitanum*; vide ad XLII, 53.

dum esset de Larissa, supervenerunt. Ibi in diversum sententiae tendebant; aliis vim adhibendam, et non differendum censentibus, quia operibus ac machinis simul undique moenia aggrederentur urbis sitae in plano [3], apertae, campestri undique aditu; aliis nunc vires urbis, nequaquam Pheris conferendae, memorantibus, nunc hiemem et tempus anni nulli bellicae rei, minime obsidioni atque oppugnationi urbium, aptum. Incerto regi inter spem metumque legati a Pharsalo [4], qui ad dedendam urbem suam forte venerant, animos auxerunt. M. Baebius interim, cum Philippo in Dassaretiis congressus, Ap. Claudium ex communi consilio ad praesidium Larissae misit, qui per Macedoniam magnis itineribus in iugum montium, quod super Gonnos est, pervenit. Oppidum Gonni viginti millia ab Larissa abest, in ipsis faucibus saltus, quae Tempe appellantur, situm. Ibi castra metatus latius, quam pro copiis [5], et plures, quam quot satis in

3. *Vrbi sitae in plano* (vide ad XXI, 32, n. 7), *apertae* (quam facile quivis intrare posset; Crever.), *campestri undique*, per loca plana et campestria, *aditu*, ut XL, 22, n. 5; et sic *campestris urbs*, *ager*, *vicus* seu *campestre oppidum*, in campo et plano situm, XXIII, 45, n. 7; XXXVII, 39; XXXVIII, 18; XL, 53 et 58. Conf. ad X, 2, 3. Sic et *campestre iter* apud Caes. B. Civ. I, 66, et Curt. V, 3, n. 16. Hanc lect. e MSS. et antt. edd. restituere Crever. et Drak. pro vulg. *a parte campestri undique facilis* (quod in nullo MS. exstat) *aditu*. Sed cum Duk. pro *apertae* forsan leg. *aperto et*, ut *opertus aditus* dictus est, ut *apertus campus*, *apertum* et *aperta loca*, h. e. patentia, ubi non est locus insidiis, *purus et patens campus*, *ubi nullus insidiorum metus* XXIV, 14: nam Larissa tota in plano sita (vide Strab. IX, 440), at *moenibus* cincta, *operibus et machinis oppugnata*; unde non bene dici potest *operta*, non munita. Haec et alia monuit Duker. — Vulgatam tuetur Doër. qui distinctione post *opertae* sublata, locum sic explicat: *apertae undique*, patentis ex omni parte *aditu*, aditui: hoc est, quae ita patebat ut undique e campo adiri posset. Itaque τὸ *aditu* antique in tertio casu pro *aditui* accipit, quod neminem adhuc vidisse miratur. Lem.

4. *Legati e Pharsalo*; vide ad X, 14, n. 2.

5. *Latius, quam pro copiis*; vide ad VII, 33, n. 2. — *Plures, quam*...

usum erant, ignes quum accendisset, speciem, quam quaesierat, hosti fecit, omnem ibi romanum exercitum cum rege Philippo esse. Itaque hiemem instare apud suos causatus [6] rex, unum tantum moratus diem, ab Larissa recessit, et Demetriadem rediit; Aetolique et Athamanes in suos receperunt se fines. Appius, etsi, cuius rei causa missus erat, solutam cernebat obsidionem, tamen Larissam ad confirmandos in reliquum [7] sociorum animos descendit; duplexque laetitia erat, quod et hostes excesserant finibus, et intra moenia praesidium romanum cernebant.

XI. Rex Chalcidem a Demetriade profectus, amore captus virginis Chalcidensis [1] Cleoptolemi filiae, quum patrem primo allegando [2], deinde coram ipse rogando, fatigasset, invitum se gravioris fortunae conditioni illigantem, tandem impetrata re, tanquam in media

ignes accendisset; vide ad XXII, 41, n. 5.

6. *Hiemem instare causatus*; Duk. ad h. l. docet, *instare* (ut fere gr. *ἐνστῆναι*) primum dici, quae nondum quidem inchoata, sed vel mox futura sint, ut XXIX, 35, XXXIII, 41, XXXVII, 39; vel interiecto longiore temporis spatio, ut XXI, 21; deinde quae iam coepta ac praesentia sint, ut II, 48; III, 6; denique quae, postquam inchoata sint et praesentia esse coeperint, maneant, durent et urgeant, ut V, 6, XXVIII, 38; et forte h. l. de hieme, quae iam ferme media fuerit (vide cap. 6 et 11); nisi leg. sit *hiemem obstare*, utpote nulli bellicae rei, minime oppugnationi et obsidioni urbium, aptam, quod quidam in consiliis dicebant. Conf. supra ad III, 6, n. 5, et V, 6, n. 5.

7. *Confirmandos in reliquum*; vide ad XXIII, 20, n. 4. — *Descendit Larissam*: cur *descendit*? conf. n. 3.

Cap. XI. 1. *Amore captus virginis Chalcidensis* etc., conf. Appian. Syr. 16 et 20; Polyb. XX, 8 (vel Athen. X, 54).

2. *Primo allegando*, cum eo per amicos agendo. Ernesti in Clav. Cic. « Publice, inquit, *leguntur* homines, qui inde *legati* dicuntur; privatim *allegantur*, h. e. submittuntur ad aliquos, qui cum iis agant: unde *allegati*, quos vulgo *deputatos* vocant. » Conf. Gronov. ad h. l. — *Fatigasset*; vide ad XXVII, 50, n. 2. — *Se g. f. conditioni illigantem*; vid. XXXIII, 12, n. 6. — Locutionis huius elegantiam laudat Doër. Vulgari sermone dixisset auctor: invito animo se adduci patientem ut filiam in matrimonium daret regi, cuius fortuna gravior esset quam ut bene ferri pos-

pace nuptias celebrat; et reliquum hiemis, oblitus quantas simul duas res suscepisset, bellum romanum et Graeciam liberandam, omissa omnium rerum cura, in conviviis et vinum sequentibus voluptatibus, ac deinde, ex fatigatione magis, quam satietate earum, in somno traduxit. Eadem omnes praefectos regios (qui ubique, ad Boeotiam maxime [3], praepositi hibernis erant) cepit luxuria: in eandem et milites effusi sunt. Nec quisquam eorum aut arma induit, aut stationem, aut vigilias servavit; aut quidquam, quod militaris operis, aut muneris esset, fecit. Itaque principio veris, quum per Phocidem Chaeroneam, quo convenire omnem undique exercitum iusserat, venisset; facile animadvertit, nihilo severiore disciplina milites, quum ducem, hibernasse. Alexandrum inde Acarnana et Menippum Macedonem Stratum Aetoliae copias ducere iussit. Ipse, Delphis sacrificio Apollini facto, Naupactum processit. Consilio principum Aetoliae habito, via, quae praeter Calydonem et Lysimachiam [4] fert ad Stratum, suis, qui per Maliacum sinum

set. *Conditio* de nuptiis, quae dolis conditione fieri solent. Lem.

3. *Ad Boeotiam maxime*; forte ac *Boeotiae m.* Gron. — *Per Phocidem Chaeroneam*, Boeotiae opp., *venisset* Chalcide Euboeae, ubi hibernaverat. *Per Phocidem in Acarnaniam* ex cap. 12, et Appian. Syr. 16, coni. Sigon. Sed Crever. et Drak. docent ex Strabone, IX, 416, 424, et Palmer. Graec. ant. VI, 1, antiquitus Phocidem non tantum ab altera parte sinum Corinthiacum, sed etiam ab altera sinum Maliacum et mare Euboicum attigisse; adeoque non necesse fuisse Boeotiam intrare traiecturo ab Euboea in Phocidem, quemadmodum etiam cap. seq. Antiochus *per Aetoliae et Phocidis urbes Chalcidem redierit* non facta Boeotiae mentione.

4. *Praeter Calydonem et Lysimachiam*, oppida Aetoliae. *Praeter Chalcidem* edd. fere omnes ante Drakenb. Χαλκίς seu Χάλκεια nomen duorum Aetoliae oppidorum, ad Evenum et Acheloum fl. vid. Strab. X, p. 459 seq. et 447; cf. et Schweigh. ad Polyb. V, 94, §. 8. — *Ad Stratum*; vide ad VIII, 1, n. 1. *Stratus* metropolis olim Acarnaniae, ad Acheloum fl., postea imperio Aetolorum subiecta. Confer. Palmer. Graec. ant. III, 5, et Cellar. Geogr. ant. II, 13, pag. 707. — *Mnesilochus p. A.*; vide ad XXXVII, 45, n. 8.

veniebant, occurrit. Ibi Mnesilochus princeps Acarnanum, multis emptus donis, non ipse solum gentem regi conciliabat, sed Clytum etiam praetorem, penes quem tum summa potestas erat, in suam sententiam adduxerat. Is quum Leucadios, quod Acarnaniae caput est [5], non facile ad defectionem posse cerneret impelli, propter metum romanae classis, quae cum Atilio, quaeve circa Cephaleniam erat, arte eos est aggressus. Nam quum in concilio dixisset, tuenda mediterranea Acarnaniae esse, et omnibus, qui arma ferrent, exeundum ad Medionem et Thyrium [6], ne ab Antiocho aut Aetolis occuparentur: fuere, qui dicerent, nihil attinere omnes tumultuose concitari; satis esse quingentorum hominum praesidium. Eam iuventutem nactus, trecentis Medione, ducentis Thyrii in praesidio positis, id agebat, ut, pro obsidibus [7] futuri, venirent in potestatem regis.

XII. Per eosdem dies legati regis Medionem venerunt. Quibus auditis, quum in concione, quidnam respondendum regi esset, consultaretur, et alii manendum in romana societate, alii non adspernandam amicitiam regis censerent; media visa est Clyti sententia [1] eoque accepta, ut ad regem mitterent legatos,

5. *Leucadios, Acarnaniae caput;* videndum supra ad librum XXVI, cap. 26, n. 1.

6. *Ad Medionem et Thyrium* oppida Acarnaniae. *Medeonem* al. non minus recte. Nam Μεδίων et Μεδεὼν nominatur haec urbs, sita in extrema Acarnania, versus Epirum, non longe a sinu Ambracico; ab qua diversa est illa sive Medeon sive Meteon Labeatidis in Illyrico (Μεδεὼν τῆς Ἠπείρου πόλις καὶ Κώμη Steph.), infra XLIV, 23, 32, et Polyb. XXIX, 2, §. 5, memorata; vid. Drakenb. ad XLIV, 23, et Schweigh. ad Polyb. II, 2, §. 5. Pro *Thyrium* alii mendose *Tyrrheum*, ut et cap. 12, et XXXVIII, 9. Graecis dicitur Θύριον, Θύρεον et Θούριον, civesque Θουριεῖς. vid. Drak. ad h. l. et XXXVIII, 9; Schweigh. ad Polyb. IV, 6, §. 2; XXII, 12, §. 4, et XXVIII, 5, §. 1.

7. *Pro obsidibus futuri;* vide ad II, 7, n. 4.

Cap. XII. 1. *Media visa est Cl. sententia*, quatenus inter eos, qui suasissent ceteri, mediam quasi viam ineundam esse censebat; vid. II, 30,

peterentque ab eo, ut Medionios super tanta re consultare in concilio Acarnanum pateretur. In eam legationem Mnesilochus, et qui eius factionis erant, de industria coniecti [2], clam missis, qui regem admovere copias iuberent, ipsi terebant tempus. Itaque vixdum iis egressis legatis, Antiochus in finibus, mox ad portas erat, et trepidantibus, qui expertes proditionis fuerant, tumultuoseque iuventutem ad arma vocantibus, ab Clyto et Mnesilocho in urbem est inductus; et, aliis sua voluntate affluentibus, metu coacti etiam, qui dissentiebant, ad regem convenerunt. Quos placida oratione territos quum permulsisset, ad spem vulgatae clementiae aliquot populi Acarnaniae defecerunt. Thyrium a Medione profectus est, Mnesilocho eodem et legatis praemissis. Ceterum detecta Medione fraus cautiores, non timidiores, Thyrienses fecit, dato ei haud perplexo responso, nullam se novam societatem, nisi ex auctoritate romanorum [3] imperatorum,

n. 1. Lem. — *Eoque acc.*; vid. I, 11, n. 6. Post *accepta* ed. Mogunt. et seq. adiecere *est*, quod ab omnibus MSS. praeter Mogunt. et ab edd. ante Mogunt. abest. Delevi suadente Duker.

2. *In eam legationem... coniecti*; vide ad XXXV, 28, n. 5. — Pro *coniecti*, in pluribus editt. legitur *collecti*, quod glossam redolere indicat Doëring. Significanter enim Mnesilochus et qui eius factionis erant, in eam legationem *coniecti* fuisse dicuntur, quia non sorte in eam electi, sed fere vi quadam ei obtrusi fuerant, et hinc quoque additur *de industria*. Lem. — *Placida oratione territos*. Suspecta est vox *territos* Doëringio, qui non facile aliquem simpliciter *territum*, nisi re qua terretur adiecta, dici posse existimat; deinde quia ea vox importuno plane loco posita est; ibi enim exspectes potius *appellatos*, *delinitos*; denique τὸ *territos* iam latet in *quos*, quum de *metu* eorum, *quos*, rex *permulsit*, iam antea dictum sit. Itaque vir cl. hanc vocem e margine in textum irrepsisse arbitratur. Lem. — *Vulgatae*. Sermonibus populorum praedicatae. Lem.

3. *Nisi ex auctoritate romanorum imperatorum*, Acilii, Livii, Quintii: nisi del. τὸ *imperatorum*; Gronov. — *Ab A. Postumio, qui ab Atilio legato* etc., sed Atilius praetor fuit, cui classis et Macedonia erat decreta; vide ad XXXV, 20, 21, 37. Cum Iac. Perizonio legendum est, *legatus*, ut Postumius fuerit Atilii legatus.

accepturos, portisque clausis, armatos in muris disposuerunt. Et peropportune ad confirmandos Acarnanum animos Cn. Octavius missus a Quintio, quum praesidium et paucas naves ab A. Postumio, qui ab Atilio legato Cephaleniae praepositus fuerat, accepisset, Leucadem venit, implevitque spei socios, M'. Acilium consulem iam cum legionibus mare traiecisse, et in Thessalia castra romana esse. Hunc rumorem quia similem veri tempus anni maturum iam ad navigandum faciebat; rex, praesidio Medione imposito [4] et in quibusdam aliis Acarnaniae oppidis, Thyrio abscessit, et per Aetoliae ac Phocidis urbes Chalcidem rediit.

XIII. Sub idem tempus M. Baebius et Philippus rex, iam ante per hiemem in Dassaretiis congressi, quum Ap. Claudium, ut obsidione Larissam eximeret, in Thessaliam misissent; quia id tempus rebus gerendis immaturum erat, in hiberna regressi, principio veris coniunctis copiis in Thessaliam descenderunt. In Acarnania tum Antiochus erat. Advenientes Philippus Malloeam Perrhaebiae, Baebius Phacium est aggressus, quo primo prope impetu capto, Phaestum eadem celeritate capit. Inde Atracem quum se recepisset, Cyretias hinc et Eritium [1] occupat; praesidiisque per recepta oppida dispositis, Philippo rursus obsidenti Malloeam se coniungit. Sub adventum romani exercitus, seu ad metum virium, seu ad spem veniae, quum dedidissent sese; ad ea recipienda oppida, quae Athamanes occupaverant, uno agmine ierunt. Erant autem haec, Aeginium [2], Ericinium, Gomphi, Silana,

4. *Praesidio Medione imposito*; vide ad XXXI, 18, n. 5.

Cap. XIII. 1. *Cyretias hinc et Eritium*, al. *Chyretias* et pro *Eritium* ex emend. Sigon. *Phricium*, mons Locridis (vid. Strab. XIII, 583 et 621), ab h. l. alienus.

2. *Aeginium*, *Ericinium*, al. Ericinum. — Locus hic in MSS. Bamberg. sic legitur, teste Goellero;

Tricca, Meliboea, Phaloria. Inde Pellinaeum, ubi Philippus Megalopolitanus cum quingentis peditibus et equitibus quadraginta in praesidio erat, et circumsidunt, et, prius quam oppugnarent, mittunt ad Philippum, qui monerent, ne vim ultimam experiri vellet. Quibus ille satis ferociter respondit, vel Romanis, vel Thessalis se crediturum fuisse; in Philippi se potestatem commissurum non esse. Postquam apparuit vi agendum, quia videbatur et Limnaeam eodem tempore oppugnari posse, regem ad Limnaeam ire placuit; Baebius restitit ad Pellinaeum oppugnandum.

XIV. Per eos forte dies M'. Acilius consul, cum viginti millibus peditum, duobus millibus [1] equitum, quindecim elephantis, mari traiecto, pedestres copias Larissam ducere delectos militum tribunos iussit. Ipse cum equitatu Limnaeam ad Philippum venit. Adventu consulis deditio sine cunctatione est facta traditumque praesidium regium, et cum iis Athamanes. Ab Limnaea Pellinaeum consul proficiscitur. Ibi primi Athamanes tradiderunt sese, deinde et Philippus Megalopolitanus: cui, decedenti de praesidio, quum obvius forte fuisset Philippus rex, ad ludibrium regem eum

Erant autem hae, Ceginium, Eranium, Gompisi, Lanatricta, Moelibaea. Lem.

Cap. XIV. 1. *Cum viginti millibus peditum, duobus millibus equitum*; alterum *millibus* delendum, et *viginti* leg. pro vulg. *decem*, vel *XX* pro *X*, ex Appiani Syr. 17, et quia Acilius duas legiones, primam et tertiam (vid. supra ad caput 3, et infra XXXVII, 2), habuit praeter socios, peditum numerum aequantes, equitum praebentes duplicatum; Gron. E MS. Victor. recepi *viginti* exemplo Crev. et probb. Drak. (qui putabat, scriptum fuisse *XX peditum*, et librarium accepisse alteram denarii numeri notam pro nota millenarii) et Duk. qui tamen simul monet, Livium in tradendo numero militum Acilii non satis accuratum esse: nam quum XXXV, 41 retulerit, consuli, cui sors esset bellum cum Antiocho, quatuor millia peditum et CCC equites cum 6400 sociis decreta fuisse, deinde Acilio duas legiones civium rom. tribui XXXVI, 1, et XXXVII, 2: nec tamen quidquam de aucto ei numero militum moneri.

consalutari iussit; ipse congressus fratrem, haud sane decoro maiestati suae ioco, appellavit. Deductus inde ad consulem custodiri iussus, et haud ita multo post in vinculis Romam missus. Cetera multitudo Athamanum aut militum Antiochi regis, quae in praesidiis deditorum per eos dies oppidorum fuerat, Philippo tradita regi est. Fuere autem ad tria millia hominum. Consul Larissam est profectus, ibi de summa belli consultaturus. In itinere ab Pieria et Metropoli [2] legati tradentes urbes suas occurrerunt. Philippus, Athamanum praecipue captivis indulgenter habitis, ut per eos conciliaret gentem, nactus spem Athamaniae potiundae, exercitum eo duxit, praemissis in civitates captivis. Et illi magnam auctoritatem apud populares habuerunt, clementiam erga se regis munificentiamque commemorantes; et Amynander, cuius praesentis maiestas aliquos in fide continuisset, veritus ne traderetur Philippo iam pridem hosti et Romanis merito tunc propter defectionem infensis, cum coniuge ac liberis regno excessit, Ambraciamque se contulit. Ita Athamania omnis in ius ditionemque Philippi concessit. Consul, ad reficienda maxime iumenta, quae et navigatione, et postea itineribus fatigata erant, paucos Larissae moratus dies, velut renovato modica quiete exercitu Cranonem est progressus. Venienti Pharsalus, Scotussa et Pherae, quaeque in eis praesidia Antiochi erant, deduntur. Ex iis interrogatis, qui manere secum vellent, mille volentes Philippo [3] tradit;

2. *Ab Pieria et Metropoli;* vide ad XXXII, 15, n. 2.

3. *Mille volentes Philippo tradit;* vide ad XXI, 39, n. 4. — *Proernam*, ut apud Strabon. IX, 434. Πρόαρνα πόλις Μηλιέων Steph. — *In sinum Maliacum;* vide ad XXVIII, 5, n. 6. Eo prius venit, quam Hypatam, quod offendit Glar. et Sigon. inf. XXXVII, 6, non h. l. — *Appropinquante*, sc. eo, ut *progredientibus* XXXVIII, 15 pr. — *Duorum signorum*, manipulorum; vid. XXV, 23, n. 9. Lem.

ceteros inermes Demetriadem remittit. Proernam inde recepit, et quae circa eam castella erant. Ducere tum porro in sinum Maliacum coepit. Appropinquante faucibus, super quas siti Thaumaci sunt, deserta urbe, iuventus omnis armata silvas et itinera insedit, et in agmen romanum ex superioribus locis incursavit. Consul primo mittere, qui ex propinquo colloquentes deterrerent eos a tali furore: postquam perseverare in incepto vidit, tribuno cum duorum signorum militibus circummisso, interclusit ad urbem iter armatis, vacuamque eam cepit. Tum clamore ab tergo captae urbis audito, refugientium undique ex silvis insidiatorum caedes facta est. A Thaumacis altero die consul ad Sperchium amnem pervenit: inde Hypataeorum agros vastavit.

XV. Quum haec agebantur [1], Chalcide erat Antiochus: qui, iam tum cernens, nihil se ex Graecia, praeter amoena Chalcide hiberna et infames nuptias, petisse, Aetolorum vana promissa incusare et Thoantem; Hannibalem vero, non ut prudentem tantum virum, sed prope vatem omnium, quae tum evenirent, admirari. Ne tamen temere coepta segnitia insuper everteret, nuntios in Aetoliam mittit, ut omni contracta iuventute, convenirent Lamiam: et ipse eo [2]

Cap. XV. 1. *Quum haec agebantur*; vide ad cap. 5, n. 1. — *Infames nuptias*. Regi scilicet has nuptias *infames* dici putat Doëring. non tantum quia virginem humili loco natam sibi iunxerat, sed etiam quia tempus rebus gravissimis impendendum, et famam, qua bella constant, turpiter in voluptatis fructu contriverat. Lem.

2. *Vt, omni contracta iuventute, convenirent Lamiam: et ipse eo* etc., recepi ex emend. Duk. quia inepte vulgo legitur *convenirent. Ium et ipse eo* etc. Nomen loci excidisse tum ex his verbis, tum ex seqq. *quo quum aliquanto pauciores* etc. patet, ut ex seqq. et cap. 16, hunc locum Thermopylis propinquum fuisse. Talis fuit Lamia, Aetolorum in potestatem tum redacta. Conf. XXXV, 43; XXXVI, 25, 29; XXXVII, 4. — *Expleta* cod. Mogunt. *et Creta.* — *cum pauc. client. essent.* Doëring.

decem millia fere peditum, ex iis, qui postea venerant ex Asia, expleta, et equites quingentos duxit. Quo quum aliquanto pauciores, quam unquam antea, convenissent, et principes tantummodo cum paucis clientibus essent, atque ii dicerent, omnia sedulo ab se facta, ut quam plurimos ex civitatibus suis evocarent, nec auctoritate, nec gratia, nec imperio adversus detrectantes militiam valuisse; destitutus undique et ab suis, qui morabantur in Asia, et ab sociis, qui ea, in quorum spem vocaverant, non praestabant, intra saltum Thermopylarum [3] sese recepit. Id iugum, sicut Apennini dorso Italia dividitur, ita mediam Graeciam dirimit. Ante saltum Thermopylarum in septemtrionem versa Epirus et Perrhaebia et Magnesia et Thessalia est, et Phthiotae Achaei [4] et sinus Maliacus. Intra fauces ad meridiem vergunt Aetoliae pars maior et Acarnania et cum Locride Phocis et Boeotia adiunctaque insula Euboea, et, excurrente in altum, velut promontorio, Attica terra, sita ab tergo et Peloponnesus. Hoc iugum, ab Leucate et mari ad occidentem verso per Aetoliam ad alterum mare orienti obiectum tendens, ea aspreta rupesque interiectas habet, ut non modo exercitus [5], sed ne expediti quidem facile ullas ad transitum calles inveniant. Extremos ad orientem montes Oetam vocant, quorum quod altissimum est, Callidromon appellatur [6]; in cuius valle

pro *essent* malil *adessent*, quod fere res ipsa flagitare videtur. LEM.

3. *Intra saltum Thermopylarum*; vide ad XXXV, 11, n. 4. — *Id iugum* (Oetae et Pindo continuum), *sicut... Hoc iugum, ab Leucate* etc., conf. Herodot. VII, 176; Appian. Syr. 17; Strab. IX, p. 428; Plut. Cat. mai. p. 343; Plin. IV, 7.

4. *Et Phthiotae Achaei*; vide ad XXXIII, 32, n. 6. — *Excurrente in altum*; vide ad XXII, 20, n. 8.

5. *Ut non modo* non *exercitus* etc.; vide ad I, 40, n. 1.

6. *Callidromon appellatur* etc.; cf. scriptores laudati n. 3. — *Haec una militaris via est, qua traduci exercitus, si non prohibeantur, pos-*

ad Maliacum sinum vergente iter est non latius, quam sexaginta passus. Haec una militaris via est, qua traduci exercitus, si non prohibeantur, possint. Ideo Pylae, et ab aliis, quia calidae aquae in ipsis faucibus sunt, Thermopylae locus appellatur, nobilis Lacedaemoniorum adversus Persas [7] morte magis memorabili, quam pugna.

XVI. Haudquaquam pari tum animo Antiochus, intra portas loci eius castris positis, munitionibus insuper saltum impediebat; et, quum duplici vallo fossaque et muro etiam, qua res postulabat, ex multa copia passim iacentium lapidum, permunisset omnia, satis fidens, nunquam ea vim romanum exercitum facturum [2], Aetolos ex quatuor millibus (tot enim convenerant) partim ad Heracleam praesidio obtinendam, quae ante ipsas fauces posita est, partim Hypatam mittit, et Heracleam haud dubius consulem oppugnaturum, et iam multis nuntiantibus, circa Hypatam omnia evastari. Consul, depopulatus Hypatensem primo, deinde Heracleensem agrum, inutili utrobique auxilio Aetolorum, in ipsis faucibus prope fontes calidarum aquarum [3] adversus regem castra

sint, adeoque lata ac strata, qua exercitus in provincias out ad mare ducuntur. Couf. XLIV, 43 pr. Hutom. ad Cic. Prov, cons. 2, el in prim. Bergierins de Viis rom. publicis, III, 54. — *Ideo Pylae... appellatur*; vide ad XXXI, 29, n. 1.

7. *Nobilis Lacedaemoniorum*, quibus Leonidss praeeral, *adversus Persas* etc., res nota vel ex Iustino, II, 11; Herodolu, VII, 219, 224; Fronlin. Stral. II, 2, n. 13.

Cap. XVI. 1. *Haudq. pari tum animo*, eodem sc. quo Lacedaemonii olim hostem non fugientes, sed sponte morti occurrentes ad internecionem pugnare et vincere non destiterunt. Lem. — *Saltum impediebat*; vide od IX, 43, n. 6. — *Et muro etiam* duplici. Cf. Appian. Syr. 18.

2. *Ea parte vim romanum facturum*; vide ad XXXII, 9, n. 4. — Doëringius, quum vulgata lectio nimis dura videbatur, eam recepit quam apud Drak. exhibet cod. Luv. 1, *in ea*, scil. quae permunita essent. Lem. *Ante ipsas fauces*, ἐν τοῖς περὶ Θερμοπύλας στενοῖς Strab. I, pag. 10.

3. *In ipsis faucibus prope fontes c. a.*; vide ad XXXI, 29, n. 1, —

posuit. Aetolorum utraeque manus Heracleam sese incluserunt. Antiochum, cui, prius quam hostem cerneret, satis omnia permunita et praesidiis obsepta videbantur, timor deinde incessit, ne quas per imminentia iuga calles inveniret ad transitum Romanus. Nam et Lacedaemonios quondam ita a Persis circumitos fama erat, et nuper Philippum ab iisdem Romanis. Itaque nuntium Heracleam ad Aetolos mittit, ut hanc saltem sibi operam eo bello praestarent, ut vertices [4]
circa montium occuparent obsiderentque, ne qua transire Romanus posset. Hoc nuntio audito, dissensio inter Aetolos orta est. Pars imperio parendum regis atque eundum censebant, pars subsistendum Heracleae ad utramque fortunam; ut, sive victus a consule rex esset, in expedito haberent integras copias ad opem propinquis ferendam civitatibus suis; sive vinceret, ut dissipatos in fugam Romanos persequerentur. Vtraque pars non mansit modo in sententia sua, sed etiam exsequuta est consilium. Duo millia Heracleae substiterunt: duo trifariam divisa Callidromum et Rhoduntiam et Tichiunta (haec nomina cacuminibus sunt [5]) occupavere.

XVII. Consul postquam insessa superiora loca ab Aetolis vidit, M. Porcium Catonem et L. Valerium

Aetolorum utraeque (malim *utraque*; Gron.) *manus in Heracleam sese incluserant*, forte *Heracleae*, ut c. 17; aut *Heraclea* ex Harl. et Lov. 4. — *Per imminentia iuga calles* etc., in primis Atropon. Conf. Appian. et Strab. ll. cc. supra.

4. *Nuntium Heracleam ad Aetolos mittit, ut* (vid. VIII, 19, n. 10) *hanc saltem .... ut* etc., posterius *ut* e cod. suo addidere Moguntini: alterum vero haud dubie redundat; Gronov. At Drak. ad I, 17, n. 2, docet, Livium, si ratio locutionis exigat, ut vocula *ut* bis adhibeatur, eam interdum alterutro loco omisisse, interdum iterasse.

5. *Callidromum et Rhoduntia et Tichius*, *cacumina* Oetae montis. Cf. Strab. IX, pag. 428; Steph. Byz. et Appian. Syr. 18, qui duo tantum cacumina memorat, millenis occupata militibus Aetolorum.

Flaccum, consulares legatos [1], cum binis millibus delectorum peditum, ad castella Aetolorum, Flaccum in Rhoduntiam et Tichiunta, Catonem in Callidromum mittit. Ipse, priusquam ad hostem copias admoveret, vocatos in concionem milites paucis est alloquutus: « Plerosque omnium ordinum, milites, inter vos esse » video, qui in hac eadem provincia T. Quintii ductu » auspicioque militaveritis. Macedonico bello inexsu» perabilis magis saltus ad amnem Aoum fuit [2], quam » hic. Quippe portae sunt hae, et unus, inter duo » maria clausis omnibus, velut naturalis transitus » est. Munitiones et locis opportunioribus tunc fue» runt, et validiores impositae: exercitus hostium ille » et numero maior, et militum genere aliquanto me» lior. Quippe illic Macedones Thracesque et Illyrii » erant, ferocissimae omnes gentes; hic Syri et Asia» tici Graeci sunt, levissima genera hominum et ser» vituti nata. Rex ille bellicosissimus, exercitatus » iam inde ab iuventa finitimis Thracum atque Illy» riorum et circa omnium accolarum bellis; hic, ut » aliam omnem vitam omittam, is est, qui, quum ad » inferendum populo romano bellum ex Asia in Eu» ropam transisset, nihil memorabilius toto tempore » hibernorum gesserit, quam quod amoris causa ex » domo privata, et obscuri etiam inter populares

Cap. XVII. 1. *M. Porcium Catonem et L. Valerium Flaccum* (qui olim una consules fuerant; videtur XXXIII, 42, 43), *consulares legatos*, ut apud Phleg. Trall. de Mirab. cap. 3. Conf. ad XXXVI, 1, n. 4, et XXXVII, 1, n. 6. Tribunos autem militum eos faciunt Appian. Syr. 18; Frontin. Strat. II, 4, §. 4; Aurel. Vict. de Vir. ill. XLVII; Plut. Cat. p. 342; et Cic. de Sen. 10: nec negari potest, tum consulares, tum praetorios, nonnunquam tribunos militum factos esse; vide tamen ad XXXVII, 1, n. 6; XLII, 49, n. 6; XLIII, 5; XLIV, 1, 37.

2. *Saltus ad amnem Aoum* etc., cf. XXXII, 5, 10, 13. — *Portae sunt hae* etc.; vide ad XXXI, 29, n. 1. — *Inter duo maria*; cf. c. 15.

» generis, uxorem duxit[3], et novus maritus, velut » saginatus nuptialibus coenis, ad pugnam processit. » Summa virium speique eius in Aetolis fuit; gente » vanissima et ingratissima[4], ut vos prius experti » estis, nunc Antiochus experitur. Nam nec conve- » nerunt frequentes, nec contineri in castris potue- » runt, et in seditione ipsi inter se sunt; et quum » Hypatam tuendam Heracleamque depoposcissent, » neutram tutati, refugerunt in iuga montium, pars » Heracleae incluserunt sese. Rex ipse confessus, » nusquam aequo campo non modo congredi se ad » pugnam audere, sed ne castra quidem in aperto » ponere[5], relicta omni ante se regione ea, quam » se nobis ac Philippo ademisse gloriabatur, condidit » se intra rupes; ne ante fauces quidem saltus, ut » quondam Lacedaemonios fama est, sed intra penitus » retractis castris. Quod quantum interest ad timorem » ostendendum, an muris alicuius urbis obsidendum » sese incluserit? Sed neque Antiochum tuebuntur » angustiae, nec Aetolos vertices illi, quos ceperunt. » Satis undique provisum atque praecautum est[6], ne » quid adversus vos in pugna praeter hostes esset. » Illud proponere animo vestro debetis, non vos pro » Graeciae libertate tantum dimicare (quamquam is » quoque egregius titulus esset, liberatam a Philippo » ante, nunc ab Aetolis et ab Antiocho liberare),

3. *Ex domo privata .... uxorem duxit*; vid. cap. 11. — *Obscuri etiam inter populares generis* more oratorum augendae turpitudinis caussa dictum: nam Polyb. XX, 8, Cleoptolemum, patrem puellae, ἕνα τῶν ἐπιφανῶν fuisse dicit; et ipse Livius capit. cit. eadem confirmat. Lem.

4. *Gente vanissima* etc.; v. XXVI, 25, n. 6.

5. *Castra in aperto ponere*; vide ad XXI, 32, n. 7.

6. *Provisum atque praecautum* cod. Mog. et Gaertn. *anteque praecautum* reliqui MSS. et edd. ante Mog. Forte rectius, quia facilius illud, quam

» neque ea tantum in praemium vestrum cessura, » quae nunc in regiis castris sunt, sed illum quoque » omnem apparatum, qui in dies ab Epheso exspe- » ctatur, praedae futurum; Asiam deinde Syriamque » et omnia usque ad ortus solis ditissima regna im- » perio romano aperturos [7]. Quid deinde aberit, » quin ab Gadibus ad mare Rubrum Oceano fines » terminemus, qui orbem terrarum amplexu finit, et » omne humanum genus secundum deos nomen ro- » manum veneretur? In haec tanta praemia dignos » parate animos, ut crastino die, bene iuvantibus » diis, acie decernamus ».

XVIII. Ab hac concione dimissi milites, priusquam corpora curarent, arma telaque parant [1]. Luce prima, signo pugnae proposito, instruit aciem consul arcta fronte [2], ad naturam et angustias loci. Rex, postquam signa hostium conspexit, et ipse copias eduxit. Levis armaturae partem ante vallum in primo locavit: tum Macedonum robur, quos sarissophoros [3] appellabant,

hoc a librariis substitui poterat. Conf. ad IX, 23, n. 1.

7. *Regna imperio romano* vos *aperturos*; vide supra ad XXX, 26, n. 3. *Aperturis* coni. Gron. ut referatur ad praec. *in praemium vestrum cessura*. — *Acie decernamus*; vide supra ad XXI, 41, n. 2.

Cap. XVIII. 1. *Arma telaque parant*; vide ad I, 43, n. 4. Ad seqq. conf. Appian. Syr. 18, qui in dextro quidem regis cornu iaculatores, in sinistro elephantos dicit positos. Sed ibi Schweigh. suspicatur, verba ἐν ἀριστερᾷ iniquo loco inserta et pro praecedd. ἐπὶ δεξιὰ, quae haud dubie inducenda sint, substituenda esse. Idem monet, consuli, a Thessalia ad Thermopylas advenienti, ad dextram montes, ad sinistram mare fuisse, Antiocho autem, Chalcide venienti, montes ad sinistram, mare ad dextram.

2. *Instruit aciem consul arcta fronte etc.*, τὴν στρατιὰν ἐς λόχους ὀρθίους διῃρημένην· ὧδε γὰρ μόνως ἐν στενοῖς ἐδύνατο, Appian. — *In primo locavit*; videndum supra ad librum II, cap. 20, n. 3.

3. *Macedonum robur, quos sarissophoros appellabant*; vide ad IX, 19, n. 2. *Sarissophorus* plures MSS. vide ad XLIV, 28, n. 3. Sed unde in exercitu Antiochi Macedones, quorum rex Philippus hoc tempore favebat Romanis? conf. cap. 4, 8, 13; 14. Glareanus putabat, eos vel exsules fuisse, vel Macedonas, quos

velut firmamentum circa ipsas munitiones [4] constituit. His ab sinistro cornu iaculatorum sagittariorumque et funditorum manum sub ipsis radicibus montis posuit, ut ex altiore loco nuda latera hostium incesserent. Ab dextro Macedonibus ad ipsum munimentorum finem, qua loca usque ad mare invia palustri limo et voraginibus claudunt, elephantos cum adsueto praesidio posuit; post eos, equites; tum, modico intervallo relicto, ceteras copias in secunda acie. Macedones, pro vallo locati, primo facile sustinebant Romanos, tentantes ab omni parte aditus [5]; multum adiuvantibus, qui ex loco superiore fundis, velut nimbum, glandes, et sagittas simul ac iacula ingerebant. Deinde, ut maior, nec iam toleranda vis hostium inferebat se, pulsi loco intra munimenta, subductis ordinibus [6], concesserunt: inde ex vallo prope alterum vallum, hastis prae se obiectis, fecerunt. Et ita modica altitudo valli erat, ut et locum superiorem ad pugnandum suis praeberet, et propter longitudinem hastarum subiectum haberet hostem. Multi, temere subeuntes vallum, transfixi sunt; et aut incepto irrito

Livius, XXXVIII, 17, Plin. V, 29, 30, et Ptol. in Syria memorent; et Crev. eos fuisse Syro-Macedonas, posteros eorum, qui sub Alexandro Magno ac deinde Seleuco militaverint. Sed verius videtur, quod iam Duk. monuit, sub regibus Asiae et Aegypti, Alexandri M. successoribus, robur peditum, retenta vetusta appellatione, ut *phalangem* et *phalangitas*, ita etiam Macedonas vocatum fuisse, non quod totum hoc corpus ex Macedonibus constaret, sed quod, ut ante, robur exercitus esset, et eandem armaturam haberet. Conf. ad XXXVII, 40 pr. Appian. Syr. 18, 19; Polyb. V, 79, 82; et ad Sil. XIII, 878.

4. *Circa ipsas munitiones*; conf. cap. 16 pr. — *Ab dextro Macedonibus*: possumus carere tertia voce; Gronovius.

5. *Tentantes ab omni parte aditus*; vide ad IX, 35, n. 1.

6. *Subductis ordinibus* ex acie, pedem referre iussis, ut XXVII, 48; XL, 30; XLIV, 37. — *Hastis prius se obiectis... ni M. Porcius* etc.; conf. Appian. Syr. 19, et sup. ad XXXIII, 8, not. 5 *Praelongis hastis velut vallum ante clypeos obiecit*, XXXI, cap. 39.

recessissent, aut plures cecidissent, ni M. Porcius ab iugo Callidromi, deiectis inde Aetolis et magna ex parte caesis (incautos enim et plerosque sopitos oppresserat), super imminentem castris collem apparuisset.

XIX. Flacco non eadem fortuna ad Tichiunta et Rhoduntiam [1], nequidquam subire ad ea castella conato, fuerat. Macedones quique alii in castris regiis erant primo, dum procul nihil aliud quam turba et agmen apparebat, Aetolos credere, visa procul pugna, subsidio venire. Ceterum, ut primum signaque et arma ex propinquo cognita errorem aperuerunt, tantus repente pavor omnes cepit, ut abiectis armis fugerent. Et munimenta sequentes impedierunt, et angustiae vallis, per quam sequendi erant, et maxime omnium, quod elephanti novissimi agminis [2] erant, quos pedes aegre praeterire, eques nullo poterat modo, timentibus equis, tumultumque inter se maiorem quam in proelio, edentibus. Aliquantum temporis et direptio castrorum tenuit. Scarphiam tamen eo die persequuti sunt hostem. Multis in ipso itinere caesis captisque; non equis virisque tantum, sed etiam elephantis, quos capere non potuerant, interfectis, in castra reverterunt; quae tentata eo die inter ipsum pugnae tempus ab Aetolis, Heracleam obtinentibus praesidio, sine ullo haud parum audacis incepti effectu, fuerant [3]. Consul, noctis insequentis tertia vigilia praemisso equitatu ad persequendum hostem,

CAP. XIX. 1. *Ad Tichiunta et Rhoduntiam*; conf. 16 extr. et 17 pr.

2. *Novissimi agminis erant.* Extremum agmen claudebant; extremo agminis loco incedebant. *Novissimum agmen* est quod nos vocamus *l'arrière garde.* LEM. — *Aliquantum temporis et direptio castrorum tenuit*; vide ad II, 3, n. 6, et II, 63, n. 3. — *Scarphiam*; v. XXXIII, 3, n. 3.

3. *Quae tentata eo die . . . fuerant*; vide ad IX, 35, n. 1.

signa legionum prima luce movit. Aliquantum viae praeceperat rex [4], ut qui non ante, quam Elatiae, ab effuso constiterit cursu; ubi primum reliquiis pugnaeque et fugae collectis, cum perexigua manu semiermium militum Chalcidem se recepit. Romanus equitatus ipsum quidem regem Elatiae assequutus non est, sed magnam partem agminis, aut lassitudine subsistentis, aut errore, ut qui sine ducibus per ignota itinera fugerent, dissipatos oppresserunt: nec praeter quingentos [5], qui circa regem fuerunt, ex toto exercitu quisquam effugit; etiam ex decem millibus militum, quos, Polybio auctore, traiecisse secum regem in Graeciam scripsimus, exiguus numerus. Quid si Antiati Valerio credamus, sexaginta millia militum fuisse in regio exercitu scribenti, quadraginta inde millia cecidisse, supra quinque millia capta cum signis militaribus ducentis triginta? Romanorum centum quinquaginta in ipso certamine pugnae [6], ab incursu Aetolorum se tuentes non plus quinquaginta interfecti sunt.

XX. Consule per Phocidem et Boeotiam [1] exercitum ducente, consciae defectionis civitates cum velamentis

4. *Aliquantum viae praeceperat rex*; vide ad II, 39, n. 1, et III, 46, n. 5. — *Sed magnam partem agminis* etc., illud *sed* eleganter, ut passim, abest a MSS. et antt. edd.; Gronov.

5. *Nec praeter quingentos* equites etc.; conf. Appian. Syr. 20. — *Ex decem millibus* etc.; conf. supra XXXV, 43.

6. *In ipso certamine pugnae*; cf. X, 22; XXVIII, 19; XXXVII, 53, 54. — *Ab incursu Aetolorum*, Heracleam obtinentium praesidio, in castra romana; de quo vid. supra.

Cap. XX. 1. *Per Phocid. et Boeotiam*: a Thermopylis Graeciam ingresso priorem occurrere Boeotiam, monet Duiat. « Sed sciendum est, Phocidem olim latius, quam postea, patuisse, et a maris Ionii sinu Corinthiaco usque ad Aegaei sinum Euboicum vel Opuntium vel Maliacum pertinuisse: quibus finibus circumscripta Phocis transeunda erat a Thermopylis Boeotiam adeunti, ut et Agesilao apud Plut. pag. 605. » Drak. — *Cum velamentis*, intellige *vittas* seu *velamina*, quibus obtecti supplices, vel qui pacem veniebant

ante portas stabant, metu ne hostiliter diriperentur. Ceterum per omnes dies haud secus, quam in pacato agro, sine vexatione ullius rei [2] agmen processit, donec in agrum Coronaeum ventum est [3]. Ibi statua regis Antiochi, posita in templo Minervae Itoniae, iram accendit; permissumque militi est, ut circumiectum templo agrum popularetur. Deinde cogitatio animum subiit, quum communi decreto Boeotorum posita esset statua, indignum esse, in unum Coronensem agrum saevire. Revocato extemplo milite, finis populandi factus: castigati tantum verbis Boeoti ob ingratum in tantis tamque recentibus beneficiis animum erga Romanos. Inter ipsum pugnae tempus decem naves regiae cum praefecto Isidoro ad Thronium in sinu Maliaco stabant. Eo gravis vulneribus Alexander Acarnan, nuntius adversae pugnae, quum perfugisset, trepidae inde recenti terrore naves Cenaeum Euboeae petierunt. Ibi mortuus sepultusque Alexander. Tres quae ex Asia profectae eundem portum tenuerant naves, audita exercitus clade, Ephesum redierunt.

rogaturi, se offerre solebant; videndum est ad II, 54, n. 6. Lem.

2. *Sine vexatione ullius rei* recepi e MSS. et edd. ante Ald. quae ex codice Mogunt. substituit *violatione*, quod emendationem redolet. Conf. supra ad VII, 10, n. 8.

3. *In agrum Coronaeum* (vide supra ad librum XXXIII, cap. 29, n. 4), ubi *templum Minervae Itoniae*, in quo Παμβοιώτια celebrari solebant. Minerva Ἰτωνία aut Ἰτωνὶς et Ἰτωνιὰς dicta vel ab Itone, seu Itono, Thessaliae oppido, vel ab Itono, Amphictyonis filio, heroë aut sacerdote et conditore oppidi illius templique; vid. Strab. IX, pag. 411, 435, al. 665; Pausan. I, 13, III, 9, V, 1, IX, 1 et 34; Plut. Pyrrh. cap. 26, et Ages. c. 19; Schol. Apollon. I, 551, 721; Spanhem. ad Callim. Hymn. in Pall. 61, et in Cer. 75; Berkel. et Holsten. ad Steph. Byz., et Schweigh. ad Polyb. IV, 25, §. 2, et XXVI, 5, §. 2. — Notat Doëring. cultum hunc Minervae *Itoniae* fuisse propagatum ad Boeotos, qui eidem templum ad Coroneam exstruxerunt (vid. Pausan. Phoc. 34), quo, ut observat Crever. ad hunc locum, Boeoti de rebus communibus deliberaturi, convenire solebant. De *Minerva Itonia* conf. Voss. ad Catullum, LXIV, 227. Lem.

Isidorus ab Cenaeo Demetriadem, si forte eo deferret fuga regem [4], traiecit. Per eosdem dies A. Atilius, praefectus romanae classis, magnos regios commeatus, iam fretum, quod ad Andrum insulam est [5], praetervectos, excepit; alias mersit, alias cepit naves. Quae novissimae agminis erant, cursum in Asiam verterunt. Atilius Piraeeum, unde profectus erat, cum agmine captivarum navium revectus, magnam vim frumenti et Athenicnsibus et aliis eiusdem regionis sociis divisit.

XXI. Antiochus, sub adventum consulis a Chalcide profectus, Tenum primo tenuit [1]: inde Ephesum transmisit. Consuli Chalcidem venienti portae patuerunt, quum, appropinquante eo, Aristoteles, praefectus regis, urbe excessisset: et ceterae urbes in Euboea sine certamine traditae, post paucosque dies omnibus perpacatis, sine ullius noxa urbis exercitus Thermopylas reductus, multo modestia post victoriam, quam ipsa victoria, laudabilior. Inde consul M. Catonem, per quem, quae gesta essent, senatus populusque romanus haud dubio auctore [2] sciret, Romam misit. Is a Creusa (Thespiensium emporium est, in intimo

4. *Eo deferret fuga regem*, tropo sumpto a tempestate, qua *deferuntur* navigantes v. g. ad scopulos; Ern.

5. *Fretum ad Andrum insulam*; vid. ad XXXI, 45, not. 2. — *Novissimae agminis erant*, alii *novissimi*, prob. Crevierio.

Cap. XXI. 1. *Tenum primo tenuit*; vide ad I, 1, n. 8. Tenus inter Cycladas est in eo itinere, quod ab Euboea Ephesum ducit; Glar. *Tenedum* alii.

2. *Haud dubio auctore*, forte *haud dubium auctorem*; Gron. et Crev. — Vulgatam lectionem tuetur Doering. *haud dubio auctore*, id est, quum ille esset haud dubius auctor. Quamquam, quum praecesserit *per quem*, oratio postulare *haud dubium auctorem* videbatur; sed saepe fit, ut verba, per synesin quandam, referantur ad id, non quod scriptum est, sed quod auctor se scripsisse existimabat. Lem. — *Creuso, Thespiens, emporium*, Κρέουσα, seu Κρεουσία, Κρεῦσις et Κρευσίς, ἐπίνειον τῶν Θεσπιέων, Pausan. IX, 32, et Strab. IX, p. 627, C. *Thespia*, Θέσπεια, oppidum Boeotiae; vid. Pausan. IX, 13. 14, 26, 27, 31.

sinu Corinthiaco retractum) Patras Achaiae petit: a Patris Corcyram usque Aetoliae atque Acarnaniae litora [3] legit, atque ita ad Hydruntum Italiae traiecit. Quintio die inde pedestri itinere Romam ingenti cursu pervenit. Ante lucem ingressus Vrbem, a porta ad praetorem M. Iunium iter intendit. Is prima luce senatum vocavit. Quo L. Cornelius Scipio, aliquot diebus ante a consule dimissus, quum adveniens audisset, praegressum Catonem in senatu esse, supervenit exponenti, quae gesta essent. Duo inde legati iussu senatus in concionem sunt producti; atque ibi eadem, quae in senatu, de rebus in Aetolia gestis exposuerunt. Supplicatio in triduum decreta est, et ut quadraginta hostiis maioribus praetor, quibus diis ei videretur, sacrificaret. Per eosdem dies et M. Fulvius Nobilior, qui biennio ante praetor in Hispaniam erat profectus, ovans Vrbem est ingressus: argenti bigati prae se tulit centum triginta millia, et extra numeratum duodecim millia pondo argenti; auri pondo centum viginti septem [4].

3. *Acarnaniae litora legit;* vide ad XXI, 51, n. 6. — *Ad Hydruntum Italiae traiecit* oppidum, seu Calabriae, quod Hydrus seu Hydruntum dicebatur, hodie *Otranto*; ubi Ionium mare dirimi ab Hadriatico, et brevissimum esse transitum in Graeciam et quidem Apolloniatarum oppidum ex adverso situm, dicit Plinius, lib. III, cap. 11 seu 16. Plerumque tamen a Dyrrhachio Graeciae oppido Brundisium in Italiam traiici solebat: qui transitus longior quidem, sed commodior etiam ac tutior erat; vid. Strab. VI, 5, 7, 8, p. 281-284, al. 433. Ceterum Catonem Brundisium et Tarentum transmisisse dicit Plut. in Cat. — Mox *is prima luce in senatum vocavit* 7 MSS., prob. Gron.

4. *Per eosdem dies et M. Fulvius... viginti septem:* eadem et iisdem verbis repetuntur cap. 39 pr. unde ea ed. Frob. a. 1531, et proximae ad Curion. prorsus, sed temere, omiserunt. Cf. ad XXXV, 22, n. 2; Pigh. in Ann. ad an. 562, pag. 283, et Periz. Anim. hist. cap. 4, p. 173, qui haec e diversis auctoribus descripta putat; quam tamen suspicionem quod iam Duker. monuit, eo ipse infirmat, quod c. 39 ex h. l. et e cod. Mog. eosdem numeros recipiendos censet, non, quos ibi habent reliqui MSS et edd. vett. *decem millia pondo* et *auri centum viginti sex* — *Argenti*

XXII. Acilius consul ab Thermopylis Heracleam ad Aetolos praemisit, *ut tunc saltem* [1], *experti regiam vanitatem, resipiscerent, traditaque Heraclea, cogitarent de petenda ab senatu seu furoris sui, seu erroris venia. Et ceteras Graeciae civitates defecisse eo bello ab optime de se meritis Romanis; sed, quia post fugam regis, cuius fiducia officio decessissent, non addidissent pertinaciam culpae, in fidem receptas esse. Aetolos quoque, quamquam non sequuti sint regem, sed arcessierint, et duces belli, non socii fuerint, si poenitere possint, posse et incolumes esse.* Ad ea quum pacati nihil responderetur, appareretque, armis rem gerendam, et, regesuperato, bellum Aetolicum integrum restare; castra ab Thermopylis ad Heracleam movit, eoque ipso die, ut situm nosceret urbis, ab omni parte equo moenia est circumvectus. Sita est Heraclea in radicibus Oetae montis [2]; ipsa in campo, arcem imminentem loco alto et undique praecipiti habet. Contemplatus omnia, quae noscenda erant, quatuor simul locis aggredi urbem constituit: a flumine Asopo [3], qua et gymnasium est, L. Valerium

bigati, etc. vid. XXII, 52, n. 3. — *Extra numeratum*, signatum, in nummis.

Cap. XXII. 1. *Ad Aetolos praemisit, ut tunc* (f. *nunc*) *saltem*, etc. vide ad VIII, 19, n. 10. — *Officio decessissent*, al. *ab off. d.*, et Gron. malebat *discessissent*; vide ad XXVII, 10, n. 1. — *Si poenitere possint.* Hanc loquendi formam, quamvis parum usitatam, non ideo tamen mendi arguendam esse monet Crever. qui alia eius exempla ex vett. scriptoribus exhibet. Nonius, cap. 7, e Pacuvio allegat, *nunc poenitebunt*; Iustinus, sive potius Trogus, lib. XI, cap. 3, *primi poenitere coeperunt*; Gellius V, 1, *et pudeat tacitus, et poeniteat*; Adde et Plautum, Casin. act. V, sc. 2, vs. 3, *ita nunc pudeo* : et Lucret. III, 894, *Ipse sui miseret.* Ex his exemplis patet, verba illa, *poenitet*, *pudet*, *miseret*, non diversi generis fuisse antiquitus, ac cetera latinae linguae verba, quamvis postea in aliam formam transierint, sed ita tamen ut antiquus eorum usus non omnino obsolesceret. Lem.

2. *Sita est Heraclea*, etc. vide ad XXVIII, 5, n. 6.

3. *A flumine Thessaliae Asopo*, quod in Oeta monte oritur, et influit

operibus atque oppugnationi praeposuit: arcem extra muros, quae frequentius prope, quam urbs, habitabatur [4], Ti. Sempronio Longo oppugnandam dedit: a sinu Maliaco [5], quae aditum haud facilem pars habebat, M. Baebium; ab altero amniculo, quem Melana vocant, adversus Dianae templum, Ap. Claudium opposuit. Horum magno certamine intra paucos dies turres arietesque et alius omnis apparatus oppugnandarum urbium perficitur; et quum ager Heracleensis, paluster omnis frequensque proceris arboribus, benigne ad omne genus operum materiam suppeditabat; tum, quia refugerant intra moenia Aetoli, deserta, quae in vestibulo urbis erant, tecta [6], in varios usus non tigna modo et tabulas, sed laterem quoque et caementa et saxa variae magnitudinis praebebant.

XXIII. Et Romani quidem, operibus magis quam armis, urbem oppugnabant: Aetoli contra armis se tuebantur [1]. Nam, quum ariete quaterentur muri,

in sinum Maliacum; videatur Strab. IX, p. 382, 428.

4. *Arcem extra muros, quae*, etc. « Sempronius iussus intentos tenere milites, dum aliae tres pugnarent acies, signumque exspectare: quo dato ab sua parte primus oppidum cepit (vid. cap. 24 pr.). Si vero ab arce oppugnabat, eam haud dubie cepit. Quo igitur pacto Aetoli postea in arcem fugere poterant? (vid. cap. 24.) Nisi quis dicat, aut locos interea mutatos, aut duas eius oppidi fuisse arces, aut pro *arce* leg. *suburbium.* » Glareanus. Recte: sed quatuor illa verba non leguntur in MSS et edd. antt. ante Mogunt., at mox *in urbe* pro *urbs*; unde leg. *partem, qua extra muros frequentius prope, quam in urbe, habitabatur*; Gron. probb. Duk. Crev. et Drak. (et Doër. qui ne porro apertum errorem propagaret, ex Gronovii coniectura locum sibi restituere bene videtur. Lem.) Emendationi favent verba cap. 24, *pars una* (ipsius urbis, at suburbium) *in qua aedificia extra urbem*, etc. Sed ex eodem capite mihi potius leviori mutatione legendum videtur *arcem extra muros, qua* (parte) *frequentius prope, quam in urbe, habitabatur.*

5. *A sinu Maliaco*, ab ea parte, qua urbs sinum Maliacum respicit, ei obvertitur; Drak. Cf. VIII, 17, n. 5.

6. *Deserta, quae* (ex emend. Gron. pro *desertaque*) *in vestibulo urbis erant, tecta*; vid. XXI, 30, n. 6.

Cap. XXIII. 1. *Aetoli contra armis se tuebantur*: post *armis* Gron. excidisse putabat *magis quam moenibus*, et mox *erumpebant* post *armati frequentes*. Conf. XXXVII, 5 extr. Sed

non laqueis, ut solet, exceptos declinabant ictus; sed armati frequentes, quidam ignes etiam, quos aggeribus iniicerent, ferebant. Fornices quoque in [2] muro erant apti ad excurrendum: et ipsi, quum pro dirutis reficerent muros, crebriores eos, ut pluribus erumperetur in hostem locis, faciebant. Hoc primis diebus, dum integrae vires erant, et frequentes et impigre fecerunt: in dies deinde, pauciores et segnius. Etenim quum multis urgerentur rebus, nulla eos res aeque ac vigiliae conficiebant; Romanis in magna copia militum succedentibus aliis in stationem aliorum, Aetolos propter paucitatem eosdem dies noctesque assiduo labore urente [3]. Per quatuor et viginti dies, ita ut nullum tempus vacuum dimicatione esset, adversus quatuor e partibus simul oppugnantem hostem nocturnus diurno continuatus labor est. Quum fatigatos iam Aetolos sciret consul et ex ratione temporis, et quod ita transfugae affirmabant, tale consilium iniit. Media nocte receptui signum dedit, et ab oppugna-

nihil forte mutandum praeter vocem *armati*, pro quo reposuerim *tormenta*. — *Laqueis, ut solet* (*ut solent*, sc. qui oppugnantur, plerique MSS. non improbb. Crev. et Drak. vide ad XXIII, 14, n. 3), *exceptos declinabant ictus arietis. Alii laqueis captos arietes per multitudinem hominum de muro in obliquum trahunt, et cum ipsis testudinibus evertunt*, Vegel. IV, 23. Conf. infra ad XLII, 63, n. 3; Casaub. ad Aeneam Tact. c. 32; Lips. Poliorc. V, 8, et de ignibus in aggeres coniectis ibid. dial. 6. — *Aggeribus*; vide ad V, 7, n. 1. — Nimirum, inquit Doër., ligna quoque et stipites, qui accendi possent, *aggeribus* impacti fuere. Iulius Caesar, de Bello Civ. II, 14: « ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormenta flammam conciperent ». Lem.

2. *Fornices quoque in muro* forte arcuati exitus per murum, per quos in hostem erumperetur, ut fortasse XLIV, 11, fornices in muro Cassandreae; Drak.

3. *Assiduo labore urente Aetolos*; vide ad X, 17, n. 1. — quidam libri vett. *urgente*, teste Doër. sed melior pars codd. τὸ *urente* defendit, quod ideo quoque praeferendum putat Drakenborchius, quia *urgere* modo praecessit. Eleganter autem *urere* dicuntur res, quae molestae, graves et intolerabiles fiunt; conf. Duk. ad Florum, II, 6, 2. Lem.

tione simul omnes milites deductos usque ad tertiam diei horam quietos in castris tenuit. Inde coepta oppugnatio ad mediam rursus noctem perducta est: intermissa deinde usque ad tertiam diei horam. Fatigationem rati causam esse Aetoli non continuandae oppugnationis, quae et ipsos affecerat, ubi Romanis datum receptui signum esset, velut ipsi quoque hoc revocati, pro se quisque ex stationibus decedebant; nec ante tertiam diei horam armati in muris apparebant.

XXIV. Consul, quum nocte media intermisisset oppugnationem, quarta vigilia rursus a tribus partibus summa vi aggressus, ab una Ti. Sempronium tenere intentos milites signumque exspectantes iussit, ad ea in nocturno tumultu, unde clamor exaudiretur, haud dubie ratus hostes concursuros. Aetoli pars sopiti affecta labore ac vigiliis corpora ex somno moliebantur [1]; pars vigilantes adhuc ad strepitum pugnantium in tenebris currunt. Hostes partim per ruinas iacentis muri transcendere conantur, partim scalis adscensus tentant. Adversus quos undique ad opem ferendam occurrunt [2] Aetoli. Pars una, in qua aedificia extra urbem erant, neque defenditur, neque [3] oppugnatur: sed, qui oppugnarent, intenti signum exspectabant;

Cap. XXIV. 1. *Aetoli pars* (alii) *sopiti affecta* (vide ad V, 10, n. 6) .... *corpora ex somno moliebantur*; vide ad VI, 11, n. 5.

2. *Ad opem ferendam occurrunt*; vide ad XXI, 61, n. 1. *Concurrunt* cod. Mogunt. quod magis placebat Drakenb.

3. *Pars una, in qua aedificia*, etc. cf. ad cap. 22, n. 4. Tò *in* delendum putabant Crever. et Drak. — *Partim per semiruta*, muros semirutos, quae supra *ruinae iacentis muri* dicuntur; Drak. Alii *p. per erutos*; unde malim *partim prorutos* (ad quos scalis non opus erat); Gronov. — *Transcendere*, scil. Sempronius et milites eius oppugnare iussi. — *Simul*; vide ad III, 62, n. 4. — *Ab ira et odio*; vide ad I, 1, n. 5. — *Miles coërcitus*, retentus a praedandi licentia; Ern. Conf. infra XXXIX, 32. — *receptis*, forte *ereptis*; Drak. — *Circumduci ad rupem*, ita quidem, ut circumducti sub montium radicibus milites ad rupem eniterentur atque evaderent. Lem.

defensor nemo aderat. Iam dilucescebat, quum signum consul dedit; et sine ullo certamine partim per semiruta, partim scalis integros muros trascendere. Simul clamor, index capti oppidi, est exauditus, undique Aetoli, desertis stationibus, in arcem fugiunt. Oppidum victores permissu consulis diripiunt: non tam ab ira, nec ab odio, quam ut miles, coërcitus in tot receptis ex potestate hostium urbibus, aliquo tandem loco fructum victoriae sentiret. Revocatos inde a medio ferme die milites quum in duas divisisset partes, unam radicibus montium circumduci ad rupem iussit, quae, fastigio altitudinis par, media valle velut abrupta ab arce erat; sed adeo prope geminata cacumina eorum montium sunt, ut ex vertice altero coniici tela in arcem possint: cum dimidia parte militum consul, ab urbe escensurus [4] in arcem, signum ab iis, qui ab tergo in rupem evasuri erant, exspectabat. Non tulere, qui in arce erant, Aetoli primum eorum, qui rupem ceperant, clamorem, deinde impetum ab urbe Romanorum, et fractis iam animis, et nulla ibi praeparata re ad obsidionem diutius tolerandam; utpote congregatis feminis puerisque et imbelli alia turba in arcem, quae vix capere, nedum tueri, multitudinem tantam posset. Itaque ad primum impetum abiectis armis, dediderunt sese. Traditus inter ceteros principes Aetolorum Democritus est, qui principio belli decretum Aetolorum, quo arcessendum Antiochum censuerant [5], T. Quintio poscenti responderat: *In Italiâ daturum, quum castra ibi Aetoli po-*

4. *Ab urbe escensurus*, al. *ascensurus*; vide tamen ad librum II, cap. 7, n. 7.

5. *Damocritus, qui principio*, etc. vide ad XXXV, 33. — *Traditus fuit* (scil. Damocritus) ex emend. Freinsh. et primis edd. pro *traditum fuit*.

suissent. Ob eam ferociam maius victoribus gaudium traditus fuit.

XXV. Eodem tempore, quo Romani Heracleam, Philippus Lamiam ex composito [1] oppugnabat, circa Thermopylas cum consule, redeunte ex Boeotia, ut victoriam ipsi populoque romano gratularetur, excusaretque, quod morbo impeditus bello non interfuisset, congressus. Inde diversi ad duas simul oppugnandas urbes profecti. Intersunt septem millia ferme passuum; et quia Lamia quum posita est in [2] tumulo, tum regionem eam maxime despectat, oppido qua breve intervallum videtur, et omnia in conspectu sunt. Quum enise, velut proposito certamine, Romani Macedonesque diem ac noctem aut in operibus, aut in proeliis essent, hoc maior difficultas Macedo-

Cap. XXV. 1. *Ex composito.* Nimirum, ut notat Doëring., Philippus et consul de hac re inter se egerant et convenerant, ut statim additur, *circa Thermopylas*, ubi Philippus antea cum consule congressus fuerat. Lem. — *Inde diversi ... profecti*; vide ad III, 60, n. 1.

2. *Et quia Lamia quum posita*, etc. e plerisque MSS. et edd. antt. restitui auctore Benedicto in Obss. ad Livium, Torg. 1804. Gelenius, Gron. Crev. (male hic citatur Crever. qui edidit, *despectat, oppido quam breve*, etc. Lem.) et Drak. e cod. Mog. edidere: *et quia Lamia quum posita ... ea maxime despectat oppidum, qua ... sunt; quum enise*, etc. Ex qua lectione Sigon. quidem sensum, sed ipsa obscuriorem, et Gron. hunc elicit: hoc difficultatem attulisse Macedonibus, quod unde maxime teutari urbs poterat, nempe qua parte brevissimum erat intervallum seu spatium inter collem, cui erat imposita, et plana, in quibus tendebat Philippus, ea regio omnis oppidanis erat sub certissimo oculorum ictu, ut nihil movere posset, quin animadverterent occurrerentque obsessi, atque eo compelleretur dolis subterraneis agere, non supra terram moliri. Sententia haec apta quidem, sed durius expressa; quod pluribus docuit Duk. Idem et Drak., quae hic leguntur, mutila et corrupta esse credebant; nec tamen ea emendare conati sunt. A nobis quoque nondum perspicua ac vera lectio restituta; et forte leg. *oppidis qua breve* (VII mill. pass.) *intervallum panditur* (inter Lamiam Heracleamque), *et*, etiam *moenia in conspectu sunt*, scil. Lamiae Heracleensibus, et Heracleae Lamianis. Sic omnia referenda sunt ad situm et propinquitatem urbium, cuius descriptioni etiam praesentia verborum tempora maxime conveniunt.

nibus erat, quod Romani aggere et vineis et omnibus supra terram operibus, subtus Macedones cuniculis oppugnabant, et in asperis locis silex saepe impenetrabilis ferro occurrebat. Et, quum parum procederet inceptum, per colloquia principum oppidanos tentabat rex, ut urbem dederent; haud dubius, quin, si prius Heraclea capta foret, Romanis se potius, quam sibi, dedituri essent, suamque gratiam consul in obsidione liberanda facturus esset [3]. Nec eum opinio est frustrata: confestim enim ab Heraclea capta nuntius venit, ut oppugnatione absisteret [4]: *aequius esse, romanos milites, qui acie dimicassent cum Aetolis, praemia victoriae habere.* Ita recessum ab Lamia est, et propinquae clade urbis [5] ipsi, ne quid simile paterentur, effugerunt.

XXVI. Paucis, priusquam Heraclea caperetur, diebus Aetoli, concilio Hypatam coacto [1], legatos ad Antiochum miserunt; inter quos et Thoas idem, qui antea, missus est. Mandata erant, ut ab rege peterent primum, ut ipse, coactis rursus terrestribus navalibusque copiis, in Graeciam traiiceret; deinde, si qua ipsum teneret res, ut pecuniam et auxilia mitteret. *Id quum ad dignitatem eius fidemque pertinere* [2], *non prodi socios, tum etiam ad incolumitatem regni, non*

3. *Suamque gratiam consul in obsidione liberanda facturus esset*: nimirum, liberatae obsidione urbis gratiam ad se relaturus, sive sibi soli vindicaturus esset consul. Lem.

4. *Nuntius venit, ut o. a.*; vide ad VIII, 19, n. 10.

5. *Et propinquae clade urbis* Heracleae, quoniam expugnata est Heraclea, prius quam Lamiani ad deditionem adigerentur, *ipsi*, incolae Lamiae (conf. ad III, 47, n. 1), *ne quid simile paterentur, effugerunt*, evaserunt simile excidium, scil. hoc anno: nam Lamia anno demum sequenti (vid. XXXVII, 4) a Romanis capta est; Drakenb. Sed rem aegerrime tulit Philippus; vide lib. XXIX, 23 et 28.

Cap. XXVI. 1. *Concilio Hypatam coacto*; vid. XXXII, 2, n. 4.

2. *Id quum ad dignitatem eius* etc. vid. VI, 8, n. 2.

sinere, *Romanos*, *omni cura vacuos*, *quum Aetolorum gentem sustulissent*, *omnibus copiis in Asiam traiicere*. Vera erant, quae dicebantur: eo magis regem moverunt. Itaque in praesentia pecuniam, quae ad usus belli necessaria erat, legatis dedit: auxilia terrestria navaliaque affirmavit missurum. Thoantem unum ex legatis retinuit, et ipsum haud invito morantem, ut exactor praesens promissorum adesset.

XXVII. Ceterum Heraclea capta fregit tandem animos Aetolorum; et post paucos dies, quam ad bellum renovandum acciendumque regem in Asiam miserant legatos, abiectis belli consiliis, pacis petendae oratores ad consulem miserunt. Quos dicere exorsos consul interfatus, quum alia sibi praevertenda [1] esse dixisset, redire Hypatam eos, datis dierum decem induciis, et L. Valerio Flacco cum iis misso, iussit; ei, quae secum acturi fuissent, exponere, et si qua vellent alia. Hypatam ut est ventum, principes Aetolorum apud Flaccum concilium habuerunt, consultantes, quonam agendum modo apud consulem foret. His parantibus antiqua foederum ordiri [2] meritaque

Cap. XXVII. 1. *Alia sibi praevertenda*; vide ad II, 24, n. 3. Mox post *iussit* excidisse videtur *et*. Ad totum vero hoc cap. conf. Polyb. XX, 9, exemplo Henrici Stephani in Schediasm. IV, 10-12, in Gruteri Thes. Crit. t. V Suppl. p. 135 sq.

2. *His parantibus antiqua foederum ordiri*, i. e. antiqua foedera, quasi antiquitates foederum obsoletas, *den alten Kram*; Bauer. In aliis libris legitur *parantibus iis*, et e cod. Mogunt. post *antiqua* additur *iura*: sed hoc abest a MSS. et vett. edd., poëticeque amat Livius. Conf. Drak. ad VII, 21, not. 8. Quo etiam pertinet τὸ *ordiri* (conf. ad Sil. I, 1); quod tamen cum *parantibus* iunctum non satis fortasse placebit. Ablativi, quamvis *iussit* sequatur, non minus offendunt, quam Bauerum: sunt enim sic dicti ablat. conseq. — *In causa ipsorum*, in bonitate, aequitate et iustitia causae, quae XXVI, 23 *dura causa* dicitur; Duk. coll. cap. 35, et 37, 1. — *In causa*. Doering. exponit: in defensione et excusatione eorum, quae fecissent; sive, in re ipsorum iusta; nam *causa* passim de sequa et iusta ratione, qua quid fit. Vid. Ernesti Clav. Cic. Lem.

in populum romanum, *Absistere iis* Flaccus iussit, *quae ipsi violassent ac rupissent. Confessionem iis culpae magis profuturam, et totam in preces orationem versam. Nec enim in causa ipsorum, sed in populi romani clementia spem salutis positam esse. Et se suppliciter agentibus iis adfuturum* [3], *et apud consulem, et Romae in senatu. Eo quoque enim mittendos fore legatos.* Haec una via omnibus ad salutem visa est, *ut in fidem se permitterent Romanorum* [4]. *Ita enim et illis violandi supplices verecundiam se imposituros; et ipsos nihilominus suae potestatis fore, si quid melius fortuna ostendisset.*

XXVIII. Postquam ad consulem ventum est, Phaeneas legationis princeps longam orationem et varie ad mitigandam iram victoris compositam ita ad extremum finivit, ut diceret, *Aetolos se suaque omnia fidei populi romani permittere* [1]. Id consul ubi audivit; » Etiam atque etiam videte, inquit, Aetoli, ut ita » permittatis ». Tum decretum Phaeneas, in quo id

3. *Se suppliciter a. iis adfuturum*; videndum supra ad librum III, cap. 14, n. 6.

4. *Vt in fidem se permitterent Romanorum*; vide ad cap. 28, n. 1. — *Ita enim et illis violandi supplices verecundiam se imposituros*; vide ad III, 62, n. 8. Victor non superbiet, sed imitabitur potius animalia generosa: *non nocet leo iacenti; restitantibus nocet*; Gruter. — *Ipsos nihilominus suae potestatis fore*; vide ad III, 62, n. 5.

Cap. XXVIII. 1. *Se suaque fidei p. r. permittere*, ut mox *non in servitutem, sed in fidem tuam nos tradidimus*; conf. Polyb. XX, 9, 10, qui iam monuit, Aetolos ignorasse, quae huic formulae, de qua vide ad VII, 18, not. 1, vis inesset, deceptosque fuisse voce *fidei*, quasi spes certa clementiae ea contineretur, quum potius *fidei alicuius se permittere* Romani dicant pro *victoris arbitrio se permittere*. « Idem tamen, quod Aetoli, sentiebant Galli, XXXIX, 54, *dedidisse se prius in fidem, quam in potestatem populi rom.* et senatus ipse, XLII, 8, gravissime tulit, Ligures, qui *se in fidem populi rom.* dediderant, a Popillio cos. ipsos bonaque eorum venditos ac deletos esse. Pariter populus rom. eam ob causam omnem iram in Faliscos placida mente deposuit apud Val. Maxim. VI, 5, 1. Ceterum *in fidem populi romani venire* non semper eadem significatione dici, docui ad VIII, 1. » Duker.

diserte scriptum erat, ostendit. « Quando ergo, inquit, ita permittitis, postulo, ut mihi Dicaearchum » civem vestrum[2] et Menestam Epirotam (Naupactum » is cum praesidio ingressus ad defectionem compulerat), et Amynandrum cum principibus Athamanum, quorum consilio ab nobis defecistis, sine » mora dedatis. » Prope dicentem interfatus Romanum Phaeneas, « Non in servitutem, inquit, sed in » fidem tuam nos tradidimus; et certum habeo [3], te » imprudentia labi, qui nobis imperes, quae moris » Graecorum non sint ». Ad haec consul, « Nec, » hercle, inquit, magnopere nunc curo, quid Aetoli » satis ex more Graecorum factum esse censeant, » dum ego more romano imperium inhibeam in de» ditos [4] modo decreto suo, ante armis victos. Ita» que, ni propere fit, quod impero, vinciri vos iam » iubeo »: afferrique catenas, et circumsistere lictores iussit. Tum fracta Phaeneae ferocia Aetolisque aliis est; et tandem cuius conditionis essent sensere; et, *se quidem*, Phaeneas, *et qui adsint Aetolorum, scire facienda esse, quae imperentur*, dixit; *sed ad decernenda ea concilio Aetolorum opus esse. Ad id petere, ut decem dierum inducias daret.* Petente Flacco[5] pro Aetolis, induciae datae; et Hypatam reditum

2. *Dicaearchum civem vestrum* (vid. XXXV, 12, n. 2) *et Menestam Epirotam* etc.; conf. Polyb. XX, 10. *Menetam* et *Menestem* quidam MSS. et edd. h. l. et lib. XXXVIII, c. 10 extr. Μενεστᾶς dicitur Polyb. XXII, 14, §. 13, at Μενέστρατος XX, 10, §. 5, ubi Schw. notavit, eadem ratione dici Αλεξᾶς et Αλέξανδρος, Αμυνᾶς et Αμύνανδρος, Φιλᾶς et Φίλανδρος, Απολλᾶς et Απολλόδωρος aliaque talia. Conf. Duker.

3. *Certum habeo*, ut al. *persuasum habeo*; vide Drak.

4. *Imperium inhibeam in deditos*; vide ad III, 38, n. 2, et XXVIII, 34, n. 3: quo loco et rem et phrasin illustrari monet Gronov.

5. *Petente Flacco pro Aetolis* scil. *inducias*: neque enim *petere pro aliquo* simpl. dicunt Latini, sed *deprecari, intercedere*; Baner. Idem mox *censuerunt* accuratius fore notat, quam *censebant*. — *In consilio delectorum, quos Apocletos vo-*

est. Vbi quum in consilio delectorum, quos Apocletos vocant, Phaeneas, et quae imperarentur, et quae ipsis prope accidissent, exposuisset, ingemuerunt quidem principes conditioni suae, parendum tamen victori censebant, et ex omnibus oppidis convocandos Aetolos ad concilium.

XXIX. Postquam vero omnis coacta multitudo eadem illa audivit, adeo saevitia imperii atque indignitate exasperati animi sunt, ut, si in pace[1] fuissent, illo impetu irae concitari potuerint ab bellum. Ad iram accedebat et difficultas eorum, quae imperarentur: *quonam modo enim utique regem Amynandrum se tradere posse?* Et spes forte oblata, quod Nicander eo ipso tempore ab rege Antiocho veniens, implevit exspectatione vana multitudinem, terra marique ingens parari bellum. Is duodecimo die, quam conscenderat navem, in Aetoliam, perfecta legatione, rediens Phalara in sinu Maliaco tenuit[2]. Inde Lamiam pecuniam quum devexisset, ipse cum expeditis vespera prima inter Macedonum romanaque castra medio agro, dum Hypatam notis callibus petit, in stationem incidit Macedonum, deductusque ad regem est, nondum convivio dimisso. Quod ubi nuntiatum est, velut hospitis, non hostis, adventu

cant; vide ad I, 54, n. 1, et XXXV, 34, n. 2. Conf. Polyb. XX, 10. *Apocletus* unus codex pluresque edd. vett. vide ad XLIV, 28, n. 5.

Cap. XXIX. 1. *Si in pace fuissent*, etiam si in pace fuissent. Intellige: nedum, multo magis, quum in bello etiam tunc agerent; Bauer. Conf. ad V, 51, n. 1. — *Ad iram accedebat.* In quibusdam codd. apud Drakenb. legitur *accendebat*, unde Drak. legendum fortasse coniicit *iram accendebat.* Sed hac lectione supprimitur τὸ *ad*, aut saltem mutandum est in *at*. Multo simplicius legitur *ad iram accedebat.* Lem.

2. *Phalara in sinu Maliaco tenuit*; vide ad I, 1, n. 8, et XXVII, 30, n. 3. — *Cum expeditis*; vide ad V, 16, n. 2. Conf. Polyb. XX, 10, 11.

motus Philippus, accumbere eum epularique iussum [3], atque inde, dimissis aliis, solum retentum, ipsum quidem de se timere quidquam vetuit. Aetolorum prava consilia atque in ipsorum caput semper recidentia accusavit, qui primum Romanos, deinde Antiochum in Graeciam adduxissent. *Sed praeteritorum, quae magis reprehendi, quam corrigi, possint, oblitum se, non facturum, ut insultet adversis rebus eorum. Aetolos quoque finire tandem adversus se odia debere, et Nicandrum privatim eius diei, quo servatus a se foret, meminisse.* Ita datis, qui in tutum eum prosequerentur [4], Hypatam Nicander consultantibus de pace romana supervenit.

XXX. M'. Acilius, vendita aut concessa militi circa Heracleam praeda, postquam nec Hypatae pacata esse consilia, et Naupactum concurrisse Aetolos, ut inde totum impetum belli sustinerent, audivit; praemisso Ap. Claudio cum quatuor millibus militum ad occupanda iuga, qua difficiles transitus montium erant, ipse Oetam adscendit, Herculique sacrificium fecit in eo loco, quem Pyram, quod ibi mortale corpus eius dei sit crematum [1], appellant. Inde toto exercitu profectus reliquum iter satis expedito agmine fecit. Vt ad Coracem [2] est ventum (mons est altissimus

3. *Accumbere eum epularique iussum*, al. non cum rege; vid. Polyb. XX, 11. — *De se timere quidquam vetuit*; metuebat enim iram Philippi, socii Romanorum, aut ne his dederetur. Sed Philippus Romanis minus iam favebat. Conf. ad cap. 26 fin.

4. *In tutum eum prosequerentur*; vid. V, 38, n. 4.

Cap. XXX. 1. *Pyram, ubi mortale corpus* Herculis *crematum*; vide ad Sil. III, 43, VI, 453; Heyn. ad Apollodor. II, 7, 7; Spanhem. ad Callim. Hymn. in Dian. 159; Hemsterh. ad Luciani Timon. cap. 6.

2. *Ad Coracem*, *montem* Aetoliae orientalis, Oetaè conterminum, *inter Callipolin et Naupactum* etc.; conf. Appian. Syr. 21, et Polyb. XX, 11, §. 11, vel Steph. voc. Κόραξ· Strab. IX et X, pag. 287 et 310, al. 417 et 450. *Callipolis* forte idem opp., quod Κάλλιον di-

inter Callipolin et Naupactum), ibi et iumenta multa ex agmine praecipitata cum ipsis oneribus sunt, et homines vexati. Et facile apparebat, quam cum inerti hoste res esset, qui tam impeditum saltum[3] nullo praesidio, ut clauderet transitum, insedisset. Tum quoque vexato exercitu, ad Naupactum descendit, et uno castello adversus arcem posito, ceteras partes urbis, divisis copiis pro situ moenium, circumsedit: neċ minus operis laborisque ea oppugnatio, quam Heracleae, habuit.

XXXI. Eodem tempore et Messene in Peloponneso ab Achaeis, quod concilii eorum recusaret esse, oppugnari coepta est. Etenim duae civitates, Messene et Elis, extra concilium Achaicum erant; cum Aetolis sentiebant [1]. Elei tamen, post fugatum ex Graecia Antiochum, legatis Achaeorum lenius responderant, *dimisso praesidio regio, cogitaturos se, quid sibi faciendum esset.* Messenii, sine responso dimissis legatis, moverant bellum; trepidique rerum[2] suarum, quum

citur Pausan. X, 22, §. 4. Conf. Palmer. Graec. Antiq. IV, 22, et Cellar. Geogr. Ant. II, 13, p. 713.

3. *Tam impeditum saltum*; vide ad IX, 2, n. 5. — *Tum quoque*, licet nollus obstaret hostis, *vexato exercitu*; Iac. Periz. *Tam* coni. Gron. minos apte; ut et lectio edd. aotl. *Tum ergo v.*

Cap. XXXI. 1. *Et. duae civitates, Messene et Elis, extra concilium* (corpus, foederatam rempubl., σύστημα) *Achaicum erant*; *cum Aetolis sentiebant*; conf. XXXIX, 48 seq. et Polyb. XVI, 13, §. 3, ubi Vales. monet, causas, cur Messenii ab Achaeis desciverint, referre Pausan. IV, 29: inter Aetulos vero et Eleos cognationem intercessisse: Oxylum enim, ex posteris Aetoli, auctoris Aetolorum, Heraclidas in occupanda Peloponneso adiuvisse, et ab iis accepisse Elidem. Confer. Pausan. VIII, 49, et Strab. VIII, p. 354, 357; de Messeniis autem et Dinocrate, qui eos ab Achaeorum societate abstraxit, inf. XXXIX, 48, 49; Plut. Philop. p. 366; Polyb. XXIV, 5 et 12. — *Etenim duae civitates* etc. Orationis nexus quodammodo iuvatur lectione, quae est in vett. edd. *etenim duae civitates Messene et Elis, quae extra concilium Achaicum erant, cum Aetolis sentiebant.* Tò *quae* primus delevit Frob. anno 1535, quod in nullo codice comparere Drak. testatur. Lem.

2. *Trepidique rerum suarum*; vide ad V, 11, n. 3.

iam ager effuso exercitu passim ureretur, castraque prope urbem poni viderent, legatos Chalcidem ad T. Quintium, auctorem libertatis, miserunt, qui nuntiarent, Messenios Romanis, non Achaeis, et aperire portas, et dedere urbem paratos esse. Auditis legatis, extemplo profectus Quintius, a[3] Megalopoli ad Diophanem praetorem Achaeorum misit, qui extemplo reducere eum a Messene exercitum et venire ad se iuberet. Dicto paruit Diophanes, et, soluta obsidione, expeditus ipse, praegressus agmen, circa Andaniam, parvum oppidum, inter Megalopolim Messenenque positum, Quintio occurrit[4]; et, quum causas oppugnationis exponeret, castigatum leniter, quod tantam rem sine auctoritate sua conatus esset, dimittere exercitum iussit, nec pacem omnium bono partam turbare. Messeniis imperavit, ut exsules reducerent, et Achaeorum concilii essent. Si qua haberent de quibus aut recusare, aut in posterum caveri sibi vellent[5], Corinthum ad se venirent. Diophanem concilium Achaeorum extemplo sibi praebere iussit[6]. Ibi, de Zacyntho intercepta per fraudem insula questus,

3. *Auditis legatis, extemplo profectus Quintius* Chalcide, *a Megalopoli*, quum eo pervenisset ex itinere, in castra prope Messenen *ad Diophanem* etc. Gron. De *Diophane* conf. XXXVII, 20, 21, XXXVIII, 32; in prim. Polyb. XXI, 7, XXIII, 3, 10, XXV, 1, XXIX, 8; Appian. Syr. 26; Plut. in Philop. p. 364, in Quintio, p. 378. — *Reducere*, forte *deducere*; Duker. — *Andaniam* Arcadiae opp. apud Strab. VIII, 339, sed Messeniae apud Steph. et regia olim Messeniorum apud Pausan. IV, 1, 3, 14, 17, 26 et 33.

4. *Quintio occurrit; et, quum* etc. forte legendum *qui quum*, etc. Sed Livius etiam alibi, ut XXXIII, 41, n. 3, copulativis ad iungendam diversae structurae orationem utitur, qua non satis apte verba nonnunquam adnecti videntur; Duker. Conf. ad II, 56, n. 1, et XXVIII, 12, n. 8.

5. *In posterum cav. sibi v.*, ut III, 52, 55. Alii *cavere sibi*: sed ita *recusare* supervacuum videri potest; nam utique etiam de iis sibi *cavere* volebant, quae recusaturi erant; Duk. Conf. ad VII, 41, n. 1, et XXIV, 2, not. 3.

6. *Concilium Achaeorum sibi praebere*; vide ad VIII, 5, n. 1.

postulavit, ut restitueretur Romanis. Philippi Macedonum regis Zacynthus fuerat: eam mercedem Amynandro dederat, ut per Athamaniam ducere exercitum in superiorem partem Aetoliae liceret. Qua expeditione fractis animis, Aetolos compulit ad petendam pacem. Amynander Philippum Megalopolitanum insulae praefecit: postea per bellum [7], quo se Antiocho adversus Romanos coniunxit, Philippo ad munia belli revocato, Hieroclem Agrigentinum successorem misit.

XXXII. Is, post fugam ab Thermopylis Antiochi Amynandrumque a Philippo Athamania pulsum, missis ultro ad Diophanem praetorem Achaeorum nuntiis, pecuniam pactus, insulam Achaeis tradidit. Id praemium belli suum esse, aequum censebant Romani. *Non enim M'. Acilium consulem legionesque romanas Diophani et Achaeis ad Thermopylas*[1] *pugnasse.* Diophanes adversus haec purgare interdum sese gentemque; interdum de iure facti disserere. Quidam Achaeorum et initio eam se rem adspernatos testabantur, et tunc pertinaciam increpitabant praetoris; auctoribusque iis decretum est, ut T. Quintio ea res permitteretur. Erat Quintius, sicut adversantibus asper, ita, si cederes, idem placabilis. Omissa igitur contentione vocis vultusque, «Si utilem, inquit, » possessionem eius insulae censerem Achaeis esse, » auctor essem senatui populoque romano, ut eam » vos habere sinerent. Ceterum sicut testudinem [2], » ubi collecta in suum tegumen est, tutam ad omnes

7. *Postea per bellum*; vide supra ad II, 18, n. 1.

CAP. XXXII. 1. *Non M'. Acilium Diophani et Achaeis pugnasse*, h. e. pro iis, in eorum gratiam commodumque.

2. *Sicut testudinem* etc. conf. Plut. in Quint. pag. 378, et Apophth. pag. 197. — *Collecta in suum tegumen*, dorsum, testam, chelyon, quo tegitur. — *Obnoxium*; vide ad III, 39, n. 1.

» ictus video esse, ubi exserit partes aliquas, quodcumque nudavit, obnoxium atque infirmum habere; haud dissimiliter vos, Achaei, clausos undique mari, quae intra Peloponnesi sint terminos, ea et iungere vobis, et iuncta tueri facile; simul aviditate plura amplectendi hinc excedatis, nuda vobis omnia, quae extra sint, et exposita ad omnes ictus esse.» Assentiente omni concilio, nec Diophane ultra tendere auso, Zacynthus Romanis traditur.

XXXIII. Per idem tempus Philippus rex, proficiscentem consulem ad Naupactum percunctatus, si se interim, quae defecissent ab societate romana, urbes recipere vellet, permittente eo, ad Demetriadem copias admovit, haud ignarus, quanta ibi tum perturbatio esset. Destituti enim ab omni spe [1], quum desertos se ab Antiocho, spem nullam in Aetolis esse cernerent, dies noctesque aut Philippi hostis adventum, aut infestiorem etiam, quo iustius irati erant, Romanorum exspectabant. Turba erat ibi incondita regiorum, qui, primo pauci in praesidio relicti, postea plures, plerique inermes, ex proelio adverso fuga delati, nec virium, nec animi satis ad obsidionem tolerandam habebant. Itaque praemissis a Philippo, qui spem impetrabilis veniae ostendebant, responderunt patere portas regi. Ad primum eius ingressum principum quidam urbe excesserunt; Eurylochus mortem sibi conscivit. Antiochi milites (sic enim pacti erant) per Macedoniam Thraciamque, prosequentibus Macedonibus,

Cap. XXXIII. 1. *Ab omni spe*, forte *ope*, et mox *infestiorum*; lac. Gron. — *Turba incondita* (vide ad XXI, 57, n. 11) *regiorum*, militum Antiochi. — *Delati* suppl. *eo*, vel aliud rei conveniens: sed non habeo exemplum. Lem.

ne quis eos violaret, Lysimachiam deducti sunt. Erant et paucae naves Demetriade, quibus praeerat Isidorus: eae quoque cum praefecto suo dimissae sunt. Inde Dolopiam et Aperantiam [2] et Perrhaebiae quasdam civitates recepit.

XXXIV. Dum haec a Philippo geruntur, T. Quintius, recepta Zacyntho ab Achaico concilio, Naupactum traiecit; quae iam per duos menses (sed prope excidium erat) oppugnabatur, et, si capta vi foret, omne ibi nomen Aetolorum ad internecionem videbatur venturum. Ceterum, quamquam merito iratus erat Aetolis, quod solos obtrectasse [1] gloriae suae, quum liberaret Graeciam, meminerat, et nihil auctoritate sua motos esse, quum, quae tum maxime acciderant, casura praemonens, a furioso incepto eos deterreret; tamen, sui maxime operis esse credens, nullam gentem liberatae a se Graeciae funditus everti, obambulare muris, ut facile nosceretur ab Aetolis, coepit. Confestim a primis stationibus cognitus est, vulgatumque per omnes ordines, Quintium esse. Itaque, concursu facto undique in muros, manus pro se quisque tendentes, consonante clamore nominatim Quintium orare, ut opem ferret ac servaret. Et tum quidem, quamquam moveretur his vocibus, manu tamen abnuit, quidquam opis in se esse [2]. Ceterum, postquam ad consulem venit: « Vtrum fefellit, inquit, te, M'. Acili, » quid agatur? an, quum satis [3] pervideas, nihil

2. *Dolopia et Aperantia* Thessaliae urbes, illa in finibus Paeoniae aut Epiri, haec Aetoliae. Conf. Polyb. XX, 11, et Drak. ad h. l. et XLIII, 22 extr.

Cap. XXXIV. 1. *Quod* (forte *quos*; Gron.) *solos obtrectasse*, etc. vide ad XXXIII, 31. — *Tum maxime*, eo maxime tempore: immo leg. *quum maxime*, id est, hoc maxime tempore; Drak. Confer. ad XXIX, 17, n. 6.

2. *Manu tamen abnuit*, nutu gestuque manus significavit haud *quidquam opis in se esse*.

3. *Vtrum fefellit ... te, quid agatur?*

» id magnopere ad summam rem pertinere censes? » Erexerat exspectatione consulem; et, « Quin expromis, inquit, quid rei sit? » Tum Quintius: « Ecquid vides, te, devicto Antiocho, in duabus urbibus oppugnandis tempus terere, quum iam prope annus circumactus sit imperii tui? Philippum autem, qui non aciem, non signa hostium vidit, non solum urbes, sed tot iam gentes, Athamaniam, Perrhaebiam, Aperantiam, Dolopiam sibi adiunxisse? Atqui non tantum interest nostra, Aetolorum opes ac vires minui, quantum, non supra modum Philippum crescere, et victoriae tuae praemium te militesque tuos nondum duas urbes, Philippum tot gentes Graeciae habere [4] ».

XXXV. Assentiebatur his consul: sed pudor, si irrito incepto abscederet obsidione, occurrebat [1]. Tota inde Quintio res permissa est. Is rursus ad eam partem muri, qua paulo ante vociferati Aetoli fuerant, rediit. Ibi quum impensius orarent, ut misereretur gentis Aetolorum, exire aliquos ad se iussit. Phaeneas ipse principesque alii extemplo egressi sunt. Quibus provolutis ad pedes, « Fortuna, inquit, vestra facit, ut et irae meae et orationi

an, etc. Consulto loqui Quintium paulo obscurius dicit Duër. et sic fere sensum huius loci explicat: Nunne adhuc respexisti ad progressus, quos ad augendam potentiam Philippus facit, dum tu in duabus urbibus oppugnandis tempus teris? an quum bene, quae fiunt, perspicias, num illa, respectu summae reipublicae habito, parum curanda esse censes? Lem. — *Quum satis pervideas*; al. *provideas*. Confer. ad Tacit. Ann. II, 7, n. 2. — *Nihil id magnopere ad summam rem pertinere*; vid. III, 5, n. 6, et XXXIII, 45, not. 1. — *erexerat exspectatione c.* vide ad II, 54, n. 12. — *Quin expromis*; vide ad XXVII, 49, n. 5, et XXXII, 32, n. 1.

4. *Nondum duas urbes, Philippum tot gentes*: quaedam edd. *nondum tot urbes, quot Philippum gentes*, prob. Gron. Sed adversantur MSS., et *duae urbes* sunt Heraclea expugnata ac Naupactus obsessa; Drak.

Cap. XXXV. 1. *Sed pudor ... occurrebat*; vide ad V, 54, n. 2.

» temperem. Evenerunt quae praedixi eventura. Et » ne hoc quidem reliqui vobis est, ut indignis accidisse ea videantur. Ego tamen, sorte quadam » nutriendae Graeciae datus [2], ne ingratis quidem » benefacere absistam. Mittite oratores ad consulem, » qui inducias tanti temporis petant, ut mittere legatos Romam possitis, per quos senatui de vobis permittatis. Ego apud consulem deprecator defensorque vobis adero ». Ita, ut censuerat Quintius, fecerunt: nec adspernatus est legationem consul; induciisque in diem certam datis, qua legatio renuntiari ab Roma [3] posset, soluta obsidio est, et exercitus in Phocidem missus. Consul cum T. Quintio ad Achaicum concilium Aegium traiecit [4]. Ibi de Eleis et de exsulibus Lacedaemoniorum restituendis actum:

2. *Sorte quadam nutriendae Graeciae datus;* vide ad II, 1, n. 8, IV, 52, n. 2, et VI, 21, n. 1. — *Induciae tanti temporis* (ut *inducias temporis eius, quod petebant* XXXVII, 7; et similia IV, 30, XXXVII, 7, et al.) pro vulg. *i. tantum t.* recepi ex Lov. 3, et emend. Duk. qui iam monuit, *tantum* non posse adverbium esse pro *solum*, quia omnes induciae tantum temporis sint, nec bene pro *in tantum* dici posse. — *Per quos senatui de vobis permittatis;* vide ad IX, 43, n. 4.

3. *Legatio renuntiari ab Roma;* vide ad XXIII, 6, n. 2.

4. *Consul cum T. Quintio ad Achaicum concilium Aegium* (vid. XXVII, 30, n. 8) *traiecit*, soluta Naupacti obsidione et traiecto sinu Corinthiaco, *ubi de Eleis et de exsulibus Lacedaemoniorum restituendis actum*, etc. conf. Polyb. XX, 12, ibique notae Schweigh. quae sunt: « Legationem a Lacedaemoniis Romam missam silentio praeterit Livius. Polybius scribit, rediisse eam hoc tempore, et senatum romanum respondisse, se de iis rebus, quas petiissent Lacedaemonii, mandata daturum legatis romanis in Graeciam missis. In horum vero numero T. Quintius erat; videre est ad Liv. XXXV, 23. Igitur consentaneum erat, ut in concilio Achaeorum, cui tunc intererat Quintius, eisdem de rebus ageretur, praesertim quum et Lacedaemonii recens tunc, occiso ab Aetolis Nabide, societati Achaeorum essent adiuncti (vide ad Liv. XXXV, 35, 37), et ea, quae postulaverant Lacedaemonii, ad Achaeos nonnihil pertinerent. Polybius autem docet, missos fuisse legatos Lacedaemoniorum, ut peterent de *obsidibus*, de *pagis* seu vicis vel oppidis (nam κώμη etiam est oppidum non munitum), et de *exsulibus* Lacedaemoniorum restituendis. De omnibus his rebus haud dubie actum in eodem concilio Achaeorum, quam-

et neutra perfecta res, quia suae gratiae reservari eam [5] Achaei, Elei per se ipsi, quam per Romanos, maluerunt Achaico contribui concilio. Epirotarum legati ad consulem venerunt, quos non sincera fide

quam non nisi posteriorem memorat Livius, qui in Graeciae rebus Polybium quidem presse sequutus, sed non omnes res ad Graecos pertinentes ita minutatim, ut a graeco scriptore factum, persequutus est. *Obsides* sunt hi, qui in pace a Quintio Nabidi data huic imperati erant (vid. Liv. XXXIV, 35, 40); quorumque redditio nec ab Achaeorum concilio, nec a Quintio peti poterat, sed ad senatum romanum pertinebat; quem et remisisse Spartanis obsides, excepto Nabidis filio, tradit Polyb. XX, 13. *Vici* et *oppida* Lacedaemoniorum sunt ea, quae Quintius Nabidi adempta in fidem tutelamque Acheorum tradiderat, quibusque Lacedaemonios abstinere iusserat ex foedere; vide ad Liv. XXXIV, 29. Eam conditionem pacis praeterierat quidem Livius, XXXIV, 35; sed ex XXXVIII, 30, 31, res satis apparet. Receperat quidem Nabis interim Cythium, sed a Philopoemene rursus inde pulsus erat; Liv. XXXV, 25-30. Eodem vero etiam anno Lacedaemonii quidem societati Achaeorum se adiunxerant (Liv. XXXV, 35-37); at vici et castella eis non sunt reddita, et in illo quoque Achaeorum concilio nihil de iis novi decretum est, sed manserunt in tutela Achaeorum, magnam partem habitata ab exsulibus Spartanis, aegre id patientibus ceteris Lacedaemoniis; Liv. XXXVIII, 30 sq. *Exsules* hi, quorum praeter Livium et Polyb. mentionem quoque faciunt Plut. in Philop. p. 366, et Pausan. VIII, 51, erant cives Spartani, qui a Nabide et partim etiam eis, qui ante hunc tyrannidem Lacedaemone occupaverant, in exsilium fuerant pulsi; vid. Polyb. XIII, 6, §. 3, et Liv. XXXIV, 26, 27. In pace a Quintio data Nabidi illorum in urbem restituendorum nulla fuerat mentio facta (Liv. XXXIV, 36); modo mandatum Nabidi, ut liberos et coniuges, quaecumque voluissent, exsulibus remitteret (ibid. c. 35). Nunc, liberata Lacedaemone a Nabidis tyrannide, et societati Achaeorum adiuncta, spem redeundi in patriam ceperant hi exsules, non invitis Achaeis, sed quam maxime invitis ipsis Lacedaemoniis, ut satis apparet ex Livio, XXXVIII, 34. Spartani legati de exsulibus ad senatum romanum retulisse videntur; et quid is responderit, perspicue docet Polyb. XX, 12. In concilio deinde Achaeorum, de quo Livius hoc loco (XXXVI, 35) loquitur, ab Achaeis postulatum, ut exsules in patriam restituerent: sed res tunc non perfecta est, non quod id nollent Achaei, sed quod ita rem factam vellent, ut non Romani, sed ut ipsi gratiam beneficii ferrent. Itaque dilata res est, et demum anno 563 decreto Tegeae in concilio communi facto restituti in patriam exsules sunt a praetore Achaeorum Philopoemene; vide ad Liv. XXXVIII, 30-34 ».

5. *Reservari eam*, forte *hanc* vel *illam*, Duk. prob. Drak. *Achaico contribui concilio*; conf. cap. 31.

in amicitia fuisse satis constabat: militem tamen nullum Antiocho dederant. Pecunia iuvisse eum insimulabantur: legatos ad regem ne ipsi quidem misisse inficiabantur. Iis petentibus, ut in amicitia pristina esse liceret, respondit consul, *se utrum hostium, an pacatorum, eos numero haberet, nondum scire. Senatum eius rei iudicem fore. Integram se causam eorum Romam reiicere. Inducias ad id dierum nonaginta dare.* Epirotae Romam missi senatum adierunt. Iis, magis, quae non fecissent hostilia, referentibus, quam purgantibus ea, de quibus arguebantur, responsum datum est, quo veniam impetrasse, non causam probasse, videri possent. Et Philippi regis legati sub idem tempus in senatum introducti, gratulantes de victoria. Iis petentibus, ut sibi sacrificare in Capitolio, donumque ex auro liceret ponere in aede Iovis Optimi Maximi, permissum ab senatu. Centum pondo coronam auream posuerunt. Non responsum solum benigne legatis est; sed Philippi quoque filius Demetrius [6], qui obses Romae erat, ad patrem reducendus legatis datus est. Bellum, quod cum Antiocho rege in Graecia gestum est a M'. Acilio consule, hunc finem habuit.

XXXVI. Alter consul P. Cornelius Scipio, Galliam provinciam sortitus, prius quam ad bellum, quod cum Boiis gerendum erat, proficisceretur, postulavit ab senatu, ut pecunia sibi decerneretur ad ludos, quos propraetor in Hispania inter ipsum discrimen pugnae vovisset [1]. Novum atque iniquum postulare

6. *Philippi quoque filius Dem.* cf. Polyb. XX, 13 et XXI, 9, qui etiam ei, ob operam Romanis in bello Antiochico praestitam, remissum dicit tributum (conf. infra XXXVII, 25, 4), et complures urbes redditas.

CAP. XXXVI. 1. *Quos propraetor in Hispania inter ipsum discrimen pugnae* (vide ad IV, 18, n. 2, VI, 17, n. 1) *vovisset*; confer. XXXV, 1: ex quo loco *propraetor* pro vulg. *praetor* primus substituit Glar. Conf. tamen

est visus. Censuerunt ergo, *quos ludos inconsulto senatu ex sua unius sententia vovisset, eos uti de manubiis, si quam pecuniam ad id reservasset, vel sua ipse impensa faceret.* Eos ludos per dies decem P. Cornelius fecit. Per idem fere tempus aedes Matris Magnae [2] Idaeae dedicata est; quam Deam is P. Cornelius, advectam ex Asia P. Cornelio Scipione, cui post Africano fuit cognomen, P. Licinio consulibus, in Palatium a mari detulerat [3]. Locaverant aedem faciendam ex senatusconsulto M. Livius, C. Claudius censores, M. Cornelio, P. Sempronio consulibus: tredecim annis post, quam locata erat, dedicavit eam M. Iunius Brutus, ludique ob dedicationem eius facti, quos primos scenicos fuisse, Antias Valerius est auctor, Megalesia appellatos [4]. Item Iuventatis aedem in circo maximo C. Licinius Lucullus duumvir dedicavit. Voverat eam sexdecim annis ante M. Livius consul, quo die Hasdrubalem exercitumque eius cecidit: idem censor eam

ad VI, 6, 42, n. 7. — *Novum atque iniquum postulare est visus*, etc. « Ex Livio constat, imperatores ludos, quos in proeliis aliove discrimine publico voverant, non potuisse facere, nisi ex SCto, et senatum iis pecuniam ad illos decrevisse: vid. XXVIII, 38; XXXIX, 5, 22; XL, 44, 52. Sed nusquam alibi prodidit, senatum cuidam petenti sumptum ad eos faciendos negasse: nec alii magis, quam Nasica, senatum ante consulere potuerunt, an vovere illos liceret. Itaque causa haec frivola videtur esse, et suspicor, hanc calumniam Catonis et aliorum eiusdem factionis Scipionibus inimicorum fuisse. » Duker. — *De manubiis*, etc. vide ad X, 46, n. 7.

2. *Matris Magnae Ideae*, alii *Deae*; sed neutrum exstat in c. Lov. 6, prob. Drak. quoniam haec quidem dea ad Suet. Tib. 2. *Mater Deum Idaea*, et in inscriptt. *Mater Magna Deum Idaea* (vid. Burm. ad Suet. l. l.), sed Livio non nisi *Mater Idaea* vel *Mater Deum*, vel *Mater Magna* dicitur. Confer. Oudend. ad Iul. Obs. cap. 6.

3. *In Palatium a mari detulerat;* vide ad XXIX, 14, n. 8. — *Locaverant aedem faciendam*, etc. vide ad V, 23, n. 6.

4. *Quos primos scenicos fuisse, Antias Valerius est auctor* (vide ad II, 58, n. 1, et III, 1, n. 1), *Megalesia appellatos*; vid. II, 21, n. 1; XXIX, 14, n. 9, et inpr. XXXIV, 54, n. 2. — *Iuventatis aedem ... Lucullus duumvir dedicavit*; vide ad I, 55, n. 3 et 4, et ad XXIII, 30, n. 8. — *Et eo*, ideo, *omnia eum maiore*, etc.

faciendam locavit, M. Cornelio, P. Sempronio consulibus. Huius quoque dedicandae causa ludi facti : et eo omnia cum maiore religione facta, quod novum cum Antiocho instabat bellum.

XXXVII. Principio eius anni, quo haec, iam profecto ad bellum M'. Acilio, manente adhuc Romae P. Cornelio consule, agebantur, boves duos domitos in Carinis per scalas pervenisse in tegulas aedificii proditum memoriae est. Eos vivos comburi, cineremque eorum deiici in Tiberim, haruspices iusserunt. Tarracinae et Amiterni nuntiatum est aliquoties lapidibus pluisse [1]; Minturnis aedem Iovis et tabernas circa forum de caelo tactas esse; Vulturni in ostio fluminis duas naves fulmine ictas conflagrasse. Eorum prodigiorum causa libros Sibyllinos ex senatusconsulto decemviri quum adissent, renuntiarunt, *Ieiunium instituendum Cereri esse* [2], *et id quinto quoque anno servandum : et ut novendiale sacrum fieret, et unum diem supplicatio esset : coronati supplicarent; et consul P. Cornelius, quibus diis quibusque hostiis edissent decemviri, sacrificaret.* Placatis diis, nunc votis rite solvendis, nunc prodigiis expiandis, in provinciam proficiscitur consul, atque inde Cn. Domitium proconsulem, dimisso exercitu, Romam decedere iussit : ipse in agrum Boiorum legiones induxit.

XXXVIII. Sub idem fere tempus Ligures, lege sacrata coacto exercitu [1], nocte improviso castra Q.

CAP. XXXVII. 1. *In Carinis.* Sic vocabatur quaedam Romae regio, ubi domus una Cic. fuit, ut testatur eius Epist. ad Quint. fratr. II, 3. LEM. — *Lapidibus pluisse*, etc. vid. I, 31, n. 1.

2. *Ieiunium instituendum Cereri*, etc. vid. Spanhem. ad Callim. H. in Cer. 6 et 12, et Morin. Diss. II, t. V. Memor. Acad. Reg. Inscr. Hag. 1724. — *Novemdiale sacrum*; vide ad I, 31, n. 3. — *Vt coronati supplicarent*; vide ad XXIII, 11, n. 7.

CAP. XXXVIII. 1. *Lege sacrata coacto exercitu*; vide ad IV, 26, n. 2. — *Intentus ne qua*, etc. Vossius

Minucii proconsulis aggressi sunt. Minucius usque ad lucem intra vallum militem instructum tenuit; intentus, ne qua transcenderet hostis munimenta. Prima luce duabus simul portis eruptionem fecit. Nec primo impetu, quod speraverat, Ligures pulsi sunt: duas amplius horas dubium certamen sustinuere. Postremo, quum alia atque alia agmina erumperent, et integri fessis succederent ad pugnam, tandem Ligures, inter cetera etiam vigiliis confecti [2], terga dederunt. Caesa supra quatuor millia hostium; ex Romanis sociisque minus trecenti perierunt. Duobus fere post mensibus P. Cornelius consul cum Boiorum exercitu signis collatis egregie pugnavit. Duodetriginta millia hostium caesa, Antias Valerius scribit [3], capta tria millia et quadringentos, signa militaria centum viginti quatuor, equos mille ducentos triginta, carpenta ducenta quadraginta septem; ex victoribus mille quadringentos octoginta quatuor cecidisse. Vbi ut in numero scriptori parum fidei sit (quia in augendo eo non alius intemperantior est), magnam victoriam fuisse apparet, quod et castra capta sunt, et Boii post eam pugnam extemplo dediderunt sese, et quod supplicatio eius victoriae causa decreta ab senatu, victimaeque maiores caesae.

XXXIX. Per eosdem dies M. Fulvius [1] Nobilior ex ulteriore Hispania ovans Vrbem est ingressus. Argenti

edidit *intentum*. Melios legitur *intentus* cum ceteris edd. et MSS. Lem.

2. *Inter* (praeter) *cetera etiam vigiliis c.*, ut XLII, 49, n. 5.

3. *Duodetriginta millia hostium caesa Antias Valerius* (vide ad III, 1, n. 1) *scribit.... in augendo numero non alius intemperantior est*; sed vide ad cap. 40, n. 3. — *Vbi ut* (quamvis) *in numero scriptori parum fidei sit*, *magnam tamen victoriam fuisse apparet*: quod *tamen* adiicit MS. Mog. Sed vide ad VII, 19, n. 3.

Cap. XXXIX. 1. *Per eosdem dies M. Fulvius .... septem pondo*; vide ad cap. 21, n. 4. — *Agri parte fere dimidia eos Boios mulctavit*: haec est postrema apud Livium mentio Boiorum, ad Padum incolentium, qui deinde prorsus ex Italia pulsi ad

transtulit duodecim millia pondo; bigati argenti centum triginta; auri centum viginti septem pondo. P. Cornelius consul primo, obsidibus a Boiorum gente acceptis, agri parte fere dimidia eos mulctavit; quo, si vellet, populus romanus colonias mittere posset. Inde Romam, ut ad triumphum haud dubium, decedens, exercitum dimisit, et adesse Romae ad diem triumphi iussit. Ipse, postero die, quam venit, senatu in aedem Bellonae vocato [2], quum de rebus ab se gestis disseruisset, postulavit, ut sibi triumphanti liceret in Vrbem invehi. P. Sempronius Blaesus tribunus plebis, *non negandum Scipioni, sed differendum honorem triumphi*, censebat. *Bella Ligurum Gallicis semper iuncta fuisse: eas inter se gentes mutua ex propinquo ferre auxilia. Si P. Scipio, devictis acie Boiis, aut ipse cum victore exercitu in agrum Ligurum transisset, aut partem copiarum Q. Minucio misisset, qui iam tertium ibi annum dubio detineretur bello, debellari cum Liguribus potuisse. Nunc ad triumphum frequentandum deductos esse milites, qui egregiam navare operam reipublicae potuissent: possent etiam, si senatus, quod festinatione triumphi praetermissum esset, id restituere differendo triumpho vellet. Iuberent consulem cum legionibus redire in provinciam; dare operam, ut Ligures subigantur. Nisi illi cogantur in ius iudiciumque populi romani* [3], *ne Boios quidem quieturos: aut pacem, aut bellum utrobique habenda. Devictis Liguribus, paucos post menses proconsulem P. Cornelium multorum exemplo, qui in magistratu non triumphaverunt* [4], *triumphaturum esse*.

Istrum fl. commigrarunt; vid. Strab. V, pag. 213.

2. *Senatu in aedem Bellonae v.* etc. vide ad XXVI, 21, n. 1.

3. *Cogantur in ius iudiciumque p. r.* MSS et velt. edd., non *ditionemque*. Conf. XXXIX, 34; XLI, 22, et ad XXXV, 16, n. 4.

4. *Multorum exemplo, qui in magistratu non triumphaverunt*; vid. III,

XL. Ad ea consul, *Neque se Ligures provinciam sortitum esse*, ait, *neque cum Liguribus bellum gessisse, neque triumphum de iis postulare. Q. Minucium confidere brevi, subactis iis, meritum triumphum postulaturum atque impetraturum esse. Se de Gallis Boiis postulare triumphum, quos acie vicerit, castris exsuerit; quorum gentem biduo post pugnam totam acceperit in deditionem* [1]*; a quibus obsides abduxerit, pacis futurae pignus. Verum enimvero illud multo maius esse, quod tantum numerum Gallorum occiderit in acie, quod cum tot millibus* [2] *certe Boiorum nemo ante se imperator pugnaverit: plus partem dimidiam ex quinquaginta millibus hominum caesam* [3]*, multa millia capta: senes puerosque Boiis superesse. Itaque id quemquam mirari posse, cur victor exercitus, quum hostem in provincia neminem reliquisset, Romam venerit ad celebrandum consulis triumphum? Quorum militum si et in alia provincia opera uti senatus velit, utro tandem modo*

2, n. 1; XXVI, 22, n. 2; XXVIII, 38, n. 4. — Obliquae orationi magis convenire *triumphaverint* arbitrantur Crever. et Doer. Dukerus vero supra ad III, 2, n. 3, observat saepe apud scriptores veteres, in indirecta oratione, poni indicativum pro coniunctivo. Lem.

Cap. XL. 1. *Acceperit in deditionem. In ditionem*, h. e. potestatem, coni. Gron. vide supra ad lib. VIII, cap. 20, n. 7.

2. *Quod cum tot mill.*, MS. Buslid. *qui cum millibus*; unde Ruben. et Gron. coni. *quot cum millibus*, prob. Crev. Ibi legitur in Lov. 3, et *quod cum millibus* in Lov. 2. Indicat ita Cornelius, tot se Gallos proelio interfecisse, quot cum Gallia, certe Gallis Boiis, nemo ante pugnarat; Drak.

3. *Plus quam partem dimidiam ex L millibus hominum caesam*; vide ad IV, 52, n. 6. *Plus parte dimidia caesum* malebat Gron. Sed vel sic praestiterit *plus partem dimidiam caesum*, quod loquendi genus ipse Gronov. ad XXXI, 34, not. 7, ex h. l. illustrat; Drak. Gravius est, quod Duker. notavit: « Si verum est, consulem ipsum in senatu hunc numerum caesorum hostium retulisse, non video, quomodo Livio, cap. 38, suspecta esse potuerit fides Valerii Antiatis, qui *XXVIII millia Boiorum* cecidisse scripserat. Sin autem ipse, quo iustiorem causam triumphi petendi videretur habuisse Scipio, hoc de suo ci largitus est, ut saepe historici in orationibus, quas aliis tribuunt, multa exaggerant, Valerius Antias non videtur eo nomine notandus fuisse ».

promptiores ad aliud periculum novumque laborem ituros credat, si persoluta iis sine detrectatione prioris periculi laborisque [4] *merces sit, an si spem pro re ferentes dimittant, iam semel in prima spe deceptos? Nam, quod ad se attineat, sibi gloriae in omnem vitam illo die satis quaesitum* [5] *esse, quo se virum optimum iudicatum ad accipiendam Matrem Idaeam misisset senatus. Hoc titulo, etsi nec consulatus nec triumphus adiicitur* [6], *satis honestam honoratamque P. Scipionis Nasicae imaginem fore.* Vniversus senatus non ipse modo ad decernendum triumphum consensit, sed etiam tribunum plebis auctoritate sua compulit ad remittendam intercessionem. P. Cornelius consul triumphavit de Boiis. In eo triumpho gallicis carpentis arma signaque et spolia omnis generis transvexit [7], et vasa aenea gallica; et cum captivis nobilibus equorum quoque captorum gregem traduxit. Aureos torques transtulit mille quadringentos septuaginta unum; ad hoc auri pondo ducenta quadraginta septem, argenti infecti factique in gallicis vasis, non infabre suo more factis, duo millia trecenta quadraginta pondo, bigatorum nummorum ducenta triginta quatuor. Militibus, qui

4. *Sine detrectatione prioris periculi laborisque*, ut XXXVIII, 49, *detrectare vires*, deterere, imminuere, proprie de iis aliquid detrahere, unde forsan leg. *detractatio* et *detractare.* Confer tamen ad librum III, cap. 60, n. 5.

5. *Sibi gloriae... illo die satis quaesitum esse* (vide ad II, 43, n. 7), *quo se virum optimum.... senatus*; vide ad XXIX, 14.

6. *Hoc titulo, etsi nec consulatus nec triumphus adiicitur* (forte *adiiciatur*, vel ex plerisque edd. *addatur*), *satis honestam honoratamque* (ut III, 58, et *honore honestatos* apud Sall. Cat. 35, ubi vid. intpp. vel *et honestus et honoratus* apud Cic. Brut. 81), *Scipionis imaginem fore*, statuam, titulo in basi ornatam. *Oneratamque* MS Voss. *ornatamque* cod. Gaertn. non improb. Gron.

7. *Spolia omnis generis transvexit... traduxit ... transtulit*: forte duo verba sunt glossatoris. — *Auri pondo ducenta quadraginta septem.* Legit Crev. *auri pondo ducenta quadraginta quinque*, quae marcis nostratibus 382 cum unciis sex et semuncia aestimat.

currum sequuti sunt, centenos vicenos quinos asses [8] divisit; duplex centurioni, triplex equiti. Postero die, concione advocata, de rebus ab se gestis, et de injuria tribuni bello alieno se illigantis [9], ut suae victoriae fructu se defraudaret, quum disseruisset, milites exauctoratos dimisit.

XLI. Dum haec in Italia geruntur, Antiochus Ephesi securus admodum de bello romano erat, tanquam non transituris in Asiam Romanis. Quam securitatem ei magna pars amicorum aut per errorem, aut assentando faciebat. Hannibal unus, cujus eo tempore vel maxima [1] apud regem auctoritas erat, *magis mirari se*, aiebat, *quod non iam in Asia essent Romani, quam venturos dubitare. Propius esse, in Asiam ex Graecia, quam ex Italia in Graeciam traiicere; et multo maiorem causam Antiochum, quam Aetolos, esse. Neque enim mari minus* [2], *quam terra*,

8. *Bigatorum nummorum ducenta triginta quatuor ... centenos vicenos quinos asses.* Primo loco edidit Creverius *bigatorum. . . . triginta tria*, quae subaudita voce *millia*, aequiparat denariis 233,000, marcis argentis 3,640, cum unciis 5; secundo, *trecenos vicenos quinos asses*, quos ait repraesentari denariis paulo plus 20, semuncii argenti nostratibus paulo plus 5. Lem. — *Centenos vicenos quinos asses*, recepi ex omnibus MSS (praeter Mogont. in quo corrupte legitur *militibus divisit, qui currum sequuti sunt, viginti quinque asses divisit*) et edd. ante Froben. a. 1535, quae prima *trecenos v. q. a.* substituit. Nostram lectionem tum auctoritate librorum firmari, tum eo quod vel sic Scipio Nasica inter milites diviserit dimidium ferme eius, quod Quintius et Scipio Asiaticus post ditissimam victoriam et ex tanto maiore praeda divisisse dicuntur XXXIV, 52, et XXXVII, 59, iam monuit Drakenb. a quo veriora non restituta esse miror.

9. *Tribuni bello alieno se illigantis*, postulantis, ut in aliena, Q. Minucii, provincia cum Liguribus bellum gerat; vid. cap. 40. — *Exauctoratos*; vide ad VIII, 34, n. 8.

Cap. XLI. 1. *Vel maxima*, ut II, 50. Duo MSS et ed. Camp. *ut m.* al.

2. *Neque enim mari minus*, etc. Immo *etiam* pro *enim*; nam tres deinceps ponit Hannibal rationes, cur miretur magis, Romanos nondum in Asia esse, quam venturos dubitet: prima est ob exiguum traiectum; secunda ob causam; tertia, quae in his verbis est, ob potentiam navalem: quare τὸ *enim* primae potius rationi apponendum erat, non huic tertiae;

pollere romana arma. Iam pridem classem circa Maleam esse. Audire sese, nuper novas naves novumque imperatorem rei gerendae causa ex Italia venisse. Itaque desineret Antiochus pacem sibi ipse spe vana facere. In Asia et de ipsa Asia brevi terra marique dimicandum ei cum Romanis esse; et aut imperium adimendum orbem terrarum affectantibus, aut ipsi regnum amittendum. Unus vera et providere, et fideliter praedicere visus. Itaque ipse rex navibus, quae paratae instructaeque erant, Chersonesum petit [3], ut ea loca, si forte terra venirent Romani, praesidiis firmaret. Ceteram classem Polyxenidam parare et deducere iussit; speculatorias naves ad omnia exploranda [4] circa insulas dimisit.

XLII. C. Livius praefectus romanae classis, cum quinquaginta navibus tectis [1] profectus ab Roma Neapolim, quo ab sociis eius orae convenire iusserat apertas naves, quae ex foedere debebantur, Siciliam inde petit; fretoque Messanam praetervectus, quum sex punicas naves ad auxilium missas accepisset, ab Rheginis Locrisque et eiusdem iuris sociis debitas exegisset naves, lustrata classe ad Lacinium, altum petit. Corcyram, quam primam Graeciae civitatium adiit, quum venisset, percunctatus de statu belli (necdum enim omnia in Graecia perpacata erant), et ubi classis romana esset, postquam audivit, circa Thermopylarum saltum in statione consulem ac regem esse, classem Piraeei stare, maturandum ratus

lac. Gron. — Pro *enim* malit Doeringius *denique*. Lem.

3. *Chersonesum petit* etc. conf. Appian. Syr. 21. — *Classem parare et deducere*; vide ad VIII, 26, n. 1.

4. *Speculatorias naves ad omnia expl.*; vide supra ad XXII, 19, n. 4.

Cap. XLII. 1. *Navibus tectis et .... apertis*; vide ad XXII, 19, n. 4. Mox post *missas accepisset* (audisset) excidit forte *et*.

omnium rerum causa, pergit protenus navigare Peloponnesum. Samen Zacynthumque, quia partis Aetolorum maluerant esse, protenus depopulatus [2], Maleam petit, et, prospera navigatione usus, paucis diebus Piraeeum ad veterem classem pervenit. Ad Scyllaeum Eumenes rex cum tribus navibus occurrit; quum Aeginae diu incertus consilii fuisset, utrum ad tuendum rediret regnum (audiebat enim Antiochum Ephesi navales terrestresque parare copias), an nusquam abscederet ab Romanis, ex quorum fortuna sua penderet. A Piraeeo A. Atilius, traditis successori quinque et viginti navibus tectis, Romam est profectus. Livius una et octoginta rostratis navibus [3], multis praeterea minoribus, quae aut apertae rostratae, aut sine rostris speculatoriae erant, Delum traiecit.

2. *Samen* (vid. ad XXXII, 16, n. 2) *Zacynthumque, quia partis Aetolorum maluerant esse* (vide ad III, 36, n. 4, et III, 62, n. 5), *protenus depopulatus* Livius, ignarus forte, Zacynthum ab Achaeis populo romano concessam esse; Glar. et Sigon. coll. cap. 31, 32. « Sed quo tempore id factum est? non modo nondum tradita erat Romanis, verum ne parebat quidem Achaeis, sed erat adhuc in potestate Amynandri regis Athamanum, cuius nomine ei praeerat Hierocles Agrigentinus, qui *post fugam* demum *ab Thermopylis Antiochi* insulam Achaeis tradidit; c. 32. Livius omnia ordine, sed per partes, narrat, prius res ab Acilio cos., nunc res a C. Livio praefecto classis gestas. Ceterum *partis Aetolorum* dicitur, quia ipse Amynander Aetolis adhaerebat, qui concitores huius belli erant et in eo praecipuas partes obtinuerunt: unde et bellum hoc *magis Aetolicum quam regium* fuisse dicit Livius, XXXVII, 58, et de Aetolis triumphatum esse XXXVII, 46 ». Drak. — *Ad Scyllaeum*, quod naviganti a Malea Piraeeum in medio est; Glar. Vide ad XXXI, 44, n. 1.

3. *Livius LXXXI rostratis navibus* etc. « atqui praeter has etiam aliae rostratae in classe Livii fuerunt. Apertum est, LXXXI has naves opponi minoribus tanquam maiores, verum discrimen inter illas non in eo poni, quod maiores rostratae, minores sine rostris, sed quod hae *apertae*, illae non apertae, i. e. tectae, essent. Et hoc verum est. Nam Livius cum *L* lectis navibus ab Italia profectus fuerat, eique Atilius *XXV* tectas tradiderat. His si *VI* punicas auxiliares addas, quas itidem tectas fuisse probabile est, sunt *LXXXI* naves tectae. Hinc leg. *constratis navibus*: quod et con-

XLIII. Eo fere tempore consul Acilius Naupactum oppugnabat. Livium Deli per aliquot dies (et est ventosissima regio inter Cycladas [1], fretis alias maioribus, alias minoribus divisas) adversi venti tenuerunt. Polyxenidas, certior per dispositas speculatorias naves factus, Deli stare romanam classem, nuntios ad regem misit; qui, omissis, quae in Hellesponto agebat, cum rostratis navibus, quantum accelerare potuit, Ephesum rediit, et consilium extemplo habuit, faciendumne periculum navalis certaminis foret. Polyxenidas negabat cessandum [2], *et utique prius confligendum, quam classis Eumenis et rhodiae naves coniungerentur Romanis. Ita numero non ferme impares futuros se, ceteris omnibus superiores, et celeritate navium, et varietate auxiliorum. Nam romanas naves quum ipsas inscite factas immobiles esse, tum etiam, ut quae in terram hostium veniant, oneratas commeatu venire; suas autem, ut pacata omnia circa se relinquentes, nihil praeter militem atque arma habituras. Multum etiam adiuturam notitiam maris terrarumque et ventorum; quae omnia ignaros turbatura hostes essent.*

firmat Appian. Syr. 22. *Tectae* naves et *constratae* eaedem sunt; iisque, quod maiores erant, recte opponuntur *apertae* et *speculatoriae*, utpote minores ». Duker. De his navium generibus, vide ad XXII, 19, n. 4. Ceterum illis *LXXXI* navibus Livii Eumenes, cap. 43, *XXIV* adiecisse dicitur: unde in fine eiusdem cap. pro *CL tectis navibus* Iac. Gron. et Iac. Periz. iam recte emendaverunt *CV tectis navibus*.

Cap. XLIII. 1. *Est ventosissima regio inter Cycladas* etc. quas ambit mare Aegaeum, quod et procellosissimum est ob aquilones saeviores, in eo flantes, et ob vada, scopulos ac promontoria periculosissimum. Conf. ad Sil. I, 468 seq. IV, 244 seq. Heyn. ad Virg. Aen. XII, 366, et Mitscherl. ad Horat. Od. I, 1, vs. 15, et I, 14, vs. 19 et 20.

2. *Polyxenidas negabat*, dicebat non *cessandum, et* etc. Ad hoc et seqq. capp. conf. Appian. Syr. 22. — *Varietate auxiliorum; auxilia* non de copiis auxiliaribus explicat Doëring, sed, et merito, de iis quae futura essent in pugna navali commodo et auxilio; sequentia verba *multum adiuturam notitiam maris* etc. hunc sensum tuentur. Lem.

Movit omnes auctor consilii, qui et re consilium exsequuturus erat. Biduum in apparatu morati: tertio die centum navibus [3], quarum septuaginta tectae, ceterae apertae, minoris omnes formae, erant, profecti Phocaeam petierunt. Inde, quum audisset, appropinquare iam romanam classem, rex, quia non interfuturus navali certamini erat, Magnesiam, quae ad Sipylum est [4], concessit ad terrestres copias comparandas. Classis ad Cyssuntem portum Erythraeorum [5], tanquam ibi aptius exspectatura hostem, contendit. Romani, ubi primum aquilones (ii namque per aliquot dies tenuerant [6]) cecidere, ab Delo Phanas, portum Chiorum in Aegaeum mare versum, petunt: inde ad urbem circumegere naves, commea-

3. *Tertio die centum navibus*, Sigon. coni. *ducentis* ex Appiano. Sed hic potius vel alios sequutus est auctores, vel ex Livio emendandus est, quia Polyxenidas supra dixit, classem suam navium *numero non ferme imparem* esse romanae, de qua vid. not. 3 Sigon. Nisi hic ex Livio emendandus. — *Quarum LXX tectae, c. apertae*; vide ad XXII, 19, n. 4. — *Minoris omnes formae*, ut *maioris formae naves* XXXVII, 23 et 30. Edd. antt. *minores o. ferme*; unde Gron. coni. *moneres o. ferme*. Conf. ad XXXVIII, 38, n. 4. — *Phocoeam*, Φώκαιαν, non Φωκίδα, quod vulgo apud Appian. legitur; vide ad V, 34, n. 7.

4. *Magnesiam, quae ad Sipylum est*, montem Lydiae: alia fuit super seu ad Maeandrum, Ioniae fl. (vid. XXXVII, 45., Μαγνησία ἡ πρὸς Μαιάνδρῳ, Μαγνήτων ἀποικία τῆς ἐν Θετταλίᾳ καὶ Κρητῶν, Strab. XIV, pag. 636; Plin. V, 29 seu 31), et tertia in Magnesia, parte Thessaliae (XLII, 54; XLIV, 11), sub Pelio monte. Nostra Magnesia dicitur M. ἀπὸ Σιπύλου, et πρὸς Σιπύλῳ, et ἡ ὑπὸ Σιπύλῳ, ut forte *Magnesia sub Sipylo* XXXVII, 44, n. 2, leg. cum Gron. quia ibi in MS. Voss. est *ob Sipylo*, in edd. antt. et *ob Sip.* vid. ad Tacit. Ann. II, 47, n. 5.

5. *Ad Cyssuntem portum Erythraeorum* in Ionia, cuius urbs maritima, Erythrae, Sibyllae patria fuisse dicitur. Portus forte idem quoque nomen, quod urbs, habuit; vid. Strab. XIV, pag. 644.

6. *Aquilones per aliquot dies tenuerant*; vide ad II, 3, n. 6. — *Ab Delo Phanas, portum* et promont. *Chiorum*, in quo templum fuit Apollinis Phanaei; confer XLIV, 28, at Strab. XIV, 645. *Chius* insula maris Icarii (hod. *Chio* seu *Scio*), inter Samum Lesbumque, ex adverso Erythraeae, nobilitata marmore vinoque Chio et Ariusio. — *Inde ad urbem circumegere naves*, nempe ad Chium, urbem insulae cognominem. Lem.

tuque sumpto, Phocaeam traiiciunt. Eumenes, Elaeam ad suam classem profectus, paucis post inde diebus, cum quatuor et viginti navibus tectis, apertis pluribus, paulo a Phocaea ad Romanos, parantes instruentesque se ad navale certamen, rediit 7. Inde centum quinquaginta tectis navibus, apertis ferme quinquaginta, profecti, primo, aquilonibus transversis quum urgerentur in terram, cogebantur tenui agmine prope in ordinem singulae naves ire; deinde, ut lenita paulum vis venti est, ad Corycum portum, qui super Cyssuntem est, conati sunt traiicere.

XLIV. Polyxenidas, ut appropinquare hostes allatum est, occasione pugnandi laetus, sinistrum ipse cornu in altum extendit, dextrum cornu praefectos navium ad terram explicare iubet, et aequa fronte ad pugnam procedebat. Quod ubi vidit Romanus, vela contrahit, malosque inclinat, et, simul armamenta componens [1], opperitur insequentes naves. Iam ferme

7. *Cum XXIV navibus tectis, apertis* (vide ad XXII, 19, n. 4) *pluribus paula, a Phocaea ad Romanos ... rediit:* ita vulgo legitur ioterpungiturque Verum recte Dukerus haec adnotavit « Paucis ante verbis, Eumenem Elaeam ad suam classem profectum fuisse, hic eum a Phocaea ad Romanos, qui eo e Chiorum portu traiecerant, rediisse scribit. Si a Phocaea ad Romanos rediit, relinquitur intelligendum, eum primum ab Elaea Phocaeam traiecisse, et, quum ibi classem romanam non invenisset, eum cum suis navibus a Phocaea sequutum esse. Sed mihi sermo, in quo haec omnia supplenda sunt, nimis quam obscurus et perplexus esse videtur, et leg. *Phocaeam ad Romanos rediit*, i. e. venit ». Difficultatem distinctione, non post *paulo*, sed post *pluribus* posita tollere conati sunt Ascens. et Drak. Huic tamen emendatio illa verisimillima videbatur. *Ad Phocaeam* coni. Crever. et Iac. Periz. Sed ita praepos. *ad* quater h. l. posita est. — Doëring. ante *paulo* nomen loci.... *paulo a Phocaea* distantis, quo Livius Eumenem ad Romanos rediisse designaverat, excidisse existimat. Omoia in hoc loco sic expedita censet. Iudicent periti. Lem. — *Inde CL tectis navibus;* vid. ad c. 42, n. 3. — *Ad Corycum* promont. Teiorum et *portum*, qui etiam Casyste dictus est. Conf. XXXVII, 12, et Strab. XIV, 644.

Cap. XLIV. 1. *Vela contrahit, malos inclinat et armamenta componit*, ut mox *demere;* quod faciunt, qui ad pugnam navalem se expediunt. Conf. ad XXI, 49, n. 7. Quum itaque majora vela essent contraeta, malique

triginta in fronte erant, quibus ut aequaret laevum cornu, dolonibus erectis altum petere intendit; iussis, qui sequebantur, adversus dextrum cornu prope terram proras dirigere. Eumenes agmen cogebat [2]. Ceterum, ut demendis armamentis tumultuari primum coeptum est, et ipse, quanta maxima celeritate potest, concitat naves. Iam omnibus in conspectu erant [3]: duae punicae naves antecedebant romanam classem, quibus obviae tres fuerunt regiae naves: et, ut in numero impari, duae regiae unam circumsistunt; et primum ab utroque latere remos detergunt [4]; deinde transcendunt armati, et, deiectis caesisque propugnatoribus, navem capiunt. Vna, quae compari marte concurrerat [5], postquam captam alteram navem vidit, prius quam a tribus simul circumveniretur, retro ad classem refugit. Livius, indignatione accensus, praetoria nave in hostes tendit. Adversus

inclinati non tam facile erigi et vela illa in his expandi possent, magna autem opus esset celeritate, mox Romani *dolonibus erectis altum petere intendunt* (conf. ad IV, 19, n. 1). Hinc et Polyxenidas cap. 45 pr. et infra ad XXXVII, 30, *sublatis dolonibus effuse fugere intendit*, ut apud Diodor. XX, 61, ἡ γὰρ ναῦς, φοροῦ πνεύματος ἐπιλαβομένη, τοῦ δόλωνος ἀρθέντος, ἐξέφυγε τὸν κίνδυνον, et μιᾶς νηὸς ἐπαραμένης τὸν δόλωνα (sc. quo celerius profugere posset), apud Polyb. XVI, 15, §. 2 ubi Schweigh. iam monuit, *dolonem*, δόλωνα, esse anterius, in prora, velum minimumque ex tribus, quibus vulgo Veteres, Graeci certe, usi sint (vid. Pollux. I, 91; Hesych. et Suid.), et, ex navali pugna si fuga proripere se navis velit, dolonem erigi, quum quod id citius fieri possit, tum ne, maiori velo expanso, nimis et conspicua sit hostibus omnibus fuga, et turpior simul videatur. Tria Graecorum vela erant, δόλων, minimum in prora, ἐπίδρομος maius in puppi, et ἀκάτιον maximum in media nave.

2. *Eumenes agmen cogebat*; vide ad XXXII, 2, n. 4.

3. *Iam omnibus in conspectu erant* MS. Lov. 5, et edd. ante Ald. *omnes*, quod multo melius: nam noluit Romanorum imperator proelium committere ante quam omnes, etiam ultimae naves, in conspectu essent; Iac. Periz. — *Duae punicae naves* etc. conf. Appian. Syr. 22, qui utramque captam tradit.

4. *Ab utroque latere remos detergunt*; vide ad XXVIII, 30, n. 7.

5. *Vna, quae compari marte concurrerat*, h. e. cum una nave hostili. *Vna cum pari* multi MSS.; *una com-*

quam eadem spe duae, quae punicam unam navem circumvenerant, quum inferrentur, demittere in aquam remos ab utroque latere remiges stabiliendae navis causa iussit, et in advenientes hostium naves ferreas manus [6] iniicere, et, ubi pugnam pedestri similem fecisset, meminisse romanae virtutis, nec pro viris ducere regia mancipia. Haud paulo facilius, quam ante duae unam, tunc una duas naves expugnavit ccpitque. Et iam classes quoque undique concurrerant, et passim permixtis navibus pugnabatur. Eumenes, qui extremus commisso certamine advenerat, ut animadvertit laevum cornu hostium ab Livio turbatum, dextrum ipse, ubi aequa pugna erat, invadit.

XLV. Nec ita multo post primum ab laevo cornu fuga coepit. Polyxenidas enim, ut virtute militum haud dubie superari se vidit, sublatis dolonibus effuse fugere intendit [1]: mox idem et qui prope terram cum Eumene contraxerant certamen, fecerunt. Romani et Eumenes, quoad sufficere remiges potuerunt [2], et in spe erant extremi agminis vexandi, satis pertinaciter sequuti sunt. Postquam celeritate navium, utpote levium, suas commeatu onustas eludi frustra tendentes viderunt, tandem abstiterunt; tredecim captis navibus cum milite ac remige, decem demersis. Romanae classis una punica navis, in primo certamine ab duabus circumventa, periit. Polyxenidas non prius, quam in portu Ephesi, fugae finem fecit. Romani eo

pari Lov. 2; *una quae pari* Lov. 5, et primae edd. *una*, *quum pari*. — Sed *marte concurreret* coni. Drak. Possis et *una compari marte concurrerat*, *et*, *postquam* etc.

6. *In naves ferreas manus iniicere*; vide ad XXIV, 34, n. 6. — *Similem fecisset* Livius, nisi cum Gronov. leg. *fecissent*, sc. remiges.

Cap. XLV. 1. *Sublatis dol. e. f. i.*; vide ad cap. 44, n. 1.

2. *Quoad sufficere remiges potuerunt*, satis virium habuere ad celeriter remigandum hostemque couse-

die, unde [1] egressa regia classis erat, manserunt: postero die hostem persequi intenderunt [3]. Medio fere in cursu obviae fuere iis quinque et viginti tectae rhodiae naves, cum Pausistrato praefecto classis. Iis adiunctis, Ephesum hostem persequuti, ante ostium portus acie instructa steterunt. Postquam confessionem victis satis expresserunt, Rhodii et Eumenes domos dimissi: Romani, Chium petentes, Phoenicuntem primum portum Erythraeae terrae [4] praetervecti, nocte ancoris iactis, postero die in insulam ad ipsam urbem traiecerunt. Vbi paucos dies remige maxime reficiendo morati, Phocacam transmittunt. Ibi relictis ad praesidium urbis quatuor quinqueremibus, ad Canas [5] classis venit; et, quum iam hiems appeteret, fossa valloque circumdatis [6] naves subductae. Exitu anni comitia Romae habita, quibus creati sunt consules L. Cornelius Scipio et C. Laelius, intuentibus cunctis ad finiendum cum Antiocho bellum [7]. Postero die praetores creati, M. Tuccius, L. Aurunculeius, Cn. Fulvius, L. Aemilius, P. Iunius, C. Atinius Labeo.

quendum; vid. ad X, 18, n. 9. Conf. Appian. Syr. 22.

3. *Hostem persequi intenderunt*; vid. IV, 19, n. 1. — *XXV tectae* (vid. ad XXII, 19, n. 4) *rhodiae naves*: *XXVII* apud App. ut supra. — *Cum Pausistrato*; vide ad XXXIII, 18, n. 1.

4. *Phaenicuntem portum Erythraeae terrae* in Ionia, ὑπὸ τῷ Μίμαντι, Thucyd. VIII, 34. Conferatur ad cap. 43, not. 5, et ad XXXVII, 16, n. 3.

5. *Ad Canas* seu Canam, promont. et opp. Aeolidis; vid. Steph. et Strab. XIII, 615; Plin. V, 30 seu 35; Mel. I, 18. — *Hiems appeteret*; vide ad V, 19, n. 2. — *Naves subductae*; vide ad VIII, 26, n. 1.

6. *Circumd.* naves scilicet, e mari in litus subductae, fossa et vallo circumdari et muniri solebant. Doer.

7. *Creati sunt consules L. Corn. Scipio et C. Laelius, intuentibus cunctis ad finiendum cum A. bellum*; vid. ad I, 9, n. 3. *Intentis* coni. Gron. *C. Laelius Africanus* vel *C. Laelius. Africanum intuentibus*, vel *Africanus* legitur *annuentibus* vel *imminentibus cunctis* MSS. et edd. ante Mog. Sed vocem *Africanus* a glossatore vel ex XXXVII, 1, et ex eo quod postea demum factum est, vel ex permutatione huius Scipionis cum Africano, vel denique ex Cassiod. et Mariano Scoto, qui non modo Scipioni, sed etiam Laelio, individuo eius comiti, cognomen *Africani* tribuunt, insertam suspicatur Drak.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARVM

AB VRBE CONDITA

LIBER TRICESIMVS SEPTIMVS

BREVIARIVM

Cap. I; A senatu rom. infecta pace dimittuntur legati Aetolorum, et L. Scipioni cos. provincia Graecia datur, quia P. Scipio Africanus frater dixerat, se legatum cum eo iturum. — II; Ceteris magistratibus decernuntur legiones et provinciae. — III; Prodigia procurantur, et P. Scipio fornicem ponit in Capitolio. Aetolorum XLIII principes in Lautumias coniiciuntur, et munera dantur legatis Ptolemaei et Cleopatrae. — IV; L. Scipio et L. Aemilius Regillus, classi praefectus, ab Vrbe proficiscuntur, et L. Aurunculeius novas parare naves iubetur. Aetoli occupant Coracem montem, et M'. Acilius praeter eorum opinionem Lamiam corona aggreditur. — V; Qua urbe intra paucas horas capta, Amphissam operibus oppugnat. — VI; Eodem mox L. Scipio consul ducit exercitum; in cuius castra legati Aetolorum Atheniensiumque, pro his deprecantium, veniunt, qui durius ab eo responsum ferunt, clementius ab Africano. — VII; Per hunc tamen redeuntes inducias impetrant; et consul, soluta obsidione Amphissae, per Macedoniam Thraciamque, prosequente et praeparante omnia Philippo, ad Hellespontum pervenit. — VIII; Antiochus per hiemem terrestres maritimasque reparat vires. Classis rom. ad Canas hibernat; et Eumenes magnam ex agris circa Thyatira praedam agit. — IX; Phocaeae seditio oritur, quibusdam ad Antiochum plebis animos avocantibus. Vere autem ineunte et rhodia et romana classis vela dat in altum. Illi praeest Pausistratus, huic C. Livius; qui profectus Hellespontum, ut transitum exercitus

consularis praepararet, ante omnia fauces eius et castella, Sestum Abydumque, occupat. — X, XI; At Polyxenidas, regius praefectus, ad Panormum Samiae terrae, totam paene Rhodiorum classem fraude capit, et Pausistratus impigre pugnans interficitur. Phocaea quoque, Cyme aliaeque eiusdem orae urbes ad Seleucum, Antiochi filium, deficiunt. — XII; Hinc Livius Canas, ubi quasdam reliquerat naves, et inde Samum petit, quo etiam Eumenes et nova classis Rhodiorum, Eudamo tradita, tendunt cursum. — XIII; Polyxenidas Aethaliam insulam traiicit, ut naves hostium tempestate aparsas aggrediatur; sed infecta re Ephesum redit. Eodem mox proficiscuntur romana rhodiaque classes: regiis autem certamen fugientibus, Samum repetunt. — XIV; Ibi L. Aemilius Regillus classem accipit a C. Livio; qui in consilio a successore advocato suadet, ut onerariae naves, multa saburra gravatae, in faucibus Ephesii portus supprimantur. — XV; Nulli ea placet sententia. — XVI; Livius cum aliquot navibus in Lyciam mittitur; et Pataris, capite gentis, frustra tentatis, in Graeciam et inde in Italiam traiicit. — XVII; Aemilius ab Epheso repellitur tempestate, consilioque Patara proficiscendi capto, exscensionem facit ad Iassum; cuius urbis oppugnatione absistit, motus Rhodiorum Eumenisque precibus, et, ne ab tergo relictus hostis iu sociorum grassetur urbes, Samum reducit naves. — XVIII; Interea Seleucus in fines regni Attali, et, omissa oppugnatione Elaeae, Pergamum proficiscitur; quo et mox venit Antiochus pater. Hinc propere Eumenes et paulo post romana rhodiaque classis Elaeam contendunt. Quos ubi exposuisse copias audit Antiochus, et consulem cum exercitu iam in Macedonia esse, de pace agit cum Aemilio. — XIX; Is vero quum Eumene auctore respondisset, adventum consulis exspectandum esse; rex, filio relicto, castra movet, et opulentum Thebes campum depopulatur, subsequentibus Aemilio et Eumene. — XX; Per eosdem dies Diophanes, Philopoemenis discipulus, parvam Achaeorum manum deducit Pergamum, et negligentes inordinatasque hostium stationes improviso adortus caedem passim fugàmque per campos facit. — XXI; Seleucus iterum fusus ex agro Pergameno movet castra, et Antiochus Sardes redit: classis autem romana cum sociis frustra oppugnat Phocaeam. — XXII; Inde Eumenes Elaeam, ut adiuvet consulem ad traiiciendas in Asiam legiones, Romani Samum

redeunt cum Rhodiis; qui paulo post adversus classem regiam, ex Syria venientem, Rhodum, et hinc iuncti aliis navibus, a Rhodo cum Pamphilida praefecto missis, Phaselidem proficiscuntur. — XXIII; Hanc urbem, in confinio Lyciae et Pamphyliae sitam, mox pestilentiae metu relinquunt, et ad Sidam conspiciunt regiam classem, cui Hannibal et Apollonius praesunt. — XXIV; Rhodii eam vertunt in fugam, et Chariclitum cum xx navibus ad Megisten portum et Patara mittunt, qui prohibeat, quo minus Hannibal coniungatur veteri regiae classi. — XXV; Ad Prusiam, Bithyniae regem, legati veniunt et Antiochi, et Scipionum senatusque romani. — XXVI; Antiochus Ephesum ad classem revertit, Notiumque, oppidum propinquum, oppugnare aggreditur, non dubitans, Romanos ad opem ferendam sociae urbi classem a Samo moturos, eamque occasionem Polyxenidae ad rem gerendam fore. — XXVII; L. Aemilius Regillus ab Samo profectus Chiorum Teiorumque maritimam depopulatur oram, et ad Myonnesum promont. piratas persequitur. — XXVIII; Ibi Polyxenidas nocte occupare fauces et terra marique simul hostes, ut antea Pausistratum Rhodium ad Panormum, opprimere conatur. — XXIX; Sed Aemilius, ab agresti quodam certior de eo consilio factus, e portu in altum evehitur; et classes utrinque aciem explicant. — XXX; Polyxenidas vincitur et Ephesum refugit, XLII navibus in ea pugna amissis. — XXXI; Antiochus, iam diffidens longinqua tueri se posse, ab Lysimachia, urbe munitissima refertaque omnium rerum commeatibus, deducit praesidium, et Sardes se recipit. Rhodii domum dimittuntur, et Aemilius Chium indeque Phocaeam traiicit. — XXXII; Quam urbem ubi cepit diripuitque, portus eius ad hibernandum classi deligit. — XXXIII; L. Cornelius Scipio consul, Lysimachiae paucos dies moratus, pervenit Hellespontum, ibique omnibus cura Eumenis, Aemilii et Rhodiorum ad transitum praeparatis, velut in pacata litora, nullo prohibente, sine tumultu traiicit. — XXXIV; Per eos forte dies, legatus ab Antiocho in castra rom. venit Byzantius Heraclides, de pace afferens mandata, et iussus primum adire P. Scipionem, cuius indoles et animi magnitudo omnibus nota, filiusque captus in potestate regis erat. — XXXV; Advocato frequenti consilio legatus verba facit. — XXXVI; Idem privatim P. Scipioni ingens auri pondus societatemque regni pol-

licetur, et filium ei sine pretio redditum iri dicit. Is vero respondet, se nihil regi dare posse, nisi privatam gratiam pro privato beneficio et fidele consilium, nullam pacis conditionem recusandi. — XXXVII; Consul per Troadem iter facit, et Eumenes cum parva manu venit iu castra eius, ad Caici amnis posita. Autiochus autem P. Scipioni, qui aeger Elaeam delatus erat, remittit filium, eoque auctore non ante in aciem descendere statuit, quam in castra illum fratris redisse audiat. — XXXVIII; Consul, transgressus Phrygium omnem, circa Magnesiam, quae ad Sipylum est, non longe ab hoste ponit castra. — XXXIX; Rex primum detrectat certamen; sed metuens, ne invadantur castra sua et animi militum minuantur, non ultra tergiversatur. Forma aciei romanae, — XL; et regiae. — XLI-XLIII; Pugna et clades Antiochi, — XLIV; qui, cum paucis fugiens, Sardes et inde Apameam ad filium contendit. — XLV; Asiae civitates in fidem consulis sese tradunt, et Polyxenidas, relicta classe, cum paucis Syriam petit itinere pedestri. Sardibus iam consul est: quo mox et P. Scipio et oratores regis veniunt, Zeuxis et Antipater. His Africanus e consilii sententia conditiones pacis dicit; iisque confestim acceptis, Romam mitti legatos placet. — XLVI; M'. Acilius de Autiocho et Aetolis triumphat sine exercitu, et paucis diebus post mortem voluntariam Damocriti, Aetolorum ducis; cuius triumphi minuit laetitiam nuntius ex Hispania tristis de clade L. Aemilii proconsulis. Triumviri creantur ad colonos deducendos Placentiam et Cremonam, inopiam eorum querentes. — XLVII; C. Laelius cos. ex Gallia redit; et supplicationes decernuntur ob victoriam navalem L. Aemilii praetoris primumque Romanorum transitum in Asiam. Consules (M. Fulvius Nobilior et Cn. Manlius Vulso) praetoresque creantur. — XLVIII; Rumor Romae est celeber, Scipiones, in colloquium evocatos Antiochi, comprehensos esse, et deletas omnes copias Romanorum. — XLIX; Aetolorum legati dimittuntur a senatu cum tristi responso. — L; Magistratus sorte et ex senatusconsulto provincias legionesque accipiunt. — LI; Q. Fabius Pictor praetor, quia simul est flamen Quirinalis, Sardiniam provinciam praetura urbana permutare cogitur. Fama de rebus in Asia gestis temere vulgata, post dies paucos veniunt nuntii certi. — LII; Eumenes in senatu ei dato iubetur dicere, quid sibi a Romanis tribui aequum censeat, idque

eorum arbitrio permittit. — LIII; Sed senatu in eadem perstante sententia, gratam Patribus orationem habet. — LIV; Eam, interposita brevi Smyrnaeorum legatione, excipit longa Rhodiorum oratio, quae apta magnitudini romanae videtur. — LV; Post Rhodios Antiochi vocantur legati, et pacis leges, a Scipionibus dictae, confirmantur. Audiuntur deinde aliae legationes ex Asia, et decem legati decernuntur, qui res Asiae disceptent componantque. — LVI; Senatusconsultum de summa rerum, ab his ordinandarum, placet omnibus, nisi quod Rhodii aegre ferunt, Solos, Ciliciae urbem, sibi cognatam, non eximi ex servitute regia. — LVII; L. Baebius praetor, ab Liguribus circumventus, ex vulneribus moritur. L. Aemilius Paullus vincit Lusitanos. Bononiam deducitur colonia latina. Censuram multi clarique viri petunt, et favore populi, congiariis empto, in M'. Acilium Glabrionem, novum hominem, inclinante, duo tribuni pl. ei diem dicunt, et inter testes, adversum illum prolatos, est M. Cato competitor. — LVIII; Censores T. Quintius Flamininus et M. Claudius Marcellus creantur. Triumphus navalis decernitur L. Aemilio Regillo, et supplicatio ob L. Aemilii Paulli victoriam. L. Scipio ad Vrbem venit, et Asiaticum se appellari vult. — LIX; Triumphus eius. — LX; Cn. Manlius cos. in Asia bellum gerit cum Gallis, et Q. Fabius Labeo praetor, classi praefectus, cum Cretensibus.

I. L. Cornelio Scipione, C. Laelio consulibus, nulla prius secundum religiones[1] acta in senatu res est, quam de Aetolis. Et legati eorum institere, quia brevem induciarum diem habebant; et ab T. Quintio, qui tum Romam ex Graecia redierat, adiuti sunt Aetoli, ut quibus plus in misericordia senatus, quam in causa, spei esset, suppliciter egerunt, veteribus benefactis nova pensantes maleficia[2]. Ceterum et

Cap. I. 1. *Secundum religiones*; vide ad I, 4, n. 1; XXI, 63, n. 10. Ad seqq. de *Aetolis* conf. Polyb. XXI, §. 1. — *Brevem ... diem*, hoc est, breve tempus. *Dies* pro tempore praefinito saepe usurpatur; sic infra, XLI, 10, *brevis dies ad conveniendum edicta est*. Vid. lib. IV, cap. 30, n. 9. Lem.

2. *Benefactis pensantes maleficia*;

praesentes interrogationibus undique senatorum, confessionem magis noxae, quam responsa, exprimentium, fatigati sunt, et, excedere curia iussi, magnum certamen praebuere. Plus ira, quam misericordia, in causa eorum valebat; quia non ut hostibus modo, sed tanquam indomitae et insociabili genti, succensebant. Per aliquot dies quum certatum esset, postremo neque dari, neque negari pacem placuit. Duae conditiones eis latae sunt [3]: vel senatui liberum arbitrium de se permitterent; vel mille talentum darent, eosdemque amicos atque inimicos haberent. Exprimere cupientibus, quarum rerum in se arbitrium senatui permitterent, nihil certi responsum est. Ita infecta pace dimissi, Vrbe eodem die, Italia intra quindecim dies excedere iussi. Tum de consulum provinciis coeptum est agi. Ambo Graeciam cupiebant. Multum Laelius in senatu poterat. Is, quum senatus aut sortiri, aut comparare inter se provincias [4] consules iussisset, elegantius facturos dixit, si iudicio Patrum, quam si sorti, eam rem permisissent. Scipio, responso ad hoc dato, *cogitaturum*, *quid sibi faciendum esset*, cum fratre uno loquutus, iussusque ab eo permittere audacter senatui, renuntiat collegae, *facturum se, quod is censeret.* Quum res, aut nova, aut vetustate exemplorum memoriae iam exoletae, relata exspectatione certaminis senatum [5] erexisset; P. Scipio Africanus dixit, *Si L. Scipioni fratri suo provinciam Graeciam decrevissent*, *se legatum* [6] *iturum.* Haec

vide ad XXVI, 37, n. 2. — *Interrogationibus senatorum* etc. vide ad XXX, 22, n. 2.

3. *Duae conditiones iis latae s.* etc. conf. Polyb. XXI, 1. — *Exprimere cupientibus*, sc. extorquere. Lem.

4. *Aut sortiri, aut comparare inter se provincias*; vide ad III, 2. n. 1. — *Elegantius facturos*; vide ad XXXV, 14, n. 3.

5. *Exspectatione c. s. erexisset*; vide ad II, 54, n. 12.

6. *Se legatum iturum*, σύμβουλον apud Appianum, Syr. 21 fin. et 30

vox, magno assensu audita, sustulit certamen. Experiri libebat, utrum plus regi Antiocho in Hannibale victo, an in victore Africano consuli legionibusque romanis, auxilii foret; ac prope omnes Scipioni Graeciam, Laelio Italiam decreverunt.

II. Praetores inde provincias sortiti, L. Aurunculeius urbanam [1], Cn. Fulvius peregrinam, L. Aemilius Regillus classem, P. Iunius Brutus Tuscos, M. Tuccius Apuliam et Bruttios, C. Atinius Siciliam. Consuli deinde, cui Graecia provincia decreta erat, ad eum exercitum, quem a M'. Acilio (duae autem legiones erant) accepturus esset, in supplementum addita peditum civium romanorum tria millia, equites centum, et socium latini nominis quinque millia, equites ducenti; et adiectum, ut, quum in provinciam venis-

pr. qui tamen eum a senatu fratri adiunctum dicit. Conf. Schweigh. ad Polyb. VI, 35, §. 4, ubi praeter alia notavit haec: « Συμβουλοὶ et πρεσβευταὶ h. l., ut apud Diodor. t. II, p. 607, ed. Wessel., synon. dicuntur legati militares, qui imperatores comitabantur, sive ab ipsis lecti, sive a senatu iis adiuncti, ut et consiliis suis eos iuvarent, et, ubi opus esset, parti copiarum praeessent. De munere horum legatorum nihil legi apud Polybium, mireris. Sive, quod de eo dixit, a compilatore horum Excerptorum praetermissum est, sive Polybii aetate nondum fuit more receptum, ut cuique imperatori *semper* adiuncti essent *legati*, et ut cuique legioni, ut vulgo putant, legatus praeesset, qui dignitate et imperio inter imperatorem et tribunos militum fuerit medius. Apud Polyb. certe nullum eius rei vestigium occurrit. Ordinarii consiliarii imperatorum tribuni militum erant; et ex his, quicumque vel prudentia et peritia rei militaris, vel virtute, vel fide et gratia prae ceteris apud imperatorem valebant, ii vice legatorum fungebantur. Hinc et tribuni militum Liv. XXXVI, 17 pr. *consulares legati* vocantur. Extra ordinem vero, his quidem temporibus, factum interdum videtur, ut alii legati imperatoribus adiungerentur. » Conf. ad XXXVI, 1, n. 4. *se ei legatum iturum* (ut XXXVIII, 58, et in Epit. XI) coni. Duk.

Cap. II. 1. *Provinciae sortiti. . . . urbanam;* vide ad II, 40, n. 9. — Post *sortiti* plurimos codd. ferre τὸ *sunt* monet Drakenb. quod quidem expunxit Frob. anno 1535; nec immerito; prorsus enim ad iuvandam orationis perspicuitatem inutile. Idem notat *Cn. Fulvius peregrinam* deesse in quibusdam codd. Lem.

set, si e re publica videretur esse [2], exercitum in Asiam traiiceret. Alteri consuli totus novus exercitus decretus, duae legiones romanae, et socium latini nominis quindecim millia peditum, equites sexcenti. Exercitum ex Liguribus Q. Minucius (iam enim confectam provinciam scripserat [3], et Ligurum omne nomen in deditionem venisse) traducere in Boios et P. Cornelio proconsuli tradere iussus. Ex agro, quo victos bello mulctaverat Boios [4], deductae urbanae legiones, quae priore anno conscriptae erant, M. Tuccio praetori datae, et socium ac latini nominis peditum quindecim millia, equites sexcenti, ad Apuliam Bruttiosque obtinendos. A. Cornelio superioris anni praetori, qui Bruttios cum exercitu obtinuerat, imperatum, si ita consuli videretur, ut legiones in Aetoliam traiectas M'. Acilio traderet, si is manere ibi vellet: si Acilius redire Romam mallet, ut A. Cornelius cum eo exercitu in Aetolia remaneret. C. Atinium Labeonem provinciam Siciliam exercitumque a M. Aemilio accipere placuit, et in supplementum scribere ex ipsa provincia, si vellet, peditum duo millia et centum equites. P. Iunius Brutus in Tuscos exercitum

2. *Si e republica v. esse*; vide ad I, 27, n. 5.

3. *Confectam provinciam scripserat*; sic Noster, XXVIII, 24, med. *si debellatum iam et confecta provincia esset.* Conf. ad II, 40, n. 9. LEM.

4. *Quo victos bello mulctaverat Boios*, sc. P. Cornelius (v. XXXVI, 39), non Minucius: unde *his* ante *victos* excidisse putabat Duk. — *Deductae urbanae legiones*, MSS. *deducendae.* « Legiones videntur esse duae illae, quas Cn. Domitius *anno priore* quidem, sed belli gerendi causa, non ut *urbanae legiones* essent, *conscripsit* (XXXV, 20), quasque senatus hoc anno *urbanas legiones* esse voluit; vid. XXXVI, 1 et 37. Quomodo autem eaedem *urbanae legiones* hoc anno in Boiis esse potuerunt? Dicendum, quum P. Nasica victis Boiis exercitum suum dimisisset (XXXVI, 39, 40) duas has *urbanas legiones*, quae paratae esse debebant, quo senatus censuisset (XXXVI, 1), in Boios missas fuisse, quae gentem modo subactam continerent, ne aliquid rerum novarum moliretur. » Duk.

novum, legionem unam romanam, et decem millia socium ac latini nominis scribere et quadringentos equites; L. Aemilius, cui provincia maritima erat, viginti naves longas et socios navales[5] a M. Iunio praetore superioris anni accipere iussus, et scribere ipse mille navales socios, duo millia peditum; cum iis navibus militibusque in Asiam proficisci, et classem a C. Livio accipere. Duas Hispanias Sardiniamque obtinentibus prorogatum in annum imperium est, et iidem exercitus decreti. Siciliae Sardiniaeque binae eo anno decumae frumenti imperatae: siculum omne frumentum in Aetoliam ad exercitum portari iussum: ex Sardinia pars Romam, pars in Aetoliam, eodem quo siculum.

III. Prius quam consules in provincias proficiscerentur, prodigia per pontifices procurari[1] placuit. Romae Iunonis Lucinae templum de caelo tactum erat, ita ut fastigium valvaeque deformarentur. Puteolis pluribus locis murus et porta fulmine icta, et duo homines exanimati. Nursiae sereno satis constabat nimbum ortum: ibi quoque duos liberos homines exanimatos. Terra apud se pluisse Tusculani nuntiabant, et Reatini mulam in agro suo peperisse. Ea procurata, Latinaeque instauratae[2], quod Laurentibus carnis, quae dari debet, data non fuerat. Supplicatio quoque earum religionum causa fuit, quibus diis decemviri ex libris ut fieret ediderunt[3]. Decem

5. *Naves longas et socios navales*; vide ad IX, 38, n. 1, et XXI, 17, n. 5. — *Decumae frumenti i.*; vide ad XXXVI, 2, n. 7.

Cap. III. 1. *Prodigia per pontifices procurari*; vide ad I, 20, n. 11, et XXIV, 44, n. 5. — *Liberos homines e.*; vide ad XXXIV, 45, n. 6.

2. *Latinaeque instauratae* (vide ad I, 45, n. 2): *quod Laurentibus carnis* (ἀρχαϊκῶς pro *caro*; conf. Prisc. VI, 684). — *Quae dari debet, data non fuerat*; vide ad XXXII, 1, n. 6.

3. *Supplicatio quoque earum religionum causa fuit diis, quibus ut fieret* supplicatio, *decemviri ex li-*

ingenui, decem virgines, patrimi omnes matrimique, ad id sacrificium adhibiti; et decemviri nocte lactentibus rem divinam fecerunt. P. Cornelius Scipio Africanus, prius quam proficisceretur, fornicem in Capitolio adversus viam, qua in Capitolium ascenditur, cum signis septem auratis et duobus equis [4], et marmorea duo labra ante fornicem posuit. Per eosdem dies principes Aetolorum [5] tres et quadraginta, inter quos Damocritus et frater eius erant, ab duabus cohortibus, missis a M'. Acilio, Romam deducti, et in Lautumias coniecti sunt [6]. Cohortes inde ad exercitum redire L. Cornelius consul iussit. Legati a Ptolemaeo et Cleopatra, regibus [7] Aegypti, gratulantes, quod M'. Acilius consul Antiochum regem Graecia expulisset, venerunt, adhortantesque, ut in Asiam exercitum traiicerent, *omnia perculsa metu non in Asia modo, sed etiam in Syria, esse; reges Aegypti*

bris adiderunt; vide ad I, 18, n. 2; II, 5, n. 4, et III, 10, n. 6. Ordo verborum a librariis forte perturbatus est, et post *fuit* inserendum *et*, aut maior distinctio restituenda. Tò *ut* primus omisit Grut. et ante *fieret* MS. Harl. et quaedam edd. antt. adiecerunt *sacra*, forsan ex glossa, quae verbum *fieri* eo sensu capiendum significavit, de quo vide ad X, 42, n. 9. Eo etiam referri possunt verba seqq. *ad id sacrificium*, quae tamen Drak. eo spectare monet, quod nulla fuerit supplicatio sine sacrificio. — Tentavit huius loci difficultatem hac emendatione explanare Creverius: *Quibus diis fieret, decemviri ex libris ediderunt.* Lem. — *Lactentibus rem div. fec.*; vide ad XXVII, 4, n. 7.

4. *Fornicem in Capitolio ... cum signis septem auratis et duobus equis*; vide ad XXII, 36, n. 10. — *Labra*, vasa balnearia.

5. *Principes Aetolorum XLIII*, etc. vide ad cap. 46, n. 2.

6. *In Lautumias coniecti sunt*; vide ad XXVI, 27, n. 2.

7. *Ab Ptolemaeo et Cleopatra regibus Ae.*; vide ad XXVII, 4, n. 6. — Vox *reges* a Livio nomen communis generis haberi potuit. Supra I, 39, Tarquinius Priscus et Tanaquil *reges* appellantur. Eodem modo Virgil. Aeneidos lib. II, v. 630 Venerem deum appellavit: « descendo, ac ducente deo, etc. » quod quidem ex Graecis usurpatum est; Euripides nempe in Troad. v. 948, Venerem intelligens: *τὴν θεὸν κόλαζε·* Demosthenes in exordio orationis de Corona: Θεοῖς εὔχομαι πᾶσι καὶ πάσαις.

ad ea quae censuisset senatus paratos fore. Gratiae regibus actae: legatis munera dari iussa, in singulos quaternum millium aeris.

IV. L. Cornelius consul, peractis, quae Romae agenda erant, pro concione edixit, ut milites, quos ipse in supplementum scripsisset, quique in Bruttiis cum A. Cornelio propraetore essent, ut hi omnes Idibus Quintilibus Brundisium convenirent. Item tres legatos nominavit, Sex. Digitium, L. Apustium, C. Fabricium Luscinum, qui ex ora maritima undique naves Brundisium contraherent; et, omnibus iam paratis, paludatus ab Vrbe est profectus. Ad quinque millia voluntariorum ex Romanis sociisque, qui emerita stipendia sub imperatore P. Africano habebant, praesto fuere exeunti consuli, et nomina dederunt [1]. Per eos dies, quibus est profectus ad bellum consul, ludis Apollinaribus, ante diem quintum Idus [2] Quintiles, caelo sereno interdiu obscurata lux est, quum luna sub orbem solis subisset. Et L. Aemilius Regillus, cui navalis provincia evenerat [3], eodem tempore profectus est. L. Auruncul eio negotium ab senatu datum est, ut triginta quinqueremes, viginti triremes faceret;

Cap. IV. 1. *Et nomina dederunt;* vid. I, 11, n. 3.

2. *Ludis Apollinaribus ante d. V Idus Quintiles;* conf. ad VI, 1, n. 9. « Hi ludi hoc tempore per plures dies edebantur, a III Non. Quint. in tertium Idus eiusdem mensis. Confer ad XXVII, 23, n. 4. Noris. Ad Cenot. Pis. diss. II, c. 6, pag. 137; Dodwell. de Cyclis, diss. IV, seu XVI, et in Adp. ad Prael. Cambd. pag. 757 sq. Alia quaestio est, utrum eclipsis illa solis, quae mox memoratur, in illum diem hoc anno inciderit; de quo vid. Dodwell. ll. ll. et Ism. Bullialdi Diss. ad calcem Livii Gronov. » Drakenb.

3. *Cui navalis provincia evenerat;* vide ad II, 40, n. 9. — *Lamiam oppugnare;* observat Crev. Lamiam deditam esse Romanis, auctore Liv. inf. XXXIX, 23, postquam ab ea Philippus recesserit; atque idcirco, quom hic eadem urbs rursus oppugnetur, dicendum eam rebellasse, ne secum pugnet Livius. Lem. *Adductos esse;* Lamiae scilicet incolas. Lem. — *Et tunc eo ipso,* etc. mavult Doer. *nunc* pro *tunc*, quam lectionem iuvant quidam codd. teste Drakenb. Lem.

quia fama erat, Antiochum post proelium navale maiorem classem aliquanto reparare. Aetoli, postquam legati ab Roma retulerunt, nullam spem pacis esse, quamquam omnis ora maritima eorum, quae in Peloponnesum versa est, depopulata ab Achaeis erat, periculi magis, quam damni, memores, ut Romanis intercluderent iter, Coracem montem occupaverunt. Neque enim dubitabant, ad oppugnationem Naupacti eos principio veris redituros esse. Acilio, qui id exspectari sciebat, satius visum est, inopinatam aggredi rem, et Lamiam oppugnare. Nam et a Philippo prope ad excidium adductos esse; et tunc eo ipso, quod nihil tale timerent, opprimi incautos posse. Profectus ab Elatia primum in hostium terra circa Sperchium amnem posuit castra: inde nocte motis signis, prima luce corona moenia est aggressus [4].

V. Magnus pavor ac tumultus, ut in re improvisa, fuit. Constantius tamen [1], quam quis facturos crederet, in tam subito periculo, quum viri propugnarent, feminae tela omnis generis saxaque in muros gererent, iam multifariam scalis appositis, urbem eo die defenderunt. Acilius, signo receptui dato, suos in castra medio ferme die reduxit; et tunc cibo et quiete refectis corporibus, prius quam praetorium dimitteret, denuntiavit, *ut ante lucem armati paratique essent. Nisi expugnata urbe, se eos in castra non reducturum.* Eodem tempore, quo pridie, pluribus locis aggressus, quum oppidanos iam vires, iam tela, iam ante omnia animus deficeret, intra paucas horas urbem cepit. Ibi, partim divendita, partim divisa

4. *Corona moenia est aggressus;* vide ad II, 17, n. 3.

CAP. V. 1. *Constantius tamen quam,* etc. hunc locum sic expedi: *Quum tamen viri constantius propugnarent, quam quis ...., feminae vero tela,* etc. LEM. — *Praetorium dimitteret;* vide ad XXI, 54, n. 3.

praeda, consilium habitum, quid deinde faceret. Nemini ad Naupactum iri placuit, occupato ad Coracem ab Aetolis saltu. Ne tamen segnia aestiva essent, et Aetoli non impetratam pacem ab senatu nihilominus per suam cunctationem haberent, oppugnare Acilius Amphissam statuit. Ab Heraclea per Oetam exercitus eo ductus. Quum ad moenia castra posuisset, non corona, sicut Lamiam, sed operibus oppugnare urbem est adortus. Pluribus simul locis aries admovebatur; et quum quaterentur muri, nihil adversus tale machinationis genus [2] parare, aut comminisci oppidani conabantur. Omnis spes in armis et audacia erat. Eruptionibus crebris et stationes hostium, et eos ipsos, qui circa opera et machinas erant, turbabant.

VI. Multis tamen locis murus decussus erat, quum allatum est, successorem, Apolloniae exposito exercitu, per Epirum ac Thessaliam venire. Cum tredecim millibus [1] peditum et quingentis equitibus consul veniebat. Iam in sinum Maliacum venerat, et praemissis Hypatam, qui tradere urbem iuberent, postquam responsum est, nihil, nisi ex communi Aetolorum decreto, facturos; ne teneret se oppugnatio Hypatae, nondum Amphissa recepta, praemisso fratre Africano, Amphissam ducit. Sub adventum eorum oppidani, relicta urbe (iam enim magna ex parte nudata moenibus erat), in arcem, quam inexpugnabilem habent, omnes armati atque inermes concessere. Consul sex millia ferme passuum [2] inde posuit

2. *Tale machinationis genus;* vide ad XXXIV, 54, n. 4.

CAP. VI. 1. *Cum XIII millibus peditum* ex emend. Sigon. conf. c. 2 et 4; *cum III millibus peditum* omnes MSS. et edd. vett. — *In sinum Maliacum*, etc. vide ad XXVII, 30, n. 3; XXVIII, 5, n. 6, et XXXVI, 14, n. 3. — *Fratre Africano* Scipione. Conf. cap. 1 extr.

2. *Consul sex millia ferme passuum*, etc. cf. Polyb. XXI, 2. Ex eo

castra. Eo legati Athenienses primum ad P. Scipionem, praegressum agmen (sicut ante dictum est), deinde ad consulem venerunt, deprecantes pro Aetolis. Clementius responsum ab Africano tulerunt; qui, causam relinquendi honeste aetolici belli quaerens, Asiam et regem Antiochum spectabat, iusseratque Athenienses, non Romanis solum, ut pacem bello praeferrent, sed etiam Aetolis persuadere. Celeriter, auctoribus Atheniensibus, frequens ab Hypata legatio Aetolorum venit; et spem pacis eis sermo etiam Africani, quem priorem adierunt, auxit, commemorantis, *multas gentes populosque in Hispania prius, deinde in Africa, in fidem suam venisse* [3]. *In omnibus se maiora clementiae benignitatisque, quam virtutis bellicae, monimenta reliquisse.* Perfecta videbatur res, quum aditus consul idem illud responsum retulit, quo fugati [4] ab senatu fuerant. Eo tanquam novo quum icti Aetoli essent (nihil enim nec legatione Atheniensium, nec

septem vel *octo millia f. p.* coniicere possis: nam dixit ἐν ξ' σταδίοις, *LX* stadia. «Quod Casanb. non male reddidit *octo ferme passuum millia.* Nam Polyb. pro mille passibus numerare solet octo stadia et duo iugera, sive tertiam stadii partem (vid. Strab. VII, 322, et Schweigh. ad Polyb. III, 39, §. 8; XXXIV, 12, §. 5). Sexaginta igitur stadia efficiunt 7200 passus, ac stadium continet *CXX* passus. At sex millia passuum efficiunt *L* stadia; neque tamen dici potest, Livium legisse: ἐν ν σταδίοις· ita enim non addidisset voculam *ferme*, quae tum usurpatur, quum numerus vel paulo minor, vel, ut hic, paulo maior sit, quam qui editur; vide ad I, 40, n. 3.» Drak. *P. Scipionem* Africanum, fratrem consulis. — *Asiam et regem Antiochum spectabat*; vid. lib. I, 9, n. 3, et in eodem lib. I, cap. 34, n. 5. — Cf. quoque Polyb. in Excerpt. Leg. 17. Lem.

3. *In fidem suam venisse*; vide ad lib. VII, 18, n. 1, et lib. XXXVI, 28, n. 1.

4. *Idem illud responsum, quo fugati*, Vrbe et Italia excedere iussi, *ab senatu f.* (vid. cap. 1), *retulit*, iterum dedit, iteravit, repetiit. Ita Duk. et Crever. coll. III, 55; XXIV, 45; XXVI, 19. *Reddidit* coni. Gron. Perperam: nempe praeter Livium hoc verbo usus est Cicero pro Caec. c. 29. Cf. Drak. ad hunc locum. Mox *profectum*; mallet Doëring. *perfectum*, quod est in plurimis codd. apud Drakenb. et praecedentibus verbis *perfecta videbatur res*, melius respondet. Lem. — *Icti*; vide supra ad librum I, cap. 16, n. 2.

placido Africani responso profectum videbant), referre ad suos dixerunt velle.

VII. Reditum inde Hypatam est, nec consilium expediebatur. Nam neque, unde mille talentum daretur, erat; et, permisso libero arbitrio [1], ne in corpora sua saeviretur, metuebant. Redire itaque eosdem legatos ad consulem et Africanum iusserunt, et petere, ut, si dare vere pacem, non tantum ostendere [2], frustrantes spem miserorum, vellent, aut ex summa pecuniae demerent, aut permissionem extra civium corpora fieri iuberent. Nihil impetratum, ut mutaret consul; et ea quoque irrita legatio dimissa est. Sequuti et Athenienses sunt; et princeps legationis eorum Echedemus fatigatos tot repulsis Aetolos, et complorantes inutili lamentatione fortunam gentis, ad spem revocavit, auctor inducias sex mensium petendi, ut legatos Romam mittere possent. *Dilationem nihil ad praesentia mala, quippe quae ultima essent, adiecturam. Levari per multos casus, tempore interposito, praesentes cladesposse.* Auctore Echedemo iidem missi, prius P. Scipione convento [3], per eum inducias temporis eius, quod petebant, a consule impetraverunt; et, soluta obsidione Amphissae, M'. Acilius, tradito consuli exercitu, provincia decessit, et consul ab Amphissa Thessaliam repetit, ut per Macedoniam

Cap. VII. 1. *Unde mille talentum daretur*, et *permisso* senatui romano *libero arbitrio* de Aetolis. Alterutrum postulaverat senatus ab Aetolis pacem petentibus; vid. cap. 1. Ad haec et seqq. conf. Polyb. XXI, 2 et 3.

2. *Dare vere pacem*, *non tantum ostendere*; vide ad IV, 30, n. 1. — *Permissionem* in liberum arbitrium fidemque senatus *extra civium corpora fieri*, ea conditione, ne in ea saeviretur; τῆς ἐπιτροπῆς ἐκτὸς ποιῆσαι τοὺς πολιτικοὺς ἄνδρας καὶ τὰς γυναῖκας. Polyb.

3. *Prius P. Scipione convento*; vide ad XXXIV, 61, n. 2. — *Totum id vertitur in voluntate Philippi.* Pro vulgari: omnis huius itineris eventus ab eo pendebit animo, quo erga nos affectus est Philippus. Lem.

Thraciamque duceret in Asiam. Tum Africanus fratri, « Iter, quod insistis, L. Scipio, ego quoque approbo; » sed totum id vertitur in voluntate Philippi. Qui, » si imperio nostro fidus est, et iter et commeatus » et omnia, quae in longo itinere exercitus alunt » iuvantque, nobis suppeditabit. Si is destituat, » nihil per Thraciam satis tutum habebis. Itaque » prius regis animum explorari placet. Optime ex- » plorabitur, si nihil ex praeparato agentem oppri- » met, qui mittetur ». Ti. Sempronius Gracchus, longe tum acerrimus iuvenum ad id delectus, per dispositos [4] equos prope incredibili celeritate ab Amphissa (inde enim est dimissus) die tertio Pellam pervenit. In convivio rex erat, et in multum vini processerat: ea ipsa remissio animi suspicionem dempsit, novare eum quidquam velle. Et tum quidem comiter acceptus hospes. Postero die commeatus exercitui paratos benigne, pontes in fluminibus factos, vias, ubi transitus difficiles erant, munitas vidit. Haec referens eadem, qua ierat, celeritate Thaumacis occurrit consuli. Inde certiore et maiore spe laetus exercitus ad praeparata omnia in Macedoniam pervenit. Venientes regio apparatu et accepit, et persequutus est rex. Multa in eo et dexteritas et humanitas visa, quae commendabilia apud Africanum erant; virum, sicut ad cetera [5] egregium, ita a comitate,

4. *Per dispositos equos* (*cavalli di posta*), quasi diceres, positos per intervalla. Vis verbi a praepositione *dis* petenda, quae utplurimum in compositis separationem, intervallum, alternationem, vel intentionem actionis significat. *Disponere*, gr. διατιθέναι. Ed. T.

5. *Virum ad cet. egregium.* «Praepositionem *ad* a laeva manu huc irrepsisse crediderim, et ipse auctor id demonstrat in illis quae contuli ad lib. XXI, 34; XXVII, 11, *ut pleraque faciliora ad duplicanda verba graeco sermone* ». Iac. Gron. Eam coniecturam veram Drak. se fatetur crediturum, si codicum fide niteretur. Conf. ad lib. I, cap. 32, n. 2. Lem.

quae sine luxuria esset, non aversum. Inde non per Macedoniam modo, sed etiam Thraciam, prosequente et praeparante omnia Philippo, ad Hellespontum perventum est.

VIII. Antiochus post navalem ad Corycum pugnam [1], quum totam hiemem liberam in apparatus terrestres maritimosque habuisset, classi maxime reparandae, ne tota maris possessione pelleretur, intentus fuerat. Succurrebat, *Superatum se* [2], *quum classis abfuisset Rhodiorum. Quod si ea quoque (nec commissuros Rhodios, ut iterum morarentur) certamini adesset, magno sibi navium numero opus fore, ut viribus et magnitudine classem hostium aequaret.* Itaque et Hannibalem in Syriam miserat ad Phoenicum arcessendas naves, et Polyxenidam, quo minus prospere gesta res erat, eo enisius et eas, quae erant, reficere, et alias parare naves iussit. Ipse in Phrygia hibernavit, undique auxilia arcessens: etiam in Gallograeciam miserat. Bellicosiores ea tempestate [3] erant, gallicos adhuc, nondum exsoleta stirpe gentis, servantes animos. Filium Seleucum in Aeolide reliquerat cum exercitu ad maritimas continendas urbes; quas illinc a Pergamo Eumenes, hinc a Phocaea Erythrisque [4] Romani sollicitabant. Classis romana, sicut ante dictum est, ad Canas hibernabat [5]. Eo media ferme hieme rex Eumenes cum duobus millibus peditum, equitibus centum, venit. Is, quum magnam praedam agi posse dixisset ex hostium agro, qui circa Thyatira

CAP. VIII. 1. *Navalem ad Corycum pugnam*; vide ad XXXVI, 43 seq.

2. *Succurrebat, superatum se*; vide ad V, 54, n. 2. —*Phrygia* sc. maiore, ut observat post Douïat. Doër. LEM.

3. *Bellicosiores ea temp. erant*, sc. Gallograeci; vide ad III, 47, n. 1. De *Gallograecis*, seu Gallatis et Gallis, vide ad XXXVIII, 16.

4. *Illinc a Pergamo, hinc a Phocaea E.*; vide supra ad librum VIII, cap. 17, n. 5.

5. *Ad Canas hibernabat*; vide ad XXXVI, 45.

esset, hortando perpulit Livium, ut quinque millia militum secum mitteret. Missi ingentem praedam intra paucos dies averterunt [6].

IX. Inter haec Phocaeae seditio orta [1], quibusdam ad Antiochum multitudinis animos avocantibus. Gravia hiberna navium erant; grave tributum, quod togae quingentae imperatae erant cum quingentis tunicis; gravis etiam inopia frumenti, propter quam naves quoque et praesidium romanum excessit. Tum vero liberata metu factio erat, quae plebem in concionibus ad Antiochum trahebat. Senatus et optimates in romana societate perstandum censebant: defectionis auctores plus apud multitudinem valuerunt. Rhodii, quo magis cessatum priore aestate erat, eo maturius aequinoctio verno eundem Pausistratum classis praefectum cum sex et triginta navibus miserunt. Iam Livius a Canis cum triginta navibus et septem quadriremibus, quas secum Eumenes rex adduxerat, Hellespontum petebat, ut ad transitum [2] exercitus, quem terra venturum opinabatur, praepararet, quae opus essent. In portum, quem vocant Achaeorum, classem primum advertit. Inde Ilium ascendit, sacrificioque Minervae facto, legationes finitimas ab Elaeunte et Dardano et Rhoeteo, tradentes in fidem

6. *Ingentem praedam ... averterunt*; vide ad I., 7, n. 6.

Cap. IX. 1. *Inter haec Phocaeae seditio o.* etc. cf. Polyb. XXI, 4.

2. *Ad transitum exercitus* consularis, L. Scipionis. — *In port. quem vocant Achaeorum*, ad ostia Simoëntis: qui λιμὴν Ἀχαιῶν dictus est ab Achaeis seu Graecis, qui Troiam obsessuri eo appulere; vid. Strab. XIII, p. 595; Plin. IV, 12 seu 26, et V, 30 seu 33; Ciaccon. ad Mel. I, 18; Appian. Syr. 23 et 6, Mithrid. 77, et Bello Civ. V, 137 seq. — *Ilium ascendit, sacrificioque Minervae facto*; vid. XXXV, 43, n. 1. — *Elaeunte*, urbe ad Hellesponti fauces, nunc *Critea*. — *Rhaeteum*, Ῥοίτειον et minus recte Ῥοίτιον. Conf. Drak. ad h. l. Wasse ad Thucyd. IV, 52, VIII, 101; Hagd. ad Plin. VIII, 29. — *Hellesponti fauces*, *Abydum et Sestum*; vide ad XXXI, 17, n. 1.

civitates suas, benigne audivit. Inde ad Hellesponti fauces navigat, et, decem navibus in statione contra Abydum relictis, cetera classe in Europam ad Sestum oppugnandam traiecit. Iam subeuntibus armatis muros, fanatici Galli [3] primum cum solemni habitu ante portam occurrunt. Iussu se Matris Deum famulos Deae venire memorant, ad precandum Romanum, ut parceret moenibus urbique. Nemo eorum violatus est: mox universus senatus cum magistratibus ad dedendam urbem processit. Inde Abydum traiecta classis; ubi quum, tentatis per colloquia animis, nihil pacati responderetur, ad oppugnationem sese expediebant.

X. Dum haec in Hellesponto geruntur, Polyxenidas regius praefectus (erat autem exsul Rhodius [1]), quum audisset, profectam ab domo popularium suorum classem, et Pausistratum praefectum superbe quaedam et contemptim in se concionantem dixisse, praecipuo certamine animi adversus eum sumpto, nihil aliud dies noctesque agitabat animo, quam ut verba magnifica eius rebus confutaret. Mittit ad eum hominem et illi notum, qui diceret, *et se Pausistrato patriaeque suae magno usui, si liceat, fore; et a Pausistrato se*

3. *Fanatici Galli ... Matris Deum famuli*, sacerdotes Cybeles, quorum furor satis notus. Huc spectat fragm. Polyb. (t. V, pag. 41, ed. Schweigh. apud Suid. voc. προστηθίδιον) Ἐξελθόντες μὲν Γάλλοι δύο μετὰ τύπων καὶ προστηθιδίων (cum figuris et imagunculis a pectore suspensis) ἐδέοντο μηδὲν ἀνήκεστον βουλεύεσθαι περὶ τῆς πόλεως. De illo Gallorum habitu cf. Dionys Hal. II, 19, et in simili narratione Polyb. XXII, 20, §. 4 seq. ubi vid. Schweigh.

CAP. X. 1. *Polyxenidas ..... exsul Rhodius*, etc. Conf. ad hoc et seq. cap. Appian. Syr. 24. — *Certamine animi*, ut II, 59; IV, 56; V, 24; VI, 24. *Vnum* pro *animi* coni. Gron. offensus forte repetitione voc. *animi*. Conf. ad I, 3, n. 8. — *Si liceat*, si operam dare velit Pausistratus, ut merces petita concedatur, vel *si liceat*, sc. per Pausistratum, si sinat Pausistratus; Crev. et Drak. *Si libeat* coni. Tan. Faber. — *Tum internuntius*, sc. dixit, ut XLI, 3, n. 1, *nuntius*, sc. venit. *Aperit* addidit Mog.

restitui in patriam posse. Quum, quonam modo ea fieri possent, mirabundus Pausistratus percunctaretur, fidem petenti dedit agendae communiter rei, aut silentio tegendae. Tum internuntius, *regiam classem aut totam, aut maiorem eius partem, Polyxenidam traditurum ei. Pretium tanti meriti nullum aliud pacisci, quam reditum in patriam.* Magnitudo rei, nec ut crederet, nec ut aspernaretur dicta, effecit. Panormum Samiae terrae [2] petit, ibique ad explorandam rem, quae oblata erat, substitit. Vltro citroque nuntii cursare, nec fides ante Pausistrato facta est, quam coram nuntio eius Polyxenidas sua manu scripsit, *se ea, quae pollicitus esset, facturum*, signoque suo impressas tabellas misit. Eo vero pignere velut auctoratum [3] sibi proditorem ratus est. Neque enim eum, qui sub rege viveret, commissurum fuisse, ut adversus semet ipsum indicia manu sua testata daret. Inde ratio simulatae proditionis composita. *Omnium se rerum apparatum omissurum*, Polyxenidas dicere; *non remigem, non socios navales* [4] *ad classem frequentes habiturum: subducturum per simulationem reficiendi quasdam naves, alias in propinquos portus dimissurum: paucas ante portum Ephesi in salo habiturum: quas, si exire res cogeret, obiecturus certamini foret.* Quam negligentiam Polyxenidam in classe sua habiturum Pausistratus audivit, eam ipse extemplo habuit. Partem navium ad commeatus arcessendos Halicarnassum, partem Samum ad urbem misit [5], ut paratus esset,

2. *Panormum Samiae terrae*, in Samiorum agro, sed in litore Ephesiorum; Glar. conf. Strab. XIV, 639. — *Panormus*, hodie *Macri*. Lem.

3. *Eo vero pignere velut auctoratum*; vide ad VIII, 34, n. 8.

4. *Socios navales*; vide ad IX, 38, n. 1. — *Subducturum naves*; vide ad VIII, 26, n. 1. — *Obiecturus certamini foret*; mutatio orationis (vide ad I, 13, n. 4), nisi leg. *obiecturum c. fore*; vide ad VI, 42, n. 7.

5. *Partem Samum ad urbem misit*, etc. Haec parum cohaerere monet

quum signum aggrediendi a proditore accepisset. Polyxenidas augere simulando errorem: subducit quasdam naves, alias velut subducturus esset, navalia reficit; remiges ex hibernis non Ephesum arcessit, sed Magnesiam occulte cogit.

XI. Forte quidam Antiochi miles, quum Samum rei privatae causa venisset, pro speculatore deprehensus deducitur Panormum ad praefectum. Is percunctanti quid Ephesi ageretur, incertum metu, an erga suos haud sincera fide, omnia aperit: classem instructam paratamque in portu stare: remigium omne Magnesiam ad Sipylum [1] missum: perpaucas naves subductas esse, et navalia tegi; nunquam intentius rem navalem administratam esse. Haec ne pro veris audirentur, animus errore et spe vana praeoccupatus fecit. Polyxenidas, satis omnibus comparatis, nocte remige a Magnesia arcessito, deductisque raptim, quae subductae erant, navibus, quum diem non tam in apparatu absumpsisset, quam quod conspici proficiscentem classem nolebat; post solis occasum profectus septuaginta navibus tectis [2], vento adverso, ante lucem Py-

Crev. Quum enim ex seqq. constet, Pausistratum Panormi mansisse, diei non posse, eum partem navium Samum misisse, ut paratus esset: immo Livium observare, Pausistratum partem classis Halicarnassum, partem Samum ablegare, ut notet eius negligentiam. Hinc suspicatur, ante verba *ut paratus esset* excidisse *ipse Panormi substitit* aut similia. — *Augere simulando errorem*, h. e. auget errorem prae se ferendo speciem negligentiae.

Cap. XI. 1. *Magnesiam ad Sipylum*; vide ad XXVI, 43, n. 4. Hanc urbem plus aequo abesse, et in hac narratione Magnesiam bis simpl. memorari, adeoque verba *ad Sypilum* pro glossemate habenda esse, non male monuit Crev. *Magnesiam* (ad Meandrum) *ac Sipylum* (oppid. vicinum Smyrnae apud Strab. ac Plin. V, 29) coni. Douiat. *Magnesiam missum, ad Sipylum perpaucas naves subductas esse* recepit Ald. ex cod. Mog. Multum Creverii coniecturam Doër. probat. Lem. — *Et navalia tegi*, ex cap. praec. *refici* coni. Drak.

2. *Profectus LXX navibus tectis*; vide ad I, 14, n. 4, et XXII, 19, n. 4. — *Pygela portum tenuit*; vide ad I, 1, n. 8. *Pygela* seu *Phygela* (hod. Figena) urbs Ioniae, sic dicta, quoniam vel socii Agamemnonis, morbo τῶν πυγῶν laborantes, ibi manserunt,

gela portum tenuit. Vbi quum interdiu ob candem causam quiesset, nocte in proxima Samiae terrae traiecit. Hinc Nicandro quodam archipirata quinque navibus tectis Palinurum iusso petere, atque inde armatos, qua proximum per agros iter esset, Panormum ad tergum hostium ducere; ipse interim, classe divisa, ut ex utraque parte fauces portus teneret, Panormum petit. Pausistratus primo, ut in re necopinata, turbatus parumper, deinde vetus miles, celeriter collecto animo, terra melius arceri, quam mari, hostes posse ratus, armatos duobus agminibus ad promontoria, quae cornibus obiectis ab alto portum faciunt [3], ducit: inde facile telis ancipitibus hostem submoturus. Id inceptum eius Nicander a terra visus quum turbasset, repente mutato consilio, naves conscendere omnes iubet. Tum vero ingens pariter militum nautarumque trepidatio orta, et velut fuga in naves fieri, quum se mari terraque simul cernerent circumventos. Pausistratus, unam viam salutis esse ratus, si vim facere [4] per fauces portus, atque erumpere in mare apertum posset, postquam conscendisse suos vidit, sequi ceteris iussis, ipse princeps concitata nave remis ad ostium portus tendit [5]. Superantem

vel eam condiderunt fugitivi, φυγάδες. Vid. Strab. XIV, pag. 639; Harpocrat. voc. Πύγελα, ibique intp. Mela, I, 17; Plin. V, 29 seu 31; Steph. Byz. et Suidas. Inde οἶνος φυγελίτης apud Dioscor. V, 12. — *Quinque navibus*; al. *cum quinque n.*; vide ad I, 14, n. 4.

3. *Ad promontoria, quae cornibus obiectis ab alto portum faciunt*; quae *cornua* aliis *brachia* et *latera* dicuntur Cf. ad Iuven. XII, 75 seq. et Heyn. ad Virgil. Aen. I, 159 seq. — *Facile telis ancipitibus*; vide ad I, 25, n. 4. *Facile ex ancipitibus* omnes MSS. praeter Mog. et edd. ante Ascens. a. 1513, non improb. Drak. ut *ancipitia* sint fauces portus, in quas ex utroque cornu vel promontorio iacula emitti possint. Conf. ad XXX, 33, n. 9.

4. *Vim facere*; vide ad XXXII, 9, n. 4. *Viam f.* male edd. vett. — *Conscendisse*; vide ad XXXI, 29, n. 3.

5. *Remis ad ostium portus tendit*; vide ad IV, 19, n. 1.

iam fauces navem eius Polyxenidas tribus quinqueremibus circumsistit. Navis rostris icta supprimitur: telis obruuntur propugnatores: inter quos et Pausistratus impigre pugnans interficitur. Navium reliquarum ante portum aliae, aliae in portu deprehensae, quaedam a Nicandro, dum moliuntur a terra [6], captae. Quinque tantum Rhodiae naves [7] cum duabus Cois effugerunt, terrore flammae micantis via sibi inter confertas naves facta. Contis enim binis a prora prominentibus trullis ferreis multum conceptum ignem prae se portabant [8]. Erythraeae triremes, quum haud procul a Samo rhodiis navibus, quibus ut essent praesidio veniebant, obviae fugientibus fuissent, in Hellespontum ad Romanos cursum averterunt [9]. Sub idem tempus Seleucus proditam Phocaeam, porta una per custodes aperta, recepit; et Cyme aliaeque eiusdem orae urbes ad eum metu defecerunt.

XII. Dum haec in Aeolide geruntur, Abydus quum per aliquot dies obsidionem tolerasset, praesidio regio tutante moenia, iam omnibus fessis, Philota quoque praefecto praesidii permittente, magistratus eorum

6. *Dum moliuntur a terra*; vide ad VI, 11, n. 5. — Recte monet Doër. *moliri* pro moveri, saepius non tantum apud Nostrum, sed et apud Tacitum occurrere. Lem.

7. *Quinque tantum rhodiae naves*, etc. septem apud Appian. Syr. 24. Sed nil interest, nisi quod hic coas naves non distinxit a rhodiis; Duk. Recte puto; sed si cuiquam id displiceat, addere potest, eum alios annales sequutum esse: classis Rhodiorum apud Liv. est *XXXVI* navium, apud Appian. *XXVII*, ex quibus *VII* effugerunt, *XX* captae sunt; Drak.

8. *Contis enim binis a prora prominentibus trullis ferreis multum conceptum ignem prae se portabant*, quod strategema praeter alia commentus erat Pausistratus. Conf. cap. 30; Appian. Syr. 24, at, qui rem copiosius exponit, Polyb. XXI, 5. *Trulla*, quae Polyb. dicitur κημός, machina seu vas, quo ignis recipitur et ex uno in alium transfertur, μηχανικόν τι πυρφόρον μηχάνημα apud Suid. πυρφόρα ἀγγεῖα σιδήρεα apud Appian. Multa, sed parum apte, ut solet, ad h. l. disputat Marc. Donatus.

9. *Ad Romanos cursum averterunt*; vide ad III, 63, n. 2.

cum Livio de conditionibus tradendae urbis agebant. Rem distinebat, quod, utrum armati, an inermes, emitterentur regii, parum conveniebat. Haec agentibus quum intervenisset nuntius Rhodiorum cladis, emissa de manibus res est. Metuens enim Livius, ne successu tantae rei elatus [1] Polyxenidas classem, quae ad Canas erat, opprimeret, Abydi obsidione custodiaque Hellesponti extemplo relicta, naves, quae subductae Canis erant, deduxit. Et Eumenes Elaeam venit. Livius omni classe, cui adiunxerat triremes duas Mitylenaeas, Phocaeam petit. Quam quum teneri valido regio praesidio audisset, nec procul Seleuci castra esse; depopulatus maritimam oram, et praeda maxime hominum raptim in naves imposita, tantum moratus dum Eumenes cum classe assequeretur, Samum petere intendit. Rhodiis primo audita clades simul pavorem, simul luctum ingentem fecit. Nam, praeter navium militumque iacturam, quod floris, quod roboris in iuventute fuerat, amiserant, multis nobilibus sequutis inter cetera auctoritatem Pausistrati, quae inter suos merito maxima erat. Deinde, quod fraude capti, quod a cive potissimum suo forent [2], in iram luctus vertit. Decem extemplo naves, et diebus post paucis decem

Cap. XII, 1. *Successu tantae rei elatus* ed. Ald. et seqq. ex cod. Mogunt. *Inflatus* reliqui MSS. et primae edd. — *Naves, subductas Canis, deduxit;* vide ad VIII, 26, n. 1.

2. *Fraude capti a cive suo f.;* vid. cap. 10 pr. — *Vertit*, scilicet, se, pro *vertitur*, ut sexcenties apud Nostrum notandum est: vide ad II, 62, n. 4, et praesertim ad II, 3, n. 2. Ld. — *Praefecto omnium Eudamo*, qui a Rhodiis suffectus est Pausistrato, et sub cuius imperio fuisse Pamphilidam (vid. XXXVII, 22), probabile fit ex XXXVII, 23 et 24. Hunc vero Pamphilidam successorem Pausistrato datum dicit Polyb. XXI, 5, ubi eius ingenium et audacia laudantur. Ceterum *Eudamus* dorice dicitur, qui Εὔδημος Polyb. XXI, 5, 8, et Εὔδωρος, corrupte forsan, Appian. Syr. 27. — *In Erythraeam* (ut XLIV, 28), sc. terram, ut XXXVI, 45. Τὴν Ἐρυθραίαν apud Strab. XIII, 644.

alias, praefecto omnium Eudamo, miserunt; quem, aliis virtutibus bellicis haudquaquam Pausistrato parem, cautiorem, quo minus animi erat, ducem futurum credebant. Romani et Eumenes rex in Erythraeam primum classem applicuerunt. Ibi noctem unam morati, postero die Corycum Teiorum promontorium tenuerunt [3]. Inde quum in proxima Samiae vellent traiicere, non exspectato solis ortu, ex quo statum caeli notare gubernatores possent, in incertam tempestatem miserunt [4]. Medio in cursu, Aquilone in septemtrionem verso, exasperato fluctibus mari iactari coeperunt.

XIII. Polyxenidas, Samum petituros ratus hostes, ut se rhodiae classi coniungerent, ab Epheso profectus, primo ad Myonnesum [1] stetit; inde ad Macrin (quam vocant) insulam traiecit, ut, praetervehentis classis si quas aberrantes ex agmine naves posset, aut postremum agmen opportune adoriretur. Postquam sparsam tempestate classem vidit, occasionem primo aggrediendi ratus, paulo post increbrescente vento et maiores iam volvente fluctus, quia pervenire se ad eos videbat non posse, ad Aethaliam insulam traiecit, ut inde postero die Samum ex alto petentes

3. *Corycum Teiorum prom. tenuerunt*; vide ad I, 1, n. 8.

4. *In incertam tempestatem miserunt*, sc. classem seu se. — *Aquilone in septemtrionem verso*: nam *septemtriones venti*, ut apud Cic. ad Att. IX, 9, sunt Thrascias, Aparctias, Aquilo: at *septemtrio* ventus, ut sup. XXVI, 45, n. 4, κατ' ἐξοχὴν Aparctias, interiectus inter Thrasciam et Aquilonem, Gell. II, 22, *septentrionarius*; Gron. Cf. Sen. Nat. Quaest. V, 16 *A septemtrionali latere summus est Aquilo, medius Septemtrio, imus Thrascias*), et Vitruv, I, 6.

Cap. XIII. 1. *Ad Myonnesum*; Livius, infra cap. 27, *Myonnesum* promontorium inter Teum et Samum fuisse perhibet. Sed recte monent Drak. atque Doeringius, *Myonnesum* insulam esse inter Teon ac Lebedum Ioniae maritimas urbes, auctore Strabone, XIV, 643. Lem. — *Ad Macrin insulam*, Icariam, Cycladem, quam nautae *Macrin* appellavere. Cf. cap. 28, et Eustath. ad Dionys. v. 520.

naves aggrederetur. Romani, pars exigua, primis tenebris portum Samiae desertum tenuerunt [2]: classis cetera, noctem totam in alto iactata, in eundem portum decurrit. Ibi ex agrestibus cognito, hostium naves ad Aethaliam [3] stare, consilium habitum, utrum extemplo decernerent [4], an rhodiam exspectarent classem. Dilata re, ita enim placuit, Corycum, unde venerant, traiecerunt. Polyxenidas quoque, quum frustra stetisset, Ephesum rediit: tum romanae naves vacuo ab hostibus mari Samum traiecerunt. Eodem et rhodia classis post dies paucos venit. Quam ut exspectatam esse appareret, profecti extemplo sunt Ephesum, ut aut decernerent navali certamine, aut, si detrectaret hostis pugnam (quod plurimum intererat ad animos civitatium), timoris confessionem exprimerent. Contra fauces portus instructa in frontem navium acie stetere. Postquam nemo adversus ibat, classe divisa, pars in salo ad ostium portus in ançoris stetit; pars in terram milites exposuit. In eos, iam ingentem praedam late depopulato agro agentes, Andronicus Macedo [5], qui in praesidio Ephesi erat, iam moenibus appropinquantes eruptionem fecit, exsutosque magna parte praedae ad mare ac naves redegit. Postero die, insidiis medio ferme viae positis, ad eliciendum extra moenia Macedonem, Romani ad

2. *Portum Samiae desertum tenuerunt;* vide ad I, 1, n. 8. *Samiae*, sc. terrae, nisi leg. *Sami.*

3. *Ad Aethaliam* ins., quae a Steph. et Eustath. inter Cycladas, a Mela et aliis inter Sporadas recensetur. Eam a Chio diversam fuisse, etsi hanc prisco nomine Aethaliam appellatam tradant Plin. V, 31 seu 38, et Steph., docet Duker.

4. *Utrum extemplo decernerent;* scil. *navali certamine*, quod infr. Livius addidit; vide ad XXI, 41, n. 2.

5. *Andronicus Macedo*, etc. Nicander apud Appian. Syr. 25. — *Iam moenibus appropinquantes;* posterius *iam* omittit Andreas: prius tamen delendum dicit Crever., quod probat Doeringius, merito addens, respondere apte posterius *iam* τῷ *appropinquantes.* Lem.

urbem agmine iere: inde, quum ea ipsa suspicio, ne quis exiret, deterruisset, redierunt ad naves; et, terra marique fugientibus certamen hostibus, Samum, unde venerat, classis repetit. Inde duas sociorum ex Italia, duas rhodias triremes cum praefecto Epicrate Rhodiorum [6] ad fretum Cephalleniae tuendum praetor misit. Infestum id latrocinio Lacedaemonius Hybristas cum iuventute Cephallenum faciebat; clausumque iam mare commeatibus italicis erat.

XIV. Piraeei L. Aemilio Regillo, succedenti ad navale imperium, Epicrates occurrit. Qui, audita clade Rhodiorum, quum ipse duas tantum quinqueremes haberet, Epicratem cum quatuor navibus in Asiam secum reduxit. Prosequutae etiam apertae Atheniensium naves [1] sunt. Aegeo mari traiecit. Eodem Timasicrates Rhodius cum duabus quadriremibus ab Samo nocte intempesta venit [2]; deductusque ad Aemilium, praesidii causa se missum, ait, quod eam oram maris infestam onerariis regiae naves excursionibus crebris ab Hellesponto atque Abydo facerent. Traiicienti Aemilio a Chio Samum duae rhodiae quadriremes missae obviam ab Livio, et rex Eumenes cum duabus quinqueremibus occurrit. Samum postquam ventum est, accepta a Livio classe, et sacrificio, ut assolet, rite facto [3], Aemilius consilium advocavit. Ibi C. Li-

6. *Cum praefecto Epicrate Rhodiorum*, etc. immo *Epicrate Rhodio*, ut cap. 15: nam Eudamus, non Epicrates Rhodiorum erat praefectus (vid. cap. 12 et 15): sed duas italicas duasque rhodias triremes misit praetor, iisque praefecit hominem rhodium; Iac. Periz.

Cap. XIV. 1. *Apertae Atheniensium naves*; vide ad XXII, 19, n. 4. — *Aegeo mari traiecit*, ante vel post *traiecit* excidit *Chium*; Duk. et Crev.

2. *N. int. venit*; vid. XXV, 9, n. 8.

3. *Sacrificio, ut assolet, rite facto*; vide ad XXIII, 14, n. 3. — *Consilium advocavit*. Male in velt. libris quibusdam legi *concilium* notat Doering; advocatos enim viros principes, non ut audirent iam capta consilia, quod fit in *concilio*, sed ut ipsis capiendis consiliis adhiberentur. Lem.

vius (is enim est primus rogatus sententiam [4]) *Neminem fidelius dare posse consilium*, dixit, *quam eum, qui id alteri suaderet, quod ipse, si in eodem loco esset, facturus fuerit. Se in animo habuisse, tota classe Ephesum petere, et onerarias ducere multa saburra gravatas, atque eas in faucibus portus supprimere; et eo minoris molimenti ea claustra esse, quod, in fluminis modum longum et angustum et vadosum ostium portus sit. Ita adempturum se maris usum hostibus fuisse, inutilemque classem facturum.*

XV. Nulli ea placere sententia. Eumenes rex quaesivit, « Quid tandem? ubi demersis navibus frenassent claustra maris [1], utrum libera sua classe » abscessuri inde forent ad opem ferendam sociis, » terroremque hostibus praebendum? an nihilo » minus tota classe portum obsessuri? Sive enim » abscedant, cui dubium esse, quin hostes extracturi » demersas moles sint, et minore molimento aperturi portum, quam obstruatur? Sin autem manendum ibi nihilo minus sit, quid attinere [2] » claudi portum? Quin contra, illos, tutissimo portu, » opulentissima urbe fruentes, omnia Asia praebente, » quieta aestiva acturos: Romanos aperto in mari » fluctibus tempestatibusque obiectos, omnium inopes, in assidua statione [3] futuros; ipsos magis alligatos impeditosque, ne quid eorum, quae agenda

4. *Est primus rogatus sententam*; vide ad XXXII, 23, n. 1.

Cap. XV. 1. *Vbi demersis navibus, frenassent*, coërcuissent, h. e. obstruxissent, *claustra maris*, portum, per quem in mare possit veniri; quo sensu portus, urbes montesque alti dicuntur *claustra*; vide ad IX, 32, n. 1, et ad Tac. Ann. II, 59, n. 12. At cap. 14 extr. *claustra* sunt naves submersae, quibus *clauditur* seu obstruitur portus eiusque ostium seu fauces, et via in portum vel mare; unde mox *claudi portum*.

2. *Quid attinere*; vid. II, 41, n. 4.

3. *In assidua statione* navium ante portum.

» sint, possint agere, quam ut hostes clausos ha» beant ». Eudamus, praefectus rhodiae classis, magis eam sibi displicere sententiam ostendit, quam ipse, quid censeret faciendum, dixit. Epicrates Rhodius, *omissa in praesentia Epheso, mittendum navium partem in Lyciam*, censuit, *et Patara, caput gentis, in societatem adiungenda. In duas res magnas id usui fore: et Rhodios, pacatis contra insulam suam* [4] *terris, totis viribus incumbere in unius belli, quod adversus Antiochum sit, curam posse; et eam classem, quae in Lycia comparatur, intercludi, ne Polyxenidae coniungatur.* Haec maxime movit sententia. Placuit tamen, Regillum tota classe evehi ad portum Ephesi, ad inferendum hostibus terrorem.

XVI. C. Livius cum duabus quinqueremibus romanis, et quatuor quadriremibus rhodiis et duabus apertis smyrnaeis [1], in Lyciam est missus, Rhodum prius iussus adire, et omnia cum iis communicare consilia. Civitates, quas praetervectus est, Miletus, Myndus, Halicarnassus, Cnidus, Cous, imperata enise fecerunt. Rhodum ut est ventum, simul et, ad quam rem missus esset, iis exposuit, et consuluit eos. Approbantibus cunctis, et ad eam, quam habebat, classem assumptis tribus quadriremibus, navigat Patara. Primo secundus ventus ad ipsam urbem ferebat eos, sperabantque, subito terrore aliquid moturos. Postquam, circumagente se vento, fluctibus dubiis volvi coeptum est mare [2], pervicerunt quidem remis, ut

4. *Contra insulam suam*, e regione eius, ut supra cap. 13, *contra fauces*, pro, e regione faucium. Ceterum, cum Drak., conf. XXIV, 41, XXXVII, 13; XXXVIII, 4. Lem.

Cap. XVI. 1. *Duabus apertis smyrnaeis*; vide ad XXII, 19, n. 4.

2. *Fluctibus dubiis volvi mare*; vide ad Tacit. Ann. II, 23, n. 4. — *Ante hostium portus*; immo *a. hostium p.* nam ante unius urbis Patarorum portum stabat romana classis, eaque urbs unico tantum portu instructa fuisse videtur: certe cap. seq. Livius

tenerent terram : sed neque circa urbem tuta statio erat, nec ante hostium portus in salo stare poterant, aspero mari, et nocte imminente. Praetervecti moenia portum Phoenicunta, minus duum millium spatio inde distantem, petiere [3], navibus ab maritima vi tutum; sed altae rupes insuper imminebant, quas celeriter oppidani, assumptis regiis militibus, quos in praesidio habebant, ceperunt. Adversus quos Livius, quamquam erant iniqua ac difficilia ad exitus loca, Issaeos auxiliares et Smyrnaeorum expeditos iuvenes misit. Ii, dum missilibus primo, et adversus paucos levibus excursionibus lacessebatur magis quam conserebatur pugna [4], sustinuerunt certamen: postquam plures ab urbe affluebant, et iam omnis multitudo effundebatur, timor incessit Livium, ne et auxiliares circumvenirentur, et navibus etiam ab terra periculum esset. Ita non milites solum, sed etiam navales socios, remigum turbam, quibus quisque poterat telis, armatos in proelium eduxit. Tum quoque anceps pugna fuit; neque milites solum aliquot, sed L. Apustius tumultuario proelio cecidit.

Patarorum *portum* nom. sing. memorat; Drakenb.

3. *Praetervecti moenia*, Patara, *portum Phoenicunta, minus dum millium* passuum *spatio inde distantem, petiere*, adeoque portum Lyciae, diversum ab eo, qui XXXVI, 45, n. 4, memoratur. *Phoenicunta* ex cod. Mog. edidit Aldus. In reliquis MSS et edd. antt. *petitum*, *Penicum*, *Poenicum*, *Phoenicum*, *Phoenichum*. Nota Iac. Gron. est: « Cur graecissante terminatione? nec *Phoenicuntem*, ut XXXVI, 45? Olympo Lyciae oppid. adiacere montem cognominem, qui, et *Phoenicus* dicatur, docet Strabo, XIV, 666. Sed quanta distantia a Livio adscribitur? Forte leg. *Phellum*. Scylax: Ποταμὸς Ξάνθος, δι' οὗ ἀνάπλους εἰς Πάταρα πόλιν, καὶ λιμένα ἔχει. Φέλλος πόλις καὶ λιμήν. Similia testatur Strabo ». Non male: nam Strabo quidem l. l dicit ἐν τῇ μεσογαίᾳ Φέλλος καὶ Ἀντίφελλος, sed Ptol. V, 3, Phellum mediterraneam, Antiphellum maritimam urbem fuisse; Drakenborch.

4. *Lacessebatur magis*, movebatur, *quam conserebatur pugna*; vide ad Sil. I, 680, et Heyn. ad Virgil. Aen. X, 10.

Postremo tamen fusi fugatique sunt Lycii, atque in urbem compulsi; et Romani cum haud incruenta victoria ad naves redierunt. Inde in Telmissicum profecti sinum [5], qui latere uno Cariam, altero Lyciam contingit, omissa Patara amplius tentandi spe [6], Rhodii domum dimissi sunt. Livius, praetervectus Asiam, in Graeciam transmisit, ut, conventis Scipionibus, qui tum circa Thessaliam erant, in Italiam traiiceret.

XVII. Aemilius, postquam omissas in Lycia res, et Livium profectum in Italiam cognovit, quum ipse ab Epheso, repulsus tempestate, irrito incepto Samum revertisset, turpe ratus, tentata frustra Patara esse, proficisci eo tota classe, et summa vi aggredi urbem statuit. Miletum et ceteram oram sociorum praetervecti, in Bargylietico sinu [1] exscensionem ad Iassum fecerunt. Vrbem regium tenebat praesidium; agrum circa Romani hostiliter depopulati sunt. Missis deinde, qui per colloquia principum et magistratuum tentarent animos. postquam nihil in potestate sua responderunt esse [2], ad urbem oppugnandam ducit. Erant

5. *In Telmissicum sinum*, al. *Telmessicum*, ad maritimum Cariae vel extremum Lyciae oppidum, quod *Telmessus* dicitur, Τελμησσός Plin. V, 27 seu 29; Cic. Div. I, 11, 41, 42; Mel. I, 15, et Ptol. V, 3, sed Τελμισσός Strab. XIV, p. 665; Polyb. XXII, 27, §. 8, 10, et Plin. V, 29, ubi Hard. coni. *Telmisus*, ut *Telmesus* sit Lyciae et *Telmisus* Cariae opp. Confer ad lib. XXXVIII, 15, n. 2; Huschke Anal. Crit. pag. 209, et Spanhem. de usu et pr. num. IX, 563, qui ubivis *Termessus* scribendum contendit, quam tamen Pisidiae vel Pamphyliae urbem a Telmisso diversam fuisse putabat Drak.

6. *Patara tentandi spe*; vide ad IX, 35, n. 1, et XXXV, 49, n. 7.

Cap. XVII. 1. *In Bargylietico sinu* seu Iassio, *ad Iassum*, opp. Cariae, ut αἱ Βαργυλίαι seu τὰ Βάργυλα et ἡ vel τὰ Βαργύλια, unde ὁ Βαργυλιήτικος seu Ἰάσσιος κόλπος, et Βαργυλιῆται. Conf. Strab. XIV, pag. 654, 658; Plin. V, 29; Mel. I, 16; Ptol. V, 2; Polyb. XVI, 12 et 24; XVII, 2 et 8; XVIII, 27, 31, 33; Berkel. ad Steph., Duk. et Drak. ad h. l.

2. *Postquam nihil in potestate sua responderunt esse*; scilicet Iassensium urbs sui iuris non erat, ob regium praesidium, quod quidem rursum paulo post docet Noster, *ut servitutem*

Iassensium exsules cum Romanis: ii frequentes Rhodios orare instituerunt [3], *Ne urbem, et viciniam sibi, et cognatam, innoxiam perire sinerent. Sibi exsilii nullam aliam causam esse, quam fidem erga Romanos. Eadem vi regiorum, qua ipsi pulsi sint, teneri eos, qui in urbe maneant. Omnium Iassensium unam mentem esse, ut servitutem regiam effugerent* [4]. Rhodii, moti precibus, Eumene etiam rege [5] assumpto, simul suas necessitudines commemorando, simul obsessae regio praesidio urbis casum miserando, pervicerunt, ut oppugnatione absisteretur. Profecti inde, pacatis ceteris, quum oram Asiae legerent [6], Loryma (portus adversus Rhodum est) pervenerunt. Ibi in principiis sermo primo inter tribunos militum secretus oritur, deinde ad aures ipsius Aemilii pervenit, abduci classem ab Ephe-so, ab suo bello [7], ut ab tergo liber relictus hostis in tot propinquas sociorum urbes omnia impune conari posset. Movere ea Aemilium, vocatosque Rhodios quum percunctatus esset, utrumnam Pataris universa classis in portu stare posset, quum respondissent, non posse; causam nactus omittendae rei, Samum reduxit naves.

regiam effugerent; nec multo inferius: *obsessae regio praesidio urbis casum miserando*. Lem. — *Ad urbem oppugnandam ducit*; vide supra ad lib. I, cap. 23, n. 4.

3. *Rhodios orare instituerunt*; vide ad XXIV, 26, n. 7. — *Vrbem cognatam* quatenus, ut exposuit Doëring. Rhodii pariter ac Iassenses, originem suam ab Atheniensibus repetebant. Vid. inf. n. 5. Lem.

4. *Vt servitutem regiam effugerent*, docte pro *effugere vellent* (quod e cod. Mogunt. Aldus et alii recepere), ut XXIII, 19, *importaret*; XXV, 33, *retinerent*; XXXV, 45, *bellarent*; XXXVIII, 11, *recepissent*; quibus locis male quidam *importare vellet*, *retinere vellent* etc. Gron. Conf. ad III, 21, n. 3.

5. *Eumene etiam rege assumpto*, secum iuncto, tanquam deprecatore. — *Suas necessitudines*, ut paulo ante *urbem cognatam*. Conf. Polyb. XVI, 12; XVII, 2, 8; XVIII, 27.

6. *Quum oram Asiae legerent*; vid. ad XXI, 51, n. 6. — *Loryma*, hod. *Maxi*. — *In principiis*, sc. castrensibus. Conf. ad VII, 12, n. 6. Lem.

7. *Ab Epheso, ab suo bello*; vide ad XXV, 35, n. 2.

XVIII. Per idem tempus Seleucus, Antiochi [1] filius, quum per omne hibernorum tempus exercitum in Aeolide continuisset, partim sociis ferendo opem, partim, quos in societatem perlicere non poterat, depopulandis, transire in fines regni Eumenis, dum is procul ab domo cum Romanis et Rhodiis Lyciae maritima oppugnaret, statuit. Ad Elaeam primo infestis signis accessit [2]; deinde, omissa oppugnatione urbis, agros hostiliter depopulatus, ad caput arcemque regni Pergamum ducit oppugnandum [3]. Attalus primo, stationibus ante urbem positis et excursionibus equitum levisque armaturae, magis lacessebat quam sustinebat hostem: postremo, quum, per levia certamina expertus nulla parte virium se parem esse, intra moenia se recepisset, obsideri urbs coepta est. Eodem ferme tempore et Antiochus, ab Apamea profectus, Sardibus primum, deinde, haud procul Seleuci castris, ad caput Caici amnis stativa habuit cum magno exercitu mixto variis ex gentibus. Plurimum terroris in Gallorum mercede [4] conductis quatuor millibus erat. Hos, paucis admixtis, ad pervastandum passim Pergamenum agrum misit. Quae postquam Samum

CAP. XVIII. 1. *Seleucus Antiochi filius*; vide ad XXV, 35, n. 1. — Hic malle videtur Doëring. *Seleucus Antiochi*, omissa voce *filius*. « Quum haec vox, inquit, sive quod adscripta esset margini, sive quod ignoraretur hic usus loquendi, in multis locis importata potius in textum ab imperitis librariis, quam ab iis omissa esse videatur, id quoque in eo loco statuere licet ». LEM. — Mox pro *dum oppugnaret* forte leg. *quum o.* vel *dum oppugnat*; Drak.

2. *Infestis signis accessit*, vide ad I, 13, n. 2.

3. *Ad caput arcemque regni Pergamum ducit o.*; vide ad I, 23, n. 4; III, 45, n. 9; IV, 31, n. 8. — *Oppugnandam* in vett. libris quibusdam legitur. Iure *oppugnandum* Sigonius edidit. *Oppugnandum* enim ad proximam tantum vocem *arcem*, at *oppugnandum* tam ad nomen remotius *caput*, quam ad *Pergamum* refertur, ut observat Doëring.

4. *In Gallorum mercede conductis* etc. vide ad cap. 51, n. 5. — *Summae rei discrimen haud dubie detrectante*; vide ad I, 9, n. 3; III, 5, n. 6, et VI, 17, n. 1.

sunt nuntiata, primo Eumenes, avocatus domestico bello, cum classe Elaeam petit; inde, quum praesto fuissent equites peditumque expediti, praesidio eorum tutus, prius quam hostes sentirent, aut moverentur, Pergamum contendit. Ibi rursus levia per excursiones proelia fieri coepta, Eumene summae rei discrimen haud dubie detrectante. Paucos post dies romana rhodiaque classis, ut regi opem ferrent, Elaeam ab Samo venerunt. Quos ubi exposuisse copias [5] Elaeae, et tot classes in unum convenisse portum, Antiocho allatum est, et sub idem tempus audivit, consulem cum exercitu iam in Macedonia esse, pararique, quae ad transitum Hellesponti opus essent; tempus venisse ratus, prius quam terra marique simul urgeretur, agendi de pace, tumulum quendam adversus Elaeam castris cepit. Ibi peditum omnibus copiis relictis, cum equitatu (erant autem sex millia equitum [6]) in campos sub ipsa Elaeae moenia descendit, misso caduceatore ad Aemilium, velle se de pace agere.

XIX. Aemilius, Eumene a Pergamo accito, adhibitis et Rhodiis, consilium habuit. Rhodii haud aspernari pacem [1]: Eumenes, *Nec honestum esse*, dicere, *eo tempore de pace agi; nec exitum rei imponi* [2] *posse.* « Qui enim, inquit, aut honeste, inclusi moenibus

5. *Quos ubi exposuisse cop. Elaeae* etc. conf. Polyb. XXI, 8.

6. *Cum equitatu (erant autem* etc.) sic hunc locum, ex vett. codd. lectione, *coëquitaverant autem* Gelenium restituisse testatur et probat Drakenb. LEM. — *Erant autem sex millia equitum*, cod. Mog. *septem millia*. Parum interest, siquidem Polybius, *ἱππεῖς πλείους ὄντας ἑξακισχιλίων* memoret; Drak. — *Misso caduceatore, velle se* etc. vide ad VIII, 19, n. 10.

CAP. XIX. 1. *Aemilius, Eumene a Pergamo accito.... Rhodii haud aspernari pacem: Eumenes* etc. cf. Polyb. XXI, 8.

2. *Nec exitum rei imponi posse*, γίγνεσθαι τὴν ἔκβασιν, sc. ἐκ τοῦ πολέμου, exitum belli, Polyb. ut III, 7, §. 2. — *Obsessi velut*: nam Antiochus cum equitatu in campos sub ipsa Elaeae moenia descenderat; vid. cap. 18 extr.

» et obsessi velut, leges pacis accipiemus? aut cui » rata ista pax erit, quam sine consule [3], non ex » auctoritate senatus, non iussu populi romani pepigerimus? Quaero enim, pace per te facta, rediturusne » extemplo in Italiam sis, classem exercitumque deducturus? an exspectaturus, quid de ea re consuli » placeat, quid senatus censeat, aut populus iubeat? » Restat ergo, ut maneas in Asia, et rursus in hiberna » copiae reductae, omisso bello, exhauriant commeatibus praebendis socios; deinde (si ita visum sit » iis, penes quos potestas fuerit) instauremus novum » de integro bellum [4]: quod possumus, si ex hoc » impetu rerum nihil prolatando remittitur, ante » hiemem, diis volentibus, perfecisse ». Haec sententia vicit, responsumque Antiocho est, ante consulis adventum de pace agi non posse. Antiochus, pace nequidquam tentata, evastatis Elaeensium primum, deinde Pergamenorum agris, relicto ibi Seleuco filio, Adramytteum hostiliter itinere facto, petit agrum opulentum, quem vocant Thebes campum, carmine Homeri nobilitatum [5]. Neque alio ullo loco Asiae maior regiis militibus parta est praeda. Eodem, Adramytteum, ut urbi praesidio essent, navibus circumvecti, Aemilius et Eumenes venerunt.

3. *Aut cui rata ista pax erit, quam sine consule* etc. recte: nam consul hoc anno fuit L. Scipio. Hinc pro ἀνθύπατον, proconsulem, apud Polyb. lib. XXI, 8, §. 11, Schweigh. coni. ὕπατον, vel αὐθύπατον, nomine eadem ratione formato ut αὐτοκράτωρ.

4. *Instauremus novum de integro bellum*; vide ad X, 29, n. 1.

5. *Agrum opulentum, quem vocant Thebes campum*, εἰς τὸ Θήβης καλούμενον πεδίον, Polyb. XXI, 8, §. 13, et XVI, 1, §. 7, ubi Vales. monet, Livium verba *carmine Homeri nobilitatum* de suo ac perperam addidisse, et Homerum quidem Thebes oppidi, Il. I, 366, et campi in Hymn. in Apoll. 228 meminisse, sed de agro Thebano in Graecia sito, loqui, neque hunc campum, post Troiana demum tempora ita cognominatum (vid. Strab. XIII, p. 612, al. 610 B.), memorare potuisse. Conf. Voss. ad Mel. I, 18. *Nobilitatam* pro *nobilitatae* dictum

XX. Per eosdem forte dies Elaeam ex Achaia [1] mille pedites cum centum equitibus, Diophane omnibus his copiis praeposito, accesserunt. Quos egressos navibus obviam missi ab Attalo nocte Pergamum deduxerunt. Veterani omnes et periti belli erant, et ipse dux Philopoemenis, summi tum omnium Graecorum imperatoris, discipulus. Qui biduum simul ad quietem hominum equorumque, et ad visendas hostium stationes, quibus locis temporibusque accederent reciperentque sese, sumpserunt. Ad radices fere collis, in quo posita est urbs, regii succedebant [2]. Ita libera ab tergo populatio erat, nullo ab urbe, ne in stationes quidem qui procul iacularetur, excurrente. Postquam semel compulsi metu se moenibus incluserunt, contemptus eorum, et inde negligentia apud regios oritur. Non stratos, non infrenatos magna pars habebant equos [3]. Paucis ad arma et ordines relictis, dilapsi ceteri sparserant se toto passim campo, pars in iuvenales lusus lasciviamque versi, pars vescentes sub umbra, quidam somno etiam strati. Haec Diophanes ex alta urbe Pergamo contemplatus, arma suos capere, et ad iussa praesto esse iubet; ipse Attalum adiit, et in animo sibi esse dixit, hostium stationem tentare [4]. Aegre id permittente Attalo, quippe

putabat Iac. Gronov. (vide ad I, 1, n. 6); sed forte leg. *nobilitatae* a cod. Lov. 1 cum l. Fr. Gron. et Drakenb. Mox vocem *Adramytteum* glossam olere monent Duk. et Crever. Omisit eam Sigon.

Cap. XX. 1. *Elaeam ex Achaia* etc. conf. Polyb. XXI, 7, et Appian. Syr. 26.

2. *Regii succedebant*, Antiochi milites. Conf. cap. 18 f.

3. *Non stratos* ephippiis, *non infrenatos .... equos*; conf. not. 7, et ad XXI, 44, n. 1. — Vsus est quoque Virgilius verbo *infrenare* eodem sensu quo *frenare*, Aen. lib. XII, vs. 287: « infrenant alii currus ». Vid. praeterea Plin. IX, 31, et XXXII, 1: Lem. — *Somno etiam strati*; vide ad VII, 36, n. 1.

4. *Hostium stationem tentare*; vide ad IX, 35, n. 1. Mox *Aegre id permittere Attalus* edd. ante Ald. non improb. Gron. cuius nota est: « Non

qui centum equitibus adversus trecentos, mille peditibus cum quatuor millibus pugnaturum cerneret, porta egressus, haud procul statione hostium, occasionem opperiens, consedit. Et qui Pergami erant, amentiam magis, quam audaciam credere esse; et hostes, paulisper in eos versi, ut nihil moveri viderunt, nec ipsi quidquam ex solita negligentia, insuper etiam eludentes paucitatem [5], mutarunt. Diophanes quietos aliquandiu suos, velut ad spectaculum modo eductos, continuit: postquam dilapsos ab ordinibus [6] hostes vidit, peditibus, quantum accelerare possent, sequi iussis, ipse princeps inter equites cum turma sua, quam posset effusissimis habenis, clamore ab omni simul pedite atque equite sublato, stationem hostium improviso invadit. Non homines solum, sed equi etiam territi, quum vincula abrupissent, trepidationem et tumultum inter suos fecerunt, pauci stabant impavidi equi: eos ipsos non sternere, non infrenare [7], aut ascendere facile poterant, multo maiorem, quam pro numero equitum [8], terrorem Achaeis inferentibus. Pedites vero ordinati et praeparati sparsos per negligentiam et semisomnos prope adorti sunt: caedes passim fugaque per campos facta est. Diophanes, sequutus effusos, quoad tutum fuit, magno Achaeorum genti decore parto (spectaverant

abruptius ideo quod sequitur: *porta egressus*. Huiusmodi orationes defectae, velut ad rei caput properantium et multum ingenio lectoris confidentium, mire decent historicos, et per se sunt valde amatae Livio: quod qui non caperent, ingentem farraginem particularum et relativorum pronom. auctori nostro alleverunt ». Conf. ad II, 56, n. 1; XXV, 35, n. 3; XLIII, 15, n. 2.

5. *Insuper etiam eludentes paucitatem*; vide ad I, 36, n. 4.

6. *Dilapsos ab ordinibus hostes*; videndum supra ad librum XXII, cap. 2, n. 4.

7. *Non sternere* ephippiis, *non infrenare*; conf. not. 3.

8. *Maiorem, quam pro numero equitum, terrorem*; vid. VII, 33, n. 2.

enim e moenibus Pergami non viri modo, sed feminae etiam), in praesidium urbis rediit.

XXI. Postero die regiae, magis compositae et ordinatae, stationes, quingentis passibus longius ab urbe posuerunt castra; et Achaei eodem ferme tempore, atque in eundem locum processerunt. Per multas horas intenti utrinque velut iam futurum impetum exspectavere: postquam haud procul occasu solis redeundi in castra tempus erat, regii signis collatis abire [1] agmine, ad iter magis quam ad pugnam composito, coepere. Quievit Diophanes, dum in conspectu erant. Deinde eodem, quo pridie, impetu in postremum agmen incurrit, tantumque rursus pavoris ac tumultus incussit, ut, quum terga caederentur, nemo pugnandi causa restiterit: trepidantesque et vix ordinem agminis servantes in castra compulsi sunt. Haec Achaeorum audacia Seleucum ex agro Pergameno movere castra coëgit. Antiochus postquam Romanos et Eumenem ad tuendum Adramytteum venisse audivit, ea quidem urbe abstinuit, depopulatus agros. Peraeam inde, coloniam Mitylenaeorum [2], expugnavit. Cotton et Corylenus et Aphrodisias et Crene primo impetu captae sunt. Inde per Thyatira Sardes rediit.

Cap. XXI. 1. *Regii* (Antiochi milites) *signis collatis abire*, agminibus ordinibusve coniunctis seu densatis (conf. Caes. Bell. Gall. II, 25; VII, 2); nisi leg. *conversis*, vel cum Ern. *convulsis*.

2. *Peraeam inde, coloniam Mitylenaeorum*; forsan caput Peraeae regionis, de qua vide ad XXXII, 33, n. 7. Πολίχνιον apud Steph. *Phercam* multi codd. et edd. ante Frob. a. 1535. *Prohercam*, *Feream*, et *Peream*, et *Feream*, et *Ferream* reliqui MSS. *Eupatriam* coni. Iac. Gronov. quod est oppidum Lydiae apud Steph., unde Εὐπάτριδες in nummo Vespas. apud Goltz. Thes. p. 214. An leg. *Perperenam* (vid. ad Plin. V, 32, et Strab. p. 607), vel *Ceramum* (vid. Plin. V, 29, et Strab. p. 656)? Mox pro *Crene* plerique MSS. et edd. vett. *Prime*, *Prine*, *Prinne*, *Priene*, *Prienne*. — Duas fuisse dicunt *Aphrodisias* Angl. interpretes, a viro claro *Noël* citati, XXXVII, 44; quarum una, urbs Cariae, hodie *Santa-Croce*; et altera, urbs Ciliciae, hodie *San-Teodoro*.

Seleucus, in maritima ora permanens, aliis terrori, aliis praesidio erat. Classis romana cum Eumene Rhodiisque Mitylenen primo, inde retro, unde profecta erat, Elaeam rediit. Inde Phocaeam petentes ad insulam, quam Bachium vocant (imminet urbi Phocaeensium [3]), appulerunt, et, quibus ante abstinuerant templis signisque (egregie autem exornata insula erat), quum hostiliter diripuissent, ad ipsam urbem transmiserunt. Eam divisis inter se partibus quum oppugnarent, et viderent, sine operibus, armis scalisque capi non posse; missum ab Antiocho praesidium trium millium armatorum quum intrasset urbem, extemplo, oppugnatione omissa, classis ad insulam se recepit, nihil aliud quam depopulato circa urbem hostium agro [4].

XXII. Inde placuit Eumenem domum dimitti, et praeparare consuli atque exercitui, quae ad transitum Hellesponti opus essent; romanam rhodiamque classem redire Samum, atque ibi in statione esse, ne Polyxenidas ab Epheso moveret. Rex Elaeam, Romani et Rhodii Samum redierunt. Ibi M. Aemilius, frater praetoris, decessit. Rhodii celebratis exsequiis, adversus classem, quam fama erat ex Syria venire, tredecim suis navibus, et una Coa quinqueremi, altera Gnidia, Rhodum, ut ibi in statione essent, profecti sunt. Biduo ante, quam Eudamus cum classe a Samo veniret, tredecim a Rhodo naves cum Pamphilida [1] praefecto adversus eandem syriacam classem missae, assumptis navibus quatuor, quae Cariae prae-

3. *Insula, quam Bachium* (al. *Bacchium* et *Bechium*) *vocant, imminet* Phocaeae; vide ad III, 51, n. 3. *Bachyna iuxta Smyrnam* apud Plin. V, 31 seu 38.

4. *Nihil aliud quam depopulato agro;* vide ad II, cap. 8, n. 9.

CAP. XXII. 1. *Cum Pamphilida praefecto;* vide ad c. 12, n. 2.

sidio erant, oppugnantibus regiis, Daedala et quaedam alia parva castella [2] obsidione exemerunt. Eudamum confestim exire placuit. Additae huic quoque sunt ad eam classem, quam habebat, sex apertae naves. Profectus quum, quantum accelerare poterat, maturasset, ad portum, quem Megisten vocant [3], praegressos consequitur. Inde uno agmine Phaselidem quum venissent, optimum visum est, ibi hostem opperiri.

XXIII. In confinio Lyciae et Pamphyliae Phaselis [1] est: prominet penitus in altum, conspiciturque prima terrarum Rhodum a Cilicia petentibus, et procul navium praebet prospectum. Eo maxime, ut in obvio classi hostium essent, electus locus est. Ceterum, quod non providerunt, et loco gravi, et tempore anni [2] (medium enim aestatis erat), ad hoc insolito odore ingruere morbi vulgo, maxime in remiges, coeperunt. Cuius pestilentiae metu profecti, quum praeterveherentur Pamphylium sinum, ad Eurymedontem amnem appulsa classe, audiunt ab Aspendiis, ad Sidam iam hostes esse [3]. Tardius navigaverant regii, adverso

2. *Daedala et quaedam alia parva castella*: pro *parva* multi MSS. *per ea*, et Thuan. *perrea*; unde Iac. Gronov. non male coni. *Peraeae*, quam regionem *Cariae* continentem fuisse monet. « Si quid mutandum, nihil hac coniectura verius videtur: nam *Peraea* erat illa regio, quam Rhodii in continenti insulae suae opposita possidebant, *ἀρχὴ δὲ τὰ Δαίδαλα τῆς Ροδίας χωρίου*, teste Strab. XIV, 651, quem et vide pag. 664 ». Drakenb. — *Sex apertae naves*; vide ad XXII, 19, n. 4.

3. *Ad portum, quem Megisten vocant*. Megista insula et oppid. Lyciae, cui haud dubie etiam portus fuit; vid. Ptol. V, 3; Scylax, p. 37; Plin. V, 31 seu 35, et Steph.

Cap. XXIII. 1. *In confinio Lyciae et Pamphyliae Phaselis* etc. conf. Strab. XIV, pag. 666, et Hard. ad Plin. II, 106 seu 110, et V, 27 seu 26. — *Eo maxime*; vide ad I, 11, n. 6.

2. *Et loco gravi, et tempore anni*; vide ad III, 6, n. 2. — *Ad hoc insolito odore*; vide ad II, 23, n. 3.

3. *Ad Sidam iam hostes esse*; vide ad XXXV, 13, n. 3.

tempore Etesiarum, quod velut statum Favoniis ventis esset [4]. Rhodiorum duae et triginta quadriremes et quatuor triremes fuere [5]. Regia classis septem et triginta maioris formae navium erat, in quibus tres hepteres et quatuor hexeres habebat [6]: praeter has decem triremes erant. Et hi adesse hostes ex specula quadam cognovere. Vtraque classis postero die luce prima, tanquam eo die pugnatura, e portu movit; et, postquam superavere Rhodii promontorium, quod ab Sida prominet in altum [7], extemplo et conspecti ab hostibus sunt, et ipsi eos viderunt. Ab regiis sinistro cornu [8], quod ab alto obiectum erat, Hannibal, dextro Apollonius, purpuratorum unus, praeerat; et iam in frontem directas habebant naves. Rhodii longo agmine veniebant. Prima praetoria navis Eudami erat; cogebat agmen Chariclitus; Pamphilidas mediae classi praeerat. Eudamus, postquam hostium aciem instructam et paratam ad concurrendum vidit, et ipse in altum evehitur, et deinceps, quae sequebantur, servantes ordinem in frontem dirigere iubet. Ea res primo tumultum praebuit. Nam nec sic in altum evectus

4. *Adverso tempore Etesiarum, quod velut statum* tempus post canicule ortum *Favoniis ventis esset*; de quibus Aquilonibus statis vide ad Tacit. Ann. VI, 33, n. 6; Apollon. II, 527, 531, ubi cf. Schol. Schweigh. ad Polyb. IV, 44, §. 6, et Heyn. Exc. II ad Virg. Aen. III.

5. *Rhodiorum XXXII quadriremes et IV triremes fuere*; ex cap. praec. colligitur summa *XXXVIII* navium: sed quia hic nulla quinqueremis in classe rhodia memoratur, credi potest, et ex ea duas quinqueremes, Coam et Gnidiam, detractas, et aliquo, incertum ob quam causam, missas fuisse; Duk.

6. *In quibus tres hepteres et quatuor hexeres habebat*; vide ad XXIX, 9, n. 3. Verbum *habebat* adsutum videri pannum, monent Gron., Duker. et Crev. Conf. ad I, 56, n. 7. — *Et hi*, sc. regii: nam ad *regiam classem* cum respectu ad sensum referri potest; Iac. Periz.

7. *Ab Sida prominet in altum*; vide ad XXII, 20, n. 8.

8. *Ab regiis sinistro cornu*, h. e. regiorum sinistro cornu, vel *ab regiis* pro a parte regiorum, ut cap. 30, *ab Romanis LXXX naves pugnabant*; Drak. Conf. ad XXVII, 5, n. 4.

erat, ut ordo omnium navium ad terram explicari posset; et festinans ipse praepropere cum quinque solis navibus Hannibali occurrit. Ceteri, quia in frontem dirigere iussi erant, non sequebantur. Extremo agmini loci nihil ad terram relicti erat, trepidantibusque iis inter se, iam in dextro cornu adversus Hannibalem pugnabatur.

XXIV. Sed momento temporis et navium virtus, et usus rei maritimae [1] terrorem omnem Rhodiis dempsit. Nam et in altum celeriter evectae naves locum post se quaeque venienti ad terram dedere; et, si qua concurrerat rostro cum hostium navi, aut proram lacerabat, aut remos detergebat [2], aut, libero inter ordines discursu praetervecta, in puppim impetum dabat. Maxime exterruit hepteris regia, a multo minore rhodia nave uno ictu demersa. Itaque iam haud dubie dexterum cornu hostium in fugam [3] inclinabat. Eudamum in alto multitudine navium maxime Hannibal, ceteris omnibus longe praestantem, urge-

Cap. XXIV. 1. *Et navium virtus, et usus rei maritimae;* Clericus Art. Crit. III, 1, XII, 8, emend. *navalium*, sc. sociorum, quod nemo navibus virtutem et usum rei mar. tributurus sit. Sed *nautici*, non *navales*, ἐλλειπτικῶς pro sociis navalibus dicuntur; et nullis rebus inanimis tribuitur *virtus*, quae est omnis illa vis, omnis illud, quo res hae valent et aptae sunt ad usum, ad quem vel natura vel arte factae et comparatae sunt: verba autem *et usus rei mar.* ad Rhodios pertinent, non ad naves; Duker.

2. *Aut remos detergebat;* vide ad XXVIII, 30, n. 7.

3. *Dextrum cornu hostium*, Rhodiorum, cui Eudamus praeerat (ut sinistro Chariclitus, et dextro classis Antiochenae Apollonius, sinistro Hannibal), *in fugam inclinabat*: et tamen mox Livius dicit, si *omnes, quae in dextro cornu vicerant naves*, opem tulisse. Hinc Periz. Anim. Hist. c. 8, pag. 336, et Drak. putabant, legendum esse *quae in altero cornu vicerant*, vel *quae dextrum cornu vicerant*: posse etiam verba *in dextro cornu* ex margine in contextum invecta videri; sed potius Livium cornua confudisse. — Quam ultimam sententiam amplectitur Doer., eo magis, quod in eundem errorem alibi se quoque induci passus est Livius, ut patet ex exemplis citatis ad VII, 15, n. 2. Lem.

bat; et circumvenisset, ni, signo sublato ex praetoria nave (quo dispersam classem in unum colligi mos erat) omnes, quae in dextro cornu vicerant, naves ad opem ferendam suis concurrissent. Tum et Hannibal, quaeque circa eum erant naves, capessunt fugam; nec insequi Rhodii, ex magna parte aegris, et ob id celerius fessis remigibus, potuerunt. Quum in alto, ubi substiterant, cibo reficerent vires, contemplatus Eudamus hostes, claudas mutilatasque naves apertis navibus remulco trahentes [4], viginti paulo amplius integras abscedentes, e turri praetoriae navis [5] silentio facto, « Exsurgite, inquit, et egregium » spectaculum capessite oculis! » Consurrexere omnes, contemplatique trepidationem fugamque hostium, prope una voce exclamavere omnes, ut sequerentur. Ipsius Eudami multis ictibus vulnerata navis erat [6]. Pamphilidam et Chariclitum insequi, quoad putarent tutum, iussit. Aliquandiu sequuti sunt: postquam terrae adpropinquabat Hannibal, veriti ne includerentur vento in hostium ora, ad Eudamum revecti, hepterem captam, quae primo concursu icta erat, aegre Phaselidem pertraxerunt. Inde Rhodum, non tam victoria laeti, quam alius alium accusantes, quod,

4. *Hostes, claudas mutilatasque naves apertis navibus remulco trahentes;* vide ad I, 3, n. 8, XXII, 19, n. 4, et XXV, 30, n. 6. De *claudis navibus*, vide ad Tacit. Ann. II, 24, n. 6.

5. *E turri*, propugnaculo, *praetoriae navis;* vide ad VI, 42, n. 7. Naves *turribus atque tabulatis allevatas* memorat Flor. IV, 11, n. 5. Confer Scheffer. de Re vehic. III, 1.

6. *Multis ictibus vulnerata navis*, ut cap. 30, et sic τραυματισθεισῶν τῶν νεῶν passim fit mentio apud Thucyd. Confer Burm. ad Valer. Flac. I, 480, et Iungp. Polluc. I, 9, § 125. — *Hepterem captam, quae primo concursu icta erat;* vel aliam hepterem intelligendam ait Crever. quam quae initio proelii demersa dicitur, vel in illo priore loco *demersa* nihil aliud futurum, quam ita perforata, ut aquam acciperet, et paulum sideret. Quem ultimum sane sensum admittimus, quum nihil hic de duabos hepteribus agi fidem faciat. Lem.

quum potuisset [7], non omnis submersa, aut capta classis hostium foret, redierunt. Hannibal, ictus uno proelio adverso, ne tum quidem praetervehi Lyciam audebat, quum coniungi veteri regiae classi quam primum cuperet. Et, id ne ei facere liberum esset, Rhodii Chariclitum cum viginti navibus rostratis ad Patara et Megisten portum miserunt. Eudamum cum septem navibus maximis ex ea classe, cui praefuerat, Samum redire ad Romanos iusserunt, ut, quantum consilio, quantum auctoritate valeret, compelleret Romanos ad Patara oppugnanda.

XXV. Magnam laetitiam Romanis iam prius nuntius victoriae, deinde adventus attulit Rhodiorum: et apparebat, si ea cura Rhodiis dempta esset [1], vacuos eos tuta eius regionis maria praestaturos. Sed profectio Antiochi ab Sardibus, ne opprimerentur urbes maritimae, abscedere custodia Ioniae atque Aeolidis prohibuit. Pamphilidam cum quatuor navibus tectis ad eam classem, quae circa Patara erat, miserunt. Antiochus non civitatium modo, quae circa se erant, contrahebat praesidia; sed ad Prusiam, Bithyniae regem [2], miserat legatos literasque, quibus transitum in Asiam Romanorum increpabat:

7. *Quum potuisset*, scil. submergi aut capi omnis classis. *Potuissent* alii. — *Ictus uno proelio adverso*, fractus; vide ad I, 16, n. 2. *Victus* cod. Mog. Sed sic Livius non addidisset *adverso*; Drak. — *Ne tum quidem p. L. audebat*, verba absurda et corrupta, quasi clades accepta Hannibali animos facere debuisset ad peragendum inceptum; Crev.

Cap. XXV. 1. *Si ea cura Rhodiis d. esset.* Haec verba *ea cura* refer ad expressam in fine praec. cap. cupiditatem, sc. ut Romani Patara oppugnarent, et sic hunc locum interpretare: et apparebat, si Romani oppugnarent Patara, Rhodios tum magna cura vacuos, praestaturos, etc. Ceterum recte Doër. videntur verba *et apparebat, si ea cura*, etc. parum cohaerere cum proxime praecedentibus. Lem. — *Vacuos eos* ab hac cura, sc. hostibus; vide ad III, 40, n. 8. — *Cum quatuor navibus tectis*; vide ad XXII, 19, n. 4.

2. *Ad Prusiam, Bithyniae regem*, etc. ad finem cap. conf. Polyb. XXI, 9. — *Se tertium peti*; vide ad XXVI, 7, n. 2.

Venire eos ad omnia regna tollenda, ut nullum usquam orbis terrarum, nisi romanum, imperium esset. Philippum et Nabin expugnatos; se tertium peti. Vt quisque proximus ab oppresso sit, per omnes velut continens incendium pervasurum. Ab se gradum in Bithyniam fore, quando Eumenes in voluntariam servitutem concessisset. His motum Prusiam literae Scipionis consulis, sed magis eius fratris Africani, ab suspicione tali averterunt; qui, praeter consuetudinem perpetuam populi romani augendi omni honore regum sociorum maiestatem, domesticis ipse exemplis Prusiam ad promerendam amicitiam suam compulit. *Regulos se acceptos in fidem in Hispania reges reliquisse. Masinissam non in patrio modo locasse regno, sed in Syphacis, a quo ante expulsus fuisset, regnum imposuisse; et esse eum non Africae modo regum longe opulentissimum, sed toto in orbe terrarum cuivis regum vel maiestate, vel viribus parem. Philippum et Nabin* [3], *hostes bello superatos ab T. Quintio, tamen in regno relictos. Philippo quidem anno priore etiam stipendium* [4] *remissum, et filium obsidem redditum: et quasdam civitates extra Macedoniam, patientibus romanis imperatoribus, recepisse eum. In eadem dignitate et Nabin futurum fuisse, nisi eum suus primo furor, deinde fraus Aetolorum absumpsisset.* Maxime confirmatus est animus regis, postquam ad eum C. Livius, qui praetor ante classi praefuerat, legatus ab Roma venit, et edocuit, quanto et spes victoriae certior Romanis,

3. *Philippum et Nabin*, quamvis *hostes*, etc.

4. *Philippo quidem anno priore etiam stipendium remissum*, immo hoc anno, quod iam Duk. monuit, a Scipionibus per Macedoniam transeuntibus in Asiam; vide Polyb. XX, 13; XXI, 9, et Appian. Syr. 23. Livius huius rei primam nunc mentionem facit. — *Filium obsidem redditum*; vide ad XXXVI, 35, n. 6.

quam Antiocho, et amicitia sanctior firmiorque apud Romanos futura essset.

XXVI. Antiochus, postquam a spe societatis Prusiae decidit, Ephesum ab Sardibus est profectus ad classem, quae per aliquot menses instructa ac parata fuerat, visendam; magis quia terrestribus copiis [1] exercitum romanum et duos Scipiones imperatores videbat sustineri non posse, quam quod res navalis ipsa per se aut tentata sibi umquam feliciter, aut tunc magnae et certae fiduciae esset. Erat tamen momentum in praesentia spei [2], quod et magnam partem rhodiae classis circa Patara esse, et Eumenem regem cum omnibus navibus suis consuli obviam in Hellespontum profectum audierat. Aliquid etiam inflabat animos classis rhodia, ad Samum per occasionem fraude praeparatam absumpta [3]. His fretus, Polyxenida cum classe ad tentandam omni modo certaminis fortunam misso, ipse copias ad Notium ducit (id oppidum Colophonium [4], mari imminens, abest a vetere Colophone duo ferme millia passuum); et ipsam urbem suae esse potestatis volebat, adeo propinquam Epheso, ut nihil terra marive ageret, quod non subiectum oculis Colophoniorum, ac per eos notum extemplo Romanis esset; quos, audita obsidione, non dubitabat ad opem ferendam sociae urbi classem a Samo moturos: eam occasionem Polyxenidae ad rem gerendam fore. Igi-

Cap. XXVI. 1. *Magis quia terrestribus copiis*, etc. conf. Polyb. XXI, 9 extr. cuius verba sunt minus obscura, nec bene a Livio expressa.

2. *Erat tamen momentum spei*; vide ad I, 47, n. 7.

3. *Classis rhodia, ad Samum.... absumpta*; conf. cap. 10. 11.

4. *Ad Notium ducit, oppidum Colophonium* in Ionia, a Colophoniis habitatum, *quod abest a vetere Colophone*, etc. conf. XXXVIII, 39, cum Polyb. XXII, 27, § 4; Thucyd. III, 34, ibique Wasse et Cellar. Orb. Ant. III, 3, pag. 78 seq. — *Mari imminens*; vid. III, 51, n. 3.

tur, operibus oppugnare urbem [5] aggressus, et ad mare partibus duabus pariter munitionibus deductis, utrimque vineas et aggerem muro iniunxit, et testudinibus arietes admovit. Quibus territi malis Colophonii oratores Samum ad L. Aemilium, fidem praetoris populique romani implorantes, miserunt. Aemilium et Sami segnis diu mora offendebat, nihil minus opinantem, quam Polyxenidam, bis nequidquam ab se provocatum, potestatem pugnae facturum esse; et turpe existimabat, Eumenis classem adiuvare consulem ad traiiciendas in Asiam legiones, se Colophonis obsessae auxilio, incertam finem habituro, alligari. Eudamus Rhodius, qui et tenuerat eum Sami, cupientem proficisci in Hellespontum, cunctique instare et dicere, *Quanto satius esse, vel socios obsidione eximere, vel victam iam semel classem iterum vincere, totamque maris possessionem hosti eripere, quam, desertis sociis, tradita Antiocho Asia terra marique, in Hellespontum, ubi satis esset Eumenis classis, ab sua parte belli discedere?*

XXVII. Profecti ab Samo ad petendos commeatus, consumptis iam omnibus, Chium parabant traiicere. Id erat horreum Romanis, eoque omnes ex Italia missae onerariae [1] dirigebant cursum. Circumvecti ab urbe ad aversa insulae (obiecta aquiloni ad Chium et Erythras sunt) [2], quum pararent traiicere,

5. *Operibus oppugnare urbem*, vid. V, 22, n. 7. — *Et testudinibus arietes admovit*; vid. V, 5, n. 3.

Cap. XXVII. 1. *Missae onerariae*; vid. XXV, 27, n. 5.

2. *Circumvecti ab urbe ad aversa insulae (obiecta aquiloni ad Chium et Erythras, sunt)*; vide ad XXVIII, 8, n. 4. Nota Gron. est: « Accipimus urbem, certe stationem navium, in insula Samo fuisse ad partem versam in meridiem. Βλέπει δὲ πρὸς νότον καὶ αὐτὴ καὶ ὁ λιμὴν ἔχων ναύσταθμον, Strab. XIV, p. 636. Vnde profecti, ut Chium tenderent, necessario circumibant insulam, et cursum habebant *ad aversa* (quasi insulae tergum: nam frontem imaginamur, ubi

literis certior fit praetor, frumenti vim magnam Chium ex Italia venisse, vinum portantes naves tempestatibus retentas esse. Simul allatum est, Teios regiae classi benigne commeatus praebuisse; quinque millia vasorum vini esse pollicitos. Teum ex medio cursu classem repente avertit, aut volentibus iis usurus commeatu parato hostibus [3], aut ipsos pro hostibus habiturus. Quum direxissent ad terram proras, quindecim ferme eis naves circa Myonnesum apparuerunt, quas primo ex classe regia praetor esse ratus, instituit sequi [4]. Apparuit inde, piraticas celoces et lembos esse. Chiorum maritimam oram depopulati, cum omnis generis praeda revertentes, postquam videre ex alto classem, in fugam verterunt: et celeritate superabant, levioribus et ad id fabrefactis navigiis, et propiores terrae erant. Itaque, prius quam appropinquaret classis, Myonnesum perfugerunt. Vnde se a portu ratus abstracturum naves, ignarus loci sequebatur praetor. Myonnesus promontorium inter Teum Samumque est [5]. Ipse collis est in modum metae in acutum cacumen a fundo satis lato fastigatus: a continenti arctae semitae aditum habet: a mari exesae fluctibus rupes claudunt; ita ut quibusdam locis superpendentia

urbs est) *insulae, aquiloni obiecta, quae ad*, contra, *Chium et Erythras* (insulas, ab austro obiectam Samum habentes) *sunt*, spectant» — *Vasorum*, intelligit Doër. vasa testacea, scilicet lagenas vel cados, ad coni inversi sive nucis pineae fere formam affictos. Lem.

3. *Volentibus iis usurus commeatu p. hostibus*; vide ad XXI, 39, n. 4.

4. *Instituit sequi*; vide ad XXIV, 26, n. 7. — *Celoces*; vide ad XXI, 17, n. 2. — *Ad id fabrefactis*; vide ad I, 34, n. 5.

5. *Myonnesus promontorium inter Teum Samumque est*; *Lebedum* pro *Samum* aliqui coniecere, teste Drak. vide supra ad cap. 13, n. 1. Lem. — *In acutum cacumen... fastigatus* ex ed. Rom. 1472, et XLIV, 9, ex unico MS et ed. pr. recepit Drakenb. pro *fastigiatus*. Conf. ad Sil. V, 50, XII, 356; Gron. ad Liv. I, 38; Duker. ad XLIV, 9; Perizon. ad Mel. I, 4. — *Superpendentia saxa*: nam quae aliis

saxa plus in altum, quam, quae in statione sunt, naves, promineant. Circa ea appropinquare non ausae naves, ne sub ictu superstantium rupibus piratarum essent, diem trivere. Tandem, sub noctem vano incepto quum abstitissent, Teum postero die accessere; et, in portu, qui ab tergo urbis est (Geraesticum ipsi appellant), navibus constitutis, praetor ad depopulandum circa urbem agrum milites emisit.

XXVIII. Teii, quum in oculis populatio esset, oratores cum infulis et velamentis ad Romanum miserunt [1]. Quibus purgantibus civitatem omnis facti dictique hostilis [2] adversus Romanos, *et iuvisse eos commeatu classem hostium* arguit, *et quantum vini Polyxenidae promisissent: quae si eadem classi romanae darent, revocaturum se a populatione militem; sin minus, pro hostibus eos habiturum.* Hoc tam triste responsum quum retulissent legati, vocatur in concionem a magistratibus populus, ut, quid agerent, consultarent. Eo forte die Polyxenidas [3] cum regia classe a Colophone profectus, postquam movisse a Samo Romanos audivit, et, ad Myonnesum piratas persequutos, Teiorum agrum depopulari, naves in

sima sunt, videntur pendere. Conf. ad Sil. I, 1, 128, VI, 645; ad Iuvenal. VI, 650, VII, 46.

CAP. XXVIII. 1. *Oratores cum infulis et velamentis ad Romanum miserunt*; vide ad II, 54, n. 6; III, 2, n. 3, et XXXII, 11, n. 4.

2. *Purgantibus civitatem* (vid. X, 13, n. 13, et inf. XLII, 14, ubi ea leguntur huic loco simillima: *is* (Harpalus) *velle quidem et laborare dixit regem, ut purgantibus se nihil hostile dixisse aut fecisse fides habeatur.* LEM.) *omnis facti dictique h.* causa, ἕνεκα, de eo. — *Revocaturum se*, sc. dixit; vide ad I, 33, n. 7.

3. *Eo forte die Polyxenidas*, etc. Vocem *die* inserui ex 7 MSS: Polyxenidam non polo profectum esse *eo*, id est, versus eam regionem, in qua tum Romani erant, neque a Colophone eo consilio movisse, ut Myonnesum aut Teum peteret, sed ut Romanos sequeretur, et cum iis proelium committeret; Crev. hinc *tempore* excidisse suspicabatur.

Geraestico portu stare, ipse adversus Myonnesum in insula (Macrin nautici vocant[4]) ancoras portu occulto iecit. Inde ex propinquo explorans, quid hostes agerent, primo in magna spe fuit, quemadmodum rhodiam classem ad Samum, circumsessis ad exitum faucibus portus, expugnasset, sic et romanam expugnaturum. Nec est dissimilis natura loci. Promontoriis coëuntibus inter se ita clauditur portus, ut vix duae simul inde naves possint exire. Nocte occupare fauces Polyxenidas in animo habebat, et, denis navibus ad promontoria stantibus, quae ab utroque cornu in latera exeuntium navium pugnarent, ex cetera classe, sicut ad Panormum fecerat[5], armatis in litora expositis, terra marique simul hostes opprimere. Quod non vanum ei consilium fuisset, ni, quum Teii facturos se imperata promisissent, ad accipiendos commeatus aptius visum esset Romanis, in eum portum, qui ante urbem est, classem transire. Dicitur et Eudamus Rhodius vitium alterius portus ostendisse, quum forte duae naves in arcto ostio implicitos remos fregissent: et inter alia id quoque movit praetorem, ut traduceret classem, quod ab terra periculum erat, haud procul inde Antiocho stativa habente.

XXIX. Traducta classe ad urbem, ignaris[1] omnibus, egressi milites nautaeque sunt ad commeatus et vinum maxime dividendum in naves; quum medio forte diei agrestis quidam, ad praetorem adductus, nuntiat, *alterum iam diem classem stare ad insulam*

4. *In insula (Macrin nautici vocant)*; vid. cap. 13, n. 1. — *Rhodiam cl. ad Samum*, etc. cf. cap. 10, 11.

5. *Sicut ad Panormum fecerat*, vid. cap. 10, 11. — *Non vanum ei consilium fuisset*; vide ad I, 8, n. 3; et X, 29, n. 1.

Cap. XXIX. 1. *Ignaris omnibus* sc. quum omnes, sive Romani, sive Rhodii, ignorarent Polyxenidam adversus Myonnesum in insula (Ma-

Macrin, et paulo ante visas quasdam moveri, tanquam ad profectionem, naves. Re subita perculsus praetor tubicines canere iubet, ut, si qui per agros palati essent, redirent; tribunos in urbem mittit ad cogendos milites nautasque in naves. Haud secus, quam in repentino incendio, aut capta urbe, trepidatur, aliis in urbem currentibus ad suos revocandos, aliis ex urbe naves cursu repetentibus; incertisque clamoribus (quibus ipsis tubae obstreperent) turbatis imperiis, tandem concursum ad naves est. Vix suam quisque noscere, aut adire prae tumultu poterat; trepidatumque cum periculo et in mari et in terra foret, ni, partibus divisis, Aemilius, cum praetoria nave primus e portu in altum evectus, excipiens insequentes, suo quamque ordine in frontem instruxisset [2]; Eudamus rhodiaque classis substitissent ad terram, ut et sine trepidatione conscenderent, et, ut quaeque parata esset, exiret navis. Ita et explicuere ordinem primae in conspectu praetoris, et coactum agmen ab Rhodiis est; instructaque acies, velut cerneret regios, in altum processit. Inter Myonnesum et Corycum promontorium erant, quum hostem conspexere. Et regia classis, binis in ordinem navibus longo agmine veniens, et ipsa aciem adversam explicuit; tantum laevo evecta cornu, ut amplecti et circumire dexterum cornu Romanorum posset. Quod ubi Eudamus, qui cogebat agmen, vidit, non posse aequare ordinem Romanos [3], et tantum non iam cir-

crin quam nautici vocant) ancoras portu occulto iecisse. Vide ad med. cap. praeced. LEM. — *Turbatis imperiis*, hoc est, imperantium vocibus non iam per confusum murmur auditis. LEM.

2. *In frontem instruxisset*, ut cap. 13; atque *in frontem dirigere* bis prodit cap. 23. *In fronte* in codd. Mog. et Gaertn. — *Coactum agmen*; videndum supra ad XXXII, 2, n. 4.

3. *Quod ubi Eudamus vidit, non posse aequare ordinem Romanos*; vide ad III, 62, n. 6, et VI, 8, n. 2.

cumiri a dextro cornu, concitat naves (et erant rhodiae longe omnium celerrimae tota classe); aequatoque cornu, praetoriae navi, in qua Polyxenidas erat, suam obiecit.

XXX. Iam totis classibus simul ab omni parte pugna conserta erat. Ab Romanis[1] octoginta naves pugnabant, ex quibus rhodiae duae et viginti erant. Hostium classis undenonaginta navium fuit, et maximae formae naves tres hexeres habebat[2], duas hepteres. Robore navium et virtute militum Romani longe regios praestabant; rhodiae naves, agilitate et arte gubernatorum et scientia remigum. Maximo tamen hostibus terrori fuere, quae ignes prae se portabant[3]; et quod unum iis ad Panormum circumventis saluti fuerat, id tum maximum momentum ad victoriam fuit. Nam metu ignis adversi regiae naves, ne prora concurrerent, quum declinassent, neque ipsae ferire rostro hostem poterant, et obliquas se ipsae ad ictus praebebant: et, si qua concurrerat, obruebatur infuso igni; magisque ad incendium, quam ad proelium, trepidabant. Plurimum tamen, quae solet, militum virtus

Cap. XXX. 1. *Ab Romanis*, a parte Romanorum (vide ad cap. 23, n. 8 et ad XXVII, 5, n. 4), *LXXX naves pugnabant*, etc. ad fin. cap. conf. Appian. Syr. 27, qui in numero navium et in tota pugnae descriptione (ut et in illa pugnae Rom. cum Antiocho, inf. cap. 39 sq. coll. Appian. Syr. 31 sq. et saepe in aliis rebus), passim a Livio discrepat, alios sequutus auctores.

2. *Maximae formae naves tres hexeres*; vid. cap. 23, n. 5. Voc. *naves* insititium videtur; Gron.

3. *Quae ignes prae se portabant*, etc. conf. cap. 11, et ibi not. 7. — *Momentum*, etc. vide ad I, 47, n. 7, et III, 27, n. 6. — *Adversi*, forte *adversas*, sc. rhodias, ignem portantes; Gron. Possis et ex MSS. Voss. legere *adversae*, obviae, occurrentes, vel *aversae*, quas declinarant, ne prora concurrerent; Drak. qui tamen vulgatum non improbabat. — *Obliquas se ipsae ad ictus praebebant*, ἐς τὰς ἐπωτίδας ἐτύπτοντο (h. e. percutiebantur rostris hostilium navium ab utroque prorae latere, unde ἐπωτίδες trabes tabulaeve crassiores aurium instar prominebant ad cludendos rostrorum ictus) Appian. l. l. vid. Schweigh.

in bello valuit. Mediam namque aciem hostium Romani quum rupissent, circumvecti ab tergo pugnantibus adversus Rhodios regiis sese obiecere; momentoque temporis et media acies Antiochi, et laevo in cornu circumventae naves mergebantur. Dextera pars integra sociorum magis clade, quam suo periculo terrebatur. Ceterum, postquam alias circumventas, praetoriam navem Polyxenidae, relictis sociis, vela dantem videre, sublatis raptim dolonibus[4] (et erat secundus petentibus Ephesum ventus) capessunt fugam, quadraginta duabus navibus in ea pugna amissis, quarum decem et tres[5] captae in potestatem hostium venerunt, ceterae incensae, aut demersae. Romanorum duae naves fractae sunt, vulneratae aliquot. Rhodia una capta memorabili casu. Nam, quum rostro percussisset Sidoniam navem, ancora, ictu ipso excussa e nave sua, unco dente, velut manu ferrea iniecta[6], alligavit alterius proram: inde tumultu iniecto, quum, divellere se ab hoste cupientes, inhiberent Rhodii[7], tractum ancorale et implicitum remis latus alterum detersit, et debilitatam ea ipsa, quae icta cohaeserat, navim cepit. Hoc maxime modo ad Myonnesum navali proelio pugnatum est.

4. *Sublatis raptim dolonibus*, etc. vid. XXXVI, 44, n. 1.

5. *XLII navibus in ea pugna amissis* (*XXIX* apud Appian. Syr. 27), *quarum XIII captae*; ita et apud Appian., sed *LXII* infra XL, 52 extr. ubi itaque leg. *captae XIII*, nisi malis *XLII*, ut *captae* dicantur omnes naves, hostibus ereptae: nam magis ad laudem Aemilii pertinebat, maiorem harum, quam minorem illarum numerum in triumphali tabella memorari. — *Vulneratae aliquot*; vide supra ad cap. 24, n. 6.

6. *Velut manu ferrea iniecta*, vide ad XXIV, 34, n. 6.

7. *Inhiberent Rhodii*, prohiberent. Cf. ad XXVI, 39, n. 8. — *Tractum ancorale et implicitum remis latus alterum detersit*; vide ad XXVIII, 30, n. 7. *Ancorale*, ut XXII, 19, n. 6, scil. vinculum seu strophium, ut apud Apul. Metam. XI, p. 265, ed. Elmenh. Sensum h. l. iam bene exposuit Gron. « Ancorale (sc. retinaculum, h. e. funis ancoralis, ut *hastile* sc. lignum), excussa ancora in navem hosticam Sidoniam, quum in puppem

XXXI. Quo territus Antiochus, quia, possessione maris pulsus, longinqua tueri diffidebat se posse, praesidium ab Lysimachia, ne opprimeretur ibi ab Romanis, deduci pravo, ut res ipsa postea docuit, consilio iussit. Non enim tueri solum Lysimachiam a primo impetu Romanorum facile erat, sed obsidionem etiam per totam hiemem tolerare, et obsidentes quoque ad ultimam inopiam adducere extrahendo tempus [1], et interim spem pacis per occasiones tentare. Nec Lysimachiam tantum hostibus tradidit post adversam navalem pugnam, sed etiam Colophonis obsidione abscessit, et Sardes recepit se; atque inde in Cappadociam ad Ariarathen, qui auxilia arcesserent, et quocumque alio poterat [2] ad copias contrahendas, in unum iam consilium, ut acie dimicaret, intentus, misit. Regillus Aemilius [3], post victoriam navalem profectus Ephesum, directis ante portum navibus, quum confessionem concessi maris ultimam hosti expressisset, Chium, quo ante navale proelium cursum a Samo intenderat, navigat. Ibi naves in proelio quassatas quum refecisset, L. Aemilium Scaurum cum triginta navibus Hellespontum ad exercitum traiiciendum misit; rhodias, parte praedae et spoliis navalibus decoratas, domum redire iubet. Rhodii impigre praevertere [4], ad traiiciendasque copias consulis iere; atque eo quoque functi officio, tum demum

remigarent Rhodii, tractum ab ancora inde religata, et, dum praepropere et tumultuose evolvitur, magna parte delapsum in mare ab latere uno navis atque ita *implicitum remis* eiusdem, id ipsum *latus detersit*, claudamque navem fecit ».

Cap. XXXI. 1. *Extrahendo tempus*; vid II, 61, n. 6; IV, 43, n. 6.

2. *Quocumque alio poterat*, scilic. mittere legatos.

3. *Regillus Aemilius*; vide ad III, 1, n. 1. — *Confessionem concessi maris* (imperii maris), etc. vide ad X, 24, n. 10, et XXI, 40, n. 2.

4. *Rhodii impigre praevertere*, praevenere naves Scauri, vel ad Hellespontum.

Rhodum rediere. Classis romana ab Chio Phocaeam traiecit. In sinu maris intimo posita haec urbs est, oblunga forma. Duum millium et quingentorum passuum spatium murus amplectitur: coit deinde ex utraque parte in arctiorem velut cuneum, Lamptera ipsi appellant. Mille et ducentos passus ibi latitudo patet: inde in altum lingua mille passuum excurrens[5] medium fere sinum velut nota distinguit; ubi cohaeret faucibus angustis, duos in utramque regionem versos portus tutissimos habet. Qui in meridiem vergit, ab re appellant Naustathmon [6], quia ingentem vim navium capit: alter prope ipsum Lamptera est.

XXXII. Hos portus tutissimos quum occupasset romana classis; prius quam aut scalis, aut operibus moenia aggrederetur, mittendos censuit praetor, qui principum magistratuumque animos tentarent [1]. Postquam obstinatos vidit, duobus simul locis oppugnare est adortus. Altera pars infrequens aedificiis erat; templa deum aliquantum tenebant loci. Ea prius ariete admoto quatere muros turresque coepit: deinde, quum eo multitudo occurreret ad defendendum [2], altera quoque parte admotus aries; et iam utrinque sternebantur muri. Ad quorum casum quum impetum romani milites per ipsam stragem ruinarum facerent, alii scalis etiam ascensum in muros tentarent,

5. *In altum*, mare, *lingua excurrens*; vide ad XXII, 20, n. 8. *Lingua*, ut XLIV, 11, quae tribuitur promontoriis, ut *labia* fluviis, *brachia* mari (sed et flumini XLIV, 35 extr.) *supercilia* montibus. Conf. ad XXVII, 18, not. 5; Intpp. Ovid. Met. XIII, 724; Gron. Diatr. Stat. cap. 27, et Ernesti Glossar. Ammian. voc. *lingua*.

6. *Ab re* portum *appellant Naustathmon*, τὸν vel τὸ ναύσταθμον, navale, navium stationem. Conf. Duk. ad Thucyd. III, 6.

Cap. XXXII. 1. *Magistratuum animos tentarent*; vide ad IX, 35, n. 1. — *Infrequens aedificiis*; vide supra ad X, 11, n. 3.

2. *Occurreret ad defendendam*; vide ad XXI, 61, n. 1.

adeo obstinate restiterunt oppidani, ut facile appareret, plus in armis et virtute quam in moenibus, auxilii esse. Coactus ergo periculo militum praetor receptui cani iussit, ne obiiceret incautos furentibus desperatione ac rabie. Dirempto proelio, ne tum quidem ad quietem versi; sed undique omnes ad munienda et obmolienda [3], quae ruinis strata erant, concurrerunt. Huic operi intentis supervenit Q. Antonius, a praetore missus, qui, castigata pertinacia eorum; *Maiorem curam Romanis, quam illis*, ostenderet, *esse, ne in perniciem urbis pugnaretur: si absistere furore vellent, potestatem iis dare eadem conditione, qua prius C. Livii in fidem venissent, se tradendi* [4]. Haec quum audissent, quinque dierum spatio ad deliberandum sumpto, tentata interim spe auxilii ab Antiocho, postquam legati missi ad regem, nihil in eo esse praesidii retulerant, tum portas aperuerunt, pacti ne quid hostile paterentur. Quum signa in urbem inferrentur, et pronuntiasset praetor, parci se deditis velle, clamor undique est sublatus, *indignum facinus esse, Phocaeenses nunquam fidos socios, semper infestos hostes, impune eludere*. Ab hac voce [5], velut signo a praetore dato, ad diripiendam urbem passim discurrerunt. Aemilius primo resistere et revocare, dicendo, *captas, non deditas, diripi urbes; et in his tamen arbitrium esse imperatoris, non militum.* Postquam ira et avaritia imperio potentiora erant, praeconibus per urbem missis, liberos omnes in forum

3. *Ad munienda et obmolienda*, etc. vid. XXXIII, 5, n. 4.

4. *Potestatem iis dare* (forte *dari*; Iac. Periz.) *eadem condit. qua prius C. Livii .... se tradendi*; de hoc nihil diserte scriptum est lib. XXXVI, nisi quod eos anno superiore Romanorum partis fuisse ex cap. 45 liquet; Duk.

5. *Ab hac voce*, etc. vide ad I, 1, n. 5.

ad se convenire iubet, ne violarentur; et in omnibus, quae ipsius potestatis fuerunt [6], fides constitit praetoris. Vrbem agrosque et suas leges iis restituit; et, quia iam hiems appetebat, Phocaeae portus ad hibernandum classi delegit.

XXXIII. Per idem fere tempus consuli, transgresso Aeniorum Maronitarumque fines, nuntiatur, victam regiam classem ad Myonnesum, relictamque a praesidio Lysimachiam esse. Id multo, quam de navali victoria [1], laetius fuit; utique postquam eo venerunt, refertaque urbs omnium rerum commeatibus, velut in adventum exercitus praeparatis, eos excepit; ubi inopiam ultimam laboremque in obsidenda urbe sibi proposuerant. Ibi paucos dies stativa habuere, ut impedimenta aegrique consequerentur, qui passim per omnia Thraciae castella, fessi morbis ac longitudine viae, relicti erant. Receptis omnibus, ingressi rursus iter per Chersonesum, Hellespontum perveniunt; ubi omnibus cura regis Eumenis ad traiiciendum praeparatis, velut in pacata litora, nullo prohibente, aliis alio delatis navibus, sine tumultu traiecere. Ea vero res Romanis auxit animos, concessum sibi [2] transire cernentibus in Asiam; quam rem magni certaminis futuram crediderant. Stativa deinde ad Hellespontum aliquandiu habuerunt, quia dies forte, quibus anci-

6. *Quae ipsius potestatis fuerunt;* vid. III, 62, n. 5. — *Fides constitit praetoris;* vide ad II, 13, n. 5. — *Hiems appetebat;* vid. V, 19, n. 2.

Cap. XXXIII. 1. *Id multo, quam* nuntiatum *de navali victoria,* quod ex praecc. *nuntiatur, victam,* etc. intelligendum monet Drak. Hic aliquid esse corrupti suspicabatur Crev. — Notat vero Doer. post Drak. subaudita voce *nuntiatum,* sive *quod nuntiatum fuerat,* videri hunc locum se recte habere. Lem.

2. *Concessum sibi transire* MSS. *Transitum* ed. Andr. et alii. Sed passim infinitivi docte pro substantivis ponuntur. Conf. ad I, 54, n. 5; XL, 47, n. 4, et ad Sil. vol. II, in Append. pag. 670. l. II, Edit. nostrae. Lem.

lia moventur [3], religiosi ad iter inciderant. Iidem dies P. Scipionem propiore etiam religione, quia Salius erat, disiunxerant ab exercitu; causaque et is ipse morae erat, dum consequeretur.

XXXIV. Per eos forte dies legatus ab Antiocho in castra venerat Byzantius Heraclides [1], de pace afferens mandata: quam impetrabilem fore, magnam ei spem attulit mora et cunctatio Romanorum; quos, simul Asiam attigissent, effuso agmine ad castra regia ituros crediderat. Statuit tamen non prius adire consulem, quam P. Scipionem; et ita mandatum ab rege erat. In eo maximam spem habebat, praeterquam quod et magnitudo animi et satietas gloriae placabilem eum maxime faciebat, notumque erat gentibus, qui victor ille in Hispania, qui deinde in Africa fuisset, etiam quod filius eius captus in potestate regis erat [2]. Is ubi et quando et quo casu captus sit, sicut pleraque alia, parum inter auctores constat. Alii principio belli, a Chalcide Oreum petentem, circumventum ab regiis navibus tradunt; alii, postquam transitum in Asiam est, cum turma Fregellana missum exploratum ad regia castra, effuso obviam equitatu, quum reciperet

3. *Dies forte*, *quibus ancilia moventur* (vide ad I, 20, n. 7), *religiosi ad iter inciderant* (vide ad VI, 1, n. 7) ... *quia Salius*, et adhuc in Europa erat: namque Saliis non licebat his diebus discedere ex loco, in quo erant; vid. Polyb. XXI, 10, et sup. ad I, 20, n. 6 et 7.

Cap. XXXIV. 1. *Byzantius Heraclides*, etc. conf. Polyb. XXI, 10.

2. *Quod filius eius* Scipionis Africani *captus in potestate regis erat*, etc. cf. Polyb. XXI, 12; Appian. Syr. 29 (qui tamen perperam dicit, hunc fuisse eum, qui Carthaginem everterit, Aemilii Pauli filium, a Scipione maiore adoptatum); Dio Cass. p. 29, n. 69, ed. Reim. et ibi Fabric. Ceterum, hic fuit *L.* seu *Cn. Cornelius Scipio*, homo nequam, patri remissus (vid. cap. 37) et in praetura motus senatu; vid. ad XLI, 21, 27; Valer. Max. III, 5, 1 et IV, 5. 3. Alter Africani maioris filius, P. Scipio, summi fuit ingenii, sed infirmae valetudinis, et pater adoptivus Africani minoris; vid. XL, 42, XLIV, 44; Cic. Off. I, 33, Brut. 19, et de Senect. 11.

sese, in eo delapsum tumultu ex equo, cum duobus equitibus oppressum, ita ad regem deductum esse. Illud satis constat, si pax cum populo romano maneret, hospitiumque privatim regi cum Scipionibus esset, neque liberalius, neque benignius haberi colique adolescentem, quam cultus est, potuisse. Ob haec quum adventum P. Scipionis legatus exspectasset, ubi is venit, consulem adit, petitque, ut mandata audiret.

XXXV. Advocato frequenti consilio [1], legati verba sunt audita. Is, *multis ante legationibus nequidquam ultro citroque de pace missis, eam ipsam fiduciam impetrandi sibi esse,* dixit, *quod priores legati nihil impetrassent. Smyrnam enim et Lampsacum et Alexandriam Troadem et Lysimachiam in Europa iactatas in illis disceptationibus esse. Quarum Lysimachia iam cessisse regem, ne quid in Europa habere eum dicerent: eas, quae in Asia sint, civitates tradere, paratum esse, et si quas alias Romani, quod suarum partium fuerint, vindicare ab imperio regio velint. Impensae quoque, in bellum factae, partem dimidiam regem praestaturum populo romano.* Hae conditiones erant pacis. Reliqua oratio fuit, *Vt memores rerum humanarum, et suae fortunae moderarentur, et alienam ne urgerent* [2]. *Finirent Europa imperium: id quoque immensum esse. Et parari singula acquirendo facilius potuisse, quam uni-*

CAP. XXXV. 1. *Advocato frequenti consilio*, etc. Conf. Polyb. XXI, 11, et Appian. Syr. 29. — *Smyrnam et Lampsacum et Alexandriam Troadem;* vide ad XXXV, 42, n. 1. « Antiocus has tres urbes neque vi expugnare, neque conditionibus in amicitiam perlicere potuerat; vide ad XXXIII, 38, et XXXV, 42. Duas posteriores tamen deinde in potestatem eius venisse, solosque Smyrnaeos mansisse in fide erga Romanos, ex cap. 54, et Polyb. XXII, 5, probabile fit ». Duker. — *Iactatas in illis disc. esse;* vide ad II, 12, n. 7; III, 10, n. 3.

2. *Alienam*, aliorum fortunam, *ne urgerent*, vexarent, aut accelerarent; vide ad Sil. IV, 731, VII, 224.

versa teneri posse. Quod si Asiae quoque partem aliquam abstrahere velint, dum modo non dubiis regionibus finiant, vinci suam temperantiam romana cupiditate, pacis et concordiae causa, regem passurum. Ea, quae legato magna ad pacem impetrandam videbantur, parva Romanis visa. Nam *et impensam, quae in bellum facta esset, omnem praestare regem*, aequum censebant, *cuius culpa bellum excitatum esset; et non Ionia modo atque Aeolide deduci debere praesidia regia* [3], *sed, sicut Graecia omnis liberata esset, ita, quae in Asia sint, omnes liberari urbes. Id aliter fieri non posse*, *quam ut cis Taurum montem possessione Asiae Antiochus cedat.*

XXXVI. Legatus, postquam nihil aequi in consilio impetrare se censebat, privatim (sic enim imperatum erat) P. Scipionis tentare animum [1] est conatus. Omnium primum, filium ei sine pretio redditurum regem, dixit; deinde, ignarus et animi Scipionis, et moris romani, auri pondus ingens est pollicitus, et, nomine tantum regio excepto, societatem omnis regni, si per eum pacem impetrasset. Ad ea Scipio: « Quod Romanos » omnes, quod me, ad quem missus es, ignoras, minus » miror, quum te fortunam eius, a quo venis, ignorare cernam. Lysimachia tenenda erat, ne Chersonesum intraremus, aut ad Hellespontum obsistendum, » ne in Asiam traiiceremus; si pacem tanquam ab sollicitis de belli eventu petituri eratis. Concesso vero in » Asiam transitu, et non solum frenis, sed etiam iugo » accepto [2], quae disceptatio ex aequo, quum imperium

3. *Deduci debere praesidia regia*; verbum *debere* non comparet in MS. Harl. prob. Drak. ut omnis ratio pendeat ex praec. *equum censebant*, quemadmodum ap. Polyb. XXI, 11, § 7, 8, ex δίκαιόν ἐστι.

Cap. XXXVI. 1. *P. Scipionis tentare animum*; vide ad IX, 35, n. 1. Ad haec et seqq. conf. Polyb. XXI, 12, et Appian. Syr. 29.

2. *Non solum frenis, sed etiam iugo accepto*, proverbialis dictio compara-

» patiendum sit, relicta est? Ego ex munificentia » regia maximum donum filium habebo: aliis, deos » precor, ne unquam fortuna egeat mea, animus » certe non egebit. Pro tanto in me munere gratum » me esse in se sentiet, si privatam gratiam pro privato » beneficio desiderabit. Publice nec habeo quidquam » ab illo [3], nec dabo. Quod in praesentia dare pos- » sim, fidele consilium est. Abi, nuntia meis verbis [4], » bello absistat, pacis conditionem nullam recuset ». Nihil ea moverunt regem, tutam fore belli aleam [5] ratum, quando perinde ac victo iam sibi leges dicerentur. Omissa igitur in praesentia mentione pacis, totam curam in belli apparatum intendit.

XXXVII. Consul, omnibus praeparatis ad proposita exsequenda, quum ex stativis movisset, Dardanum primum, deinde Rhoeteum, utraque civitate obviam effusa, venit. Inde Ilium processit, castrisque in campo, qui est subiectus moenibus, positis, in urbem arcemque quum escendisset, sacrificavit Minervae praesidi arcis [1]; et Iliensibus in omni rerum verborumque honore ab se oriundos Romanos praeferen-

tioque regis cum equo, frena iugumque sibi imponi patienter ferente. Conf. Polyb. Appian. et Plutarch. Apophthegm. t. II, p. 196, qui pro *iugo* habent τὸν ἀναβάτην, *sessorem*. Conon, Narrat. XLII, auctor est, Stesichorum hanc fabulam narrasse Himeraeis adversus Gelonem, et Aristot. Rhet. II, 20, adversus Phalaridem; Duk. Conf. interpr. Phaedri, IV, 3.

3. *Publice nec habeo q. ab illo* etc. vid. IV, 48, n. 6. — Pro *nec habeo* desiderare videtur Doër. *nec habebo*, quod quidem exhibent plures codd. ut sit: nec ego accipiam; quod non male cum sententia congruit. LEM.

4. *Nuntia meis verbis*; vide ad IX, 36, n. 7.

5. *Tutam fore belli aleam*; vide ad I, 23, n. 10.

CAP. XXXVII. 1. *In arcem quum escendisset* (al. *ascendisset*), sicut ad II, 7, n. 7, *sacrificavit Minervae praesidi arcis* Ilii; vide ad XXXV, 43, n. 1. — *Iliensibus in omni rerum verborumque honore* (vide ad XXV, 17, n. 5) *ab se oriundos Romanos praeferentibus*; vide ad III, 12, n. 6, et ad Tac. Ann. II, 53, n. 8, et XII, 58. Tò *in* elegantius abfuturum, ut XXV, 17, n. 5, et XXVIII, 4, n. 1, monent Duker. et Crever. — Ceterum paulo

tibus, et Romanis laetis origine sua. Inde profecti sextis castris ad caput Caici amnis pervenerunt. Eo et Eumenes rex, conatus primo ab Hellesponto reducere classem in hiberna Elaeam, adversis deinde ventis quum aliquot diebus superare Lecton promontorium non potuisset, in terram egressus, ne deesset principiis rerum, qua proximum fuit, in castra romana cum parva manu contendit. Ex castris Pergamum remissus ad commeatus expediendos, tradito frumento, quibus iusserat consul, in eadem stativa rediit. Inde plurium dierum praeparatis cibariis, consilium erat ire ad hostem, prius quam hiems opprimeret. Regia castra circa Thyatira erant. Ibi quum audisset Antiochus, P. Scipionem aegrum [2] Elaeam delatum, legatos, qui filium ad eum reducerent, misit. Non solum animo patrio gratum munus, sed corpori quoque salubre gaudium fuit; satiatusque tandem complexu filii; « Renuntiate, inquit, gratias regi me » agere: referre gratiam aliam nunc non posse, quam » ut suadeam, ne ante in aciem descendat, quam » ut in castra [3] me redisse audierit ». Quamquam

longius hoc factum explicat Iust. XXXI, 8. Lem.

2. *P. Scipionem aegrum* etc. conf. Appiano. Syr. 30. Eo, quod Antiochus filium captum Scipioni remittit, non tam venerationem patris et insigne moderationis animi exemplum, quam spem, meliores pacis conditiones ita impetrari posse, prodidisse videtur.

3. *Quam ut in castra* etc. τὸ *ut* pro *ubi* vel *postquam* dictum putabat Iac. Periz. sed delere malebant Gron., Crev. et Oudend. ad Front. I, 1, n. 4. Forsitan eodem modo dici potest, quo *prius*, *citius* et *potius quam ut* VI, 28, IX, 4, XXVI, 26, XXXIII, 13, XXXV, 31; in quibus *ut* aeque superfluum est, et non raro; verbi gr. IV, 2; V, 24; VII, 18; XXIV, 3, omittitur; Duk. — Ceterum non dubium est, ut observavit Doër., quin Africanus Antiochi fortunae et saluti, dum eum a pugna committenda cohibere, et sic ad pacem faciendam perpellere voluit, vere et grato animo prospexerit. Notat idem, generosum et gratum Africani animum cerni in primis in eo quod contra Antiochum, recepto ob eo capto filio, pugnare deinde noluit. Lem.

sexaginta duo millia peditum, plus duodecim millia equitum animos interdum ad spem certaminis faciebant; motus tamen Antiochus tanti auctoritate viri, in quo ad incertos belli eventus omnis fortunae posuerat subsidia, recepit se, transgressus Phrygium amnem [4], circaque Magnesiam, quae ad Sipylum est, posuit castra: et ne, si extrahere tempus vellet [5], munimenta Romani tentarent, fossam sex cubita altam, duodecim latam quum duxisset, extra duplex vallum fossae circumdedit: interiore labro murum cum turribus crebris obiecit: unde facile arceri transitu fossae hostis posset.

XXXVIII. Consul, circa Thyatira regem esse ratus, continuis itineribus quinto die ad Hyrcanum [1] campum descendit. Inde quum profectum audisset, sequutus vestigia citra Phrygium amnem, quatuor millia ab hoste posuit castra. Eo mille ferme equites (maxima pars Gallograeci erant, et Dahae quidam aliarumque gentium sagittarii equites intermixti), tumultuose amne traiecto, in stationes impetum fecerunt. Primo turbaverunt incompositos. Deinde, quum longius certamen fieret, Romanorum [2], ex propinquis castris facili subsidio, cresceret numerus, regii, fessi iam et

4. *Transgressus Phrygium, amnem* Ioniae, qui primum Hyllus est dictus et in Hermum delabitur; vid. Herod. I, 80; Strab. XIII, p. 626, al. 928; C. Heyn. ad Hom. Il. XX, 392. — Pro *transgressus* mallet Gron. simpliciter *trans*, quae vox cum *recepit se* iungeretur: quam probat Crever. coniecturam; vulgatum vero *transgressus Phrygium* in omnibus manuscriptis testatur Drakenb. reperiri. Lem. — *Magnesiam*, urbem Lydiae, hod. *Magnisa*. Lem.

5. *Si* (al. *dum*) *extrahere tempus vellet*; vide ad IV, 43, n. 6. — *Munimenta Romani tentarent*; vide ad IX, 35, n. 1.

Cap. XXXVIII. 1. *Hyrcanum campum* in Lydia inter Thyatira et Caici amnis caput. *Hyrcamum* et *Hyrcaneum* quidam MSS. *Hyrcanium* coni. Drak. ut Υρκάνιον πεδίον apud Strab. XIII, 629, et Steph. Conf. Schelleri Lex. mai.

2. *Quum longius certamen fieret, Romanorum*, etc. post *fieret* excidisse videtur *et*; Duk.

plures non sustinentes, recipere se conati, circa ripam amnis, prius quam flumen ingrederentur, ab instantibus tergo aliquot interfecti sunt. Biduum deinde silentium fuit, neutris transgredientibus amnem. Tertio post die Romani simul omnes transgressi sunt, et duo millia fere et quingentos passus [3] ab hoste posuerunt castra. Metantibus et muniendo occupatis, tria millia delecta equitum peditumque regiorum magno terrore ac tumultu advenere. Aliquanto pauciores, qui in statione erant, duo tamen millia, per se, nullo a munimento castrorum milite avocato, et primo aequum proelium sustinuere, et, crescente certamine, pepulerunt hostes, centum ex his occisis, centum ferme captis. Per quatriduum insequens instructae utrinque acies pro vallo stetere. Quinto die Romani processere in medium campi. Antiochus nihil promovit signa, ita ut extremi minus mille pedes a vallo abessent.

XXXIX. Consul, postquam detrectari certamen vidit, postero die in consilium advocavit [1], *Quid sibi faciendum esset, si Antiochus pugnandi copiam non faceret? Instare hiemem. Aut sub pellibus habendos milites fore* [2], *aut, si concedere in hiberna vellent, dif-*

3. *Duo millia et D passus* etc. conf. Appian. Syr. 30. — Pro *fere* mallet *ferme* Doëring. quod in quibusdam vett. libris legitur. *Fere* ait rarissime, sed *ferme* proprie addi numeris; sic paulo post in hoc ipso capite: *centum ferme captis.* Laudat autem multa Livii loca Drak. in quibus *ferme* et *fere* commutantur. Lem. — *Duo tamen millia*; pro *tamen* quidam legunt *tantum.* Conf. Drak. ad h. l. Lem.

Cap. XXXIX. 1. *In consilium advocavit* legatos, tribunos et primipilum, deliberaturus, *quid* etc. conf. ad I, 54, n. 1, et VIII, 6, n. 6. Ad cap. 39-44. conf. Appian. Syr. 30, 36, quem a Livio saepius discrepare videbis.

2. *Sub pellibus habendos milites f.* vide ad V, 2, n. 5. — *C. Domitius*; Γάϊον Δομίτιον hunc appellat Plut. in Apophthegm. p. 197. Sic enim inquit: Γάϊος Δομίτιος, ὃν Σκιπίων ὁ μέγας ἀνθ' ἑαυτοῦ τῷ ἀδελφῷ Λευκίῳ προκατέστησεν ἐν τῷ πρὸς Ἀντίοχον πολέμῳ. *Cnaeum* vero Domitium Appianus appellat in Bello Syr. pag. 106: ὁ μὲν δὴ Πούπλιος ταῦτα εἰπών, ἐς Ἐλαίαν

ferendum esse in aestatem bellum. Nullum unquam hostem Romani aeque contempserunt. Conclamatum undique est, *duceret extemplo, et uteretur ardore militum;* qui, tanquam non pugnandum cum tot millibus hostium, sed par numerus pecorum trucidandus esset, per fossas, per vallum castra invadere parati erant, si in proelium hostis non exiret. Cn. Domitius, ad explorandum iter, et qua parte adire vallum hostium posset, missus, postquam omnia certa retulit, postero die propius castra admoveri placuit. Tertio signa in medium campi prolata, et instrui acies coepta est. Nec Antiochus ultra tergiversandum ratus, ne et suorum animos minueret detrectando certamen, et hostium spem augeret, et ipse copias eduxit; tantum progressus a castris, ut dimicaturum appareret. Romana acies unius prope formae fuit [3], et hominum et armorum genere. Duae legiones romanae, duae socium[4] ac latini nominis erant: quina millia et quadringenos singulae habebant. Romani mediam aciem, cornua Latini tenuerunt: hastatorum prima signa, deinde principum erant; triarii postremos claudebant.

νοσηλευόμενος ὑπεχώρει, σύμβουλον τῷ ἀδελφῷ Γναῖον Δομίτιον καταλιπών. Intelligendus autem Drakenb. videtur Cn. Domitius Ahenobarbus, qui biennio ante consul creatus Boios ad deditionem adegit; vid. supra XXXV, 10 et 40. Lem.

3. *Romana acies unius prope formae fuit* etc. conf. Appian. Syr. 31, ubi Schweigh. bene suspicatur, Domitium praefuisse mediae Roman. aciei, Eumenem dextro cornu, et consulem, belli imperitum, laevo, quod firmissimum erat totissimumque. Appianus omnia permutavit, et Livius haec silentio praetermisit.

4. *Duae legiones romanae, duae socium:* Crev. coni. *duae alae socium*, prob. Drak. quia *legiones* quidem aliarum gentium, non vero *sociorum latini nominis* memorentur. — *Quina millia et quadringenos*, scil. pedites, quod ex aciei dispositione intelligitur. Sed ita pro *quadringenos* legendum videtur *ducenos*, quod iam Duk. monuit coll. XL, 1, 18, 36, in primis XLII, 31. Non male idem et Drak. suspicabantur, partem sociorum in praesidiis urbium vel alia de causa ab exercitu abfuisse: nam sociorum longe maior, quam Romanorum, numerus in exercitibus romanis esse solet.

Extra hanc veluti iustam aciem a parte dextra consul Achaeorum caetratis immixtos auxiliares Eumenis, tria millia ferme peditum, aequata fronte instruxit: ultra eos equitum minus tria millia opposuit; ex quibus Eumenis octingenti, reliquus omnis equitatus romanus erat: extremos Tralles et Cretenses (quingentorum utrique numerum explebant) statuit. Laevum cornu non videbatur egere talibus auxiliis, quia flumen ab ea parte ripaeque deruptae claudebant. Quatuor tamen inde turmae equitum oppositae. Haec summa copiarum erat Romanis; et duo millia mixtorum Macedonum Thracumque, qui voluntate sequuti erant, praesidio relicti sunt castris. Sexdecim elephantos post triarios in subsidio locaverunt. Nam, praeterquam quod multitudinem regiorum elephantorum (erant autem quatuor et quinquaginta) sustinere non videbantur posse, ne pari quidem numero Indicis Africi resistunt; sive quia magnitudine (longe enim illi praestant[5]), sive robore animorum vincuntur.

XL. Regia acies[1] varia magis multis gentibus, dissimilitudine armorum auxiliorumque erat. Decem et sex millia peditum more Macedonum armati fuere, qui phalangitae appellabantur. Haec media acies fuit in fronte, in decem partes divisa. Partes eas interpositis binis elephantis distinguebat: a fronte introrsus in duos et triginta ordines armatorum acies patebat.

Parem vero numerum memorat etiam Appian. Syr. 31. — *Caetratis* (vide ad XXI, 21, n. 6) *immixtos auxiliares Eumenis*, Pergamenos, quos Eumenes Romanis adversus Antiochum auxilio attulit; Drak. Cf. ad XXXVIII, 26, n. 3.

5. *Magnitudine longe enim illi praestant*; indici elephanti africis; vide ad Iuvenal. X, 150; XI, 123 sq.

Cap. XL. 1. *Decem et sex millia peditum* (quot in phalange Maced. erant; v. supra ad XXXIII, 4) *more Macedonum armati, phalangitae*; conf. ad XXXVI, 18, n. 3, et Appian. Syr. 18, 19. — *Partes eas interpositis binis elephantis distinguebat*, quis? *interpositi bini elephanti distinguebant* coni. Crev. Lenior medicina: *partes eae interpositis binis e. distinguebantur*.

Hoc et roboris in regiis copiis erat, et, perinde quum alia specie, tum eminentibus tantum inter armatos elephantis, magnum terrorem praebebat [2]. Ingentes ipsi erant. Addebant speciem frontalia et cristae et tergo impositae turres turribusque superstantes, praeter rectorem, quaterni armati. Ad latus dexterum phalangitarum mille et quingentos equites Gallograecorum opposuit. His tria millia equitum loricatorum (cataphractos ipsi appellant[3]) adiunxit. Addita his ala mille ferme equitum: agema eam vocabant. Medi erant lecti viri et eiusdem regionis mixti multarum gentium equites. Contineus his grex sedecim elephantorum est oppositus in subsidiis: ab eadem parte, paululum producto cornu, regia cohors erat [4]; argyraspides a genere armorum appellabantur. Dahae

2. *Perinde..... magnum terrorem praebebat*; videndum supra ad lib. IV, cap. 37, n. 4.

3. *Equitum loricatorum; cataphractos ipsi appellant*; vide ad XXXV, 48, n. 2. — *Agema*, ἄγημα, Macedonibus vocabantur delecti milites, plerumque equites, eorumque robur (quasi ἀγητὸν, ἀπὸ τοῦ ἀγᾶσθαι, ab *admiratione* appellatum, quod innuit Appian. Syr. 32, traditque Eustath. apud Henr. Steph. in Thes., vel, quod Arrianus, a vi et vehementia, quae gr. ἄγημα dicitur), nonnunquam et pedites, diversi numeri. *Agemata* validissimum fuisse equitum corpus, docet Polyb. XXXI, 3 (ex Athen. V, 22), et tria fere hominum millia, forte peditum, sed diversorum a caetratis et phalange, idem V, 25, 65, 84. At inf. XLII, 51, legimus *delecta et viribus et robore aetatis ex omni caetratorum numero duo erant agemata; hanc ipsi legionem vocabant*. His verbis significari putabat Duk., Macedonas, forte per bella cum Romanis gesta, nomen *legionis* a Romanis sumptum huic militum corpori imposuisse, et id λεγεῶνα appellasse: de quo tamen nihil ab aliis proditum reperitur. Hinc *ita post agemata* excidisse suspicatur Drak., ut innuatur, hanc legionem proprio nomine a Macedonibus *agema* vocari. Ceterum de *agemate* conf. et XLII, 58; Curt. IV, 13, n. 26; V, 4, n. 21; Leopard. Emendat. I, 23, in Gruteri Thes. Crit. t. III, pag. 19; Arrian. III, 2 et 11; Wessel. ad Diodor. t. II, p. 204, 338 sq. et Suid.

4. *Regia cohors*, diversa ab ea, quae mox *regia ala* dicitur (vid. n. 6): et forte *cohors regia* eorum, *quos nicatoras appellant* XLIII, 19, n. 4, h. e. victores; unde etiam Seleucus, primus Syriae rex, cognominatus *Nicator*, Νικάτωρ. *Argyraspides a genere armorum appellabantur*, ἀργυράσπιδες, gravis armaturae milites, quorum clypei laminis argenteis ornati erant

deinde, equites sagittarii, mille et ducenti. Tum levis armatura trium millium, pari ferme numero pars Cretenses, pars Tralles. Duo millia et quingenti Mysi sagittariis adiuncti erant. Extremum cornu claudebant quatuor millia mixti Cyrtaei funditores[5] et Elymaei sagittarii. Ab laevo cornu phalangitis adiuncti erant Gallograeci equites mille et quingenti: et similiter his armati duo millia Cappadocum; ab Ariarathe missi erant regi. Inde auxiliares mixti omnium generum duo millia et septingenti [6], et tria millia cataphractorum equitum, et mille alii equites, regia ala levioribus tegumentis suis equorumque, alio haud dissimili habitu: Syri plerique erant, Phrygibus et Lydis immixti. Ante hunc equitatum falcatae quadrigae et cameli, quos appellant dromadas [7]. His insidebant Arabes sagittarii, gladios habentes tenues, longos quaterna cubita, ut ex tanta altitudine contin-

et inducti, τὸ τῶν ἀργυρασπίδων πεζῶν τάγμα, διαφέρον τῇ τε τῶν ὅπλων λαμπρότητι καὶ τῇ τῶν ἀνδρῶν ἀρετῇ, Diodor. XVII, 57, ubi vid. Wessel. ἱππεῖς ἀργυράσπιδες apud Appian. Syr. 32. Conf. Polyb. V, 79, §. 4; Iustin. XII, 7, n. 6, et Intpp. Curt. IV, 13, n. 7 (ubi male *argyraspides* dicuntur, qui Arriano III, 2, ὑπασπιστῶν ἄγημα), et VIII, 5, n. 4.

5. *Cyrtaei funditores*: qui *Cyrtaei* forte sunt iidem, qui *Cyrtii* dicuntur XLII, 58 extr. (ubi Drak. suspicatur, ex hac gente, quae proprie ad regnum Antiochi Syriacum pertinuerit, Eumenem transfugas quosdam stipendio conductos Romanis auxilio adduxisse), et Κύρτιοι seu Κούρτιοι, in Media ληστρικὸν ἔθνος et σφενδονῆται egregii, Strab. XI, pag. 523; et XV, pag. 527; Polyb. V, 52, §. 5, ubi et Schweigh. suspicatur, eorum nomen superesse in *Curdorum* nomine.

6. *Inde auxiliares mixti duo millia et septingenti*; vide ad XXXIX, 7, n. 1. — *Tria millia cataphractorum equitum* (vid. n. 3), *et mille alii equites*, *regia ala* etc. forte eadem quae *sacra ala* dicebatur vel *sacrae alae equitum*, regis corpus tuentes, XLII, 58, 66; XLIV, 42 pr. Appiann Syr. 32, 57, ἵππος ἑταιρικὴ, Arriann. I, 19, et III, 11, τῶν ἑταίρων ἡ βασιλικὴ ἴλη et τῶν ἱππέων οἱ ἑταῖροι, equites amici seu ala amicorum. Alia *cohors regia* fuit n. 4.

7. *Et cameli, quos appellant dromadas*, κάμηλοι δρομάδες, ἱππάστριαι. De his eorumque usu in bellis vid. Bocharti Hierozoïcon, I, 2, n. 2 et 4; Schel. ad Hygin. p. 1096; Spanhem. de usu et pr. num. Diss. IV, p. 184;

gere hostem possent. Inde alia multitudo, par ei, quae in dextro cornu erat; primi Tarentini, deinde Gallograecorum equitum duo millia et quingenti, inde Neocretes mille [8], et eodem armatu Cares et Cilices mille et quingenti, et totidem Tralles, et tria millia caetratorum; Pisidae hi erant et Pamphylii et Lycii; tum Cyrtaeorum et Elymaeorum paria in dextro cornu locatis auxilia, et sexdecim elephanti modico intervallo distantes.

XLI. Rex ipse in dextero cornu erat [1]: Seleucum filium et Antipatrum fratris filium in laevo praeposuit: media acies tribus permissa, Minioni et Zeuxidi et Philippo magistro elephantorum. Nebula matutina, crescente die levata in nubes, caliginem dedit. Humor inde, ab austro velut, perfudit omnia. Quae nihil admodum Romanis, eadem perincommoda regiis erant. Nam et obscuritas lucis in acie modica Romanis non adimebat in omnes partes conspectum; et humor,

Diodor. XIX, p. 683, et t. II, p. 347, ubi vid. Wessel.

8. *Neocretes mille*, Νεοκρῆτες apud Polyb. V, 3, §. 1; V, 65, §. 7; V, 79, §. 10. Sunt, puto, νεήλυδες vel νεοσύλλογοι Κρῆτες, tirones Cretenses, vel Cretenses (qui mercede militare solebant) recens ad militiam conducti; vid. Schweigh. ad Polyb. — *Et eodem armatu*, scil. Cretensium, πλῆθος Κρητῶν τε καὶ Τραλλιανῶν (forte Τράλλων) καὶ Κιλίκων ἐς τὸν Κρητῶν τρόπον ἐσκευασμένων apud Appian. Syr. 32. — *Caetratorum*; vide ad XXI, 21, n. 6.

Cap. XLI. 1. *Rex ipse in dextero c.* c. etc. ita et apud Appian. Syr. 33. Hannibal omissus est, quem Livius, XXXVIII, 58, et Gell. V, 5, adfuisse fatentur; Glar. — In hac descriptione notat doctiss. vir *Guérin* multa esse impedita ac confusa, quae arguant Liv. non multum rei militaris scientem, addit vero forte hunc locum temporum iniuria fuisse corruptum. Quod quidem videtur confirmare observatio Glareani de Hannibale supra laudata. Hic animadvertendum est tamen, virum magnae fidei *Rollin* testari, Hist. Rom. t. VII, pag. 262, non huic potuisse proelio interesse Hannibalem, quem Rhodii in Pamphylia obsessum tenebant. Lem. *In laevo praeposuit*, scil. militibus, ducem constituit: τοῖς δ' ἐπὶ θάτερα ἐφειστήκει Σέλευκος apud Appian. — *Minio* Μένδις dicitur Appiano. *Zeuxis* Lydiae satrapa, nomine Antiochi; vid. Polyb. XVI, 1, 24; XXI, 13, 14; XXII, 7; Ioseph. Antt. XII, 3.

toto fere gravi armatu [2], nihil gladios aut pila hebetabat. Regii, tam lata acie, ne ex medio quidem cornua sua circumspicere poterant, nedum extremi inter se conspicerentur; et humor arcus fundasque et iaculorum amenta [3] emollierat. Falcatae quoque quadrigae, quibus se perturbaturum hostium aciem Antiochus crediderat, in suos terrorem verterunt. Armatae autem in hunc maxime modum erant [4]. Cuspides circa temonem ab iugo decem cubita exstantes [5], velut cornua, habebant, quibus, quidquid obvium daretur, transfigerent: et in extremis iugis binae circa eminebant falces; altera aequata iugo [6], altera inferior in terram devexa: illa, ut, quidquid ab latere obiiceretur, abscinderet; haec, ut prolapsos subeuntesque contingeret: item ab axibus rotarum utrinque binae eodem modo diversae deligabantur

2. *Toto fere gravi armatu*, quum omnes fere milites rom. graviter essent armati; vide supra ad XXI, 55, n. 2.

3. *Humor arcus fundasque et iaculorum amenta* (vide ad Sil. I, 318, et IV, 15) *emollierat*, sed, ut modo dixit Livius, *nihil gladios aut pila hebetabat* Romanorum, graviter fere armatorum. Sic et tela iaculatorum Polyb. III, 73, n. 3, corrupta et inutilia dicit facta humiditate, διὰ τὴν συνέχειαν τῆς νοτίδος, quia et pinnas et amenta rigorem elateremque amiserant: quod ibi iam notavit Schweigh. Conf. Front. Strat. IV, 7, n. 30.

4. *Falcatae quadrigae ..... armatae* (vide ad IX, 40, n. 12) *in hunc maxime modum erant* etc. conf. Curt. IV, 9, 4 seq. (ubi vid. Freinsh. et Schmieder.) Xenoph. Cyrop. VI, 1, n. 30, et Anabas. I, 8; Periz. in Curtio vind. pag. 163 seq. Stewech. ad Veget. III, 24; Diodor. XVII, 53, et Scheffer. de Re Vehic. II, 15.

5. *Cuspides circa temonem ab iugo X cubita exstantes:* verba X cubita iungi non possunt, quum sit enorme nec rei conveniens. Hinc Scheffer. l. l. emendat *cubito*, non male; sed vox *decem* ita prius fuisset posita; *II cubita* (duo seu bina), vel *cuspides circa temonem et ab iugo decem cubita e.*, h. e. quamque decem cuspidum exstantem unum cubitum, coni. Drak.

6. *Aequata iugo*, ita nimirum iugo aptata, ut cum eo pari altitudine a terra promineret. Mox *subeuntes*, h. e. ita iacentes, ut super eos currus veheretur. Lem. — *Ab axibus rot. utr. binae falces eodem modo diversae d.*, in modum earum, quae in iugis erant, ita ut ab axibus promineret altera falx aequata axi, altera inferior in terram devexa.

falces. Sic armatas quadrigas, quia, si in extremo, aut in medio locatae forent, per suos agendae erant, in prima acie, ut ante dictum est, locaverat rex. Quod ubi Eumenes vidit, haud ignarus pugnae, et quam anceps esset auxilii genus, si quis pavorem magis equis iniiceret, quam iusta adoriretur pugna, Cretenses sagittarios, funditoresque, et iaculatores equitum [7], non confertos, sed quam maxime possent dispersos, excurrere iubet; simul omnibus partibus tela ingerere. Haec velut procella, partim vulneribus missilium undique coniectorum, partim clamoribus dissonis, ita consternavit equos, ut repente, velut effrenati, passim incerto cursu ferrentur: quorum impetus et levis armatura, et expediti funditores et velox Cretensis momento declinabant; et eques insequendo tumultum ac pavorem equis camelisque, et ipsis simul consternatis, augebat, clamore et ab alia circumstantium turba multiplici adiecto. Ita medio inter duas acies campo exiguntur quadrigae; amotoque inani ludibrio, tum demum ad iustum proelium, signo utrinque dato, concursum est.

XLII. Ceterum vana illa res verae mox cladis causa fuit. Auxilia enim subsidiaria, quae proxima locata erant, pavore et consternatione quadrigarum territa, et ipsa in fugam versa, nudarunt omnia usque ad cataphractos equites [1]. Ad quos quum, dissipatis subsidiis, pervenisset equitatus romanus, ne primum qui-

7. *Cretenses sagittarios, funditoresque, et iaculatores equitum*, ex equitibus eos, qui iaculatores essent; nisi leg. *et iaculatores cum aliquot turmis equitum:* nam et infra quatuor diversa genera distinguuntur eorum, qui quadrigas illas expulerunt, *levis armatura*, *expediti funditores*, *velox Cretensis* et *eques*. — Ad hunc locum iure observat Doëring. non raro ab optimo quoque historiarum scriptore aliquid addi solere in sequentibus, quod in antecedentibus omissum fuerat. Lem.

Cap. XLII. 1. *Cataphractos equites*; vide ad cap. 40, n. 3. Mox delenda

dem impetum pars eorum sustinuerunt. Alii fusi sunt; alii propter gravitatem tegumentorum armorumque oppressi sunt. Totum deinde laevum cornu inclinavit; et turbatis auxiliaribus, qui inter equites, et quos appellant phalangitas, erant, usque ad mediam aciem terror pervenit. Ibi simul perturbati ordines [2], et impeditus intercursu suorum usus praelongarum hastarum (sarissas Macedones vocant); intulere signa romanae legiones, et pila in perturbatos coniecere. Ne interpositi quidem elephanti militem romanum deterrebant, assuetum iam ab Africis bellis et vitare impetum belluae, et ex transverso aut pilis incessere, aut, si propius subire posset, gladio nervos incidere. Iam media acies fere omnis a fronte prostrata erat, et subsidia circumita a tergo caedebantur, quum in parte alia fugam suorum, et prope iam ad ipsa castra clamorem paventium accepere. Namque Antiochus a dextro cornu, quum ibi fiducia fluminis nulla subsidia cerneret, praeter quatuor turmas equitum, et eas, dum applicant se suis, ripam nudantes, impetum in eam partem cum auxiliis et cataphracto equitatu fecit: nec a fronte tantum instabat, sed, circumito a flumine cornu [3], iam ab latere urgebat; donec fugati equites primum, deinde proximi peditum effuso cursu ad castra compulsi sunt.

XLIII. Praeerat castris M. Aemilius tribunus militum, M. Lepidi filius, qui post paucos annos pontifex maximus factus est. Is, qua fugam cernebat suorum [1], cum praesidio omni occurrit, et stare primo,

forte verba *pars eorum*, certe *pars*, et deinde alterutrum *sunt*; Crever. et Gron.

2. *Ibi simul ac perturbati ordines sunt.* — *Praelongarum hastarum*, *sarissarum*; vide ad IX, 19, n. 2. — *Nervos*, nempe *poplitum*. Lem.

3. *Circumito a flumine cornu*; vide ad VIII, 17, n. 5.

Cap. XLIII. 1. *Suorum.* Hanc le-

deinde redire in pugnam, iubebat, pavorem et turpem fugam increpans. Minae exinde erant, in perniciem suam caecos ruere, ni dicto parerent. Postremo dat signum suis, ut primos fugientium caedant; turbam insequentium ferro et vulneribus in hostes redigant. His maior timor minorem vicit. Ancipiti coacti metu[2] primo constiterunt; deinde et ipsi redierunt in pugnam, et Aemilius cum suo praesidio (erant autem duo millia virorum fortium) effuse sequenti regi acriter restitit. Et Attalus, Eumenis frater, a dextro cornu, a quo laevum hostium primo impetu fugatum fuerat, ut ab sinistro fugam suorum, et tumultum circa castra vidit, in tempore cum ducentis equitibus advenit[3]. Antiochus, postquam et eos, quorum terga modo viderat, repetentes pugnam, et aliam et a castris et ex acie affluentem turbam conspexit, in fugam vertit equum. Ita utroque cornu victores Romani per acervos corporum (quos in media maxime acie cumulaverant, ubi et robur fortissimorum virorum, et arma gravitate fugam impedierant) pergunt ad castra diripienda. Equites primi omnium Eumenis, deinde et alius equitatus toto passim campo sequuntur hostem, et postremos, ut quosque adepti sunt, caedunt. Ceterum fugientibus maior pestis, intermixtis quadrigis elephantisque et camelis, erat et sua ipsorum turba; quum, solutis ordinibus, velut caeci super alios alii ruentes, incursu belluarum obtererentur. In castris quoque ingens et maior prope quam in acie caedes est edita. Nam et primorum fuga

ctionem recte pro *sociorum*, quod dederat Frobenius sine omni veterum librorum auctoritate, revocasse Gelenium fidem facit Drak. LEM. — *Minae exinde erant*, minabatur.

2. *Ancipiti coacti metu;* vide ad I, 25, n. 4.

3. *In tempore cum ducentis e. a.;* vide ad II, 47, n. 4.

in castra maxime inclinavit; et huius fiducia multitudinis, qui in praesidio erant, pertinacius pro vallo pugnarunt. Retenti in portis valloque, quae se impetu ipso capturos crediderant, Romani, postquam tandem perruperunt, ab ira graviorem ediderunt caedem [4].

XLIV. Ad quinquaginta millia peditum caesa eo die dicuntur [1], equitum tria millia; mille et quadringenti capti, et quindecim cum rectoribus elephanti. Romanorum aliquot vulnerati sunt; ceciderunt non plus trecenti pedites, quatuor et viginti equites, et de Eumenis exercitu quinque et viginti. Et illo quidem die victores, direptis hostium castris, cum magna praeda in sua reverterunt; postero die spoliabant caesorum corpora, et captivos contrahebant. Legati ab Thyatira et a Magnesia ad Sipylum [2], ad dedendas urbes venerunt. Antiochus, cum paucis fugiens, in ipso itinere pluribus congregantibus se, modica manu armatorum media ferme nocte Sardes contendit. Inde, quum audisset, Seleucum filium et quosdam amicorum Apameam praegressos, et ipse quarta vigilia cum coniuge ac filia [3] petit Apameam, Zenoni tradita custodia urbis, Timone Lydiae praeposito: quibus spretis, consensu oppidanorum et militum, qui in arce erant, legati ad consulem missi sunt.

XLV. Sub idem fere tempus, et ab Trallibus, et a Magnesia, quae super Maeandrum est [1], et ab Epheso

4. *Ab ira graviorem e. c.;* vide ad I, 1, n. 5.

Cap. XLIV. 1. *Ad L millia p. c. dicuntur;* alium numerum edit Appian. Syr. 36; alium Iustin. XXXI, 8; eundem Eutrop. IV, 2. — *Equitum IV millia* ex cod. Mogunt. recepit Aldus: sed reliqui MSS. et primae edd. et Eutrop. l. l. adversantur. — *XV cum rectoribus elephanti* capti, ceterique interfecti; vid. Appian. — *De Eumenis exercitu XXV*, forte *XV* ex Appiano.

2. *A Magnesia ad Sipylum;* vide ad XXXVI, 43, n. 4.

* 3. *Cum coniuge ac filia;* conf. ad XXXVI, 11.

Cap. XLV. 1. *Ab Trallibus et a Magnesia, quae super Maeandrum*

legati ad dedendas urbes venerunt. Reliquerat Ephesum Polyxenidas, audita pugna, et, classe usque ad Patara Lyciae pervectus, metu stationis rhodiarum navium, quae ad Megisten erat, in terram egressus, cum paucis itinere pedestri Syriam petiit. Asiae civitates in fidem consulis ditionemque populi romani sese tradebant. Sardibus iam consul erat. Eo et P. Scipio ab Elaea, quum primum pati laborem viae potuit, venit. Sub idem fere tempus, caduceator ab Antiocho [2] per P. Scipionem a consule petiit impetravitque, ut oratores mittere liceret regi. Paucos post dies Zeuxis, qui praefectus Lydiae fuerat, et Antipater fratris filius, venerunt. Hi, prius Eumene convento, quem, propter vetera certamina, aversum maxime a pace credebant esse, et placatiore eo et sua et regis spe invento, tum P. Scipionem, et per eum consulem adierunt; praebitoque iis petentibus frequenti consilio ad mandata edenda, « Non tam, quid » ipsi dicamus, habemus, inquit Zeuxis, quam ut a » vobis quaeramus, Romani, quo piaculo expiare » errorem regis, pacem veniamque impetrare a vi» ctoribus possimus. Maximo semper animo victis » regibus populisque ignovistis. Quanto id maiore et » placatiore animo decet vos facere in hac victoria, » quae vos dominos orbis terrarum fecit? Positis iam » adversus omnes mortales certaminibus, haud secus » quam deos, consulere et parcere vos generi humano

est; vide ad XXVII, 32, n. 1, et XXXVI, 43, n. 4.

2. *Caduceator ab Antiocho*; vide ad XXVII, 5, n. 4. Ad seqq. cf. Polyb. XXI, 13. — *Antipater fratris* Antiochi *filius*; conf. Polyb. V, 79, 82, 87; XVI, 18; XXI, 13, 14; XXII, 7. — *Placatiore eo et sua et regis spe*, quam ipsi et Antiochus speraverant. — *Nam tam quid ipsi dicamus, habemus* etc. aliquid scabri in oratione esse videtur, et nescio utrum placere possit *non tam habemus, quid dicamus, quam ut quaeramus*; Drak. Forte leg. *iam* pro *tam*. — *Non tam* edidit Rup., nescio an primus; recte quidem. E. T.

» oportet ». Iam ante quam legati venirent, decretum erat, quid responderetur: respondere Africanum placuit [3]. Is in hunc modum loquutus fertur: « Romani ex iis, quae in deum immortalium potestate » erant, ea habemus quae dii dederunt. Animos, » qui nostrae mentis sunt [4], eosdem in omni fortuna » gessimus gerimusque; neque eos secundae res ex» tulerunt, nec adversae minuerunt. Eius rei, ut » alios omittam, Hannibalem vestrum vobis darem » testem, nisi vos ipsos dare possem. Postquam Hel» lespontum traiecimus, prius quam castra regia, » prius quam aciem videremus, quum communis » Mars et incertus belli eventus [5] esset, de pace vobis » agentibus, quas pares paribus ferebamus conditio» nes, easdem nunc victores victis ferimus. Europa » abstinete, Asiaque omni, quae cis Taurum montem » est, decedite. Pro impensis deinde in bellum factis » quindecim millia talentum Euboicorum [6] dabitis; » quingenta praesentia, duo millia et quingenta,

3. *Respondere* P. Scipionem *Africanum placuit. Is* etc. conf. Polyb. XXI, 14, et Appian. Syr. 38.

4. *Animos, qui nostrae mentis sunt*, cogitandi agendique rationem, quae non tam a divina, quam a nostra *mente*, intelligentia ac deliberatione, pendet; vel affectiones sensusque, qui nostrae *menti*, animo, proprii sunt et consentanei, *eosdem in omni fortuna gessimus*, aequabiles sibique constantes, quos *neque secundae res extulerunt, nec adversae minuerunt*. Cf. XXX, 42; ad XXVII, 14, n. 1, et Horat. Od. II, 3, 1. Ernesti conferebat ex IX, 9, *dii vobis mentem ademerunt et si sana mens fuisset*, aut legendum putabat *nostri moris*, coll. cap. 36, *c. ignarus* et *animi Scipionis et moris romani*. Nihil horum satis aptum videtur.

5. *Communis Mars et incertus belli eventus*; vid. V, 12, n. 1.

6. *Quindecim millia talentum Euboicorum* (vide ad XXXIV, 50, n. 2), extemplo 500, tum 2,500 post confirmatam a senatu rom. pacem (vid. cap. 55), deinde 12,000 *per XII annos*, quod praeter Polyb. et Appian. etiam tradit Diodor. Legat. 9, ubi Wessel. Opp. t. II, pag. 621, frustra sollicitat verba Appiani. Hinc etiam inf. XXXVIII, 38, non nisi reliqua *XII* millia postulantur; et Eumenis nomine non *CCCC*, ut h. l., sed *CCCL*; unde probabile fit, huic etiam partem summae (*L* talenta) statim vel mox solutam fuisse. Sed cur

» quum senatus populusque romanus pacem com-» probaverint, millia deinde talentum per duodecim » annos 7. Eumeni quoque reddi quadringenta ta-» lenta, et quod frumenti reliquum ex eo quod patri » debitum est, placet. Haec quum pepigerimus, fa-» cturos vos ut pro certo habeamus, erit quidem » aliquod pignus, si obsides viginti nostro arbitratu » dabitis: sed nunquam satis liquebit nobis, ibi pacem » esse populo romano, ubi Hannibal erit. Eum ante » omnia deposcimus. Thoantem quoque Aetolum, con-» citorem aetolici belli, qui et illorum fiducia 8 vos, » et vestrâ illos in nos armavit, dedetis, et cum eo » Mnasilochum Acarnana et Chalcidenses Philonem » et Eubulidam. In deteriore sua fortuna pacem faciet » rex, quia serius facit, quam facere potuit. Si nunc » moratus fuerit, sciat, regum maiestatem difficilius » ab summo fastigio ad medium detrahi, quam a » mediis ab ima praecipitari ». Cum his mandatis ab rege missi erant legati, ut omnem pacis conditionem acciperent. Itaque Romam mitti legatos placuit. Consul in hiberna exercitum Magnesiam ad Maeandrum et Tralles Ephesumque divisit 9. Ephesum ad consulem

h. l. *Euboica talenta* memorantur, et infra XXXVIII, 38? vid. ibi not. 10.

7. *Millia deinde talentum* (ex emendat. Grut.) singula, seu mille talenta quovis anno, *per* seu intra *XII annos*; vide ad XXIX, 19, n. 5, et conf. Polyb. *mille* edd. vett. A MSS. fere omnibus vox abest. *Millena talenta* conj. Budaeus de asse, III, 303.

8. *Thoantem quoque Aetolum, concitorem aetolici belli, qui et illorum* Aetolorum *fiducia* etc. conf. XXXV, 12, 32; XXXVI, 7, 26; Polyb. XXII, 14, §. 13. — *Mnasilochum* (Dor. pro *Mnesilochum*) pro vulg. *Mnasimachum* reposui hoc loco, et XXXVIII, 38, praeeunte Crever. et prob. Drak. quia *Mnesilochus* nominatur XXXVI, 11, 12, et Μνασίλοχος Polyb. XXI, 14, §. 7, et XXII, 26, §. 11. — *Chalcidenses Philonem et Eubulidam*; ita et Polyb. iisdem locis.

9. *Consul in hiberna exercitum Magnesiam ..... divisit*, « ut II, 14; VI, 3; IX, 27; XXVIII, 2, n. 8; XLV, 26; et οἱ Ῥωμαῖοι διεῖλον τὰς δυνάμεις ap. Polyb. XXI, 14, §. 10. *Dimisit* cod. Voss. ut XXVIII, 4; XLII, 67; XLIII, 23; XLV, 9 ». Drak. Ver-

paucos post dies obsides ab rege adducti sunt; et legati, qui Romam irent, venerunt. Eumenes quoque eodem tempore profectus est Romam, quo legati regis. Sequutae eos sunt legationes omnium Asiae populorum.

XLVI. Dum haec in Asia geruntur, duo fere sub idem tempus cum triumphi spe proconsules de provinciis Romam redierunt, Q. Minucius ex Liguribus, M.' Acilius ex Aetolia. Auditis utriusque rebus gestis, Minucio negatus triumphus, Acilio magno consensu decretus [1]; isque triumphans de rege Antiocho et Aetolis urbem est invectus. Praelata sunt in eo triumpho signa militaria ducenta triginta, et argenti infecti tria millia pondo, signati tetradrachmum atticum centum tredecim millia, cistophorum ducenta quadraginta octo, vasa argentea caelata multa magnique ponderis. Tulit et supellectilem regiam argenteam ac vestem magnificam; coronas aureas, dona sociarum

ba *in hiberna* ignorat Polyb. XXI, 14, §. 10, ubi Schweigh. haec notavit: « Mirum est sane, mense Aprili exeunte (nam per totum mensem Martium in Europa remanserat Scipio, et deinde iam ante pugnam ad exercitum advenerat, ut docet Polyb. XXI, 10, §. 11, et XXI, 11, §. 1) *hiberna* commemorare; nisi aut valde turbatum tunc temporis calendarium rom. statuamus, aut dicamus, *hiberna* a Livio generaliori quadam notione usurpari pro *stativis* vel *mansione sub tectis*, quam vernaculo sermone *cantonnements* vocamus ». Lem.

Cap. LXVI. 1. *Acilio magno consensu decretus triumphus*, in cuius memoriam Acilius tabulam fixit, Saturniis versibus descriptam, e quibus unum nobis servavit Atil. Fortunat. in Putschii Gramm. antt. pag. 2680, hunc scilicet, « fundit, fugat, prosternit maximas legiones ». Lem. — *Signati tetradrachmorum atticorum CXIII millia*; vide ad XXXIV, 52, n. 5. — *Cistophororum ducenta quadraginta octo*, scil. millia. Conf. cap. 58, et XXXIX, 7 pr. *Cistophorus* nummus asiaticus, pondere et pretio tetradrachmi, sic dictus, quod in altera eius parte κιστοφόροι essent expressi cum mystica Bacchi cista, ut in altera fere cetera Orgiorum Baccharumque instrumenta; vid. Ernesti Clav. Cic.; Eckhel. Doctr. Num. t. IV, cap. 18, pag. 352 sq. Cuperi Obss. IV, 16; Goëz. Epist. de Re num. p. 30, et Raschii Lex. r. num. tom. I, P. post. p. 552 sq. — *Vasa argentea caelata*; vid. IX, 40, n. 1.

civitatium, quadraginta quinque; spolia omnis generis: captivos nobiles, Aetolos et regios duces, sex et triginta duxit [2]. Damocritus Aetolorum dux paucos ante dies, quum e carcere nocte effugisset, in ripa Tiberis consequutis custodibus, prius quam comprehenderetur, gladio se transfixit. Milites tantum, qui sequerentur currum, defuerunt: alioqui magnificus et spectaculo et fama rerum triumphus fuit. Huius triumphi minuit laetitiam nuntius ex Hispania tristis, adversa pugna in Vastetanis [3], ductu L. Aemilii proconsulis, apud oppidum Liconem cum Lusitanis sex millia de exercitu romano cecidisse; ceteros, paventes intra vallum compulsos, aegre castra defendisse, et in modum fugientium magnis itineribus in agrum pacatum reductos. Haec ex Hispania nuntiata. Ex Gallia legatos Placentinorum et Cremonensium L. Aurunculeius praetor in senatum introduxit [4]. Iis querentibus inopiam colonorum, aliis belli casibus, aliis morbo absumptis, quosdam taedio accolarum Gallorum reliquisse colonias, decrevit senatus, *Vti C. Laelius consul, si ei videretur, sex millia familiarum conscriberet,*

2. *Captivos nobiles, Aetolos et regios duces, XXXVI duxit; Damocritus* etc. sed *principes Aetolorum XLIII, inter quos Domocritus et frater eius erant, Romam deducti* sup. c. 3, ubi Drakenb. haec adnotavit: « Licet Livius, cap. 46, unius tantum Damocriti, tanquam praecipui, meminerit, qui nocte effugerit a carcere, potuerunt tamen et alii cum eo evasisse, qui vel non retracti sunt, vel pariter se interemerunt. Potuerunt etiam quidam eorum, qui Romam deducti sunt, vel ex vulnere, vel ex morbo ante triumphum obiisse. Potuit etiam Livius, sui oblitus, alios annales utroque loco sequutus esse; quod et ex diversa captivorum descriptione verisimile redditur. Numerorum notas invitis MSS. erroris suspectas habet Pigh. in Annalibus ad an. 563 ».

3. *In Vastetanis*; al. *Vacetanis. Vastetani*, forte iidem qui *Bastetani*, seu *Bastitani*, a *Bastis* opp. (hod. *Baza*) dicuntur, in Hispania Baetica ad fines Tarraconensis, finitimi Bastulis; vid. Ptol. II, 7; Strab. III, 4, p. 141, 156, 162, 163; Plin. III, 2 et 3. — *L. Aemilii proconsulis*, ut apud Oros. IV, 20. Vide ad XXVIII, 38, n. 4.

4. *Praetor in senatum introduxit*; vide ad III, 4, n. 2.

quae in eas colonias dividerentur, et ut L. Aurunculeius praetor triumviros crearet ad eos colonos deducendos. Creati M. Atilius Serranus, L. Valerius P. F. Flaccus, L. Valerius C. F. Tappo.

XLVII. Haud ita multo post, quum iam consularium comitiorum appeteret tempus [1], C. Laelius consul ex Gallia Romam rediit. Is non solum, ex facto absente se senatusconsulto, in supplementum Cremonae et Placentiae colonos scripsit, sed, ut novae coloniae duae in agrum, qui Boiorum fuisset, deducerentur, et retulit, et auctore eo Patres censuerunt. Eodem tempore L. Aemilii praetoris literae [2] allatae de navali pugna ad Myonnesum facta, et L. Scipionem consulem exercitum in Asiam traiecisse. Victoriae navalis ergo in unum diem supplicatio decreta est; in alterum diem, quod exercitus romanus tum primum in Asia posuisset castra, ut ea res prospera et laeta eveniret. Vicenis maioribus hostiis in singulas supplicationes sacrificare consul est iussus. Inde consularia comitia magna contentione habita. M. Aemilius Lepidus petebat [3] adversa fama hominum, quod provinciam Siciliam petendi causa, non consulto senatu, ut sibi id facere licerct, reliquisset. Petebant cum eo M. Fnlvius Nobilior, Cn. Manlius Vulso, M. Valerius Messalla. Fulvius consul unus creatur, quum ceteri centurias non explessent [4]; isque postero die Cn. Manlium, Lepido deiecto (nam

Cap. XLVII. 1. *Comitiorum appeteret tempus;* vide ad V, 19, n. 2. — *In agrum, qui Boiorum fuisset* etc. h. e. Bononiam. Cf. cap. 57.

2. *L. Aemilii* Regilli *praetoris literae* etc. conf. c. 29 sq.

3. *M. Aemilius Lepidus petebat* (vid. ad XXXV, 10, not. 1) *adversa*, etc. Forsitan festinavit Romam redire, quod se potentes et gratiosos competitores habiturum videbat: quae sine dubio causa fuit, cur vel integro anno ante comitia relinqueret provinciam, non exspectato successore (conf. ad XXXVI, 2, et XXXVII, 2), petitionemque adornaret; Duk.

4. *Quum ceteri centurias non explessent;* vide ad III, 64, n. 3. — *Lepido deiecto;* vide ad III, 35, n. 10. — *Messalla tacuit,* sponde de-

Messalla tacuit), collegam dixit. Praetores exinde facti, duo Q. Fabii, Labeo et Pictor [5] (flamen Quirinalis eo anno inauguratus fuerat), M. Sempronius Tuditanus, Sp. Postumius Albinus, L. Plautius Hypsaeus, L. Baebius Dives.

XLVIII. M. Fulvio Nobiliore et Cn. Manlio Vulsone consulibus, Valerius Antias auctor est [1], rumorem celebrem Romae fuisse, et paene pro certo habitum, recipiendi Scipionis adolescentis causa [2], consulem L. Scipionem et cum eo P. Africanum in colloquium evocatos regis, et ipsos comprehensos esse; et, ducibus captis, confestim ad castra romana exercitum ductum, eaque expugnata, et deletas omnes copias Romanorum esse: ob haec Aetolos sustulisse animos, et abnuisse imperata facere, principesque eorum in Macedoniam et in Dardanos et in Thraciam ad conducenda mercede auxilia profectos: haec qui nuntiarent Romam, A. Terentium Varronem et M. Claudium Lepidum ab A. Cornelio propraetore ex Aetolia missos esse. Subtexit deinde fabulae huic [3], legatos Aetolos in senatu inter cetera hoc quoque interrogatos esse, unde audissent, imperatores romanos in Asia captos ab

stitit a petitione. — *Collegam dixit* Manlium Fulvius; vide ad VII, 24, n. 6.

5. *Duo Q. Fabii Labeo et Pictor*, ut cap. 50, 51, et 45. 44, quibus locis *N. Fabii* emend. Spanhem. de usu et pr. num. Diss. X, pag. 26, al. 514. Sed copiose et docte adversus eum disputavit Duk. — *Flamen Quirinalis eo anno inauguratus erat*; nempe Fabius Pictor, qui postremo nominatus est loco, ut patet ex c. 50 et 51, infra. Sed clarior, ut observat Crev., fuisset oratio, si huic membro *hic* praepositus fuisset. Lem.

Cap. XLVIII. 1. *Valerius Antias auctor est*; vide ad II, 58, n. 1.

2. *Recipiendi Scipionis adol. c.*; cf. cap. 34 et 57.

3. *Subtexit deinde fabulae huic*; c. Mog. *subiecit*, ut *addere* et *adiicere fabulae*, I, 11, et V, 22. Sed *texere* eiusque composita eleganter ad ingenii opera transferuntur; vid. Broukh. ad Tibull. IV, 1, 211.

Antiocho rege, et exercitum deletum esse; Aetolos respondisse, ab suis legatis se, qui cum consule fuerint, certiores factos. Rumoris huius quia neminem alium auctorem habeo, neque affirmata res mea opinione sit, nec pro vana praetermissa.

XLIX. Aetoli legati in senatum introducti, quum et causa eos sua et fortuna hortaretur, ut confitendo seu suae culpae seu errori veniam peterent supplices [1], orsi a beneficiis in populum romanum, et prope exprobrantes virtutem suam in Philippi bello, et offenderunt aures insolentia sermonis, et eo, vetera et obliterata repetendo, rem adduxerunt, ut haud paulo plurimum maleficiorum gentis, quam beneficiorum memoria subiret animos Patrum, et, quibus misericordia opus erat, iram et odium irritarent. Interrogati ab uno senatore [2], *permitterentne arbitrium de se populo romano?* deinde ab altero, *habiturine eosdem, quos populus romanus, socios et hostes essent?* nihil ad ea respondentes, egredi templo iussi sunt [3]. Conclamatum deinde prope ab universo senatu est, *totos adhuc Antiochi Aetolos esse, et ex unica ea spe pendere animos eorum. Itaque bellum cum haud dubiis hostibus gerendum, perdomandosque feroces animos esse.* Etiam illa res accendit, quod eo ipso tempore, quo pacem ab Romanis petebant, Dolopiae atque Athamaniae bellum inferebant. Senatuscon-

Cap. XLIX. 1. *Fortuna hortaretur, ut.... peterent*; in Voss. Lov. 2, et Gaërt. *hortaretur petere*, quod dictum, ut *edixerunt descendere* XL, 38, n. 3; *petere se posse uti* XLIV, 14; *pactum traiicere* XXXI, 7, et similia, Graecorum more dicta, quae notavi ad Tac. Ann. XI, 1, n. 4. Conf. Drak. et de verbo *hortari* iuncto cum infin. Intpp. Ned. Phoc. 1, et Val. Maxim. III, 3 pr. Tò *ut* in solo MS. Lov. 5 exstat.

2. *Interrogati ab uno senatore*; vide ad XXX, 22, n. 2.

3. *Egredi templo iussi sunt*; vide ad I, 6, n. 6. — *Totos adhuc Antiochi Aetolos esse*; vide ad III, 36, n. 4. — *Ex unica ea spe*, posita sc. in Antiochi potestate et tutela. Lem.

sultum in M'. Acilii sententiam, qui Antiochum Aetolosque devicerat, factum est, *ut Aetoli eo die iuberentur proficisci ab Vrbe, et intra quintumdecimum diem Italia excedere.* A. Terentius Varro ad custodiendum iter eorum missus, denuntiatumque, *si qua deinde legatio ex Aetolis, nisi permissu imperatoris, qui eam provinciam obtineret, et cum legato romano, venisset Romam, pro hostibus omnes futuros.* Ita dimissi Aetoli.

L. De provinciis deinde consules retulerunt: sortiri eos Aetoliam et Asiam placuit [1]. Qui Asiam sortitus esset, exercitus ei, quem L. Scipio haberet, est decretus, et in eum supplementum quatuor millia peditum romanorum, ducenti equites, et sociorum ac latini nominis octo millia peditum, et quadringenti equites; his copiis ut bellum cum Antiocho gereret. Alteri consuli exercitus, qui erat in Aetolia, est decretus, et, ut supplementum scriberet, permissum, civium sociorumque eundem numerum, quem collega. Naves quoque idem consul, quae priore anno paratae erant, ornare [2] iussus ac ducere secum; nec cum Aetolis solum bellum gerere, sed etiam in Cephalleniam insulam traiicere. Mandatum [3] eidem, si per commodum reipublicae facere posset, ut ad comitia Romam rediret. Nam, praeterquam quod magistratus annui subrogandi essent, censores quoque placere creari. Si qua res eum teneret, senatum certiorem faceret, se ad comitiorum tempus [4]

CAP. L. 1. *Sortiri eos Aetoliam*, etc. vide ad III, 2, n. 1.

2. *Naves quoque idem consul.... ornare*; vide ad IX, 40, n. 12.

3. *Mandatum eidem, si* etc. Ediderе Drak. et Doëring. *mandatum eidem ut, si* repetita mox vocula *ut*, quod Livio frequens esse Drak. contendit, lectorem remittens ad XXII, 11, n. 4, ubi multa exempla collegit. LEM. — *Per commodum reipublicae*; vide ad XXX, 29, n. 3.

4. *Ad comitiorum tempus occurrere*; vide ad XXI, 61, n. 1.

occurrere non posse. Aetolia M. Fulvio, Asia Cn. Manlio sorte evenit. Praetores deinde sortiti sunt, Sp. Postumius Albinus urbanam et inter peregrinos [5], M. Sempronius Tuditanus Siciliam, Q. Fabius Pictor flamen Quirinalis Sardiniam, Q. Fabius Labeo classem, L. Plautius Hypsaeus Hispaniam citeriorem, L. Baebius Dives Hispaniam ulteriorem. Siciliae legio una et classis, quae in ea provincia erat, decreta, et ut duas decumas frumenti novus praetor imperaret Siculis; earum alteram in Asiam, alteram in Aetoliam mitteret. Idem ab Sardis exigi, atque ad eosdem exercitus id frumentum, ad quos Siculum, deportari iussum. L. Baebio supplementum in Hispaniam datum mille romani pedites, equites quinquaginta, et sex millia peditum latini nominis, ducenti equites. Plautio Hypsaeo in Hispaniam citeriorem mille romani dati sunt pedites, duo millia socium latini nominis, et ducenti equites: cum his supplementis ut singulas legiones duae Hispaniae haberent. Prioris anni magistratibus, C. Laelio cum suo exercitu prorogatum in annum imperium est: prorogatum et P. Iunio propraetori in Etruria cum eo exercitu, qui in provincia esset, et M. Tuccio propraetori in Bruttiis et Apulia.

LI. Prius quam in provincias praetores irent, certamen inter P. Licinium [1] pontificem maximum fuit et Q. Fabium Pictorem flaminem Quirinalem, quale patrum memoria inter L. Metellum et Postumium

5. *Postumius Albinus urbanam et inter peregrinos*, sc. provinciam; vide ad II, 40, n. 9. et XXIV, 44, n. 1. Sed altera praetura mox Q. Fabio decernitur; vid. cap. 51, n. 3. — *Vt singulas legiones duae Hispaniae haberent*, scil. ut unam legionem haberet Hispania tam citerior quam ulterior. Lem.

Cap. LI. 1. *Certamen inter P. Licinium... P. Licinius tenuit*; vid. Epit. XIX, et ad XXIV, 8, n. 4.

Albinum fuerat. Consulem illum, cum C. Lutatio collega in Siciliam ad classem proficiscentem, ad sacra retinuerat Metellus pontifex maximus; praetorem hunc, ne in Sardiniam proficisceretur, P. Licinius tenuit. Et in senatu, et ad populum magnis contentionibus certatum est; et imperia inhibita ultro citroque, et pignera capta [2], et mulctae dictae, et tribuni appellati, et provocatum ad populum est. Religio ad postremum vicit, ut dicto audiens esset flamen pontifici; et mulctae ex iussu populi remissae. Ira provinciae ereptae [3] praetorem magistratu abdicare se conantem Patres auctoritate sua deterruerunt, et, ut ius inter peregrinos diceret, decreverunt. Delectibus deinde intra paucos dies (neque enim multi milites legendi erant) perfectis, consules praetoresque in provincias proficiscuntur. Fama deinde de rebus in Asia gestis temere vulgata sine auctore, et post dies paucos nuntii certi literaeque imperatoris Romam allatae; quae non tantum gaudium ab recenti metu attulerunt (desierant enim victum in Aetolia metuere), quam averterunt famam [4]; quod ineuntibus id bellum gravis hostis et suis viribus, et quod Hannibalem rectorem militiae haberet, visus fuerat.

2. *Imperia inhibita ultro citroque* (vide ad III, 38, n. 2:), *et pignera capta*; vide ad III, 38; n. 11.

3. *Ira provinciae ereptae*; vide ad I, 5, n. 5. — *Vt ius inter* cives et *peregrinos diceret*; conferendum ad cap. 50, n. 5.

4. *Quae non tantum gaudium ab recenti metu* (vide ad I, 1, n. 5.) *attulerunt* (*desierant enim* Romani Antiochum *victum in Aetolia metuere*), *quam averterunt famam*; forte cum Ruben. et Gron. leg.. *quum a vetere fama, quod ineuntibus*, etc. Praeterea suspicor *victum cum Aetolis* pro *victum in Aetolia*: nam non *in Aetolia* victus Antiochus, sed ad Thermopylas in Locride, a M'. Acilio Glabrione cos. vid. XXXVI, 15-19, et inf. cap. 58 extr. — *Averterunt*, h. e. irritam reddiderunt, *famam*, scil. vulgatam de hoc bello hominum opinionem, quod ab initio belli formidandus visus erat Antiochus, non tantum suis viribus, sed quod Annibalis consilio regeretur. Ceterum, Rubenii coniectura Crev. et Drak. admodum videtur probabilis. LEM.

Nihil tamen aut de consule mittendo in Asiam mutandum, aut minuendas eius copias, censuerunt, metu, ne cum Gallis foret bellandum [5].

LII. Haud multo post M. Aurelius Cotta, legatus L. Scipionis, cum Antiochi regis legatis, et Eumenes rex Rhodiique Romam venerunt. Cotta in senatu primum, deinde in concione iussu Patrum, quae acta in Asia essent, exposuit. Supplicatio inde in triduum decreta est, et quadraginta maiores hostiae immolari iussae. Tum omnium primum Eumeni senatus datus est [1]. Is quum breviter et egisset gratias Patribus, *quod obsidione se ac fratrem exemissent, regnumque ab iniuriis Antiochi vindicassent*, et gratulatus esset, *quod mari terraque prospere res gessissent, quodque regem Antiochum, fusum fugatumque et exutum castris, prius Europa, post et Asia, quae cis Taurum montem est [2], expulissent*; *sua* deinde *merita malle eos ex imperatoribus suis legatisque, quam se commemorante, cognoscere*, dixit. Haec approbantibus cunctis, iubentibusque dicere ipsum, omissa in id verecundia [3], *quid sibi a senatu populoque romano tribui aequum censeret; propensius cumulatiusque, si quo possit, prout eius merita sint, senatum facturum;* ad ea rex: *Si ab aliis sibi praemiorum optio deferretur,*

5. *Ne cum Gallis foret bellandum*, cum Gallograecia, qui Antiochum auxiliis iuverant; vid. cap. 18, 40, 60; XXXVIII, 12 et 15 seqq. Appian. Syr. 32.

Cap. LII. 1. *Eumeni senatus datus est*; vid. VIII, 5, n. 1. Ad haec et seqq. conf. Polyb. XXII, 1. — *Quod obsidione se ac fratrem* Attalum *exemissent*; videndum supra ad caput 18.

2. *Quae cis Taurum montem est*; vide ad III, 2, n. 1.

3. *Omissa in id verecundia*, hac de re, qua illam causam, in ea re, hactenus; Bauer. — *Si quo possit.... senatum facturum*, vide ad XXVI, 9, n. 5. — *Prout eius merita sint*, quum tanta eius merita sint: nisi potius leg. *quam eius merita sint*; Crever. — *Si* etiam tum si *ab aliis sibi optio p. deferretur*.... nunc ergo *multo magis*; Bauer. Cf. ad V, 51, n. 1, et XXXVI, 29, n. 1.

libenter, data modo facultate consulendi senatum romanum, consilio amplissimi ordinis usurum fuisse, ne quid aut immoderate cupisse [4], *aut petisse parum modeste videri posset; verum enimvero, quum ipsi daturi sint, multo magis munificentiam eorum in se fratresque suos ipsorum arbitrii debere esse.* Nihil hac oratione eius Patres conscripti deterriti sunt, quo minus dicere ipsum iuberent: et quum aliquandiu, hinc indulgentia, hinc modestia, inter permittentes in vicem [5], non magis mutua, quam inexplicabili [6] facilitate, certatum esset, Eumenes templo excessit [7]. Senatus in eadem perstare sententia, ut *absurdum esse* diceret, *ignorare regem, quid sperans, aut petens venerit. Quae accommodata regno suo sint, ipsum optime scire; Asiam longe melius, quam senatum, nosse. Revocandum igitur et cogendum, quae vellet, quaeque sentiret, expromere.*

LIII. Reductus a praetore in templum rex et dicere iussus [1]: « Perseverassem, inquit, tacere, Patres conscripti, nisi Rhodiorum legationem mox vocaturos vos scirem, et, illis auditis, mihi necessitatem fore dicendi. Quae quidem eo difficilior oratio erit, quod ea postulata eorum futura sint, ut non solum

4. *Immoderate cupisse, aut petisse parum modeste*: moderatio est cupiditatum, modestia orationis; Bauer. — *Ipsorum arbitrii debere esse*; vide ad III, 62, n. 5.

5. *Inter permittentes in vicem*; vide ad IX, 43, n. 4.

6. *Inexplicabili facilitate*; vide ad III, 70, n. 1. *Inexplicabili*, cuius ratio haud facile inveniri posset, aut potius perpetua, finem non habitura, ut forte *inexplicabile odium*, quod XXXIX, 51, legitur in multis MSS. et edd. ante Ascens. et Ald. qui ex c. Mog. recepere *inexpiabile*; vide ad Tacit. Ann. III, 73, n. 2. « *Inexplicabili*, cuius exitus, finis, non reperiretur; qua nihil omnino perficeretur, quia neutra pars alteri cederet »; Bauer.

7. *Eumenes templo excessit*; vide ad I, 6, n. 6. — *Ut absurdum esse diceret*, forte *et absurdum esse dicere*; Iac. Gronov.

Cap. LIII. 1. *Reductus a praet. in templ.* (vide ad I, 6, n. 6, et III, 4, n. 2) *rex et dicere iussus* etc.; conf. Polyb. XXII, 2-4.

» nihil, quod contra me sit, sed ne quod ad ipsos » quidem proprie pertineat, petere videantur. Agent » enim causam civitatium graecarum, et liberari eas » dicent debere. Quo impetrato, cui dubium est, » quin et a nobis aversuri sint non eas modo civita- » tes, quae liberabuntur, sed etiam veteres stipen- » diarias nostras; ipsi autem tanto obligatos beneficio » verbo socios, re vera subiectos imperio et obno- » xios [2] habituri sint? Et (si diis placet), quum » has tantas opes affectabunt, dissimulabunt ulla parte » id ad se pertinere: vos modo id decere, et conve- » niens esse antefactis, dicent. Haec vos ne decipiat » oratio, providendum vobis erit; neve non solum » inaequaliter alios nimium deprimatis ex sociis » vestris, alios praeter modum extollatis [3]; sed etiam, » ne, qui adversus vos arma tulerint, meliore statu » sint, quam socii et amici vestri. Quod ad me atti- » net, in aliis rebus cessisse intra finem iuris [4] mei » cuilibet videri malim, quam nimis pertinaciter in » obtinendo eo tetendisse; in certamine autem ami- » citiae nostrae, benevolentiae erga vos, honoris » qui a vobis habebitur, minime aequo animo vinci » possum. Hanc ego maximam hereditatem a patre » accepi, qui primus omnium Asiam Graeciamque » incolentium in amicitiam vestram venit, eamque » perpetua et constanti fide ad extremum finem » vitae perduxit; nec dumtaxat animum vobis bonum » ac fidelem praestitit, sed omnibus interfuit bellis, » quae in Graecia gessistis, terrestribus, navalibus;

2. *Verbo socios, re vera subiectos imperio et obnoxios*; vide ad III, 39, n. 1, et XXII, 13, n. 9. — *Si diis placet*; vide ad IV, 3, n. 4.

3. *Nimium deprimatis .... extollatis*; vide ad XXX, 36, n. 4.

4. *Cessisse intra finem iuris*; vide ad II, 49, n. 10. — *Pertinaciter in obtinendo eo tetendisse*; vide ad IV, 7, n. 6.

» omni genere commeatuum ita, ut nemo sociorum » vestrorum aequari ulla parte posset, vos adiuvit. » Postremo quum Boeotos ad societatem vestram » hortaretur, in ipsa concione intermortuus, haud » multo post exspiravit [5]. Huius ego vestigia ingres- » sus, voluntati quidem et studio in colendis vobis » adiicere (et enim inexsuperabilia haec erant) ni- » hil potui; rebus ipsis meritisque et impensis offi- » ciorum [6] ut superare possem, fortuna, tempora, » Antiochus et bellum in Asia gestum praebuerunt » materiam. Rex Asiae et partis Europae Antiochus » filiam suam in matrimonium mihi dabat; restitue- » bat extemplo civitates, quae defecerant a nobis : » spem magnam in posterum amplificandi regni fa- » ciebat, si secum adversus vos bellum gessissem. » Non gloriabor eo, quod nihil in vos deliquerim: » illa potius, quae vetustissima domus nostrae vo- » biscum amicitia digna sunt, referam. Pedestribus » navalibusque copiis [7], ut nemo vestrorum sociorum

5. *In ipsa concione intermortuus, haud multo post exspiravit*; vide ad XXXIII, 2 et 21. Primum obmutuerat et conciderat, parte membrorum captus: unde *intermortuus* est ita affectus, ut mori videretur; nam cui hoc accidit, *vivit et est vitae nescius ipse suae*; Duk. Conf. Manut. ad Cic. Mil. 5. *Intermortuus est* collapsus, deliquio victus, paene mortuus; Bauer.

6. *Impensis officiorum*, rarum genus loquendi: puto autem ita dici vel operam, curas et labores, quae impendenda ac sustinenda sunt iis, qui in praestatione multorum ac magnorum officiorum assidui esse volunt (conf. Cuiac. Obss. X, 36), vel impensas et sumptus, sine quibus officia, quae se Romanis tribuisse iactat, praestari non poterant; Duk. Forte dictum pro impensis officiis, ut *tarda nomina* ac similia ad VII, 21, n. 8 memorata; Drak. Conf. Virgil. Aen. XI, 228. — *Mihi dabat, restituebat*; vide ad III, 21, n. 3, et XXI, 36, n. 4. — *Vetustissima domus nostrae vobiscum amicitia*; amicitia illa, ut observat Crev., ab Attalo Eumenis patre coepta erat, non ita multos ante annos; sed nimirum, si respicias ceteros Asiae Graeciaeque reges et populos, primus omnium Attalus, ut supra memoravit Eumenes, in amicitiam Romanorum venerat, et hoc sensu *vetustissima* hic dicitur Attalicae domus cum Romanis amicitia. Lem.

7. *Pedestribus navalibusque copiis*;

» me aequiparare posset, imperatores vestros adiuvi; » commeatus terra marique suppeditavi; navalibus » proeliis, quae multis locis facta sunt, omnibus » adfui; nec labori meo, nec periculo usquam pe- » perci. Quod miserrimum est in bello, obsidionem » passus sum, Pergami inclusus cum discrimine ul- » timo simul vitae regnique. Liberatus deinde obsi- » dione, quum alia parte Antiochus, alia Seleucus » circa arcem regni mei castra haberent, relictis [8] re- » bus meis, tota classe ad Hellespontum L. Scipioni » consuli vestro occurri, ut eum in traiiciendo exer- » citu adiuvarem. Postquam in Asiam exercitus vester » est transgressus, nunquam a consule abscessi: » nemo miles romanus magis assiduus in castris » vestris fuit, quam ego fratresque mei. Nulla expe- » ditio, nullum equestre proelium sine me factum » est. In acie ibi steti, eam partem sum tutatus, in « qua me consul esse voluit. Non sum hoc dicturus, » Patres conscripti: quis hoc bello meritis erga vos » mecum comparari potest? Ego nulli omnium neque » populorum, neque regum, quos in magno honore » habetis, non ausim me comparare. Hostis Masi- » nissa ante vobis, quam socius, fuit; nec incolumi » regno cum auxiliis suis, sed extorris, expulsus, » amissis omnibus copiis, cum turma equitum in » castra confugit vestra. Tamen eum, quia in » Africa adversus Syphacem et Carthaginienses fide- » liter atque impigre vobiscum stetit, non in patrium

vide ad XXII, 31, n. 4. — *Me aequiparare*, aequare, ut apud Cic. Tusc. Qu. V, 17.

8. *Relictis rebus meis.* Postremam vocem delevit Drak. suadente Gron. Is sensum ita ampliorem effici putabat; sed obscuriorem Bauer. Exsulat tamen vox a Lov. 1 et 6, ac modo praecessit. — Vox *meis* etiam Doër. edidit; quam multo gravius Eumenis studium sit declarare. Lem. — *Fratresque mei*; conf. cap. antec. n. 4. Lem.

» solum regnum restituistis, sed, adiecta opulentissima parte Syphacis regni, praepotentem inter Africae reges fecistis. Quo tandem igitur nos praemio atque honore digni apud vos sumus, qui nunquam hostes, semper socii fuimus? Pater, ego fratresque mei non in Asia tantum, sed etiam procul ab domo in Peloponneso, in Boeotia, in Aetolia, Philippi, Antiochi, Aetolico bello, terra marique pro vobis arma tulimus. Quid ergo postulas? dicat aliquis. Ego, Patres conscripti, quoniam dicere utique volentibus [9] vobis parendum est, si vos ea mente ultra Tauri iuga emostis Antiochum, ut ipsi teneretis eas terras, nullos accolas, nec finitimos habere, quam vos, malo; nec ulla alia re tutius stabiliusque regnum meum futurum spero. Sed si vobis decedere inde atque exercitus deducere in animo est; neminem digniorem esse ex sociis vestris, qui bello a vobis parta possideat, quam me, dicere ausim. At enim magnificum est liberare civitates servas. Ita opinor, si nihil hostile adversus vos fecerunt: sin autem Antiochi partes fuerunt; quanto est vestra prudentia et aequitate dignius, sociis bene meritis, quam hostibus vos consulere? »

LIV. Grata oratio regis Patribus fuit [1]; et facile apparebat, munifice omnia et propenso animo factu-

9. *Dicere ut. vol.* ut dicam; conf. ad c. 49, n. 1. — *Emostis*, pro *emovistis*, antea publice legebatur *eiecistis*, ut monet Drak. sed multi codd. nostram tuentur lectionem. De voce *emovere* vid. infra XXXVIII, 12, n. 2. Lem. — *Fuerunt*; pro *fuerint* quod in Gron. edit. legebatur, priscam lectionem *fuerunt* ad fidem optimorum codd. revocavit Crever., quia altera aliquam significat dubitationem, quae hic nulla est. Lem.

Cap. LIV. 1. *Grata oratio reg. Patr. fuit*, etc. ad finem cap. conf. Polyb. XXII, 5, n. 6. — *Interposita*, inter legationem orationemque Eumenis et Rhodiorum. Μετὰ δὲ τοῦτον (Eumenem) ἐβούλοντο μὲν εἰσάγειν

ros. Interposita Smyrnaeorum brevis legatio est, quia non aderant quidam Rhodiorum. Collaudatis egregie Smyrnaeis, quod omnia ultima pati, quam se regi tradere, maluissent, introducti Rhodii sunt. Quorum princeps legationis, expositis initiis amicitiae cum populo romano meritisque Rhodiorum Philippi prius, deinde Antiochi bello: « Nihil, inquit, nobis » tota nostra actione [2], Patres conscripti, neque » difficilius, neque molestius est, quam quod cum » Eumene nobis disceptatio est, cum quo uno ma- » xime regum et privatum singulis, et, quod magis » nos movet, publicum civitati nostrae hospitium est. » Ceterum non animi nostri, Patres conscripti, nos, » sed rerum natura, quae potentissima est, disiungit, » ut nos liberi etiam aliorum libertatis causam aga- » mus; reges serva omnia et subiecta imperio suo » esse volint. Vtcumque tamen res se habet, magis » verecundia nostra adversus regem nobis obstat, » quam ipsa disceptatio aut nobis impedita est, » aut vobis perplexam deliberationem praebitura » videtur. Nam si aliter socio atque amico regi [3] et » bene merito hoc ipso in bello, de cuius praemiis » agitur, honos haberi nullus posset, nisi liberas » civitates ei in servitutem traderetis, esset delibera- » tio anceps, ne aut regem amicum inhonoratum » dimitteretis, aut decederetis instituto vestro, et » gloriam, Philippi bello partam, nunc servitute tot » civitatium deformaretis. Sed ab hac necessitate aut

Ῥοδίους. ἀφυστεροῦντος δέ τινος τῶν πρεσβευτῶν, εἰσεκαλέσαντο τοὺς Σμυρναίους, Polyb. unde mox puto leg. *quia non aderat quidam R.*

2. *Tota nostra actione*, oratione.

3. *Socio atque amico regi*: socius est plus, et idem amicus, societasque singularis honos, non omnibus tributus; Ern. — *inhonoratum dimitteretis*; sine praemiis. Conf. ad XXXV, 12, n. 2. — *Instituto vestro*, de liberandis sc. Graeciae civitatibus. Lem.

» gratiae in amicum minuendae, aut gloriae vestrae, » egregie vos fortuna vindicat. Est enim deum beni» gnitate non gloriosa magis, quam dives, victoria » vestra, quae vos facile isto velut aere alieno ex» solvat. Nam et Lycaonia, et Phrygia utraque, et » Pisidia omnis, et Chersonesus, quaeque circumia» cent [4] Europae, in vestra sunt potestate. Quarum » una quaelibet regi adiecta multiplicare regnum » Eumenis potest; omnes vero datae maximis eum » regibus aequare. Licet ergo vobis et praemiis belli » ditare socios, et non decedere instituto vestro, et » meminisse, quem titulum praetendcritis prius ad» versus Philippum, nunc adversus Antiochum, belli; » quid feceritis, Philippo victo; quid nunc a vobis, » non magis quia fecistis, quam quia id vos facere » decet, desideretur atque exspectetur. Alia enim » aliis et honesta est et probabilis causa armorum. » Illi agrum, hi vicos, hi oppida, hi portus oramque » aliquam maris ut possideant. Vos nec cupistis haec, » antequam haberetis; nec nunc, quum orbis terra» rum in ditione vestra sit, cupere potestis. Pro di» gnitate et gloria apud omne genus humanum, quod » vestrum nomen imperiumque iuxta ac deos immor» tales iam pridem intuetur, pugnastis. Quae parare » et quaerere arduum fuit, nescio an tueri difficilius » sit [5]. Gentis vetustissimae nobilissimaeque vel fama

4. *Quaeque circumiacent Europae*, pars Europae, quae circumiacet regionibus Asiae memoratis (τὰ προσορεῦντα ταῦτα τῆς Εὐρώπης Polyb.), sc. Aenus et Maronea (vid. c. 60), Chersonesus in Europa et Lysimachia (vide ad XXXVIII, 39); Drak. — *Multiplicare regnum Eumenis*; vide ad XXII, 7, n. 2. Mox suspicari possis *quem titulum praetenderitis bello* pro *belli*: sed et XXXIX, 13, *meriti gratiam retulisset* pro *merito*; Bauer. Vide ad III, 45, n. 1.

5. *Nescio an tueri difficilius sit*; vide ad II, 2, n. 3. — *Gentis vetustissimae*, etc. scil. Graecorum. Mox voc. *gentis* post *universae* abest a MSS prob. Gron. Facile illud suppleveris

» rerum gestarum, vel omni commendatione huma- » nitatis doctrinarumque, tuendam ab servitio regio » libertatem suscepistis. Hoc patrocinium receptae in » fidem et in clientelam vestram universae gentis » perpetuum vos praestare decet. Non, quae in solo » modo antiquo sunt, graecae magis urbes sunt, » quam coloniae earum, illinc quondam profectae » in Asiam. Nec terra mutata mutavit genus aut mo- » res. Certare pio certamine [6] cuiuslibet bonae artis » ac virtutis ausi sumus cum parentibus quaeque » civitas et conditoribus suis. Adistis Graeciae, adi- » stis Asiae urbes plerique. Nisi quod longius a vobis » absumus, nulla vincimur alia re. Massilienses, quos, » si natura insita velut ingenio terrae vinci posset, » iam pridem efferassent tot indomitae circumfusae » gentes, in eo honore, in ea merito dignitate audi- » mus apud vos esse, ac si medium umbilicum Grae- » ciae [7] incolerent. Non enim sonum modo linguae » vestitumque et habitum, sed ante omnia mores et » leges et ingenium sincerum integrumque a conta- » gione accolarum servarunt. Terminus est nunc

ex prioti: saltem *genti* malim, quia *universae* dativus videtur, a *praestare* pendens: unde etiam magis carere possis voce *gentis*; Bauer.

6. *Certare pio certamine*; iusto et honesto. — *Cum parentibus et conditoribus suis*; prius a posteriori explicatur: sed vicissim *conditor* improprie dici solet; Ern. Vide ad V, 24, n. 7. Vrbes ratione coloniarum a se deductarum vocantur earum *parentes* et *metropoles*; Drak. Conf. Duker. ad Flor. I, 3, n. 9, et Spanhem. de usu et pr. num. Diss. IX, pag. 575. — *Ausi sumus quaeque civitas*; vide ad I, 41, n. 1, et III, 47, n. 1. — *Asiae urbes plerique*, immo *plerasque*.

7. *Medium umbilicum Graeciae*; vide ad XXXV, 18, n. 2. Vox *medium* glossam redolet. — *Intra eum cardinem*; Taurum dici cardinem observat Doër. quia eius situs ad imperii fines constituendos atque tuendos admodum opportunus, et sic res magni momenti fuit; sc. *cardo* passim dicitur de rebus, a quibus, veluti ianua a cardine, maxime aliquid pendet. Inf. XL, 18, *ut promontorium iis Minervae, velut cardo, in medio esset*; et XLI, 1, *creati duumviri navales erant, qui tuendam ... Anconam, velut cardinem haberent*. Lem. — *Nihil longinquum*, non longinq. Cf. III, 20, n. 3.

» imperii vestri mons Taurus. Quidquid intra eum » cardinem est, nihil longinquum vobis videri debet. » Quo arma vestra pervenerunt, eodem ius hinc » profectum perveniat. Barbari, quibus pro legibus » semper dominorum imperia fuerunt, quo gaudent, » reges habeant; Graeci suam fortunam, vestros ani- » mos gerunt. Domesticis quondam viribus etiam » imperium amplectebantur; nunc, imperium ubi » est, ibi ut sit perpetuum, optant. Libertatem ve- » stris tueri armis satis habent, quoniam suis non » possunt. At enim quaedam civitates cum Antiocho » senserunt. Et aliae prius cum Philippo, et cum » Pyrrho Tarentini. Ne alios populos enumerem, » Carthago libera cum suis legibus est [8]. Huic vestro » exemplo quantum debeatis, videte, Patres con- » scripti. Inducetis in animum negare Eumenis cupi- » ditati, quod iustissimae irae vestrae negastis. Rhodii » et in hoc, et in omnibus bellis, quae in illa ora » gessistis, quam forti fidelique opera vos adiuveri- » mus, vestro iudicio relinquimus. Nunc in pace id » consilium afferimus; quod si comprobaveritis, ma- » gnificentius vos victoria usos esse, quam vicisse, » omnes existimaturi sint.» Apta magnitudini roma- nae oratio visa est.

LV. Post Rhodios Antiochi [1] legati vocati sunt. Ii, vulgato petentium veniam more, errorem fassi regis, obtestati sunt Patres conscriptos, *ut suae potius cle-*

8. *Carthago libera cum suis legibus est;* vide ad XXV, 16, n. 4. — *Huic vestro exemplo quantum debeatis,* quam sanctum illud vobis debeat esse quidque vobis iniungat officii (quid facere vos oporteat, illo exemplo edito, a vobismet proposito, ne ab eo deficiatis, neve parum vobis constetis; Bauer.), *videte*, expendite, *P. C.*, et seu ita *inducetis in animum*, etc. — *Quod iustissimae irae vestrae* in Poenos *negastis*, scil. libertatem Carthagini adimendam.

Cap. LV. 1. *Post Rhodios Antiochi,* etc. Conf. Polyb. XXII, 7.

mentiae, quam regis culpae, qui satis superque poenarum dedisset, memores consulerent; postremo, *pacem datam a L. Scipione imperatore, quibus legibus dedisset, confirmarent auctoritate sua.* Et senatus eam pacem servandam censuit, et paucos post dies populus iussit. Foedus in Capitolio cum Antipatro, principe legationis et eodem fratris filio regis Antiochi, est ictum. Auditae deinde et aliae legationes ex Asia sunt. Quibus omnibus datum est responsum, *decem legatos more maiorum* [2] *senatum missurum ad res Asiae disceptandas componendasque. Summam tamen hanc fore: ut cis Taurum montem, quae intra regni Antiochi fines fuissent, Eumeni attribuerentur, praeter Lyciam Cariamque usque ad Maeandrum amnem: ea civitatis Rhodiorum essent* [3]. *Ceterae civitates Asiae, quae Attali stipendiariae fuissent, eaedem Eumeni vectigal penderent: quae vectigales Antiochi fuissent, eae liberae atque immunes essent.* Decem legatos hos decreverunt [4], Q. Minucium Rufum, L. Furium Purpureonem, Q. Minucium Thermum, Ap. Claudium Neronem, Cn. Cornelium Merulam, M. Iunium Brutum, L. Aurunculeium, L. Aemilium Paullum, P. Cornelium Lentulum, P. Aelium Tuberonem.

LVI. His, quae praesentis disceptationis essent [1], libera mandata. De summa rerum senatus constituit:

2. *Decem legatos more maiorum*, etc. vidè ad XXXVIII, 37, 38.

3. *Ea civitatis Rhodiorum essent;* vide ad XXI, 30, n. 5.

4. *Decem legatos hos decreverunt*, etc. conf. Duk. et Drak. qui monent, ex his tres priores fuisse consulares, quartum, sextum, septimum et octavum (*L. Aemilium Paullum* non M. F. sed L. F.) praetorios, omnes secundum honoris gradum ac seriem temporis enumeratos; trium vero, *Cn. Cornelii Merulae*, *P. Cornelii Lentuli* et *P. Aelii Tuberonis*, nullos alicubi honores memorari, sed pro *Cn. Cornelio Merula* substituendum esse *L. Cornelium Merulam* consularem (vide ad XXXIV, 54), vel potius *Cn. Cornelium Merendam* praetorium vide; vide ad XXXIV, 42, 43.

Cap. LVI. 1. *Quae praesentis disceptationis essent;* vide ad XXXIV,

Lycaoniam omnem et Phrygiam utramque et Mysiam, regias silvas, et Lydiae Ioniaeque, extra ea oppida, quae libera fuissent, quo die cum rege Antiocho pugnatum est, et nominatim Magnesiam ad Sipylum et Cariam, quae Hydrela appellatur, agrumque Hydrelatanum ad Phrygiam vergentem, et castella vicosque trans Maeandrum amnem, et oppida, nisi quae libera ante bellum fuissent, Telmissum item nominatim, et castra Telmissium, praeter agrum, qui Ptolemaei Telmissii fuisset [2]*: haec omnia, quae supra scripta sunt, regi Eumeni iussa dari. Rhodiis Lycia data, extra eundem Telmissum* [3]*, et castra Telmissium et agrum, qui Ptolomaei Telmissii fuisset: haec et ab Eumene, et ab Rhodiis excepta. Ea quoque his*

62, n. 7. — *Et Mysiam et Lydiae Ioniaeque*, sc. oppida, e seqq. (vide ad XXI, 43, n. 4), aut leg. *Lydiam Ioniamque*; Crever. Aut vox *oppida* post *Ioniaeque* ponenda. *Mysiam*, ut XXXVIII, 39, et cod. Mog. *Mysias* ceteri fere MSS. Μυσοὺς apud Polyb. *Mysia* vero h. l. est Mysia Minor, quae ἐφ' Ἑλλησπόντῳ fuit (vid. Ptol. V, 2), et Strab. XII, 571, συνεχὴς τῇ Βιθυνίᾳ dicitur; Drak. Idem putabat, verba *Lycaoniam, Phrygiam, Mysiam ... haec omnia regi Eumeni iussa dari* dicta esse pro κατὰ *Lycaoniam*, etc. aut leg. *iussere dari* sc. senatus seu patres, vel *iussi dare*, sc. X legati. Sed potius ἀνακόλουθον esse videtur, quod etiam credebat Duk. Conf. ad VI, 24, n. 4. — *Cum rege Antiocho pugnatum est*, forte esset. — *Et Cariam*, Cariae partem (ut mox *ea pars Cariae*), vel potius Cariam urbem, *quae Hydrela appellatur*, Ὕδρηλα τῆς Καρίας Steph. Ὕδρηλος Strab. XIV, 650, unde *Hydrelitae* apud Plin. V, 29. — *vicosque trans Maeandrum* pro vulg. *v. ad M.* recepi e cod. Mogunt. cuius lectionem et Drak. probabat, quoniam ibi sita *Telmissus*. Conf. ad cap. 16, n. 5. Sed forte leg. *vicosque usque ad M.* ex Polyb. XXII, 7, et 27.

2. *Qui Ptolemaei Telmissii fuisset:* qualis viri? et cur eius ager excipitur? Interpretes tacent. Puto leg. *Ptolemaeo Telmissi*. In plerisque MSS. legitur *Telmensi* vel *Telmessi*. Agri huius castrorumque illorum nullam mentionem fecit Polybius.

3. *Rhodiis Lycia data extra eundem Telmissum*, vide ad XXXVII, 16, n. 5, et XXXVIII, 39, n. 8. — *Haec et ab Eumene, et ab Rhodiis excepta*, neutris data, attributa, numero terrarum, harum imperio subiectarum, exempta. Sed modo dixerat Livius, *Telmissum et castra Telmissium, praeter agrum, qui Ptolemaei Telmissii fuisset, regi Eumeni data esse*. Conf. et XXXVIII, 39; Strab. XIII, 665, et Polyb. ll. ll. Aquam sibi hic haerere testatur Duk.

pars data Cariae, quae propior Rhodum insulam trans Maeandrum amnem est, oppida, vici, castella, agri, qui ad Pisidiam vergunt; nisi quae eorum oppida in libertate fuissent, pridie quam cum Antiocho rege in Asia pugnatum est. Pro his quum gratias egissent Rhodii, de Solis urbe, quae in Cilicia est [4], egerunt: *Argis et illos, sicut sese, oriundos esse; ab ea germanitate fraternam sibi cum iis caritatem esse. Petere hoc extraordinarium munus, ut eam civitatem ex servitute regia eximerent.* Vocati sunt regis Antiochi legati, actumque cum iis est: nec quidquam impetratum, testante foedera Antipatro, adversus quae ab Rhodiis non Solos, sed Ciliciam peti, et iuga Tauri transcendi. Revocatis iu senatum Rhodiis, quum, quantopere tenderet legatus [5] regius, exposuissent Patres, adiecerunt: *Si utique eam rem ad civitatis suae dignitatem pertinere censerent Rhodii, senatum omni modo expugnaturum pertinaciam legatorum.* Tum vero impensius, quam ante, Rhodii gratias egerunt, cessurosque se potius arrogantiae Antipatri, quam causam turbandae pacis praebituros, dixerunt. Ita nihil de Solis mutatum est.

LVII. Per eos dies, quibus haec gesta sunt, legati Massiliensium nuntiarunt, *L. Baebium praetorem, in provinciam Hispaniam proficiscentem, ab Liguribus*

et Drak. Videtur autem omnino leg. *hic et ab Eumene et ab Rhodiis exceptus*, sc. ager ille isque solus. — *Ea quoque his pars data Cariae, quae propior Rhodum ins. trans Naeandrum* (sc. respectu Phrygiae) *est:* Cariae enim longe quidem maxima pars inter Maeandrum et mare erat sita; et haec Rhodiis data: alia pars ultra Maeandrum, Phrygiam et Lydiam versus; Schweigh. ad Polyb. XXII, 27, §. 8. Conf. Cellar. Geogr. Ant. III, 3, pag. 99.

4. *Rhodii de Solis urbe, quae in Cilicia est, egerunt;* conf. Polyb. XXII, 7. — *Et illos* Solenses; vide ad II, 47, n. 1. — *Ab ea germanitate*, ob hanc communem originem; vide ad I, 1, n. 5.

5. *Quantopere tenderet legatus;* h. e. contra pugnaret et obniteretur. Vide ad IV, 7, n. 6.

circumventum; magna parte comitum caesa, vulneratum ipsum, cum paucis, sine lictoribus, Massiliam perfugisse, et intra triduum exspirasse. Senatus, ea re audita, decrevit, *uti P. Iunius Brutus, qui propraetor in Etruria esset, provincia exercituque traditis uni, cui videretur, ex legatis, ipse in ulteriorem Hispaniam proficisceretur, eaque ei provincia esset.* Hoc senatusconsultum literaeque a Sp. Postumio praetore in Etruriam missae sunt; profectusque in Hispaniam est P. Iunius propraetor. In qua provincia prius aliquanto, quam successor veniret, L. Aemilius Paullus, qui postea regem Persea magna gloria vicit, quum priore anno haud prospere rem gessisset, tumultuario exercitu collecto, signis collatis cum Lusitanis pugnavit. Fusi fugatique sunt hostes [1]: caesa decem et octo millia armatorum; tria millia trecenti capti, et castra expugnata. Huius victoriae fama tranquilliores in Hispania res fecit. Eodem anno ante diem tertium Calendas Ianuarias Bononiam latinam coloniam ex senatusconsulto L. Valerius Flaccus, M. Atilius Serranus, L. Valerius Tappus triumviri deduxerunt. Tria millia hominum sunt deducta: equitibus septuagena iugera, ceteris colonis quinquagena sunt data. Ager captus de Gallis Boiis fuerat: Galli Tuscos expulerant. Eodem anno censuram multi et clari viri petierunt. Quae res, tanquam in se parum magni certaminis causam haberet, aliam contentionem multo maiorem excitavit. Petebant T. Quintius Flamininus, P. Cornelius Cn. F. Scipio, L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato, M. Claudius Marcellus, M'. Acilius

CAP. LVII. 1. *Fusi fugatique sunt hostes*, etc. alia tradit Plut. Aemil. pag. 257. — *Bononiam latinam coloniam*, etc. ut iidem anno superiore Placentiam et Cremonam; vid. c. 46 extr. et ad cap. 47, n. 1. — *L. Valerius Tappus*; vid. XXXV, 10, n. 5.

Glabrio, qui Antiochum ad Thermopylas Aetolosque devicerat. In hunc maxime, quod multa congiaria habuerat, quibus magnam partem hominum obligarat [2], favor populi se inclinabat. Id quum aegre paterentur tot nobiles, novum sibi hominem tantum praeferri [3]; P. Sempronius Gracchus et C. Sempronius Rutilus, tribuni plebis, ei diem dixerunt, quod pecuniae regiae praedaeque aliquantum, captae in Antiochi castris, neque in triumpho tulisset, neque in aerarium retulisset. Varia testimonia legatorum tribunorumque militum erant. M. Cato ante alios testes conspiciebatur [4]; cuius auctoritatem, perpetuo tenore vitae partam, toga candida elevabat. Is testis, quae vasa aurea atque argentea, captis castris, inter aliam

2. *Quod multa congiaria habuerat, quibus magnam partem hominum obligarat* (ita omnes MSS. praeter Mog. et Lov. 3, in quibus est *obligaverat*); oratio haud satis tersa. Forte leg. *congiaria dederat* vel *exhibuerat*, *quibus m. p. h. obligaret*, etsi malim *congiaria dilargitus magnam p. h. obligarat.* Quando et ob quam causam congiaria sint data ab Acilio, non constat; forte paulo ante comitia, ut suffragia et favorem plebis consequeretur. Conf. ad XXV, 2, n. 6. Dukeri nota est: « Gruchius de Com. I, 3 extr. refert hoc ad congiaria populo ab Acilio data in triumpho, de quo vid. c. 46. Non suppetunt exempla huius moris, nisi ex posterioribus temporibus apud Plin. XIV, 14, et alios. Congiariorum inter populum divisionem hac aetate nondum valde frequentem fuisse credo; sed tamen exemplum est XXV, 2. Eodem referri possunt viscerationes et epulae, in funeribus et ludis funebribus datae VIII, 22, XXXIX, 46, et XLI, 28. Intelligebam olim locum de praemiis militaribus, quibus milites interdum per ambitionem ducum levissimis de causis donatos fuisse indicat Gell. VI, 5. Sed ea *congiaria* vocari non invenio, nec eum, qui illa dat, illa *habere* dici posse puto ».

3. *Novum sibi hominem* in *tantum praeferri*; vide ad I, 34, n. 8. Hoc vult Livius: quum viderent nobiles, tanto maiorem esse gratiam hominis novi, ut solus videretur certo futurus, quum ipsi satagerent dubiamque fiduciam haberent; subornaverunt duos tribunos plebis, qui diem ei dicerent, nec vexare hominem desisterent prius, quam ille petitioni renuntiaret; Gron. — *Neque in aerarium retulisset* e cod. Mogunt. recepit Drak. pro *detulisset*; vide ad XXVI, 2, n. 3.

4. *Cato ante alios testes conspiciebatur*; vide ad II, 5, n. 8. — *Toga candida elevabat*, minuebat id, quod ipse competitor esset; vide ad III, 21, n. 5, et IV, 25, n. 7.

praedam regiam vidisset, ea se in triumpho negabat vidisse. Postremo in huius maxime invidiam desistere se petitione Glabrio dixit, quando, quod taciti indignarentur nobiles homines [5], id aeque novus competitor inaestimabili periurio incesseret.

LVIII. Centum millium [1] mulcta irrogata erat. Bis de ea re certatum est. Tertio, quum de petitione destitisset reus, nec populus de mulcta suffragium ferre voluit, et tribuni eo negotio destiterunt. Censores T. Quintius Flamininus, M. Claudius Marcellus creati. Per eosdem dies L. Aemilio Regillo, qui classe praefectum Antiochi regis devicerat, extra Vrbem in aede Apollinis quum senatus datus esset [2], auditis rebus gestis eius, quantis cum classibus hostium dimicasset, quot inde naves demersisset aut cepisset, magno consensu Patrum triumphus navalis est decretus. Triumphavit Calendis Februariis. In eo triumpho undequinquaginta coronae aureae translatae sunt: pecunia nequaquam tanta, pro specie regii triumphi [3]; tetradrachma Attica triginta quatuor millia septingenta,

5. *Quando*, quoniam, *quod taciti indignarentur nobiles homines*, scil. se hominem novum tot nobilibus praeferri, *id competitor*, qui *aeque novus* homo esset, *inaestimabili periurio incesseret*, impugnaret. *Inaestimabile periurium*, cui satis digna mulcta dici non potest, deterius omni distributione pecuniae, quae aestimari poterat, quum periurium, quo Cato caput suum obstringebat, eiusmodi pretium censurae esset, quod aestimari non poterat; Crever. Conf. ad XXXI, 34, n. 2. *Incesseret*, censuram peteret, ut XXVI, 10; XXXVI, 18; XXXVIII, 29, *incessere lapidibus, telis*, etc.

Cap. LVIII. 1. *Centum millium*; supple, aeris gravis: id est, secundum Creverianas rationes, marcarum argenti Paris. 156, cum unciis 2. Lem. — *Mulcta irrogata erat* Acilio a tribunis. — *M. Claudius Marcellus* quinquies consulis filius. Conf. Fasti Capitolini, et Plut. Quint. pag. 379.

2. *Extra Vrbem in aede Apollinis quum senatus datus esset Aemilio*; vide ad VIII, 5, n. 1, et XXVI, 21, n. 1.

3. *Pecunia nequaquam tanta pro specie regii triumphi*; vide ad VII, 33, n. 2, et IX, 17, n. 8. Voc. *tanta* dele; Gron. Crev. et Drak. — Suspicatur Doëring. potius post *tanta* excidisse *quanta*, ut sit: translata quoque est *pecunia*, sed *nequaquam tanta*,

cistophori centum triginta unum millia trecenti. Supplicationes deinde fuerunt ex senatusconsulto, quod L. Aemilius in Hispania prospere rempublicam gessisset [4]. Haud ita multo post L. Scipio ad Vrbem venit; qui, ne cognomini fratris cederet [5], Asiaticum se appellari voluit. Et in senatu, et in concione de rebus ab se gestis disseruit. Erant, qui fama id maius bellum, quam difficultate rei, fuisse interpretarentur; uno memorabili proelio debellatum, gloriamque eius victoriae praefloratam [6] ad Thermopylas esse. Ceterum vere aestimanti Aetolicum magis ad Thermopylas bellum, quam regium fuit. Quota enim parte virium suarum ibi dimicavit Antiochus? In Asia totius Asiae steterunt vires, ab ultimi Orientis partibus [7] omnium gentium contractis auxiliis.

LIX. Merito ergo et diis immortalibus, quantus maximus poterat, habitus est honos, quod ingentem victoriam facilem etiam fecissent, et imperatori triumphus est decretus. Triumphavit mense intercalario

quanta pro specie regii triumphi transferri debuit. Lem. *Tetradrachma attica XXXIV millia septingenta, cistophori CXXXI millia trecenti*; vide ad XXXIV, 52, n. 5; XXXVII, 46, n. 1. Non est quod legas *tetradrachmum atticum* et *cistophorum*; vide ad XXXIX, 7, n. 1.

4. *Prospere rempublicam gessisset*; vide ad II, 64, n. 3.

5. *Ne cognomini fratris cederet*: 3 MSS. exhibent cum editione Ald. et sequentibus, *ne cognomine fratri cederet*; vide supra ad IV, 11, not. 1. — *Asiaticum se appellari voluit* aut *Asiagenem*, graeca vocis forma, quae in MSS. legitur XXXIX, 44 pr. vid. Gron. Obss. IV, 25; Spanhem. de pr. et usu num. Diss. X, pag. 64 sq. et Hard. ad Plin. XXXIII, 9 seu 53.

6. *Gloriamque eius victoriae praefloratam*, praereptam, vel potius imminutam (conf. intpp. Plin. Pan. 58, et Gell. XIV, 1 extr.), *ad Thermopylas esse*, victoria M'. Acilii Glabrionis, ibi ab Antiocho reportata, quae iam vires eius fregisset: *defloratam* alii, quo verbo sequior aetas usa; Gron. — *Aetolicum magis ad Thermopylas*, etc. conf. XXXVI, 15-19.

7. *Ab ultimi Orientis partibus*, al. *ultimis*, prob. Gron. Vox *partibus* in nullo MS., praeter Lov. 5, reperta. *Ab ultimo* o. MS. Hard. *ab ultimis* o. Mog. et alii. Neutrum displicet Drak.

pridie Calendas [1] Martias. Qui triumphus spectaculo oculorum maior, quam Africani fratris eius, fuit; recordatione rerum et aestimatione periculi certaminisque non magis comparandus, quam si imperatorem imperatori, aut Antiochum ducem Hannibali conferres. Tulit in triumpho signa militaria ducenta triginta quatuor; oppidorum simulacra centum triginta quatuor [2]; eburneos dentes mille ducentos triginta unum; aureas coronas ducentas triginta quatuor; argenti pondo centum triginta septem millia et quadringenta viginti; tetradrachmum Atticorum ducenta viginti quatuor millia; cistophorum trecenta triginta unum millia et septuaginta; nummos aureos Philippeos centum quadraginta millia [3]; vasorum argenteorum (omnia caelata erant) mille pondo et quadringenta viginti quatuor, aureorum mille pondo viginti quatuor: et duces regii, praefecti et purpurati duo et triginta ante currum ducti. Militibus quini viceni denarii [4] dati, duplex centurioni, triplex equiti: et stipendium militare et frumentum duplex post trium-

Cap. LIX. 1. *Pridie Cal. Martias*; conf. verba extr. cap. *anno fere post, quam consulatu abiit*; qui tum temporis Idibus Mart. iniebatur.

2. *Oppidorum simulacra CXXXIV*; vide ad V, 30, n. 4. — *Tetradrachmorum ... cistophororum*; vide ad c. 58, n. 3.

3. *Nummos aureos Philippeos ad CXL millia*; nisi cum Gronov. leg. *nummorum aureorum Philippeorum*. Conf. tamen Periz. ad Sanctii Min. IV, 8, pag. 711. — *Vasorum argenteorum*, etc. conf. Plin. XXXIII, 9 seu 53, ubi numerus in codd. omnem fidem excedere videtur, et in ed. Hard. vasis aureis plus tribuit ponderis, quam argenteis; Drak. Conf. Pigh. ad a. 564. — *Vasorum argenteorum ... mille pondo et quadringenta viginti quatuor* secundum Creverii supputationem, marcas nostrales 2,225. *Aureorum mille pondo viginti quatuor*, marcas 1,600. Lem.

4. *Militibus quini viceni denarii*, etc. haec est prima mentio *denariorum*, militibus ab imperatoribus triumphantibus divisorum; quod deinde fere semper sic factum est: ante hoc tempus iis certus numerus *aeris* vel *assium* datus dicitur. Ita Periz. de aere gravi, §. 19. — *Quini viceni denarii*, ex Crever. auctoritate, efficiunt

phum datum: proelio in Asia facto, duplex dederat. Triumphavit anno fere post, quam consulatu abiit.

LX. Eodem fere tempore, et Cn. Manlius consul in Asiam, et Q. Fabius Labeo praetor ad classem venit. Ceterum consuli non deerat cum Gallis belli materia [1]. Mare pacatum erat, devicto Antiocho; cogitantique Fabio, cui rei potissimum insisteret, ne otiosam provinciam habuisse videri posset, optimum visum est in Cretam insulam traiicere [2]. Cydoniatae bellum adversus Gortynios Gnossiosque gerebant, et captivorum romanorum atque italici generis magnus numerus in servitute esse per totam insulam dicebatur. Classe ab Epheso profectus, quum primum Cretae litus attigit, nuntios circa civitates misit, ut armis absisterent, captivosque in suis quaeque urbibus agrisque conquisitos reducerent, et legatos mitterent ad se, cum quibus de rebus Cretenses pariter Romanosque pertinentibus ageret. Nihil magnopere ea Cretenses moverunt. Captivos, praeter Gortynios, nulli reddiderunt. Valerius Antias ad quatuor millia captivorum, quia belli minas timuerunt, ex tota insula reddita scripsit; eamque causam Fabio, quum rem

lernas argenti uncias nostrates cum granis 72. Lem. — *Stipendium militare et frumentum duplex*; vide ad XXXIX, 7, n. 2.

Cap. LX. 1. *Cum Gallis belli materia*; vide ad cap. 51, n. 5. — *Cogitantique Fabio* omnes MSS. praeter Mog. ex quo *Cogitanti Q. Fabio* recepit Drak. *Cogitanti itaque F.* coni. Sigon. vide ad I, 39, n. 7.

2. *In Cretam insulam traiicere*, ubi saepe intestinae erant discordiae, et *Gortynii Gnosiique* modo societate inita ad dominatum in tota insula adspirabant, modo vel inter se, vel cum aliis insulae civitatibus bella gerebant; vid. Polyb. IV, 53-55; VII, 12; XXIII, 15, XXVII, 16; XXVIII, 13; XXXI, 1. *Gnossiique*, ut Γνώσσιοι et Γνώσιοι in nummis apud Harduin. Sed plerumque dicuntur gr. Κνώσσιοι et Κνώσιοι (quae vetustissima forte scriptura), ut urbs Κνωσσὸς et Κνωσός. — *Gortynium* seu *Gortyna*, bodie vicus, quem vocant *Gurtina*; *Gnossus*, hod. *Ginosa*. Lem.

nullam aliam gessisset, navalis triumphi impetrandi [3] ab senatu fuisse. A Creta Ephesum Fabius rediit; inde tribus navibus in Thraciae oram missis, ab Aeno et Maronea praesidia Antiochi deduci iussit, ut in libertate eae civitates essent.

3. *Navalis triumphi impetrandi*; vid. XXXVIII, 34, n. 4. — Pro *fuisse* male Gaërtn. *fecisse*. Mox pro *Maronea* Crever. *Maronia*, quod quidem in omnibus MSS. legitur: observat vero Drak. urbem hanc supra et infra semper *Maroneam* vocari. Cuius discrepantiae causam in eo reperias quod, ut monuit idem ad XXXI, 43, n. 5, apud Graecos in εια exeuntia urbium nomina, modo per *ea*, modo per *ia* scribuntur in lingua latina. Lem.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARVM

AB VRBE CONDITA

LIBER TRICESIMVS OCTAVVS

BREVIARIVM

Cap. I; Amynander, in Aetolia exsulans, popularium Aetolorumque ope praefectos et praesidia Macedonum expellit ex Athamania, et regnum recuperat paternum. — II; Philippus frustra Athamaniam recipere conatur. — III; Amynander legatos Romam et ad Scipiones mittit, petitque pacem. Aetoli Amphilochiam, Aperantiam, Dolopas et Ambraciam ad deditionem compellunt; sed, certiores facti de clade Antiochi et M. Fulvii cos. adventu, principes gentis cum Rhodiorum Atheniensiumque legatis ad pacem, nuper repudiatam, iterum petendam, Romam mittunt. — IV-VII; Fulvius Ambraciam, et Perseus Philippi filius Amphilochiam summa vi oppugnat; simulque Pleuratus, Illyriorum rex, et Achaei vastant maritima Aetoliae. — VIII; Hinc Phaeneas et Damoteles, principes Aetolorum, cum liberis mandatis veniunt ad consulem, durasque pacis conditiones ad concilium gentis referunt. — IX; Simul Atheniensium Rhodiorumque legati pro Aetolis deprecantur, et Amynander pro Ambraciensibus. Hi regis consilio precibusque moti permittunt se Romanis; et in Aetolorum concilio omnes accipi pacem iubent. — X; Tum legati Aetoli, Rhodii et Athenienses, Romam proficiscuntur ad senatum, qui aures, querelis Philippi praeoccupatas, non Aetolorum quidem precibus, at deprecatorum tamen praebet. — XI; Diu iactati Aetoli tandem, ut conditiones pacis conveniant, efficiunt. — XII; Cn. Manlius cos., acceptis

Ephesii copiis a L. Scipione, milites et Attalum ad novum cum Gallograecis, propter auxilia Antiocho missa, suscipiendum bellum adhortatur. — XIII; Transgressus Maeandrum, Antiochiam, Apameam, Gordintichos et Tabas pervenit. — XIV; A Moagete, infido Cibyrae tyranno, inopiam et lacrymas simulante, multum frumenti ac pecuniae exigit. — XV; Per Pamphyliam Pisidiamque in Phrygiam et ad Tolistoboiorum fines progreditur. — XVI; Gallograecorum origo, tres populi, Tolistoboii, Trocmi, Tectosagi, horumque sedes et terror nominis. — XVII; Consulis oratio ad milites, qua ingenium moresque Gallorum et Gallograecorum adumbrantur. — XVIII; Iter eius per Gallograeciam, et bona sed irrita officia Eposognati, qui unus ex regulis negaverat Antiocho adversus Romanos auxilia. — XIX; Tres Gallograecorum gentes regulique earum, Ortiagon, Combolomarus et Gaulotus, Olympum et Magaba montes insidunt. — XX-XXIII; Romani ex Olympo pellunt hostes, et XL millia tum caedunt, tum capiunt. — XXIV; Inde ad Ancyram, Tectosagorum caput, moventur eorum castra; e quibus nobilis captiva, Ortiagontis uxor, corrupto et necato centurione custode, qui vim corpori eius fecerat, elabitur. — XXV; Reges Gallorum petunt colloquium, et consuli nequidquam insidiantur. — XXVI, XXVII; In Magabis, ut in Olympo, vincuntur, et, amissis castris cum ingenti praeda, quam avidissima rapiendi gens per annos multos coacervaverat, oratores de pace ad consulem mittunt. — XXVIII; T. Quintius Flamininus et M. Claudius Marcellus censuram agunt. M. Fulvius cos., perdomitis Aetolis, venit in Cephalleniam, cuius quatuor populi, Nesiotae, Cranii, Palenses et Samaei, deditionem non recusant. Sed mox Samaei, incertum quam ob causam, soli rebellant, — XXIX; et, urbe capta direptaque, sub corona omnes veneunt. — XXX; A Cephallenia consul in Peloponnesum traiicit, ad dirimendam controversiam Achaeorum et Lacedaemoniorum. Hi aegre patientes, laconicae orae vicos et castella a T. Quintio in Achaeorum fidem tutelamque tradita esse, et magnam exsulum spartanorum partem in iis habitare, vicum Las improviso occupaverant, — XXXI; quumque Philopoemen, praetor Achaeorum, postulasset, ut eius rei auctores traderentur, renuntiata Achaeis societate, legatos ad Fulvium miserant, qui Romanis Lacedaemonem dederent. — XXXII; Iussu consulis Achaei et Lacedaemonii ab-

stinent bello, et Romam mittunt legatos; qui responsum referunt perplexum. — XXXIII; Hinc Philopoemen iterum deposcit auctores defectionis; qui cum aliis illustribus viris in castra Achaeorum veniunt, et a multitudine, exsulum illorum vocibus accensa, obtruncantur. — XXXIV; Tum Lacedaemonii muros diruere, Lycurgi leges abrogare et recipere exsules coguntur: quibus rebus enervata eorum civitas, diu Achaeis obnoxia fuit. — XXXV; Consules Romae (M. Valerius Messalla et C. Livius Salinator), praetoresque creantur; qui paulo post sortiuntur provincias. Signa et clypea aurata in aede Herculis et Capitolio posita. Ludi Romani plebeiique. — XXXVI; Decernuntur legiones, et, prodigiorum causa, supplicatio sacrificiumque novemdiale indicitur. Campani impetrant, ut sibi cives romanas ducere uxores liceat; Formiani autem, Arpinates Fundanique, ut sibi Romae sit suffragii latio. Qui omnes hoc anno primum censentur Romae, et lustrum conditur. — XXXVII; Ad Cn. Manlium proc., Ephesi hibernantem, legationes Antiochi, Gallograecorum, Ariarathis gentiumque omnium, cis Taurum montem incolentium, conveniunt; quibus non ante responsum datur, quam Eumenes et decem legati Roma adveniunt. — XXXVIII; Ex horum sententia Apameae foedus cum Antiocho conscribitur. — XXXIX; Q. Fabius Labeo naves regias concidere aut cremare, classemque, cui praeest, ab Epheso in Italiam reducere iubetur. Conditio civitatium Asiae mutatur, regnumque Eumenis amplificatur in Asia et Europa; socer autem eius Ariarathes, rex Cappadocum, qui auxiliis Antiochum iuverat, in amicitiam Rom. accipitur. — XL, XLI; Tum Manlius cum x legatis omnique exercitu ad Hellespontum, et inde per Chersonesum et Thraciam proficiscitur: sed agmen grave praeda omnis generis trahens, in locis angustis, silvestribus et confragosis, Thracum rapiendi cupidorum insidiis excipitur, magnaque hominum et impedimentorum parte amissa per Macedoniam in Thessaliam, et inde per Epirum Apolloniam pervenit. — XLII; Romae consules (M. Aemilius Lepidus et C. Flaminius) creantur, et decernuntur provinciae. — XLIII; M. Aemilius ad invidiam M. Fulvio, inimico absenti, faciendam in senatu Ambraciensium, qui iniustum sibi bellum ab eo illatum queruntur, causam agit adversus Flamininum collegam. — XLIV; Qui quum aeger forte abest, perfert Aemilius senatusconsulta in gratiam Ambraciensium.

Supplicatio et Latinae feriae. — XLV, XLVI; Cn. Manlio triumphum petenti contradicunt pars maior x legatorum, qui cum eo fuerant, et ante alios L. Furius Purpureo et L. Aemilius Paullus. — XLVII-XLIX; His respondet Manlius. — L; Triumphus ei decernitur; et certamen hoc excipit mox aliud longeque maius. Duo Q. Petillii diem dicunt P. Scipioni Africano: qui iussus dicere causam, sine ulla criminum mentione orationem magnificam de rebus ab se gestis exorditur. — LI; Tribuni plebis, suspicionibus magis quam argumentis, superbiae eum et pecuniae ab Antiocho captae reum accusant, veteraque luxuriae crimina Syracusanorum hibernorum, et Locris Pleminianum tumultum, ad fidem praesentium criminum referunt. Scipio autem, praefatus, se hoc die cum Hannibale et Poenis in Africa bene et feliciter pugnasse, ad gratias diis agendas ab Rostris adscendit in Capitolium et per totam urbem omnia deorum templa circumit, prosequente eum universa populi concione. — LII; Quo facto in Liternínum concedit, et tribunis diem prodicentibus intercedit unus eorum Ti. Sempronius Gracchus, etsi inimicus est Scipionibus. — LIII; Oratio eius in laudem Scipionis habita movet non ceteros modo, sed ipsos etiam accusatores, et in senatu gratiae ei ingentes aguntur. Silentium deinde de Africano est; qui Literni et vitam egit sine desiderio ingratae patriae, et sepeliri voluit: vir memorabilis; bellicis tamen, quam pacis, artibus, et prima vitae, quam postrema, parte memorabilior. — LIV; Morte Africani crescunt inimicorum animi, et auctore M. Porcio Catone, principe eorum, Petillii rogationem promulgant, ut quaeratur, quantum pecuniae et ab Antiocho captum et in aerarium sit relatum. Quae lex, nequidquam intercedentibus Mummiis tribunis et L. Scipione Asiatico querente, sepulti adeo fratris famam lacerari, et se eadem onerari invidia, perfertur auctoritate et eloquentia Catonis. — LV; Iussu Patrum quaestionem exercet Q. Terentius Culleo praetor, Corneliae familiae amicissimus, quem P. Scipio in Africa servitio exemerat: et damnatur L. Scipio una cum A. Hostilio legato et C. Furio quaestore. — LVI; De P. Scipionis accusatore, de tempore, quo dies ei dicta, et de anno locoque, quo mortuus sit et sepultus, non convenit inter scriptores rerum; et orationes quoque, si modo ipsorum sunt, quae feruntur, P. Scipionis et Ti. Gracchi abhorrent inter se. — LVII; Prae-

terea constat quidem, filiam P. Scipionis maiorem P. Cornelii Nasicae, et minorem Ti. Gracchi uxorem fuisse; non vero, utrum haec Graccho a patre ipso, et adeo inter solemnem senatus coenam in Capitolio, an post mortem eius desponsa sit ac nupserit. — LVIII, LIX; L. Scipio quum in vincula ducitur, P. Scipio Nasica tribunos appellat, orationemque habet plenam veris decoribus et Corneliae gentis et familiae suae. — LX; Terentio adversus eam senatusconsultum et rogationem Petilliam recitante, neque intercedentibus reliquis tribunis, Ti. Gracchus decernit, se non prohibere, quo minus ex bonis L. Scipionis, quod indicatum sit, redigi, non vero passurum, in carcere ipsum et in vinculis esse. Ex bonis deinde eius a quaestoribus nequaquam tantum redigitur, quantae summae damnatus fuerat; et ipse ex ingenti pecunia, a cognatis amicisque et clientibus ei collata, nihil accepit, contentus, necessaria ad cultum a proximis sibi cognatis suppeditari.

I. Dum in Asia bellum geritur, ne in Aetolis quidem quietae res fuerant, principio a gente Athamanum orto. Athamania ea tempestate, pulso Amynandro [1], sub praefectis Philippi regio tenebatur praesidio; qui superbo atque immodico imperio desiderium Amynandri fecerant. Exsulanti tum Amynandro in Aetolia, literis suorum, indicantium statum Athamaniae, spes recuperandi regni facta est: remissique nuntii [2] ab eo ad principes Argitheam (id enim caput Athamaniae erat), si popularium animos satis perspectos haberet, impetrato ab Aetolis auxilio, in Athamaniam se venturum cum delectis Aetolorum [3], quod consilium

Cap. I. 1. *Athamania, pulso Amynandro* a Philippo, quum Antiocho se iunxisset, *sub praefectis Philippi*, etc. vide ad XXXVI, 9 et 14.

2. *Remissique nuntii*, literae per nuntios... *se venturum* (vid. VIII, 19, n. 10), ita cod. Mog. *remissique ab eo* (qui literas attulerant) *nuntiant principibus* reliqui MSS. et edd. antt. prob. Gron. Sed ita dicendum erat *eum venturum*; Drak. — *Perspectos haberet*, sc. Amynander. Alii *haberent*, sc. principes Athamanum.

3. *Cum delectis Aetolorum*, spo-

esset gentis, et Nicandro praetore. Quos ubi ad omnia paratos esse vidit, certiores subinde facit, quo die cum exercitu Athamaniam ingressurus esset. Quatuor primo fuere coniurati adversus Macedonum praesidium. Hi senos sibi adiutores ad rem gerendam assumpserunt: deinde, paucitate parum freti, quae celandae rei quam agendae aptior erat, parem priori numerum adiecerunt. Ita duo et quinquaginta facti, quadrifariam se diviserunt: pars una Heracleam, altera Tetraphyliam petit, ubi custodia regiae pecuniae esse solita erat, tertia Theudoriam, quarta Argitheam. Ita inter omnes convenit, ut primo quieti, velut ad privatam rem agendam venissent, in foro obversarentur [4]; die certa multitudinem omnem convocarent ad praesidia Macedonum arcibus expellenda. Vbi ea dies advenit, et Amynander cum mille Aetolis in finibus erat; ex composito quatuor simul locis praesidia Macedonum expulsa, literaeque in alias urbes passim dimissae [5], ut vindicarent sese ab impotenti dominatione [6] Philippi et restituerent in patrium ac legitimum

cletis, *quod consilium* (MSS et edd. anlt. *concilium*) *esset gentis*, sc. Aetolorum; vide ad I, 54, n. 1, et XXXV, 34, n. 2. Haec verba Drak. exposuit: *ut consilium essent gentis* Athamanum, i. e. ut Athamanes in defectione ab Philippo et in bello, quod ei inferre meditabantur, illorum consilio uterentur. Apocletos igitur Aetolorum hic dicit eodem fere modo vocari *consilium* Athamanum, quo legatos et tribunos militum *consilium imperatorum*, indices assessoresque *consilium praetorum*, consiliarios aulicos *consilium regum* appellatos esse, docuerit Gronovius infra ad XLIV, 2, n. 5. — *Quatuor coniurati* primum *senos*, quisque sex, *sibi adiutores assumpserunt*, deinde iidem quatuor *parem priori numerum adiecerunt*, adeoque iterum senos, et *ita LII facti.*

4. *In foro obversarentur*; vide ad XXIV, 23, n. 2.

5. *Literaeque passim dimissae, ut* etc. vide ad VIII, 19, n. 10.

6. *Ab impotenti dominatione*; vide ad III, 36, n. 2. — *In patrium regnum*, paternum, ut cap. 3 pr. Conf. ad VIII, 7, n. 2, *et restituerent sese in patrium ac legitimum regnum*, ad patrium et iustum regem: nam habent populi sub rege viventes instar libertatis, rege cive et non alienigena, tum legitimo et regiae stirpis, non insititio, uti; Gron. coll. Herodoto,

regnum. Vndique Macedones expelluntur. Theium oppidum, literis a Zenone praefecto praesidii interceptis, et arce ab regiis occupata, paucos dies obsidentibus restitit: deinde id quoque traditum Amynandro est; et omnis Athamania in potestate erat, praeter Athenaeum castellum, finibus Macedoniae subiectum.

II. Philippus, audita defectione Athamaniae, cum sex millibus armatorum profectus, ingenti celeritate Gomphos pervenit. Ibi relicta maiore parte exercitus (neque enim ad tanta itinera subfecissent) [1], cum duobus millibus Athenaeum, quod unum a praesidio suo retentum fuerat, pervenit. Inde, proximis tentatis, quum facile animadvertisset cetera hostilia esse, Gomphos regressus, omnibus copiis simul in Athamaniam rediit. Zenonem inde, cum mille peditibus praemissum, Ethopiam occupare iubet, opportune Argitheae imminentem. Quem ubi teneri a suis locum vidit, ipse circa templum Iovis Acraei [2] posuit castra.

I, 126, 129, III, 82; Sall. Iug. 56. Sed non credo facile ostendi posse, eos, qui regibus civibus, et iam inde a maioribus stirpis regiae, parent, dici *sub regno patrio esse* seu *vivere*, et populos, si reges suos ab externis pulsos restituant, *sese in patrium regnum restituere*: nam *regnum paternum, patrium* et *avitum* dicuntur non respectu ad cives, sed ad reges habito, qui a patribus et avis regnum acceperunt; Duk. *In pristinum* (ubi Amynander olim regnasset) *ac legitimum regnum* MS. Gaërtn. non improb. Drak. *Amynandrum* quidam MSS. et vett. edd. inserunt post *restituerent*, et sane utrumque epitheton *patrium* ac *legitimum* ad eum pertinet. Forte leg. *restituerent patrium* (indigenam) *ac legitimum regem.* Facile *regnum* in *regem* mutari et deinde τὸ *in* addi potuit, vel lectio vulg. oriri ex glossa *in regnum*, verbo *restituerent* adscripta. Possit et *iam* reponi pro *in*.

Cap. II. 1. *Ad tanta itinera suffecissent* cod. Mog. quod forte glossema est τοῦ *sufficerent*, quod in reliquis MSS. et edd. antt. legitur. Vtriusque certe loquendi generis exempla dat Livius, teste Drak. ad h. l. Vid. II, 50, n. 10. Lem. — *Proximis tentatis locis;* vide ad IX, 35, n. 1.

2. *Circa templum Iovis Acraei*, ex emend. Modii et Gron. vid. XXXII, 23, n. 4. *Acrei* Mog. *sacra* vel *sacrum* reliqui MSS. et edd. antt. Possis etiam suspicari *Arei et Hercei.* Διὸς Ἀρείου

Ibi unum diem foeda tempestate retentus, postero die ducere ad Argitheam intendit. Euntibus extemplo apparuere Athamanes, in tumulos imminentes viae discurrentes. Ad quorum conspectum constitere prima signa, totoque agmine pavor et trepidatio erat; et pro se quisque, quidnam futurum esset, cogitare, si in valles subiectas rupibus agmen foret demissum. Haec tumultuatio regem, cupientem, si se sequerentur, raptim evadere angustias [3], revocare primos, et eadem, qua venerat, via referre coëgit signa. Athamanes primo ex intervallo quieti sequebantur: postquam Aetoli se coniunxerunt, hos, ut ab tergo agmini instarent, reliquerunt; ipsi a lateribus se circumfuderunt. Quidam, per notos calles breviore via praegressi, transitus insedere; tantumque tumultus Macedonibus est iniectum, ut fugae magis effusae, quam itineris ordinati modo, multis armis virisque relictis, flumen traiecerint. Hic finis sequendi fuit. Inde tuto Macedones Gomphos, et a Gomphis in Macedoniam redierunt. Athamanes Aetolique Ethopiam, ad Zenonem ac mille Macedonas opprimendos, undique concurrerunt. Macedones, parum loco freti, ab Ethopia in altiorem deruptioremque undique tumulum concessere. Quo pluribus locis aditu invento, expulere eos Athamanes; dispersosque, et per invias atque ignotas rupes iter fugae non expedientes, partim ceperunt, partim interfecerunt. Multi pavore in derupta praecipitati, perpauci cum Zenone ad regem evaserunt. Postero die per inducias [4] sepeliendi caesos potestas facta est.

meminit Pausan. V, 14; Ερκεῖον IV, 17, V, 14; Suid. et Hesych. — *Intendit*; vide ad IV, 19, n. 1.

3. *Raptim evadere angustias*; vide ad XXI, 32, n. 8.

4. *Postero die per inducias* (vide ad II, 18, n. 1) *sepeliendi caesos p. f. est*, haec Aldus ex cod. Mogunt. recepit. *Postea per inducias*, etc. reliqui MSS. et edd. antt. Mirum sane,

III. Amynander, recuperato regno, legatos et Romam ad senatum, et ad Scipiones in Asiam, Ephesi post magnum [1] cum Antiocho proelium morantes, misit. Pacem petebat, excusabatque sese, quod per Aetolos recuperasset paternum regnum. Philippum incusabat. Aetoli ex Athamania in Amphilochos profecti sunt, et maioris partis voluntate in ius ditionemque totam redegerunt gentem. Amphilochia recepta (nam fuerat quondam Aetolorum), eadem spe in Aperantiam transcenderunt. Ea quoque magna ex parte sine certamine in deditionem venit. Dolopes nunquam Aetolorum fuerant [2]: Philippi erant. Hi primum ad arma concurrerunt: ceterum, postquam Amphilochos cum Aetolis esse, fugamque ex Athamania Philippi, et caedem praesidii eius accepere, et ipsi a Philippo ad Aetolos deficiunt. Quibus circumiectis gentibus iam undique se a Macedonibus tutos credentibus esse, Aetolis fama affertur, Antiochum in Asia victum ab

si hunc ita evenerit, aut evenire potuerit, ut eodem die per Gomphos in Macedoniam ad regem fugerint aliqui, ita ut sequente statim redierint in locum pugnae; Iac. Gron. « Lectionem nostram si quis tueri velit, statuendum erit, posteriorem hanc cladem narrari quidem post regis Philippi in Macedoniam discessum, sed tamen tempore priorem fuisse, et Livium ordinem invertisse, ne narrationem rerum Philippi abrumpere opus haberet: Philippum itaque, quum in fugam coniectus flumen traiecisset, haud longe inde castra munivisse, ut suorum, quos in Athamania reliquerat, exitum videret; quibus itidem caesis, quum fuga elapsos collegisset, et ad interfectos sepeliendos inducias composuisset, tum demum Gomphos et inde in Macedoniam rediisse: non verisimile enim videri, Philippum, nemine insequente, in regnum usque aufugisse, et inconsulta hac fuga suos, in Athamania relictos, hostibus prodidisse. Si quis tamen *postea* malit, non adversabor. » Drak.

CAP. III. 1. *Ephesi post magnum*, etc. conf. XXXVII, 45 extr. et ad haec et seqq. Polyb. XXII, 8. — *Aetoli ex Athamania*. etc. opportunum tempus id esse rati ad recuperanda olim amissa. — *Amphilochia recepta; nam fuerat quondam Aetolorum*; vid. III, 36, n. 4, et XXXII, 34, n. 3. — *In deditionem venit*; vide ad III, 47, n. 1, et VIII, 20, n. 7.

2. *Dolopes n. Aetolorum fuerant*; vide ad III, 36, n. 4.

Romanis: nec ita multo post legati ab Roma [3] rediere sine spe pacis, Fulviumque consulem nuntiantes iam cum exercitu traiecisse. His territi, prius ab Rhodo et Athenis legationibus excitis, ut per auctoritatem civitatium earum suae preces nuper repudiatae faciliorem aditum ad senatum haberent, principes gentis, ad tentandum ultimam spem [4], Romam miserunt; nihil, ne bellum haberent, prius quam paene in conspectu hostis erat, praemeditati. Iam M. Fulvius, Apolloniam exercitu traiecto, cum Epirotarum principibus [5] consultabat, unde bellum inciperet. Epirotis Ambraciam placebat aggredi, quae tum contribuebat se Aetolis: *sive ad tuendam eam venirent Aetoli, apertos circa campos ad dimicandum esse; sive detrectarent certamen, oppugnationem fore haud difficilem. Nam et copiam in propinquo materiae ad aggeres excitandos et cetera opera esse*; *et Arethontem, navigabilem amnem* [6], *opportunum ad comportanda quae usui sint, praeter ipsa moenia fluere*; *et aestatem aptam rei gerendae adesse.* His persuaserunt, ut per Epirum duceret.

3. *Legati ab Roma rediere*, etc. vide ad XXXVII, 49 et 50.

4. *Ad tentandum ultimam spem*, e cod. Mogunt. pro *tentandam*; vide ad IX, 35, n. 1, et XXVI, 43, n. 1. — *Ne bellum haberent* cum Romanis, multum potentiore populo, atque quocumque modo impetrarent pacem. — *Prius praemeditati*; vid. IX, 23, § 1.

5. *Cum Epirotarum principibus*, etc. conf. Polyb. XXII, n. 9. — *Contribuerat se Aetolis*, scil. Aetolorum genti se adiunxerat. *Contribuere* verbum esse Liv. frequens monet Drak. exempli gratia, supra XXXI, 30, *ne in unam urbem quidem contributi maiores sui*; XXXVI, 35, *maluerunt Achaico contribui concilio*; inf. XLII, 37, *nuper in Achaicum contributi concilium*. Ita et Colum. III, 3, *in Faventino agro et in Gallico, qui nunc Piceno contribuitur*. Lem.

6. *Arethontem, navigabilem amnem*; unde Ἀρέθοντα pro mendoso Αρατον vel Αραθον edidit Vrsin. apud Polyb. XXII, 9, §. 4; at recte forsan coni. Αραχθον, qui est unus e quatuor nobilissimis Epiri fluviis et Ambraciam praeterfluit; sed idem videtur fluvius esse, et utrumque habuisse nomen. Conf. Strab. VII, 7, § 6, pag. 325

IV. Consuli, ad Ambraciam advenienti, magni operis oppugnatio visa est. Ambracia [1] tumulo aspero subiecta est; Perranthem incolae vocant. Vrbs, qua murus vergit in campos et flumen, occidentem; arx, quae imposita est tumulo, orientem spectat. Amnis Aretho, ex Athamania fluens, cadit in sinum maris, ab nomine propinquae urbis Ambracium appellatum. Praeterquam quod hinc amnis munit, hinc tumuli, muro quoque firmo septa erat, patente in circuitu paulo amplius tria millia passuum. Fulvius bina a campo castra [2], modico inter se distantia intervallo, unum castellum loco edito contra arcem obiecit. Ea omnia vallo ac fossa ita iungere parat, ne exitus inclusis ab urbe, neve aditus foris ad auxilia intromittenda esset. Ad famam oppugnationis Ambraciae Stratum iam edicto Nicandri praetoris convenerant Aetoli. Inde primo copiis omnibus ad prohibendam obsidionem venire in animo fuerat. Deinde, postquam urbem iam magna ex parte operibus septam viderunt, Epirotarum trans flumen loco plano castra posita esse, dividere copias placuit. Cum mille expeditis Eupolemus Ambraciam profectus, per nondum commissa inter se munimenta [3] urbem intravit. Nicandro cum

(ubi tamen ante Xylandrum legebatur Αρατθος. ut apud Dicaearch. pag. 42, ed. Steph.); Plin. IV, 1; Ptol. III, 14, et inf. XLIII, 21. Mox cap. 4 pr. forte leg. *Arethon*, aut h. l. *Arethonem*.

Cap. IV, 1. *Ambracia..... sinum Ambracium*; vide ad XXXII, 14, n. 6. et conf. Strab. VII, 7, §. 6, pag. 325. — *Amnis Aretho*, etc. vide ad cap. 3, n. 6. — *Athamania* ex emend. Palmer. Graecia ant. II, 7, pag. 306, 319, pro vulg. *Acarnania*. Confer. Drakemb.

2. *Bina a campo castra*; vide ad VIII, 17, n. 5. — *Vnum castellum* (vide ad V, 5, n. 2) *loco edito contra arcem obiecit*, arci, vel e regione arcis, ex adverso eius. Cf. XXXVII, 15, n. 4.

3. *Commissa inter se munimenta*, coniuncta, cohaerentia, sc. castellum et bina castra vallo ac fossa iungenda. Sic cap. 7, *commissis operibus*. Conf. XXXIX, 2 extr.

cetera manu primo Epirotarum castra nocte aggredi consilium fuerat, haud facili ab Romanis auxilio, quia flumen intererat. Deinde, periculosum inceptum ratus, ne qua sentirent Romani [4], et regressus inde in tutum non esset, deterritus ab hoc consilio, ad depopulandam Acarnaniam iter convertit.

V. Consul, iam munimentis, quibus sepienda urbs erat, iam operibus, quae admovere muris parabat, perfectis, quinque simul locis moenia est aggressus. Tria paribus intervallis [1] faciliore aditu a campo adversus Pyrrheum, quod vocant, admovit; unum e regione Aesculapii; unum adversus arcem. Arietibus

4. *Ne qua sentirent R.*; vide ad II, 3, n. 6; VI, 14, n. 9, et XXXV, 14, n. 1. — *Regressus in tutum* locum *non esset* Ald. recepit ex Mogunt. *In tuto* (h. e. tutus) *non esset* reliqui MSS., non minus apte.

Cap. V. 1. *Tria* opera *paribus intervallis* etc. conf. Polyb. XXII, 10. — Intelligendum ex cap. seq. tria admota opera adversus unum Pyrrheum, quae quidem ab iis postmodo nominatis diversa fuerunt; ita ut quinque opera Romani admoverint adversus Ambraciam. Lem. — *Pyrrheum*, τὸ Πύῤῥειον apud Polybium, forte regia domus Pyrrhi, qui certe ibi regiam habuit; vid. cap. 9 extr. Polyb. XXII, 13, §. 9; Strab. VII, 325. Est vel praecipuum aliquod aedificium, ut templum aut sacellum, vel pars urbis Ambraciae, ex nomine Pyrrhi appellata; Drak. Nota Duk. est: « *Pyrrheum* fanum templumve Pyrrhi Epirotae, aut Pyrrhi Achillis filii (cuius ossa ibi sepulta fuisse, Hygin. f. 122 non obscure indicat), et *Aesculapium* (Ἀσκληπιεῖον apud Polybium) Aesculapii esse puto, ut *Dianium*, I, 48; *Minervium* in Varr. Ling. lat. IV, 14; *Didymeum* et *Mausoleum* apud Suet. Cal. 21, et Aug. 100. Palmerius Graec. ant. II, 7, Pyrrheum hic accipit monimentum Pyrrhi regis, Epirotae, quod in direptione Ambraciae violatum fuisse docere dicit Ovid. in Ibi, versu 305. Sed Ambraciam non direptam fuisse, auctor est Livius infra c. 9, et quod quis dicat, monimentum Pyrrhi fortassis extra moenia urbis fuisse, id nihil nisi hariolari est. Deinde ne satis quidem certum est, ossa Pyrrhi Epirotae sepulta fuisse Ambraciae. Antigonum quidem filio illius Heleno ossa patris *in patriam portanda* dedisse, scribunt Val. Max. V, 1, n. 4 extr. et Iustin. XXV, 5; sed Pausan. I, 13, et II, 21, Argis Cereri ex oraculo fanum, quo loco Pyrrhus ceciderat, factum, in eoque ossa illius condita fuisse refert. Quae non aliter conciliari possunt, quam ut coniiciamus, fieri potuisse, ut eodem oraculo, quod Argivis redditum Paus. dicit, filius Pyrrhi ossa patris Argos remittere iuberetur ».

muros quatiebat, asseribus falcatis detergebat pinnas [2]. Oppidanos primo et ad speciem et ad ictus moenium, cum terribili sonitu editos, pavor ac trepidatio cepit. Deinde, ut praeter spem stare muros viderunt, collectis rursus animis, in arietes tollenonibus libramenta plumbi aut saxorum stipitesve robustos incutiebant: falces, ancoris ferreis iniectis in inferiorem partem muri trahentes asserem, praefringebant: ad hoc eruptionibus et nocturnis in custodias operum, et diurnis in stationes, ultro terrorem inferebant. In hoc statu res ad Ambraciam quum essent, iam Aetoli a populatione Acarnaniae Stratum redierant. Inde Nicander praetor, spem nactus solvendae incepto forti obsidionis, Nicodamum quendam cum Aetolis quingentis Ambraciam intromittit. Noctem certam tempusque etiam noctis constituit, quo et illi ab urbe opera hostium, quae adversus Pyrrheum erant, aggrederentur, et ipse ad castra romana terrorem faceret; posse ratus, ancipiti tumultu [3] et nocte augente pavorem, memorabilem rem geri. Et Nicodamus intempesta nocte, quum

2. *Asseribus falcatis detergebat pinnas*, τῶν δορυδρεπάνων ἀποσυρόντων τὰς ἐπάλξεις Polyb. Conf. LXXIV, 34, n. 6, et XXVIII, 30, n. 7. — *Asseres falcati* in primis ad diruenda moenia adhibebantur, unde *falces murales* dicuntur apud Caesarem, Bello Gall. III, 14, et alibi. *Pinnas* intelligit Doëring. quadrata lapidea, ita in summo muro disposita, ut ex ore vel apertura, quae iuxta unumquodque eiusmodi quadratum patet, desuper in obsidentes tela iaci possent. Lem. — *In arietes tollenonibus libramenta plumbi aut saxorum stipitesve robustos incutiebant*, τοῖς μὲν κριοῖς διὰ κεραιῶν ἐνιέντες σηκώματα μολύβδινα καὶ λίθους καὶ στύπη δρύϊνα, Polyb. vide ad XXIV, 34, n. 6, et XLII, 63, n. 3. — *Falces, ancoris ferreis* etc. τοῖς δὲ δρεπάνοις σιδηρᾶς περιτιθέντες ἀγκύρας, καὶ κατασχόντες ταῦτα ἔσω τοῦ τείχους, ὥστε, ἐπὶ τὴν ἔπαλξιν συντριβέντος τοῦ δόρατος, ἐγκρατεῖς γίγνεσθαι τῶν δρεπάνων· Polybius; ubi pro κατασχόντες cum Schweigh. forte leg. κατασπῶντες. — *In interiorem partem muri*, designatur locus, ubi asserem trahentes stabant. Lem.

3. *Ancipiti tumultu*; vide ad I, 25, n. 4. — *Intempesta nocte*; vide ad XXV, 9, n. 8. — *Superato brachio*; vid. IV, 9, n. 8; et V, 8, n. 4.

alias custodias fefellisset, per alias impetu constanti erupisset, superato brachio in urbem penetrat, animique aliquantum ad omnia audenda et spei obsessis adiecit; et, simul constituta nox venit, ex composito repente opera est aggressus. Id inceptum conatu, quam effectu, gravius fuit, quia nulla ab exteriore parte vis admota est; seu metu deterrito praetore Aetolorum, seu quia potius visum est, Amphilochis opem ferre nuper receptis; quos Perseus Philippi filius, missus ad Dolopiam Amphilochosque recipiendos, summa vi oppugnabat.

VI. Tribus locis, sicut ante dictum est, ad Pyrrheum opera romana erant; quae omnia simul, sed nec apparatu, nec vi simili, Aetoli aggressi sunt. Alii cum ardentibus facibus, alii stuppam picemque et malleolos [1] ferentes, tota collucente flammis acie, advenere. Multos primo impetu custodes oppresserunt. Deinde, postquam clamor tumultusque in castra est perlatus, datumque a consule signum, arma capiunt, et omnibus portis ad opem ferendam effunduntur. Vno in loco ferro ignique gesta res est. A duobus irrito incepto, quum tentassent magis, quam inissent, certamen, Aetoli abscesserunt. Atrox pugna in unum inclinaverat locum. Ibi diversis partibus duo duces Eupolemus et Nicodamus pugnantes hortabantur, et prope certa fovebant spe, iam Nicandrum ex composito adfore, et terga hostium invasurum. Haec res aliquandiu animos pugnantium

Cap. VI. 1. *Stuppam picemque et malleolos*, manipulos sparteos pice inductos, quibus sagitta inserta (unde *malleoli* figura), ut proiiciantur in hostilia munimenta, opera, tecta, incendii excitandi causa; Ern. Clav. Cic. Conf. Vitruv. X, 22; Vegel. de Re Mil. IV, 18; Ammian. XXIII, 3 (10); Lips. Poliorc. 5, V; Casaub. ad Aen. Tact. pag. 1801, et Drak. ad h. l. *Malleoli stuppae illiti pice* dicuntur XLII, 64.

sustinuit. Ceterum, postquam nullum ex composito signum a suis accipiebant, et crescere numerum hostium cernebant, destituti segnius instare [2]: postremo, re omissa, iam vix tuto receptu, fugientes in urbem compelluntur, parte operum incensa, et pluribus aliquanto, quam ipsi ceciderant, interfectis. Quod si ex composito acta res fuisset, haud dubium erat, expugnari una utique parte opera cum magna caede hostium potuisse. Ambracienses, quique intus erant Aetoli, non ab eius solum noctis incepto recessere, sed in reliquum quoque tempus, velut proditi a suis, segniores ad pericula erant. Iam nemo eruptionibus, ut ante, in stationes hostium, sed, dispositi per muros et turres, ex tuto pugnabant.

VII. Perseus, ubi adesse Aetolos audivit, omissa obsidione urbis, quam oppugnabat, depopulatus tantum agros, Amphilochiam excessit [1], atque in Macedoniam rediit. Et Aetolos inde avocavit populatio maritimae orae. Pleuratus Illyriorum rex, cum sexaginta lembis Corinthium sinum invectus, adiunctis Achaeorum quae Patris erant, navibus, maritima Aetoliae vastabat. Adversus quos mille Aetoli missi, quacumque se classis circumegerat per litorum anfractus, brevioribus semitis occurrebant. Et Romani ad Ambraciam [2], pluribus locis quatiendo arietibus muros, aliquantum urbis nudaverant. Nec tamen penetrare in urbem poterant. Nam et pari celeritate novus pro diruto murus obiiciebatur, et armati, ruinis superstantes, instar munimenti erant. Itaque, quum aperta vi parum procederet consuli res, cuniculum [3]

2. *Destituti segnius instare*; vide ad III, 38, n. 5.

Cap. VII. 1. *Amphilochiam excessit*; vid. II, 37, n. 5.

2. *Romani ad Ambraciam* etc. cf. ad Polyb. XXII, 11; Polyaeni Strat. VI, 17, et Zonar. Ann. IX, 20.

3. *Cuniculum occultum* (epitheti

occultum, vineis ante contecto loco, agere instituit: et aliquandiu, quum dies noctesque in opere essent, non solum sub terra fodientes, sed egerentes etiam humum, fefellere hostem. Cumulus repente terrae eminens index operis oppidanis fuit; pavidique, ne iam subrutis muris facta in urbem via esset, fossam intra murum e regione eius operis, quod vineis contectum erat, ducere instituunt. Cuius ubi ad tantam altitudinem, quantae esse solum infimum cuniculi poterat, pervenerunt, silentio facto, pluribus locis aure admota, sonitum fodientium captabant [4]. Quem ubi acceperunt, aperiunt rectam in cuniculum viam. Nec fuit magni operis; momento enim ad inane, suspenso furculis ab hostibus muro [5], pervenerunt. Ibi commissis operibus [6], quum e fossa in cuniculum pateret iter, primo ipsis ferramentis, quibus in opere usi erant, dein celeriter armati etiam subeuntes occultam sub terram ediderunt pugnam [7]. Segnior deinde

pleonasmum notat Bauer.) *vineis ante contecto loco*, ut mox *operis, quod vineis contectum erat*; στοὰ dicitur Polyb. et *porticus* Caes. Bell. Civ. II, 2, nimirum longior series vinearum, unum in ordinem iuncta. Conf. Lips. Poliorc. I, 7; et Schweigh. ad Polyb. I, 48, §. 2.

4. *Aure admota sonitum fodientium captabant*, aucupabantur. Eos praeterea alteri fossae lateri prope murum apposuisse vasa aenea, ad exteriorem sonum resonantia, memorant Polyb. et Polyaen. ll. ll. Similia de Apolloniatibus et Barcaeis referunt Vitruv. X, 22; Aeneas Poliorc. cap. 37, et Herodot. IV, 200.

5. *Suspenso furculis* (vide ad I, 35, n. 6) *ab hostibus muro*, διὰ τὸ τοὺς Ῥωμαίους μὴ μόνον ἀφῖχθαι πρὸς τὸ τεῖχος ὑπὸ γῆς, ἀλλὰ καὶ διεστυλωκέναι τόπον ἱκανὸν τοῦ τείχους ἐφ' ἑκάτερον τὸ μέρος τοῦ ὀρύγματος, Polyb. Conf. idem V, 4, 6–8 (ubi synon. dicuntur διαστυλοῦν et κρεμᾶν τὸ τεῖχος, h. e. sublicis inferne fulcire murum cuniculis subfossum); Schweigh. Lex. Polyb. et ad Appian. Bell. Mithrid. cap. 36, 75, 84, Bell. Civ. cap. 112; Veget. de Re Mil. IV, 24. *Fulturis* cod. Mogunt. qua voce Vitruv. X, 22, in hac re utitur; Drak.

6. *Commissis operibus*, cuniculo et fossa coniunctis (conf. ad cap. 4, n. 3, et Drak. ad h. l.), via ex hac in illum patente. « *Commissis* iunctis ex adverso, et inter se congruentibus; Bauer.

7. *Sub terram ediderunt pugnam*, alii *terra*. Conf. ad III, 28, n. 7. — *Nunc ciliciis praetentis* etc. e Polyb. suspicari possis *nunc clypeis p.*, *nunc*

ea facta est, intersepientibus cuniculum, ubi vellent, nunc ciliciis praetentis, nunc foribus raptim obiectis. Nova etiam haud magni operis adversus eos, qui in cuniculo erant, excogitata res est. Dolium a fundo pertusum [8], qua fistula modica inseri posset, et fistulam ferream operculumque dolii ferreum, et ipsum pluribus locis perforatum, fecerunt. Hoc tenui pluma completum dolium ore in cuniculum verso [9] posuerunt. Per operculi foramina praelongae hastae, quas sarissas vocant, ad submovendos hostes [10] eminebant. Scintillam levem ignis inditam plumae, folle fabrili ad caput fistulae imposito, flando accenderunt. Inde non solum magna vis fumi, sed acrior etiam foedo quodam nidore ex adusta pluma, quum totum cuniculum complesset, vix durare quisquam intus poterat.

VIII. Quum in hoc statu res ad Ambraciam esset, legati ab Aetolis Phaeneas et Damoteles, cum liberis mandatis, decreto gentis, ad consulem venerunt. Nam praetor eorum, quum alia parte Abraciam oppugnari cerneret, alia infestam oram navibus hostium esse, alia Amphilochos Dolopiamque a Macedonibus vastari, nec Aetolos simul ad tria diversa bella occur-

cratibus r. o. Conf. ad XLIV, 9, n. 7. De *ciliciis*, sc. textis, seu velis, vid. Lips. Poliorc. V, 9, et Steweeh. ad Veget. IV, 6.

8. *Dolium a fundo pertusum* etc. conf. omnino Polyb. XXII, 11, cuius narratio et copiosior est et dilucidior.

9. *Ore in cuniculum verso*, ea dolii parte, cui impositum erat operculum ferreum, Romanis obversa: non altera, cui fistula erat inserta.

10. *Per operculi foramina ...... eminebant:* ad latera dolii exsertas dicit Polybius, qui et τρήματα δύο habet. Hinc Iac. Gron. suspicabatur, post *foramina* excidisse *bina* vel *binae*. Sed Schweigh. ad Polyb. vocem δύο incommodam esse putat, quia ad impediendos hostes, ne ad dolium accederent, pluribus, quam duabus sarissis prominentibus opus fuisse videatur. — *Praelongae hastae, quas sarissas vocant;* vide ad lib. IX, 19, n. 2.

santes sufficere, convocato concilio, Aetolos principes [1], quid agendum esset, consuluit. Omnium eo sententiae decurrerunt, *ut pax, si posset, aequis; si minus, tolerandis conditionibus peteretur. Antiochi fiducia bellum susceptum. Antiocho terra marique superato, et prope extra orbem terrae ultra iuga Tauri exacto, quam spem esse sustinendi belli? Phaeneas et Damoteles, quod e re Aetolorum, ut in tali casu, fideque sua [2] esse censerent, agerent. Quod enim sibi consilium, aut cuius rei electionem a fortuna relictam?* Cum his mandatis legati missi orare consulem, *ut parceret urbi, misereretur gentis quondam sociae, nolle dicere iniuriis, miseriis certe coactae insanire. Non plus mali meritos Aetolos Antiochi bello, quam boni ante, quum adversus Philippum bellatum sit, fecisse. Nec tum large gratiam relatam sibi, nec nunc immodice poenam iniungi debere.* Ad ea consul respondit: *Magis saepe, quam vere unquam, Aetolos pacem petere. Imitarentur Antiochum in petenda pace, quem in bellum traxissent. Non paucis urbibus eum, de quarum libertate certatum sit, sed omni Asia cis Taurum montem, opimo regno, excessisse. Aetolos, nisi inermes, de pace agentes non auditurum se. Arma illis prius equosque omnes tradendos esse, deinde mille talentum argenti populo romano dandum: cuius summae dimidium praesens numeraretur, si pacem habere vellent. Ad ea adiecturum etiam in foedus esse, ut eosdem, quos populus romanus, amicos atque hostes habeant.*

IX. Adversus quae legati, et quia gravia erant, et quia suorum animos indomitos ac mutabiles [1] nove-

Cap. VIII. 1. *Aetolos principes*, prior vox ab interprete profecta; Gronov. Neque hoc locu, neque simili, lib. XXXVI, cap. 27, me offendit; Duk.

2. *E re Aetolorum fideque sua*; vide ad XXII, 39, n. 1.

Cap. IX. 1. *Suorum animos indomitos ac mutabiles*; vide ad XXVI,

rant, nullo reddito responso, domum regressi sunt, ut etiam atque etiam, quid agendum esset, re integra, praetorem et principes consulerent. Clamore et iurgio excepti, *quam diu rem traherent, qualemcumque pacem referre iussi?* quum redirent Ambraciam, Acarnanum insidiis prope viam positis, quibuscum bellum erat, circumventi Thyrium custodiendi deducuntur [2]. Haec mora iniecta est paci. Quum iam Atheniensium [3] Rhodiorumque legati, qui ad deprecandum pro his venerant, apud consulem essent; Amynander quoque, Athamanum rex, fide accepta [4], venerat in castra romana, magis pro Ambracia urbe, ubi maiorem partem temporis exsulaverat, quam pro Aetolis, sollicitus. Per hos certior factus consul de casu legatorum, adduci eos a Thyrio iussit. Quorum post adventum agi coeptum est de pace. Amynander, quod sui maxime operis erat, impigre agebat, ut Ambracienses compelleret ad deditionem. Id quum per colloquia principum, succedens murum, parum proficeret [5]; postremo, consulis permissu ingressus urbem, partim consilio, partim precibus, evicit, ut permitterent se Romanis. Et Aetolos C. Valerius Lae-

25, n. 6. *Immutabiles* alii. Sed immutabiles quidem censeas Aetolos fuisse in cupidine praedandi et impatientia otii; at cetera non homines, sed chamaeleontes; Gron. Si animi Aetolorum, qui legatos miserant cum liberis mandatis, immutabiles essent, non erat, quod formidarent pacem, quibus poterant, conditionibus componere legati; sed ideo id facere verebantur, quia suorum *animos*, tanquam *indomitos*, iugum romanum haud facile subituros, et hinc sententiam, quae modo placuerat, mutaturos noverant; Drak. — *Quibuscum bellum erat*: haec verba post *Acarnanum* ponenda videntur; Crev.

2. *Thyrium cust. deducuntur*; pro *Thyrium* quidam *Tyrrheum*, ut iam monuimus. Vid. XXXVI, 11, n. 6. Lem.

3. *Quum iam Atheniensium* etc. cf. Polyb. XXII, 12.

4. *Fide accepta* etc. vid. XXIII, 19, n. 10.

5. *Id quum per colloquia principum, succedens murum, parum proficeret*; vid. VI, 8, n. 2, et XXII, 28, n. 7.

vini filius, qui cum ea gente[6] primum amicitiam pepigerat, consulis frater, matre genitus eadem, egregie adiuvit. Ambracienses, prius pacti, ut Aetolorum auxiliares sine fraude emitterent, aperuerunt portas. Dein (Aetoli[7]), *ut quingenta Euboica darent talenta; ex quibus ducenta praesentia, trecenta per annos sex pensionibus aequis: captivos perfugasque redderent Romanis: urbem ne quam formulae sui iuris facerent*[8], *quae post id tempus, quo T. Quintius traiecisset in Graeciam, aut vi capta ab Romanis esset, aut voluntate in amicitiam venisset: Cephallenia insula ut extra ius foederis esset.* Haec quamquam spe ipsorum aliquanto leviora erant, petentibus Aetolis, ut ad concilium referrent, permissum est. Parva disceptatio de urbibus[9] tenuit. Quae quum sui iuris aliquando fuissent, avelli velut a corpore suo aegre patiebantur. Ad unum tamen omnes accipi pacem iusserunt. Ambracienses coronam auream consuli centum et quinquaginta pondo dederunt. Signa aenea marmoreaque et tabulae pictae, quibus ornatior Ambracia (quia regia ibi

6. *Laevini filius, qui cum ea gente* etc. vide ad XXVI, 24.

7. *Dein Aetoli*, Aetolorum legati, sc. *pacti* sunt cum Romanis, *ut D Euboica talenta* (vide ad XXXIV, 50, n. 2) *darent* etc. conf. Polyb. XXII, 13. Vocem *Aetoli* addendam esse recte docuit Periz. nisi plura exciderunt verba. Conf. Polyb.

8. *Vrbem ne quam formulae sui iuris facerent*, sibi contribuerent et ad formulam legum Aetolicarum alligarent; Crever. qui respici credit ad urbes Thessaliae Pharsalum, Echinum, Leucadem, quas sibi redditas non fuisse adeo indignati sunt Aetoli, ut hac ita maxime Antiochum in Graeciam evocarint; vide ad XXXIII, 13; 34; XXXIV, 23. Ad Oeniadas et Nasum (vide ad XXVI, 24, 25) referebat haec Barbeyr. Suppl. corp. diplom. I, 1, pag. 365: πόλιν δὲ μηδεμίαν ἔχειν ἐν τῇ συμπολιτείᾳ Polyb. Conf. ad III, 62, n. 5, et XXVI, 24, n. 5. — *Extra ius foederis*, ut cap. 11, *extra pacis leges.* — *Haec quamquam spe i. a. l. erant*, tamen (vide ad VII, 19, n. 3) *petentibus Aetolis*, eorum legatis, *ut ad concilium* Aetolorum seu gentis suae *referent* ea, *p. est.*

9. *Parva disceptatio de urbibus* in concilio illo *tenuit*; vide ad I, 4, n. 9. et II, 63, n. 3. — *Sui iuris fuissent*; vide ad III, 62, n. 5. — *Avelli*, sc. eas a *corpore suo*; vide ad I, 17, n. 2.

Pyrrhi fuerat[10]), quam ceterae regionis eius urbes erant, sublata omnia avectaque. Nihil praeterea tactum violatumve.

X. Profectus ab Ambracia consul in mediterranea Aetoliae, ad Argos Amphilochium[1] (viginti duo millia ab Ambracia abest) castra posuit. Eo tandem legati Aetoli, mirante consule, quod morarentur, venerunt. Inde, postquam approbasse pacem concilium Aetolorum accepit, iussis proficisci Romam ad senatum, permissoque, ut et Rhodii, et Athenienses deprecatores irent, dato, qui simul cum iis proficisceretur, C. Valerio fratre, ipse in Cephalleniam traiecit. Praeoccupatas aures animosque principum Romae criminibus Philippi invenerunt, qui, per legatos, per literas, Dolopas Amphilochosque et Athamaniam ereptas sibi querens, praesidiaque sua, postremo etiam filium Persea ex Amphilochis pulsum, averterat senatum ab audiendis precibus eorum. Rhodii tamen et Athenienses cum silentio auditi sunt. Atheniensis legatus Leon, Icesiae filius[2], eloquentia etiam dicitur movisse; qui vulgata similitudine[3], mari tranquillo, quod ventis concitaretur, aequiparando multitudinem Aetolorum, usus, *quum in fide romanae*

10. *Ambracia, regia ibi Pyrrhi f.;* vide ad cap. 5, n. 1.

CAP, X. 1. *Argos Amphilochium* etc. conf. ad XXXII, 34, n. 3, et Polyb. XXII, 13. — *Mirante consule, quod,* potius *quid;* Gronov. vide ad XXXIV, 57, n. 3. — *Iussis proficisci Romam* etc. ad finem cap. conf. Polyb. XXII, 14. — *Criminibus Philippi;* vide ad III, 19, n. 7. — *Ereptas*, quasi dixisset *Dolopiam, Amphilochiam et A.*, nisi leg. *ereptos* vel *ereptam*, ut Livius respexerit ad dignius vel propius; Gron.

2. *Atheniensis legatus Leon, Icesiae filius*, Δάμις, ὁ Κιχησίων MSS. et edd. vett. Polyb. pro quo Vrsinus edidit ὁ Ικεσίου et Schweigh. ὁ Ικησίου. In MSS. Polyb. XXVIII, 16, §. 5. Ικέσιος, nisi leg. Ικέσιος vel Ικεσίας vel Ἰκεσίας. Virum autem verum huius legati nomen *Leon*, isque idem fuerit, qui XXXV, 50 memoratur, nemo facile dicat.

3. *Vulgata similitudine* etc. vide ad XXVIII, 27, n. 7. — *Quum in fide* etc. immo *dum;* Gron. Ita certe ἕως apud Polyb.

societatis mansissent, insita gentis tranquillitate quiesse eos aiebat: *postquam flare ab Asia Thoas et Dicaearchus* [4], *ab Europa Menestas et Damocritus coepissent; tum illam tempestatem coortam, quae ad Antiochum eos, sicuti in scopulum, intulisset* [5].

XI. Diu iactati Aetoli [1] tandem, ut conditiones pacis convenirent [2], effecerunt. Fuerunt autem hae: » Imperium maiestatemque populi romani gens Aetolorum conservato sine dolo malo [3]. Ne quem » exercitum, qui adversus socios amicosque eorum » ducetur, per fines suos transire sinito, neve ulla » ope iuvato. Hostes eosdem habeto, quos populus » romanus, armaque in eos ferto, bellumque pariter gerito. Perfugas, fugitivos captivosque reddito Romanis sociisque; praeterquam si qui capti, » quum domos redissent, iterum capti sunt; aut si » qui eo tempore ex iis capti sunt, qui tum hostes » erant Romanis, quum intra praesidia romana [4] Ae» toli essent. Aliorum qui comparebunt, intra dies

4. *Thoas et Dicaearchus* etc. vid. Iud. Hi Aetolos concitarunt, ut venti mare concitare solent; adeoque soli poenam merentur, non Aetoli, cives eorum. Quando autem vel quomodo Menestas Aetolos ad bellum Romanis inferendum concitarit, Livium non retulisse quidem suo loco, sed alio tamen, data opportuna occasione, sc. XXXVI, 28, iam monuit Drak. Mos iste Livii satis notus. Conf. ad X, 33, n. 5.

5. *In scopulum intulisset;* vide ad VIII, 38, n. 2.

Cap. XI. 1. *Diu iactati Aetoli*, vexati, turbati, anxii, vel iactati quasi tempestate belli (quo spectant verba praec.), vel potius Aetolorum legati ab uno loco ad alium, ultro citroque, et in custodiam quoque, missi. Conf. cap. 8, 9, 10.

2. *Ut conditiones pacis convenirent;* vide ad I, 3, n. 4. — *Fuerunt autem hae* etc. cf. Polyb. XXII, 15.

3. *Imperium maiestatemque populi romani gens Aet. conservato sine dolo malo:* quod in formulis foederum caveri solebat; vid. loc. class. Cic. pro Balbo, 16: *sine dolo malo*, ut ἀδόλως apud Polyb. *comiter* apud Cic. l. l. Quae quomodo inter se differant, exponunt Herald. de rer. iudic. auctor. II, 16, et Brisson. de Form. IV, 361. Conf. ad XXV, 12, n. 7.

4. *Intra praesidia romana esse*, id. qd. in partibus, castris, auxiliis esse, *in praesidiis* et *in causa alicuius esse*, *sectam eius sequi, arma pro aliquo*

» centum Corcyraeorum magistratibus sine dolo malo » tradantur: qui non comparebunt [5], quando quis» que eorum primum inventus fuerit, reddantur. » Obsides quadraginta arbitratu consulis romani da» to, ne minores duodecim annorum, neu maiores » quadraginta. Obses ne esto praetor, praefectus » equitum, scriba publicus; neu quis, qui ante obses » fuerit apud Romanos. Cephallenia extra pacis le» ges esto». De pecuniae summa, quam penderent, pensionibusque eius, nihil ex eo, quod cum consule convenerat [6], mutatum. Pro argento si aurum dare mallent [7], darent, convenit; dum pro argenteis decem aureus unus valeret. « Quae urbes, qui agri, qui ho» mines Aetolorum iuris aliquando fuerunt, qui » eorum T. Quintio, Cn. Domitio consulibus [8], postve

ferre; Duker. Conf. ad XXV, 24, n. 10; XXXVIII, 48, n. 5; XLIII, 7, n. 2: μετὰ Ῥωμαίων συνεπολέμουν Polyb. — *Corcyraeorum magistratibus*, τῷ ἄρχοντι (praefecti rom.) τῷ ἐν Κερκύρᾳ, Polyb. Conf. ad XXVI, 24, n. 8.

5. *Qui non comparebunt*, ἐὰν δὲ μὴ εὑρεθῶσί τινες Polyb. vide ad VI, 1, n. 6. Pro *tradantur* et *reddantur* bene ad foederis formulam et accommodate ad ceteram orationem malit Gronov. *traduntor* et *redduntor*. Lem.

6. *Quod cum consule convenerat;* conf. cap. 9, et ad I, 3, n. 4.

7. *Pro argento si aurum dare mallent* (apud Polyb. *pro tertia parte argenti*, ... *dum pro argenteis decem* nummis *aureus unus valeret*, τῶν δέκα μνῶν ἀργυρίου χρυσίου μνᾶν διδόντες Polyb. unde Hotom. de Re num. pag. 353 coni. *dum pro a. d. auri libra una valeret*. Sed vid. Gron. de Pec. vet. II, 8, ubi praeter alia docet, Graecis et Romanis *minas* aureum vel argentum numeratum signatumque, non infectum, dici: in pretio autem eandem differentiam inter nummum aureum didrachmum et nummum argenteum didrachmum, quae sit inter minam auri et minam argenti; et quidem auri proportionem ad argentum decuplam fuisse. — *Qui homines Aetolorum iuris fuerunt;* vide ad III, 62, n. 5.

8. *T. Quintio, Cn. Domitio consulibus;* conf. Perizon. Anim. Hist. c. 1, ubi praeter alia et haec recte monuit: « Quod *T. Quintio* collegam Livius dedit *Cn. Domitium*, in eo sequitur ἁμάρτημα μνημονικὸν Polybii (XXII, 15, n. 13), quem in his rebus memoriae prodendis sine ulla paene variatione, quod ad rem ipsam, more suo transtulit ..... quique annum, quo T. Quintius in Graeciam traiecit, ipsorum consulum istius anni mentione videtur significare voluisse; sed, dum id facit, ex memoria *T. Quintio Flaminino*, qui cum *Sex. Aelio*, nono

» eos consules, aut armis subacti, aut voluntate, in » ditionem populi romani venerunt, ne quem eorum » Aetoli recepisse velint [9]. Oeniadae cum urbe agris» que Acarnanum sunto ». Iis legibus foedus ictum cum Aetolis est.

XII. Eadem non aestate solum, sed etiam iisdem prope diebus, quibus haec a M. Fulvio consule in Aetolia gesta sunt, consul alter Cn. Manlius in Gallograecia[1] bellum gessit, quod nunc ordiri pergam. Vere primo Ephesum consul venit, acceptisque copiis a L. Scipione, et exercitu lustrato, concionem apud milites habuit; qua, collaudata virtute eorum, quod cum Antiocho uno proelio debellassent, adhortatus eos ad novum cum Gallis suscipiendum bellum, qui et auxiliis[2] Antiochum iuvissent, et adeo indomita haberent ingenia, ut nequidquam Antiochus emotus ultra iuga Tauri montis esset, nisi frangerentur opes Gallorum, de se quoque pauca, nec falsa, nec immo-

abhinc anno, consul fuerat (vide ad XXXII, 7), collegam dedisse *Cn. Domitium;* haud dubie, quod is animo eius magis obversaretur, quia tribus solummodo annis ante cum *Quintio* item *Flaminino*, verum *Lucio*, Titi fratre (vide XXXV, 10, 20), non Tito ipso consulatum gesserat ». Hinc etiam intelligitur, emendatione Glar. et Sigon. *L. Quintio* errorem memoriae non tolli, sed mutari. Conf. c. 9.

9. *Aetoli recepisse velint*, id. qd. praecisum *recipiant* vel *recipiunto*, sed blandius esse vulgo creditur, certe aptius est, quam vulg. *recepissent*, quod Gron. probat et exponit per *reciperent:* nam, ait Drak., quae hoc cap. directa oratione praecedunt, vel imperativo, vel subiunctivo praesentis concepta sunt, quorum alterutrum hic pariter requiritur. Eadem tamen utuntur formula qui vehementer aliquid praecipiunt. Ovid. Am. I, 4, 38: « Oscula praecipue nulla dedisse velis ». Conf. ad XXXVII, 17, n. 4. Lem. — *Oeniadae* etc. vide ad lib. XXVI, cap. 24, n. 11.

Cap. XII. 1. *In Gallograecia*, h. e. Galatia, in Phrygiae finibus, ubi Galli post Graeciam et Thraciam armis victricibus peragratam, sedem statuerant. Conf. infra cap. 16, n. 1. Lem. — *Bel. nunc o. pergam*; vid. Sil. I, 1.

2. *Qui et auxiliis*, ope, vel militibus auxiliariis, *Antiochum iuvissent*; vid. XXXVII, 40, et XXXVIII, 48. — *Emotus*, ut XXX, 23; XXXVII, 53; XXXVIII, 47, 48, 53; XLI, 21; XLII, 42; XLV, 15. Sic fere *evolvere* VI, 15, n. 4. *Amotus* cod. Mogunt.

dica, adiecit. Laeti milites cum frequenti assensu consulem audiverunt, partem virium Antiochi fuisse Gallos credentes; rege superato, nullum momentum in solis per se Gallorum copiis fore. Eumenem haud in tempore abesse (Romae tunc erat) credere consul, gnarum locorum hominumque, et cuius interesset frangi Gallorum opes. Attalum igitur fratrem eius arcessit a Pergamo, hortatusque ad capessendum secum bellum, pollicentem suam suorumque operam domum ad comparandum dimittit [3]. Paucos post dies profecto ab Epheso consuli ad Magnesiam occurrit Attalus cum mille peditibus, equitibus ducentis, Athenaeo fratre iusso cum ceteris copiis subsequi, commendata iis custodia Pergami, quos fratri regnoque fidos credebat. Consul, collaudato iuvene, cum omnibus copiis ad Maeandrum progressus, castra posuit, quia vado superari amnis non poterat, et contrahendae naves erant ad exercitum traiiciendum. Transgressi Maeandrum ad Hieran Comen pervenerunt [4].

XIII. Fanum ibi augustum Apollinis [1] et oraculum: sortes versibus haud inconditis dare vates dicuntur. Hinc alteris castris ad Harpasum flumen ventum est: quo legati ab Alabandis venerunt, ut castellum, quod

3. *Ad comparandum dimittit*; vide ad XXXV, 45, n. 2.

4. *Transgressi Maeandrum pervenerunt ad Hieran Comen*, Ἱερὰν κώμην, oppid. Lydiae (δῆμος Καρίας apud Steph.), non longe a Thyatiris, quod posteriores Hierocaesaream nominasse videntur. Conf. Schweigh. ad Polyb. XVI, 1, §. 8. Cum his verbis initium forte novi capitis faciendum.

Cap. XIII. 1. *Fanum ibi augustum Apollinis*; ut et Dianae, a Prusia spoliatum; vid. Polyb. XXXII, 25, §. 11. — *Sortes versibus haud inconditis dare*; vide ad I, 56, n. 5, et IV, 20, n. 1. *Harpasus fl.*, Ἅρπασος ποταμὸς Καρίας, πρότερον Δαφνοῦς καλούμενος. εἴρηται δὲ διὰ τὸ ὀξύτατον τοῦ ῥοῦ, καὶ ὅτι ἁρπάζει τοὺς παριόντας αὐτῷ, ὡς ἱστορεῖ Ἀπολλώνιος ἐν Καρικοῖς. Etymol. M.

ab ipsis nuper descisset, aut auctoritate, aut armis, cogeret[2] iura antiqua pati. Eodem et Athenaeus, Eumenis et Attali frater, cum Cretensi Leuso et Corrago Macedone venit. Mille pedites mixtarum gentium et trecentos equites secum adduxerunt. Consul, tribuno militum misso cum modica manu, castellum vi captum Alabandensibus reddit. Ipse, nihil via digressus [3], ad Antiochiam super[4] Maeandrum amnem posuit castra. Huius amnis fontes Celaenis oriuntur. Celaenae urbs caput quondam Phrygiae[5] fuit. Migratum inde haud procul veteribus Celaenis, novaeque urbi Apameae nomen inditum ab Apamea, sorore Seleuci regis. Et Marsyas amnis, haud procul a Maeandri fontibus oriens, in Maeandrum cadit: famaque ita tenet [6], Celaenis Marsyam cum Apolline tibiarum

2. *Legati ab Alab. venerunt, ut... cogeret*, sc. consul *iura antiqua pati*; vide ad VIII, 19, n. 10. — *Alabanda*, urbs Cariae, hod. *Eblebanda*. Lem.

3. *Via digressus* quidam MS. et edd. antt. *degressus*.

4. *Ad Antiochiam super Maeandrum* aut *Maeandri* in Caria. Conf. Strab. XII, p. 630, et Plin. V, 29.

5. *Celaenae urbs caput quondam Phrygiae fuit... novaeque urbi Apameae* seu *Apamiae nomen inditum ab Apamea*, etc. vide ad Sil. VIII, 503; ad Tacit. Annal. XII, 58, n. 9; Plin. V, 29 (ubi conf. Hard.); Appian. Syr. 39; Cellar. Geogr. ant. III, 4, p. 156 sq. Xenoph. Αναβ. I, 2, n. 7: Strab. XII, 577, 578, et XVI, 749, qui Apameam ab Antiocho Sotere conditam dicit et appellatam de nomine matris *Apamae*, non Apameae, Artabazi filiae et *Seleuci* Nicatoris seu Nicanoris non *sorore*, sed coniuge; quod et Appian. Syr. 57. aliique tradunt. Hinc Salmas. ad Solin. p. 580, non male emend. *ab Apama* seu *Apame uxore Seleuci*. Sic et *Apamae* dicebantur aliae mulieres, nulla, quod sciam, Απάμεια. Duk. Cf. ad XXXV, 47, n. 2; Pausan. I, 7; Plut. in Demetrio, p. 903, in Eumene, p. 583; Apocr. lib. Esdrae, IV, 29; Appian. Syr. 13; Steph. voc. Μύρλεια. Livius et Strabo Celaenas ab Apamea distinguunt, non Plin. l. l. De aliis *Apameis* vid. ad Tac. l. l.

6. *Famaque ita tenet* (vide ad I, 4, n. 9), *Celaenis Marsyam cum Apolline tibiarum cantu certasse*: vide ad Sil. VIII, 502 seq. et ad Iuven. IX, 2, Strab. l. l. Herodot. VII, 26. — *In sinum maris editur*. ut XXXIX, 53 extr. h. a. illabitur: supra *cadit*. — *Discussa ea quoque est constantia consulis*; quum de nulla alia disceptatione mentio superius facta sit, non esse hic locum particulae *quoque* existimat Crever. eam ergo aut recidendam aut immutan-

cantu certasse. Maeander, ex arce summa Celaenarum ortus, media urbe decurrens, per Caras primum, deinde Ionas, in sinum maris editur, qui inter Prienen et Miletum est. Ad Antiochiam in castra consulis Seleucus, Antiochi filius, ex foedere icto cum Scipione, ad frumentum exercitui dandum venit. Parva disceptatio de Attali auxiliaribus orta est; quod, romano tantum militi, pactum Antiochum, ut daretur frumentum, Seleucus dicebat. Discussa ea quoque est constantia consulis, qui dimisso tribuno[7] edixit, ne romani milites acciperent, prius quam Attali auxilia accepissent. Inde ad Gordiutichos, quod vocant, processum est: ex eo loco ad Tabas[8] tertiis castris perventum. In finibus Pisidarum posita est urbs, in ea parte, quae vergit ad Pamphylium mare. Integris viribus regionis eius, feroces ad bellandum habebat viros. Tum quoque equites, in agmen romanum

dam. Sic vero hunc locum explanat Doëring.: Consul qui iam saepius virum constantem se praebuerat, nunc *quoque* constantia sua illam disceptatiunem compressit. Nihil ergo in contextu emendandum. *Discutere rem aliquam* iam est, ut exposuimus ad II, 42, n. 10, rem aliquam dispellere, removere, vel efficere ut reiiciatur. Sic Cic. ad Q. Fr. II, 12, *rem totam discusseram*. Lem.

7. *Dimissu tribunu*, sc. per legiones et corpora exercitus; Gronov. *Misso* 5 MSS. et editiones ante Ald. probantibus Duk. et Crevar. quia plures ita *dimitti* dicuntur, sed unus *mitti*. — *Gordiutichos*, Γορδίου τεῖχος (vide ad XLIV, 28, n. 5, unde in editionibus a Frobenio ad Grut. et a Gronovio ad Ernestum rectius legitur *quod vocant*, quam in aliis et in multis MSS. *quos v.*) πόλις Μίδου κτισθεῖσα ἀπὸ τοῦ παιδὸς Γορδίου, Steph. Eadem Bithyniae urbs dicta *Gordiu Come*, Γορδίου κώμη, et postea Ιουλιόπολις. Cf. Strab. XII, p. 574; Ptol. V, 1; Plin. V, 32 seu 40, et infra ad cap. 18, n. 8.

8. *Ad tabas*, etc. vid. Strab. XII, 576, et Wessel. ad Hierocl. in Synecd. p. 689. Aliud forte Lydiae opp. apud Steph. — *In ea parte* Pisidiae, *quae vergit ad Phamphylium mare*, id neutiquam intelligo; Glar. Forte leg. *quae vergit ad Pamphyliam. Haec integris*, etc. vel *Pace integris viribus*, i. e. quum diutina pace vires essent integrae, ut supra VI, 7. Mox *equites* (Tabensium) *agmen romanum eruptione facta... turbavere* legere malebat Gronov. Sed *turbare*, ut saepe apud Plaut., absolute accipi potest pro *turbas edere*; Drak.

eruptione facta, haud modice primo impetu turbavere: deinde, ut apparuit, nec numero se, nec virtute pares esse, in urbem compulsi, veniam erroris petebant, dedere urbem parati. Quinque et viginti talenta argenti et decem millia medimnum tritici imperata. Ita in deditionem accepti.

XIV. Tertio inde die ad Chaum amnem[1] perventum: inde profecti Erizam urbem primo impetu ceperunt. Ad Thabusion castellum, imminens flumini Indo, ventum est; cui fecerat nomen Indus, ab elephanto deiectus. Haud procul a Cibyra aberant; nec legatio ulla a Moagete, tyranno civitatis[2] eius, homine ad omnia infido atque importuno, veniebat. Ad tentandum eius animum C. Helvium, cum quatuor millibus peditum et quingentis equitibus, consul praemittit. Huic agmini, iam fines ingredienti, legati occurrerunt, nuntiantes, paratum esse tyrannum imperata facere. Orabant, ut pacatus fines iniret, cohiberetque a populatione agri militem; et coronam auream quindecim talentum afferebant[3]. Helvius,

Cap. XIV. 1. *Ad Chaum amnem* ignotum. *Cahum* et *Casum* alii. — *Erizam urbem* Cariae; vid. Hierocl. l. l. Hard. ad Plin. V, 30 seu 32; Cellar. Geogr. ant. III, 4, pag. 99. — *Thabusion castellum imminens* (vide ad III, 51, n. 3) *flumini Indo* scil. *Calbi* (si vero hic idem est), de quo vid. Strab. XIV, pag. 651; Ptol. V, 2; Plin. V, 28 seu 29; Cellar. Geogr. ant. III, 3, p. 59. — *Cui fecerat nomen Indus*, h. e. rector elephanti, ab Indico, i. e. optimo maximoque elephantorum genere (vide ad Iuvenal. X, 150; XI, 123 sq.), sic dictus, licet Indus non esset. Similiter *Achaei* pro funditoribus, proprie ex Achaia oriundis, inf. c. 38, *Boliares*, etc. Cf. Cuper. Exerc. de Eleph. I, 11; Bochart. Hieroz. I, 2, 27; Freinsh. in Ind. Curt. — *Deiectus* in bellis inter Romanos et Syriae reges; Cuper. l. l. Sed illos in haec loca venisse non constat; Dukerus. — *Cibyra magna*, Κιβύρα μεγάλη, Phrygiae Magnae oppidum maxime meridionale; videatur Strab. XIII, pag. 630; Ptol. et Plin. ll. ll. Cibyra parva, opp. Pamphyliae vel Ciliciae Asperae; vid. Strab. pag. 677, et Ptolem.

2. *A Moagete, tyranno civitatis* Cibyratarum; vid. Strab. XIII, pag. 631, et Polyb. XXII, 17. — *Infido atque importuno*; vid. V, 2, n. 6.

3. *Coronam auream XV talentorum afferebant*; conf. Polyb. XXII,

integros a populatione agros servaturum pollicitus, ire ad consulem legatos iussit. Quibus eadem referentibus, consul, « Neque Romani, inquit, bonae voluntatis ullum signum erga nos tyranni habemus; et » ipsum talem esse inter omnes constat, ut de poena » eius magis, quam de amicitia, nobis cogitandum » sit ». Perturbati hac voce legati nihil aliud petere, quam ut coronam acciperet, veniendique ad eum potestatem tyranno, et copiam loquendi ac purgandi se faceret. Permissu consulis postero die in castra tyrannus venit, vestitus comitatusque [4] vix ad privati modice locupletis habitum; et oratio fuit submissa et infracta, extenuantis opes suas, urbiumque suae

17. Quidam MSS. addunt *munus*; at plerique et edd. princc. praeferunt *in coronea aurea XV talenta a.* Illud probabat Oudend. ad Front. II, 11, §. 5; hoc fac. Gron. *in coronam auream XV talenta a.* legendum putabat Gelen. incertum an ex cod. Mogunt. Non necessario intelligendam esse coronam factam, sed *coronam*, ut στέφανος et στεφανόω, etiam munus dici posse vel pecuniae summam, muneris aut officii honorisque causa loco coronae oblatam (cf. Cic. Agr. I, 4, et Pis. 34; Lips. de Magn. Rom. II, 9; Casaub. ad mon. Ancyr.), docuit Duk. Cf. ad III, 21, n. 3; XXXVIII, 15, not. 6, et Schweigh. ad Athen. V, 35, p. 127, et ad similia loca Polyb. XIII, 9, §. 5; XXII, 17, §. 4; XXII, 19, §. 4, et XXVIII, 18, §. 3. — Quam Polyb. *coronam* illam de qua sermo est, appellaverit στέφανον ἀπὸ πεντεκαίδεκα ταλάντων, coronam intelligit Doëring. e summa quindecim talentorum confectam, et eodem modo verba Liviana explicanda omnino putat. Duker. ergo et Crev. qui eundem sensum atque Duk. amplexus est, non audiendos censet; et quam illi se nescire fateantur, quomodo corona, non solum tanti pretii, sed etiam tanti ponderis, offerri potuerit a legatis, contendit primum (verba Iuven. Sat. X, 40, de grandioris formae corona triumphali usurpans), tantum huius coronae orbem esse potuisse, quanto vix ulla cervix sufficeret; deinde coronae illi pretium magnum addi potuisse, tam ex opere artificis quam ex gemmis, quibus illa fortasse distincta fuit, uti fere apud Virg. Aeneid. I, 655, commemoratur *corona duplex gemmis auroque*, et VII, 176, *insignis gemmis*; et apud Ovid. Metam. XIII, 704, *clara auro gemmisque*. Iudicet lector. Lem.

4. *Vestitus comitatusque*, etc. κατά τε τὴν ἐσθῆτα καὶ τὴν ἄλλην προστασίαν λιτὸς καὶ ταπεινὸς Polyb. XXII, 17, §. 10. Προστασία splendor, magnificentia, pompa, comitatus, ut et apud Polyb. V, 43, §. 3, et XVI, 25, §. 5.

ditionis egestatem querentis. Erant autem sub co [5], praeter Cibyram, et Syleum et Alimne quae appellatur. Ex his, ut se suosque spoliaret [6], quinqne et viginti talenta se confecturum, prope ut diffidens, pollicebatur. « Enimvero, inquit consul, ferri iam » ludificatio ista non potest. Parum est, non eru- » buisse absentem, quum per legatos frustrareris » nos: praesens quoque in eadem impudentia per- » sistis. Quinque et viginti talenta tyrannidem tuam » exhaurirent? Quingenta ergo talenta nisi triduo » numeras, populationem in agris, obsidionem in » urbe exspecta ». Hac denuntiatione conterritus, perstare tamen in pertinaci simulatione inopiae; et paulatim illiberali adiectione [7], nunc per cavillationem, nunc precibus et simulatis lacrymis, ad centum talenta est perductus: adiecta decem millia medimnum [8] frumenti. Haec omnia intra sex dies exacta.

5. *Erant autem sub eo*; vid. XXIV, 30, not. 7. — *Syleum*, Σύλειον πόλις Φρυγίας· τινὲς δὲ Παμφυλίας, Steph. Σύλλιον apud Arriao. I, 27, el Polyb. XXII, 17, §. 11. — *Alimne quae appellatur*, ἡ ἐν Τεμένει πόλις (pro meodosis ἐντεμένῃ et ἐν τέμνῃ, et emeodatione Vrsini Ἀλίνδη) apud Polyb. l. l. ubi vid. Schweigh. qui cooiiciebat *Atimne*, et designari putat Τεμένειαν Steph. Idem docet, adiectam vocem πόλιν (ut apud Liv. verba *quae appellatur*) sigoificare nomen aliquod oppidi, qood vel sua origioe appellativum fuerit, non proprium (ut τὴν Ἀγκυραν πόλιν Polyb. XXII, 1 et al.), vel in plurali oumero osurpatum, ut Κύρμασα πόλιν XXII, 19, §. 1, et apud Liv. XXXVIII, 15, n. 4. *Cormasa urbem* e melioribus MSS. pro vulg. *Cormasam urbem*.

6. *Ex his, ut se suosque spoliaret* (vide ad V, 15, n. 7), *XXV talenta*, etc. immo, nisi fallor, *XV talenta*, quae et Polybius memoral, et legati Moagetis antea promiserant, *exspoliaret*, (h. e. ita spoliaret, ut nihil soperessel. Vid. Voss.) Lov. 3, et Gaërtn. non improb. Drak. Cf. Burm. ad Phaedr. II, 2, 1, el Graev. ad Cic. Epist. ad Att. X, 4. — *Se confecturum*; vide ad III, 64, n. 3, et XXIX, 35, n. 3.

7. *Illiberali adiectione*, quae dicitur de ementibos, qoum parve nimis et per grados quasi minutos assurgunt ad pretium rei comparandae destinandum, in quo acquiescere venditor possit; Ern.

8. *Decem millia medimnorum*, ut apud Polyb. *modium* cod. Mogunt. Hal. et Gaertn. ut et c. 15. Modius sexta pars medimoi. Cf. Schweigh. ad Polyb. II, 15, §. 1, et Tzschucke ad Nep. Att. 2 extr.

XV. A Cibyra per agros Sindensium [1] exercitus ductus, transgressusque Caularem amnem, posuit castra. Postero die est praeter Caralitin paludem agmen ductum. Ad Mandropolim manserunt: inde progredientibus ad Lagon, proximam urbem, metu incolae fugerunt. Vacuum hominibus et refertum rerum omnium copia oppidum diripuerunt. Inde ab Lysis fluminis fonte [2], postero die ad Cobulatum amnem progressi. Termessenses eo tempore Isiondensium arcem, urbe capta, oppugnabant: inclusi, quum alia spes auxilii nulla esset, legatos ad consulem, orantes opem, miserunt. *Cum coniugibus ac liberis in arce inclusos se mortem in dies, aut ferro aut fame patiendam,*

Cap. XV. 1. *Per agros Sindensium;* vide ad XXXV, 13, n. 3. — *Caularis amnis* in Pamphylia. — *Caralitis palus* in Lycaonia, Κώραλις seu Κάραλις apud Strab. XII, 568. *Carallis* oppid. Isauriae apud Steph. *Caralia* Pamphyliae in actis concilii Ephes. et apud Hierocl. in Synecd. p. 682, ubi vid. Wessel. — *Mandropolin* (Phrygiae opp. apud Steph.) ex emend. Gelen. et Sigon. *Madamprum*, *Madanprum*, *Manandrum*, *Mandrupyum*, *Mandropum*, *Mandaprum* MSS. et edd. antt. *Mordiaeum* coni. Iac. Gronov. quod est oppid. Pisidiae, magis h. l. aptam apud Steph. in Ἀπολλωνία et Athenaeum. Semel dicendum, in hoc Manlii itinere plura occurrere, quae apud alios scriptores non memorantur: his autem ignotis notiora substituere, anceps videtur inceptum; Drak. — *Inde progredientibus;* vide ad XXXVI, 14, n. 3. — *Progredientes* coni. Gronov.

2. *Inde ab Lysis fluminis fonte*, alii *Lisis*, et Glar. emend. *Lyci*, qui notus in hac regione fluvius est. Sed conf. not. 1. *Ad Lysis flum. fontem* ed. Frob. et reliquae ad Gruter. forte rectius. — *Cobulatum amnem*, Κολοβάτον apud Polyb. XXII, 18. *Crobialum* vel *Cobialum* coni. Heins. ad Val. Flacc. V, 103, ubi conf. intpp. Sed Paphlagonia et Pontus longe abest a Pisidiae et Pamphyliae finibus; Drak. — *Termessenses*, MSS. et editiones vett. *Telmenses*, *Elmenses*, etc. Apud Polyb. l. l. Τερμησσεῖς edidit Schweigh., alii vero Τερμησεῖς et Τελμισσεῖς pro mendosis μεσσεῖς et Τελμεῖς. *Termessus* (non *Termissus*) oppid. mediterraneum Pisidiae aut Pamphyliae, non longe a Cibyra; vid. Cellar. Geogr. ant. III, 4, pag. 195 sq. Eckhel. Doctr. num. l. III, p. 27; Huschke in Anal. Crit. p. 209, 210. De *Telmesso* seu *Telmisso* Lyciae vel Cariae vide ad XXXVII, 16, n. 5. — *Isiondensium*, ut Ισιονδεῖς et Ισιόνδα opp. (Pisidiae, ut videtur) apud Polyb. l. XXII, 18, §. 1 et 5. *Isindensium* emend. Vrsin. et Berkel. ex Steph. Ισινδος vel Ισινδα πόλις Ιωνίας, quae tamen h. l. minus convenit.

exspectare. Volenti consuli[3] causa in Pamphyliam devertendi oblata est. Adveniens obsidione Isiondenses exemit. Termesso pacem dedit, quinquaginta talentis argenti acceptis; item Aspendiis ceterisque Pamphyliae populis. Ex Pamphylia rediens ad fluvium Taurum primo die, postero ad Xylinen, quam vocant, Comen[4] posuit castra. Profectus inde continentibus itineribus ad Cormasa urbem pervenit. Darsa proxima urbs erat. Eam, metu incolarum desertam, plenam omnium rerum copia invenit. Progredienti praeter paludes legati ab Lysinoë, dedentes civitatem, venerunt. Inde in agrum Sagalassenum [5], uberem fertilemque omni genere frugum, ventum est: colunt Pisidae, longe optimi bello regionis eius. Quum ea res animo facit, tum agri fecunditas, et multitudo hominum, et situs inter paucas munitae urbis. Consul, quia nulla legatio ad finem praesto fuerat [6], praedatum in agros misit. Tum demum fracta pertinacia est, ut ferri agique res suas viderunt. Legatis missis, pacti quinquaginta talentis et viginti millibus medimnum tritici, viginti hordei, pacem impetraverunt. Progres-

3. *Volenti consuli* (vide ad XXI, 39, n. 4) *causa in Pamphyliam devertendi*, etc. vide ad I, 51, n. 2.

4. *Ad Xylinen Comen* cod. Mogunt. In aliis *Silenen*, *Silenem*, *Sylenen*, *Silem* (vide ad XLIV, 28, n. 5), *Sillenem*, *Silinen*. Ξυλίνη Cappadociae oppid. maritimum apud Ptol. V, 6, ad pontum Euxinum: sed ab eo longissime nunc aberat Manlius, in Pisidia degens; Drak. — *Ad Cormasa urbem*, etc. conf. Polyb. XXII, 19, ubi Κόρμασα. At Κόρμασα etiam Ptolem. V, 5. Conf. ad cap. 14, n. 5. — *Lysinoe* Λυσινίa apud Ptolem. Λυσινόη et Λισινόη in codd. Polyb. l. l.

5. *In agrum Sagalassenum*, Σαγάλασσος πόλις Πισιδίας· τὸ ἐθνικὸν Σαγαλασσεύς καὶ Σαγαλασσηνός, Steph. Conf. etiam Strab. XII, 569; Plin. V, 27, et, qui de Sagalassensibus eadem, quae Livius, praedicat, Arrian. I, 29. Σαγαλασσέων in Polyb. Lyciae oppid. apud Ptol. — *Longe optimi bello*; vide ad II, 51, n. 3.

6. *Nulla legatio ad finem praesto fuerat*; vide ad II, 49, n. 10. — *Ferri agique res suas*; vide ad III, 37, n. 4. — *Quinquaginta talentis*, L talentorum coronam apud Polyb. Conf. ad cap. 14, n. 3.

sus inde ad Obrimae fontes [7], ad vicum, quem Aporidos comen vocant, posuit castra: eo Seleucus ab Apamea postero die venit. Aegros inde et inutilia impedimenta quum Apameam dimisisset, ducibus itinerum ab Seleuco acceptis, profectus eo die in Metropolitanum campum [8], postero die Dinias Phrygiae processit. Inde Synnada venit, metu omnibus circa oppidis desertis. Quorum iam praeda grave agmen trahens, vix quinque millium die toto itinere profecto, ad Beudos, quod Vetus [9] appellant, pervenit. Ad Anabura inde, et altero die ad Alandri fontes, tertio ad Abbassum posuit castra: ibi plures dies stativa habuit, quia perventum erat ad Tolistoboiorum fines.

XVI. Galli, magna hominum vis [1], seu inopia agri, seu praedae spe, nullam gentem, per quam ituri essent,

7. *Ad Obrimae fontes* ex emend. Glar. In MSS. et edd. antt. *Rotrinos, Rhotrinos, Rothrinos, Rothinos, Rhotinos, Rhocrinos*; vid. Plin. V, 29, et ad Tac. Ann. XII, 58, n. 9. — *Aporidos comen* e cod. Mog. primus edidit Aldus. *Aporides* primae edd. et quidam MSS. *Aporidios, Apridos, Adprodios* alii codd. *Acaridos comen* coni. Iac. Gron. quia *Acaris* oppid. Phrygiae est apud Steph. et ei adiacens aliquis ex pagis ita dictus videri potest, ut Leidae vicus. *Adonidos comen* emend. Wessel. ad Hieroclis Synecd. p. 669.

8. *Metropolitanum campum*, Μητρόπολις urbs Magnae Phrygiae, ἀπὸ τῆς Μητρὸς τῶν θεῶν sic dicta; vid. Steph. Alia Metropolis in Phrygia fuit; vid. Ptol. V, 2; Strab. XII, pag. 576; Hard. ad Plin. V, 29 et 31; Wessel. ad Hierocl. pag. 660. — *Dinias* plerique MSS. *Dymas* vel *Dimas* Lov. 3, 5, 6, et edd. ante Frob. a. 1535. — *Synnada*, Σύνναδα, apud Graecos recentt. Σύναδα, opp. Phrygiae Maioris, cuius marmor celeberrimum fuit; vid. Tristan. Comm. t. II, pag. 202; Holsten. ad Steph. et Cellar. Geogr. Ant. III, 3, pag. 90.

9. *Beudos Vetus*, Βεῦδος Παλαιὸν apud Ptol. V, 5. — *Anabura* Pisidiae opp. apud Strab. XII. — *Alandri* ex emend. Sigon. pro *Alexandri*. — *Abbassum*, alii *Abassum, Abbasum, Abbasium, Abassium, Babasum, Alcasum*.

Cap. XVI. 1. *Galli, magna hominum vis*, etc. descriptio transitus Gallorum seu Celtarum primum in Italiam circa a. Vrb. cond. 475, et deinde a. 476, in Asiam Minorem, ubi partem Phrygiae et Paphlagoniae occuparunt, quae *Galatia* et a graeca gente Gallis mixta *Gallograecia* est dicta, ut ipsi *Galatae* et *Gallograeci*. Cf. Strab. IV, pag. 286 sq. et XII, p. 566 sq. Plin. V, 32 seu 42; Flor.

parem armis rati, Brenno duce in Dardanos [2] pervenerunt. Ibi seditio orta, et ad viginti millia hominum, cum Leonorio ac Lutario regulis [3], secessione facta a Brenno, in Thraciam iter averterunt. Vbi cum resistentibus pugnando, pacem petentibus stipendium imponendo, Byzantium quum pervenissent, aliquandiu oram Propontidis vectigalem habendo, regionis eius urbes obtinuerunt. Cupido inde eos in Asiam transeundi [4], audientes ex propinquo, quanta ubertas

II, 11; Iustin. XXIV, 4, XXV, 1; Pausan. I, 3. 4, VII, 6 inpr. X, 15 et 19-23; Cellar. Geogr. Ant. III, 4; Schweigh. ad Appiani Hisp. c. 1; Gottl. Wernsdorf. de republ. Galatarum liber singul. Nor. 1743, in-4; Ritter. in *d. Weltgesh. von. Guthril und Gray*, t. V, part. 3, p. 457, et *Anleit. zur Kehntniss der allg. Weltgesch.* vid. Beck. t. II, p. 46 sq.

2. *Brenno duce in Dardanos* (hod. Serviam) *pervenerunt* ex Paeonia et Illyrico, ubi Scordisci, Boii et Taurisci, Galliarum populi, iam antea consederant. — Veterem ac maxime insignem apud Gallos Brennorum gentem fuisse, documento est clarus ille Brennus, quo duce olim a Gallis Senonibus Roma capta est. Vid. supra lib. V, 40 seqq. Lem.

3. *Cum Leonorio, ac Lutario regulis* et Comontorio (vid. Memnon comm. de Heracl. Pont. cap. 20), *secessione facta a Brenno, in Thraciam iter averterunt*, in quam antea iam irruperant duce primum Cambaule, deinde Cerethrio. *Lomnorio* et *Lonorio* MSS. Λεονόριος dicitur Strab. l. l. Λεωννόριος Memnoni apud Phot. pag. 374, et *Lutarius* eidem Λουτούριος, Caesari B. G. VII, 5 sq. *Luterius*, Agathiae I, p. 12, Λεύθαριος et Λεύθαρις utrumque vero nomen Germanis etiam nunc in usu, *Leonhardus* et *Lutarius* vel *Luderus*; Gronov. Idem Αὐτάριος coni. pro Αὐτάριτος apud Polybium, I, 77-80, 85, 86, sed Reiskius Αὐτάριχος, ut sit nomen id. qd. Odericus et Odalricus. — Ceterum *Brennus* tum Macedoniam, Illyricum et Thessaliam vastabat, sed deinde diripiendi templi Delphici consilio capto, a Graecis victus sibi ipse manus intulit; etsi quidam, etiam Livius XXXVIII, 48, *n.* 3, tradunt, templum ab eo spoliatum fuisse. Neminem potius a Gallis evasisse, narrant Diodor. XXII, 13; Iustin. XXIV, 8; Pausan. I, 4, X, 23; Polyb. I, 6, §. 5, IV, 46 §. 1; alii, permultos spoliantes Delphos tempestate peremptos fuisse; vide ad XL, 58, n. 3, et Pausan. l. l. — *Cum resistentibus pugnando..... imponendo ..... quum pervenissent*, pro *pugnantes* et *imponentes*, quum interim in via pugnassent; Bauer. Conf. ad. I, 8, n. 4.

4. *Cupido inde eos in Asiam transeundi* etc. quod iter ingressi sunt ducibus iisdem, Leonorio ac Lutario. Comontorius mansit in Thracia, eique successerunt Cavarus, Clyarus et alii; vid. Polyb. IV, 45 sq. 51 sq. V, 77 sq. 111; VIII, 24.

terrae eius esset, cepit; et, Lysimachia fraude capta, Chersonesoque omni armis possessa, ad Hellespontum descenderunt. Ibi vero exiguo divisam freto cernentibus Asiam, multo magis animi ad transeundum accensi; nuntiosque ad Antipatrum, praefectum eius orae, de transitu mittebant. Quae res quum lentius spe ipsorum traheretur, alia rursus nova inter regulos orta seditio est. Leonorius retro, unde venerat, cum maiore parte hominum repetit Byzantium: Lutarius Macedonibus, per speciem legationis ab Antipatro ad speculandum missis, duas tectas naves et tres lembos adimit. His, alios atque alios dies noctesque transvehendo, intra paucos dies omnes copias traiecit. Haud ita multo post Leonorius, adiuvante Nicomede Bithyniae rege, a Byzantio transmisit. Coëunt deinde in unum rursus Galli, et auxilia Nicomedi dant [5] adversus Ziboetam, partem tenentem Bithyniae, gerenti bellum. Atque eorum maxime opera devictus Ziboeta est, Bithyniaque omnis in ditionem Nicomedis concessit. Profecti ex Bithynia in Asiam processerunt. Non plus ex viginti millibus hominum, quam decem armata erant: tamen tantum terroris omnibus, quae cis Taurum incolunt, gentibus iniecerunt, ut, quas adissent, quasque non adissent, pariter ultimae propinquis [6], imperio parerent. Postremo, quum tres essent gentes, Tolistoboii, Trocmi, Tectosagi [7], in tres partes, qua cuique populorum suorum vectigalis

5. *Et auxilia Nicomedi dant* (ut III, 23, et apud Iustin. XXXVIII, 5, Duk.) *adversum Ziboetam* e membranis Mogunt. recepi. *Zyboeam* et *Zyboetam* alii. Ζιποίτης dicitur Memnoni in Phot. Bibl. pag. 373, et Ζιβύτης Diodoro et Suidae, ut Ποιμετάλκης et Ρυμετάλκης, Gronov. Τιβοίτης vel Τιβίτης Polyb. IV, 50. Conf. Scalig. ad Hieron. Chron. pag. 78, et intpp. lib. XXVII Trogi Prolog.

6. *Pariter ultimae propinquis*, quam propinquae.

7. *Tolistoboii*, *Trocmi*, *Tectosagi*, quarum gentium cuilibet quatuor et postea tres tetrarchae praeerant, do-

Asia esset, diviserunt. Trocmis Hellesponti ora data; Tolistoboii Aeolida atque Ioniam, Tectosagi mediterranea Asiae sortiti sunt, et stipendium tota cis Taurum Asia exigebant. Sedem autem ipsi [8] sibi circa Halyn flumen ceperunt; tantusque terror eorum nominis erat, multitudine etiam magna sobole aucta, ut Syriae quoque ad postremum reges stipendium dare non abnuerent. Primus Asiam incolentium abnuit Attalus [9], pater regis Eumenis; audacique incepto, praeter omnium opinionem, adfuit fortuna, et signis collatis superior fuit. Non tamen ita infregit animos eorum, ut absisterent imperio: eaedem opes usque ad bellum Antiochi cum Romanis manserunt [10]. Tum quoque, pulso Antiocho, magnam spem habuerunt, quia procul mari incolerent, romanum exercitum ad se non perventurum.

XVII. Cum hoc hoste, tam terribili omnibus regionis eius, quia bellum gerendum erat, pro concione milites maxime in hunc modum [1] alloquutus est consul: « Non me praeterit, milites, omnium, quae Asiam

nec post mortem Caesaris Deiotarus et deinde Amyntas omnes XII tetrarchias omnemve Galatiam imperio suo subiecit, tandemque Octavianus, Amynta mortuo, Galatiam, Pisidiam Lycaoniamque in provinciarum rom. formulas redegit; vid. Strab. XII, p. 567, al. 852 sq. et Dio Cass. XLVII, 24; XLIX, 32; XLVIII, 33; LI, 2; LIII, 26. De nominibus harum gentium vid. Hard. ad Plin. V, 32 seu 42. *Tolistoboii* gr. Τολιστόβοιοι, Τολιστόβιοι, Τολιστοβώγοι, Τολιστοβώγιοι, Τολιστοβόγιοι, Τολιστόβογοι· vid. Schweigh. ad Appian. Syr. 42; Harduin. l. l. Berkel. ad Steph. *Tectosagi* aliis *Tectosages* et *Tectosagae* dicuntur. — *Qua*, quatenus

8. *Sedem autem ipsi* Tectosagi *sibi circa Halyn. fl. ceperunt*, iisque *Syriae quoque reges stipendium dare non abnuerunt*; quod tamen non gratuito ab his factum, sed intercedente pacto de suppeditandis sibi, ut Antiocho, copiis auxiliaribus, suspicatur Schweigh. ad Polyb. V, 53, §. 3.

9. *Primus Asiam incolentium abnuit Attalus* I etc. conf. Polyaen. IV, 20, et Frontin. Strat. II, 13.

10. *Eaedem opes ..... manserunt* iis. *Eisdem* al.

Cap. XVII. 1. *Maxime in hunc modum*, « fere, quo sensu alias *maxime* postponi solet. Mox *omnium gentium Gallos praestare fama belli* quasi per graecismum διαφέρειν », Bauer. — *Fe-*

» colunt, gentium Gallos fama belli praestare. Inter » mitissimum genus hominum ferox natio, pervagata » bello prope orbem terrarum, sedem cepit. Procera » corpora [2], promissae et rutilatae comae, vasta scuta, » praelongi gladii: ad hoc cantus ineuntium proelium » et ululatus et tripudia et quatientium scuta in pa- » trium quendam modum horrendus armorum cre- » pitus: omnia de industria composita ad terrorem. » Sed haec, quibus insolita atque insueta sunt, Graeci » et Phryges et Cares timeant: Romanis gallici tumul- » tus assuetis [3] etiam vanitates notae sunt. Semel » primo congressu ad Alliam olim fuderunt maiores

rox natio, *pervagata bello prope orbem terrarum*; conf. Ruhuken. ad Vell. II, 98.

2. *Procera corpora*; vide ad V, 44, n. 4. — Diodor. Sic. V, 28, οἱ δὲ Γαλάται τοῖς σώμασιν εἰσὶν εὐμήκεις. Caes. de Bell. Gall. II, 30, *nam plerumque hominibus Gallis prae magnitudine corporum suorum brevitas nostra contemptui est.* Lem. — *Promissae et rutilatae comae* (ut apud Tac. Hist. IV, 61); immo *rutilae*: nam natura hunc colorem habebant; Bauer. Enimvero Gallis, aeque ac Germanis, crinis non modo a natura, sed etiam ab arte rutilus erat; et *comae* eorum tam *promissae*, quam *rutilatae*, eo spectabant, ut terribiles essent adspectu, vel, ut mox dicitur, erant *de industria compositae ad terrorem.* Οἱ Γαλάται ταῖς κόμαις οὐ μόνον ἐκ φύσεως ξανθοὶ, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς κατασκευῆς ἐπιτηδεύουσιν αὔξειν τὴν φυσικὴν τῆς χρόας ἰδιότητα. Τιτάνου γὰρ ἀποπλύματι σμῶντες τὰς τρίχας συνεχῶς, ἵνα διαφανεῖς ὦσι, καὶ ἀπὸ τῶν μετώπων ἐπὶ τὴν κορυφὴν καὶ τοὺς τένοντας ἀνασπῶσιν, ὥστε τὴν πρόσοψιν αὐτῶν φαίνεσθαι Σατύροις καὶ Πᾶσιν ἐοικυῖαν etc. Diodor. V, 28. Τῶν ἐθνῶν οἱ Κελτοὶ καὶ οἱ Σκύθαι κομῶσιν, ἀλλ' οὐ κοσμοῦνται· ἔχει τι φοβερὸν τὸ εὔτριχον τοῦ βαρβάρου, καὶ τὸ ξανθὸν αὐτοῦ πόλεμον ἀπειλεῖ συγγενές τι χρῶμα τῷ αἵματι· Clemens, Paed. III, 2, pag. 98: *prodest et sapo. Galliarum hoc inventum rutilandis capillis. Fit ex sevo et cinere* etc. Plinius, XXVIII, 12 seu 51. Conf. ibi Hard. et Lips. ad Tacit. Germ. IV. — *Vasta scuta*, *praelongi gladii*; vide ad XXII, 46, n. 2 et 3. — *Ad hoc cantus ineuntium proelium, et ululatus, et tripudia, et quatientium scuta ..... crepitus*; vide ad II, 23, n. 3, et X, 26, n. 8.

3. *Romanis gallici tumultus assuetis*; vide ad IV, 9, n. 4, et XXI, 16, n. 5. Possis etiam iungere: *Romanis notae sunt vanitates tumultus gallici, ut*, quippe *assuetis* ei; Bauer. et Douiat. Sed inordinata haec verborum confusio omnibus displicebit; Drak. — *Vanitates*, sc. tumultus. — *Semel primo congressu ad Alliam olim fuderunt maiores nostros: ex eo tempore ..... consternatos Gallos caedunt fugantque*, quinam? *maiores nostri?*

» nostros: ex eo tempore per ducentos iam annos pe-
» corum in modum consternatos caedunt fugantque;
» et plures prope de Gallis triumphi, quam de toto
» orbe terrarum, acti sunt. Iam usu hoc cognitum
» est [4], si primum impetum, quem fervido ingenio et
» caeca ira effundunt, sustinueris, fluunt sudore et
» lassitudine membra, labant arma: mollia corpora,
» molles, ubi ira consedit, animos sol, pulvis, sitis,
« ut ferrum non admoveas, prosternunt. Non legio-
» nibus legiones eorum solum experti sumus, sed vir
» unus cum viro congrediendo, T. Manlius, M. Vale-
» rius, quantum gallicam rabiem vinceret romana
» virtus, docuerunt. Iam M. Manlius unus agmine
» scandentes in Capitolium Gallos detrusit: et illis
» maioribus nostris cum haud dubiis Gallis [5] in terra
» sua genitis res erat. Hi iam degeneres sunt, mixti.
» et Gallograeci vere, quod appellantur; sicut in

Sed ita Livius dixisset *ceciderunt fugaruntque*; nec bene ita transmutantur subiecta. Forte leg. *consternati cadunt fugiuntque*, vel potius *consternati caeduntur fuganturque*. Syllaba finalis *tur* etiam sola litera *t* uncinata designatur; et, hoc compendio scripturae deleto aut non animadverso aut parum intellecto, docta indoctave manus scripsit *consternatos*, ne prorsus inepta prodiret sententia. *Ad Alliam eos olim fugerunt maiores vestri et nostri* codd. Mogunt. Voss. et Lov. 1, unde Modius non male coni. *eos olim fugerunt maiores nostri* (ut *fugere aliquem* X, 27, et XXXVIII, 38), non improb. Drak. Sed ita quoque mox dicendum erat *ceciderunt fugaruntque*, sc. maiores nostri.

4. *Iam usu hoc cognitum est*, experientia (ut VI, 36; VII, 38; XLII, 59; Duk.), *si primum impetum, quem fervido ingenio et caeca ira effundunt, sustinueris, fluunt sudore ..... prosternunt*; vide ad V, 44, n. 4; VII, 29, n. 3; et X, 28, n. 3. — *Labant arma*, minus firmiter retinentur, manibus effluunt; Bauer. — *Ut*, quamvis, *ferrum* etc. — *Gallicam rabiem*; recentioribus temporibus, quum Franci, regnante Carolo Octavo, Italiam invasere, eodem usi verbo Itali, ad significandum hunc impetum quo per proelia feruntur et nunc Gallorum nepotes, dicere solebant *la furia Francese*. Lem.

5. *Cum haud dubiis Gallis*, veris, germanis, non degeneribus, quales sunt Gallograeci. — *Gallograeci vere*; conf. ad cap. 16, n. 1, et ad XXVI, 31, n. 1. — *Terrae proprietas caelique*, propria natura, singularis indoles, diversa ab aliarum regionum natura.

» frugibus pecudibusque non tantum semina ad servandam indolem valent, quantum terrae proprietas caelique sub quo aluntur, mutat. Macedones, qui Alexandriam in Aegypto, qui Seleuciam ac Babyloniam, quique alias sparsas per orbem terrarum colonias habent, in Syros, Parthos, Aegyptios degenerarunt. Massilia, inter Gallos sita [6], traxit aliquantum ab accolis animorum. Tarentinis quid ex Spartana, dura illa et horrida, disciplina mansit? Generosius in sua quidquid sede gignitur; insitum alienae terrae, in id quo alitur, natura vertente se, degenerat. Phrygas igitur gallicis oneratos armis, sicut in acie Antiochi cecidistis, victos victores caedetis. Magis id vereor, ne parum inde gloriae, quam ne nimium belli sit. Attalus eos rex saepe fudit fugavitque. Nolite existimare, belluas tantum recens captas feritatem illam silvestrem primo servare, deinde, quum diu manibus humanis alantur, mitescere; in hominum feritate mulcenda non eandem naturam esse. Eosdemne hos creditis esse, qui patres eorum avique fuerunt? Extorres inopia agrorum profecti domo per asperrimam Illyrici oram, Poeoniam inde et Thraciam, pugnando cum ferocissimis gentibus, emensi, has terras ceperunt. Duratos eos tot malis exasperatosque accepit terra, quae copia rerum omnium saginaret: uberrimo agro, mitissimo caelo, clementibus accolarum ingeniis, omnis illa, cum qua venerant, mansuefacta est feritas. Vobis, mehercule, Martis [7] viris, cavenda

6. *Massilia inter Gallos sita*, sed graecae originis; vide ad V, 34, n. 7. — *Tarentinis Spartana* origo; vide ad XXV, 9, n. 10. Mox *quidque* pro *quidquid* cum Gronov. legendum, aut durius construendum: *quidquid generosius ..... gignitur*, illud *insitum ..... degenerat*; Bauer. Sed *quidquid* pro *quidque* poni, ex Cic. p. Cluent. 19, probat Crever.

7. *Vobis, mehercule, Martis viris*, immo *Martiis viris*, ut ἄνδρες Ἀρήϊοι

» ac fugienda quam primum amoenitas est Asiae: » tantum hae peregrinae voluptates ad exstinguen- » dum vigorem animorum possunt; tantum contagio » disciplinae morisque accolarum valet! Hoc tamen » feliciter evenit, quod, sicut vim adversus vos ne- » quaquam, ita famam apud Graecos parem illi anti- » quae obtinent, cum qua venerunt, bellique gloriam » victores eandem inter socios habebitis, quam si » servantes antiquum specimen animorum Gallos vi- » cissetis ».

XVIII. Concione dimissa, missisque ad Eposognatum legatis [1], qui unus ex regulis et in Eumenis amicitia manserat, et negaverat Antiocho adversus Romanos auxilia, castra movit. Primo die ad Alandrum flumen, postero ad vicum, quem vocant Tyscon, ventum. Eo legati Oroandensium quum venissent, amicitiam petentes, ducenta talenta iis sunt imperata, precantibusque, ut domum renuntiarent, potestas facta. Ducere inde exercitum consul ad Plitendum: deinde ad Alyattos castra posita. Eo missi ad Eposognatum redierunt, et legati cum illis [2] reguli orantes, ne Tectosagis bellum inferret: *ipsum in eam gentem iturum*

et sim. quod iam Duk. et alii monuere. Conf. ad X, 27, n. 7. — *Servantes antiquum specimen animorum*, exemplum seu notam indolem. Conf. ad XXVIII, 35, n. 7.

Cap. XVIII. 1. *Missisque ad Eposognatum* (al. *Epossognatum*) *legatis* etc. conf. Polyb. XXII, 20. — *Legati Oroandensium*, alii *Orondensium* et *Orcadensium*, ut et c. 19 pr. ubi Gron. substituit *Oenoandensium*. Forte leg. *Oeandensium* cum Glar. ex Plin. V, 32 seu 42, ut sint pars Tolistoboiorum in Galatis ad *Alandrum fl.* Minus h. l. conveniunt vel *Oenoanda* opp. Lyciae ap. Ptol. vel *Oranda* urbs Pisidiae inf. c. 37, 39 (ubi alii *Oenoanda* et *Orvanda*), unde *Oroandicus Pisidiae tractus* Plin. V, 27 seu 24. Ορόνδικοι Ptol. V, 4, et Ορανδεῖς aut rectius Οροανδεῖς Polyb. XXII, 25, §. 7; cf. Cellar. Geogr. Ant. III, 4, pag. 114, al. 188 sq. — *Ad Alyattos*, Ἀλυαττὰ χωρίον Βιθυνίας, Steph.

2. *Legati cum illis* (ex emend. Gronov. pro l. *Compulsi*: nisi et del. *cum illis*, quae non edidit Doëring. quia, Drak. teste, in plerisque MSS. desunt) *reguli* Eposognati, *orantes*, *ne Tectosagis bellum inferret*; immo *Tolisto-*

Eposognatum, persuasurumque, ut imperata faciant. Data venia regulo, duci inde exercitus per Axylon (quam vocant) terram coeptus. Ab re nomen habet; non ligni modo quidquam, sed ne spinas quidem, aut ullum aliud alimentum fert ignis. Fimo bubulo pro lignis utuntur. Ad Cuballum [3], Gallograeciae castellum, castra habentibus Romanis apparuere cum magno tumultu hostium equites; nec turbarunt tantum stationes romanas, repente invecti, sed quosdam etiam occiderunt: qui tumultus quum in castra perlatus esset, effusus repente omnibus portis equitatus romanus fudit fugavitque Gallos, et aliquot fugientes occidit. Inde consul, ut qui iam ad hostes perventum cerneret, explorato deinde et cum cura coacto agmine procedebat; et continentibus itineribus quum ad Sangarium flumen pervenisset, pontem, quia vado nusquam transitus erat, facere instituit. Sangarius ex Adoreo monte per Phrygiam fluens, miscetur ad Bithyniam Tymbreti [4] fluvio. Inde maior iam geminatis aquis per Bithyniam fertur, et in Propontidem sese effundit [5]; non tamen tam magnitudine memorabilis,

boiis, quod iam monuit Perizon. Anim. Hist. cap. 9, pag. 394, 395. Id probabile fit tum ex Polyb. XXII, 20, tum ex postremis huius cap. et primis cap. 19 verbis, unde patet, *gentem, in quam iverit* Eposognatus et quae *Olympum montem ceperit*, fuisse *Tolistoboios*.

3. *Ad Cuballum*, alii *Coballum*, *Cubalum* et *Euballum*. Vrbem, quae Κύβαλλα Φρυγίας Steph. Byz. in voc. Κυβαλία vocatur, intelligi, monet ibi Berkel. quod refellere conatur Hemsterh. ad Luciani Iudic. vocal. §. 7. Conf. Wernsdorf. Res publ. Galatarum, cap. 5, pag. 217. — *Cum cura coacto agmine*, accurate densatis ordinibus; Drakenb. Conf. ad XXXII, c. 2, n. 4.

4. *Sangarius, ex Adoreo monte per Phrygiam fluens, miscetur ad Bithyniam Thymbreti* (al. *Thymbri*) *fluvio* etc. cf. tamen Strab. lib. XII, pag. 543, et Plin. VI, 1, ibique Hard. Thymbres Plinio dicitur *Tembrogium*, et alius est Θύμβριος ap. Strab. XIII, pag. 598, Troianus amnis, in Scamandrum influens. Cf. Drak.

5. *In Propontidem sese effundit*, immo in Pontum Euxinum, quod ex Arriano 1, 30, Orph. Argon. 714, et Eustath. in Dionys. iam docuere Si-

quam quod piscium accolis ingentem vim praebet. Transgressis ponte perfecto flumen, praeter ripam euntibus Galli Matris Magnae [6] a Pessinunte occurrere cum insignibus suis, vaticinantes fanatico carmine, Deam Romanis viam belli et victoriam [7] dare, imperiumque eius regionis. Accipere se omen quum dixisset consul, castra eo ipso loco posuit. Postero die ad Gordium pervenit. Id haud magnum quidem oppidum est, sed plus, quam mediterraneum, celebre' et frequens emporium. Tria maria pari ferme distantia intervallo habet, Hellespontum, ad Sinopen, et alterius orae litora [8], qua Cilices maritimi colunt. Multarum magnarumque praeterea gentium fines contingit, qua-

gon. et Cellar. Geogr. Ant. III, 3 et 8. — *Non magnitudine memorabilis*, sed τῷ θερινῷ καταστήματι ξηρὸς ὁρᾶται πολλάκις et hinc Ξηραβάτης dictus est (vid. Plut. de flum.), *piscium accolis ingentem vim praebet*, ut Tymbreles seu Τέμβριος ἰχθυόεις (Orph. Arg. 713), Drak.

6. *Galli Matris Magnae* Deum *occurrere cum insignibus suis*: ἔχοντες προστηθίδια καὶ τύπους, Polybius, XXII, 20, §. 4 (ex Suida voc. Γάλλος), quae προστηθίδια Schweigh. non cum Suida interpretatur εἰκόνας μέχρι στήθους, imagines pectore tenus, sed πρὸ τῶν στηθίων, ante pectus gestatas a Gallis, quod Dionys. Hal. II, 19, dicat τύπους περικείμενοι τοῖς στήθεσι.

7. *Viam belli et victoriam*; vide ad IV, 48, n. 2. — *Accipere se omen*; vide ad I, 7, n. 11. — *Gordium*, Γόρδιον seu Γορδιεῖον, Phrygiae opp. ad Sangarium fl., caput quondam Galatiae (vid. Plin. V, 32 seu 42), regiaque Midae, sic dicta a patre eius Gordio, cuius nodum Alexander solvisse traditur. Cf. Arrian. II, 3; Iustin. XI, 7; Curt. I (III), 1, §. 12.

8. *Tria maria pari ferme distantia intervallo habet, Hellespontum, ad Sinopen, et alterius orae litora* etc. cf. intpr. Curt. l. l. *Pontum* ante *ad Sinopen* excidisse suspicatur Freinsh. ad Curt., sed *ad Hellespontum* cum edd. vett. ante Frob. a. 1535 legendum putabat Gron. eamque vocem accipiendam non pro mari, sed pro regione terrarum, ut intell. mare unum ad Hellespontum, alterum ad Sinopen, tertium ad litora Cilicum. *Hellespontium* emendat Iac. Periz. *Hellespontium* vel *ad Hellespontum*, *ad Sinopen, ad alterius* malebat Drak. Curtius urbem dicit *pari intervallo Pontico et Cilicio mari distare*, multum errans, indice Schmiedero, sed praeeunte Livio. Contra Raderus monet, Gordium esse id. qd. Gordiutichos (vid. sup. ad cap. 13, n. 7), et hoc Phrygiae Minoris oppidum iuste medio intervallo abesse a tribus maribus, Hellespontico, Euxino, et Cilicio.

rum commercium in eum maxime locum mutui usus contraxere. Id tum desertum fuga incolarum oppidum, refertum idem copia rerum omnium invenerunt. Ibi stativa habentibus legati ab Eposognato venerunt, nuntiantes, *profectum eum ad regulos Gallorum nihil aequi impetrasse: ex campestribus* [9] *vicis agrisque frequentes demigrare, et cum coniugibus ac liberis, quae ferre atque agere possint* [10], *prae se agentes portantesque Olympum montem* [11] *petere, ut inde armis locorumque situ sese tueantur.*

XIX. Certiora postea Oroandensium legati attulerunt: *Tolistoboiorum civitatem Olympum montem cepisse; diversos Tectosagos alium montem, qui Magaba* [1] *dicatur, petisse; Trocmos, coniugibus ac liberis apud Tectosagos depositis, armatorum agmine Tolistoboiis statuisse auxilium ferre.* Erant autem tunc trium populorum reguli Ortiagon [2], et Combolomarus, et Gaulotus. Iis haec maxime belli ratio sumendi fuerat, quod, quum montes editissimos eius regionis tenerent, convectis omnibus, quae ad usum quamvis longi temporis sufficerent, taedio se fatigaturos hostem censebant. *Nam neque ausuros per tam ardua atque iniqua*

9. *Ex campestribus vicis;* quam ad locutionem confer XXXVI, 10, n. 3.

10. *Quae ferre atque agere possint;* vide ad III, 37, n. 4.

11. *Olympum montem* Galatiae; cf. Polyb. XXII, 20, §. 9, et Appian. Syr. 42. Hic intelligit *Olympum Mysium*, h. e. Mysiae montem, qui et tutum semper receptaculum fuit praedonum propter densas silvas; v. Strab. XII, pag. 574; Herodot. I, 36; Ptol. V, 1, et Plin. V, 32 seu 40. Sed a Galatia nimis remotus videtur, et silvarum eius cap. 20, in descriptione montis nulla fit mentio. — *Olympus*, hod. a Turcis vocatur *Anatolidag.* Lem.

Cap. XIX. 1. *Qui Magaba dicatur*, ex emend. Freinsh. ad Flor. II, 11. *Magana*, *Magava*, *Magnana* et *Magnava* MSS. et edd. vett. *Magaba* etiam memoratur in Sex. Rufi Breviar. cap. 11.

2. *Ortiagon;* de quo vid. Polyb. XXII, 21, et intpp. Aur. Vict. de Viris ill. cap. 55; Val. Max. VI, 1 ext. 2; Flor. II, 11, n. 6, et Suidae. — *Combolomarus*, alii *Cobolomarus* et *Cumbolocrus*. — *Gaulotus*, al. *Gaudotus* et *Gandotus*.

loca subire eos; et, si conarentur, vel parva manu prohiberi ac deturbari posse; nec quietos, in radicibus gelidorum montium sedentes, frigus aut inopiam laturos. Et quum ipsa altitudo locorum eos tutaretur, fossam quoque et alia munimenta verticibus iis, quos insederant, circumiecere. Minima apparatus missilium telorum cura fuit, quod saxa affatim praebituram asperitatem ipsam locorum credebant.

XX. Consul, quia non cominus pugnam, sed procul locis oppugnandis, futuram praeceperat [1] animo, ingentem vim pilorum, velitarium hastarum [2], sagittarum, glandisque, et modicorum, qui funda mitti possent, lapidum paraverat; instructusque missilium apparatu ad Olympum montem ducit, et a quinque ferme millibus locat castra. Postero die cum quadringentis equitibus et Attalo progressum eum, ad naturam montis situmque gallicorum castrorum visendum, equites hostium, duplex numerus, effusi castris in fugam averterunt: occisi quoque pauci fugientium, vulnerati plures. Tertio die cum omnibus ad loca exploranda profectus, quia nemo hostium extra munimenta processit, tuto circumvectus montem, animadvertit, meridiana regione terrenos et placide acclivos ad quendam finem colles [3] esse, ad septentrio-

Cap. XX. 1. *Futuram praeceperat animo*; vide ad VII, 26, n. 5.

2. *Velitarium hastarum*; vide ad XXIV, 34, n. 3. — *Glandisque*, per *glandem* intelligit Doëring. globulum plumbeum; globuli enim plumbei, qui nunc mittuntur tubo ferreo, olim funda mitti solebant. Lem. — *Ad Olympum montem ducit* (vide ad I, 23, n. 4), *et a quinque ferme millibus* (vide ad IX, 24, n. 2) *locat castra*, i. e. quinque millia ab hostibus, quasi in quinto milliario, inde a quinto milliario, locare incipit; Bauer. Quinque millium intervallo ab hostibus, ut XLII, 58 pr. et gr. ἀπὸ, v. c. ὡς ἀπὸ σταδίων δεκαπέντε in Evang. Ioannis II, 18. Conf. Kypke Obss. sacr. t. I, pag. 390, et Schaefer ad Longi Pastor. p. 329.

3. *Terrenos ... colles*; colles *terreni* (quorum solum est terrenum) saxosis collibus opponuntur, ut patet ex Plin. Epist. V, 6: *terrenique colles* (*neque*

nem arduas et rectas prope rupes, atque, omnibus ferme aliis inviis, itinera tria esse; unum medio monte, qua terrena erant, duo difficilia ab hiberno solis ortu et ab aestivo occasu. Haec contemplatus, eo die sub ipsis radicibus posuit castra. Postero die, sacrificio facto, quum primis hostiis litasset [4], trifariam exercitum divisum ducere ad hostem pergit. Ipse cum maxima parte copiarum, qua aequissimum aditum praebebat mons, ascendit. L. Manlium fratrem ab hiberno ortu, quoad loca patiantur et tuto possit, subire iubet: si qua periculosa et praerupta occurrant, non pugnare cum iniquitate locorum, neque inexsuperabilibus vim afferre; sed obliquo monte ad se declinare [5], et suo agmini coniungi. C. Helvium cum tertia parte circumire sensim per infima montis, deinde ab aestivo occasu erigeret agmen. Et Attali auxilia trifariam aequo numero divisit: secum esse ipsum iuvenem iussit; equitatum cum elephantis in proxima tumulis planitie reliquit. Edictum praefectis, ut intenti, quid ubique geratur, animadvertant, opemque ferre, quo postulent res, properent.

XXI. Galli, duobus [1] lateribus satis fidentes invia esse, ab ea parte, quae in meridiem vergeret, ut armis clauderent viam, quatuor ferme millia armatorum ad tumulum, imminentem viae minus mille passuum a castris, occupandum mittunt, eo se rati velut castello

enim facile usquam saxum, etiam si quaeratur, occurrit). Lem. — *Arduas et rectas prope rupes*; vide ad XXI, 35, n. 9.

4. *Quum primis hostiis litasset*; vide ad V, 38, n. 1.

5. *Obliquo monte ad se declinare*; vide ad II, 39, n. 3.

Cap. XXI. 1. *Galli duobus a lateribus invia esse* loca omnia, *satis fidentes*: vel *satis fidentes lateribus duobus*, propterea quod essent *invia*, ut invia; Bauer. (qui de eo usu infinitivi plura notavit in Philol. Thucyd. Paull. p. 93). Posterior ratio durissima: multo lenior altera; Schaef. Sed neque haec satis faciet omnibus, et forte *itinera* excidit ante aut post *invia*.

iter impedituros. Quod ubi Romani viderunt, expediunt sese ad pugnam. Ante signa modico intervallo velites eunt [2], et ab Attalo Cretenses sagittarii et funditores et Tralli et Thraces; signa peditum, ut per arduum, leni gradu ducuntur, ita prae se habentium scuta, ut missilia tantum vitarent, pede collato non viderentur pugnaturi. Missilibus ex intervallo loci proelium commissum est, primo par, Gallos loco adiuvante, Romanos varietate et copia telorum. Procedente certamine, nihil iam aequi erat. Scuta longa, ceterum [3] ad amplitudinem corporum parum lata et ea ipsa plana, male tegebant Gallos: nec iam tela alia habebant, praeter gladios; quorum, quum manum hostis non consereret, nullus usus erat. Saxis, nec modicis, ut quae non praeparassent, sed quod cuique temere trepidanti ad manum venisset, ut insueti, arte nec viribus adiuvantes ictum, utebantur: sagittis, glande, iaculis incauti ab omni parte configebantur; nec, quid agerent, ira et pavore obcaecatis animis, cernebant; et erant deprehensi genere [4] pugnae, in quod minime apti sunt. Nam quemadmodum cominus, ubi in vicem pati et inferre vulnera licet, accendit ira animos eorum; ita, ubi ex occulto et procul levibus telis vulnerantur, nec, quo ruant caeco impetu, habent, velut ferae transfixae in suos temere incurrunt. Detegebat vulnera eorum, quod nudi pugnant, et sunt

2. *Ante signa modico intervallo velites eunt*; cf. Lips. de Mil. Rom. IV, 2, et Schel. ad Hygin. p. 1052, ubi disputat adv. Salmas. de Re Mil. Rom. cap. 17, qui *velites* et *antesignanos* eosdem esse contendit, et Livium inconstantiae arguit, ut qui eos interdum distinguat; Duk. — *Ab Attalo Cretenses sagittarii* etc. v. ad XXVII, 5, n. 4. — *Ut per arduum*; vide ad VIII, 30, n. 7. — *Leni gradu*, placido, lento; vid. Drak.

3. *Scuta longa, ceterum .... Gallos*; vide ad XXII, 46, n. 2. Mox τὸ *alia* post *tela* omittunt alii, et sane abesse possit; Bauer. Sed primus omisit Gruterus in ed. posthuma.

4. *Deprehensi genere pugnae*; vid. IX, 23, n. 3.

fusa, et candida corpora [5], ut quae nunquam, nisi in pugna, nudentur; ita et plus sanguinis e multa carne fundebatur, et foediores patebant plagae, et candor corporum magis sanguine atro maculabatur. Sed non tam patentibus plagis moventur. Interdum insecta cute [6], ubi latior quam altior plaga est, etiam gloriosius se pugnare putant. Iidem, quum aculeus sagittae aut glandis, abditae introrsus, tenui vulnere in speciem urit, et scrutantes, quae vellant, telum non sequitur; tum, in rabiem et pudorem tam parvae perimentis pestis versi, prosternunt corpora humi, sic ut passim procumberent. Alii, ruentes in hostem,

5. *Fusa corpora*, mollia, carnosa, succi plena, multa carne, ut ipse explicat; Bauer. Sed vide ad VII, 29, n. 3.

6. *Non tam patentibus plagis* Galli *moventur. Interdum insecta cute* sqq. Notat Walch. Emend. p. 265, hic legitimam constructionem fuisse: sed non tam patentibus plagis moventur, quam tenui in speciem vulnere, quum aculeus sagittae aut glandis introrsus urit etc. mutandae vero orationis occasionem attolisse interiecta *interdum insecta cute gloriosius* etc. Iam exempla vidimus orationis, quae similiter, relicta inchoata constructione, ἀνακόλουθος exit. Vid. X, 14, n. 12. Lem. — *Aculeus sagittae aut glandis*; syllepsis figura est, ex voc. *sagittae*, cui aptus sit *aculeus*, non *glandis* vocabulo, ubi *aculeum* intellige vim, dolorem, ictum pungentem; Bauer. Cf. ad I, 33, n. 7. — *Scrutantes*, scrutaturos, scrutari volentes (actus pro conatu, de quo vide ad III, 21, n. 3), *quae*, qualia, aculeumne sagittae, an glandem, *vellant* (sed potius *qua* parte *evellant* leg. cum Periz., aut *qui*, quomodo, *evellant*), *telum*, cuspis teli et glans, *non sequitur*, ab iis extrahi non potest; quo sensu *ensis*, *restis*, *cera sequi* et *duci* dicuntur. Cf. ad Iuven. X, 58. Baueri nota est: « *Qua* malit Gronov. et sane aptius foret, etsi *quae* intelligas, ut ea vellant: sed sequitur *telum*; ut *quod* etiam legi possit (At praecedunt *aculeus sagittae* et *glans*). Ceterum et tempora confudit Livius: *sequitur*, *prosternunt*, *procumberent*: quo ultimo imperfecto voluit rem universe expositam ad praesentem narrationem convertere. Sic et seqq. *fuerunt*, *tegant*, *excipiant*. Forte dederit Livius aut voluerit: *sicut tum passim procubuerunt*. Alioquin sic redundanter dederit: *prosternunt*, *ut procumberent*: nisi hoc brevius dictum, pro: sicut et tum procubuerunt, vel, ut tum quoque fecere, ut procumberent. Miscuit *universam* rationem et infinitam narrationi *finitae* ». — Placeret hic Walch. Emend. l. l. *sicut passim procumberent*, nimirum quasi huc illuc procumbere vellent. Lem. — *In rabiem et pudorem tam parvae perimentis pestis*; videatur ad I, 5, n. 5; et II, 44, n. 5.

undique configebantur, et, quum cominus venerant, gladiis a velitibus trucidabantur. Hic [7] miles tripedalem parmam habet, et in dextra hastas, quibus eminus utitur; gladio hispaniensi est cinctus; quod si pede collato pugnandum est, translatis in laevam hastis, stringit gladium. Pauci supererant iam Gallorum; qui, postquam ab levi armatura superatos se viderunt, et instare legionum signa, effusa fuga castra repetunt, pavoris et tumultus iam plena, ut ubi feminae, puerique, et alia imbellis turba permixta esset. Romanos victores deserti fuga hostium acceperunt tumuli.

XXII. Sub idem tempus L. Manlius et C. Helvius, quum, quoad viam colles obliqui [1] dederunt, escendissent, postquam ad invia ventum est, flexere iter in partem montis, quae una habebat iter, et sequi consulis agmen, modico uterque intervallo, velut ex composito, coeperunt; quod primo optimum factu fuisset, in id necessitate ipsa compulsi. Subsidia enim in talibus iniquitatibus locorum maximo saepe usui fuerunt; ut, primis forte deturbatis, secundi et tegant pulsos, et integri pugnam excipiant. Consul, postquam ad tumulos, ab levi armatura captos, prima signa legionum pervenerunt, respirare et conquiescere paulisper militem iubet; simul strata per tumulos corpora Gallorum ostentat [2], et, *quum levis armatura tale proelium ediderit, quid ab legionibus, quid ab iustis*

7. *Hic miles* (velites) *tripedalem parmam habet, et in dextra hastas* etc. vid. XXIV, 34, n. 3; et XXVI, 4, n. 3. — *Gladio hispaniensi est cinctus*; vide ad VII, 10, n. 3.

Cap. XXII. 1. *Colles obliqui*; vide ad II, 39, n. 3. — *Escendissent*; vid. ad II, 7, n. 7. Mox forte del. *iter* post *flexere*; Duker. — *Subsidia*; vide ad II, 20, n. 2. — *Integri pugnam excipiant*; vide ad IV, 43, n. 4.

2. *Corpora Gallorum ostentat, et*, sc. dixit; vide ad XXX, 12, n. 3. — *Levis armatura*; vide ad XXI, 55, n. 2. — *Ab iustis armis*; de hoc vulgari loquendi genere vid. I, 4, n. 5.

armis, quid ab animis fortissimorum militum expectari? Castra illis capienda esse, in quae compulsus ab levi armatura hostis trepidet. Praecedere tamen iubet levem armaturam; quae, quum staret agmen, colligendis per tumulos telis, ut missilia sufficerent, haud segne id ipsum tempus consumpserat [3]. Iam castris appropinquabant; et Galli, ne parum se munimenta sua tegerent, armati pro vallo constiterant. Obruti deinde omni genere telorum, quum, quo plures ac densiores erant, eo minus vani quidquam intercideret teli, intra vallum momento temporis compelluntur, stationibus tantum firmis ad ipsos aditus portarum relictis. In multitudinem, compulsam in castra, vis ingens missilium telorum coniiciebatur; et, vulnerari multos, clamor, permixtus mulierum atque puerorum ploratibus, significabat. In eos, qui portas stationibus suis clauserant, legionum antesignani pila coniecerunt. Hi vero non [4] vulnerabantur, sed, transverberatis scutis, plerique inter se conserti haerebant; nec diutius impetum Romanorum sustinuerunt.

XXIII. Patentibus iam portis, prius quam irrumperent victores, fuga e castris Gallorum in omnes partes facta est. Ruunt caeci per vias, per invia; nulla praecipitia saxa, nullae rupes obstant: nihil praeter hostem metuunt. Itaque plerique praecipites per vastam altitudinem prolapsi aut debilitati exanimantur. Consul, castris captis, direptione praedaque abstinet militem [1]: sequi pro se quemque, et instare et per-

3. *Segne tempus consumpserat*, segnis, segniter.

4. *Hi vero non* modo *vulnerabantur*, *sed* etiam (vide ad I, 40, n. 1) *transverberatis scutis plerique inter se conserti haerebant*, stantes in arcto et velut testudine facta structis ante se et coniunctis scutis, quorum plura uno ictu telorum erant transfixa; Duk. Cf. Caesar. Bell. Gall. I, 25, et Lips. Mil. rom. III, 4.

Cap. XXIII. 1. *Praedaque abstinet militem*; vide ad II, 22, n. 3.

culsis pavorem addere iubet. Supervenit et alterum cum L. Manlio agmen; nec eos castra intrare sinit. Protenus ad persequendos hostes mittit; et ipse paulo post, tradita captivorum custodia tribunis militum, sequitur; debellatum ratus, si in illo pavore quam plurimi caesi forent, aut capti. Egresso consule, C. Helvius cum tertio agmine advenit; nec continere suos a direptione castrorum valuit, praedaque eorum, iniquissima sorte, qui pugnae non interfuerant, facta est. Equites diu, ignari et pugnae et victoriae suorum, steterunt: deinde et ipsi, quantum equis subire poterant, sparsos fuga Gallos circa radices montis consectati cecidere, aut cepere. Numerus [2] interfectorum haud facile iniri potuit, quia late inter omnes anfractus montium fugaque et caedes fuit, et magna pars rupibus inviis in profundae altitudinis [3] convalles delapsa est, pars in silvis vepribusque occisa. Claudius, qui bis pugnatum in Olympo monte scribit, ad quadraginta millia hominum caesa, auctor est; Valerius Antias, qui magis immodicus in numero augendo esse solet, non plus decem millia. Numerus captivorum haud dubie millia quadraginta explevit, quia omnis generis aetatisque turbam secum traxerant, demigrantium magis, quam in bellum euntium, modo. Consul, armis hostium in uno concrematis cumulo, ceteram praedam conferre omnes iussit, et aut vendidit, quod eius in publicum redigendum erat, aut cum cura, ut quam aequissima esset, per milites divisit [4]. Laudati quoque pro concione omnes sunt, donatique pro me-

2. *Numerus interfectorum*, etc. cf. Appian. Syr. 42.

3. *In profundae altitudinis c.*; vide ad Tac. Ann. II, 61, n. 5.

4. *Aut vendidit, quod eius* praedae *in publicum redigendum erat, aut cum cura... per milites divisit*; vide ad II, 9, n. 4; V, 25, n. 5, et X, 17, n. 5. Captivos finitimis Barbaris divenditos tradit Appianus l. l.

rito quisque; ante omnes Attalus, summo celerorum assensu. Nam singularis eius iuvenis quum virtus et industria in omnibus laboribus periculisque, tum modestia etiam fuerat.

XXIV. Supererat bellum integrum cum [1] Tectosagis. Ad eos profectus consul, tertiis castris Ancyram, nobilem in illis locis urbem, pervenit, unde hostes paulo plus decem millia aberant. Vbi quum stativa essent, facinus memorabile a captiva factum est. Ortiagontis reguli [2] uxor forma eximia custodiebatur inter plures captivos, cui custodiae centurio praeerat, et libidinis et avaritiae militaris. Is primo eius animum tentavit. Quem quum abhorrentem a voluntario videret stupro, corpori, quod servum fortuna erat, vim fecit [3]. Deinde, ad leniendam indignitatem iniuriae, spem reditus ad suos mulieri facit, et ne eam quidem, ut amans, gratuitam. Certo auri pondere pactus, ne quem conscium suorum haberet, ipsi permittit, ut, quem vellet, unum ex captivis nuntium ad suos mit-

Cap. XXIV. 1. *Bellum integrum cum Tectosagis*, quorum maxima pars non Olympum, sed Magaba montem insederat. Conf. cap. 19 pr. — *Ancyram pervenit, nobilem urbem* Tectosagorum in Galatia (hod. *Angora*), ubi repertum monimentum Ancyranum. Conf. Strab. XII, pag. 567, et Hard. ad Plin. V, 32 seu 42.

2. *Ortiagontis reguli* (vid. c. 19, n. 2) *uxor* Chiomara, cuius *memorabile facinus* retulit etiam Plut. in Γυναικῶν ἀρεταῖς, cap. 43, Opp. t. II, pag. 258, praeeunte Polybio, quem cum hac muliere colloquutum esse Sardibus dicit, miratumque prudentiam eius et animi magnitudinem. Vernaculum reguli nomen fuisse *Ortwin*, uxoris *Widmaru*, monet Periz. — *Inter plures captivos*, forte *captivas* e cod. Victor. Lov. 6, et Plutarch. μετὰ τῶν ἄλλων γυναικῶν. — *Centurio*, ταξίαρχος Plut. quod idem est.

3. *Corpori, quod servum* seu servile *fortuna erat, vim fecit*, facere conatus est seu voluit: actus pro conatu (vide ad III, 21, n. 3), quo etiam postrema huius cap. verba referenda videntur. Certe Plut. tradit, eam marito dixisse: ἀλλὰ κάλλιον, ἕνα μόνον ζῆν ἐμοὶ συγγεγενημένον, *corpus, quod s. f. fecerat, vim; deinde... mulieri fecit* coni. Gron. — *Vt amans* contrarii causam notat, hoc sensu: quod tamen, ut amans, facere debuisset; quod exspectari tamen ab amante conveni-

teret. Locum prope flumen constituit; quo duo, ne plus, necessarii captivae cum auro venirent nocte insequenti ad eam accipiendam. Forte ipsius mulieris servus inter captivos eiusdem custodiae erat. Hunc nuntium primis tenebris extra stationes centurio educit. Nocte insequenti, et duo necessarii mulieris ad constitutum locum, et centurio cum captiva venit. Vbi quum aurum ostenderent, quod summam talenti Attici (tanti enim pepigerat) expleret; mulier lingua sua, *stringerent ferrum, et centurionem pensantem aurum occiderent*, imperavit [4]. Iugulati praecisum caput ipsa involutum veste ferens, ad virum Ortiagontem, qui ab Olympo domum refugerat, pervenit: quem prius quam complecteretur, caput centurionis ante pedes eius abiecit, mirantique, cuiusnam id caput hominis, aut quod id facinus haudquaquam muliebre esset, et iniuriam corporis, et ultionem violatae per vim pudicitiae confessa viro est: aliaque (ut traditur) sanctitate [5] et gravitate vitae huius matronalis facinoris decus ad ultimum conservavit.

XXV. Ad Ancyram [1] in stativa Tectosagum oratores ad consulem venerunt, petentes, ne ante ab Ancyra castra moveret, quam colloquutus cum suis regibus esset: nullas conditiones pacis iis non bello fore potiores. Tempus in posterum diem constituitur locusque, qui maxime medius inter castra Gallorum et

ret; Bauer. — *Pactus* hanc spem. — *Duo, ne plus*; alii *nec plus*, perperam. Aut *ne plus*, aut *nec plures* legendum; Bauer. In locutionibus *ne plus*, *ne minus*, *ne minores*, *ne amplius* ponitur *ne* pro *non*; vid. Drak. et conf. XXVIII, 39; XXXII, 26; XXXIV, 6.

4. *Mulier lingua sua... imperavit*, ἡ μὲν ἀπὸ νεύματος προσέταξεν ἑνὶ, etc. Plut. l. l.

5. *Aliaque, ut traditur, sanctitate*, Burm. et Drak. coni. *reliquaque*. — Legend. *altaque* suspicatur Walch. in Emend. Liv. pag. 216. Sed vide ad IV, 10, n. 2. Lem.

Cap. XXV. 1. *Ad Ancyram*, etc. conf. Polyb. XXII, 22.

Ancyram est visus. Quo quum consul ad tempus cum praesidio quingentorum equitum venisset, nec ullo Gallorum ibi viso, regressus in castra esset, oratores iidem redeunt, excusantes, religione obiecta [2], venire reges non posse: principes gentis, per quos aeque res transigi posset, venturos. Consul se quoque Attalum missurum dixit. Ad hoc colloquium utrinque ventum est. Trecentos equites Attalus praesidii causa quum adduxisset, iactae sunt pacis conditiones [3]. Finis rei quia absentibus ducibus imponi non poterat, convenit, uti consul regesque eo loco postero die congrederentur. Frustratio Gallorum eo spectabat, primum ut tererent tempus, donec res suas, quibus periclitari nolebant [4], cum coniugibus ac liberis trans Halyn flumen traiicerent; deinde quod ipsi consuli, parum cauto adversus colloquii fraudem, insidiabantur. Mille ad eam rem ex omni numero audaciae expertae elegerunt equites. Et successisset fraudi, ni pro iure gentium, cuius violandi consilium initum erat, stetisset fortuna [5]. Pabulatores lignatoresque romani in eam partem, in qua colloquium futurum erat, ducti sunt; tutius id futurum tribunis ratis,

2. *Religione obiecta*; vide ad II, 5, n. 4, et V., 15, n. 6. Σκήψεις τινὰς λέγοντες Polyb.

3. *Iactae sunt pacis conditiones.* Pro *iactae*, *iactatae* legendum putat Gron. cui favet Crev. Quum vero passim *voces*, *verba*, *sermones* dicantur *iaci* pro, edi, proferri, quid obstat quominus nunc quoque *pacis conditiones iacere* dixerit Livius, pro, edere, in medium proferre? Lem. — Vide ad II, 12, n. 7.

4. *Quibus periclitari nolebant*, cum quibus periculum adire nol. Ern. Cf. ad XL, 15, n. 8. — *Deinde quod ipsi consuli... insidiabantur*: τὸ *quod* non est Livii, qui persaepe caussam sine causali particula explicat; Gron. quem vide ad I, 40. Abesse quidem, sed et retineri posse, monent Duk. et Drak. coll. XXXIV, 39 pr. Mihi vero latinitas postulare videtur: *Frustratio Gallorum eo spectabat, primum ut tererent tempus... deinde ut ipsi consuli... insidiarentur.*

5. *Et successisset fraudi, ni pro iure gentium... stetisset fortuna*; vide ad VIII, 25, n. 6, et VIII, 34, n. 1. — *Consulis praesidium*, D. equites.

quia consulis praesidium et ipsum pro statione habituri erant, hosti oppositum: suam tamen alteram stationem propius castra sexcentorum equitum posuerunt. Consul, affirmante Attalo, venturos reges et transigi rem posse, profectus e castris, quum eodem, quo antea, praesidio equitum quinque millia fere processisset, nec multum a constituto loco abesset, repente concitatis equis cum impetu hostili videt Gallos venientes. Constituit agmen [6], et, expedire tela animosque equitibus iussis, primo constanter initium pugnae accepit, nec cessit. Dein, quum praegravaret multitudo, cedere sensim, nihil confusis turmarum ordinibus, coepit. Postremo, quum iam plus in mora periculi, quam in ordinibus conservandis praesidii esset, omnes passim in fugam effusi sunt. Tum vero instare dissipatis Galli, et caedere; magnaque pars oppressa foret, ni statio pabulatorum, sexcenti equites, occurrissent. Ii, procul clamore pavido suorum exaudito, quum tela equosque expedissent, integri profligatam pugnam acceperunt [7]. Itaque versa extemplo fortuna est, versus in victores a victis terror, et primo impetu fusi Galli sunt; et ex agris concurrebant pabulatores, et undique obvius hostis Gallis erat, ut

6. ***Constituit agmen***; vid. XXVII, 16, n. 4. — *Expedire tela animosque*, ad pugnam magno animo ineundam se accingere, ut XXX, 32, n. 1. — *Initium pugnae accepit*, ut mox n. 7. Conf. ad I, 60, n. 1. *Excepit* malebat Periz. et *eques iussus* Gronov. at Drak. *equitibus* dictum putabat pro *cum equitibus*. — *Praegravaret multitudo*; vide ad XXXV, 42, n. 3.

7. *Integri profligatam pugnam acceperunt*; vide ad I, 60, n. 1; III, 50, n. 5, et IV, 43, n. 4. — *Per fidem violati colloquii* pro *violatam*; Ern. Conf. ad I, 1, n. 6. *Per fide violati c.* Voss. et Lov. 3, prob. Perizon. Sed eodem sensu dici I, 9, et XLII, 47 pr. *per fas ac fidem decepti*, V, 29, *fide publica decepi*, et apud Terent. Phorm. III, 1, n. 5, *propter tuam fidem decepta*, monet Duk. Cf. Davis. ad Caes. Bell. Gall. I, 46, et Cort. ad Sall. fragm. hist. I, p. 950.

ne fugam quidem facilem aut tutam haberent, quia recentibus equis Romani fessos sequebantur. Pauci ergo effugerunt: captus est nemo; maior multo pars per fidem violati colloquii poenas morte luerunt. Romani, ardentibus ira animis, postero die omnibus copiis ad hostem perveniunt.

XXVI. Biduum natura montis [1] per se ipsum exploranda, ne quid ignoti esset, absumpsit consul: tertio die, quum auspicio operam dedisset, deinde immolasset, in quatuor partes divisas copias educit; duas in medio monte duceret, duas ab lateribus ut adversus cornua Gallorum erigeret. Hostium quod roboris erat, Tectosagi et Trocmi mediam tenebant aciem, millia hominum quinquaginta. Equitatum (quia equorum nullus inter inaequales rupes usus erat) ad pedes deductum [2], decem millia hominum, ab dextro locaverunt cornu. Ariarathis [3] Cappadoces et Morzi auxiliares in laevo quatuor ferme millium numerum explebant. Consul, sicut in Olympo monte, prima in acie locata levi armatura, telorum omnis generis ut aeque magna vis ad manum esset, curavit. Vbi appropinquarunt, omnia eadem utrinque, quae fuerant in priore proelio, erant, praeter animos, et victoribus ab re secunda auctos [4], et hostibus fractos; quia, etsi non ipsi victi erant, suae gentis hominum

Cap. XXVI. 1. *Natura montis*, Magaborum (conf. cap. 19 pr.), *exploranda*; alii *naturam explorando* et *ad naturam explorandam*. Conf. ad I, 53, n. 3. — *Duas ut medio monte duceret*, in mediam montis partem: nam expeditius erat iter unum medio monte, duo difficilia ab lateribus eius. Conf. cap. 20 med.

2. *Ad pedes deductum equitatum*; vide ad III, 62, n. 9.

3. *Ariarathis Cappadoces* (forte *Cappadocis*, h. e. regis Cappadociae) et *Morzi*, regis Paphlagoniae (Μορζίου apud Polyb. XXVI, 6, §. 9, et Μορζίους apud Strab. XII, p. 562, cuius regia fuit Gangra; vid. Strab. et Wessel. ad Hierocl. pag. 695) *auxiliares*, auxilia ab eo adducta. Cf. XXXVII, 39, n. 4.

4. *Ab re secunda auctos*; vide ad I, 1, n. 5.

cladem pro sua ducebant: itaque a paribus initiis coepta res eundem exitum habuit. Velut nubes levium telorum [5] coniecta obruit aciem Gallorum; nec aut procurrere quisquam ab ordinibus suis, ne nudarent undique corpus ad ictus audebant; et stantes, quo densiores erant, hoc plura, velut [6] destinatum petentibus, vulnera accipiebant. Consul, iam per se turbatis si legionum signa ostendisset, versuros extemplo in fugam omnes ratus, receptis inter ordines velitibus et alia turba auxiliorum, aciem promovit.

XXVII. Galli, et memoria Tolistoboiorum cladis territi, et inhaerentia corporibus gerentes tela, fessique et stando et vulneribus, ne primum quidem impetum et clamorem Romanorum tulerunt. Fuga ad castra inclinavit; sed pauci intra munimenta sese recepere: pars maior, dextra laevaque praelati [1], qua quemque impetus tulit, fugerunt. Victores, usque ad castra sequuti, ceciderunt terga: deinde in castris cupiditate praedae haeserunt, nec sequebatur [2] quisquam. In cornibus Galli diutius steterunt, quia serius ad eos perventum est: ceterum ne primum quidem coniectum telorum tulerunt. Consul, qui ingressos in castra ab direptione abstrahere non pote-

5. *Velut nubes levium telorum*; vide ad XXXV, 49, n. 2.

6. *Velut destinatum*, h. e. scopum *petentibus*, ut *destinata ferire* apud Curt. VII, 5, 41, et Aur. Vict. Epit. de Caes. cap. 47, ad quae loca conf. intpp. Hinc forsan inf. cap. 29, *quem locum destinassent oris* pro, designassent seu fecissent scopum, quem ferirent; nisi exponere malis: destinassent, scil. vulnerare. Sed manca h. l. videtur oratio. Forte leg. *telis ut destinatum petentibus*, aut *velut destinatum Rom.* (Romanis) *petentibus*: nisi *ab* ante *destinatum* inserendum esse recte suspicatus est Gronov. qui etiam monuit iam, frigere explicationem Schelii ad Polyb. cap. 14, *ut destinatum* erat *petentibus*. — *Versuros in fugam*, sc. se; vide ad II, 3, n. 2. — *Alia turba*; vide ad IV, 10, n. 2, ubi pro *reliquus* saepe usurpari τὸ *alius* comprobatur. Lem.

Cap. XXVII. 1. *Dextra laevaque praelati*, praetergressi castra; vide ad II, 14, n. 3.

2. *Nec sequebatur quisquam* ultra hostes.

rat, eos, qui in cornibus fuerant, protenus ad sequendos hostes misit. Per aliquantum spatium sequuti, non plus tamen octo millia hominum in fuga (nam pugna nulla fuit) ceciderunt: reliqui flumen Halyn traiecerunt. Romanorum magna pars ea nocte in hostium castris mansit; ceteros in sua castra consul reduxit. Postero die captivos praedamque recensuit; quae tanta fuit, quantam avidissima rapiendi gens, quum cis montem Taurum omnia armis per multos tenuisset annos, coacervare potuit. Galli, ex dissipata passim fuga in unum locum congregati, magna pars saucii [3], aut inermes, nudati omnibus rebus, oratores de pace ad consulem miserunt. Eos Manlius Ephesum venire iussit. Ipse (iam enim medium autumni erat), locis gelidis propinquitate Tauri montis excedere properans, victorem exercitum in hiberna maritimae orae reduxit.

XXVIII. Dum haec in Asia geruntur, in ceteris provinciis tranquillae res fuerunt. Censores Romae T. Quintius Flamininus et M. Claudius Marcellus senatum perlegerunt: princeps in senatu [1] tertium lectus P. Scipio Africanus: quatuor soli praeteriti sunt, nemo curuli usus honore. Et in equitatu recensendo mitis admodum censura fuit. Substructionem [2] super Aequimaelium in Capitolio, et viam silice sternendam a porta Capena ad Martis locaverunt. Campani, ubi

3. *Magna pars saucii*; vide ad I, 41, n. 1.

Cap. XXVIII. 1. *Senatum perlegerunt. Princeps in senatu* seu senatus *tertium lectus*, etc. vide ad XXVII, 11, n. 8 et 10. Conf. etiam Drak. et Doër. ad h. l. Lem. — *Quatuor soli praeteriti sunt*; vid. XXVII, 11, n. 11. — *In equitatu recensendo*, in recensione seu recensu equitum, de quo vide ad IX, 46, n. 20, et ad Tacit. Ann. II, 83, n. 10.

2. *Substructionem* (vide ad VI, 4, n. 7) *super Aequimaelium*, Aequimaelio, *in Capitolio*, h. e. sub Capitolio, ut gr. ἐν de loco vicino (vid. Periz. ad Aelian. V. H. II, 25), nisi cum Ryck. de Capit. cap. 25, leg. *et in Capitolio*; Duk. Conf. ad IV, 16, n. 1. — *Viam silice*

censerentur, senatum consuluerunt: decretum, uti Romae censerentur. Aquae ingentes eo anno [3] fuerunt: Tiberis duodecies campum Martium planaque urbis inundavit. Ab Cn. Manlio consule bello in Asia cum Gallis perfecto, alter consul M. Fulvius, perdomitis Aetolis, quum traiecisset in Cephalleniam, circa civitates insulae misit percunctatum, utrum se dedere Romanis, an belli fortunam experiri mallent? Metus ad omnes valuit, ne deditionem recusarent: obsides inde imperatos pro viribus inopis populi, vicenos Nesiotae, Cranii [4], Palenses et Samaei dederunt. Insperata pax Cephalleniae adfulserat; quum repente

sternendam a porta Capena ad Martis locaverunt; vide ad I, 33, n. 6, et conf. VII, 23, X, 23 et 47.

3. *Aquae ingentes eo anno fuerunt*, ut XXIV, 9. — *Misit percunctatum*; vide ad VIII, 19, n. 10.

4. *Nesiotae*, *Cranii* (*Cranonii* et *Granonii* edd. vett.), *Palenses* (aliis *Pallenses*) *et Samaei* quatuor populi et civitates *Cephalleniae*, maximae Graecorum in Ionio mari insulae, inter Ithacam et Zacynthum sitae, hodie *Cefalonia* seu *Cefalogna*. Ea dicta credebatur a Cephalo (vid. Pausan. I, 38, unde et *Cephalenia* a quibusdam scribitur, sed *Cephallenia* in optimis graecorum romanorumque scriptorum exemplaribus), et ab huius filiis IV oppida eius. Τετράπολις ἡ Κεφαλληνία ἀπό τῶν Κεφάλου παίδων, Προνήσου (forte Πρόνου), Σάμου, Πηλέως, Κρανίου. τό ἐθνικόν Κρανaεῖς. Steph. Byz. Κεῖται δὲ ἡ Κεφαλληνία κατὰ Ακαρνανίαν καὶ Λευκάδα, τετράπολις οὖσα, Παλλῆς (al. Παλλεῖς et Παλεῖς, at Παλαιεῖς apud Polyb. V, 3, §. 5, 16, 17, 10, ut Παλοῦς opp. V, 5, §. 10; al. *Palle* et Πάλη apud Schol. Thucyd. I, 27), Κράνιοι, Σαμαῖοι (quorum opp. Σάμη, *Same*), Πρόναιοι (al. Πρόνναιοι et Πρώναιοι) Thucyd. II, 30. Cf. ibi Intpp., Etymol. M. voc. Κεφαλληνία, Tzetz. ad Lycophr. Cassandr. 791; Strab. X, p. 455 sq. al. 700; Hard. ad Plin. IV, 12 seu 19; Eustath. ad Homerum, Iliad. II, p. 232, ed. Bas. et ad Dionys. Perieg. 531. Livio *Nesiotae* dicuntur, qui Thucyd. Πρόναιοι, horumque oppid. οἱ Πρόννοι Polyb. V, 3, §. 3. Πρόνησος Strab. et Steph. Prius nomen est commune insulanorum; alterum significare videtur oppidum adiacentis insulae parvae seu peninsulae. Sed forte cum Drak. leg. *Pronaei*, *Cranii*, *Palaeenses et Samaei*. Pro *Nesiotae* in omnibus MSS. et edd. ante Frob. a. 1535 *autem*. — *Insperata pax*; legendum *iam sperata* Doering. censet; quod, quum Cephalleniae civitates neque deditionem, neque imperatos obsides recusassent, recte pacem sperare poterant. Addit τῷ *iam* respondere bene particulam sequentem, *quum*. Lem.

una civitas, incertum quam ob causam, Samaei desciverunt [5]. Quia opportuno loco urbs posita esset, timuisse se aiebant, ne demigrare cogerentur ab Romanis. Ceterum ipsine sibi eum finxerint metum, et timore vano quietem exsuerint [6], an iactata sermonibus res apud Romanos perlata ad eos sit, nihil comperti est; nisi quod, datis iam obsidibus, repente portas clauserunt, et ne suorum quidem precibus (miserat enim sub muros consul ad tentandam [7] misericordiam parentum populariumque) desistere ab incepto voluerunt. Oppugnari deinde, postquam nihil pacati respondebatur, coepta urbs est. Apparatum omnem tormentorum machinarumque transvectum ab Ambraciae oppugnatione habebat; et opera, quae facienda erant, impigre milites perfecerunt. Duobus igitur locis admoti arietes quatiebant muros.

XXIX. Nec ab Samaeis quidquam, quo aut opera, aut hostis arceri posset, praetermissum est. Duabus tamen maxime resistebant rebus: una, interiorem semper iuxta validum [1] pro diruto novum obstruentes murum; altera, eruptionibus subitis, nunc in opera hostium, nunc in stationes: et plerumque iis proeliis superiores erant. Vna ad coërcendos inventa haud magna memoratu res est. Centum funditores ab Aegio et Patris et Dymis acciti. A pueris ii, more quodam gentis,

5. *Vna civitas*, ... *Samaei*, *desciverunt*... *opportuno loco urbs posita*, Same; vid. I, 41, n. 1, et III, 47, n. 1.

6. *Quietem exsuerint*; vide ad Tac. Ann. XIV, 52, n. 6. — *Iactata sermonibus res*; vide ad II, 12, n. 7, et III, 10, n. 2.

7. *Miserat enim sub muros consul ad tentandam*, etc. vide ad VIII, 19, n. 10, et IX, 35, n. 1. Mox *habebat*, se. consul.

Cap. XXIX. 1. *Iuxta validum*, h. e. aeque validum. « Sed quis ferat, inquit Doëring. *interiorem* ...., *iuxta validum* ..... *novum* ..... *murum*? Mihi quidem vox *novum* ex interpretatione margini adscripta et inde in textum importata esse videtur. « Monet ceterum Drak. libros omnes exhibere *iuxta vallum*, Lem.

saxis globosis, quibus fermo arenae immixtis strata litora sunt, funda mare apertum [2] incessentes, exercebantur. Itaque longius certiusque et validiore ictu, quam Baliaris funditor, eo telo usi sunt: et est non simplicis habenae [3], ut Baliarica aliarumque gentium funda, sed triplex scutale, crebris suturis duratum, ne fluxa habena volutetur in iactu glans; sed, librata quum sederit, velut nervo missa excutiatur. Coronas modici circuli magno ex intervallo loci adsueti traiicere, non capita solum hostium vulnerabant, sed quem locum destinassent oris [4]. Eae fundae Samaeos cohi-

2. *Funda mare apertum incessentes*, saxa super et in illud iacientes. — *Eo telo;* vide ad III, 50, n. 1.

3. *Et est non simplicis habenae*, lori, funda, non ex simplici habena constat, *ut Baliarica ... funda, sed triplex scutale*, media eius pars, cui globus traiiciendus imponitur, ex triplici loco coriaceo seu tela funiculove constabat ad scuti formam, i. e. orbicularem et in longum protensam, Donat. Lipsius, Poliorc. IV, 3, monet, fundam hoc loco Achaicam describi (Ἀχαϊκὸν βέλος τῶν ἐξ Ἀχαΐας σφενδονητῶν, πάντων ἐπιτηδειότατον πρὸς πολιορκίαν, Suid.), eamque *non fuisse simplicis habenae*, non ex uno simplicique fune, amento aut colo (κῶλα τὰ τῆς σφενδόνης ἑκάτερα μέρη, Suid.), sed *triplici scutali*, habena, sive distincte triplici, sive iunctim et consertе ad robor. Nota Dukeri est: « *Scutale* omnino est habena fundae, id est, lorum seu funis. Nam quum Livius primum dicat, fundas has *non simplicis habenae* esse, verbis his, quae statim addit, *sed triplex scutale*, declarare videtur, quod dixerat, eos *non simplicis habenae* esse, i. e. non unum modo funem, ut alias, sed tres, sive singulos separatos ac distinctos, sive inter se consertos ac triplicatos habere. Hoc significare voluisse Livium, etiam ex eo quodam modo colligitur, quod funda tali *velut nervo missam sagittam* excuti dicit: nam vix intelligi potest comparatio *scutalis triplicis* fundae cum *nervo arcus*, si aliud est *habena*, aliud *scutale fundae*. Salmas. ad Spartiani Pescenn. Nigr. 10, *scutale* volt esse sinum fundae, in quo lapides collocabantur; sed haec interpretatio non explicat, quid sit *habena non simplex* fundae, nec quomodo medium sive sinus imos fundae *nervo* comparetur, cui parem firmitatem et εὐτονίαν, certe maiorem, quam habena *simplex*, habet *triplex* et *crebris suturis durata* habena. » Conf. ad haec et seqq. not. 4 ad VII, 23. — *Sed librata quum sederit*, sed quum glans immota manserit in fundo, dum habena rotata libratur. Lem. — *Coronas modici circuli* modica foramina rotunda; Drakenb.

4. *Quem locum destinassent oris*: vide ad cap. 26, n. 6. — *Ut precarentur ex muris Achaeos*; vid. c. 14, n. 1.

buerunt, ne tam crebro, neve tam audacter erumperent; adeo ut precarentur ex muris Achaeos, ut parumper abscederent, et se, cum romanis stationibus pugnantes, quiete spectarent. Quatuor menses obsidionem Same sustinuit. Quum ex paucis quotidie aliqui eorum caderent [5], aut vulnerarentur, et, qui superarent, fessi et corporibus et animis essent; Romani nocte per arcem, quam Cyatidem vocant (nam urbs, in mare devexa, in occidentem vergit), muro superato, in forum pervenerunt. Samaei, postquam captam urbis partem ab hostibus senserunt, cum coniugibus ac liberis in maiorem refugerunt arcem. Inde postero die dediti, direpta urbe, sub corona omnes venierunt [6].

XXX. Consul, compositis rebus Cephalleniae, praesidio Samae imposito, in Peloponnesum, iam diu arcessentibus Aegiensibus maxime ac Lacedaemoniis, traiecit. Aegium, a principio Achaici concilii, semper conventus gentis indicti [1] sunt: seu dignitati urbis id, seu loci opportunitati datum est. Hunc morem Philopoemen eo primum anno labefactare conatus, legem parabat ferre, ut in omnibus civitatibus, quae Achaici concilii essent, in vicem conventus agerentur: et sub adventum consulis, Damiurgis [2] civitatium, qui summus est magistratus, Aegium evocantibus, Philopoemen (praetor tum erat) Argos

5. *Aliqui eorum caderent*, Samaeorum; redundare τὸ *eorum* Crev. ait; sed vide ad III, 47, n. 1. — *Qui superarent*, superessent, vide ad VIII, 10, n. 1; *supererant* cod. Mog. et al.

6. *Sub corona omnes venierunt*; vide ad II, 17, n. 3.

Cap. XXX. 1. *Aegium, a principio Achaici concilii, semper conventus gentis indicti*; vide ad IV, 25, n. 4, et XXXVII, 30, n. 8. De Achaeorum Lacedaemoniorumque certaminibus vide ad XXXVI, 35, n. 4.

2. *Damiurgis civitatium*, etc. vid. XXXII, 22, n. 2. — *Evocantibus* concilium, indicentibus conventum gentis. — *Philopoemen tum praetor*; vide ad XXXI, 25, n. 3.

conventum edixit. Quo quum appareret omnes fere conventuros, consul quoque, quamquam Aegiensium favebat causae, Argos venit. Vbi quum disceptatio fuisset, et rem inclinatam cerneret, incepto destitit. Lacedaemonii deinde eum in sua certamina averterunt. Sollicitam eam civitatem exsules maxime habebant [3], quorum magna pars in maritimis Laconicae orae castellis, quae omnis adempta erat [4], habitabant. Id aegre patientes Lacedaemonii, ut aliqua liberum ad mare haberent aditum, si quando Romam aliove quo mitterent legatos, simulque ut emporium et receptaculum peregrinis mercibus ad necessarios usus esset, nocte adorti vicum maritimum, nomine Lan, improviso occupavere. Vicani, quique ibi exsules habitabant, primo inopinata re territi sunt; deinde, sub lucem congregati, levi certamine expulerunt Lacedaemonios. Terror tamen omnem maritimam oram pervasit: legatosque communiter et castella omnia vicique, et exsules, quibus ibi domicilia erant, ad Achaeos miserunt.

XXXI. Philopoemen praetor [1], iam inde ab initio exsulum causae et amicus, et auctor semper Achaeis minuendi opes et auctoritatem Lacedaemoniorum, concilium querentibus dedit; decretumque, eo referente, factum est, *Quum in fidem Achaeorum* [2] *tutelamque T. Quintius et Romani Laconicae orae castella*

3. *Sollicitam eam civitatem exules maxime habebant, quorum*, etc. vide ad XXXVI, 35, n. 4.

4. *Quae omnis adempta erat* Nabidi a Quintio, et Achaeis tradita. Forte leg. *quae omnia a. erant*; Drak. vide ad XXXVI, 35, n. 4. — *Vt aliqua parte aut via*; vide ad III, 70, n. 2. — *Vicum maritimum Lan*; v. Pausan. III, 24; Strab. VIII, 364; Ptolem. III, 16; Meurs. Misc. Lacon. IV, 7.

Cap. XXXI. 1. *Philopoemen praetor*; vide ad XXXI, 25, n. 3. — *Querentibus*, legatis nempe, de Lacedaemoniorum violentia et fraude, qui nocte vicum maritimum Lan ex improviso occupaverant. Lem.

2. *Quum in fidem Achaeorum*; vide ad XXXVI, 35, n. 4. — *T. Quintius et Romani*; vide ad III, 25, n. 4.

et vicos tradidissent, et quum abstinere his ex foedere Lacedaemonii deberent, Las vicus oppugnatus esset, caedesque ibi facta; qui eius rei auctores affinesque[3] *essent, nisi dederentur Achaeis, violatum videri foedus.* Ad exposcendos eos legati extemplo Lacedaemonem missi sunt. Id imperium adeo superbum et indignum Lacedaemoniis visum est, ut, si antiqua civitatis fortuna esset, haud dubie arma extemplo capturi fuerint. Maxime autem consternavit eos metus, si semel primis imperiis obediendo iugum accepissent, ne, id quod iam diu moliretur, Philopoemen exsulibus Lacedaemonem traderet. Furentes igitur ira, triginta hominibus ex factione, cum qua consiliorum aliqua societas Philopoemeni atque exsulibus erat, interfectis, decreverunt, renuntiandam societatem Achaeis[4], legatosque extemplo Cephalleniam mittendos, qui consuli M. Fulvio quique Romanis Lacedaemonem dederent, orarentque eum, ut veniret in Peloponnesum ad urbem Lacedaemonem in fidem ditionemque populi romani accipiendam.

XXXII. Id ubi legati ad Achaeos retulerunt, omnium civitatium, quae eius concilii erant, consensu bellum Lacedaemoniis indictum est. Ne extemplo gereretur, hiems impediit. Incursionibus tamen parvis, latrocinii magis quam belli modo, non terra tantum, sed etiam navibus a mari fines eorum vastati[1]. Hic tumultus consulem in Peloponnesum adduxit; iussuque eius Elin concilio indicto, Lacedaemonii ad disceptandum acciti. Magna ibi non disceptatio modo,

3. *Rei auctores affinesque*, participes, socii, ut XXXIX, 14, et XLIII, n. 16.

4. *Renuntiandam societatem A.*; vide ad XXV, 18, n. 5.

CAP. XXXII. 1. *A mari fines vastati*; vide ad VIII, 17, n. 5. — *Satis ambitiose* etc. demerendae utriusque gratia praeter decorum; Ern.

sed etiam altercatio fuit: cui consul, quum alia, satis ambitiose partem utramque fovendo, incerta respondisset, una denuntiatione, ut bello abstinerent, donec Romam legatos ad senatum misissent, finem imposuit. Vtrinque legatio missa Romam est. Exsules quoque Lacedaemoniorum suam causam legationemque Achaeis iniunxerunt. Diophanes et Lycortas, Megalopolitani [2] ambo, principes legationis Achaeorum fuerunt. Qui, dissidentes in republica, tum quoque minime inter se convenientes orationes habuerunt. Diophanes senatui disceptationem omnium rerum permittebat: eos optime controversias inter Achaeos ac Lacedaemonios finituros esse. Lycortas ex praeceptis Philopoemenis postulabat, ut Achaeis ex foedere ac legibus suis, quae decressent, agere liceret; libertatemque sibi illibatam, cuius ipsi auctores essent, praestarent. Magnae auctoritatis apud Romanos tum gens Achaeorum erat: novari tamen nihil de Lacedaemoniis placebat. Ceterum responsum ita perplexum fuit, ut et Achaei sibi de Lacedaemone permissum [3] acciperent; et Lacedaemonii non omnia concessa iis interpretarentur. Hac potestate immodice Achaei ac superbe usi sunt.

XXXIII. Philopoemeni continuatur [1] magistratus; qui veris initio, exercitu indicto, castra in finibus

2. *Diophanes et Lycortas Megalopolitani*: de illo vide ad XXXVI, 31, n. 3. *Lycortas* fuit pater Polybii historici, praetor Achaeorum post Aratum et Philopoemenem nobilissimus, et huic proximus virtute. Cf. XXXIX, 35, 36; Polyb. II, 40; XXIII, 1, 9 sq. XXIV, 9, 12; XXV, 1, 7; XXVI, 1, XXVIII, 3, 6; XXIX, 8, 10; Pausan. VII, 9; Plut. Philop. p. 368; Iustin. XXXII, 1.

3. *Sibi de Lacedaemone permissum*; vide ad IX, 43, n. 4. — *Hac potestate*, quam in illo parum definito Romanorum responso sibi dicebant permissam esse. Lem.

Cap. XXXIII. 1. *Philopoemeni continuatur magistratus*; vide ad XXXI, 25, n. 3. — *Exercitu indicto*, c. *in fin. Laced.* vide ad IV, 25, n. 4. — *Si id fecissent*; pro *fecissent* in quibusdam libris veteribus legitur *fecisset*, nempe

Lacedaemoniorum posnit: legatos deinde misit ad deposcendos auctores defectionis, et civitatem in pace futuram, si id fecissent, pollicens, et illos nihil indicta causa passuros. Silentium prae metu ceterorum fuit. Quos nominatim depoposcerat, ipsi se ituros professi sunt; fide accepta ab legatis, vim abfuturam [2], donec causam dixissent. Ierunt alii etiam illustres viri, et advocati privatis [3], et quia pertinere causam eorum ad rempublicam censebant. Nunquam alias exsules Lacedaemoniorum Achaei secum adduxerant in fines, quia nihil aeque alienaturum animos civitatis videbatur: tunc exercitus totins prope antesignani exsules erant. Ii venientibus Lacedaemoniis ad portam castrorum agmine facto occurrerunt, et primo lacessere iurgiis; deinde altercatione orta, quum accenderentur irae, ferocissimi exsulum impetum in Lacedaemonios fecerunt. Quum illi deos [4] et fidem legatorum testarentur, et legati et praetor submoveret turbas, et protegeret Lacedaemonios, vinculaque iam quosdam iniicientes arceret, crescebat tumultu concitato [5] turba. Et Achaei ad spectaculum primo

civitas. Ceterum Clariss. Frid. Büttn. notat, Obss. Liv. pag. 91, parum accurate hic scripsisse Livium, quandoquidem verba *si id fecissent* interpretanda sunt *si eos*, auctores defectionis, *tradidissent*, non, ut grammaticorum praecepta flagitant, si eos *depoposcissent*. Lem.

2. *Fide accepta ..... vim abfuturam*; vid. ad XXIII, 19, n. 10.

3. *Et advocati privatis*; vide ad XXVI, 48, n. 4. — *Nunquam alias exsules Lacedaem.* etc. vid. XXXVI, 35, n. 4.

4. *Quum illi deos*, periurii vindices, *et fidem legatorum* Philopoemenis *testarentur*, *et legati* Philopoemenis praeturia *et praetor* ipse *submoveret* etc. sed e Lov. 2 leg. *submoverent... protegerent ..... arcerent*. In ceteris MSS. fere omnibus, *submovere* et *protegere*.

5. *Crescebat tumultu concitato turba*; quidam MSS. non minus apte *concitata* et *concito*; Gronov. autem malebat *concita*. — *Nunquam talem occasionem* etc. vide ad XXV, 38, n. 8. — *Foedus, quod in Capitolio* etc. de hac re nihil superioribus libris a Livio dici memini; Duk. De Aetolis tantum XXVI, 24, simile quid narratur; Drak.

concurrebant: deinde vociferantibus exsulibus, quae passi forent, et orantibus opem, affirmantibusque simul, *Nunquam talem occasionem habituros, si eam praetermisissent: foedus, quod in Capitolio, quod Olympiae, quod in arce Athenis sacratum fuisset, irritum per illos esse: prius quam alio de integro foedere obligarentur, noxios puniendos esse;* accensa his vocibus multitudo ad vocem unius, qui, ut ferirent, inclamavit, saxa coniecit: atque ita septemdecim, quibus vincula per tumultum iniecta erant, interfecti sunt: sexaginta tres [6] postero die comprehensi, a quibus praetor vim arcuerat, non quia salvos vellet, sed quia perire causa indicta nolebat, obiecti multitudini iratae, quum aversis auribus pauca loquuti essent, damnati omnes, et traditi sunt ad supplicium.

XXXIV. Hoc metu iniecto, Lacedaemoniis imperatum primum, ut muros diruerent [1]: deinde, ut omnes externi auxiliares, qui mercede apud tyrannos militassent, terra Laconica excederent: tum, uti quae servitia tyranni liberassent (ea magna multitudo erat) ante diem certam abirent; qui ibi mansissent, eos prehendendi, vendendi, abducendi Achaeis ius

6. *Atque ita septemdecim..... et sexaginta tres* etc. cf. XXXIX, 36 sq., Polyb. ap. Plut. Philop. pag. 365, et Pausan. VIII, 51. Idem Pausanias tradit, *CCC* quoque Spartanos, defectionis auctores, a Philopoemene pulsos Peloponneso (quo forte referenda verba illa, inf. XXXIX, 48, num. 3 notata), et Aristocrates apud Plut. l. l., *CCCL* Spartiatas ab eodem interfectos fuisse. — *Aversis auribus* multitudinis iratae. Cf. ad XXIV, 26, n. 6.

Cap. XXXIV. 1. *Vt muros diruerent;* vide ad XXXIV, 38, n. 1. — *Vti, quae servitia* (forte *quos servitio*) *tyranni liberassent* etc. cf. Plut. Philop. pag. 365; Polyb. XXIII, 12, §. 2. Hi forte sunt, *quos Achaeos damnaverant* XXXIX, 48, n. 3, novi Spartae cives, a tyrannis olim liberati e servitute et civitate donati, sed a Philopoemene et Achaeis eiecti ductique in Achaiam. De *tyrannis* autem Laced. conf. Meurs. Regn. Lacon. XX, et *Manso's* Sparta.

esset: Lycurgi leges moresque abrogarent: Achaeorum assuescerent legibus institutisque: ita unius eos corporis fore [2], et de omnibus rebus facilius consensuros. Nihil obedientius fecerunt, quam ut muros diruerent; nec aegrius passi sunt, quam exsules reduci [3]. Decretum Tegeae [4] in concilio communi Achaeorum de restituendis iis factum est: et, mentione illata, externos auxiliares dimissos, et Lacedaemoniis adscriptos (ita enim vocabat, qui a tyrannis liberati erant) urbe excessisse, in agros dilapsos; prius quam dimitteretur exercitus, ire praetorem cum expeditis, et comprehendere id genus hominum [5], et vendere iure praedae placuit. Multi comprehensi venierunt: porticus ex ea pecunia [6] Megalopoli permissu Achaeorum refecta est, quam Lacedaemonii diruerant. Et ager Belbinates [7], quem iniuria tyranni

2. *Vnius eos corporis fore;* vide ad I, 17, n. 2; III, 62, n. 5.

3. *Nec* quidquam, et nihil *aegrius passi sunt, quam exsules reduci:* quod non inter cetera, modo dicta, imperatum iis fuisse mireris, quum haec omnis certaminis causa fuerit. Conf. cap. 30 et 31.

4. *Decretum Tegeae* (an *Aegii?* cf. ad XXVII, 30, n. 8) *in concilio communi Achaeorum de restituendis* etc. vide ad XXXVI, 35, n. 4. *Consilio* edidit Drak. qui tamen cap. 30, 31, 32, 35, sexies vulg. *concilium* relinuit; vide ad I, 54, n. 1. — *Lacedaemoniis adscripti*, Plut. l. l. vocantur οἱ ὑπὸ τῶν τυράννων ἀποδεδειγμένοι πολῖται τῆς Σπάρτης.

5. *Comprehendere id genus hominum*, quorum tria millia fuisse tradit Plut. l. l. et ὅσον τρισχιλίους Pausan. VIII, 51.

6. *Porticus ex ea pecunia* etc. conf. Plut. l. l. — *Quam Lacedaemonii diruerant;* suspicor fuisse στοὰν, Μυρόπωλον vocatam, quam Megalopolitani, fusis Spartanis et caesu eorum duce Acrotato Cleomenis filio, ex eorum spoliis aedificarant, et Lacedaemonii deinde, quum duce Cleomene Leonidae filio Megalopolim oppressissent, tanquam nominis sui dedecus, destruxerant (vide Pausan. VIII, 27 et 30): quam nunc Philopoemen Megalopolitanus ex eorum spoliis denuo civibus suis refecit; Drak. Conf. ad XXXII, 22, n. 5.

7. *Ager Belbinates* (al. *Belbinatis*, *Belbibatis*, *Belbinitis* et *Belbinites*) in Arcadia, quem Cleomenes *tyrannus Laced.* Arcadibus eripuerat (vide ad XXXII, 22, n. 5, et Pausan. VIII, 35), *restitutus eidem civitati* Megalopolitanorum, quibus iam antea agrum saepius controversum restituerat Antigonus Doson una cum castellis, a Cleomene ibi exstructis; vid. Polyb. II, 54, n. 3, ubi ἡ Βελμινᾶτις χώρα

Lacedaemoniorum possederant, restitutus eidem civitati, ex decreto vetere Achaeorum, quod factum erat, Philippo Amintae filio regnante [8]. Per haec velut enervata civitas Lacedaemoniorum diu Achaeis [9] obnoxia fuit: nulla tamen res tanto erat damno, quam disciplina Lycurgi, cui per septingentos annos assueverant, sublata [10].

XXXV. A concilio, ubi apud consulem inter Achaeos Lacedaemoniosque disceptatum [1] est, M. Fulvius, quia iam in exitu annus erat, comitiorum causa profectus Romam, creavit consules M. Valerium Messallam et C. Livium Salinatorem, quum M. Aemilium Lepidum inimicum, eo quoque anno petentem, deiecisset [2].

dicitur, ut Βελεμίνα Pausan. III, 21; VIII, 27 (ubi Βλίνινα corrupte legitur, si eadem est) et 35. Βλέμμινα Ptol. III, 16, at Βέλβινα πόλις Λακωνική, τὸ ἐθνικὸν Βελβινίτης, ὡς Αἰγινίτης (forte) Βελβινήτης, ὡς Αἰγινήτης, Drak.) Steph. (ex Pausan.) Plut. Cleom. c. 4, t. I, p. 806, et Hesych. Literas β et μ saepius permutatas, aut Belbinae insulae nomen per errorem forte in hoc opp. Laconicae translatum fuisse, monet Schweigh. ad Polyb. l. l. Conf. Drak. ad h. l. Meurs. Misc. Lacon. IV, 4; Sylburg. ad Pausan. p. 263, ed. Kuhn.; Berkel. ad Steph. et Cellar. Geogr. ant. II, 13, p. 775.

8. *Philippo Amynthae f. regnante*, qui Megalopolitanis, Messeniis, Tegeatis et Argivis restituit oppida, a Spartanis capta; vid. Polyb. II, 48; IX, 28, 33; XVII, 14.

9. *Achaeis obnoxia;* vide ad III, 39, n. 1.

10. *Disciplina Lycurgi sublata, cui per DCC annos assueverant:* recte, si Lycurgus circa a. 880, a. Ch. n. leges tulit, quae vulgaris opinio est. *DCCC annos* edd. ante Sigon. (quod non firmari loco inf. XXXIX, 37, n. 2, ubi de muris sermo, non de legibus, iam monuit Drak.) *D annos* ap. Plut. Lycurg. pag. 58; *DCC* apud Cic. pro Flacco, 26, ubi tamen de suis temporibus loquitur. Conf. Meurs. Misc. Lacon. II, 5; *Voy. du jeune Anach.* t. V, cap. 43 sq. *de la Barre* in *Mém. de l'Acad. des Inscrip.* t. VII, p. 262 seq. *Manso's* Sparta. Leges Lycurgi postea restitutae sunt a Romanis; vid. Meurs. l. l. et Plut. Philop. p. 365.

Cap. XXXV. 1. *Apud consulem inter Achaeos Lac. disceptatum est;* alii *ad consulem* (eodem sensu, ut passim), et vett. edd. *a consule* prob. Gron. Conf. ad I, 50, n. 5. — *Disceptatum est*, h. e. litigatum et certatum est: si vero legeris *a consule*, *disceptatum est* pro *iudicatum est* positum fuerit. *Disceptare* saepe de eo dicitur, qui iudicio suo causam aliquam dirimit. Vid. Drak. ad h. l. et Ern. Clav. Cic. sub voce *disceptare*, *disceptatio*. Lem.

2. *Creavit Consules M. Fulvius ..... quum Lepidum ....petentem deiecisset;*

Praetores inde creati Q. Marcius Philippus, M. Claudius Marcellus, C. Stertinius, C. Atinius; P. Claudius Pulcher, L. Manlius Acidinus. Comitiis perfectis, consulem M. Fulvium in provinciam ad exercitum redire placuit; eique et collegae Cn. Manlio imperium in annum prorogatum est. Eo anno in aedem Herculis signum dei ipsius ex decemvirorum responso, et seiuges in Capitolio aurati a P. Cornelio positi [3]. Consulem dedisse inscriptum est. Et duodecim clypea [4] aurata ab aedilibus curulibus, P. Claudio Pulchro et Ser. Sulpicio Galba, sunt posita ex pecunia, qua frumentarios ob annonam compressam damnarunt. Et aediles plebis Q. Fulvius Flaccus duo signa aurata, uno reo damnato (nam separatim accusaverant), posuit [5]. Collega eius A. Caecilius neminem condemnavit. Ludi Romani ter, plebeii quinquies toti instaurati. M. Valerius Messalla inde et C. Livius Sa-

vide ad III, 35, n. 10; et VII, 16, n. 6.

3. *In aedem Herculis ... positi*, forsan *in aede*, ut XXX, 39; XXXI, 50; XXXV, 10, et mox *in Capitolio*; Duk. — Nisi verbum aliquod, cui respondebant voces *in aedem*, librariorum culpa exciderit (verbi causa *deportatum*, *delatum*, vel simile), certe Noster, ut observat Doër. aliud quam primum in animo habuerat, deinde subiunxit, sc. *positi*. Lem. — *Seiuges* equi *in Capitolio aurati a P.* (al. *Cn.*) *Cornelio* Scipione (Nasica, ut videtur, qui triennio ante fuerat consul et de Boiis triumphaverat; de quo vide XXXV, 24; XXXVI, 1 sq. et 37 sq.) *positi: consulem dedisse inscriptum est*; vid. XXVIII, 39, n. 1.

4. *Clypea aurata*; vide ad XXV, 39, n. 7. *Aerata* edd. ante Drak. At *signa aerata* ab aedilibus aliisve posita nusquam in Livio legi monet Duk. sed semper *aenea*, *aurata* et *inaurata*, ut XXVII, 6; XXXI, 50; XXXIII, 27; XXXV, 41; XXXVII, 3 et al. — *Qua frumentarios* (vide ad IV, 12, n. 8) *ob annonam compressam damnarunt*, ut apud Cic. ad Att. V, 21. *Comprimere frumentum* est occultare, celare; vel retinere, non vendere, ob nimis vile eius pretium; conf. ad XXXV, 10, n. 5.

5. *Duo signa aurata*, *uno reo damnato* (*nam separatim accusaverant* tribuni pl.), *posuit* in Capitolio ex multa: *collega eius neminem condemnavit*; vid. VII, 16, n. 6; et XXXV, 10, n. 5. Nota Dukeri est: « Livius plerisque locis ita de accusationibus aedilium loquitur, ut appareat, aediles, tam curules, quam plebis, accusationes communiter instituere solitos; v. ad XXV, 2; XXVII, 6; XXX,

linator consulatum idibus Martiis quum inissent, de republica, deque provinciis et exercitibus senatum consuluerunt [6]. De Aetolia et Asia nihil mutatum est. Consulibus, alteri Pisae cum Liguribus, alteri Gallia provincia decreta est: comparare inter se, aut sortiri iussi, et novos exercitus, binas legiones, scribere, et ut sociis latini nominis quina dena millia peditum imperarent et mille et ducentos equites [7]. Messallae Ligures, Salinatori obtigit Gallia. Praetores inde sortiti sunt. M. Claudio urbana, P. Claudio peregrina iurisdictio evenit. Q. Marcius Siciliam, C. Stertinius Sardiniam, L. Manlius, Hispaniam citeriorem, C. Atinius ulteriorem est sortitus.

XXXVI. De exercitibus ita placuit: e Gallia legiones, quae sub C. Laelio fuerant, ad M. Tuccium propraetorem in Bruttios traduci; et, qui in Sicilia esset, dimitti exercitum; et classem, quae ibi esset, Romam reducere M. Sempronium propraetorem. Hispaniis legiones singulae, quae tum in iis provinciis erant, decretae, et ut terna millia peditum, ducenos equites ambo praetores in supplementum sociis imperarent, secumque transportarent. Prius quam in provincias novi magistratus proficiscerentur, supplicatio in triduum pro collegio decemvirorum imperata [1]

39; XXXIII, 25, 42; XXXV, 10, 41. Et sic h. l. de aedilibus curulibus scribit. Exempla accusationis ab uno tantum intentatae non plura fortassis sunt, quam h. l., III, 31, et X, 31; unde videri potest illud hic, tanquam extraordinarium aliquid, adnotavisse. Quum autem dicit, Q. Caecilium *neminem condemnasse*, non significat, neminem ab eo accusatum, sed eos, qui accusati erant, absolutos fuisse: nam utrumque accusasse, argumento est, quod dicit separatim *accusarant*, non Q. Fulvius separatim *accusaverat* ».

6. *De republica, deque provinciis et exercitibus senatum consuluerunt*; vid. ad IX, 8, n. 1. — *Comparare inter se aut sortiri*; vid. III, 2, n. 1.

7. *Ut sociis latini nominis quina dena millia peditum imperarent et mille et ducentos equites*, forte *et millenos et ducenos equites*, ne numerus cardinalis et distributivus iungatur; Drak. Cf. ad XXII, 36, n. 4.

CAP. XXXVI. 1. *Supplicatio in tri-*

fuit in omnibus compitis, quod luce inter horam tertiam ferme et quartam tenebrae obortae fuerant: et novemdiale sacrificium [2] indictum est, quod in Aventino lapidibus pluisset. Campani, quum eos ex senatusconsulto, quod factum erat priore anno, censores Romae censeri coëgissent (nam antea incertum fuerat, ubi censerentur), petierunt, ut sibi cives romanas ducere uxores liceret [3]; et, si qui prius duxissent, ut habere eas, et ante eam diem nati, uti iusti sibi liberi heredesque essent: utraque res impetrata. De Formianis Fundanisque municipibus et Arpinatibus C. Valerius Tappus [4] tribunus plebis promulgavit, uti iis suffragii latio (nam ante sine suffragio habuerant civitatem) esset. Huic rogationi quatuor tribuni plebis, quia non ex auctoritate senatus ferretur, quum intercederent, edocti, populi esse, non senatus ius, suffragium quibus velit, impartiri, de-

duum pro collegio decemvirorum imperata; vide ad II, 7, n. 4: III, 10, n. 6; III, 63, n. 2. — *Quod luce*, interdiu (ut VIII, 38; XXV, 35; XXXII, 29, ubi vid. Gronov.), *tenebrae obortae fuerant*, eclipsis solis. Conf. Oudend. ad Obseq. de prud. 56, et Dodwell. in Append. Prael. Camden. pag. 757.

2. *Novemdiale sacrificium* etc. vid. ad I, 31, n. 3.

3. *Campani petierunt, ut sibi cives romanas ducere uxores liceret* etc. vid. ad VIII, 14, n. 9. « Ius connubii ac potestatem cives rom. ducendi filiasque suas civibus rom. elocandi Campanos iam diu ante nactos fuisse, constat ex XXIII, 2, et XXXI, 31. Verum hoc privilegium per defectionem ad Hannibalem amiserunt; vide ad XXVI, 34. Id igitur nunc receperunt ». Drak. Cf. Sigon. de Ant. Iur. civ. rom. I, 9. — *Vt habere eas* sibi liceret, nisi leg. *haberent*, h. e. retinerent.

4. *C. Valerius Tappus* (vide ad XXXV, 10, n. 5) *promulgavit*, scil. rogationem seu legem, h. e. scriptam publice proposuit ante comitia. — *Suffragii latio* praecipua pars *civitatis*, h. e. iuris civitatis. — *Nam ante sine suffragio h. e.;* vide ad VIII, 14, et X, 1. — *Populi esse, non senatus ius, suffragium* (eius lationem seu ius), *quibus velit, impartiri;* nam civitas sine suffragio dabatur ex auctoritate senatus et plebiscito, cum suffragio a solo populo sine SCto dari poterat; Duk. Conf. VIII, 14. XLV, 15; Sigon. de Ant. Iur. Ital. II, 6, et Gruch. de Com. rom. II, 3. — *Ferrent*, sc. suffragia. — *Ex Valerio* (non vero *Valerii*, quod dat Mead. 2. Lem.) *plebiscito*, quod factum erat auctore et rogante C. Valerio Tappo.

stiterunt incepto. Rogatio perlata est, ut in Aemilia tribu Formiani et Fundani, in Cornelia Arpinates ferrent; atque in his tribubus tum primum ex Valerio plebiscito censi sunt. M. Claudius Marcellus censor, sorte superato T. Quintio, lustrum condidit [5]. Censa sunt civium capita ducenta quinquaginta octo millia trecenta decem et octo [6]. Lustro perfecto, consules in provincias profecti sunt.

XXXVII. Hieme ea, qua haec Romae gesta sunt, ad Cn. Manlium, consulem primum, deinde pro consule [1], hibernantem in Asia, legationes undique ex omnibus civitatibus gentibusque, quae cis Taurum montem incolunt, conveniebant; et ut clarior nobiliorque victoria Romanis de rege Antiocho fuit, quam de Gallis, ita laetior sociis erat de Gallis, quam de Antiocho. Tolerabilior regia servitus fuerat, quam feritas immanium Barbarorum, incertusque in dies terror, quo velut tempestas eos populantes inferret. Itaque, ut quibus libertas, Antiocho pulso, pax, Gallis domitis, data esset, non gratulatum modo venerant, sed coronas etiam aureas, pro suis quaeque facultatibus, attulerant. Et ab Antiocho legati, et ab ipsis Gallis, ut pacis leges dicerentur, et ab Ariarathe rege Cappadocum venerunt, ad veniam petendam, luendamque pecunia noxam, quod auxiliis Antiochum iuvisset. Huic sexcenta talenta [2] argenti sunt impe-

Sic *Atinium plebiscitum* apud Gell. XIV, 8; *rogatio Petillia* et *Marcia*, XXXVIII, 55; XLII, 21.

5. *Marcellus censor, sorte superato T. Quintio, lustrum condidit*, quod tamen et ab utrisque censoribus olim certe factum. Cf. X, 9 extr. et al.

6. *Censa sunt civium cap. CCLVIII millia trecenta decem et octo*; vid. ad XXXIX, 7, n. 1. Alii *trecenta octo*, et in Epil. huius libri *trecenta viginti octo*.

Cap. XXXVII. 1. *Pro consule* (vid. X, 29, n. 2), *hibernantem in Asia*, Ephesi. Conf. ad haec et sqq. Polyb. XXII, 24.

2. *Huic DC talenta* recte cod. Mogunt., ut apud Polyb. Al. *Ei CC t.*, ut ap. Appian. Syr. 42. Cf. Schweigh. ad Polyb. t. V, p. 42, et Drak. ad h. l.

rata: Gallis responsum, quum Eumenes rex venisset, tum daturum iis leges: civitatium legationes cum benignis responsis, laetiores etiam quam venerant, dimissae. Antiochi legati pecuniam in Pamphyliam frumentumque ex pacto cum L. Scipione foedere iussi advehere; eo se cum exercitu venturum. Principio deinde veris, lustrato exercitu, profectus, die octavo Apameam venit [3]. Ibi triduum stativis habitis, tertiis rursus ab Apamea castris in Pamphyliam, quo pecuniam frumentumque regios convehere iusserat, pervenit. Mille et quingenta talenta argenti accepta Apameam deportantur: frumentum exercitui dividitur. Inde ad Pergam ducit [4]; quae una in iis locis regio tenebatur praesidio. Appropinquanti praefectus praesidii obvius fuit, triginta dierum tempus petens, ut regem Antiochum de urbe tradenda consuleret. Dato empore, ad eam diem praesidio decessum est. A Perga, L. Manlio fratre cum quatuor millibus militum Oroanda, ad reliquum [5] pecuniae ex eo, quod pepigerant, exigendum, misso, ipse, quia Eumenem regem et decem legatos ab Roma Ephesum venisse audierat, iussis sequi Antiochi legatis, Apameam exercitum reduxit.

XXXVIII. Ibi ex decem legatorum sententia foedus in haec verba fere cum Antiocho conscriptum [1] est. » Amicitia regi Antiocho cum populo romano his le-

qui Appianum cum Livio in concordiam redigendi rationem proponit.

3. *Apameam venit* Phrygiae opp. vide ad cap. 13, n. 5. — *Mille et quingenta talenta*, cum Ruben. leg. *duo millia et q. t.* ex XXXVII, 45, et Polyb.

4. *Inde ad Pergam ducit*; vide ad I, 23, n. 4; VIII, 1, n. 1, et conf. ad haec et sqq. Polyb. XXII, 25. — *Triginta dierum tempus*, XXXIX Polyb. nisi λ' leg. pro λθ.

5. *Oroanda, ad reliquum*, etc. vide ad cap. 18, n. 1.

Cap. XXXVIII. 1. *Ex decem legatorum sententia foedus in haec verba fere cum Antiocho conscriptum*, etc. conf. XXXVII, 45, 55; Polyb. XXI, 14, XXII, 7, inpr. XXII, 26, et Appian. Syr. 38, 39. Mox *sociisque* et

» gibus et conditionibus esto. Ne quem exercitum, qui
» cum populo romano sociisve bellum gesturus erit,
» rex per fines regni sui eorumve, qui sub ditione
» eius erunt, transire sinito; neu commeatu, neu qua
» alia ope iuvato. Idem Romani sociique Antiocho et
» iis, qui sub imperio eius erunt, praestent [2]. Belli
» gerendi ius Antiocho ne esto cum iis, qui insulas
» colunt, neve in Europam transeundi. Excedito
» urbibus, agris, vicis, castellis cis Taurum montem
» usque ad Halyn amnem, et a valle Tauri usque ad
» iuga, qua in Lycaoniam vergit. Ne qua arma efferto 3
» ex iis oppidis, agris castellisque, quibus excedat.
» Si qua extulit, quae quoque oportebit, recte re-
» stituito. Ne militem, neu quem alium ex regno
» Eumenis recipito. Si qui earum urbium cives, quae
» regno abscedunt, cum rege Antiocho intraque fines
» eius regni sunt, Apameam omnes ante diem certam
» redeant. Qui ex regno Antiochi apud Romanos 4
» sociosque sunt, iis ius abeundi manendique esto.

eorumque ex Polyb. legendum videtur; Drakenb.

2. *Et iis, qui sub imperio eius erunt, praestent*, potius *praestanto*, ut et mox *ante diem certam redeunto*, Mur. Mox suadentibus viris doctis *Halyn amnem* pro volg. *Tanaim a.* reposui. Confer Strab. VI, 287; *ad Aocaym* Voss. *ad Canym* in Lov. 1. *Achanim* Lov. 6.

3. *Ne qua arma efferto*, etc. μὴ ἐξαγέτω μηδὲν, πλὴν τῶν ὅπλων, ὧν φέρουσιν οἱ στρατιῶται Polyb. unde Periz. coni. *ne qua praeter arma e.* et Drak. *ne qua praeter militum arma e.* — *Quae quoque*, et quo sc. loco, *oportebit*, *recte restituito*, sine dolo; Drak. Conf. ad XXXIV, 35, n. 2. Sed forte cum Periz. leg. *quo quaeque oportebit ... earum urbium, quae regno* Antiochi *abscedunt*, avelluntur, regi auferuntur a Romanis.

4. *Qui ex regno Antiochi apud Romanos*, etc. de h. l. agunt Herald. Emend. cap. 37, et Salmas. ad Ius Att. et Rom. c. 37, an postliminium fuerit iis, qui armis victi hostibus se dediderant, disputantes; Duker. — *Elephantos tradito omnes*, τοὺς ἐλέφαντας τοὺς ἐν Ἀπαμείᾳ πάντας Polyb. Verba eius aperte mendosa: nam Apamea hoc tempore erat in ditione Romanorum; Drak. Forte Apameam Syriae intelligendam esse, monet Schweigh. Sed suspicor potius legendum esse ἐν Ἀραμαίᾳ, in Syria. Σύρους οἱ Ἕλληνες Ἀραμαίους ἐκάλουν, Strab. XVI, 785.

» Servos seu fugitivos, seu bello captos, seu qui » liber captus, aut transfuga erit, reddito Romanis » sociisque. Elephantos tradito omnes, neque alios » parato. Tradito et naves longas armamentaque ea- » rum [5]: neve plures, quam decem naves actuarias, » nulla quarum plus quam triginta remis agatur, » habeto; neve monerem ex belli causa, quod ipse « illaturus erit. Neve navigato citra Calycadnum [6],

5. *Tradito et naves longas armamentaque earum* (vide ad IX, 40, n. 12, et XXI, 17, n. 5); *neve plures, quam decem naves actuarias, nulla quarum plus quam XXX remis agatur, habeto; neve monerem ex belli causa, quod ipse illaturus erit*: ita Mogunt. In ceteris fere MSS. et edd. antt. (*nulla plus quam ... agatur*), et *minorem ea belli causa*, etc. sed *monerem* exhibet etiam Lov. 4; Polyb. XXII, 26, καὶ μηκέτι ἐχέτω πλὴν ἰ καταφράκτων, μηδὲ τριακοντάκωπον ἐχέτω ἐλαυνόμενον, μηδὲ πολέμου ἕνεκεν οὗ αὐτὸς κατάρχει. Appian. Syr. 39, ναῦς δὲ καταφράκτους ἔχειν δυώδεκα (sic ille, non δέκα), αἷς ἐς τοὺς ὑπηκόους πολέμου κατάρχειν. πολεμούμενον δὲ καὶ πλείοσι χρῆσθαι. Hinc varia tentarunt viri docti. Vrsinus: *quam X naves actuarias* (h. e. quae remis *agerentur*), *nulla quarum XXX remis agatur, habeto, neve eas belli causa*, etc. I. Fr. Gron. *neve plures quam decem* (longas) *naves, actuariam nullam, quae XXX remis agatur* (ita enim Livius vertit Polyb. τριακοντάκωπον ἐλαυνόμενον *habeto*, *neve monerem* (ne unam quidem navem XXX remorum) *ex belli causa, q. i. i. e.*, h. e. si bellum ipse inferat; quo satis significatur concessam, si lacessatur, non lacessat (conf. Appian. l. l. et verba huius cap. extrema: *Si qui... ultro bellum inferent Antiocho, vim vi arcendi ius esto*); Iac. Gron. *neve plures, quam decem* (sc. *habeto*, e seqq.); *naves actuarias* (τριακοντάκωποι Polyb. ut *naves longae* Liv. κατάφρακτοι), *nulla ... neve monerem*, h. e. longam navem, ne concessas quidem decem istas longas, sc. *habeto* et usurpato, si lacessat ipse, aut potius: ad bellum inferendum ne habeto non modo navem XXX remorum, sed ne ullam quidem *monerem*, unius remorum ordinis, vel potius unius remi, ut διήρης, τριήρης, *biremis*, *triremis*, etiam navis duorum triumque remorum. Reiske ad Polyb. *neve plures quam decem habeto: naves actuarias nullas plus quam XXX remis agat, neve minorem ex belli*, etc. Praetermitto emendationes minus probabiles Schefferi de Mil. Nav. II, 2, et Meibom. de Fabric. trirem. pag. 614, 617, 618, t. XII Thes. Antiq. Rom. Doker. et Schweigh. ingenue profitentur, sibi nondum ita de omnibus liquere, ut Polybii et Livii verba plane intelligant. — Quum non nisi maxima difficultate cum Polybio Livius possit conciliari, de loci Polybiani integritate dubitat Creverius, cui Doeringius adstipulator. Lem.

6. *Citra Calycadnum* (mendose *Calycandrum* vett. edd.) *et Sarpedonium promontoria*: ita et Appian.

» neve Sarpedonium, promontoria; extra quam 7, si » qua navis pecuniam, stipendium, aut legatos, aut » obsides portabit. Milites mercede conducendi ex iis » gentibus, quae sub ditione populi romani sunt, » Antiocho regi ius ne esto: ne voluntarios quidem » recipiendi. Rhodiorum sociorumve quae aedes, » aedificiaque 8 intra fines regni Antiochi sunt, quo » iure ante bellum fuerunt, eo Rhodiorum sociorumve » sunto. Si quae pecuniae debentur, earum exactio » esto. Si quid ablatum est, id conquirendi, cogno- » scendi, repetendique ius item esto. Si quas urbes, » quas tradi oportet, ii tenent, quibus Antiochus dedit, » et ex iis praesidia deducito, utique recte tradantur, » curato 9. Argenti probi duodecim millia Attica talen- » ta 10 dato intra duodecim annos pensionibus aequis

Syr. 39. Polybius non nisi τοῦ Καλυκάδνου ἀκρωτηρίου mentionem facit. *Calycadnus*, non promontorium, sed fluvius Ciliciae asperae seu Isauriae, quam mediam interscindit, at *Sarpedon*, Σαρπηδών, *promont.* et opp. eiusdem regionis, fuis olim regni Sarpedonis, memorantur Strab. XIV, pag. 670; Plin. V, 27 seu 22; Ammiano, XIV, 7; Melae, I, 13, Scylaci, pag. 38; Steph., Ptol. Conf. et Spanhem. de usu et pr. num. Diss. IX, pag. 786, et in Orbe rom. II, 15, pag. 433, et *Mém. de l'Acad. des Inscr.* t. XXI, pag. 436 sq. Sed Calycadnum etiam promont. fuisse, ex Livio, Polyb. et Appiano intelligitur. *Sarpedonium* ex MSS., edd. vett. et Appiano revocavi pro *Sarpedonem*, quod vulgarius nomen substitutum est ab editoribus recentt. nec nisi in cod. Lov. 2. reperitur.

7. *Extra quam si* (vide ad XXII, 3, n. 8) *qua navis*, etc. h. e. *aliqua navis*, nisi potius leg. *qun.* — *Ne voluntarios quidem r.* forte *ne fugitivos q. r.*, μηδ' ὑποδεχέσθω τοὺς φεύγοντας, Polyb.

8. *Aedes aedificiaque*, synonyma (cf. ad XXIV, 27, n. 3), quas et Polyb. una voce οἰκίαι complectitur. Ea tamen etiam distincta, et omnes *aedes aedificia*, sed non omnia *aedificia aedes* esse, docent Cujac. in Postumis ad lib. III, D. de Servitut. lib. XX; Paulli ad Edict. et Noodt. Obss. I, 10, et de usufr. I, 10, 12. — *Conquirendi, cognoscendi, repetendi*; vid. III, 10, n. 1, brevius Polyb. ἀναζητηθὲν ἀποδοθήτω. *Conquiruntur*, quae latent et occultantur; *noscuntur* et *cognoscuntur*, quae in propatulo sunt, quaeque domini sua esse probant; Duker. Conf. ad lib. III, 10, n. 1, Gron. ad XXV, 7 et 12; Cujac. Obss. XXIII, 19.

9. *Utique recte tradantur, curato*; verba forte mendosa: ἐὰν δέ τινες ὕστερον ἀποτρέχειν (abire ex iis urbibus, vel ad eum confugere) βούλωνται, μὴ προσδεχέσθω, Polyb.

10. *Argenti probi duodecim millia*

» (talentum ne minus pondo octoginta romanis pon- » deribus pendat), et tritici quingenta quadraginta » millia modium. Eumeni regi talenta trecenta quin- » quaginta [11] intra quinquennium dato; et pro fru- » mento, quod aestimatione fiat, talenta centum vi- » ginti septem. Obsides Romanis viginti dato, et » triennio mutato; ne minores octonum denum an- » norum, neu maiores quinum quadragenum. Si » qui sociorum populi romani ultro bellum inferent » Antiocho, vim vi arcendi ius esto; dum ne quam » urbem aut belli iure teneat [12], aut in amicitiam » accipiat. Controversias inter se iure ac iudicio » disceptanto, aut, si utrisque placebit, bello ». De Hannibale Poeno, et Aetolo Thoante, et [13] Mnasilocho Acarnane, et Chalcidensibus Eubulida et Philone, dedendis in hoc quoque foedere adscriptum est; et ut, si quid postea addi, demi, mutarive placuisset, ut id salvo foedere fieret.

Attica talenta, immo *Atticúm talentúm*, nisi ex Polyb. leg. *argenti probi Attici duodecim millia talentum*; vid. Gronov. de Pec. vet. III, 3 et 4, et sup. ad XXXVII, 45, n. 6, ubi tamen *Euboica talenta* Antiocho imperata dicuntur. Forte dicendum, convenisse quidem inter Antiochum et Scipionem, ut solverentur talenta Euboica, sed Romanos, forsan ignorantes, quanti ponderis illa forent, ideo definivisse, *ne talenta promissa minus pondo octoginta romanis ponderibus penderent*; Drak. qui et Vrsini aliorumque coniecturas memoravit. Cf. Crev. qui fusius de h. l. disputat.

11. *Eumeni regi talenta CCCL*; vide ad XXXVII, 45, n. 6. Apod Polyb. *CCCLIX*. Sed lectio est dubia; vid. ibi Schweigh. et Duk. ad h. l. Liv. — *Pro frumento* (de quo vid. XXXVII, 45), *quod aestimatione fiat*, forte leg. *quae aestimatio eius fuit*, vel cum Drakenb. *quod aestimatum fuit*: καθὼς ἐτίμησεν ὁ βασιλεὺς Ἀντίοχος, Polyb. Eumenes antea ipsum dari frumentum sibi debitum voluerat; nunc contentus est numerata pecunia et pretio frumenti, quod Antiochus constituerat. — *Talenta CXXVII* et 1,208 drachmas, τάλαντα ρκζ' καὶ δραχμὰς χιλίας σ' ὀκτὼ Polyb. — *Obsides XX dato et triennio mutato*, nam id quodque moris fuit Romanis; vid. Schweigh. ad Appian. Hisp. 41.

12. *Belli iure teneat*, si armis eam ceperit.

13. *Aetolo Thoante et Mnasilocho*; vide ad XXXVII, 45, n. 8. — *Et Philone*, et praeterea τῶν Αἰτωλῶν ὅσοι κοινὰς εἰλήφασιν ἀρχάς, *dedendis*,

XXXIX. Consul iuravit in hoc foedus [1]: ab rege qui exigerent iusiurandum, profecti Q. Minucius Thermus et L. Manlius, qui tum forte ab Oroandis rediit. Et Q. Fabio Labeoni, qui classi praeerat, scripsit, ut Patara extemplo proficisceretur, quaeque ibi naves regiae essent, concideret cremaretque. Profectus ab Epheso, quinquaginta tectas naves[2] aut concidit, aut incendit. Telmissum eadem expeditione, territis subito adventu classis oppidanis, recepit. Ex Lycia protenus, iussis ab Epheso sequi, qui ibi relicti erant, per insulas in Graeciam traiecit. Athenis paucos moratus dies, dum Piraeeum ab Ephcso naves venirent, totam inde classem in Italiam reduxit. Cn. Manlius quum inter cetera, quae accipienda ab Antiocho erant, elephantos quoque accepisset, donoque Eumeni omnes dedisset; deinde causas civitatium [3],

ἐὰν ᾖ δυνατὸν αὐτῷ, Polyb. — *Et ut... id;* vide ad XXII, 11, n. 2. — De hoc foedere Autiochum dixisse ferunt, se maximas Romanis gratias agere, qood se ipsum exemisseut tot curis et laboribus, quos, in administrando latiori imperio, subire necesse fuisset. Lem.

Cap. XXXIX. 1. *Consul iuravit in hoc foedus*, propr. proconsul; vid. c. 37, et ad XXVIII, 39, n. 1. Cur vero consul iurat, uec potius feciales, sine quibus non fieri poterat foedus? vid. IX, 5. « Quidam respondeut, qood quis per alium facit, id eum per se facere censeri; olii, Manlium ipsum qnoque fortassis fecialem fuisse; alii denique, praeter feciales etiam imperatorem ipsum *suo iussu et imperandi potestate* foedera confirmasse. Verum Manlius cum X legatis tum foedus cum Antiocho non fecit: nam id iam ante, postquam populus romanus pacem cum Antiocho iusserat, Romae iu Capitolio cnm Autipatro legato regis ictum fuisse, auctor est Livius XXXVII, 55, ad quod feriendum ibi haud dubie adhibiti fuerunt feciales. — Quod ergo Maulius in hoc foedus iuravit, id enm iussu senatus vel populi rom. fecisse, et ita iuter Romanos et Antiochi legatos, quum foedus Romae fieret, couvenisse orbitror, ut Maulius nomine populi romani, Antiochus suo in id iuraret. « Duker. — *Qui tum forte ab Oroandis rediit*, Κοΐντον Μινούκιον Θέρμον καὶ Λεύκιον τὸν ἀδελφὸν, ἄρτι κεκομικότας τὰ χρήματα παρὰ τῶν Ὀροανδέων, Polyb. Sed leg. κεκομικότα ex h. l. Livii coll. supra cap. 37 extr. — *Scripsit consul ut*, etc. vide ad VIII, 19, n. 10.

2. *Tectas naves;* vide ad XXII, 19, n. 4. — *Telmissum*, al. *Telmessum;* vide ad XXXVII, 16, n. 5.

3. *Deinde causas civitatium* Asiae,

multis inter novas res turbatis, cognovit. Et Ariarathes rex, parte dimidia pecuniae imperatae, Eumenis beneficio, cui desponderat per eos dies filiam, remissa, in amicitiam est acceptus. Civitatium autem cognitis causis, decem legati aliam aliarum fecerunt conditionem. Quae stipendiariae regi Antiocho fuerant, et cum populo romano senserant, iis immunitatem dederunt: quae partium Antiochi fuerant, aut stipendiariae Attali regis, eas omnes vectigal pendere Eumeni iusserunt. Nominatim praeterea Colophoniis, qui in Notio[4] habitant, et Cymaeis et Mylasenis immunitatem concesserunt. Clazomeniis, super immunitatem, et Drymusam insulam[5] dono dederunt; et Milcsiis, quem sacrum appellant, agrum restituerunt[6]; et Iliensibus Rhoeteum et Gergithum[7] addiderunt,

multis inter novas res (vide ad I, 52, n. 1) *turbatis, cognovit* Apameae cum *decem legatis* Roma missis; vide ad XXXVII, 55, el conf. ad haec et seqq. Polyb. XXII, 27, el Appiao. Syr. 44. — *Pecuniae imperatae*; vid. cap. 37. — *Eumenis beneficio, cui* Ariarathes, rex Cappadociae, *desponderat filiam* Stratouicen. Coof. XLII, 16, 29; Strab. XIII, 624; Plol. de frat. am. pag. 489. — *Remissa*, vid. II, 35, n. 5, et iutpp. Iustioi, I, 9, 12.

4. *Colophoniis, qui in Notio*, Nolii (ut *in Lavinio* V, 52, n. 5, et *in Alexoadria* XLII, 26, n. 4, ubi cf. Drak.) *habitant*; vide ad XXXVII, 26, n. 3. — *Mylasenis* ex emend. VV. DD. *Milesenis*, *Millesenis*, *Milesiis* (hod. *Messi.*), *Millephenis* MSS et edd. vett. Cariae orbs et regia; Μύλασα dicitor Pausan. VIII. 10; Steph. et Plio. V, 29. Μύλασσα Strab. XIV, pag. 658 sq. 685; Ptol. V, 2; Dioni 48, uode Μυλασεῖς Polybio, XVI, 24, §. 6, ct in nummis apud Holsten. ad Steph., Harduin. in num. et Spanhem. de usu et pr. num. Diss. IX, p. 905. Μυλασσεῖς Polyb. XXII, 27, §. 4; XXX, 5, §. 11, 15. *Mylassenses* seu *Mylasenses* infra XLV, 25. Couf. Wessel. ad Hieroc. pag. 688; Iutpp. Aeliani V. H. I, 25; Manut. ad Cic. Phil. V, 7, et Drakenb. ad h. l. qui *Mylasenis* rectius quam *Mylassenis* scribi putabat.

5. *Drymusam* (forte *Drymussam*) *insulam* Ioniae *Dromisam*, *Dromissam*, et *Donissam* edd. vett. et MSS. praeter Mog. Δρόμουσσαν vel Δρομοῦσσαν, Δρυμοῦσσαν (ut apud Steph.) et Δρύμουσσαν MSS. Polyb. XXII, 27, §. 5. Δρίμυσσαν Thucyd. VIII, 31, ubi conf. Iotpp.

6. *Milesiis, quem sacrum appellant, agrum restituerunt*, forte Milesiorum agrum ad siuum Bargylieticum, in quo Neptuni templum fuit; vid. Polyb. XVI, 12, §. 1.

7. *Iliensibus Rhoeteum et Gergithum*: al. *Gergitum*. Graecis hoc opp.

non tam ob recentia ulla merita, quam originum memoria. Eadem et Dardanum liberandi causa fuit. Chios quoque et Smyrnaeos et Erythraeos pro singulari fide, quam eo bello praestiterunt, et agro donarunt, et in omni praecipuo honore habuerunt. Phocaeensibus et ager, quem ante bellum habuerant, redditus; et, ut legibus antiquis uterentur, permissum. Rhodiis affirmata, quae data priore decreto erant; Lycia et Caria datae usque ad Maeandrum[8] amnem, praeter Telmissum. Regi Eumeni Chersonesum in Europa et Lysimachiam, castella, vicos, agros, quibus finibus tenuerat Antiochus, adiecerunt: in Asia Phrygiam utramque (alteram[9] ad Hellespontum, maiorem alteram vocant), et Mysiam, quam Prusias rex ademerat[10], ei restituerunt, et Lycaoniam et Milyada et Lydiam, et nominatim urbes Tralles atque Ephesum

Troadis, prope fontes Caici situm, dicitur Γέργις, ἡ Γέργιθος et Γέργηθος, τὰ Γέργιθα, ἡ Γέργηθα et οἱ Γέργιθες. vid. Strab. XIII, p. 616; Herodot. V, 122, VII, 43; Xenoph. Hist. Gr. III, p. 482; Plut. Phoc. pag. 750; Plin. V, 30, et Steph. — *Non tam ob r. ulla merita, quam originum memoria*, ob eam. Nostrum saepe orationem ita variare multis exemplis docet Drak. Ceterum vid. V, 19, n. 3, et XXXVII, 37, n. 1. — *Eadem et Dardanum l. c. f.* opp. Troadis, a Dardano conditum, ut *Ilium* ab Ilo filio eius, unde *Dardani* et *Dardanidae*, Troiani; vid. Heyn. ad Hom. Il. XX, 215 sq. et ad Virg. Aen. III, 167 sq. VII, 207 sq. VIII, 134 sq. Haec non ex Polybio, sed aliunde hausit Livius, ut beneficia Romanorum erga Ilienses et Dardanios, ultimos originis suae auctores, iactaret; Drak.

8. *Lycia et Caria datae usque ad Maeandrum* (quae postrema verba ad solam Cariam spectant, non ad Lyciam, cuius nulla pars ultra Maeandrum fuit sita), *praeter Telmissum*; vid. XXXVII, 56, n. 5. et Schweigh. ad Polyb. XXII, 27, n. 8.

9. *Phrygiam utramque, alteram*, minorem, *ad Hellespontum* (adeoque Troadem) et circa Olympum montem (quae pars quibusdam dicitur Phrygia Ἐπίκτητος seu adiecta), *maiorem alteram*, regnum Midae; vid. Strab. XIV, pag. 571, 576; Ptol. V, 2; Eustath. ad Dionys. Per. 810.

10. *Mysiam, quam Prusias rex ademerat*, Μυσοὺς, οὓς πρότερον αὐτὸς παρεσκευάσατο Polyb. XXII, 27, §. 10; mendose. Conf. ibi Schweigh. et Drak. ad h. l. Liv. — *Mylias* regio quondam Phrygiae maioris, et ab Alexandro M. adiecta Lyciae; vid. Arrian. exped. Alex. pag. 69; Strab. XII, p. 570, 631; Herodot. I, 173;

et Telmissum. De Pamphylia disceptatum inter Eumenem et Antiochi legatos quum esset, quia pars eius citra, pars ultra Taurum est, integra res ad senatum reiicitur.

XL. His foederibus decretisque datis, Manlius, cum decem legatis omnique exercitu ad Hellespontum profectus, evocatis eo regulis Gallorum, leges, quibus pacem cum Eumene servarent, dixit; denuntiavitque, ut morem vagandi cum armis finirent, agrorumque suorum terminis se continerent. Contractis deinde ex omni ora navibus, et Eumenis etiam classe per Athenaeum fratrem regis ab Elaea adducta, copias omnes in Europam traiecit. Inde, per Chersonesum modicis itineribus[1] grave praeda omnis generis agmen trahens, Lysimachiae stativa habuit; ut quam maxime recentibus et integris iumentis Thraciam, per quam iter vulgo horrebant, ingrederetur. Quo profectus est ab Lysimachia die, ad amnem, Melana quem vocant, inde postero die Cypsela pervenit [2]. A Cypselis via decem millium fere silvestris, angusta, confragosa excipiebat: propter cuius difficultatem itineris in duas partes divisus exercitus; et praecedere una iussa, altera magno intervallo cogere agmen,

Plin. V, 27, 32, seu 25, 42; Polyb. V, 72, §. 5. — *Tralles;* vid. XXVII, 56, n. 3. — *Quia pars eius citra*, etc. paulo aliter Polyb. XXII, 27, §. 11.

CAP. XL. 1. *Inde, per Chersonesum modicis itineribus*, etc. conf. ad haec et sqq. Appian. Syr. 43, ubi iam monuit, Manlium imprudenter admodum tempore aestivo navibus redire Romam neglexisse, et longum, difficile angustumque iter per Thraciam ingressum esse fervida aestate, nulla gravitatis impedimentorum ratione habita, et ne exercitu quidem in partes diviso, ut expeditior esset, neque impedimentis per manipulos distributis, quo facilius custodirentur, nec praemonito Philippo, ut suas, quemadmodum antea Scipionum, copias deduceret. Aliae cladis Manlianae causae memorantur cap. 41 (ubi vid. n. 6), 46, XXXIX, 1 et 6. — *ab Elaea adducta*, scil. ad Hellespontum, quo Manlius cum omni exercitu profectus erat; Drak.

2. *Cypsela pervenit*, opp. Thraciae ad Hebrum fl. Κύψελος, Κύψελον, τὰ Κύψελα, et Κύψελλα.

media impedimenta interposuit: plaustra cum pecunia publica erant, pretiosaque alia praeda. Itaque, quum per saltum iret [3], Thracum decem haud amplius millia ex quatuor populis, Astii, et Caeni, et Maduateni, et Coreli, ad ipsas angustias viam circumsederunt. Opinio erat, non sine Philippi regis Macedonum fraude id factum; eum scisse, non alia quam per Thraciam redituros Romanos, et quantam pecuniam secum portarent. In primo agmine imperator erat, sollicitus propter iniquitatem locorum. Thraces nihil se moverunt, donec armati transirent. Postquam primos superasse angustias viderunt, postremos nondum appropinquantes, impedimenta et sarcinas invadunt; caesisque custodibus, partim ea, quae in plaustris erant, diripere, partim sub oneribus iumenta abstrahere. Vnde postquam clamor primum ad eos, qui, iam ingressi saltum, sequebantur, deinde etiam ad primum agmen est perlatus, utrimque in medium concurritur, et inordinatum simul pluribus locis proelium conseritur. Thracas praeda ipsa impeditos oneribus, et plerosque (ut ad rapiendum manus vacuas haberent) inermes ad caedem praebet; Romanos iniquitas locorum, Barbaris per calles notos occursantibus, et latentibus interdum per cavas valles,

3. *Itaque, quum per saltum iret* alii *Ita quum* etc. non minus apte *Itaque*, quoniam via adeo silvestris, angusta, difficilis et ponendis insidiis opportuna fuit: *ita*, ea ratione divisi, agmine composito, ordinato; Drak. — *Astii*; vide ad Tacit. Ann. III, 38, n. 7. — *Maduateni et Coreli* gentes nunc incognitae. *Madyteni* a Madyto vel Madytis, Chersonesi Thrac. opp., coni. Douiat. et *Maedobithyni* (vid. Casaub. ad Strab. VII, 295) Ortel. in Thes. geogr. Sed vid. Drak. Hic pro *Coreli* coni. *Corpili* aut *Corpilli*, accolae Hebri; vid. Hard. ad Plin. IV, 11, et Intpp. Steph. *Coeletae* vel *Caeletae* emend. Glar. Conf. ad Tac. l. l. — *Donec armati transirent*, quamdiu vel interim dum transeunt; Drak. — *Impedimenta et sarcinas invadunt*, ut mox *iumenta* et *custodes*. Sic et c. 41, n. 2, *impedimenta* pro *iumentis sub oneribus*. Conf. Oudend. ad Front. II, 1, n. 11.

prodebat [4]. Ipsa etiam onera plaustraque, ut fors tulit, his aut illis incommode obiecta, pugnantibus impedimento sunt: alibi praedo, alibi praedae vindex cadit. Prout locus iniquus aequusve his aut illis, prout animus pugnantium est, prout numerus (alii enim pluribus quam ipsi erant, alii paucioribus occurrerant), varia pugnae fortuna est. Multi utrimque cadunt. Iam nox appetebat, quum proelio excedunt Thraces, non fuga vulnerum aut mortis, sed quia satis praedae habebant.

XLI. Romanorum primum agmen extra saltum circa templum Bendidium [1] castra loco aperto posuit; pars altera ad custodiam impedimentorum medio in saltu, duplici circumdata vallo, mansit. Postero die, prius explorato saltu quam moverent [2], primis se coniungunt. In eo proelio, quum et impedimentorum pars et calonum, et milites aliquot, quum passim toto prope saltu pugnaretur, cecidissent, plurimum Q. Minucii Thermi morte damni est acceptum, fortis ac strenui viri. Eo die ad Hebrum flumen perventum est: inde Aeniorum fines praeter Apollinis, Zerynthium quem vocant incolae [3], templum superant.

4. *Romanos iniquitas locorum ..... prodebat*; vide ad II, 43, n. 5. — *Iam nox appetebat*; vid. V, 19, n. 2.

Cap. XLI. 1. *Templum Bendidium*, Dianae. Dea haec Thracibus dicebatur Βένδις, et festa eius Βενδίδεια· vid. Strab. X, pag. 471; Procl. lib. I, in Plat. Tim.; Meurs. Graec. feriat. l. XI, voc. Βενδίδεια. Hesych., Suid. Phavorin., Lucian. Iov. Trag. pag. 683, et in Icaromenip. pag. 737.

2. *Prius quam moverent*; vide ad II, 3, n. 2. — *Impedimentorum*; vide ad cap. 40, n. 3.

3. *Praeter Apollinis templum, Zerynthium quem vocant incolae*, Thraces, ut Venerem seu Hecaten *Zerynthiam* ab opp. et antro, ei sacro, in quo canes deae immolabantur, quodque nonnulli, ut Schol. Aristoph. in Pac., tribuunt Samothraciae, sed plerique in ora Thraciae prope Aenum quaesivere. Conf. Tzetz. et Potter. ad Lycoph. 77 et 449 (Ζήρυνθον ἄντρον τῆς κυνοσφάγου θεᾶς); Suid. voc. Ζηρυνθία· Intpp. Ovid. Trist. I, 10, 19 sq. et Steph. Forte leg. *quem vocant accolae*, aut *Apollinis, Z. quem vocant, inclytum templum*; nisi e glossa irrepsit vox *incolae*, quam nescit c.

Aliae angustiae circa Tempyra excipiunt (hoc loco nomen est), nec minus confragosae, quam priores; sed, quia nihil silvestre circa est, ne latebras quidem ad insidiandum praebent. Huc ad eandem spem praedae Trausi (gens et ipsa Thracum) convenere: sed, quia nudae valles, procul ut conspicerentur angustias obsidentes, efficiebant, minus terroris tumultusque fuit apud Romanos. Quippe etsi iniquo loco, proelio tamen iusto, acie aperta [4], collatis signis dimicandum erat. Conferti subeuntes cum clamore, impetu facto, primum expulere loco hostes; deinde avertere: fuga inde caedesque, suis ipsos impedientibus angustiis, fieri coepta est. Romani victores ad vicum Maronitarum (Saren appellant) posuerunt castra: postero die patenti itinere Priaticus campus eos excepit; triduumque ibi, frumentum accipientes, manserunt, partim ex agris Maronitarum, conferentibus ipsis, partim ex navibus suis, quae cum omnis generis commeatu sequebantur. Ab stativis diei via Apolloniam fuit: hinc per Abderitanum agrum Neapolim [5] perventum est. Hoc omne per Graecorum colonias pacatum iter fuit: reliquum inde per medios

Lov. 2, et delendam putabat Drak. Sic *amnem, Melana quem vocant* cap. 40, ubi duo MSS. addunt *accolae.* — *Tempyra* sub Rhodope inter Nestum et Hebrum; vid. Burm. ad Ovid. l. l. et Wessel. ad Itin. Anton. pag. 322. — *Trausi*, al. *Thrausi*: sed Τραυσοὶ dicuntur Herodoto, V, 3, n. 4, et Steph. qui eos Αγαθύρσοις annumerat. *Thrasi* coni. Ortel. in Thes. geogr. quia Θράσον tractum memorat Procop. IV, de Aedif. Iustin.

4. *Acie aperta*; vide ad X, 14, n. 6. — *Saren appellant*, alii *Salen* et *Salentum* ... *Priaticus campus*, quidam MSS. *Triaticus*, *Primaticus* et *Pariaticus*. Plinius IV, 11 seu 18, meminit *Priantarum*, et Herodot. VII, 108, *Brianticae regionis*; Glar.

5. *Per Abderitarum agrum Neapolim* opp. Thraciae seu Macedoniae adiectae inter Strymonem et Nestum seu Nessum fl., haud procul Philippis; vid. Ptol. III, 13; Dio XLVII; Plin. IV, 11 seu 18, ubi conf. Hard. — *Apollonia* inter Strymonem et Nestum de quibus supra, et *Abdera* ultra Nestum ponitur a Mela II, 2, et Plin. l. l. Sed Livius, describens iter Manlii, a Chersoneso Thracica in Ma-

Thracas, dies noctesque, etsi non infestum, suspectum tamen, donec in Macedoniam pervenerunt. Mitiores Thracas idem exercitus, quum a Scipione eadem via duceretur, habuerat, nullam ob aliam causam, quam[6] quod praedae minus, quod peteretur, fuerat. Quamquam tum quoque Claudius auctor est, ad quindecim millia Thracum, praecedenti ad exploranda loca agmen Mutini Numidae occurrisse; quadringentos equites fuisse Numidas, paucos elephantos: Mutinis filium per medios hostes cum centum quinquaginta delectis equitibus perrupisse: eundem mox, quum iam Mutines, in medio elephantis collocatis, in cornua equitibus dispositis, manum cum hoste conseruisset, terrorem ab tergo praebuisse; atque inde turbatos equestri velut procella hostes ad peditum agmen non accessisse. Cn. Manlius per Macedoniam in Thessaliam exercitum traduxit: inde per Epirum Apolloniam quum pervenisset, nondum adeo hiberno contempto mari, ut traiicere auderet, Apolloniae hibernavit.

XLII. Exitu prope anni M. Valerius consul, ex Liguribus ad magistratus subrogandos Romam venit, nulla memorabili in provincia re gesta, ut ea probabilis morae causa esset, quod solito serius ad comitia venisset. Comitia consulibus rogandis fuerunt ante diem duodecimum Calendas Martias: creati M. Aemilius Lepidus, C. Flaminius. Postero die praetores facti Ap. Claudius Pulcher, Ser. Sulpicius Galba,

cedoniam proficiscentis, Apolloniae ante Abderam meminit; Drak.

6. *Mitiores Thracas idem exercitus .... nullam ob aliam causam, quam* etc. conf. ad cap. 40, n. 1. — *Nondum adeo hiberno contempto mari,* quum periculum tempore hiberno se mari committendi nondum ita temneret, ut auderet traiicere. Conf. illud Tibullianum notissimum I, 3, v. 37, nostrae edit. p. 37, *Nondum caeruleas pinus contempserat undas.* Lem.,

Q. Terentius Culleo, L. Terentius Massiliota [1], Q. Fulvius Flaccus, M. Furius Crassipes. Comitiis perfectis, quas provincias praetoribus esse placeret, retulit ad senatum consul: decreverunt duas Romae, iuris dicundi causa; duas extra Italiam, Siciliam et Sardiniam; duas in Italia, Tarentum et Galliam. Et extemplo, prius quam inirent magistratum, sortiri iussi. Ser. Sulpicius urbanam, Q. Terentius peregrinam est sortitus; L. Terentius Siciliam, Q. Fulvius Sardiniam, Ap. Claudius Tarentum, M. Furius Galliam. Eo anno L. Minucius Myrtilus et L. Manlius, quod legatos Carthaginienses pulsasse dicebantur, iussu M. Claudii praetoris Vrbis [2] per feciales traditi sunt legatis, et Carthaginem avecti. In Liguribus magni belli et gliscentis in dies magis fama erat: itaque consulibus novis, quo die de provinciis et de republica [3] retulerunt, senatus utrisque Ligures provinciam decrevit. Huic senatusconsulto Lepidus consul intercedebat, *Indignum esse* praedicans, *consules ambos in valles Ligurum includi. M. Fulvium et Cn. Manlium biennium iam, alterum in Europa, alterum in Asia, velut pro Philippo atque Antiocho substitutos, regnare. Si exercitus in his terris esse placeat, consules iis potius, quam privatos, praeesse oportere. Vagari eos cum belli terrore per nationes, quibus bellum indictum non sit, pacem pretio venditantes. Si eas provincias exercitibus obtinere opus esset, sicut M'. Acilio L. Scipio consul, L. Scipioni M. Fulvius et Cn. Manlius successissent consules; ita Fulvio*

CAP. XLII. 1. Pro *Massiliota* Crev. *Massa*; sed vide Drak. LEM. — *Ser. Sulpicius urbanam*; vid. II, 40, n. 9.

2. *Iussu M. Claudii p. V.* erravit Val. Max. VI, 6, 3, ubi vid. Perizon. — *Per feciales traditi sunt* etc. vide ad IX, 9, n. 2.

3. *De provinciis et de republ. r.*; vide ad XXI, 6, n. 4.

Manlioque C. Livium et M. Valerium consules debuisse succedere. Nunc certe, perfecto Aetolico bello, recepta ab Antiocho Asia, devictis Gallis, aut consules ad exercitus consulares mitti, aut reportari legiones inde [4] *reddique tandem reipublicae debere.* Senatus, his auditis, in sententia perseveravit, ut consulibus ambobus Ligures provincia esset: Manlium Fulviumque decedere de provinciis, et exercitus inde deducere, ac redire Romam, placuit.

XLIII. Inimicitiae inter M. Fulvium et M. Aemilium consulem erant: et super cetera Aemilius, serius biennio se consulem [1] factum M. Fulvii opera ducebat. Itaque ad invidiam ei faciendam legatos Ambracienses in senatum, subornatos criminibus [2], introduxit. Qui *sibi, quum in pace essent, imperataque a prioribus consulibus fecissent, et eadem praestare obedienter M. Fulvio parati essent, bellum illatum* questi, *agros primum depopulatos, terrorem direptionis et caedis urbi iniectum, ut eo metu claudere cogerentur portas: obsessos deinde et oppugnatos se, et omnia exempla belli edita in se* [3], *caedibus, incendiis, ruinis, direptione urbis: coniuges, liberos in servitium abstractos: bona adempta, et, quod se ante omnia moveat, templa tota urbe spoliata ornamentis: simulacra deûm, deos immo ipsos, convulsos ex sedibus suis* [4], *ablatos*

4. *Reportari legiones inde* etc. vide ad cap. 50, n. 2.

CAP. XLIII. 1. *Serius biennio se consulem* etc. vide ad XXXVII, 47. — *Fulvii opera*, culpa, ut XLI, 16, n. 2, et apud Plaut. Asin. II, 2, n. 9, aut studio. — *Ducebat.* Drak. ad plurium codd. fidem dedit pro *dicebat*, quod vett. editt. exhibebant. Confer infra, cap. 45, n. 4. LEM.

2. *Subornatos criminibus*, ut deferrent crimina Fulvii, vel potius criminationibus ei nocerent. Ad seqq. conf. supra cap. 3-9.

3. *Omnia exempla belli edita in se*; vide ad XXIX, 27, n. 3.

4. *Convulsos ex sedibus suis*, templis; vide ad I, 55, n. 4. Adiecta verba *ablatos esse* sapiunt glossema; Herald. ad Arnob. I, pag. 33. Aliquid tamen *convelli* posse et *non auferri*, ibid. in exemplari suo notarat Cuperus; Drak.

esse; parietes postesque nudatos, quos adorent, ad quos precentur et supplicent, Ambraciensibus superesse. Haec querentes, interrogando criminose ex composito, consul ad plura, velut non sua sponte dicenda, eliciebat [5]. Motis Patribus, alter consul C. Flaminius M. Fulvii causam excepit [6]; qui, *veterem et obsoletam viam ingressos Ambracienses,* dixit. *Sic M. Marcellum a Syracusanis, sic Q. Fulvium a Campanis accusatos. Quin eadem opera T. Quintium a Philippo rege, M'. Acilium et L. Scipionem ab Antiocho, Cn. Manlium a Gallis, ipsum M. Fulvium ab Aetolis et Cephalleniae populis accusari paterentur.* « Ambraciam oppugnatam » et captam, et signa inde ornamentaque ablata, et » cetera facta, quae captis urbibus soleant, negaturum aut me pro M. Fulvio, aut ipsum M. Fulvium » censetis, Patres conscripti? qui ob has res gestas » triumphum a vobis postulaturus sit, Ambraciam » captam, signaque, quae ablata criminantur, et » cetera spolia eius urbis ante currum laturus et fixurus in postibus suis [7]. Nihil est, quod se ab Aetolis » separent : eadem Ambraciensium et Aetolorum » causa est. Itaque collega meus vel in alia causa » inimicitias exerceat, vel si in hac utique mavult, » retineat Ambracienses suos [8] in adventum M. Fulvii. » Ego nec de Ambraciensibus, nec de Aetolis decerni » quidquam, absente M. Fulvio, patiar. »

— *Quos adorent* loco deorum, *ad quos precentur*, preces fundant, ... *superesse*, diis ipsis ablatis. Admodum invidiose haec dicta. *Non superesse* multi MSS. et edd. vett. probb. Sigon. et Mureto Var. Lect. XIX, 14, ob simil. loc. Cic. Divin. in Caecil. 1. At nostra lectio longe doctior, neque a rudibus librariis orta videtur; Drak.

5. *Consul ad plura .... dicenda eliciebat*; vide ad lib. VI, 34, n. 7.

6. *M. Fulvii causam excepit*; vide ad IV, 43, n. 4.

7. *Et fixurus in postibus suis*; vide ad X, 7, n. 10. — *Quod se ab Aetolis separent*, quod postulent, ut melior sua, quam Aetolorum, causa, conditio sit; Ern.

8 *Retineat Ambracienses suos*; vid. 1, 56, n. 10.

XLIV. Quum Aemilius callidam malitiam inimici, velut omnibus notam, insimularet, et tempus eum morando extracturum [1] diceret, ne consule inimico Romam veniret; certamine consulum biduum absumptum est: nec praesente Flaminio decerni quidquam videbatur posse. Captata occasio est, quum aeger forte Flaminius abesset, et referente Aemilio, senatusconsultum factum est, *Vt Ambraciensibus omnes suae res redderentur: in libertate essent, ac legibus suis uterentur: portoria, quae vellent, terra marique caperent, dum eorum immunes Romani ac socii latini nominis essent* [2]. *Signa aliaque ornamenta quae quererentur ex aedibus sacris sublata esse, de iis quum M. Fulvius Romam revertisset, placere ad collegium pontificum referri, et, quod ii censuissent, fieri.* Neque his contentus consul fuit, sed postea per infrequentiam adiecit senatusconsultum [3], *Ambraciam non videri vi captam esse.* Supplicatio inde, ex decemvirorum decreto, pro valetudine populi fuit per triduum, quia gravis pestilentia urbem atque agros vastabat. Latinae inde fuerunt. Quibus religionibus liberati consules, et delectu perfecto (novis enim uterque maluit uti militibus), in provinciam profecti sunt veteresque omnes dimiserunt. Post consulum profe-

CAP. XLIV. 1. *Tempus morando extracturum*; vide ad IV, 43, n. 6. — *Ne consule inimico*, quamdiu inimicus eius consul esset, *Romam veniret*, rediret, ut c. 42, et al. vid. Drak.

2. *Portoria, quae vellent, terra marique caperent, dum eorum immunes Romani ac socii l. n. essent*: ex h. l. Sigon. de Ant. Iur. civ. rom. I, 16, colligit, cives rom. non solum portoriorum, quae in Italia caperentur, immunes fuisse, sed etiam eorum, quae extra Italiam a sociis exigerentur. Mihi de neutris ex his verbis Livii satis liquet; Duker. — *Signa aliaque ornamenta quae quaererentur* etc. pro *quae signa* etc. ut apud Caes. Bell. Civ. I, 41 (ubi vid. Davis. et Clarke), *pons qui fuerat interruptus*, *hunc noctu perfici iussit*; Drak.

3. *Per infrequent. adiecit SCtum*; vide ad II, 23, n. 9. — *Latinae*, sc. feriae, de quibus consule V, 17, n. 3; et I, 45, n. 2. Lem.

ctionem Cn. Manlius proconsul Romam venit; cui quum ab Ser. Sulpicio praetore senatus ad aedem Bellonae datus [4] esset, et ipse, commemoratis rebus ab se gestis, postulasset, ut ob eas diis immortalibus honos haberetur, sibique triumphanti Vrbem invehi liceret; contradixerunt pars maior decem legatorum, qui cum eo fuerant, et ante alios L. Furius Purpureo et L. Aemilius Paullus.

XLV. *Legatos sese* [1] *Cn. Manlio datos pacis cum Antiocho faciendae causa foederisque et legum, quae cum L. Scipione inchoatae fuissent, perficiendarum. Cn. Manlium summa ope tetendisse, ut eam pacem turbaret, et Antiochum, si sui potestatem fecisset, insidiis exciperet; sed illum, cognita fraude consulis, quum saepe colloquiis petitis captatus* [2] *esset, non congressum modo, sed conspectum etiam eius vitasse. Cupientem transire Taurum aegre omnium legatorum precibus, ne carminibus Sibyllae praedictam superantibus terminos fatales cladem experiri vellet, retentum: admovisse tamen exercitum, et prope ipsis iugis ad divortia aquarum* [3] *castra posuisse. Quum nullam ibi causam belli inveniret, quiescentibus regiis, circumegisse exercitum ad Gallograecos: cui nationi non ex senatus auctoritate, non populi iussu, bellum illatum. Quod quem unquam de sua sententia facere ausum? Antiochi, Philippi, Hannibalis et*

4. *Ab Ser. Sulpicio praetore senatus ad aedem Bellonae datus* ei; vide ad VIII, 5, n. 1; et XXVI, 21, n. 1.

Cap. XLV. 1. *Legatos sese* etc. oratio Furii et Aemilii. Conf. cap. 47 pr. — *Foederisque et legum*, copulam et ignorant multi MSS., prob. Iac. Gron. quia non de legibus aliis sermo sit, quam quibus foedus fiat. Sed similiter XXVIII, 34, dicitur *nec foedere, nec aequis legibus*; Drak. — *Summa ope tetendisse*; vide ad IV, 7, n. 6.

2. *Colloquiis petitis captatus*; vide ad XXII, 28, n. 1. — *Terminos fatales*, Taurum nempe, quem tanquam terminum a fato praescriptum, libri Sibyllini transire vetabant. Lem.

3. *Ad divortia aquarum*; ad eum in ipsis iugis locum, unde aquae pluviales vel fontanae per *diversas* vias decurrunt; vid. XXI, 31, n. 4. Lem.

Poenorum recentissima bella esse: de omnibus his consultum senatum, populum iussisse [4]*; saepe legatos ante missos, res repetitas, postremo, qui bellum indicerent, missos.* « Quid eorum, Cn. Manli, factum est, ut istud » publicum populi romani bellum et non tuum pri» vatum latrocinium ducamus? At eo ipso contentus » fuisti; recto itinere duxisti exercitum ad eos, quos » tibi hostes desumpseras; an et per omnes anfractus » viarum, quum ad bivia consisteres, ut, quo flexis» set agmen Attalus Eumenis frater, eo consul mer» cenarius [5] cum exercitu romano sequereris, Pisidiae » Lycaoniaeque et Phrygiae recessus omnes atque » angulos peragrasti, stipem a tyrannis castellanisque » deviis colligens? Quid enim tibi cum Oroandis? » quid cum aliis aeque innoxiis populis? Bellum autem » ipsum, cuius nomine triumphum petis, quo modo » gessisti? Loco aequo, tempore tuo pugnasti [6]? Tu » vero recte, ut diis immortalibus honos habeatur, » postulas: primum, quod pro temeritate imperatoris, » nullo iure gentium bellum inferentis, poenas luere » exercitum noluerunt; deinde, quod belluas, non » hostes, nobis obiecerunt.

XLVI. » Nolite nomen tantum [1] existimare mixtum » esse Gallograecorum: multo ante et corpora et

4. *De omnibus his .... populum iussisse*; vide ad IX, 43, n. 1.

5. *Consul mercenarius*, quasi mercede conductus, corruptus ab Eumene, cuius interesset frangi Gallorum opes; vid. cap. 12. — *Castellanisque*; vide ad V, 5, n. 2.

6. *Tempore tuo pugnasti?* vide ad I, 56, n. 10.

Cap. XLVI. 1. *Nolite nomen tantum* etc. itaque plerique MSS. et edd. ante postremam Gruteri, qui reposuit *nolito*, ut oratores Cn. Manlium, non senatum, alloquantur. Sed *nolite* legendum esse, ostendunt seqq. *imperatore nostro*, *subiit*, *subiecit* et similia; Drakenb. — *Millies*, invidiose augetur res. — *Quantum in imperatore nostro*, penes eum, in eius potestate, *fuit*, quantum per eum stetit, h. e. si per eum solum id stetisset, quippe qui in tantum, in quantum potuit, fecit, ut nemo, ne nuntius quidem, e pugna rediret.

» animi mixti ac vitiati sunt. An, si illi Galli essent, » cum quibus millies vario eventu in Italia pugnatum » est, quantum in imperatore nostro fuit, nuntius » illinc redisset? Bis cum iis pugnatum est, bis loco » iniquo subiit, in valle inferiore pedibus paene » hostium aciem subiecit: ut non tela ex superiore » loco mitterent, sed corpora sua nuda iniicerent, » obruere nos potuerunt [2]. Quid igitur incidit? Magna » fortuna populi romani est, magnum et terribile » nomen. Recenti ruina Hannibalis, Philippi, Antio- » chi, prope attoniti erant [3], tantae corporum moles. » Fundis sagittisque in fugam consternati [4] sunt: gla- » dius in acie cruentatus non est Gallico bello: velut

2. *Vt* (quamvis) *non tela ... potuerunt*, al. *ut si et potuerint*. — Hanc etsi Doëring. lectionem non ediderit, quam anno 1535 evulgaverat Frobenius, eam tamen magis quam nostram orationis tam nexui quam concinnitati favere dicit. Sed optimis codd. nititur nostra, teste Drak. Lem. — *Magna fortuna populi romani*; vide ad VI, 30, n. 3.

3. *Prope attoniti erant*, scil. Galli, *tantae corporum moles*; vide ad I, 38, n. 4; et V, 44, n. 4; *attonitae* et mox *consternatae*, quidam MSS., etiam Mogunt. minus eleganter; vide ad XXIX, 12, n. 3. « An magnae moles corporum efficere potuerint, ne attoniti redderentur cladibus eorum, quorum vires suis longe superiores esse norant, aliis considerandum relinquo. Si verba ita distinguantur, *prope attoniti erant. Tantae corporum moles fundis* etc. sensus non ineptus erit, nihil minus exspectari potuisse, quam ut tantae corporum moles tam facile ab levi armatura in fugam consternarentur ». Duker. Ita distinxit Crev. « Ideo vero Furius et Aemilius fortunae populi rom. et magno ac terribili eius nomini adscribunt, quod Galli ruina Hannibalis, Philippi, Antiochi prope attoniti fuerint, quia ceteroqui inde tantopere perterriti esse non debuissent, quibus Syriae reges stipendium dare non abnuebant, quique, licet, cum Attalo congressi, proelio superati forent, non tamen inde adeo animis infracti sunt, ut imperio absisterent, ut Livius c. 16 narravit ». Drak.

4. *In fugam consternati*; vide ad II, 47, n. 3. — *Velut avium examina* etc. al. *apium*, quod aptius est simili loco IV, 33, quam nostro. Nam apes, ut ibi dicitur, fumo fugantur, et iam fugientes crepitu quidem terrentur, at simul etiam a fuga desistunt ac considunt: *examina* quoque dicuntur *avium*, *locustarum*, *concharum*, *piscium*; Drak. — *Exercitus ... trifariam dissipatus .... delituit*. Nomen *exercitus* verbo *delituit* innititur, adeo ut triplex hoc membrum, *alibi primum, alibi postremum agmen, alibi*

» avium examina, ad crepitum primum missilium » avolavere. At, Hercule, nos iidem (admonente » fortuna, quid, si hostem habuissemus, casurum » fuisset), quum redeuntes in latrunculos Thracas » incidissemus, caesi, fugati, exsuti impedimentis » sumus. Q. Minucius Thermus, in quo haud paulo » plus damni factum est, quam si Cn. Manlius, cuius » temeritate ea clades inciderat, perisset, cum multis » viris fortibus cecidit; exercitus, spolia regis An- » tiochi referens, trifariam dissipatus, alibi primum, » alibi postremum agmen, alibi impedimenta, inter » vepres in latebris ferarum noctem unam delituit. » Pro his triumphus petitur? Si nihil in Thracia » cladis ignominiaeque foret acceptum, de quibus » hostibus triumphum peteres? de iis, ut opinor, » quos tibi hostes senatus aut populus romanus de- » disset. Sic huic L. Scipioni, sic illi M'. Acilio de » rege Antiocho, sic paulo ante T. Quintio de rege » Philippo, sic P. Africano de Hannibale et Poenis » et Syphace, triumphus datus: et minima illa, quum » iam senatus censuisset bellum, quaesita tamen sunt, » quibus nuntiandum esset; ipsis utique regibus » nuntiaretur; an satis esset ad praesidium aliquod [5] » nuntiari? Vultis ergo haec omnia pollui et confun- » di? tolli fecialia iura [6]? nullos esse feciales? Fiat » (pace deum dixerim) iactura religionis; oblivio » deorum capiat pectora vestra. Num senatum quoque » de bello consuli non placet? non ad populum ferri,

impedimenta, connectendum sit his vocibus, *trifariam dissipatus*, tamquam iis explicandis appositum. Lem.

5. *Quaesita tamen sunt, quibus nuntiandum esset ..... an satis esset, ad praesidium a. nuntiari?* conf. XXXI, 8, et XXXVI, 3. — *Vultis ergo*; Thuan. Lov. 3, et L. 1, *Velitis e.* prob. Gronov.

6. *Tolli fecialia iura*; vide ad IX, 9, n. 2.

» velint iubeantne cum Gallis bellum geri? Modo » certe consules Graeciam atque Asiam volebant [7]: » tamen perseverantibus vobis, Ligures provinciam » decernere, dicto audientes fuerunt. Merito ergo a » vobis, prospere bello gesto, triumphum petent, » quibus auctoribus gesserunt [8] ».

XLVII. Talis oratio Furii et Aemilii fuit. Manlium in hunc maxime modum respondisse accepimus: » Tribuni plebis antea solebant triumphum postu- » lantibus adversari, Patres conscripti. Quibus ego » gratiam habeo, quod seu mihi, seu magnitudini » rerum gestarum [1], hoc dederunt, ut non solum » silentio comprobarent honorem meum, sed referre » etiam, si opus esset, viderentur parati esse. Ex » decem legatis, si diis placet [2], quod consilium di- » spensandae cohonestandaeque victoriae imperato- » ribus maiores dederunt nostri, adversarios habeo. » L. Furius, L. Aemilius currum triumphalem me » conscendere prohibent, coronam insignem [3] capiti » detrahunt; quos ego, si tribuni me triumphare » prohiberent, testes citaturus fui rerum a me ge- » starum. Nullius equidem invideo honori, Patres » conscripti. Vos tribunos plebei nuper, viros fortes » ac strenuos, impedientes Q. Fabii Labeonis trium- » phum [4], auctoritate vestra deterruistis: triumpha-

7. *Modo certe consules* (vid. c. 42) *Graeciam atque Asiam volebant*, cupiebant obtinere; vid. XXI, 39, n. 4. — *Dicto aud.*; priscae edd. *obedientes*

8. *Quibus auctoribus gesserunt*; vid. I, 17, n. 6.

Cap. XLVII. 1. *Quod seu mihi seu magnitudini r. g. hoc dederunt*; vide ad III, 58, n. 4. — *Referre* de eo; vide ad XXVI, 2, n. 3.

2. *Si diis placet*; vide ad IV, 3, n. 4. — *Quod consilium dispensandae c. victoriae dederunt*; vide ad III, 35, n. 1. *Dispensare victoriam*, ordinare et constituere res devictarum regionum. — *Cohonestandae*, ut XXV, 16.

3. *Coronam insignem*, triumphalem, *capiti detrahunt*, detrahere, h. e., triumphum mihi eripere conantur. Cf. III, 21, n. 3.

4. *Impedientes Q. Fabii Labeonis triumphum* etc. huius triumphi, in

» vit, quem non bellum iniustum gessisse, sed hostem » omnino non vidisse, inimici iactabant. Ego, qui » cum centum millibus ferocissimorum hostium signis » collatis toties pugnavi, qui plus quadraginta millia » hominum cepi aut occidi, qui bina castra eorum » expugnavi, qui citra iuga Tauri omnia pacatiora, » quam terra Italia est, reliqui, non triumpho modo » fraudor, sed causam apud vos, Patres conscripti, » accusantibus meis ipse legatis [5] dico. Duplex eorum, » ut animadvertistis, Patres conscripti, accusatio fuit: » nam, nec gerendum mihi fuisse bellum cum Gallis, » et gestum temere atque imprudenter, dixerunt. » Non erant Galli hostes, sed tu eos pacatos, imperata » facientes, violasti. Non sum postulaturus a vobis, » Patres conscripti, ut, quae communiter de immani- » tate gentis Gallorum, de infestissimo odio in nomen » romanum scitis, ea de illis quoque, qui Asiam in- » colunt, existimetis Gallis. Remota universae gentis » infamia atque invidia, per se ipsos aestimate. Vtinam » rex Eumenes, utinam Asiae civitates omnes adessent, » et illos potius querentes, quam me accusantem [6], » audiretis! Mittite, agedum, legatos circa omnes » Asiae urbes, et quaerite, utra graviori servitute [7], » Antiocho ultra Tauri iuga emoto, an Gallis subactis,

cuius memoriam nummus quoque signatus est (vid. Golzt., Vrsin. et Spanhem.) mentio fit XXXVII, 60 extr. sed demum h. l. intercessionis tribunorum pl.» Nec tamen non obscure significat Livius, se non minus, quam inimicos Fabii, credidisse, ab eo hostem omnino non visum: sed tribuit, opinor, Manlio sermonem, quem personae et causae illius convenire putabat». Duker.

5. *Accusantibus meis ipse legatis*, sc. *ipsius*.

6. *Quam me accusantem*, sc. immanitatem Gallorum Asiam incolentium; Drak. — *Agedum*, ut *age* et gr. ἄγε, etiam plurali iungitur.

7. *Vtra graviori servitute*, plerique MSS. et edd. vett. *utrum a g. s.* Sed illud doctius est. — *Mactatas humanas hostias* etc. si hoc verum est, sine dubio retinuerunt ex religione antiquae patriae; Duk. coll. Caes. Bell. Gall. VI, 16, et Tacit. Ann. XIV, 30; vid. et Lips. ad Tacit. Germ. 9.

» liberati sint? Quoties agri eorum vastati sint, quo- » ties praedae abactae, referant; quum vix redimendi » captivos copia esset, et mactatas humanas hostias » immolatosque liberos suos audirent. Stipendium, » scitote, pependisse socios vestros Gallis, et nunc, » liberatos per vos regio imperio, fuisse pensuros, si » a me foret cessatum.

XLVIII. «Quo longius Antiochus emotus esset, » hoc impotentius in Asia Galli dominarentur [1]; et, » quidquid est terrarum citra Tauri iuga, Gallorum » imperio, non vestro, adiecissetis. At enim sunt » quidem ista: verum etiam [2] Delphos, quondam com- » mune humani generis oraculum [3], umbilicum orbis » terrarum, Galli spoliaverunt; nec ideo populus » romanus his bellum indixit, aut intulit. Equidem » aliquid interesse rebar inter id tempus, quo non- » dum in iure ac ditione vestra Graecia atque Asia » erat, ad curandum animadvertendumque, quid in

Cap. XLVIII. 1. *Impotentius in Asia G. d.*; vide ad III, 36, n. 2.

2. *At enim sunt quidem ista: verum etiam* etc. in cod. Mogunt. *At enim s. q. ista vera: etiam* etc. in reliquis MSS. et edd. ant. *at enim sunt haec ita: verum etiam* etc. Ex utraque lectione conflavi tertiam, quam et Drak. veram putabat. Pari brevitate *Sunt ista, Laeli: nec enim melior vir fuit* etc. dixit Cic. de Amic. 2, ubi vid. intpp.

3. *Delphos, quondam commune humani generis oraculum* etc. Walch. Emend. pag. 118, in hoc loco interpungi iubet: *Delphos quondam, commune humani generis oraculum ..... Galli spoliaverunt.* «Haeccine, ait, dixerit orator, id maxime agens, ut calumniam contra se motam illustri exemplo opposito confutaret, *quondam oraculum?* Haud me fugit, Pythium iam Pyrrhi tempore versibus loqui desiisse; atque sic tamen Delphi desierant commune esse generis humani oraculum, quod perversa interpunctione satis inepte contenditur. Ob oculos habuit (scil. Livius) Cic. pro Font. cap. 10: *Hae sunt nationes* (Galli), *quae quondam, tam longe ab suis sedibus, Delphos usque ad Apollinem Pythium, atque ad oraculum orbis terrarum vexandum ac spoliandum, profectae sunt.* Quod si Ciceroni circa ann. Vrb. 684 dicere licuit, quanto magis debuit Manlius a. Vrb. 565!» Ceterum de facto quod hic commemoratur vide ad XXXV, 18, n. 2; et XXXVIII, 16, n. 3. Cf. etiam de Delphis infra XLI, 23, fin. Lem.

» his terris fieret; et hoc, quo finem imperii romani » Taurum montem statuistis, quo libertatem immu- » nitatemve civitatibus datis, quo aliis fines adiicitis, » alias agro mulctatis, aliis vectigal imponitis; regna » augetis, minuitis, donatis, adimitis; curae vestrae » censetis esse, ut pacem terra marique habeant [4]. » An, nisi praesidia deduxisset Antiochus, quae » quieta in suis arcibus erant, non putaretis libera- » tam Asiam? si Gallorum exercitus effusi vagaren- » tur, rata dona vestra, quae dedistis, regi Eumeni, » rata libertas civitatibus esset? Sed quid ego haec ita » argumentor, tanquam non acceperim, sed fecerim » hostes Gallos? Te, L. Scipio, appello, cuius ego » mihi, succedens in vicem imperii tui, virtutem » felicitatemque pariter non frustra ab diis immor- » talibus precatus sum; te, P. Scipio, qui legati ius, » collegae maiestatem, et apud fratrem consulem, » et apud exercitum habuisti; sciatisne, in exercitu » Antiochi Gallorum legiones fuisse? videritis in acie » eos, in cornu utroque (id enim roboris esse vide- » batur) locatos? pugnaveritis, ut cum hostibus iu- » stis? cecideritis? spolia eorum retuleritis? Atqui » cum Antiocho, non cum Gallis, bellum et senatus » decreverat, et populus iusserat. Sed simul, ut » opinor, cum his decreverant iusserantque, qui » intra eius praesidia fuissent [5]: ex quibus, praeter » Antiochum, cum quo pacem pepigerat Scipio, et » cum quo nominatim foedus ut fieret, mandavera- » tis, omnes hostes erant, qui pro Antiocho arma » adversus nos tulerunt. In qua causa quum Galli

4. *Vt pacem terra marique h.*, forte *mareque*; Gron.

5. *Sed simul, ut opinor, cum his decreverant iusserantque; qui intra eius praesidia fuissent*; vid. cap. 11, n. 4, et ad XXXVI, 1, n. 2. — *In qua causa*, exponit Doër. in qua culpa apud Romanos contracta. Lem.

» ante omnes fuissent, et reguli quidam et tyranni; » ego tamen et cum aliis, pro dignitate imperii ve- » stri coactis luere peccata sua, pacem pepigi; et » Gallorum animos, si possent mitigari a feritate in- » sita, tentavi, et, postquam indomitos atque impla- » cabiles cernebam, tum demum vi atque armis » coërcendos ratus sum. Nunc, quoniam suscepti » belli purgatum est crimen [6], gesti reddenda est » ratio: in quo confiderem equidem causae meae, » etiamsi non apud romanum, sed apud carthagi- » niensem senatum agerem; ubi in crucem tolli im- » peratores dicuntur, si prospero eventu, pravo con- » silio rem gesserunt. Sed ego in ea civitate [7], quae » ideo omnibus rebus incipiendis gerendisque deos » adhibet, quia nullius calumniae subiicit ea, quae » dii comprobaverunt, et in solemnibus verbis » habet, quum supplicationem aut triumphum de- » cernit, *Quod bene ac feliciter rempublicam admini- » strarit;* si nollem, si grave ac superbum existima- » rem, virtute gloriari, pro felicitate mea exercitus- » que mei, quod tantam nationem sine ulla militum

6. *Suscepti belli purgatum crimen*; vide ad XXXIV, 62, n. 2.

7. *Sed ego in ea civitate* etc. « Sententiam longioris periodi hanc esse puta: *Sed si ego in ea civitate, quae... administrarit, nollem, si grave ac superbum existimarem virtute gloriari*, sed, omissa iactatione virtutis, hoc tantum *postularem*, ut *propter felicitatem meam exercitusque mei diis honos haberetur* et ipse triumpharem; an hoc non mihi solum, verum etiam *diis negaretis?* Cur autem negare non debeant, causam hanc dicit, quod in supplicationibus ac triumphis decernendis rationem reipublicae bene ac feliciter administratae haberi, ex *solemnibus verbis* constat, quibus supplicationes ac triumphi decernantur: *Quod bene ac feliciter remp. administrarit* is, qui supplicationem aut triumphum postulat (vid. Brisson. de Form. I, pag. 61; et II, pag. 208): se autem exercitumque suum eam optime ac felicissime gessisse. Post *gloriari* supplendum *sed*, ut saepe; vide ad III, 71, n. 4 (Lov. 2 addit *at*, quam lectionem Doër. videtur probare). *Mihi cum diis* pro *mihi et diis*, ut apud Virgil. Aeneid. I, 292; III, 588 (conf. sup. ad XXI, 60, n. 5) ». Dukcr.

» iactura devicimus, postularem, ut diis immortalibus » honos haberetur, et ipse triumphans in Capitolium » ascenderem, unde, votis rite nuncupatis, profectus » sum: negaretis hoc mihi cum diis immortalibus?

XLIX. « Iniquo enim loco dimicavi [1]. Dic igitur, » quo aequiore potuerim dimicare? Quum montem » hostes cepissent, loco munito se tenerent, nempe » eundum ad hostes erat, si vincere vellem. Quid? si » urbem eo loco haberent, et moenibus se tenerent? » nempe oppugnandi erant. Quid? ad Thermopylas » aequone loco M'. Acilius cum rege Antiocho pu- » gnavit? Quid? Philippum non eodem modo super » Aoum amnem iuga tenentem montium T. Quintius » deiecit? Equidem adhuc, qualem aut sibi fingant, » aut vobis videri velint hostem fuisse, non invenio. » Si degenerem et emollitum amoenitate Asiae, quid » periculi vel iniquo loco subeuntibus fuit? si timen- » dum et feritate animorum, et robore corporum, » huicne tantae victoriae triumphum negatis? Caeca » invidia est, Patres conscripti, nec quidquam aliud » scit, quam detrectare virtutes [2], corrumpere honores » ac praemia earum. Mihi, quaeso, ita ignoscatis, » Patres conscripti, si longiorem orationem non cu- » piditas gloriandi de me, sed necessaria criminum » defensio fecit. An etiam per Thraciam saltus pa- » tentes, qui angusti erant, et plana ex arduis, et

Cap. XLIX. 1. *Iniquo enim loco dimicavi*; vide ad III, 39, n. 8. — *Dic igitur*, immo *dicite*, quia duo erant adversarii. Sed haec dicens primo hunc, deinde illum adspexisse videtur digitoque monstrasse.

2. *Quam detrectare virtutes*; vide ad XXXVI, 40, n. 4. — *Corrumpere honores ac praemia earum* virtutum. *Honores* id. qd. *praemia*, ut II, 12; et XLV, 22, aut *ac* ita dictum, ut monui ad II, 42, n. 7. — *Criminum defensio*, criminum obiectorum depulsio, ut XLII, 48, vel quum ostenditur, id, quod crimini datur, crimen habendum non esse; Drak. Conf. ad III, 19, n. 7.

» culta ex silvestribus facere potui, et praestare, » necubi notis sibi latebris[3] delitescerent latrones » Thraces, ne quid sarcinarum raperetur, ne quod » iumentum ex tanto agmine abstraheretur, ne quis » vulneraretur, ne ex vulnere vir fortis ac strenuus » Q. Minucius moreretur? In hoc casu, quo infeli- » citer incidit, ut talem civem amitteremus, haerent[4]. » Quod saltu iniquo, loco alieno, quum adortus » hostis nos esset, duae simul acies primi et novis- » simi agminis haerentem ad impedimenta nostra » exercitum Barbarorum circumvenerunt, quod » multa millia ipso die, plura multo post dies pau- » cos ceciderunt et ceperunt; hoc, si ipsi tacuerint, » vos scituros, quum testis orationis meae totus » exercitus sit, non credunt? Si gladium in Asia non » strinxissem, si hostem non vidissem, tamen pro- » consul triumphum in Thracia duobus proeliis me- » rueram. Sed iam dictum satis est: quin pro eo, » quod pluribus verbis vos, quam volui, fatigavi, » veniam a vobis petitam impetratamque velim, Pa- » tres conscripti. »

L. Plus crimina[1] eo die, quam defensio, valuissent, ni altercationem in serum perduxissent: dimittitur senatus in ea opinione, ut negaturus triumphum fuisse videretur. Postero die, et cognati amicique Cn. Manlii summis opibus adnisi sunt, et auctoritas se-

3. *Necubi notis sibi latebris* etc. vide ad XXII, 2, n. 3.

4. *In hoc casu .... haerent*, longiores copiosioresque sunt, ei immorantur diutius, eum maxime urgent. — Sic apud Cic. in Orat. 40: « sic igitur dicet ille, quem expetimus, ut versel saepe multis modis eandem et unam rem, et haereat in eadem commoreturque sententia ». LEM. — *Incidit*; vide ad I, 46, n. 7.

CAP. L. 1. *Plus crimina* etc. vide ad III, 19, n. 7. — *In serum perduxissent*; vide ad II, 61, n. 6. An *produxissent?* ut XXXIII, 48, n. 4. *Perducere* etiam sic dicitur XXXVI, 23, et mox cap. 51. Sed saepius *producere in noctem* et *in serum*; Duk. et Drak.

niorum valuit, negantium, exemplum proditum memoriae esse, ut imperator, qui, perduellibus devictis [2], confecta provincia, exercitum reportasset, sine curru et laurea, privatus inhonoratusque Vrbem iniret. Hic pudor malignitatem vicit, triumphumque frequentes decreverunt. Oppressit deinde mentionem memoriamque omnem contentionis huius maius et cum maiore et clariore viro certamen ortum. P. Scipioni Africano (ut Valerius Antias auctor est) duo Q. Petillii [3] diem dixerunt. Id, prout cuiusque ingenium erat, interpretabantur. Alii non tribunos plebis, sed universam civitatem, quae id pati posset, incusabant. *Duas maximas orbis terrarum urbes ingratas uno prope tempore in principes inventas; Romam ingratiorem, si quidem victa Carthago victum Hannibalem in exsilium expulisset, Roma victrix victorem Africanum expellat.* Alii, *Neminem unum civem tantum eminere debere, ut legibus interrogari non possit* [4];

2. *Perduellibus devictis* (cf. quae ad I, 26, n. 4), *confecta provincia* (vide ad II, 40, n. 9), *exercitum reportasset* etc. videndum XXVI, 21, n. 1. *Reportasset*, ut cap. 42 extr. et apud Iustin. XXXI, 3; quibus tamen locis nihil aliud est quam reducere, sine respectu ad imperatores, qui provincia confecta de ea cum spe triumphi decedunt et ad eum adspirant, quique fere dicuntur *deportare exercitum*; Duk. coll. XXVI, 21; XXX, 40, 43; XXXIX, 29; XL, 35; Cic. pro lege Manil. 21. Cf. Drak. ad VI, 33, n. 12; et XXXIX, 38, n. 9. — *Sine curru et laurea, privatus inhonoratusque Vrbem iniret.* « Si privati Vrbem ingrediebantur, quibus triumphus negabatur; ergo non privati, qui triumphabant: quia ad populum ferebatur, ut iis, quo die triumphantes Vrbem inirent, imperium esset. Ex hoc et similibus Livii ac Cic. locis Gruchius in Refut. ad Post. Sigon. disp. cap. 4, recte ostendit, *privatum* et *cum imperio esse* inter se contraria esse, quod, praeter Sigon., etiam Moret. ad Cic. Cat. I, 1 negat ». Duker. Conf. ad I, 40, n. 6.

3. *Duo Q. Petillii* etc. vid. ad c. 56, n. 2.

4. *Neminem unum civem* (vide ad III, 12, n. 2) *tantum eminere debere, ut non possit legibus interrogari*, accusari, in ius vocari. Conf. ad XLV, 37, n. 2; ad Tac. Ann. XIII, 14, n. 5; Cort. ad Sallust. Cat. 18; Brisson. de Form. V, pag. 471; et select. ex Iur. civ. ant. II, 1. — *Nihil tam aequandae libertatis esse*; vide ad III, 24,

nihil tam aequandae libertatis esse, quam potentissimum quemque posse dicere causam. Quid autem tuto cuiquam, nedum summam rempublicam, permitti, si ratio non sit reddenda? Qui ius aequum pati non possit, in eum vim haud iniustam esse. Haec agitata sermonibus, donec dies dicendae causae venit: nec alius antea quisquam, nec ille ipse Scipio consul censorve maiore omnis generis hominum frequentia, quam reus illo die, in forum est deductus. Iussus dicere causam, sine ulla criminum mentione orationem adeo magnificam de rebus ab se gestis est exorsus, ut satis constaret, neminem unquam neque melius, neque verius laudatum esse. Dicebantur enim ab eodem animo[5] ingenioque, a quo gesta erant; et aurium fastidium aberat, quia pro periculo, non in gloriam, referebantur.

LI. Tribuni plebis vetera luxuriae crimina Syracusanorum hibernorum, et Locris Pleminianum tumultum [1], quum ad fidem praesentium criminum retulissent; suspicionibus magis, quam argumentis, pecuniae captae reum accusarunt. *Filium captum sine pretio redditum, omnibusque aliis rebus Scipionem, tanquam in eius unius manu pax romana bellumque esset, ab Antiocho cultum. Dictatorem eum consuli, non legatum, in provincia fuisse; nec ad aliam rem eo profectum, quam ut, id quod Hispaniae, Galliae, Siciliae,*

n. 1. — *Summam remp.*, al. *reip.*; universae scilicet reipublicae salutem. Vide ad III, 5, n. 6.

5. *Dicebantur enim ab eodem animo* etc. cf. simil. loc. Quintil. X, 1, ubi Burm. emend. *d. e. ab eo eodem a. i., quo gesta erant.*

Cap. LI. 1. *Crimina Syracusanorum hibernorum et Pleminianum tumultum* (vide ad XXIX, 6 seq. 19 sq.) *quum ad fidem praesentium criminum retulissent*; vide ad III, 19, n. 7; XXI, 13, n. 2; et XXVI, 24, n. 2. — *Filium captum* etc. vide ad XXXVII, 34 sq. — *Galliae*, quam P. Africanus II consul provinciam habuit; Duk. Vide ad XXXIV, 48, 54.

Africae iam pridem persuasum esset, hoc Graeciae Asiaeque et omnibus ad orientem versis regibus gentibusque [2] *appareret; unum hominem caput columenque imperii romani esse, sub umbra Scipionis civitatem dominam orbis terrarum latere, nutum eius pro decretis Patrum, pro populi iussis esse.* Infamia intactum, invidia, qua possunt, urgent: orationibus in noctem perductis [3], prodicta dies est. Vbi ea venit, tribuni in Rostris prima luce consederunt. Citatus reus, magno agmine amicorum clientiumque, per mediam concionem ad Rostra subiit, silentioque facto, « Hoc, inquit, die, » tribuni plebis, vosque Quirites, cum Hannibale et » Carthaginiensibus signis collatis in Africa bene ac » feliciter pugnavi. Itaque, quum hodie litibus et » iurgiis supersederi aequum sit, ego hinc extemplo » in Capitolium ad Iovem Optimum Maximum, Iunonemque et Minervam [4], ceterosque deos qui Capi» tolio atque arci praesident, salutandos ibo; hisque » gratias agam, quod mihi et hoc ipso die, et saepe » alias, egregie reipublicae gerendae mentem facul» tatemque dederunt. Vestrum quoque quibus com» modum est, ite mecum, Quirites, et orate deos,

2. *Omnibus ad orientem versis regibus gentibusque*, quorum regna, quarum sedes ad orientem versae sunt, ut apud Plin. II, 108; et VII, 2, *gentes ad orientem versae*; Duk. *Versus* tacite reposuit Gron. aut per errorem typographus, sed forsan rectius. *Versus ad* et *in* non quidem, quod sciam, Livius (nisi forte I, 18, n. 7), sed saepe Cicero aliique dixere. — *Infamia intactum, invidia, qua possunt, urgent*; quum in bello civis strenui ac patriae studiosi gloriam ab omni probro integram servasset, iu eum multis modis tentant invidiam publicam concitare. Lem.

3. *Orationibus in noctem perductis* (vide ad cap. 50, n. 1), *prodicta dies est*; vide ad II, 61, n. 6. — *Reus cum magno agmine ..... ad Rostra subiit*; vide ad I, 14, n. 4; et VII, 23, n. 5. Ad haec et seqq. conf. auctores ad cap. 56, n. 2, laudati.

4. *In Capitolium ad Iovem, Iunonem et Minervam* etc. vide ad III, 17, n. 3. — *Qui Capitolio atque arci praesident*; vide ad I, 55, n. 6; et X,

» ut mei similes principes habeatis. Ita, si[5] ab annis » septemdecim ad senectutem semper vos aetatem » meam honoribus vestris anteistis, ego vestros ho- » nores rebus gerendis praecessi ». Ab Rostris in Capitolium ascendit. Simul se universa concio avertit, et sequuta Scipionem est, adeo ut postremo scribae viatoresque tribunos relinquerent, nec cum iis, praeter servilem comitatum et praeconem, qui reum ex Rostris citabat, quisquam esset. Scipio non in Capitolio modo, sed per totam urbem omnia templa deum cum populo romano circumiit. Celebratior is prope dies favore hominum et aestimatione verae magnitudinis[6] eius fuit, quam quo triumphans de Syphace rege et Carthaginiensibus Vrbem est invectus.

LII. Hic speciosus ultimus dies [1] P. Scipioni illuxit. Post quem quum invidiam et certamina cum tribunis

17, n. 3. — *Reip. gerendae*; vide ad II, 64, n. 3.

5. *Ita, si* etc. quod quidem vos ita precari decet, si etc. Coniicit hic Doer. *ite*, quod quidem repetitio foret praecedentis verbi *ite*, et satis apte accommodaretur ad id concitatius loquendi genus, quo Scipio populum hortatur, ut secum in Capitolium ascendat. Lem. — *Ab annis septemdecim*, pro *ab anno septimo decimo* (nisi ita leg.), scil. aetatis, ut ἀφ' ἥβης μέχρι πέντε καὶ τριάκοντα ἐτῶν apud Aelian. V. H. II, 38, Drak. Cava vertas *seit 17 Iahren*, coll. cap. 52, n. 4: nam prius iam honores ceperat Scipio. Cf. XXII, 53; XXV, 2; et XXVI, 18; in primis Polyb. X, 3, ubi tradit, Scipionem anno aetatis XVII turmae equestri praefuisse et patrem servasse in pugna. Si anni honorum intelligendi, cum Periz. leg. *ab annis XXVII* et XXV, 2. Sed ex loco Polyb. et adiectis verbis *ad senectutem* probabile fit, annos aetatis significari; quod et Drak. putabat. — *Vos aetatem meam honoribus vestris anteistis*, in me prius honores contulistis, quam leges annales permitterent, *ego vestros honores rebus gerendis praecessi*, digniorem aliis me iis praestiti. Conf. ad Sil. II, 348.

6. *Aestimatione verae m.* forte *vera*; tac. Periz.

Cap. LII. 1. *Hic speciosus ultimus dies P. Scipioni illuxit*, sc. hic ultimus P. Scipioni fuit dies, quo publice magni viri ostenderet speciem. Lem. — *Die longiore*, longius, ulterius, *prodicta*; vide ad II, 61, n. 6. — *In Literninum* praedium, non vero, ut quaedam edd. praeferunt, *Liternum*; tunc enim, non usus esset Livius praepositione *in*, ut iam notavit Gebh. Cf. ad XLII, 16, n. 4, et de villa hac Scipionis Senec. Epist. 86; Plin. XIV,

prospiceret, die longiore prodicta, in Liternimum concessit; certo consilio, ne ad causam dicendam adesset. Maior animus et natura erat, ac maiori fortunae assuetus, quam ut reus esse sciret, et submittere se in humilitatem causam dicentium [2]. Vbi dies venit, citarique absens est coeptus, L. Scipio morbum causae esse [3], cur abesset, excusabat. Quam excusationem quum tribuni, qui diem dixerant, non acciperent, et ab eadem superbia non venire ad causam dicendam arguerent, qua iudicium et tribunos plebis et concionem reliquisset, et, quibus ius de se dicendae sententiae et libertatem ademisset, his comitatus, velut captos trahens, triumphum de populo romano egisset, secessionemque eo die in Capitolium a tribunis plebis fecisset: « Habetis ergo temeritatis illius » mercedem: quo duce et auctore nos reliquistis, » ab eo ipsi relicti estis: et tantum animorum in » dies nobis decrescit, ut, ad quem ante annos [4] se» ptemdecim, exercitum et classem habentem, tri» bunos plebis aedilemque mittere in Siciliam ausi

4 seu 5; XVI, 44 seu 85. — *Quam ut reus esse sciret*, se reum esse. Conf. Drak. ad IX, 4, n. 1, *ne victi quidem ac capti fortunam fateri scirent*. Sic et *scire* I, 53; XXIV, 25, n. 5; et XLV, 32; eodemque modo *didicisse* dicitur pro posse; Ern.

2. *Submittere se in humilitatem c. d.*; vide ad XXVII, 31, n. 2.

3. *Morbum causae esse* (ita h. l. et inf. not. 6, plurimi MSS.; et doctius est, quam, quod quidam praeferunt, *causam*), *cur abesset, excusabat*; vid. ad VI, 22, n. 3. Hic *morbus* dicebatur *sonticus*. Cf. Intpp. Gell. XVI, 4. — *Ab eadem superbia*; vide ad I, 1, n. 5.

4. *Ad quem ante annos XVII* (a. Vrb. cond. 548) *exercitum .... reducerent*; vide ad XXIX, 20 sq. *ante annos XV exercitum* cod. Mog. *antea exercitum* reliqui MSS. et edd. ante Aldum, qui recte substituit *XVII* pro *XV* (si alterutrum annum extremum numeramus, sive primum, sive ultimum, etsi et *XVI* legi possit, si utrumque extremum omittimus; Drakenb. Nam utraque annorum numerandorum ratio est Liviana; vide ad IV, 20, n. 7; et XLII, 10, n. 5), at perperam *annis*, cuius dictionis exemplum non aliud reperitur, quam dubium illud XL, 52 pr.

» sumus, qui prehenderent eum, et Romam reduce» rent, ad eum privatum ex villa sua extrahendum, » ad causam dicendam, mittere non audeamus? » Tribuni plebis, appellati [5] ab L. Scipione, ita decreverunt, *Si morbi causa excusaretur, sibi placere, accipi eam causam, diemque a collegis prodici.* Tribunus plebis eo tempore Ti. Sempronius Gracchus erat; cui inimicitiae cum P. Scipione intercedebant. Is, quum vetuisset nomen suum decreto collegarum adscribi, tristioremque omnes sententiam exspectarent, ita decrevit: *Quum L. Scipio excuset morbum esse causae [6] fratri, satis id sibi videri. Se P. Scipionem, prius quam Romam redisset, accusari non passurum: tum quoque, si se appellet, auxilio ei futurum, ne causam dicat. Ad id fastigium rebus gestis, honoribus populi romani, P. Scipionem deorum hominumque consensu pervenisse, ut sub Rostris reum stare, et praebere aures adolescentium conviciis, populo romano magis deforme, quam ipsi, sit.*

LIII. Adiecit decreto indignationem [1]: « Sub pedi» bus vestris stabit, tribuni, domitor ille Africae, » Scipio? Ideo quatuor nobilissimos duces Poeno» rum in Hispania, quatuor exercitus fudit fugavit» que: ideo Syphacem cepit, Hannibalem devicit, » Carthaginem vectigalem nobis fecit, Antiochum

5. *Tribuni plebis appellati* (vide ad II, 27, n. 2) *ab L. Scipione* etc. haec est apodosis. — *Si morbi causa excusaretur*; vide ad VI, 22, n. 3. — *Diemque prodici*; vide ad II, 61, n. 6. — *Inimicitiae cum P. Scipione* ob plerasque in republ. dissensiones; vid. Gell. VII, 19; et Val. Max. IV, 1.

6. *Scipio excuset morbum esse causae*; conf. n. 3 huius capitis.

Cap. LIII. 1. *Adiecit decreto indignationem*, h. e. haec verba cum indignatione quadam pronuntiata. Lem. — *Quatuor nobilissimos duces P.* (Hasdrubales duos, Hamilcaris Gisgonisque filios, Magonem et Hannonem), *quatuor exercitus* (vide ad X, 25, n. 9) *fudit fugavitque*, in cod. Mogunt. *fudit negavitque*, at in reliquis MSS. et edd. antt. *fudit, fugavit*, ut XXVIII, 28; XL, 48 et al.

» (recepit enim fratrem consortem huius gloriae L. » Scipio) ultra Tauri iuga emovit, ut duobus Petil- » liis succumberet, vos de P. Africano palmam pete- » retis? Nullisne meritis suis, nullis vestris honoribus » unquam in arcem tutam [2] et velut sanctam clari » viri pervenient, ubi, si non venerabilis, inviolata » saltem senectus eorum considat? » Movit et decretum, et adiecta oratio non ceteros modo, sed ipsos etiam accusatores; et, deliberaturos se, quid sui iuris et officii esset, dixerunt. Senatus deinde, concilio plebis dimisso, haberi est coeptus. Ibi gratiae ingentes ab universo ordine, praecipue a consularibus senioribusque, Ti. Graccho actae sunt, quod rempublicam privatis simultatibus potiorem habuisset; et Petillii vexati sunt probris, quod splendere aliena invidia [3] voluissent, et spolia ex Africani triumpho peterent. Silentium deinde de Africano fuit. Vitam Literni egit sine desiderio Vrbis. Morientem rure eo ipso loco [4] sepeliri se iussisse ferunt, monimentumque ibi aedificari, ne funus sibi in ingrata patria fieret. Vir memorabilis: bellicis tamen, quam pacis, artibus memorabilior prima pars vitae, quam postrema, fuit; quia in iuventa bella assidue gesta; cum senecta res quoque defloruere, nec praebita est materia ingenio. Quid ad primum consulatum secundus, etiamsi censuram adiicias? quid Asiatica legatio [5],

2. *In arcem tutam*, securitatem et otium. Respicitur simul ad villam, in qua Scipio, postquam renuntiaverat publicis negotiis, etiam ante accusationem, considere solebat.

3. *Splendere aliena invidia*; vide ad X, 24, n. 8.

4. *Eo ipso loco sepeliri se iussisse ferunt, monimentumque ibi aedificari*; vide ad XLV, 38, n. 3; Strab. V, 4, n. 4, pag. 243, et Acron. ad Horat. Epod. IX, 26. Mox malim: *bellicis tamen, quam pacis, artibus memorabilior, et prima parte vitae, quam postrema, fuit.* — *Quid ad primum consulatum secundus*; vide ad XXII, 22, n. 11.

5. *Asiatica legatio*, etc. conf. ad XXXVII, 1, 34, 36, 37.

et valetudine adversa inutilis, et filii casu deformata et post reditum necessitate aut subeundi iudicii, aut simul cum patria deserendi? Punici tamen belli perpetrati, quo nullum neque maius neque periculosius Romani gessere, unus praecipuam gloriam tulit.

LIV. Morte Africani crevere inimicorum animi: quorum princeps fuit M. Porcius Cato [1], qui, vivo quoque eo, allatrare eius magnitudinem solitus erat. Hoc auctore existimantur Petillii et, vivo Africano, rem ingressi, et, mortuo, rogationem [2] promulgasse. Fuit autem rogatio talis: « Velitis, iubeatis, quaeratur, quae pecunia capta, ablata, coacta ab rege Antiocho est, quique sub eius imperio fuerunt; quod eius in publicum relatum non est, uti de ea re Ser. Sulpicius praetor urbanus ad senatum referat? quem eam rem velit senatus quaerere de iis, qui praetores nunc sunt? » Huic rogationi primo Q. et L. Mummii intercedebant: senatum quaerere de pecunia non relata in publicum, ita ut antea semper factum esset, aequum censebant. Petillii nobilitatem et regnum in senatu Scipionum accusabant. L. Furius Purpureo consularis, qui in decem legatis in Asia fuerat, latius rogandum censebat: non quae ab Antiocho modo pecuniae captae forent, sed quae ab aliis regibus gentibusque, Cn. Manlium inimicum incessens [3]. Et L. Scipio, quem magis pro se, quam

Cap. LIV. 1. *Quorum princeps fuit M. Porcius Cato*; vide ad XXXIV, 1, n. 7. — *Allatrare eius magnitudinem*, venuste de hominibus maledicis vel invidis vel ignavis, qui aliis se melioribus obtrectant, et frustra nocere conantur, metaphora a canibus traducta ignavis, qui latrant, non mordent nocentve..

2. *Rogationem promulgasse*; vide ad IV, 58, n. 10, et XXXVIII, 36, n. 4. — *Velitis, iubeatis, quae pecunia*, etc. pro, ut de ea pecunia *Sulpicius ad senatum referat*. Vox *quaeratur* importuna est; et leg. *Quirites* cum Crever., Drakenb. et Brisson. de Form. II, pag. 130.

3. *Cn. Manlium inimicum incessens*; vide ad XXXIX, 6, n. 5.

adversus legem, dicturum apparebat, dissuasor processit. Is post mortem P. Africani fratris, viri omnium fortissimi clarissimique, eam exortam rogationem est conquestus. *Parum enim fuisse, non laudari pro Rostris* [4] *P. Africanum post mortem, nisi etiam accusaretur. Et Carthaginienses exsilio Hannibalis contentos esse: populum romanum ne morte quidem P. Scipionis exsatiari, nisi et ipsius fama sepulti laceretur* [5], *et frater insuper, accessio invidiae, mactetur.* M. Cato suasit rogationem (exstat oratio eius de pecunia regis Antiochi), et Mummios tribunos auctoritate deterruit, ne adversarentur rogationi. Remittentibus ergo his intercessionem, omnes tribus, uti rogassent, iusserunt.

LV. Ser. Sulpicio deinde referente, quem rogatione Petillia quaerere vellent, Q. Terentium Culleonem Patres iusserunt. Ad hunc praetorem, adeo amicum Corneliae familiae, ut, qui Romae mortuum [1] elatumque P. Scipionem (est enim ea quoque fama) tradunt, pileatum, sicut in triumpho ierat, in funere quoque ante lectum isse [2], memoriae prodiderint, et ad portam Capenam mulsum prosequutis funus dedisse, quod ab eo inter alios captivos in Africa ex hostibus receptus esset; aut adeo inimicum eundem, ut propter insignem simultatem ab ea factione, quae adversa Scipionibus erat, delectus sit potissimum ad quaestionem exercendam; ceterum ad hunc nimis aequum

4. *Non laudari pro Rostris*; vide ad II, 47, n. 6, et XXVI, 27, n. 4.

5. *Fama sepulti laceretur*; vide ad XXXIV, 41, n. 3. — *Accessio invidiae*; vide ad VII, 30, n. 3. — *Mactetur*, perdatur. — *Tribus, uti rogassent*, sc. Petillii, *iussere*; vide ad XXX, 43, n. 2.

Cap. LV. 1. *Romae mortuum elatumque*; vide ad II, 16, n. 5.

2. *Pileatum, sicut in triumpho* Scipionis *ierat, in funere quoque ante lectum* funebrem eius *isse*, vide ad XXIV, 16, n. 9. — *Mulsum prosequutis funus dedisse*; Romani mulsum in deliciis habebant; vide ad X, 42.

aut iniquum praetorem reus extemplo factus L. Scipio; simul et delata et recepta nomina [3] legatorum eius, A. et L. Hostiliorum Catonum, et C. Furii Aculeonis quaestoris, et, ut omnia contacta societate peculatus [4] viderentur, scribae quoque duo et accensus. L. Hostilius et scribae et accensus, priusquam de Scipione iudicium fieret, absoluti sunt; Scipio et A. Hostilius legatus et C. Furius damnati: *Quo commodior pax Antiocho daretur, Scipionem sex millia pondo auri, quadringenta octoginta argenti plus accepisse, quam in aerarium retulerit; A. Hostilium octoginta pondo auri, argenti quadringenta tria; Furium quaestorem auri pondo centum triginta, argenti ducenta.* Has ego summas auri et argenti relatas apud Antiatem inveni. In L. Scipione malim equidem librarii mendum, quam mendacium scriptoris, esse in summa auri atque argenti. Similius enim veri est, argenti, quam auri, maius pondus fuisse; et potius quadragies, quam ducenties quadragies, litem [5] aestimatam: eo magis, quod, tantae summae rationem

n. 9. — *Quod ab eo ex hostibus receptus esset*; vide ad XXX, 43.

3. *Delata et recepta nomina*; vide ad IX, 26, n. 5,

4. *Contacta societate peculatus*; vide ad II, 5, n. 3, et XXXIII, 47, n. 1. — *Accensus*; vide ad I, 43, n. 13.

5. *Potius quadragies, quam ducenties quadragies, litem aestimatam*; « Credit ergo Livius, L. Scipionem iudicatum, non *sex millia*, sed *mille pondo auri* plus accepisse, quam in aerarium retulisset: nam *mille pondo auri* sunt *quadragies HS*. Excurrentis summae *quadringentorum octoginta pondo argenti* vel rationem in lite aestimanda habitam non fuisse, quod longe maior erat summa auri, quam argenti, vel scriptores veteres rotundo numero usos fuisse, putat Budaeus de asse, III, pag. 77. Posterius placet Gron. de Pec. vet. III, 7. » Duker. Nota Drak. est: « Livius coniecit, vitiata Antiatis verba, unde L. Scipioni *litem ducenties quadragies aestimatam* fuisse dicendum foret; ita emendanda esse, ut inde tantum *quadragies HS.* efficiatur. Id autem qua emendatione fieri possit, non addit. Glareani coniecturam refellit Perizon. Anim. Hist. cap. 10, pag. 423 sq. putatque, erratum a librario in numerorum notis, nempe ut IↃↃCIↃ, id est, *sex millia* pondo auri, dederit pro IↃC seu *sexcentis*, et CCCC seu *quater centena* pro CIↃ CIↃ CIↃ CIↃ vel CIↃ

etiam ab ipso P. Scipione requisitam esse in senatu, tradunt, librumque rationis eius [6], quum Lucium fratrem afferre iussisset; inspectante senatu suis ipsum manibus concerpsisse, indignantem, quod, quum bis millies in aerarium intulisset, quadragies ratio ab se posceretur; ab eadem fiducia animi [7], quum quaestores pecuniam ex aerario contra legem promere non auderent, poposcisse claves [8], et se aperturum aerarium dixisse, qui, ut clauderetur, effecisset.

ıɔɔ, id est, *quatuor millibus*: quae notae olim paulo convenientius inter se fuerunt scriptae, ut docuit Petr. Servius in Iuven. Fer. cap. 4. Sexcenta autem pondo auri et quatuor millia pondo argenti simul computata, exacte respondere *quadragies HS*: superesse quidem *octoginta* pondo argenti, quorum in summa ad HS reducta Livius rationem non habuit, quoniam ea rotundo numero, vel eodem, quo cetera, modo exprimi non poterant, quippe quum non una centena, sed tantum duo et triginta millia nummorum explerent. Plane quemadmodum in altera quoque summa, in quam Scipionem damnatum scripserat librarius, ad *ducentis quadragies* sestertium reducta fecit, ubi praetermissa ab eo est tota argenti summa *quadringentorum octoginta pondo* seu *CXCII* millium HS; sola enim *sex millia pondo auri* facere *ducenties quadragies HS* ». — *Litem aestimare*, propr. pretium rei, summamve pecuniae, de quibus lis est, vel quid solvendum sit reo, sive sit mulcta aliaque poena, sive compensatio damni, ut XXIX, 9, n. 2; unde *voluntatis nostrae tacitae velut litem aestimari*, occultae voluntatis poenam statui, quaerive, qua poena sit digna, XLV, 24 pr. ubi pro vulg. *tacite* Crev. et Drak. recte reposuerunt *tacitae* ex emend. Iac. Periz. qui haec notavit: Minime clam et tacite (neque etiam causa suberat) haec agebant senatores, sed palam in senatu graves de Rhodiis dicebant sententias, atque ipse praetor publicam de bello illis indicendo rogationem promulgabat, verum legati Rhodiorum, quamvis satis libera ac ferociter loquuti essent, ut inde, quae tacita eorum foret voluntas, colligi facile forsan posset, non tamen apertis verbis declaraverant, Perseo se favere; et verisimile est ac decuit, legatos suae civitatis causam, quam maxime fieri potest, in hac oratione iuvare. Ibidem Drak. monet *voluntati* etiam legi posse cum Gron., sed necesse haud videri, quum utraque constructio bene latina sit et apud Cic. quoque obvia. Conf. Ernesti Clav. Cic. et Ascon. Ped. ad Cic. Verr. I, 13. — *Ab ipso P. Scipione*, ut apud Gell. IV, 18; verum a L. Scipione apud Val. Max. III, 7. §. 1.

6. *Librumque rationis eius*, quo acceptae et expensae pecuniae illae continerentur. — *Concerpsisse* pro *compressisse* ex emend. Sabell. et Budaei de asse, I, p. 204, cui favent Gell. et Val. Max. ll. ll.

7. *Ab eadem fiducia animi*; vide ad I, 1, n. 5.

8. *Poposcisse claves*, etc. cf. Plut. Apophth. pag. 196. — Hoc dictum

LVI. Multa alia, in Scipionis exitu maxime[1] vitae, dieque dicta, morte, funere, sepulcro, in diversum trahunt[2]; ut, cui famae, quibus scriptis assentiar, non habeam. Non de accusatore convenit; alii M. Naevium, alii Petillios diem dixisse scribunt: non de tempore, quo dicta dies sit: non de anno, quo mortuus sit: non ubi mortuus, aut elatus sit. Alii Romae, alii Literni et mortuum, et sepultum: utrobique monimenta ostenduntur et statuae. Nam et Literni monimentum monimentoque statua superimposita fuit, quam tempestate disiectam[3] nuper vidimus ipsi. Et Romae extra portam Capenam in Scipionum monimento tres statuae sunt; quarum duae P. et L. Scipionum dicuntur esse, tertia poëtae Q. Ennii. Nec inter scriptores rerum[4] discrepat solum; sed orationes quoque, si modo ipsorum sunt quae feruntur, P. Scipio-

Scipionis aliquid obscure habere notavit Crev. An ideo a se clausum esse aerarium dixit, quod in illud tantam pecuniam intulisset, ut iam opus non esset conferri a populo tributum, nec proinde aerarium ad tributum accipiendum aperiri? sed id nusquam memoratum, et exstincti tributi decus ad victoriam Paulli Aemilii de Perseo rege refertur. An ideo, quod perpetrato Punico bello finem attulerit sumptibus illis, quibus immensis exhaustum fuerat aerarium? Vtrumque sensum respuit Doëring. et huius loci difficultatem sic explanat: « Aeraria, in quibus multum auri et argenti conditur, claudi, et diligenter custodiri solent. Scipio igitur quum in aerarium (sine dubio vacuum et proinde haud clausum) multum auri et argenti intulisset, ut id clauderetur, effecerat, h. e. aerarium multa auri argentique vi instruxerat». Lem.

Cap. LVI. 1. *In Scipionis exitu maxime*, praecipue, *vitae*, *dieque dicta* ei a tribunis pl.

2. *In diversum trahunt*, sc. auctores; vide ad I, 24, n. 2. — *Non habeam*; vide ad VI, 15, n. 9. — *Non de accusatore convenit* inter auctores (vide ad I, 3, n. 4): *alii M. Naevium, alii Petillios diem ei dixisse scribunt*, alii Petillios et Naevium, alii Petillium Actaeum. Cf. XXXIX, 52; Gell. IV, 18; Valer. Max. III, 7, §. 1; Victor de Vir. ill. c. 49; Polyb. XXIV, 9; Appian. Syr. 40, 41; Plut. Cat. pag. 344, et in Apophth. pag. 196. — *Elatus sit*; vide ad II, 16, n. 5.

3. *Quam tempestate disiectam*, etc. vide ad XXI, 49, n. 3.

4. *Inter scriptores rerum* seu annalium, seu historiarum *discrepat*; vide ad I, 3, n. 4. — *Orationes*, *quae ferunt*, dicantur esse, vel circumfe-

nis et Ti. Gracchi abhorrent inter se. Index orationis P. Scipionis nomen M. Naevii tribuni plebis habet: ipsa oratio sine nomine est accusatoris: nebulonem modo, modo nugatorem appellat. Ne Gracchi quidem oratio aut Petilliorum, accusatorum Africani, aut diei dictae Africano ullam mentionem habet. Alia tota serenda fabula est Gracchi orationi conveniens; et illi auctores sequendi sunt, qui, quum L. Scipio et accusatus et damnatus sit pecuniae captae ab rege, legatum in Etruria fuisse Africanum tradunt: quo post famam de fratris casu allatam, relicta legatione, cucurrisse eum Romam [5], et, quum a porta recta ad forum se contulisset, quod in vincula duci fratrem dictum erat, repulisse a corpore eius viatorem, et tribunis retinentibus, magis pie, quam civiliter, vim fecisse. Hinc enim ipse Gracchus queritur, dissolutam esse a privato tribunitiam potestatem; et ad postremum, quum auxilium L. Scipioni pollicetur, adiicit tolerabilioris exempli esse, a tribuno plebis potius quam a privato, victam videri et tribunitiam potestatem, et rempublicam esse. Sed ita hanc unam impotentem eius iniuriam [6] invidia onerat, ut, increpando quod degenerarit tantum a se ipse, cumulatas ei veteres laudes moderationis et temperantiae pro reprehensione praesenti reddat. Castigatum enim quondam ab eo populum, ait, quod eum perpetuum consulem et dictatorem vellet facere [7]: prohibuisse statuas sibi

runtur, *P. Scipionis*, etc. (confer XXXIX, 52) *abhorrent inter se*, discrepant: id propter illud *inter* insolentius dictum: Ern. Ad h. l. et ad seqq. conf. Gell. IV, 18.

5. *Cucurrisse eum Romam*, forte *accurrisse*; Drak. — *Magis pie quam civiliter*, ita ut ageret pium fratrem, magis quam observantem legum civem. Conf. VII, 5, n. 2. Lem.

6. *Impotentem eius iniuriam* (vide supra ad III, 36, n. 2) *invidia onerat*, in magnam scil. adducit invidiam seu odium.

7. *Quod eum perpetuum consulem et dictatorem vellet facere*: « eadem

in comitio, in Rostris, in curia, in Capitolio, in cella Iovis poni; prohibuisse, ne decerneretur, ut imago sua triumphali ornatu e templo Iovis Optimi Maximi exiret.

LVII. Haec, vel in laudatione posita, ingentem magnitudinem animi moderandis ad civilem habitum honoribus[1] significarent, quae exprobrando inimicus fatetur. Huic Graccho minorem ex duabus filiis (nam maior P. Cornelio Nasicae haud dubie a patre collocata erat) nuptam fuisse convenit[2]. Illud parum constat, utrum post mortem patris et desponsa sit, et nupserit; an verae illae opiniones sint, Gracchum, quum L. Scipio in vincula duceretur, nec quisquam collegarum auxilio esset, iurasse, *Sibi inimicitias cum Scipionibus, quae fuissent, manere, nec se gratiae quae-*

de moderatione Scipionis refert Val. Max. IV, 1, §. 6. Sed in eo, quod ibi de imagine Scipionis in Capitolio dicit, deinde et a Livio, et a se ipse discrepat VIII, 15, §. 1. Conf. et Appian. Hisp. 23. Ceterum miror, Livium rem tam memorabilem et ad mutandam totam formam reip. pertinentem per occasionem decreti Gracchi leviter tangere, quam in corpore ipso historiae narrare et iudicium suum de veritate illios interponere maluisse. Nam quod Graccho hunc sermonem tribuit, non satis argumenti est, eum fidem haboisse illis, qui hoc tradideraot; quandoquidem et alibi, quum sibi qoaedam parum certa videri significasset, deinde alios ea tanquam certissima affirmantes inducit; vide ad XXXVI, 40. Quidqoid est, mihi res notabilior esse videtor, quam quae in historia ipsa, cui saepe multo leviora inscrit, praeteriri debuerit ». Duker.

Cap. LVII. 1. *Moderandis ad civilem habitum honoribus*, h. l. modum, honoribus non efferri, sed communem se tamen adversus omnes gerere; Ern. *Animi moderantis honoribus* cod. Mog. prob. Drak. coll. IV, 7; XXXI, 44; XXXVII, 35. Despicit cor grande hooorem, despicit et pecooiam: quidquid enim facit, fit id virtutis amore, non praemii causa; Grut. coll. loco praeclaro Claodiani de Cons. Mallii 1 sq. — *Duabus filiis*, propr. *d. filiabus*, ut XXIV, 26 pr. sed illud quoque non sine exemplo est gratiusque h. l. auribus.

2. *Nuptam fuisse convenit*; vide ad I, 3, n. 4. — *Illud parum constat, utrum post mortem patris et desponsa sit, et nupserit*; cf. Plut. Ti. Gracch. pag. 825; Polyb. XXXII, 13, n. 7, ibiqoe Vales.

3. *Consurrexisse, et petiisse*, etc. Conf. Cic. ad Div. IV, 4.

rendae causa quidquam facere; sed in quem carcerem reges et imperatores hostium ducentem vidisset P. Africanum, in eum se fratrem eius duci non passurum. Senatum, eo die forte coenantem in Capitolio, consurrexisse, et petisse [3], ut inter epulas Graccho filiam Africanus desponderet: quibus ita inter publicum solenne sponsalibus rite factis, quum se domum recepisset, Scipionem Aemiliae uxori dixisse, filiam se minorem despondisse. Quum illa, muliebriter indignabunda, nihil de communi filia secum consultatum, adiecisset, non, si Ti. Graccho [4] daret, exspertem consilii debuisse matrem esse; laetum Scipionem tam concordi iudicio, ipsi desponsam, respondisse. Haec de tanto viro, quamquam et opinionibus, et monimentis literarum variarent, proponenda erant.

LVIII. Iudiciis a Q. Terentio praetore perfectis, Hostilius et Furius damnati praedes eodem die [1] quaestoribus urbanis dederunt. Scipio, quum contenderet, omnem, quam accepisset, pecuniam in aerario esse, nec se quidquam publici habere, in vincula duci est coeptus. P. Scipio Nasica tribunos appellavit [2], orationemque habuit plenam veris decoribus, non communiter modo Corneliae gentis, sed propriae familiae suae. *Parentes suos et P. Africani ac L. Sci-*

4. *Non si Ti. Graccho daret*, etc. vide ad V, 51, n. 1. Ideo Aemilia meminit Gracchi, marito suo inimicissimi, quod eo tempore iuventutis rom. praestantissimus foret; quasi diceret, non oportuisse, ut maritus de nuptiis communis filiae se inconsulta ageret; ne tum quidem, si eam optime elocaret, ei principi iuventutis Ti. Graccho desponderet; Drak. Corneliam virtutis causa Graccho placuisse, tradit Plut. Gracch. pag. 824. — *Ipsi desponsam, respondisse.* Libros omnes testatur Gebb. praeferre et *ipsi desponsam.* Delevit et Gelen., tanquam inutile atque ingratum. Walchii vero Emend. pag. 101, nudum illud *ipsi* omnino animum explere dicit, et scribi iubet *ei ipsi*. Lem.

Cap. LVIII. 1. *Praedes eodem die*, etc. vide ad III, 13, n. 9. Ad haec et seqq. conf. Gell. VII, 19.

2. *Nasica tribunos appellavit*; vide ad II, 27, n. 2.

pionis, qui in carcerem duceretur, fuisse Cn. et P. Scipiones, clarissimos viros. Eos, quum per aliquot annos in terra Hispania, adversus multos Poenorum Hispanorumque et duces et exercitus, nominis romani famam auxissent, non bello solum, sed quod romanae temperantiae fideique specimen illis gentibus dedissent, ad extremum ambo pro republica morte occubuisse. Quum illorum tueri gloriam posteris satis esset, P. Africanum tantum paternas superavisse[3] *laudes, ut fidem fecerit, non sanguine humano, sed stirpe divina satum se esse. L. Scipionem, de quo agatur (ut, quae in Hispania, quae in Africa, quum legatus fratris esset, gessisset, praetereantur), consulem et ab senatu dignum visum, cui extra sortem Asia provincia et bellum cum Antiocho rege decerneretur, et a fratre, cui, post duos consulatus, censuramque et triumphum, legatus in Asiam iret. Ibi, ne magnitudo et splendor legati laudibus consulis officeret, forte ita incidisse, ut, quo die ad Magnesiam signis collatis L. Scipio Antiochum devicisset, aeger P. Scipio Elaeae dierum aliquot via abesset. Non fuisse minorem eum exercitum, quam Hannibalis, cum quo in Africa esset pugnatum: Hannibalem eundem fuisse inter multos alios regios duces, qui imperator punici belli fuerit. Et bellum quidem ita gestum esse, ut ne fortunam quidem quisquam criminari possit. In pace crimen quaeri: eam dici venisse. Hic decem legatos simul argui, quorum ex consilio data pax esset. Quin exstitisse ex decem legatis, qui Cn. Manlium accusarent: tamen non modo ad criminis fidem*[4]*, sed ne ad moram quidem triumphi eam accusationem valuisse.*

3. *Paternas superavisse laudes;* vide ad X, 30, n. 1. — *Stirpe divina satum se esse;* vide ad XXVI, 19. n. 6.

4. *Non modo non ad criminis fidem;* vide ad I, 40, n. 1.

LIX. *At, Hercule, in Scipione ipsas leges pacis, ut nimium accommodatas Antiocho, suspectas esse. Integrum enim ei regnum relictum: omnia possidere eum victum, quae ante bellum eius fuerint: auri et argenti quum vim magnam habuisset, nihil in publicum relatum, omne in privatum versum* [1]. *An non praeter omnium oculos tantum auri argentique in triumpho L. Scipionis, quantum non decem aliis triumphis, si omne in unum conferatur, sit latum? Nam quid de finibus regni dicam? Asiam omnem et proxima Europae tenuisse Antiochum? Ea quanta regio orbis terrarum sit, a Tauro monte in Aegaeum usque prominens mare, quot non urbes modo, sed gentes amplectatur, omnes scire. Hanc regionem, dierum plus triginta in longitudinem* [2], *decem inter duo maria in latitudinem patentem, usque ad Tauri montis iuga Antiocho ademptam, expulso in ultimum angulum orbis terrarum. Quid, si gratuita pax esset, plus adimi ei potuisse? Philippo victo Macedoniam, Nabidi Lacedaemonem relictam; nec Quintio crimen quaesitum: non enim habuisse eum Africanum fratrem; cuius quum gloria prodesse L. Scipioni debuisset, invidiam nocuisse. Tantum auri argentique iudicatum esse in domum L. Scipionis illatum, quantum, venditis omnibus bonis, redigi non posset. Id ubi ergo esse regium aurum? ubi tot hereditates acceptas? In domo, quam sumptus non exhauserint, exstare debuisse novae fortunae cumulum. At enim,*

CAP. LIX. 1. *Nihil in publicum relatum, omne in privatum versum*; vid. ad II, 9, n. 4.

2. *Hanc regionem, dierum plus triginta*, scil. iter seu viam *in longitudinem* etc. « forte *viginti* pro *triginta*, ut sit dupla ratio longitudinis ad latitudinem: quamquam ne hoc quidem verum est. Siquidem Herodotus lib. I et II, Asiae huius latitudinem a Cilicio mari ad pontum Euxinum quinque dierum iter expedito facit. Verum Scipio hic omnia exaggerat ». Glar.

quod ex bonis redigi non possit, ex corpore et tergo per vexationem et contumelias L. Scipionis petituros inimicos; ut in carcerem[3] *inter fures nocturnos et latrones vir clarissimus includatur, et in robore et tenebris exspiret, deinde nudus ante carcerem proiiciatur. Non id Corneliae magis familiae, quam urbi romanae, fore erubescendum.*

LX. Adversus ea Terentius praetor rogationem Petilliam et senatusconsultum et iudicium de L. Scipione factum recitavit: se, ni referatur pecunia in publicum [1], quae iudicata sit, nihil habere, quod faciat, nisi ut prehendi damnatum, et in vincula duci iubeat. Tribuni quum in consilium[2] secessissent, paulo post C. Fannius ex sua collegarumque aliorum, praeter Gracchum, sententia pronuntiavit, *praetori non intercedere tribunos, quo minus sua potestate utatur.* Ti. Gracchus ita decrevit: *Quo minus ex bonis L. Scipionis, quod iudicatum sit, redigatur, se non intercedere praetori. L. Scipionem (qui regem opulentissimum orbis terrarum devicerit, imperium populi romani propagaverit in ultimos terrarum fines, regem Eumenem, Rhodios, alias tot urbes Asiae*

3. *In carcerem .... includatur*; multi codd. exhibent *in carcere.* Vtraque ceterum locutio Livio in usu fuit. XXIV, 19, *ibi in carcere inclusi sunt;* XXXI, 17, *infantes etiam cum suis nutricibus in gymnasium includi iuberent;* XXXVIII, 15, *cum coniugibus ac liberis in arce inclusos se mortem exspectare;* eodem libro, cap. 42, *consules ambos in valles Ligurum includi.* Lem. — *In robore et tenebris exspiret;* vide ad I, 33, n. 11. — *Nudus ante c. proiiciatur*, inhumatus; vide ad I, 49, n. 1.

Cap. LX. 1. *Ni referatur pecunia in publicum;* vide ad II, 9, n. 4. Ad haec et seqq. conf. Gell. VII, 19, qui pro *Terentio praetore* memorat C. Minucium Augurinum trib. pl.

2. *Tribuni quum in consilium secessissent* (vide ad XLV, 36, n. 7), *Fannius ex sua collegarumque ... sententia pronuntiavit* decretum (cuius verba ipsa memoravit Gell. l. l.) de scripto: nam et tribunorum pl. sententiae in tabellis concipiebantur; vid. Gron. Obss. IV, 1.

devinxerit populi romani beneficiis, plurimos duces hostium in triumpho ductos carcere incluserit[3] *) non passurum inter hostes populi romani (L. Scipionem) in carcere et in vinculis esse, mittique eum se iubere.* Tanto assensu auditum est decretum, adeo dimissum L. Scipionem laeti homines viderunt, ut vix in eadem civitate videretur factum iudicium. In bona deinde L. Scipionis possessum publice quaestores praetor misit [4]: neque in iis non modo vestigium ullum comparuit pecuniae regiae, sed nequaquam tantum redactum est, quantae summae damnatus fuerat. Collata pecunia a cognatis amicisque et clientibus est L. Scipioni, ut, si acciperet eam, locupletior aliquanto esset, quam ante calamitatem fuerat. Nihil accepit: quae necessaria ad cultum erant, redempta ei a proximis cognatis sunt: verteratque Scipionum invidia in praetorem et consilium eius et accusatores.

3. *Plurimos duces hostium in triumpho ductos carcere incluserit*, ubi necari vel in robur deiici solebant, ut ignobiliores captivi sub corona vendi. Conf. I, 33, n. 11; Epit. lib. LXVII; Cic. Verr. V, 30; Tacit. Ann. XII, 19, n. 3. Mox verba *L. Scipionem*, unciniis inclusa, videri delenda, iam alii monuere. — Sed fortasse Livius, ut observat Doering., ob longiorem interiectam parenthesim, vel perspicuitatis gratia, data opera illud repetiit, vel eius ab initio iam positi, quod optimis quibusque scriptoribus accidere solitum, immemor fuit. LEM.

4. *In bona Scipionis possessum ..... misit*; vide ad XXIV, 45, n. 6. — *Redempta ei*, empta. — *Verteratque*, pro, se verterat, ut passim apud Liv. vide ad II, 3, n. 2.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARVM

AB VRBE CONDITA

LIBER TRICESIMVS NONVS

BREVIARIVM

Cap. I; Consules ambo bellum gerunt in Liguribus; quae provincia semper Romanos maxime ad virtutem acuit. — II; Ligures Friniates, Apuanos aliosque cis et trans Apenninum subigunt; et pacata provincia, ne in otio habeant militem, C. Flaminius a Bononia Arretium, et M. Aemilius Lepidus ab Placentia Ariminum perducit viam. — III; M. Furius praetor, qui in Gallia insontibus Cenomanis arma ademerat, ea reddere, et decedere provincia iubetur. Magna Latinorum multitudo, quae Romam commigraverat, cogitur domos redire. — IV; M. Fulvius proc., ex Aetolia reversus, triumphum petit agitque causam suam adversus M. Aburium trib. pl., qui intercessurum se ostendit, si quid de ea re decernatur ante M. Aemilii cos. adventum. — V; Is, oratione Ti. Gracchi collegae castigatus, remittit intercessionem, et triumphus decernitur agiturque. — VI; Consules (Sp. Postumius Albinus et Q. Marcius Philippus) praetoresque creantur. Ex Gallograecia triumphat Cn. Manlius Vulso, qui disciplinam militarem omni genere licentiae corruperat, primusque luxuriam peregrinam ex Asia invehit in Vrbem. — VII; Triumphus eius. Consultatio senatus de bello adversus Celtiberos Lusitanosque gerendo. Ludi Romani et plebeii. Malus in circo instabilis in signum Pollentiae procidens. — VIII; Praetores sortiuntur provincias: consulibus autem decernitur quaestio de Bacchanalibus, sacris occultis nefandisque, quae grae-

cus vates et sacrificulus in Etruriam primus invexerat. — IX; Romae, quo huius mali tabes ex Etruria penetraverat, P. Aebutius adolescens, auctoribus Duronia matre et vitrico T. Sempronio Rutilo, Bacchis initiari non recusat, consiliique participem facit meretricem nobilem libertinam Hispalam Feceniam, quae eum et amore complectitur et munificentia sustinet. — X; Haec orat et obsecrat, ne se eo praecipitet, ubi omnia nefanda patienda primum, deinde facienda sint. — XI; Ob mutatam voluntatem a matre ille et vitrico exigitur domo, et ad Aebutiam se amitam confert; ex cuius auctoritate rem defert ad Postumium consulem. Is Sulpiciam rogat, socrum suam, ut arcessat ad sese primum Aebutiam, — XII deinde Hispalam. Illa indicium confirmat: haec perturbata diu hiscere non potest; tandem confirmata, initiatam quidem se non infitiatur, sed negat se scire, quid in Bacchanalibus fiat. — XIII; Incitata deinde cohortatione Sulpiciae, minisque consulis perterrita, originem sacrorum expromit. — XIV; Tum rem, sine ullo tumultu investigatam, Postumius defert ad senatum; qui quaestionem de Bacchanalibus extra ordinem mandat consulibus, et sacerdotes eius sacri in Vrbe ac per totam Italiam conquiri iubet. — XV, XVI; De eadem re consul ad populum habet concionem. — XVII; Recitato SCto et edicto consulum proposito, in tota Vrbe et Italia trepidatur, et multi comprehenduntur initiati quatuorque coniurationis capita. — XVIII; Qui tantum initiati erant, expertes nefandorum facinorum, in vincula coniiciuntur qui vero, iureiurando obligati, iam scelera in se aliosve admiserant, capitali afficiuntur poena: et SCto cavetur, ne qua Bacchanalia Romae, neve in Italia sint. XIX; Praemia Aebutii, Hispalae ceterorumque indicum. — XX; Q. Marcius consul in Ligures proficiscitur, et ab hoste circumventus in saltu, qui inde Marcius est appellatus, magnam militum, signorum armorumque vim amittit. — XXI; Ex Hispaniis nuntiantur res prospere a C. Atinio adversus Lusitanos et a L. Manlio Acidino adversus Celtiberos gestas. — XXII; Taurilia facta, et deinde ludi magni, a M. Fulvio Iovi olim voti, in quibus primum certamen athletarum, venatio ferarum, graecorumque artificum et ludicrorum varietas Romanis spectaculo est. Novendiale sacrum et supplicatio ob prodigia. Semiuas necatur. Galli Transalpini, transgressi in Venetiam, haud procul inde, ubi nunc Aquileia est, locum oppido con-

dendo capiunt. Ludi a L. Scipione facti. — XXIII; Consules (Ap. Claudius Pulcher et M. Sempronius Tuditanus) praetoresque creantur; et Sipontum Buxentumque deducuntur coloni. Philippus, iratus Romanis, civitates quasdam armis subigit, — XXIV; et omni cura in pace auget regni opes. Hinc legati tam Thessalorum, Thracum, Eumenis et Athamanum, quam Philippi Romam veniunt; illi ad querendum, hi ad crimina purganda. Quam ob causam legati rom. in Thessaliam mittuntur, ut in concilio controversias illorum disceptent. — XXV-XXVIII; Ibi Philippus ipse accusatoribus respondet, et graviter offenditur. — XXIX; L. Manlius ob res in Hispania gestas ovans init Vrbem; et L. Postumius praetor quaestionem severe exercet de coniuratione pastorum, qui in Apulia vias pascuaque publica latrociniis infesta habuerant. — XXX, XXXI; In Hispania praetores C. Calpurnius et L. Quintius, communi animo consilioque rem gerentes, ab hostibus funduntur; sed, contractis sociorum auxiliis, ingenti eorum clade priorem delent ignominiam. — XXXII; Consules in Liguribus res prospere gerunt, et Ap. Claudius propere Romam redit, comitiorum a collega habendorum causa, quibus P. Claudius frater eius cum aliis hominibus gratiosis consulatum petit. Ea magnis Patrum tribunorumque plebei contentionibus aliquoties turbantur, donec, deiectis competitoribus ceteris, locum suum tenent P. Claudius, effuso fratris studio adiutus, et L. Porcius Licinus. Praetorum inde comitia habentur. — XXXIII; Legati et Romani, et Philippi, Eumenis Thessalorumque redeunt Romam, et nova legatio, cuius princeps Ap. Claudius est, in Macedoniam et in Graeciam decernitur ad visendum, redditaene a Philippo civitates Thessalis ac Thracibus sint, et ad disceptandum inter Achaeos et Lacedaemonios. — XXXIV; Philippus, de ea re a suis certior factus, in Maronitas iram effundit, et legatos rom. haud laetos dimittit. — XXXV; Ad moram tamen novo bello faciendam Demetrium, minorem filium, mittere Romam statuit. Interim in Peloponneso ante adventum legationis rom. indicitur a Lycorta praetore concilium, et in eo capitis damnantur Alcibiades et Arcus, spartani exsules, qui, ab Achaeis in patriam restituti, eosdem Romae accusaverant. — XXXVI, XXXVII; In alio deinde concilio, legatis rom. dato, idem Lycortas gravem habet orationem: sed vox Appii, cum omnium gemitu audita, metum

iniicit Achaeis imperata recusandi. — XXXVIII; Provinciae magistratuum novorum; et contentio Patrum de exercitibus hispaniensibus, quos alii deportandos censent, alii supplendos. — XXXIX; Praeturam urbanam, C. Domitii morte vacuam, acrius aliis et contra leges petit Q. Fulvius Flaccus, aedilis curulis designatus; sed, favore populi in eum inclinante, consul eius nomen accipere recusat, et novo etiam tribunorum certamine orto, senatus P. Cornelio utramque in Vrbe dat iurisdictionem. — XL; Mox plures potentioresque viri summa contentione censuram petunt: quos longe anteit M. Porcius Cato, homo ingenii ad omnia versatilis invictique a cupiditatibus animi, eloquentissimus, iuris reique militaris peritissimus, et acerrimus nobilitatis adversarius. — XLI; Non ipse modo censor fit, sed eius quoque opera L. Valerius Flaccus, qui collega in consulatu fuerat. Novae veneficii et Bacchanalium quaestiones. — XLII; C. Calpurnius Piso et L. Quintius de Lusitanis Celtiberisque triumphant. Censores septem movent senatu, ex quibus unum insignem nobilitate et honoribus, L. Quintium Flamininum, infamem libidine — XLIII; et crudelitate. — XLIV; Alia asperae nobilisque huius censurae iudicia. Coloniae Potentiam et Pisaurum deductae. — XLV; Consules (M. Claudius Marcellus et Q. Fabius Labeo) praetoresque creantur; et hi sortiuntur provincias, illis Ligures decernuntur. — XLVI; P. Licinio Crasso pontifice max. mortuo cooptatur pontifex, et pontifex max. creatur; funeris autem causa dantur visceratio, gladiatorium munus, ludi funebres et epulum in foro. Legationes Eumenis multarumque civitatum transmarinarum Romam veniunt ad querendum de Philippo. — XLVII; Huius filius minor, Demetrius, ad pleraque respondet e commentario patris, alia excusans, alia promittens; et cum honorifico senatus rom. responso dimittitur. — XLVIII; Disceptationes Lacedaemoniorum Achaeorumque dirimuntur Romae SCto: atque legatus in Macedoniam mittitur Q. Marcius, et in Peloponnesum, ubi Messene desciverat a concilio Achaico. — XLIX; Philopoemen capitur a Messeniis, — L; et venenum sibi datum impavide sumit. — LI; Eodem anno Hannibal, — LII; et P. Scipio obiisse dicuntur. — LIII; Demetrio iudicia et mentio senatus rom., quantam dignitatem apud Macedonas, tantam invidiam, non apud Persea modo fratrem, sed etiam apud patrem conciliant: at Philip-

pus, quamvis moerens gemensque, obedienter tamen facit, quae legati rom. postulant, ne quam movendi extemplo belli causam praebeat, et, avertendos quoque animos a suspicione talium consiliorum ratus, mediam in Thraciam exercitum adversus Barbaros ducit. — LIV; Galli Transalpini se dedunt Marcello consuli, et iussu senatus rom. Italia excedunt. — LV; Aquileia, Mutina, Parma et Saturnia coloniae deducuntur. — LVI; Res in Hispaniis gestae. Comitia creandis consulibus (Cn. Baebio Tamphilo et L. Aemilio Paullo) praetoribusque. Supplicatio prodigiorum causa.

I. Dum haec (si modo hoc anno acta sunt [1]) Romae aguntur, consules ambo in Liguribus gerebant bellum. Is hostis velut natus ad continendam inter magnorum intervalla bellorum Romanis militarem disciplinam [2] erat; nec alia provincia militem magis ad virtutem acuebat. Nam Asia, et amoenitate urbium, et copia terrestrium maritimarumque rerum, et mollitia hostium regiisque opibus, ditiores, quam fortiores, exercitus faciebat. Praecipue sub imperio Cn. Manlii solute ac negligenter habiti sunt. Itaque asperius paulo iter in Thracia [3], et exercitatior hostis magna clade eos castigavit. In Liguribus omnia erant, quae militem

Cap. I. 1. *Si modo hoc anno acta sunt:* nam de dissensu scriptorum vide ad XXXVIII, 56, 57.

2. *Natus ad continendam inter intervalla bellorum disciplinam*; vide ad V, 37, n. 7; XXII, 22, n. 9; XXIX, 19, n. 1. *Inter intervalla*, quod Aldus e cod. Mogunt. recepit, pro: in intervallis, interea dum sunt intervalla, ut cap. 28, *inter inducias*, et XLII, 52, *inter apparatum belli*; Drak. Cf. ad IV, 18, n. 2, et Drak. ad VI, 24, n. 10. *Per intervalla* reliqui MSS. et edd. vett. prob. Crev. ne τὸ *inter* repetatur.

3. *Asperius paulo* (vide ad XXII, 60, n. 9) *iter in Thracia* etc. conf. XXXVIII, 40 (ubi vid. n. 1), et 41. — *Quae et ipsis capere labor erat*, immo *ipsa*, sc. etiamsi nemo obstaret ac depelleret; Gron. Praeterea *esset* pro *erat*; Crev. Mox Gronov. non aspernebat τὸ *angusta*, quod in Moguntino codice se reperisse testatur: sed, quoniam in MSS. et editionibus noll. legitur *accepta* et *septa* et *ac septa*, coni. *obsepta*, ut II, 6; IV, 25; IX, 34, 43; XXV, 39. — *Infesta*; vide ad I, 7, n. 7, et Drak.

excitarent: loca montana et aspera, quae et ipsis capere labor erat, et ex praeoccupatis deiicere hostem: itinera ardua, angusta, infesta insidiis: hostis levis et velox et repentinus, qui nullum usquam tempus, nullum locum quietum aut securum esse sineret: oppugnatio necessaria munitorum castellorum, laboriosa simul periculosaque: inops regio, quae parcimonia adstringeret milites [4], praedae haud multum praeberet. Itaque non lixa sequebatur, non iumentorum longus ordo agmen extendebat: nihil, praeter arma et viros omnem spem in armis habentes, erat. Nec deerat unquam cum iis vel materia belli, vel causa, quia propter domesticam inopiam vicinos agros incursabant: nec tamen in discrimen summae [5] rerum pugnabatur.

II. C. Flaminius consul, cum Friniatibus Liguribus [1] in agro eorum pluribus proeliis secundis factis, in deditionem gentem accepit, et arma ademit. Ea quia non sincera fide tradebant, quum castigarentur, relictis vicis, in montem Auginum confugerunt [2]. Confestim sequutus est consul. Ceteri effusi rursus, et pars maxima inermes, per invia et rupes deruptas praecipitantes, fugerunt, qua sequi hostis non posset. Ita trans Apenninum abierunt. Qui castris se tenuerant, circumsessi expugnati sunt. Inde trans Apenninum ductae legiones. Ibi montis, quem ceperant, altitudine paulisper se tutati, mox in deditionem concesserunt. Tum conquisita cum intentiore cura arma, et omnia adempta. Translatum deinde ad Apuanos Ligures

4. *Inops regio, quae parcimonia adstringeret milites*, efficeret, ut parce vivere deberent: quidam MSS. *parcimoniam a. milites*, h. e. causa esset, ut milites iam antea parce vivere soliti, adhuc parcius viverent; Drak.

5. *Discrimen summae rerum*; vide ad III, 5, n. 6; et VI, 17, n. 1.

Cap. II. 1. *Cum Friniatibus Liguribus*; cf. n. 5.

2. *Montem Auginum*, hodie forsan *Monte Codoro*.

bellum, qui in agrum Pisanum Bononiensemque ita incursaverant, ut coli non posset. His quoque perdomitis, consul pacem dedit [3] finitimis; et, quia a bello quieta ut esset provincia, effecerat, ne in otio militem haberet, viam a Bononia perduxit Arretium [4]. M. Aemilius alter consul agros Ligurum vicosque, qui in campis aut vallibus erant, ipsis montes duos Balistam Suismontiumque tenentibus, deussit depopulatusque est: deinde eos, qui in montibus erant, adortus, primo levibus proeliis fatigavit; postremo coactos in aciem descendere, iusto proelio devicit: in quo et aedem Dianae vovit. Subactis cis Apenninum omnibus, tum transmontanos adortus (in his et Friniates Ligures erant, quos non adierat [5] C. Flaminius) omnes Aemilius subegit, armaque ademit, et de montibus in campos multitudinem deduxit. Pacatis Liguribus, in agrum gallicum exercitum duxit [6]; viamque ab Placentia, ut Flaminiae committeret, Ariminum perduxit. Proelio ultimo, quo cum Liguribus signis

3. *Consul pacem dedit finitimis;* vide ad VII, 1, n. 2.

4. *Ne in otio militem haberet* (vide ad Tacit. Ann. I, 35, n. 5), *viam a Bononia perduxit Arretium;* vide ad XXII, 11, n. 3. Huic viae Flaminiae alter consul, M. Aemilius Lepidus, quod mox refertur, commisit (vide ad XXXVIII, 4, n. 3) Aemiliam viam, *ab Placentia Ariminum perductam*. Conf. ad XXII, 11, n. 3, et Strab. V, 1, §. 11, p. 217, qui non eadem tradit.

5. *Transmontanos adortus (in his et Friniates Ligures erant, quos non adierat C. Flaminius)*; pro vulg. *Friniotes*, et, quod quidam libri habent, *Frisinates*, ex emend. Sigon. recte forsan *Briniates* edidere Gronov. et alii. Nam Friniates a Flaminio subacti (vid. princ. hui. cap.), et *Briniates transmontani*, trans Apenninum, in septemtrionali eius latere, erant (vid. XLI, 19 pr.); nisi in utroque Apennini latere sedes habuerunt. Contra Cluver. Ital. ant. I, 8, et 10, pag. 58, 76 sq. servat h. l. *Friniates*, et XLI, 19, eos substituit, ut supra pr. cap. *Briniates*, hisque sedes dat in meridiali latere Apennini, et caput regni *Briniam* vel *Brinium* opp. ad Boacleu fl., hod. *Brignolo* seu *Brignala*: Friniatibus antiquam sedem, *Val di Prino*, in latere septemtr. Apennini.

6. *Pacatis Liguribus in agrum gallicum e. duxit;* vide ad II, 59, n. 5; et XXI, 48, n. 7. — *Viamque ab Placentia* etc. vid. n. 4.

collatis conflixit, aedem Iunoni Reginae vovit. Haec in Liguribus eo anno gesta.

III. In Gallia M. Furius praetor insontibus Cenomanis, in pace speciem belli quaerens, ademerat arma. Id Cenomani conquesti Romae apud senatum, reiectique ad consulem Aemilium [1], cui, ut cognosceret statueretque, senatus permiserat, magno certamine cum praetore habito, tenuerunt causam [2]: arma reddere Cenomanis, decedere provincia praetor iussus. Legatis deinde sociorum latini nominis, qui toto undique ex Latio frequentes convenerant, senatus datus est [3]. His querentibus, magnam multitudinem civium suorum Romam commigrasse, et ibi censos esse, Q. Terentio Culleoni praetori negotium datum est, ut eos conquireret, et, quem C. Claudio, M. Livio censoribus, postve eos censores, ipsum parentemve eius apud se censum esse, probassent socii, ut redire eo cogeret, ubi censi essent. Hac conquisitione duodecim millia Latinorum domos redierunt, iam tum multitudine alienigenarum Vrbem onerante.

IV. Prius quam consules redirent Romam, M. Fulvius proconsul ex Aetolia rediit, isque [1], ad aedem Apollinis in senatu quum de rebus in Aetolia Cephal-

Cap. III. 1. *Reiectique ad consulem Aem.* vide ad II, 22, n. 4.

2. *Tenuerunt causam*, ut al. *causam obtinere et vincere;* vide ad II, 42, n. 2; Drak. ad h. l. et ad XXIII, 20, n. 10; Ernesti Clav. Cic. voc. *tenere.* — *Decedere provincia praetor iussus* a consule. Conf. ad XXXII, 7, n. 4.

3. *Senatus datus est legatis*; vide ad VIII, 5, n. 1. — *Magnam multitudinem civium suorum .... onerante;* conf. XLI, 8, n. 9; XLII, 10, et Ernesti Clav. Cic. pag. 31, de lege Papia, a C. Papio trib. pl. a. V. 688 lata, *ut peregrini Vrbe pellerentur* etc.

Cap. IV. 1. Pro *isque* legebatur in recentioribus edd. *itaque*, quod primus invexerat Gruterus; Drakenb. vero ad fidem omnium vett. codd. restituit *isque*. Lem. — *Ad aedem Apollinis* etc. vide ad X, 23, n. 12; et XXVI, 21, n. 1. — *Ob remp. bene ac feliciter gestam* (vide ad II, 64, n. 3) *diis i. honorem haberi*, et *s. t. decernerent*

leniaque ab se gestis disseruisset, petiit a Patribus, ut aequum censerent, ob rempublicam bene ac feliciter gestam, et diis immortalibus honorem haberi iubere, et sibi triumphum decernere. M. Aburius [2] tribunus plebis, si quid de ea re ante M. Aemilii consulis adventum decerneretur, intereessurum se ostendit: *eum contradicere velle, proficiscentemque in provinciam ita sibi mandasse, ut ea disceptatio integra in adventum suum servaretur. Fulvium temporis iacturam facere* [3]: *senatum etiam praesente consule, quod vellet, decreturum.* M. Fulvius: *Si aut simultas M. Aemilii secum ignota hominibus esset, aut quam is eas inimicitias impotenti ac prope regia ira exerceret; tamen non fuisse ferendum, absentem consulem et deorum inmortalium honori obstare, et meritum debitumque triumphum morari: imperatorem, rebus egregie gestis, victoremque exercitum cum praeda ac captivis ante portas stare, donec consuli, ob hoc ipsum moranti, redire Romam libitum esset. Verum enimvero, quum sint nobilissimae sibi cum consule inimicitiae* [4], *quid ab eo quemquam*

coni. Gron. *Iuberent* et *decernerent* legitur in cod. Mogunt. unde Drak. coni. *ut diis immortalibus honorem haberi iuberent, et sibi triumphum decernerent*, quam repetitionem τοῦ *ut* Livio familiarem esse, docuit ad I, 17, n. 11. Conf. ad XXII, 11, n. 2.

2. *M. Aburius*, al. *Abutius*, ut c. 5, at *Aburius* omnes XLII, 35. — *M. Aemilii consulis* etc. cf. ad XXXVIII, 43, 44.

3. *Fulvium temporis iacturam facere*, unius temporis, nullius rei nisi temporis; Gronov. Mox *Tum Fulvius* pro *M. Fulvius* coni. Mur. — *Impotenti ac prope regia ira*; vide ad III, 36, n. 2.

4. *Nobilissimae cum consule inimicitiae*; al. *notissimae* e cod. Mogunt. et Lov. 2; vide ad XXVII, 35, n. 5. — *Qui per infrequentiam furtim SCtum factum ad aerarium detulerit* etc. cf. ad XXXVIII, 44, et ad I, 17, n. 6; II, 23, n. 9; et III, 55, n. 12. *Furtim*, clanculum et callide, malis artibus, ablatum factumque per captatam senatus infrequentiam; quale *SCtum subreptum* dicitur Cic. ad Att. X, 4. — *Vbi a prima luce, quum iam transcendisset muros miles* etc. haec, ut iam observavit Crev. denotare viderentur ultimum aliquod ad Ambraciam proelium, quo ad extremum urbs expugnata fuisset. Sed constat ex lib. XXXVIII, cap. 6, Ambracienses sese consuli, postquam aliquamdiu

posse aequi exspectare, qui per infrequentiam furtim senatusconsultum factum ad aerarium detulerit, Ambraciam non videri vi captam; *quae aggere, ac vineis oppugnata sit; ubi, incensis operibus, alia de integro facta sint; ubi circa muros supra subterque terram per dies quindecim pugnatum; ubi a prima luce, quum iam transcendisset muros miles, usque ad noctem diu anceps proelium tenuerit*[5]*; ubi plus tria millia hostium sint caesa. Iam de deorum immortalium templis, spoliatis in capta urbe, qualem calumniam ad pontifices*[6] *attulerit? Nisi Syracusarum ceterarumque captarum civitatium ornamentis Vrbem exornari fas fuerit, in Ambraciam unam captam non valuerit belli ius. Se et Patres conscriptos orare, et ab tribuno petere, ne se superbissimo inimico ludibrio esse sinant.*

V. Vndique omnes, alii deprecari tribunum [1], alii castigare. Ti. Gracchi collegae plurimum oratio movit: *Ne suas quidem simultates pro magistratu exercere boni exempli esse: alienarum vero simultatium tribunum plebis cognitorem fieri, turpe et indignum collegii eius potestate et sacratis legibus*[2] *esse. Suo quemque iudicio*

obsidionem tolerassent, dedidisse. Itaque intelligenda est hic aliqua pugna, qua pars murorum tantum capta sit, nec tamen penetratum sit in urbem. Lem.

5. *Diu anceps proelium tenuerit;* vida ad II, 3, n. 6.

6. *Calumniam ad pontifices attulerit;* cf. ad XXXVIII, 44. — *Ab tribunis* cod. Mog. *Ab tribuno* (M. Aburio) reliqui MSS. et edd. antt. probb. Gron. et Crev.

Cap. V. 1. *Deprecari tribunum*, hoc est, ut exponit Doëring., opprobria tribuno facta ab eo amoliri, tribunum excusare, nisi *deprecari* simpliciter pro *precari* positum sit. Lem. — *Simultates pro magistratu e.;* vide ad II, 7, n. 4. — *Alienarum simultatium tribunum pl. cognitorem fieri*, propr. procuratorem, qui absentium, ut cognitor praesentium, mandata accipit et persequitur. Conf. omnino Gronov. de Pec. vet. IV, 3, et Schulting. ad Iul. Paulli Recept. Sent. I, 2. Si perpetua fuit differentia inter *cognitorem* et *procuratorem*, Livio tamen, qui historicum agit, non ius docet, quod vicina illa vocabula commutarit, vitio verti non potest, ut monuit Drakenb.

2. *Collegii* trib. *potestate et sacratis legibus;* vide ad II, 8, n. 3.

et homines odisse aut diligere, et res probare aut improbare debere; non pendere ex alterius vultu ac nutu, nec alieni momentis animi circumagi [3], *adstipularique irato consuli tribunum plebei: et, quid privatim M. Aemilius mandaverit, meminisse: tribunatum sibi a populo romano mandatum oblivisci, et mandatum pro auxilio ac libertate privatorum, non pro consulari regno. Ne hoc quidem cernere eum, fore, ut memoriae ac posteritati mandetur, eiusdem collegii alterum e duobus tribunis plebis suas inimicitias remisisse reipublicae* [4], *alterum alienas et mandatas exercuisse.* His victus castigationibus tribunus, quum templo excessisset, referente Ser. Sulpicio praetore, triumphus M. Fulvio est decretus. Is quum gratias Patribus conscriptis egisset, adiecit, *Ludos magnos se Iovi Optimo eo die, quo Ambraciam cepisset, vovisse: in eam rem sibi centum pondo auri* [5] *a civitatibus collatum. Petere, ut ex ea pecunia, quam in triumpho latam in aerario positurus esset, id aurum secerni iuberent.* Senatus pontificum collegium consuli iussit, num omne id aurum in ludos consumi necessum esset? Quum pontifices negassent, ad religionem pertinere, quanta impensa in ludos fieret; senatus Fulvio, quantum impenderet, permisit, dum ne summam octoginta millium [6] excederet. Trium-

3. *Alieni momentis animi circumagi*, in aliorum gratiam, prout animati sunt, mutare se; Ern. Cf. ad I, 47, n. 7. Haec verba laudavit Priscian. lib. VIII, p. 762.

4. *Alterum e duobus tribunis*, Gracchum, *suas inimicitias remisisse reip.* (vide ad II, 55, n. 5, et exempla huius rei XXXVIII, 52, 53, 56, 57, 60), *alterum*, Aburium etc.

5. *In eam rem sibi C pondo auri* etc. vide ad XL, 44, n. 7.

6. *Summam octoginta millium* « sc. aeris, non sestertiorum seu nummorum: nam fortassis non est exemplum summarum eo tempore ad rationes sestertiorum putatarum. Sed quidquid suppleas, nimis exigua est summa pro apparatu horum ludorum, qui infra cap. 22 refertur. Si intelligas *aeris*, ea, computatis, ut illa aetate, XVI assibus in denarios, tantum sunt quinque millia denariorum, sive quingenti coronati: si *sestertium*, viginti millia

phare mense Ianuario statuerat: sed quum audisset, consulem M. Aemilium, literis Aburii tribuni plebis acceptis de remissa intercessione, ipsum ad impediendum triumphum Romam venientem, aegrum in via substitisse, ne plus in triumpho certaminum, quam in bello, haberet, praetulit triumphi diem [7]: triumphavit ante diem decimum Calendas Ianuarias de Aetolis et de Cephallenia. Aureae coronae, centum duodecim pondo, ante currum latae sunt: argenti pondo millia octoginta tria; auri pondo ducenta quadraginta tria; tetradrachmum Atticum centum octodecim millia, Philippei nummi duodecim millia quadringenti viginti duo: signa aenea ducenta octoginta quinque; signa marmorea ducenta triginta: arma, tela, cetera spolia hostium, magnus numerus. Ad hoc catapultae [8], balistae, tormenta omnis generis: duces,

denariorum. In quibusdam edd. antt. exstat *octingenta millium*; in Cervic. et Ascens. a. 1530, rectius *octingentorum millium*. Id non valde improbandum, sed tamen haec quoque summa admodum tenuis ad tam magnificos ludos videri poterit. Ob eandem causam mihi suspecta sunt verba *viginti millia aeris* XL, 52, etsi ludi tantum scenici et singulos dies facti fuerunt. Si neutro loco Livii vitium in numeris est, non video, quid pro iis dici possit, nisi eos, quibus minus de publico decretum fuerat, quam ut ex eo pro sua dignitate vel ambitione ludos facere possent, quod per restrictam parcimoniam senatus deerat, de suo supplevisse». Duk.

7. *Praetulit tr. d.*, praecepit, anticipavit; hoc est, maturius, quam in mentem primum habuerat, triumphum indixit. Lem. — *Aureae coronae centum, duodecim pondo.* Horum verborum sensum dicit Crev. nullum alium esse posse, nisi centum aureas coronas latas fuisse, quarum unaquaeque librarum romanarum duodecim pondo esset. Itaque pro *duodecim* legendum videtur esse *duodena*, ut numerus partitive sumendus intelligatur. *Centum* autem *coronae duodena pondo* eadem forma dicuntur, qua lib. III, cap. 29, et lib. IV, cap. 20, *coronam auream pondo*: qua de locutione consule Gronov. de Pec. Vet. lib. I, cap. 6. Ceterum duodecim libras romanas aestimat idem Crev. marcis nostratibus decem et octo, unciis sex, unde colligit pondus universum illarum centum coronarum esse marcarum Parisiensium 1,875. Lem. — *Philippei nummi XII millia quadringenti viginti duo*; vid. cap. 7, n. 1.

8. *Ad hoc catapultae* al. *ad haec*; vide ad II, 23, n. 3.

aut Aetoli et Cephallenes, aut regii ab Antiocho ibi relicti, ad septem et viginti. Multos eo die, prius quam in urbem inveheretur, in circo Flaminio tribunos, praefectos, equites, centuriones, Romanos sociosque, donis militaribus donavit. Militibus ex praeda [9] vicenos quinos denarios divisit; duplex centurioni, triplex equiti.

VI. Iam consularium comitiorum appetebat tempus [1]: quibus quia M. Aemilius, cuius sortis ea cura erat [2], occurrere non potuit, C. Flaminius Romam venit. Ab eo creati consules [3] Sp. Postumius Albinus, Q. Marcius Philippus. Praetores inde facti T. Maenius, P. Cornelius Sulla, C. Calpurnius Piso, M. Licinius Lucullus, C. Aurelius Scaurus, L. Quintius Crispinus. Extremo anni, magistratibus iam creatis, ante diem tertium Nonas Martias Cn. Manlius Vulso de Gallis, qui Asiam incolunt [4], triumphavit. Serius ei triumphandi causa fuit, ne, Q. Terentio Culleone [5] praetore, causam lege Petillia diceret, et incendio

9. *Militibus ex praeda* etc. quibus et antea coronas dederat levissimis de causis; vid. Gell. V, 6.

Cap. VI. 1. *Comitiorum appetebat tempus*; vide ad V, 19, n. 2.

2. *Cuius sortis ea cura erat*; vide ad III, 62, n. 5; X, 26, n. 4, et XXXV, 6, n. 1. — *Occurrere non potuit* comitiis; vid. XXI, 61, n. 1.

3. *Ab eo creati consules* etc. Vid. ad VII, 16, n. 6.

4. *De Gallis, qui Asiam incolunt*, de Gallograecis.

5. *Ne, Q. Terentio Culleone praetore* (cf. ad XXXVIII, 55, 58, 60), *causam lege Petillia diceret*; conf. ad XXXVIII, 54, n. 3. Nota Dukeri est: « Rogatio Petillia etiam adversus eum lata fuerat XXXVIII, 54; sed ea causam dicere cogi non poterat, fortassis et quod in hunc quoque annum, etsi id Livius, XXXVIII, 35, tantum de priore anno memorat, imperio prorogato, proconsul cum imperio erat, et quod, decreto a senatu triumpho, nondum Vrbem ingressus pro absente reipublicae causa habebatur. Quum autem ex indicio L. Scipionis facile intelligeret, quod sibi ab infensis iudicibus sperandum esset, triumphum in id tempus distulit, quo Terentius post paucos dies magistratu abiturus, nec satis temporis ad perficiendum apud eum indicium futurum erat. Non dissimili arte elusa est rogatio Marcia XLII, 22 ».

alieni iudicii, quo L. Scipio damnatus erat, conflagraret [6]; eo infensioribus in se, quam in illum, iudicibus, quod disciplinam militarem, severe ab eo conservatam, successor ipse omni genere licentiae corruperat. Neque ea sola infamiae erant, quae in provincia procul ab oculis facta narrabantur; sed etiam magis, quae in militibus eius quotidie conspiciebantur. Luxuriae [7] enim peregrinae origo ab exercitu asiatico invecta in Vrbem est: ii primum lectos aeratos [8], vestem stragulam pretiosam, plagulas, et alia textilia, et, quae tum magnificae su-

6. *Incendia alieni iudicii, quo L. Scipio damnatus erat* (cf. XXXVIII, 54, 60), *conflagraret*; vide ad XXII, 35, n. 3. — *Successor ipse omni genere licentiae corruperat*, in cod. Maguut. *corrupisse fama attulerat*, forte rectius, modo *successorem se omni* etc. legatur: certe seqq. *neque ea sola infamiae erant* etc. docere videntur, Livium adhuc agere de causa invidiae, qua Manlius flagrare inceperat, antequam in Vrbem redisset, et tum demum subnectere, cur ea adventu ipsius aucta fuerit; Drak.

7. *Luxuriae peregrinae*, in primis asiaticae, *origo ab exercitu asiatico* Cn. Manlii Vulsonis *invecta in Vrbem est*, et e Graecia; cf. XXXIV, 4; Plin. XXXIII, 9, n. 53; XXXIV, 3, n. 8; XXXVII, 1, n. 6; Flor. III, 12; Augustin. de Civitate Dei II, 21; III, 21; Caelii Lect. antiq. VII, 10; XVIII, 18.

8. *Lectos aeratos*, tricliniares aeratis pedibus, *triclinia aerata* apud Plin. ll. ll. Conf. ad Iuvenal. XI, 96, et Manut. ad Cic. Verr. IV, 36. *Lectos auratos* Lov. 1, quos etiam memorant Iuvenal. VI, 594, et alii. — *Vestem stragulam pretiosam*; vid. XXXIV, 7, n. 4. — *Plagulas*, non vela lecticarum esse puto, ut apud Suet. Tit. 10 (nam si lecticae iam tum in usu apud Romanos fuissent, quod Lips. Elect. I, 19 coniicere videtur, non apparet ratio, cur Livius eas h. l. praeterierit), sed tapetas et aulaea seu vela pretiosa, quae in Asia parietibus et lectis obducebantur; Duk. Conf. Brisson. de regno Pers. II, 144 sq. *Plagulae* propr. segmenta lintei panni, ut apud Varr. Ling. lat. VIII, 47, *Plaga grande tegumen linteum, quam lecticariam sindonem dicimus* etc. Non. II, 131, 716; et IV, 361. Ita etiam *plagulas* pro *veste stragula* dixisse videntur Varro apud Non. voc. *culcita*, et Afranius voc. *plaga*. Sed haec ab illis h. l. distinguitur. — *Monopodia*: nam mensae tenuiorum hominum erant fere quadratae, tripedes et e semplici ligno; lautiorum vero rotundae, μονοπόδες (quae uno pede sustinebantur, et quidem argenteo aut eburneo, in modum pardi seu leonis fabre facto, de quo vid. Iuvenal. XI, 122-129), citreae aut acernae et argentea inductae lamina. — Cf. Boettigeri Sabina, pag. 326, Ernesti Clav. Cic. voc. *abacus*, et Plin. XXXIV, 3 seu 8.

pellectilis habebantur, monopodia et abacos Romam advexerunt. Tunc psaltriae [9] sambucistriaeque, et convivalia ludionum oblectamenta addita epulis; epulae quoque ipsae et cura et sumptu maiore apparari coeptae: tum coquus, vilissimum antiquis mancipium et aestimatione et usu, in pretio esse; et, quod ministerium fuerat, ars haberi coepta [10]. Vix tamen illa, quae tum conspiciebantur [11], semina erant futurae luxuriae.

VII. In triumpho tulit Cn. Manlius coronas aureas ducentas duodecim pondo [1], argenti pondo ducenta viginti millia, auri pondo duo millia centum tres,

9. *Psaltriae* (fidicines) *sambucistriaeque: ἡ σαμβύκη seu ἡ σάμβυξ*, unde σαμβυκίστριαι dictae, propr. erat instrumentum pulsatile, triqoetrum, fidibus inaequali longitudine constans, harpae nostrae fere simile; a cuius forma idem nomen invenit machina bellica, navibus imposita, cuius usus erat in oppugnatione urbium maritimarum. Haec copiosius docuit Schweigh. ad Polyb. V, 37; VIII, 6, ad Suid. pag. 71 sq. ad Appian. Mithrid. 26, et ad Athenaeum IV, 77; XIV, 34 et 40. Conf. et Spanhem. ad Callim. H. in Del. 253.

10. *Quod ministerium fuerat, ars haberi coepta*, scil. ea, haec; genus sequitur nomen suum: nam sane debebat *coeptum*, quia *quod* h. l. est subiectum; Bauer.

11. *Vix tamen illa, quae tum conspiciebantur* (vide ad II, 5, n. 8), *semina erat futurae luxuriae*, quam itaque tam immensam suo aevo fuisse Livius innuit, ut haec *vix semina*, h. e. origo et causae et initia eius videri possint. Sed τὸ *vix*, cum *semina* iunctum, meo qualicumque iudicio, non satis aptum, aut nimis certe argutum est: aptius vero, si pro *semina* legeris *omina*, h. e. indicia, ut sensus sit: vix tamen aliquis tum augurari potuisset, tantum olim luxuriam fore, quanta nunc est.

CAP. VII. 1. *Ducentas duodecim libras pondo.* Crev. malebat *coronas aureas ducentas, duodena pondo.* — *Cistophorum CCL*, sc. millia, *Philippeorum aureorum nummorum sedecim millia trecentos viginti*, forte leg. *Philippeos aureos nummos*; Gron. cuius nota est: « Videor mihi observasse ex Livio, quoties numerus sive signati argenti sive alterius rei millia plura non excedit, tum rem numeratam semper efferri patrio casu: quum vero super millia numerus alius inferior adiicitur, tum *non perpetuo* rem numeratam secundo casu, pronuntiari, quem exigebat τὸ *millia*, sed *interdum* eo, quem recipit adiectus posterior numerus. Sic III, 5, n. 9, in verbis *Romanos quinque millia ac trecentos* retulit vocem *Romanos* ad *trecentos*, minorem numerum, perinde ac si dixisset *quinque millia ac trecentos Romanos.* « Conf. ad III, 3, n. 4; III, 24, n. 8; X, 47; XXXIII,

tetradrachmum atticum centum viginti septem millia, cistophorum ducenta quinquaginta, Philippeorum aureorum nummorum sedecim millia trecentos viginti, et arma spoliaque multa gallica, carpentis transvecta : duces hostium duo et quinquaginta ducti ante currum. Militibus quadragenos binos denarios divisit, duplex centurioni [2]; et stipendium duplex in pedites dedit, triplex in equites. Multi omnium ordinum, donati militaribus donis, currum sequuti sunt : carminaque a militibus ea in imperatorem

27, n. 1; XXXIV, 52, n. 5; XXXV, 9, n. 1; XXXVII, 40, n. 6; XXXVII, 58, n. 3; XXXVIII, 36, n. 6; XXXIX, 5, n. 6, sed et ad XXXV, 20, n. 3.

2. *Militibus quadragenos b. d. divisit, duplex centurioni*, excidisse videtur et *triplex equiti*; Duk. Conf. ad X, 46, n. 8. — *Et stipendium duplex in pedites dedit, triplex in equites*: nota Dukeri est: « Non credo, haec integra esse, quod hic nulla mentio *centurionum* est; quos liberalitatis indulgentis et ambitiosi ducis experles fuisse, nequaquam verisimile est. Nec est, quod putemos, eos nomine peditum contineri. Nam Livius fere ubique, quum de donativo agit, vel generali nomine *militum* pedites, centuriones et equites complectitur, X, 46; XXVIII, 9; XXX, 45; XXXI, 20; XL, 34; vel separatim *milites, centuriones et equites* memorat, XXXIII, 23; XXXVI, 40; XXXVII, 59; XXXIX, 5; XL, 43; XLI, 7, 13; XLV, 43; vel denique *pedites, centuriones et equites* (sed eodem sensu : nam pedites etiam dicuntur *milites*; vid. XXII, 37, n. 2) dicit XXXIII, 37; XXXIV, 52; XLV, 40. Sed quid eos accepisse dicamus, si peditum nomine non comprehenduntur? Hoc aeque impeditum est. Simplex stipendium peditum, auctore Polybio VI, 39, erant duo in diem oboli, centurionum quatuor, equitum sex. Centurionibus haud dubie minus, quam equitibus, dedit Manlius; sed utrum in eos tantum duplex dederit, ut in pedites, i. e. octo obolos, an triplex, ut in equites, i. e. duodecim, non facile dictu est. Si illud, Livius scripsisse potuit, *stipendium duplex in pedites et centuriones dedit*; si hoc, *triplex in centuriones et equites*. De duplici stipendio militibus dato sunt etiam loca Livii, XXIII, 20; XXIX, 3; XXX, 16; XL, 43; et XXXVII, 59, ubi militibus *stipendium militare et frumentum duplex post triumphum datum* dicitur. Quod ibi de *frumento duplici* dicit Livius, ita intelligendum puto: quum mos esset, militi in menses certam mensuram frumenti, scil. pediti quatuor, centurioni octo, equiti duodecim modios, admetiri, eam a Scipione duplicatam fuisse. Stipendii duplicis ac triplicis computandi ratio non tam expedita est; quia non ut frumentum, sic etiam stipendium, menstruum dabatur : cuius solvendi dies qui fuerit, non satis constat; vid. Schel. ad Polyb. cap. 6 ». Forte leg. *duplex centurioni, triplex in equites; et stipendium duplex in milites dedit*:

dicta, ut facile appareret, in ducem indulgentem ambitiosumque ea dici; triumphum esse militari magis favore, quam populari, celebrem. Sed ad populi quoque gratiam conciliandam amici Manlii valuerunt: quibus adnitentibus senatusconsultum factum est, *Vt ex pecunia, quae in triumpho translata esset, stipendium, collatum a populo in publicum* [3], *quod eius solutum antea non esset, solveretur.* Vicenos quinos et semisses in millia aeris quaestores urbani cum fide et cura solverunt. Per idem tempus, tribuni militum duo ex duabus Hispaniis cum lite-

nam neque ex locis, a Duk. laudatis, neque aliunde constat, alia proportione *stipendium* peditibus, alia equitibus auctum fuisse; immo contrarium colligendum videtur ex XL, 43, *et stipendium omnibus duplex*, sive *omnibus* intelligas in genere de legionariis militibus et socialibus, sive per partes de peditibus, centurionibus et equitibus civium sociorumque; Drak.

3. *Vt ex pecunia ..... stipendium, collatum a populo in publicum* (h. e. tributum, a populo in stipendium militum collatum, ex quo erat stipendium; Duk. Conf. ad XXIII, 48, n. 6; XXVI, 36, n. 3, et Schel. ad Polyb. e. 8), *quod eius* (vide ad V, 25, n. 5) *solutum antea non esset, solveretur: vicenos quinos* (*sexcenos vicenos quinos* coni. Hotom. de Re num. pag. 79) *et semisses in millia aeris* singula (vid. XXIX, 15, n. 5) *quaestores urbani cum fide et cura solverunt:* obscura verba, et vel corrupta vel mutila, in quibus se nihil videre fatentur Duk., Drak. et Crev. Huius annotationes sunt: « Prima difficultas occurrit in voce *stipendium*, quae nec pro militari stipendio accipi potest, de quo hic nullo modo agitur; neque pro tributo a civibus collato (quamvis interdum hoc sensu sumatur, ut II, 9), quandoquidem quaestores urbani mox dicuntur cum cura et fide solvisse pecuniam, scil. privatis ex aerario: si autem de tributo sermo esset, non privatis aliquid solvendum ex aerario fuisset, sed privati immunes faciendi a solvendo eo, quod aerario deberent. Superest ergo, ut hic sermo esse existimetur de pecunia, a privatis collata ad iuvandam aerarii inopiam. Sed nec nomen *stipendii* sic unquam acceptum esse novimus, et praeterea post finitum bellum Punicum II nullo tali auxilio respublica eguisse memoratur; pecuniarum autem, per illud bellum a privatis collatarum, ultimam pensionem solutam esse, narratur XXXIII, 42. Secundo quod dicuntur quaestores *vicenos quinos et semisses in millia aeris* solvisse, horum quidem verborum sic unde positorum sensus non obscurus est. Sed quaenam sunt illa *millia aeris* seu assium? quo nomine solvuntur viceni et quini asses cum semisse? An usurarum nomine? ut pro singulis assium millibus, quae a civibus collata forent, praeter sortem etiam usuris numerarentur viceni etc.

ris C. Atinii et L. Manlii, qui eas provincias obtinebant, venerunt. Ex iis literis cognitum est, Celtiberos Lusitanosque in armis esse, et sociorum agros populari: de ea re consultationem integram senatus ad novos magistratus reiecit. Ludis Romanis eo anno, quos P. Cornelius Cethegus, A. Postumius Albinus faciebant, malus in Circo instabilis in signum Pollentiae procidit, atque id deiecit [4]. Ea religione moti Patres [5], et diem unum adiiciendum ludorum celebritati censuerunt, et signa duo pro uno reponenda, et novum auratum faciendum: et plebeii ludi ab aedilibus C. Sempronio Blaeso et M. Furio Lusco diem unum instaurati sunt.

VIII. Insequens annus Sp. Postumium Albinum et Q. Marcium Philippum consules, ab exercitu bellorumque et provinciarum cura, ad intestinae coniurationis vindictam avertit. Praetores provincias sortiti sunt, T. Maenius urbanam [1], M. Licinius Lucullus inter cives et peregrinos, C. Aurelius Scaurus Sardiniam, P. Cornelius Sulla Siciliam, L. Quintius Crispinus Hispaniam citeriorem, C. Calpur-

4. *Malus in Circo* maximo *instabilis in signum Pollentiae procidit*, atque *id deiecit*; vide ad XXXI, 23, n. 4. *Pollentia*, ut docet Festus, et *Potentia* idem significant, et *malum* unum ex illis fuisse arbitramur, quibus funibus alligatis vela tensa suffulciuntur ad aeris iniurias arcendas, ut commodius spectatores ludos spectare possint in Circo: in quo positas fuisse deorum statuas et principum virorum, Alex. ab Alex. lib. Gen. V, 8, et Liv. XL, 2 docent; Donat. Argolus ad Panvin. de Ludis Circ. I, 17, pro *Pollentiae*, in Livio legendum censet *Pelloniae*, quam pellendorum hostium potentem deam a Romanis cultam docent Arnob. IV, et Augustin. de Civit. Dei, IV, 21. Perperam h. l. exponit Dempster. ad Rosin. V, 4, adversus quem disputavit Duk.

5. *Ea religione moti Patres*; vide ad II, 5, n. 4. — *Signa duo pro uno reponenda*, scil. alterum quod deiectum erat, alterum novum, *et* hoc *novum auratum faciendum*; Drak.

CAP. VIII. 1. *T. Maenius urbanam* provinciam, h. e. praeturam, etc. vide ad II, 40, n. 9. — *Hispaniam ulteriorem*: dele primam vocem ex perpetuo more Livii; Gron.

nius Piso Hispaniam ulteriorem. Consulibus ambobus quaestio de clandestinis coniurationibus decreta est. Graecus ignobilis in Etruriam primum venit, nulla cum arte earum, quas multas ad animorum corporumque cultum nobis eruditissima omnium gens invexit [3], sacrificulus et vates [2]; nec is, qui aperta religione, propalam et quaestum et disciplinam profitendo, animos horrore imbueret, sed occultorum et nocturnorum antistes sacrorum [4]. Initia erant, quae primo paucis tradita sunt; deinde vulgari coepta sunt per viros mulieresque: additae voluptates religioni vini et epularum, quo plurium animi illicerentur. Quum vinum animos, et nox, et mixti feminis mares, aetatis tenerae maioribus, discrimen omne pudoris exstinxissent [5]; corruptelae primum omnis generis fieri coeptae, quum ad id

2. *Nobis eruditissima nmnium gens invexit.* Ern. aut *nobis* delendum aut *invenit* legendum censet: at verbi huius cum dativo copulati haud unum exemplum Livium suppeditare observat Büttner, p. 92, Obss. Liv. I, 59, *invecta corpori patris filia;* XXII, 5, *mare fluminibus invexit.* Lem. — *Sacrificulus et vates*, etc. vid. XXV, 1, n. 5. Ante *sacrificulus* omissum *sed tantum* monet Bauer. Frobenius et alii inseruere *sed*, quod abesse debet ex more eleganter loquentium; Gron. Conf. ad III, 71, n. 4.

3. *Nec is, qui aperta religione* (forsan *aperte religionem*), *propulam ..... profitendo, animos horrore,* metu religionis, δεισιδαιμονία (ut *formido*, *timor*, *metus*, *pavor* et similia, in omnibus fere linguis obvia, et ad religionem translata, quae magis a metu, quam amore numinis supremi profecta est) *imbueret;* ut *horrore*, *metu*, *religione animum perfundere*, I, 16; IX, 16; X, 38. Conf. ad librum IX, 16, n. 10.

4. *Occultorum et nocturnorum sacrorum* Bacchi, quae Bacchanalia *Initia* dicuntur, quia sacra erant nocturna, ut initia Cereris; Drak. Conf. ad XXII, 34, n. 5, XXXI, 14, n. 3, et Meurs. Eleus. cap. 9. Mox alterum *sunt* forte del., quod solus cod. Mog. addit.

5. *Quum vinum animos ... exstinxisset*, sanitatem mentis corrupisset; nisi leg. *quum vinum, clamores, nox,* etc. nam mox *ululatus* et infra *crepitus* memorantur; Gron. « Sed *animos* ita dici, et *clamores* sententiae satis convenire, vix credo. Nam verba *corruptelae primum*, etc. iudicio sunt, eum de primis initiis huius sacri loqui, in quibus nondum quidquam per vim factum videtur. Nec *clamores* per se pudorem exstinguunt, quum

quisque, quo natura pronioris libidinis esset, paratam voluptatem haberet. Nec unum genus noxae, stupra promiscua ingenuorum feminarumque, erant; sed falsi testes, falsa signa testamentaque et indicia ex eadem officina exibant. Venena indidem intestinaeque caedes; ita ut ne corpora quidem interdum ad sepulturam exstarent. Multa dolo, pleraque per vim audebantur: occulebat vim, quod, prae ululatibus tympanorumque et cymbalorum strepitu, nulla vox quiritantium inter stupra et caedes exaudiri poterat.

IX. Huius mali labes [1] ex Etruria Romam, velut contagione morbi, penetravit. Primo Vrbis magni-

etiam eorum esse possint, qui violari illum non patiuntur. Suspicor aliquid excidisse, et Livium idem dixisse, quod Ovid. Art. Am. I, 237, et Rem. Am, 805, *Vina parant onimos* (Veneri) *faciuntque caloribus optos*. (Conf. ad simil. loc. Iuvenal. VI, 314 sq.) Nam vinum el Venerem excitat, et audaciam facit, nocte inprimis, tentandi, quae sobrii nec luce nec nocte auderent: *Nox et omor vinumque nihil moderobile suadent* Ovid. Am. I, 6, 59 (conf. et Plaut. Aul. IV, 10, 15, 20; unde Clericus h. l. emend. *vinum, amor et nox*). *Corruptelae* maxime sunt omnis generis libidines venereae, quae *stupra promiscua ingenuorum feminarumque* mox dicuntur; easque deinde sequebantur plura genera noxarum, quae enumerat Livius; conf. Cic. Tusc. IV, 35, et Herald. Advers. I, 11.» Duk. — *Mixti feminis mares*, i. e. consociatio feminarum el marium; vel supple *quod erant*, τὸ συμμεμῖχθαι, Bauer. Conf. ad I, 53, n. 1. — *Aetotis tenerae* mares *moioribus* aetate feminis mixti; vel *oetotis teneroe* homines, mares ae feminae, etc. — *Falsi testes ... testimonioque*, immo *testamentoque* ne idem bis dicatur, quod iam alii monuere. Cf. c. 18. — *Indicia* nominum delationes. Supra, XXIV, 5. fin. *maxime animo tyranni credibile indicium Thraso nominatus fecit*. Ceterum ad h. locum observat Crev. non absimilem Catilinae chorum tribuisse Ciceronem, ex *indicibus otque sicariis*, pro Muraena, n. 49. Lem.

Cap. IX. 1. *Huius moli labes* cod. Mogunt. In reliquis MSS. et edd. ant. *tabes*, quod placere potest. Sed ita Livius videtur potius dicturus fuisse *hoc malum, velut tobes contagione*, ut II, 23, n. 6, et inpr. XLII, 5, *eo contagione, velut tabes* (h. e. pestis), *in Perrhoebiom quoque id pervaserat molum*; Drak. Conf. ad II, 23, n. 6; II, 44, n. 5; IV, 30, n. 4; XL, 8, nul. 2. Quantum vero hoc malum fuerit, facile intelligitur, si vel nonnullam eorum, quae cap. 8, 13, 15, 16 memorantur, in maius aucta sunt.

tudo, capacior patientiorque talium malorum, ea celavit: tandem indicium hoc maxime modo ad Postumium consulem pervenit. P. Aebutius, cuius pater publico equo stipendia fecerat, pupillus relictus, mortuis deinde tutoribus, sub tutela Duroniae matris [2] et vitrici T. Sempronii Rutili educatus fuerat. Et mater dedita viro erat; et vitricus, quia tutelam ita gesserat, ut rationem reddere non posset, aut tolli pupillum, aut obnoxium sibi vinculo aliquo fieri cupiebat. Via una corruptelae [3] Bacchanalia erant. Mater adolescentulum appellat, *Se pro aegro eo vovisse, ubi primum convaluisset, Bacchis eum se initiaturam* [4]: *damnatam voti deum benignitate exsolvere id velle. Decem dierum castimonia opus esse: decimo die coenatum, deinde pure lautum* [5] *in sacrarium deducturam.* Scortum nobile libertina Hispala Fecenia, non digna quaestu [6], cui ancillula assuerat, etiam postquam manumissa erat, eodem

2. *Sub tutela Duroniae matris*, etc. ex h. l. quidam colligunt, pupillos iam antiquitus etiam in tutela matrum, quae ad secundas nuptias transierant, fuisse: adversus quos Huberus, P. I. Digress. III, 11 disputat; Duker. — *Tolli pupillum* e medio, necari.

3. *Via una corruptelae*, unica ratio corrumpendi et conscientia flagitii *obnoxium sibi faciendi* pupillum (vide ad III, 39, n. 1) *Bacchanalia erant*; Gron. *Bacchanalium* cod. Gaërtn. ed. Ald. et Frob. forte rectius, ut sensus sit, *corruptelae Bacchanalium* (ut c. 8. et 10) erant *una via* aut tollendi pupillum, aut obnoxium sibi vinculo aliquo reddendi: non enim vitricus pupillum privignum corrumpere proprie, sed tollere ... conabatur; Drak.

4. *Bacchis eum se initiaturam*, Bacchorum sacro; quia primo id non nisi feminarum fuit sacrarium; Sigon. Conf. ad XXII, 34, n. 5. — *Damnatam voti*; vid. V, 25, n. 2.

5. *Pure lautum in s. d.* vide ad I, 45, n. 7. — Nonnullis Veterum caeremoniis antecedere debebat secubitus et lavatio; sic Tibullus, I, 3, 25: « Quidve (*prodest*) pie dum sacra colis, pureque lavari Te, memini, et puro secubuisse toro? » Lem.

6. *Non digna quaestu* toti narrationi detectorum ab Hispala scelerum aptius, quam *non indigna*, quae emendatio Aurelii ad Tac. Ann. II, multis modis friget, ut de libertina; Bauer. — Inerat nempe Hispalae honestior quidam animi sensus, qui a ceteris meretriculis alienus esse solet. Lem.

se genere tuebatur [7]. Huic consuetudo, iuxta vicinitatem, cum Aebutio fuit, minime adolescentis aut rei aut famae damnosa: ultro enim amatus appetitusque erat; et, maligne omnia praebentibus [8] suis, meretriculae munificentia sustinebatur. Quin eo processerat consuetudine capta, ut post patroni mortem, quia in nullius manu erat, tutore a tribunis et praetore petito, quum testamentum faceret [9], unum Aebutium institueret heredem.

X. Haec amoris pignora quum essent, nec quidquam secretum alter ab altero haberent, per iocum adolescens vetat eam mirari, si per aliquot noctes secubuisset. *Religionis se causa, ut voto pro valetudine sua facto liberetur, Bacchis initiari* [1] *velle.* Id ubi mulier audivit, perturbata, *Dii meliora* [2] *!* inquit: *mori et sibi et illi satius esse, quam id faceret: et in caput eorum detestari minas periculaque, qui id suasissent.* Admiratus quum verba, tum perturbationem tantam adolescens, *parcere exsecrationibus* iubet: *matrem id sibi, assentiente vitrico, imperasse.* « Vitricus ergo, inquit, tuus (matrem enim insimulare » forsitan fas non sit) pudicitiam, famam, spem » vitamque tuam perditum ire hoc facto properat. »

7. *Eodem genere* vitae *se tuebatur*, vitam sustentabat eodem quaestu, quem antea fecerat. — *Iuxta*, per, propter *vicinitatem*, ex eius occasione et causa; Bauer.

8. *Maligne omnia praebentibus suis*; vide ad III, 63, n. 3. — *Munificentia sustinebatur*; vide ad II, 44, n. 6.

9. *Vt post patroni morte, quia in nullius manu erat* (vid. V, 20, n. 1), *tutore a tribunis et praetore petito, testamentum faceret*, etc. vid. c. 19, n. 5; *tutore petito* ex lege Atilia; vid. Vlpiani fragm. tit. XI, §. 18; Iustin. princ. Instit. de Atil. Tut. et ibi intpp. Huius legis latae tempus est incertum (vid. Schweigh. ad Vlpian. l. l.); sed ex h. l. patet, eam iam ante a. Vrb. 567 latam fuisse; Duk.

Cap. X. 1. *Bacchis initiari*; vide ad cap. 9, n. 4.

2. *Dii meliora!* vide ad IX, 9, n. 5. Verbum *inquit* h. l. accusativum cum inf. habere videtur: sed ex hoc verbo repete *dixit*, more Livii, Bauer. — *In caput eorum detestari minas periculaque*; vide ad I, 51, n. 1.

Eo magis mirabundo, quaerentique quid rei esset, pacem veniamque precata deorum dearumque, si, coacta caritate eius, silenda enuntiasset, *ancillam se*, ait, *dominae comitem id sacrarium intrasse, liberam nunquam* [3] *eo accessisse. Scire corruptelarum omnis generis eam officinam esse; et iam biennio constare neminem initiatum ibi maiorem annis viginti. Vt quisque introductus sit, velut victimam tradi sacerdotibus: eos deducere in locum, qui cirumsonet ululatibus, cantuque symphoniae, et cymbalorum et tympanorum pulsu, ne vox quiritantis, quum per vim stuprum inferatur, exaudiri possit.* Orare deinde, atque obsecrare, ut eam rem quocumque discuteret [4] modo, nec se eo praecipitaret, ubi omnia infanda patienda primum, deinde facienda essent: neque ante dimisit eum, quam fidem dedit adolescens, ab his sacris se temperaturum [5].

XI. Postquam domum venit, et mater mentionem intulit, quid eo die, quid deinceps ceteris, quae ad sacra pertinerent, faciendum esset, negat, eorum se quidquam facturum, nec initiari sibi in animo esse. Aderat sermoni vitricus. Confestim mulier exclamat, *Hispalae concubitu carere eum decem noctes non posse, illius excetrae* [1] *delenimentis et venenis imbutum, nec parentis, nec vitrici, nec deorum verecundiam habere.* Iurgantes hinc mater, hinc vitricus, cum quatuor eum servis domo exegerunt. Adolescens inde ad Aebutiam se amitam contulit, causamque ei, cur esset a matre eiectus, narravit: deinde ex auctoritate eius

3. *Liberam nunquam*, libero arbitrio, sponte. — *Eam officinam esse;* vide ad XXIV, 42, n. 6.

4. *Vt eam rem discuteret;* vide ad XXIV, 2, n. 7.

5. *Ab his sacris se temperaturum;* vide ad II, 23, n. 8.

Cap. XI. 1. *Illius excetrae*, hydrae, *delenimentis et venenis imbutum*; vide ad IV, 51, n. 2, et Lips. ad Plaut. Cas. III, 5, 19.

postero die ad consulem Postumium, arbitris remotis, rem detulit. Consul post diem tertium ad se iussum redire dimisit : ipse Sulpiciam, gravem feminam, socrum suam, percunctatus est, *ecquam anum Aebutiam ex Aventino* [2] *nosset ?* quum *eam nosse, probam et antiqui moris feminam*, respondisset*; opus esse sibi ea conventa* [3] dixit. *Mitteret nuntium ad eam, ut veniret.* Aebutia accita ad Sulpiciam venit; et consul paulo post, velut forte intervenisset, sermonem de Aebutio fratris eius filio infert. Lacrymae mulieri obortae, et miserari casum adolescentis coepit, qui spoliatus fortunis, a quibus minime oporteret, apud se tunc esset [4], eiectus a matre, quod probus adolescens (dii propitii essent!) obscenis, ut fama esset, sacris intiari nollet.

XII. Satis de Aebutio exploratum ratus consul, non vanum auctorem esse [1], dimissa Aebutia, socrum rogat, ut Hispalam, indidem ex Aventino [2] libertinam, non ignotam viciniae, arcesseret ad sese : eam quoque esse quae percunctari vellet. Ad cuius nuntium perturbata Hispala, quod ad tam nobilem et gravem feminam ignara causae arcesseretur; postquam lictores in vestibulo turbamque consularem [3] et consulem ipsum

2. *Ecquam anum Aebutiam nosset ;* vide ad I, 9, n. 3.

3. *Opus esse sibi ea conventa;* vide ad XXXIV, 61, n. 2.

4. *Apud se tunc esset ;* vide ad I, 25, n. 1. — (*Dii propitii essent!*) *obscenis ... sacris*; mulier, ut monet Crev., timide religiosa non audet Bacchi sacris obscenitatis notam iniungere, sine praefatione, qua deorum iram deprecetor. Ideo ante vocem *obscenis*, praemittit illam precationem, *dii propitii essent!* Lem.

Cap. XII. 1. *De Aebutio exploratum, non vanum auctorem* (vide ad XXIV, 32, n. 1) *esse*, h. e. exploratum, Aebutium non v. a. esse.

2. *Indidem ex Aventino;* vide ad XXXIII, 46, n. 5. — *Eam quoque esse*, etc. paulo impeditior phrasis constructio; iunge; *esse quoque* quaedam *quae vellet eam percunctari*, vel *esse* quaedam *quae vellet quoque eam percunctari.* Lem.

3. *Turbamque consularem*, quae VI, 34 dicitur *frequentia* consulem *prosequentium rogantiumque, num quid vellet?*

conspexit, prope exanimata est. In interiorem partem aedium abductam, socru adhibita, consul, *Si vera dicere inducere in animum posset*, negat, *perturbari debere. Fidem vel a Sulpicia, tali femina, vel ab se acciperet: expromere sibi, quae in luco* [4] *Similae Bacchanalibus in sacro nocturno solerent fieri.* Hoc ubi audivit, tantus pavor tremorque omnium membrorum mulierem cepit, ut diu hiscere non posset: tandem confirmata, *puellam admodum se ancillam initiatam cum domina*, ait: *aliquot annis, ex quo manumissa sit, nihil, quid ibi fiat, scire.* Iam id ipsum consul laudare, *quum initiatam se non* [5] *inficiaretur: sed et cetera eadem fide expromeret.* Neganti, *ultra quidquam scire, non eandem*, dicere, *si coarguatur ab alio, ac per se fatenti* [6], *veniam aut gratiam fore: eum sibi omnia exposuisse, qui ab illa audisset.*

4. *In luco Similae*, de quibus verbis haec iam disputavit Gron. « Sic Gelenius ex MSS. Nec aliter nos deprehendimus: nam ante illum *in ludo simili.* Opinatur autem, *Semelen*, detorta non nihil voce, *Similam* tum vulgo indocto dictam. *Stimulam* vocat Schol. Iuven. II, 3: *nam sacra Bacchanalia ex SCto condemnata sunt, quum probatum esset senatui, honestissimas feminas ad Stimulae deae lucum foede adulterari.* Et mentio est *Stimulae* deae, *quae ad agendum ultra modum stimulet*, apud Augustin. de Civ. Dei, IV, 11 et 16. Quod forte non male ad fanaticorum tumultum ac turbinem accommodes. Tamen optime sacra Bacchi peraguntur in *Semeles* matris luco: et si quidem hic fuit, ita potius scripsisse Livium crediderim, non vulgi indocti, si qua fuit, pronuntiationem expressisse. Sic *Semonis Sanci*, sic *Iuventatis* apud Nostrum corrupta ab indoctis olim fuere vocabula. » Malim *Semelae*, de qua vid. Macrob. Sat. I, 12, ut de eius luco intpp. Ovid. Fast. VI, 503; lapis apud Gruter. 643, 7; P. Victor. et Sex. Ruf. in regione Circi Maximi; Drak.

5. *Consul laudare, quum initiatam se non inficiaretur*, Mogunt. *quod*: sed *quum* h. l. ut apud Cic. ad Div. XVI, 16, et saepissime apud Plautum, eleganter pro *quod* positum; Gronov.

6. *Ac per se fatenti*: voculae *per se* a Moguntinis additae non sunt sine emphasi; nam qui ab alio *coarguitur*, fatetur etiam, verum coactus, non *per se*, i. e. sponte, nullo cogente; Drak. Conf. ad VI, 20, n. 14. — *Eum sibi omnia exposuisse*, sc. Aebutium. — *Ab illa*, sc. Hispala.

XIII. Mulier, haud dubie, id quod erat, Aebutium indicem arcani rata esse, ad pedes Sulpiciae procidit, et eam primo orare coepit, *Ne mulieris libertinae cum amatore sermonem in rem non seriam modo, sed capitalem etiam* [1], *verti vellet: se terrendi eius causa, non quo sciret quidquam, ea loquutam esse.* Hic Postumius accensus ira, *Tum quoque*, ait, *eam cum Aebutio se amatore cavillari credere, non in domo gravissimae feminae et cum consule loqui.* Et Sulpicia attollere paventem; simul illam adhortari, simul iram generi lenire. Tandem confirmata, multum incusata perfidia Aebutii, qui optimi in eo ipso meriti talem gratiam retulisset [2], *Magnum sibi metum deorum, quorum occulta initia enuntiaret* [3], *maiorem multo*, dixit, *hominum esse, qui se indicem manibus suis discerpturi essent. Itaque hoc se Sulpiciam, hoc consulem orare, ut se extra Italiam aliquo amandarent, ubi reliquum vitae degere tuto posset. Bono animo esse* iubere *eam* consul, et *sibi curae fore*, dicere, *ut Romae tuto habitaret.* Tum Hispala originem sacrorum expromit. *Primo*

Cap. XIII. 1. *Sed capitalem etiam*, sed etiam in rem, ubi eius vita in summum discrimen adducatur. Timendum nempe Hispalae fuit, ne, ut paulo post ait, index sacrorum occultorum, manibus hominum discerperetur. De voca *capitalis*, vid. III, 11, n. 4. Lem. — *Non quo sciret quidquam*; Mog. *quod*. Sed vide ad XXVIII, 27, n. 2. — *Hic*, tum, tunc, vid. Drak. — *Tum quoque*; vide ad I, 25, n. 1.

2. *Meriti talem gratiam retulisset*; vide ad XXXVII, 54, n. 3.

3. *Quorum occulta initia enuntiaret*; vide ad XXXI, 24, n. 3. — *Amandarent*; praeter Mogunt. cod., libri omnes pro *amandarent* exhibent *ablegarent*. Vtra lectio praeferenda sit, dubius haeret Drak. Priscam illud tuetur lectionem, quod *ablegare* saepissime apud Livium occurrat, *amandare* autem nisi hoc loco, nusquam appareat; alteram vero defendit partim auctoritas integerrimi codicis, partim illud, quod cap. seq. in princ. utatur Livius verbo *ablegaret*: unde suspicio oriri potest, hoc loco in margine primo notatum esse, quod nunc *amandare* dicitur, paulo post *ablegare* dictum esse: deinceps vero lectionem illam alterius locum invasisse. Lem.

sacrarium id feminarum fuisse, nec quemquam virum eo admitti solitum. Tres in anno statos dies habuisse, quibus interdiu Bacchis initiarentur [4]. *Sacerdotes in vicem matronas creari solitas. Pacullam Anniam Campanam sacerdotem* [5] *omnia, tanquam deum monitu, immutasse: nam et viros eam primam suos filios initiasse, Minium et Herennium Cerrinios, et nocturnum sacrum ex diurno, et pro tribus in anno diebus quinos singulis mensibus dies initiorum fecisse. Ex quo in promiscuo sacra sint* [6] *et permixti viri feminis, et noctis licentia accesserit, nihil ibi facinoris, nihil flagitii praetermissum: plura virorum inter sese quam feminarum, esse stupra. Si qui minus patientes dedecoris sint, et pigriores ad facinus, pro victimis immolari: nihil nefas ducere, hanc summam inter eos religionem esse. Viros, velut mente capta, cum iactatione fanatica corporis vaticinari* [7]; *matronas Baccharum habitu, crinibus sparsis, cum ardentibus facibus* [8] *decurrere ad Tiberim, demissasque in aquam faces, quia vivum sulphur cum calce insit, integra flamma efferre* [9]. *Raptos a diis homines dici,*

4. *Interdiu Bacchis initiarentur;* vide ad cap. 9, n. 4.

5. *Pacullam Anniam Campanam sacerdotem*, etc. quam Liberae partes in Bacchanalibus egisse, ingeniose suspicatur *Böttiger. Griech. Vasengem.* t. I, P. I, p. 155. *Pacullam Miniam Sopanam* (forte *Soranam*) quidam MSS. et edd. vett. *Pacuviam Ninniam* ex XXIII, 8 coni. Gron. Obss. IV, 4, pag. 48. *Minium*, forte *Annium*, aut *Ninnium*, et mox *Cerinios* ex Lov. 5, cdd. antt. et annulo vetusto, in quo *Erenn. Cerin.* legi Fabrett. inscriptt. pag. 427, sed *Cerianum* Em. Martiuus, Epp. VII, 1, testatur; Drak.

6. *In promiscuo sacra sint*: vide ad XXXIV, 44, n. 4.

7. *Viros, velut mente capta* (vide ad II, 36, n. 7), *cum iactatione fanatica corporis vaticinari*, more vatum ecstaticorumque, quorum corpora spasmis corripiuntur, ubi furor occupavit mentes. Conf. Heyn. ad Virgil. Ecl. VI, 24, Georg. IV, 400, Aen. VI, 46 sq.

8. *Matronas Baccharum habitu, crinibus sparsis, cum ardentibus facibus*, quo habitu Maenades noctu per montes ac nemora cum clamore discurrebant; quod satis notum: *crinibus passis* alii, vide ad I, 13, n. 1, et Iuven. VI, 316.

9. *Demissas in aquam faces* ardentes *integra flamma efferre* ex aqua, *quia vivum sulphur* (ἄπυρον, glebosum solidumque, quod non coctione

quos machinae illigatos ex conspectu in abditos specus abripiant. Eos esse, qui aut coniurare, aut sociari facinoribus, aut stuprum pati noluerint. Multitudinem ingentem, alterum iam prope populum esse; in his nobiles quosdam viros feminasque. Biennio proximo institutum esse, ne quis maior viginti annis initiaretur: captari aetates et erroris et stupri patientes.

XIV. Peracto indicio, advoluta rursus genibus preces easdem, ut se ablegaret, repetivit. Consul rogat socrum, ut aliquam partem aedium vacuam faceret, quo Hispala immigraret; coenaculum super [1] aedes datum est, scalis ferentibus in publicum obseratis, aditu in aedes verso. Res omnes Feceniae extemplo translatae, et familia arcessita [2]: et Aebutius migrare ad consulis clientem iussus. Ita quum indices ambo in potestate essent, rem ad senatum Postumius defert, omnibus ordine expositis, quae delata primo, quae deinde ab se inquisita forent. Patres pavor ingens cepit, quum publico nomine, ne quid eae coniurationes coetusque nocturni fraudis occultae aut periculi importarent, tum privatim suorum quisque vicem [3],

paratur nec ignem expertum est, et avidissime flammam corripit; vid. Plin. XXXV, 15 seu 50) *cum calce inat*: nota morem Baccharum, non alibi, quantum memini, obvium.

Cap. XIV. 1. *Coenaculum super aedes*, ὑπερῷον in suprema aedium parte et contignatione, quod a pauperibus inhabitari conducique solebat, et ad quod foris adscendebatur *scalis in publicum*, in plateam (vide ad II, 24, n. 6.), *ferentibus*, unde *tertium tabulatum* (étage) et *meritorium* coenaculum dicebatur; vide ad Iuven. III, 199, 234; VII, 118; X, 18; Suet. Vitell. 7; Intpp. Plaut. Amphitr. III, 1, v. 3; Ernesti ad Suet. Aug. 45, et Clav. Cic.

2. *Et familia arcessita* Feceniae; vide ad III, 55, n. 8. — *Migrare ad consulis clientem iussus*, partim ut ibi ab insidiis Bacchanali initiatorum tutus lateret, partim ut index in potestate foret: ob quas causas etiam consulis socrus partem aedium Hispalae vacuam fecit; Drak. — *Publico nomine*, reipublicae causa. — *Importarent*; vid. intpp. Phaedr. I, 28, v. 6.

3. *Privatim suorum quisque vicem*, al. *vice*; vide ad I 25, n. 5, et XXV, 38, n. 2. Ad haec verba intell. *me-*

ne quis affinis ei noxae esset. Censuit autem senatus, gratias consuli agendas, quod eam rem et cum singulari cura, et sine ullo tumultu investigasset. Quaestionem deinde de Bacchanalibus [4] sacrisque nocturnis extra ordinem consulibus mandant [5]: indicibus, Aebutio ac Feceniae, ne fraudi ea res sit, curare, et alios indices praemiis invitare iubent: sacerdotes eorum sacrorum, seu viri, seu feminae essent, non Romae modo, sed per omnia fora et conciliabula [6] conquiri, ut in consulum potestate essent: edici praeterea in urbe Roma, et per totam Italiam edicta mitti, *Ne quis, qui Bacchis initiatus [7] esset, coisse aut convenisse causa sacrorum*

tuere aut *pavere* ex praec. *pavor:* secus leg. *quemque*; Gronov. Crever. et Cort. ad Sall. Cat. XXX, 6. — *Ne quis* suorum *affinis ei noxae esset*; vide ad X, 19, n. 2, et XXXVIII, 31, n. 3.

4. *Quaestionem de Bacchanalibus*, etc. haec initia, qualia tum erant (vide ad cap. 8), SCtis (vid. seqq. et c. 17, 18, 19) sublata sunt, non omnia Bacchi sacra, Liberalia. Notissimum vero SCtum illud celeberrimum de Bacchanalibus, qood repertum est a. 1692 in Neapol. regno, insculptum tabulae aeneae, et editum illustratomque a Fabrett. Inscr. Synt. pag. 417, a Iac. Gronov. in ed. Cic., a Bynkershoek. Exerc. de rel. peregr. c. 2; Maffaeo Hist. Art. diplom. pag. 125; Matth. Aegyptio Neap. 1729, et Hearnio: quos commentarios cum ipso SCto exhibuit Drak. ad calcem t. VI et VII, ed. Liv. « *Extra ordinem consulibus mandatur* a senatu haec quaestio: nam ad caosas pertinebat, quae ad senatus curam spectabant, qoarum magnam partem nos sub *politiae generalis* nomine, Romani per *rempublicam summum* declarabant. Hoc modo tollendae difficultates, in quibos aestuant Duk. et alii »; Heyn. Opusc. Acad. tom. IV; pag. 67. Ante quaestiones perpetuas factas, quaestiones de criminibus civium interdum a populo, interdum a senatu decretas, vel de iis ad populum latum, ab eoque senatui arbitrium, quam de iis quaerere vellet, relictum fuisse, docet Duker. coll. IV, 50, 51; VI, 19; IX, 26; X, 1; XXVI, 33; XXVIII, 10; XXIX, 36; XXX, 36; XXXI, 12; XXXII, 26; XXXVIII, 54; XL, 37, 43; XLII, 21; Polyb. VI, 11 et 14.

5. *Consulibus mandant* ..... et *iubent*, scil. senatus, quod collectivum est nomen: *mandat* et *iubet* alii, quia praecedit *censuit senatus*. Sed frequens est haec orationis varietas. Conf. Gronov. et Drak. — *Alios indices praemiis invitare* e cod. Mogont. *alios* (indices) *illicere ac praemiis i.* reliqui MSS. et vett. edd. prob. Gron. Forte Livius non nisi *alios illicere praemiis*, vel *alios praemiis invitare* scripsit.

6. *Per omnia fora et conciliabula*; vide ad XXV, 5, n. 3.

7. *Bacchis initiatus*; vide ad c. 9,

velit, neu quid talis rei divinae fecisse. Ante omnia, ut quaestio de his habeatur, qui coierint, coniuraverintve, quo stuprum flagitiumve inferretur. Haec senatus decrevit. Consules aedilibus curulibus imperarunt, ut sacerdotes eius sacri omnes conquirerent, comprehensosque libero conclavi [8] ad quaestionem servarent; aediles plebis videre, ne qua sacra in operto fierent. Triumviris capitalibus mandatum est, ut vigilias disponerent per Vrbem, servarentque, ne qui nocturni coetus fierent; utque ab incendiis [9] caveretur, adiutores triumviris quinqueviri uti cis Tiberim suae quisque regionis aedificiis praeessent.

n. 4. — *Causa sacrorum;* vide ad II, 31, n. 2. — *Ante omnia, ut quaestio habeatur;* quum haec verba non ad edictum, sed ad senatumconsultum referenda sint, ea Crev. probb. Drak. et Doëring. diverso formarum typographicarum charactere excudenda curavit. Nec offendere debet, addit recte Crev., orationis struendae mutatio, quod cetera senatusconsulti capita per *infinita* efferuntur, hoc per particulam *ut.* Nihil enim crebrius apud Livium. Sed conf. n. 8. Lem. — *Coierint coniuraverintve;* vide ad III, 35, n. 10. *Coissent coniurassentve*, alii.

8. *Libero conclavi*, arbitrio, quo velint. Alio sensu *libera custodia* dici videtur XXIV, 45, n. 4. — *Aediles pl. videre*, scilic. *iusserunt*, ex priori *imperarunt ut*, aut lege cum Gronov. *viderent*, quum praesertim excipiat *ne;* Bauer. Verum solet Livius hac ratione constructionem variare, ut post *iubere, imperare, decernere, censere, placere* ac similia verba subiungat in primo membro verbum infinitum, in altero hoc resolvat per *ut* vel *quod*, et contra; Drakenb. qui multa laudavit exempla. Conf. V, 25, n. 4, et XXIX, 34, n. 6. — *In operto*, occulto loco, vel quem adire nefas sit, adyto. Cf. Ernesti Clav. Cic. — *Servarent*, i. e. observarent, caverent.

9. *Vtque ab incendiis caveretur*, mandatum, *uti adiutores triumviris* (propr. *triumvirorum*) *quinqueviri* etc. vide ad IX, 46, n. 9. Iungere licet *praeessent cis Tiberim;* sed etiam *quinqueviri cis Tiberim:* nam *quinqueviri cis et uls* (ultra) *Tiberim* (unde Crev. h. l. coni. *quinqueviri uls et cis Tiberim*), magistratus minores incertae originis, memorantur Pompon. lib. II, §. 31, D. de Orig. Iuris. Pomponius de iis loquitur, tanquam de magistratibus ordinariis; nec ex Livio apparet, tum subito creatos fuisse. Cf. intpp. et Duk. ad h. l. *Regionis*, partis Vrbis, non habito respectu ad IV regiones, in quas Vrbs eo tempore divisa fuisse videtur, nisi unicuique harum regionum curandae duo ex quinqueviris ac triumviris praefecti sunt: et *adiutores triumviris*, ut *amicus populo rom.*, *collega consulibus*, *dux cohortibus* et alia, quae ad XXXIX, 47, n. 11 laudavi; Drak. Sed in his casus

XV. Ad haec officia dimissis magistratibus, consules in Rostra escenderunt [1]; et, concione advocata, quum solenne carmen [2] precationis, quod praefari, prius quam populum alloquantur, magistratus solent, peregisset consul, ita coepit: « Nulli unquam concioni, Quirites, tam non solum apta [3], sed etiam necessaria, haec solennis deorum comprecatio fuit, quae vos admoneret, hos esse deos, quos colere, venerari, precarique, maiores vestri instituissent; non illos, qui pravis et externis religionibus captas mentes, velut furialibus stimulis, ad omne scelus et ad omnem libidinem agerent. Equidem, nec quid taceam, nec quatenus proloquar, invenio. Si aliquid ignorabitis, ne locum negligentiae dem; si omnia nudavero, ne nimium terroris offundam vobis, vereor. Quidquid dixero, minus, quam pro atrocitate et magnitudine rei, dictum scitote esse. Vt ad cavendum satis sit, dabitur opera a nobis. Bacchanalia tota iam pridem Italia, et nunc per Vrbem etiam multis locis esse, non fama modo accepisse vos, sed crepitibus etiam ululatibusque nocturnis, qui personant tota urbe, certum habeo; ceterum, quae ea res sit, ignorare: alios

tertius a verbo fere adiuncto pendet. *Dati* ante *uti* inseruit Sigon. at Gron. pro *uti* coni. *dati*, et ex praec. repetit *ut*. Malim: *adiuncti his triumviris quinqueviri, qui cis Tiberim* etc.

Cap. XV. 1. *In Rostra escenderunt*; vide ad II, 7, n. 7.

2. *Solenne carmen* (vide ad I, 24, n. 9) *precationis, quod praefari* (ad V, 41, XLV, 5, al.), *prius quam populum alloquantur, magistratus solent* in comitiis, scil. *ut res bene ac feliciter eveniat reip.* etc. conf. XXI, 17; XXXI, 5, 7, 8; XXXVI, 1; XXXVII, 47; XL, 46; XLII, 28; Cic. Mur. 1; Plin. Pan. 72. — *Peregisset* (vide ad I, 18, n. 10) *consul*, A. Postumius Albinus, a quo res tota investigata erat et ad senatum delata. Conf. cap. 11–14.

3. *Tam non solum apta*, scil. quam huic. Illud *tam*, quod a solo MS. Mogunt. abest, delevit Drak. Sed vel *tam* vel *magis* requiritur h. l., et utrumque quidem omittitur, at non nisi sequente *quam*; vide ad I, 25, n. 11; et II, 56, n. 8.

» deorum aliquem cultum, alios concessum ludum » et lasciviam esse credere, et, qualecumque sit, ad » paucos pertinere. Quod ad multitudinem eorum » attinet, si dixero, multa millia hominum esse, il- » lico necesse est exterreamini, nisi adiunxero, qui » qualesque sint. Primum igitur mulierum magna » pars est, et is fons mali huiusce fuit: deinde si- » millimi feminis mares, stuprati et constupratores, » fanatici vigiles [4]; vino, strepitibus clamoribusque » nocturnis attoniti. Nullas adhuc vires coniuratio, » ceterum incrementum ingens virium habet, quod » in dies plures fiunt. Maiores vestri ne vos quidem, » nisi quum aut, vexillo in arce posito, comitiorum » causa exercitus eductus esset, aut plebi concilium » tribuni edixissent, aut aliquis ex magistratibus ad » concionem vocasset, forte temere coire voluerunt [5]; » et, ubicumque multitudo esset, ibi et legitimum » rectorem multitudinis censebant debere esse. Qua- » les primum nocturnos coetus, deinde promiscuos » mulierum ac virorum, esse creditis? Si, quibus » aetatibus initientur mares, sciatis, non misereat » vos eorum solum, sed etiam pudeat. Hoc sacra- » mento initiatos iuvenes milites faciendos censetis, » Quirites? iis ex obsceno [6] sacrario eductis arma » committenda? hi, cooperti stupris suis alienisque,

4. *Fanatici vigiles*, forte *vigiliis*, *vino* etc. Crev.

5. *Maiores vestri ne vos quidem* ... *forte temere* (vide ad II, 31, n. 3) *coire voluerunt:* male multi MSS. et edd. antt. *noluerunt*. Rectius sane *voluerunt* ob *ne quidem:* sed tum verba *censebant debere* paene glossema sapiunt; Bauer. — *Nisi quum aut, vexillo in arce posito, comitiorum causa exercitus eductus esset* ex Vrbe, *aut plebi* (tert. eas., aut sec. vid. II, 33, n. 2) *concilium tribuni edixissent, aut aliquis ex magistratibus* eam seu vos *ad concionem vocasset;* vide ad I, 36, n. 7.

6. *Iis ex obsceno* etc. forte *his ex obsceno;* Bauer.

» pro pudicitia coniugum ac liberorum vestrorum » ferro[7] decernent?

XVI. « Minus tamen esset, si flagitiis tantum effeminati forent (ipsorum id magna ex parte dedecus » erat), a facinoribus manus, mentem a fraudibus » abstinuissent. Nunquam tantum malum in republi- » ca fuit, nec ad plures, nec ad plura pertinens. » Quidquid his annis libidine, quidquid scelere pec- » catum est, ex illo uno sacrario scitote ortum esse. » Necdum omnia, in quae coniuraverunt, edita fa- » cinora habent [1]. Adhuc privatis noxiis, quia non- » dum ad rempublicam opprimendam satis virium » est, coniuratio sese impia tenet. Crescit et serpit » quotidie malum: iam maius est, quam ut capere » id privata fortuna possit [2]: ad summam republi- » cam spectat. Nisi praecavetis, Quirites, iam huic » diurnae, legitime ab consule vocatae, par nocturna » concio[3] esse poterit. Nunc illi vos, singuli univer- » sos concionantes [4], timent: iam, ubi vos dilapsi » domos et in rura vestra eritis, illi coierint, con- » sultabunt de sua salute simul ac vestra pernicie; » tum singulis vobis universi timendi erunt. Optare » igitur unusquisque vestrum debet, ut bona mens » suis omnibus fuerit [5]. Si quem libido, si furor in

7. *Ferro decernent;* vide ad XXI, 41, n. 2.

CAP. XVI. 1. *Edita facinora habent,* ediderunt: habent, culpam sustinent; Bauer. — *Privatis noxiis .... sese tenere;* conf. n. 2. *Noxis* coni. Bauer. vide ad X, 19, n. 2. — *Crescit et serpit,* vel alitur, augetur (cf. Cic. Verr. III, 76), vel increbrescit, vulgatur, ut XXVIII, 15; et XL, 19. Cf. Ern. Clav. Cic.

2. *Quam ut capere id privata fortuna possit,* intra privatos eorumque fortunam subsistere, hunc modum tenere et servare, id. qd. *privatis noxiis sese tenere.* — *Ad summam rempublicam spectat;* vid. ad III, 5, n. 6.

3. *Nocturna concio* initiatorum *par* multitudine.

4. *Universos concionantes,* in concione stantes. — *Illi coierint;* suspicatur Doër. *illi, si coierint.* LEM.

5. *Ut bona mens suis omnibus fuerit,* ne sui insanivérint, illiusve fu-

» illum gurgitem abripuit, illorum eum, cum quibus » in omne flagitium et facinus coniuravit, non suum » iudicet esse. Ne quis etiam errore labatur, vestrum » quoque non sum securus. Nihil enim in speciem » fallacius est, quam prava religio. Vbi deorum nu- » men praetenditur sceleribus, subit animum timor, » ne fraudibus humanis vindicandis divini iuris ali- » quid immixtum violemus. Hac vos religione innu- » merabilia decreta pontificum, senatusconsulta, » haruspicum denique responsa liberant [6]. Quoties » hoc patrum avorumque aetate negotium est ma- » gistratibus datum, ut sacra externa [7] fieri vetarent, » sacrificulos vatesque foro, circo, urbe prohiberent, » vaticinos libros conquirerent comburerentque, » omnem disciplinam sacrificandi, praeterquam more » romano, abolerent? Iudicabant enim prudentissimi » viri omnis divini humanique iuris, nihil aeque dis- » solvendae religionis esse, quam ubi non patrio, » sed externo ritu sacrificaretur. Haec vobis praedi- » cenda ratus sum, ne qua superstitio agitaret ani- » mos vestros, quum demolientes nos Bacchanalia » discutientesque nefarios coetus cerneretis. Omnia, » diis propitiis volentibusque, ea faciemus [8]; qui, » quia suum numen sceleribus libidinibusque con-

roris fuerint participes. Conf. Gron. ad Sen. Controv. IV, 25, et Duk. ad Flor. II, 6, §. 20. — *Vestrum non sum securus*, a vobis, ut IX, 22.

6. *Hac vos religione ..... liberant*; vide ad II, 5, n. 4; V, 23, n. 8.

7. *Vt sacra externa ..... abolerent*; conf. XXV, 1, n. 7 et 12; ad I, 23, n. 1; et IV, 30, n. 5; ad Tacit. Ann. VI, 12; Intpp. Suet. Aug. 31, 40; et Horat. Sat. I, 6, 113. — *Omnem disciplinam*, modum, formam, *sacrificandi*, omnes sacrorum ritus. — *Nihil aeque dissolv. relig. esse* etc. nihil magis ad dissolvendam religionem valere; sed vid. III, 24, n. 1; et IV, 30, n. 5. — *Bacchanalia*, intellige loca vel templa, ubi huc usque Bacchanalia celebraverant fanatici. Lem.

8. *Diis propitiis volentibusque* (vide ad I, 16, n. 4) *omnia ea faciemus*, quae scil. patrum avorumque aetate magistratus fecerunt. Ita non redundat *ea*, quod putabat Bauer.

» taminari indigne ferebant, ex occultis ea tenebris » in lucem extraxerunt, nec patefieri, ut impunita » essent, sed ut vindicarentur et opprimerentur, » voluerunt. Senatus quaestionem extra ordinem de » ea re mihi collegaeque meo mandavit: nos, quae » ipsis nobis agenda sunt, impigre exsequemur. Vi- » giliarum nocturnarum curam per Vrbem minori- » bus magistratibus mandavimus. Vos quoque, ae- » quum est, quae vestra munia sunt, quo quisque » loco positus erit, quod imperabitur, impigre prae- » stare, et dare operam, ne quid fraude noxiorum » periculi aut tumultus oriatur ».

XVII. Recitari deinde senatusconsulta[1] iusserunt, indicique praemium proposuerunt, si quis quem ad se deduxisset, nomenve absentis detulisset. *Qui nominatus profugisset, diem certam se finituros, ad quam nisi citatus respondisset, absens damnaretur. Si quis eorum, qui tum extra terram[2] Italiam essent, nominaretur, ei laxiorem diem daturos*[3], *si venire ad causam dicendam vellet.* Edixerunt deinde, *ne quis quid fugae causa vendidisse, neve emisse vellet: ne quis reciperet*[4], *celaret, ope ulla iuvaret fugientes.* Concione dimissa, terror magnus urbe tota fuit; nec moenibus se tantum urbis aut finibus romanis continuit, sed passim per totam Italiam, literis hospitum de senatusconsulto, et concione, et edicto consulum acceptis, trepidari coeptum est. Multi ea nocte, quae diem insequuta est, quo in concione res palam facta est, custodiis circa portas positis, fugientes a triumviris compre-

Cap. XVII. 1. *Senatusconsulta*, forte s. consultum, ut mox *literis hospitum de SCto.* — *Indici praemium proposuerunt*; vide ad XXI, 45, n. 4.

2. *Qui tum extra terram* etc. vide ad I, 25, n. 1. *Tum* pro *nunc*, *iam*, ex persona loquentis: Livius ex sua posuit; Bauer.

3. *Laxiorem diem daturos*; vide ad II, 34, n. 13.

4. *Ne quis reciperet*, forte *neu* vel *neve*; Bauer.

hensi et reducti sunt: multorum nomina delata: quidam ex iis viri feminaeque mortem sibi consciverunt. Coniurasse supra septem millia virorum ac mulierum dicebantur. Capita autem coniurationis constabat esse, M. et C. Atinios[5] de plebe romana, et Faliscum L. Opiternium, et Minium Cerrinium Campanum: ab his omnia facinora et flagitia orta: eos maximos sacerdotes conditoresque eius sacri esse. Data opera est, ut primo quoque tempore comprehenderentur. Adducti ad consules, fassique de se, nullam moram indicio fecerunt.

XVIII. Ceterum tanta fuga ex Vrbe facta erat, ut, quia multis actiones et res[1] peribant, cogerentur praetores T. Maenius et M. Licinius per senatum res in diem trigesimum differre, donec quaestiones a consulibus perficerentur. Eadem solitudo, quia Romae non respondebant, nec inveniebantur, quorum nomina delata erant, coëgit consules circa fora proficisci, ibique quaerere et iudicia exercere. Qui tantum initiati erant, et ex carmine sacro[2], praeeunte verba sacerdote, precationes fecerant, in quibus nefanda coniuratio in omne facinus ac libidinem continebatur, nec earum rerum ullam, in quas iureiurando obligati erant, in se aut alios admiserant, eos in vinculis relinquebant: qui stupris aut caedibus[3]

5. *M. et C. Atinios* ex emend. Sigon. *M. et L. Catinios* cod. Mogunt. unde *M. et L. et C. Atinios* coni. Drak. *de plebe rom.* homines, vel plebeios, vel tenues et infimos civium; Duk. — *Minium*; vid. cap. 13, n. 5.

Cap. XVIII. 1. *Quia multis actiones forenses et res*, lites, caussae (nisi malis cum Bauero pecuniae creditae, iura, obligationes, e quibus agerent), *peribant*, multi perdebant eas, ius amittebant. — *Nomina delata*; vide ad IX, 26, n. 5. — *Circa*, per, ad, *fora* circumiecta *proficisci*; vide ad I, 4, n. 11; et XXV, 5, n. 3.

2. *Ex carmine sacro* etc. vide ad I, 24, n. 9.

3. *Stupris violati*, quae vel ipsi passi erant, vel aliis intulerant; at *caedibus violati*, qui alterum interfecerant; Drak. — *Falsis testimoniis*, *signis adulterinis*; conf. supra cap. 8,

violati erant, qui falsis testimoniis, signis adulterinis, subiectione testamentorum, fraudibus aliis contaminati, eos capitali poena afficiebant. Plures necati, quam in vincula coniecti sunt; magna vis in utraque causa virorum mulierumque fuit. Mulieres damnatas cognatis, aut in quorum manu essent, tradebant, ut ipsi in privato animadverterent in eas [4]. Si nemo erat idoneus supplicii exactor, in publico animadvertebatur. Datum deinde consulibus negotium est, ut omnia Bacchanalia Romae primum, deinde per totam Italiam, diruerent; extra quam si qua ibi vetusta ara aut signum consecratum esset. In reliquum deinde senatusconsulto cautum est [5], *Ne qua Bacchanalia Romae, neve in Italia essent. Si quis tale sacrum solenne et necessarium duceret, nec sine religione et piaculo se id omittere posse, apud praetorem urbanum profiteretur, praetor senatum consuleret. Si ei permissum esset, quum in senatu centum non minus essent, ita id sacrum faceret, dum ne plus quinque sacrificio interessent, neu qua pecunia communis, neu quis magister sacrorum, aut sacerdos esset.*

n. 5; et XL, 23, fin. Lem. — *Subiectione testamentorum*, ut *subiicere*, *supponere* et *subdere testamenta*; vid. Tacit. Ann. I, 6, 8. — *In utraque causa*, conditione, crimine, ut vel fecissent, vel facturos se obligassent; Bauer.

4. *Mulieres damnatas cognatis, aut in quorum manu essent* (vide ad V, 20, n. 1), *tradebant, ut ipsi in privato animadverterent in eas.* Vide ad Tac. Ann. II, 50, n. 5. *In privato*, ut contra mox *in publico*; vide ad II, 24, n. 6. — *Extra quam si aliqua ibi* etc. vide ad XXII, 3, n. 8.

5. *SCto cautum est* de Bacchanalibus, inciso in tabula aenea, quae etiam nunc in biblioth. Caesarea Vindobonensi servatur, et ex qua patet, a Livio omnia sua inde ducta esse, nonnulla etiam iisdem verbis. Hinc ad calcem Livii monimentum hoc dedimus exemplo Hearnii et Drakenb. Idem edidere Fabrett. Inscr. p. 427; Scipio Maffaeus, Hist. Art. diplom. pag. 125; Bynkersh. in Opusc. pag. 259, et Matth. Aegyptios Neap. 1729. — *Si ei permissum esset*, sc. qui tale sacrum solemne et necessarium duceret etc. Drak. — *Quum in senatu centum non minus essent*, forte *dum* et *ne minus*, quae in hoc SCto aliquoties

XIX. Aliud deinde huic coniunctum, referente Q. Marcio consule, senatusconsultum factum est, *Vt de iis, quos pro indicibus consules habuissent* [1], *integra res ad senatum referretur, quum Sp. Postumius, quaestionibus perfectis, Romam redisset.* Minium Cerrinium Campanum Ardeam in vincula mittendum censuerunt, magistratibusque Ardeatium[2] praedicendum, ut intentiore eum custodia asservarent, non solum ne effugeret, sed ne mortis consciscendae locum haberet. Sp. Postumius aliquanto post Romam venit. Eo referente, de P. Aebutii et Hispalae Feceniae praemio, quod eorum opera indicata Bacchanalia essent, senatusconsultum factum est, *Vt singulis his centena millia aeris*[3] *quaestores urbani ex aerario darent; utique consul cum tribunis plebis ageret, ut ad plebem primo quoque tempore ferrent, ut P. Aebutio emerita stipendia essent* [4], *ne invitus militaret, neve censor ei equum publicum assignaret. Vtique Feceniae Hispalae datio, deminutio, gentis enuptio, tutoris optio item esset, quasi ei vir testamento dedisset. Vtique ei ingenuo nubere liceret* [5]*; neu quid ei, qui eam duxisset, ob id*

leguntur verba; Drak. Conf. ad II, 23, n. 9. — *Magister sacrorum*, forte ut *magister Saliorum* et *fratrum Arvalium* in lapidibus memorati. Conf. Drak.

Cap. XIX. 1. *Quos pro indicibus consules habuissent*, indices vere habuissent, indicibus usi essent; Bauer.

2. *Magistratibus A. praedicendum*; vide ad II, 10, n. 4.

3. *Centena millia aeris* gravis; quam vocem excidisse putabat Perizon. de Aere gravi, §. 24.

4. *Vt P. Aebutio emerita stipendia essent*, ut, praemii loco, vacationem militiae haberet, velut emeruisset stipendia (conf. ad III, 57, n. 5; et IV, 26, n. 7.); *neve censor ei equum publicum assignaret*, quia honori ille quidem, sed tamen et oneri erat; Ern. Cf. Casaub. ad Suet. Aug. 38; Gron. de Pec. Vet. III, 2; Lips. Mil. rom. I, 5, et Graev. Proleg. t. I Thes. Ant. Rom.

5. *Vtique Feceniae Hispalae datio, deminutio, gentis enuptio, tutoris optio item esset, quasi ei vir testamento dedisset. Vtique ei ingenuo nubere liceret*; haec iam recte exposuisse Turneb. Adv. XXX, 25, perperam vero Guther. de Iure Pont. II, 7, copiose docuit Gron. ad h. l. qui praeter alia

fraudi ignominiaeve esset. Vtique consules praetoresque, qui nunc essent, quive postea futuri essent, curarent, ne quid ei mulieri iniuriae fieret, utique tuto esset: id senatum velle, et aequum censere, ut ita fieret. Ea omnia

haec notavit: « *Dare* in genere ICtis est, per traditionem dominium transferre; vid. lib. LXXV, §. ult. D. de V. O. Itaque *datio* est libere facultas, bonorum sive peculii dominum faciendi alium traditione, nemine vi iuris aut potestatis aut patronatus intercedente. *Deminutio* illustrandae et dilatandae voc. *dationis* causa additur: nam tradendo alteri minuimus nostra. *Gentis enuptio* (ius enubendi e gente sua in aliam, et quidem h. l. honestiorem) concessa hoc significat, ut aliis quam libertis sui patroni aut libertis gentis illius, cuius erat liberta, ei nubere liceret (conf. ad IV, 4, n. 4). Hinc mox additur: *utique ei ingenuo nubere liceret*; quod, scilic. illis verbis non erat satis expressum. Mirum vero non est, moribus introductum fuisse, ut ex auctoritate patroni eiusdem gentis liberti ducerent uxores, libertae nuberent, aeque ab eodem patrono illi manumissas, hae manumissis; unde Tacit. Ann. VI, 18, dicitur *Theophanes proavus* omnium eiusdem gentis, quia ex ea personae iunctae connubiis. Huic interpretationi non obstat, quod *tutoris optio* eidem Hispalae datur. Nam nunquam fuit propositum senatui, Hispalam eximere numero mulierum, aut talia ei iura dare, qualia viris tantum civibus, neque omnibus, nedum sequiori sexui, conveniebant. Cato, supra ad XXXIV, 2, *Maiores*, ait, *nullam, ne privatam quidem, rem agere feminas sine auctore voluerunt; in manu esse parentum, fratrum, virorum.* Idcirco illis, quae in manu parentum aut virorum non essent, *tutoris* auctoritas necessaria erat in his rebus, *si se obligarent, si civile negotium gererent*, Vlpian. t. XI Inst. Non igitur propterea negandum est, dationem, deminutionem suorum bonorum datam esse mulieri, quia tutor ad dandum, deminuendumve adhibendus est. Neque enim intelligitur ei facultas alia permissa, quam quae legibus romanis ingenuae feminae, quae nullius in manu erat, competebat. Itaque totum hoc opponitur libertinae conditioni, quibus superstite patrono id concessum omnibus non erat, minus autem mulieri. Nam et post edictum praetoris, quo ius patronorum in libertos temperamentum accepit, patrono remansit actio operarum et alimentorum et societatis bonorum nomine, si id in poenam ingrati animi pepigisset patronus (satis autem credibile est, quemque, ut maxime potuit, in futurum sibi cavisse): et morientium sine liberis ab intestato patronus heres erat, contraque testamentum, quo liberi heredes instituti non essent, bonorum possessionem a praetore accipiebat. Neque obest, quod *mortuo patrono in nullius manu erat* Hispala, et *tutore a tribunis et praetore petito iam testamentum fecerat*; vid. cap. 9 extr. Nam hoc casu abolebatur macula libertinae conditionis: ideoque cautum est hoc SCto, ut, quod ante ius erat acquisitum Hispalae per mortem patroni, quum maneret libertini ordinis, id iam ei competeret iure privilegii, quo ingenuis aequabatur, tanquam mulieri, quae mortuo viro

lata ad plebem, factaque sunt ex senatusconsulto; et de ceterorum indicum impunitate praemiisque consulibus permissum est.

XX. Et iam Q. Marcius, quaestionibus suae regionis perfectis, in Ligures provinciam proficisci parabat; tribus millibus peditum romanorum, centum quinquaginta equitibus, et quinque millibus latini nominis peditum, ducentis equitibus in supplementum acceptis. Eadem provincia, idem numerus peditum equitumque et collegae decretus erat. Exercitus acceperunt, quos priore anno C. Flaminius et M. Aemilius consules habuerunt: duas praeterea legiones novas ex senatusconsulto scribere iussi sunt: et vi-

in nullius potestate esset». Nota Dukeri est: «Gronovium in iis, quae hic de Theophane et matrimoniis clientum, non sine consensu patronorum contrahendis, scribit, aliquid humani passum contendit Fabrett. Inscr. cap. 6, pag. 478. Quod de *tutoris optione* dicit Livius, explicant ICti apud Otton. in Diss. de perpet. fem. tut. §. 16; Schulting. ad Vlpiani tit. 11, §. 18, et Heinecc. ad L. Iul. et Pap. Popp. II, 11. Quod ad ultima verba attinet, si non licuit mulieribus libertinis, *nubere ingenuis*, consequens est, neque ingenuis licuisse ducere uxores libertinas. Vtrum autem hoc moribus, an legibus non licuerit, non satis exploratum est. Sunt viri iuris et antiquitatis rom. peritissimi, qui putent, omnes ordines civium ultro et veluti ex compacto a libertinarum nuptiis abstinuisse. Sed me, ut legibus prohibitas fuisse credam, quum alia, tum haec duo praecipue movent. Primum certum est, civibus rom. non licuisse uxores habere peregrinas, nisi cum quibus lege connubium erat, et, si quis aliam duxisset, eas iustas nuptias non fuisse. Iam si civibus lege interdicebatur quarumcumque aliarum, etiam ingenuarum ac domi nobilium, peregrinarum nuptiis, quod sanguinem civilem cum peregrino misceri non volebant Romani, utique probabile est, eos non minore cura populum romanum incorruptum ab omni colluvione servilis sanguinis servare voluisse, et lege cavisse, ne ingenuis libertinas uxores ducere liceret. Deinde Dio Cass. lib. LIV et LVI, pag. 531, et 577, 578, his nuptiis ante Augustum poenam positam fuisse et, quae ea fuerit, non obscure significat, dicens, Augustum omnibus ingenuis, qui vellent, exceptis senatoribus, *permisisse* libertinas uxores ducere, et liberos eorum legitimos esse iussisse». Conf. et animadversiones Matt. Aegyptii ad SCtum de Bacchanalibus, pag. 136; Burmanni ad Velleium Paterculum, II, 18, n. 3; aliorumque, quas congessit Drakenb. in editione Liv. t. VII, pag. 218 sq.

ginti millia peditum sociis et nomini latino imperarunt et equites mille trecentos, et tria millia peditum romanorum, ducentos equites [1]. Totum hunc exercitum, praeter legiones, in supplementum hispaniensis exercitus duci placebat. Itaque consules, dum ipsi quaestionibus impediebantur, T. Maenium delectui habendo praefecerunt. Perfectis quaestionibus, prior Q. Marcius [2] in Ligures Apuanos est profectus. Dum penitus in abditos saltus, quae latebrae receptaculaque semper illis fuerant, persequitur, in praeoccupatis angustiis, loco iniquo est circumventus. Quatuor millia militum amissa; et legionis secundae signa tria, undecim vexilla socium [3] latini nominis in potestatem hostium venerunt, et arma multa, quae, quia impedimento fugientibus per silvestres semitas erant, passim iactabantur. Prius sequendi Ligures finem, quam fugae Romani, fecerunt [4]. Consul, ubi primum ex hostium agro evasit, ne quantum deminutae copiae forent, appareret, in locis pacatis exercitum dimisit [5], non tamen obliterare famam rei male gestae potuit: nam saltus, unde eum Ligures fugaverant, Marcius est appellatus.

XXI. Sub hunc nuntium [1] ex Ligustinis vulgatum literae, ex Hispania mixtam gaudio tristitiam afferen-

Cap. XX. 1. *Et tria millia peditum rom., CC equites:* haec verba non pendent ab *imperarunt*, sed a *scribere iussi sunt*, a quibus forte librarii ea seiunxere. — *Praeter legiones*, scil. duas illas ex SCto scriptas, quas urbanas fuisse puto; Duk.

2. *Prior Q. Marcius* etc. nescio cur Livius dicat *prior*, quum Postumium deinde in provinciam venisse non memoret, et cap. 23, quaestionibus per Italiam habendis retentum in provinciam non potuisse proficisci significet; Duk. Vocem *prior* omittunt Lov. 5, et edd. vett. ante Gelen.

3. *Legionis signa... vexilla socium*; vide ad VIII, 8, n. 2.

4. *Prius sequendi finem ... fecerunt*; vide ad XXVII, 14, n. 5.

5. *In locis pacatis exercitum dimisit*, passim per ea, vel in ea, postquam in illa venit: nisi ex Lov. 1 leg. *divisit*, scil. postquam ex hostium agro in ea venit; Duk.

Cap. XXI. 1. *Sub hunc nuntium*; vide ad II, 55, n. 1.

tes, recitatae sunt. C. Atinius, qui biennio ante praetor in eam provinciam profectus erat, cum Lusitanis in agro Astensi [2] signis collatis pugnavit. Ad sex millia hostium sunt caesa: ceteri fusi, fugati castrisque exuti. Ad oppidum deinde Astam oppugnandum legiones ducit: id quoque haud multo maiore certamine cepit, quam castra; sed, dum incautius subit muros, ictus ex vulnere post dies paucos moritur. Literis de morte propraetoris recitatis, senatus censuit mittendum, qui ad Lunae portum C. Calpurnium praetorem consequeretur, nuntiaretque, senatum aequum censere, ne sine imperio provincia esset, maturare eum proficisci. Quarto die, qui missus erat, Lunam venit. Paucis ante diebus Calpurnius profectus erat. Et in citeriore Hispania L. Manlius Acidinus, qui eodem tempore, quo C. Atinius, in provinciam ierat, cum Celtiberis acie conflixit [3]. Incerta victoria discessum est, nisi quod Celtiberi castra inde nocte proxima moverunt; Romanis et suos sepeliendi, et spolia legendi ex hostibus potestas facta est. Paucos post dies, maiore coacto exercitu, Celtiberi ad Calagurrim oppidum ultro lacessiverunt proelio Romanos. Nihil traditur, quae causa numero aucto infirmiores eos fecerit: superati proelio sunt: ad duodecim millia hominum caesa, plus duo capta; et castris Romanus

2. *In agro Astensi.....ad Astam opp.* Hisp. Baet., ad ostium Baetis sup. Gades, hod. forsan *Xerez della Frontera* ad *Guadalete* fl.; vid. Mel. III, 1, Ptol. II, 4; Plin. III, 1 seu 3. *In agro Oscensi* cod. Mogunt. Oscam Hisp. Baeticae haud longe ab Asta remotam fuisse, ex Ptol. II, 4 constat; Drak. Conf. ad XXXIV, 10, n 2.

3. *Cum Celtiberis acie conflixit:* hic locus ostendit, Celtiberos in citeriore Hispania esse, qui tamen sunt trans Iberum; Glarean. Hispaniae citeriori ulteriorique limites modo ampliores, modo angustiores, pro variante gentis potentia et fortuna, assignantur. — *Calagurrim*, alii *Calagurim*. Illud probabat Duk. ad Flor. III, 22, §. 9; hoc Cellar. Geogr. Ant. II, 1, pag. 72.

potitus: et, nisi successor adventu suo inhibuisset impetum victoris, subacti Celtiberi forent. Novi praetores ambo exercitus in hiberna deduxerunt.

XXII. Per eos dies, quibus haec ex Hispania nuntiata sunt, ludi Tauri [1] per biduum facti religionis causa. Per dies decem apparatos deinde ludos M. Fulvius, quos voverat Aetolico bello, fecit. Multi artifices ex Graecia venerunt honoris eius causa. Athletarum quoque certamen tum primo Romanis spectaculo fuit, et venatio data leonum et pantherarum; et prope huius saeculi copia [2] ac varietate ludicrum celebratum est. Novemdiale deinde sacrum tenuit, quod [3] in Piceno per triduum lapidibus pluerat, ignesque caelestes multifariam orti adussisse complurium levi afflatu vestimenta maxime dicebantur. Addita et unum diem supplicatio est ex decreto pontificum, quod aedes Opis in Capitolio de caelo tacta erat. Hostiis maioribus consules procurarunt [4], Vrbemque lustra-

Cap. XXII. 1. *Ludi Taurii* ed. Ascens. a. 1513, et aliae *ludi Taurilia*, quae lectio doctior et vix e librariorum ingenio profecta; vide ad II, 21, n. 1. Ludos hos quidam ab immolatione taurorum ita dictos putant, ut *taurobolium* et *suovetaurilia*; at Festus eos olim docet in circo Flaminio institutos fuisse et diis inferis consecratos, quod, regnante Tarquinio Superbo, magna in mulieres gravidas incidisset pestilentia ex carne taurorum diu populo vendita et comesa. Conf. et Serv. ad Virgil. Aen. II, 140 (qui ludos appellat *Taureos*), et Varr. Ling. lat. IV, 32. — Crev. recte observat addere Livium *religionis causa*, ut distinguat horum ludorum solemnem statamque religionem a ludis votivis M. Fulvii, de quibus mox dicturus est; qui quidem, etsi religionis quoque nomine, tamen multo magis pompae et oblectationis causa edebantur. Lem. — Ante *apparatos* in multis MSS. et edd. ante Frob. legitur *decem:* unde *per dies decem* inseruere editores recentt. auctore Sigon. Sic paulo ante finem cap. *L. Scipio ludos ... per dies decem fecit.* Conf. et XLII, 20, al. — *Quos voverat Aetolico bello M. Fulvius*; conf. cap. 5. — *Multi artifices*, etc. vide ad V, 1, n. 2.

2. *Huius saec. copia;* vid. I, 5, n. 1.

3. *Novemdiale deinde sacrum tenuit, quod*, etc. vide ad I, 4, n. 9; I, 31, n. 3; II, 3, n. 6. — *Et unum diem*, forte *in unum diem.*

4. *Consules procurarunt* hoc prodigium; vid. I, 20, n. 11. — *Vrbemque lustraverunt*, ita sc. peregerunt sacrificium, ut urbem circumducta fuerit

verunt. Sub idem tempus et ex Vmbria nuntiatum est, semimarem duodecim ferme annos natum [5] inventum. Id prodigium abominantes, arceri romano agro necarique quam primum iusserunt. Eodem anno Galli Transalpini, transgressi in Venetiam sine populatione aut bello, haud procul inde, ubi nunc Aquileia est, locum oppido condendo ceperunt. Legatis romanis, de ea re trans Alpes missis, responsum est, *Neque profectos ex auctoritate gentis eos, nec, quid in Italia facerent, se scire.* L. Scipio ludos eo tempore, quos bello Antiochi vovisse sese dicebat, ex collata ad id pecunia ab regibus [6] civitatibusque per dies decem fecit. Legatum eum post damnationem et bona vendita [7] missum in Asiam, ad dirimenda inter Antiochum et Eumenem reges certamina, Valerius Antias est auctor: tum collatas ei pecunias congregatosque per Asiam artifices; et, quorum ludorum post bellum, in quo votos diceret, mentionem non fecisset, de iis post legationem demum in senatu actum.

XXIII. Quum iam in exitu annus esset, Q. Marcius absens magistratu abiturus erat. Sp. Postumius, quaestionibus cum summa fide [1] curaque perfectis, comi-

mactanda victima. *Lustratio* vel *lustrum*, ut exponit Crev. XLII, 20, n. 2, commune erat nomen omnium sacrificiorum, in quibus hostia circumducebatur. Si circum urbem, dicebatur peculiari nomine *amburbium*; si circum agros *ambarvalia*; si circum exercitum, *lustri* appellationem retinebat. *Amburbium* describitur a Lucano, I, 592 et seqq. *Ambarvalia* a Virgilio, Georg. I, 345 et seqq. vide et Festum in voce *Amburbiales*, et Servium ad Eclogam III, 77. Lem.

5. *Semimarem XII annos natum*, etc. vide ad XXVII, 11, n. 5. — *Id prodigium abominantes*, h. l. excidisse vocem *aruspices*, suspicabatur Drakenb. ex Iulio Obsequente, qui tradit, cap. 56, hunc *aruspicum iussu* necatum. Lem.

6. *Ex collata ad id pecunia ab regibus*, etc. vide ad XL, 44, n. 7.

7. *Post damnationem et bona vendita*; vide ad XXXVIII, 54 sq.

Cap. XXIII. 1. *Quaestionibus cum fide*, etc. vid. c. 18 sq. — *Postero die praetores facti*, etc. Pighius monet, horum omnium provincias praeter morem a Livio omitti, et ex XXXIV, 47, forte leg. *L. Postumius*;

tia habuit. Creati sunt consules Ap. Claudius Pulcher, M. Sempronius Tuditanus. Postero die praetores facti P. Cornelius Cethegus, A. Postumius Albinus, C. Afranius Stellio, C. Atilius Serranus, L. Postumius Tempsanus, M. Claudius Marcellinus. Extremo anni, quia Sp. Postumius consul renuntiaverat, peragrantem se propter quaestiones utrumque litus Italiae desertas colonias, Sipontum supero, Buxentum infero mari, invenisse; triumviri ad colonos eo scribendos ex senatusconsulto ab T. Maenio praetore urbano creati sunt, L. Scribonius Libo, M. Tuccius, Cn. Baebius Tamphilus. Cum Perseo rege et Macedonibus bellum, quod imminebat, non unde plerique opinantur, nec ab ipso Perseo causas cepit. Inchoata initia a Philippo sunt; et is ipse, si diutius vixisset, id bellum gessisset. Vna eum res, quum victo leges imponerentur, maxime angebat; quod, qui Macedonum ab se defecerant in bello, in eos ius saeviendi ademptum ei ab senatu erat; quum, quia rem integram Quintius in conditionibus pacis distulerat, non desperasset impetrari posse. Antiocho rege deinde bello superato ad Thermopylas, divisis partibus, quum per eosdem dies consul Acilius [2]Heracleam, Philippus Lamiam oppugnasset; capta Heraclea, quia iussus abscedere a moenibus Lamiae erat, Romanisque oppidum deditum est, aegre eam rem tulerat. Permulsit iram eius consul, quod, ad Naupactum

Tympanus. Sed Postumius cognomen *Tempsanus* ob causam aliquam a Tempsa Brultiorum opp. (vide XXXIV, 45) habere potuit; Duk. — *M. Claudius Marcellinus* forte cod. Mogunt. et tres alii; recte, si idem est, qui biennio post consul fuit (vid. cap. 35), quod tamen incertum. Eiusdem nominis praetor memoratur XXXVIII, 35, et potuit hic ad distinctionem illius dictus esse *Marcellinus*; Periz.

2. *Per eosdem dies consul Acilius*, etc. vide ad XXXVI, 25 sq. — *Romanis oppidum deditum* anno sequenti; vide ad XXXVII, 4. n. 5.

ipse festinans, quo se ex fuga Aetoli contulerant, Philippo permisit, ut Athamaniae et Amynandro bellum inferret, et urbes, quas Thessalis Aetoli ademerant, regno adiiceret. Haud magno certamine et Amynandrum Athamania expulerat, et urbes aliquot receperat [3]. Demetriadem quoque, urbem validam et ad omnia opportunam, et Magnetum gentem suae ditionis fecit: inde et in Thracia quasdam urbes, novae atque insuetae libertatis vitio, seditionibus principum turbatas, partibus, quae domestico certamine vincerentur, adiungendo sese, cepit.

XXIV. His sedata in praesentia regis ira in Romanos est: nunquam tamen remisit animum a colligendis in pace viribus, quibus, quandoque data fortuna [1] esset, ad bellum uteretur. Vectigalia regni non fructibus tantum agrorum portoriisque maritimis auxit, sed metalla etiam et vetera intermissa recoluit, et nova multis locis instituit. Vt vero antiquam multitudinem hominum, quae belli cladibus amissa erat, restitueret, non sobolem tantum stirpis parabat, cogendis omnibus procreare atque educare liberos, sed Thracum etiam magnam multitudinem in Macedoniam traduxerat, quietusque aliquandiu a bellis omni cura in augendas regni opes intentus fuerat. Rediere deinde causae, quae de integro iram moverent in Romanos. Thessalorum et Perrhaeborum [2] querelae de urbibus suis ab

3. *Et urbes aliquot receperat*; vide ad III, 29, n. 1.

Cap. XXIV. 1. *Quandoque data fortuna* ex emend. Gron. *quando* edd. vett. *quandocumque* Curio et al. Vide ad I, 24, n. 4. — *Portoriis maritimis*, exactis in portubus: nam portorium etiam in pontibus et itinere solvebatur (vid. Burm. de Vectig. c. 5, p. 53); et *metalla* loca, unde metalla effodiuntur (vide ad XLII, 12, n. 8); Drak. — *Cogendis omnibus procreare et educare liberos*, forte prohibendo illos exponi; Duk. collato Dionys. Hal. I, 15.

2. *Thessalorum et Perrhaeborum*, etc. conf. Polyb. XXIII, 4.

eo possessis, et legatorum Eumenis regis de Thraciis oppidis per vim occupatis, traductaque in Macedoniam multitudine, ita auditae erant, ut eas non negligi satis appareret. Maxime moverat senatum, quod iam Aeni et Maroneae affectari possessionem audierant; minus Thessalos curabant. Athamanes quoque venerunt legati, non partis amissae, non finium iacturam querentes, sed totam Athamaniam sub ius iudiciumque regis venisse [3]. Et Maronitarum exsules (erant pulsi, quia libertatis causam defendissent ab regio praesidio), ii non Maroneam modo, sed etiam Aenum in potestate nuntiabant Philippi esse. Venerant et a Philippo legati ad purganda ea; qui nihil, nisi permissu romanorum imperatorum, factum affirmabant. *Civitates Thessalorum et Perrhaeborum et Magnetum et cum Amynandro Athamanum gentem in eadem causa, qua Aetolos, fuisse. Antiocho rege pulso, occupatum oppugnandis aetolicis urbibus consulem ad recipiendas eas civitates* [4] *Philippum misisse: armis subactos parere.* Senatus, ne quid absente rege statueret, legatos ad eas controversias disceptandas [5] misit, Q. Caecilium Metellum, M. Baebium Tamphilum, Ti. Sempronium [6]. Quorum sub adventum ad Thessalica Tempe omnibus iis civitatibus, quibus cum rege disceptatio erat, concilium indictum est.

3. *Totam Athamaniam sub ius iudiciumque* (vid. XXXVI, 39, n. 3) *regis venisse*; vide ad XXXVI, 14. At postea Amynander Athamaniam recepit (vide ad XXXVIII, 1, 2, 3, 9, 10); nec deinde Philippum eam recepisse apparet: quae difficultas augetur eo, quod Athamanes extr. cap. seq. non duo tantum castella, sed et *libertatem repetunt*; Drak. Idem mox coni. *et Maronitarum exsules, qui erant pulsi .... praesidio. Ii*, etc. (ita Lov. 4 et Mead. 2) et *exsules venerant pulsi, quia libertatis causam*, libertatem, *defendissent ab regio praesidio*, adversus illud.

4. *Ad recipiendas eas civitates*; vid. III, 29, n. 1.

5. *Ad controversias disceptandas*; vide ad I, 50, n. 5.

6. *Ti. Sempronium*, Τιβ. Κλαύδιον

XXV. Ibi quum romani legati disceptatorum [1] loco, Thessali Perrhaebique et Athamanes haud dubii accusatores, Philippus ad audienda crimina tanquam reus, consedissent; pro ingenio quisque eorum, qui princeps legatorum erant, et gratia cum Philippo aut odio, acerbius leviusve egerunt. In controversiam autem veniebant Philippopolis [2], Tricca, Phaloria, et Eurymenae et cetera circa eas oppida; utrum Thessalorum iuris, quum vi ademptae possessaeque ab Aetolis forent (nam Philippum Aetolis ademisse eas constabat), an aetolica antiquitus ea oppida fuissent. *Ita enim Acilium regi concessisse, si Aetolorum fuissent, et si voluntate, non si vi atque armis coacti, cum Aetolis essent.* Eiusdem formulae disceptatio de Perrhaeborum Magnetumque oppidis fuit. Omnium enim iura possidendo per occasiones Aetoli miscuerant. Ad haec, quae disceptationis erant, querelae Thessalorum adiectae, « quod ea oppida, si iam redderentur sibi, » spoliata ac deserta redditurus esset. Nam, praeter » belli casibus amissos, quingentos principes iuven- » tutis in Macedoniam abduxisse, et opera eorum in

codd. Polyb. unde *Ap. Claudium* suspicari possis. Sed conf. inf. cap. 33. Quisnam vero hic Sempronius fuerit, non constat.

Cap. XXV. 1. *Disceptatorum loco*; vide ad I, 50, n. 5. — *Et gratia cum Philippo aut odio*, etc. Hunc locum laudat Ludov. Walch. Emend. Liv. pag. 188, quasi pertinentem ad genus ἀνακολούθων (h. e. orationum in quibus subito mutatur aut relinquitur inchoata constructio). « Sane, ait, scribi debebat, vel: *aut gratia cum Philippo aut odio*, ut in notis versibus: « Ambitio namque dissidens mortalium Aut gratiae subscribit, aut odio suo »; vel deleto *et*: *gratia cum Phil. aut odio*. Ita V, 8, *ut quosque studium privatum aut gratia occupaverat*. Et poterant librarios fallere loca huic similia specie, re plane dissimilia; vid. cap. XXIII, 3; *alii nunc probra, nunc humilitatem sordidamque inopiam, et pudendae artis aut quaestus genus obiicerent* ». De oratione quae vocatur ἀνακόλουθος vid. al. exemplum ad XXXVIII, 21, n. 1. Lem.

2. *Philippopolis*; vide ad XXVIII, 7, n. 9. — *Eurymenae*; vid. Scylax Caryand. pag. 60; intpp. Plin. IV, 9, et Steph.

» servilibus abuti ministeriis; et quae reddiderit coactus Thessalis, inutilia ut redderet, curasse. Thebas » Phthias unum maritimum emporium fuisse, quondam Thessalis quaestuosum et frugiferum. Ibi navibus onerariis comparatis, regem, quae praeter Thebas Demetriadem cursum dirigerent, negotiationem » maritimam omnem eo avertisse. Iam ne a legatis » quidem, qui iure gentium sancti sint, violandis abstinere: insidias positas euntibus ad T. Quintium. » Itaque ergo in tantum metum omnes Thessalos » coniectos, ut non in civitatibus suis, non in communibus gentis conciliis, quisquam hiscere audeat: » procul enim abesse libertatis auctores Romanos: » lateri adhaerere gravem dominum [3], prohibentem » uti beneficiis populi romani. Quid autem, si vox » libera non sit, liberum esse? Nunc se fiducia et » praesidio legatorum ingemiscere magis, quam loqui. » Nisi provideant aliquid [4] Romani, quo et Graecis » Macedoniam accolentibus metus, et audacia Philippi minuatur, nequidquam et illum victum, et » se liberatos esse. Vt equum tenacem, non parentem, frenis asperioribus castigandum esse. » Haec acerbe postremi; quum priores leniter permulsissent iram eius, petentes, « ut ignosceret pro libertate » loquentibus; et ut, deposita domini acerbitate, » assuesceret, socium atque amicum sese praestare, » et imitaretur populum romanum, qui caritate, » quam metu, adiungere sibi socios mallet ». Thessalis auditis, Perrhaebi Gonnocondylum [5], quod Phi-

3. *Lateri adhaerere dominum;* vide ad XXIV, 3, n. 7.

4. *Nisi provideant aliquid;* vide ad VI, 6, n. 4. — *Vt equum tenacem;* conf. Ovid. Am. III, 4, v. 13, ibique Burm. *Sternacem* coni. Douiat. et Crever. Conf. ad Sil. I, 261. — *Non parentem* Philippum decretis Romanorum: alioqui verba videri possent interpret. voc. *tenacem;* Duk.

5. *Gonnocondylum:* vox composita

lippus Olympiadem appellaverat, Perrhaebiae fuisse, et, ut sibi restitueretur, agebant. Et de Malloea et Ericinio eadem postulatio erat. Athamanes libertatem repetebant, et castella Athenaeum et Poetneum.

XXVI. Philippus, ut accusatoris potius, quam rei, speciem haberet, et ipse a querelis orsus, « Menelaidem in Dolopia, quae regni sui fuisset, Thessalos » vi atque armis expugnasse, *questus est*: item Petram » in Pieria ab iisdem Thessalis Perrhaebisque captam. » Xynias [1] quidem, haud dubie aetolicum oppidum, » sibi eos contribuisse; et Paracheloida, quae sub » Athamania esset, nullo iure Thessalorum formulae » factam. Nam quae sibi crimina obiiciantur de in» sidiis legatorum et maritimis portubus frequentatis » aut desertis, alterum deridiculum esse, se reddere » rationem, quos portus mercatores aut nautici » petant; alterum mores suos respuere. Tot annos » esse, per quos nunquam cessaverint legati, nunc » ad imperatores romanos, nunc Romam ad senatum » crimina de se deferre. Quem unquam verbo viola» tum esse? Semel ad Quintium euntibus insidias » dici factas: sed, quid iis acciderit, non adiici. Quae» rentium, quod falso obiiciant [2], quum veri nihil » habeant, ea crimina esse. Insolenter et immodice

ex duorum oppidorum nominibus, et restituta a Sigon. pro *Connocondylum*; vide ad XLIV, 6, n. 6.

Cap. XXVI. 1. *Xynias*: Xyniarum oppidi iam mentio facta est XXXII, 13, fin. et XXXIII, 3, med. Lem. — *Thessalorum formulae factam* (vide ad III, 62, n. 5, et XXVI, 24, n. 5) *Paracheloida*; nomen duorum oppidorum, Thessaliae et Aetoliae; vid. Steph. et Strab. IX, 434; X, 458. — *Nam quae sibi crimina*; vid. III, 39, n. 8. — *Deridiculum*, valde ridiculum. Cf. Varr. de Re Rust. I, 18, et intpp. Ter. Heant. V, 1, v. 79. Similiter *deparcus*, *detinere*, *deamare*, *defessus*, *dehiscens*, *defatiscor* dicuntur; Ern. *Ridiculum* omnes MSS. praeter Mog.

2. *Quaerentium, quod falso obiiciant*, ex emend. Gron. pro vulg. *quid*, quum *quaerentium* h. l. non sit interrogantium, sed undique conquirentium.

» abuti Thessalos indulgentia populi romani, velut » ex diutina siti nimis avide meram haurientes libertatem [3]. Itaque, servorum modo praeter spem repente manumissorum, licentiam vocis et linguae » experiri, et iactare sese insectatione [4] et convitiis » dominorum ». Elatus deinde ira adiecit, *Nondum omnium dierum solem occidisse*. Id minaciter dictum, non Thessali modo in sese, sed etiam Romani acceperunt: et quum fremitus post eam vocem ortus et tandem sedatus esset, Perrhaeborum inde Athamanumque legatis respondit, « Eandem, de quibus illi » agant, civitatium causam esse; consulem Acilium » et Romanos sibi dedisse eas, quum hostium essent. » Si suum munus, qui dedissent, adimere velint, scire » se, cedendum esse; sed meliori ac fideliori amico, » in gratiam levium et inutilium sociorum, iniuriam » eos esse facturos. Nec enim ullius rei minus diuturnam esse gratiam, quam libertatis; praesertim » apud eos, qui male utendo eam corrupturi sint ». Causa cognita, pronuntiaverunt legati, « Placere,

3. *Velut ex diutina siti nimis avide meram haurientes libertatem*; vide ad XXVII, 51. n. 2. *Seram* coni. Naudaeanus, non inepte, iudice Gronov. qui tamen *meram*, h. e. nimiam et intemperatam, probat comparatque Plat. de rep. VIII, p. 99, ed. Lugd. a. 1590, ὅταν, οἶμαι, δημοκρατουμένη πόλις, ἐλευθερίας διψήσασα, κακῶν οἰνοχόων προστατ-τόντων τύχῃ, καὶ πορρωτέρω τοῦ δέοντος ἀκράτου αὐτῆς μεθυσθῇ· Plut. in Quaest. Graec. pag. 295, de Megarensibus, ὀλίγον χρόνον ἐσωφρόνησαν κατὰ τὴν πολιτείαν, εἶτα πολλὴν, κατὰ Πλάτωνα, καὶ ἄκρατον ἐλευθερίαν τῶν δημαγωγῶν οἰνοχοούντων διαφθαρέντες παντάπασι· Eunap. vit. Max. pag. 85, ὥσπερ οἱ κατὰ τὸν μῦθον τῆς διψάδος δηχθέντες, χανδὸν καὶ ἀμυστὶ τῶν μαθημάτων ἕλκειν ἐβούλετο· August. de civ. Dei, I, 30, *libido dominandi meracior*; Arnob. II, 47, *meraco sapientiae tincti et saturi potu*.

4. *Iactare sese insectatione*, etc. vide ad III, 1, n. 4. — *Nondum omnium dierum solem occidisse*, proverbialis locutio eorum, qui aliis minantur malum aliquid. Intelliga Philippum dixisse: ne nimium confiderent praesenti rerum statui: superesse et sibi et illis satis temporis, ut mutatas res videre possent. Lem.

» deduci praesidia Macedonum ex iis urbibus, et antiquis Macedoniae terminis regnum finiri. De iniuriis, quas ultro citroque illatas querantur, quo modo inter eas gentes et Macedonas disceptetur, formulam iuris exsequendi constituendam [5] esse ».

XXVII. Inde, graviter offenso rege, Thessalonicen ad cognoscendum de Thraciae urbibus proficiscuntur. Ibi legati Eumenis: « Si liberas esse Aenum et Maroneam velint Romani, nihil sui pudoris esse [1] ultra » dicere, quam ut admoneant, re, non verbo, eos » liberos relinquant, nec suum munus intercipi ab » alio patiantur. Sin autem minor cura sit civitatium » in Thracia positarum, multo verius esse [2], quae » sub Antiocho fuerint, praemia belli Eumenem, » quam Philippum, habere; vel pro patris Attali » meritis bello, quod adversus Philippum ipsum gesserit populus romanus, vel suis, quod Antiochi » bello terra marique laboribus periculisque omnibus » interfuerit. Habere eum praeterea decem legatorum » in eam rem praeiudicium; qui quum Chersonesum » Lysimachiamque dederint, Maroneam quoque atque » Aenum profecto dedisse, quae ipsa propinquitate » regionis velut appendices maioris muneris essent. » Nam Philippum quidem quo aut merito in populum » romanum, aut iure imperii, quum tam procul a » finibus Macedoniae absint, civitatibus his praesidia » imposuisse? Vocari Maronitas iuberent; ab iis cer-

5. *Quo modo inter eas gentes et M. disceptetur, formulam iuris exsequendi constituendam*; vide ad I, 50, n. 5, et IV, 8, n. 4.

Cap. XXVII. 1. *Sui pudoris esse*, modestiam verecundiamque suam postulare, se pro modestia sua debere. — *Vt admoneant ut re*, etc. quod *ut* post *monere* saepius omittitur; vid. Drakenb.

2. *Multo verius esse*, h. e. aequius, quod pro illo cap. 28 ponitur; vide ad II, 48, n. 2. Mox *vel suis, qui Antiochi bello terra*, etc. coni. Gron. prob. Drak.

» tiora omnia de statu civitatium earum sciturος ». Legati Maronitarum vocati, « Non uno loco tantum » urbis praesidium regium esse, sicut in aliis civita- » tibus, *dixerunt*, sed pluribus simul et plenam Ma- » cedonum Maroneam esse: itaque dominari assen- » tatores regios. His solis loqui et in senatu et in » concionibus licere; eos omnes honores et capere » ipsos, et dare aliis. Optimum quemque, quibus » libertatis, quibus legum cura sit, aut exsulare pulsos » patria, aut inhonoratos et deterioribus obnoxios » silere [3] ». De iure etiam finium pauca adiecerunt: « Q. Fabium Labeonem, quum in regione ea fuisset, » direxisse finem Philippo veterem viam regiam, quae » ad Thraciae Paroreiam subeat, nusquam ad mare » declinantem. Philippum novam postea deflexisse » viam [4], qua Maronitarum urbes agrosque comple- ctatur.

XXVIII. Ad ea Philippus longe aliam, quam adversus Thessalos Perrhaebosque nuper, ingressus disserendi viam: « Non cum Maronitis, inquit, mihi » aut cum Eumene disceptatio est, sed iam vobiscum, » Romani; a quibus nihil aequi me impetrare iam diu » animadverto. Civitates Macedonum, quae a me inter » inducias defecerant, reddi mihi aequum censebam;

3. *Deterioribus obnoxios silere*; vide ad III, 39, n. 1. Mox verba, ex ed. et forte cod. Mogunt. adiecta, *viam* et *ad* absunt a MSS. et vett. edd. In iisdem *ferentem* pro *declinantem*. Quae omnia probavit Gron. — *Declinantem* primus ex codice Mogunt., ut videtur, dedit Gelenius. *Ferentem* quod prius legebatur, non improbat Drak., multis collatis exemplis quae verbum hoc frequens esse Livio fidem faciunt. Lem. — *Thraciae Paroreia*, propr. Thraciae subiecta (vide ad XLII, 51): nam alia Παρώρεια sive Παρωρεάτις et Παρωρία Arcadiae urbs est, alia Epiri; vid. Strab. VII, pag. 326; Herodot. IV, 148; VIII, 37; Pausan. VIII, 27, 35, et Steph. — *Subeat ad*, prope accedat ad. Conf. Drak. qui multa Livii laudat exempla; vide etiam ad VII, 23, n. 5, et XXII, 4, n. 2.

4. *Novam deflexisse viam*, ab illa deflexam munisse. — *Maronitarum urbes*, forte *urbem*.

» non quia magna accessio ea regni futura esset (sunt » enim et parva oppida, et in finibus extremis posi- » ta), sed quia multum ad reliquos Macedonas con- » tinendos exemplum pertinebat [1]: negatum est mihi. » Bello Aetolico Lamiam oppugnare iussus a consule » M'. Acilio, quum diu fatigatus ibi proeliis operi- » busque essem, transcendentem me iam muros a » capta prope urbe revocavit consul, et abducere » copias inde coëgit. Ad huius solatium iniuriae per- » missum est, ut Thessaliae, Perrhaebiaeque, et Atha- » manum reciperem quaedam castella magis, quam » urbes. Ea quoque ipsa vos mihi, Q. Caecili, paucos » ante dies ademistis. Pro non dubio paulo ante, si » diis placet [2], legati Eumenis sumebant, quae An- » tiochi fuerunt, Eumenem aequius esse, quam me, » habere. Id ego aliter longe iudico esse. Eumenes » enim, non nisi vicissent Romani, sed nisi bellum » gessissent, manere in regno suo non potuit. Itaque » ille vestrum meritum habet, non vos illius: mei » autem regni, tantum aberat, ut ulla pars in discri- » mine fuerit, ut tria millia talentum [3] et quinqua- » ginta tectas naves et omnes Graeciae civitates, quas » antea tenuissem, pollicentem ultro Antiochum in » mercedem societatis sim adspernatus: hostemque ei » me esse prius etiam, quam M'. Acilius exercitum » in Graeciam traiiceret, prae me tuli; et cum eo » consule belli partem, quamcumque mihi delegavit, » gessi. Et insequenti consuli L. Scipioni, quum terra » statuisset ducere exercitum ad Hellespontum, non

Cap. XXVIII. 1. *Ad reliquos Macedonas continendos* (vide ad XXII, 22, n. 9) *exemplum pertinebat*; vide ad XXVI, 31, n. 5. — *Lamiam oppugnare iussus* etc. conf. cap. 23, et XXXVI, 25.

2. *Si diis placet*; vid. IV, 3, n. 4.

3. *Tria millia talentum*, ex Crev. rationibus, marcas argenti nostrates 281, 250. Lex. — *Quinquaginta tectas naves*; vide ad XXII, 19, n. 4.

» iter tantum per regnum nostrum dedi, sed vias » etiam munivi, pontes feci, commeatus praebui; » nec per Macedoniam tantum, sed per Thraciam » etiam, ubi inter cetera pax quoque praestanda a » Barbaris erat. Pro hoc studio meo erga vos, ne dicam » merito, utrum adiicere vos, Romani, aliquid, et » amplificare et augere regnum meum munificentia » vestra oportebat, an, quae haberem aut meo iure, » aut beneficio vestro, eripere? id quod nunc facitis. » Macedonum civitates, quas regni mei fuisse fatemini, non restituuntur. Eumenes, tanquam ad » Antiochum, ad spoliandum me venit, et, si diis » placet, decem legatorum decretum calumniae im» pudentissimae praetendit [4]; quo maxime et refelli » et coargui potest. Disertissime enim planissimeque » in eo scriptum est, Chersonesum et Lysimachiam » Eumeni dari. Vbi tandem Aenus, et Maronea, et » Thraciae civitates adscriptae sunt? Quod ab illis ne » postulare quidem est ausus, id apud vos, tanquam » ab illis impetraverit, obtinebit? Quo in numero [5] me » apud vos esse velitis, refert. Si tanquam inimicum et » hostem insectari propositum est, pergite, ut coepi» stis, facere. Sin aliquis respectus est mei, ut socii » atque amici regis, deprecor, ne me tanta iniuria » dignum iudicetis.

XXIX. Movit aliquantum oratio regis legatos. Itaque medio responso rem suspenderunt [1]: *Si decem legatorum decreto Eumeni datae civitates eae essent, nihil se mutare: si Philippus bello cepisset eas, prae-*

4. *Decretum calumniae praetendit*; vide ad III, 45, n. 1.

5. *Quo in numero*, hostium, an amicorum, *me apud vos esse velitis, refert*; alii *referte*, minus apte; vide ad VIII, 39, n. 3; et Gron. ad Sen. de Benef. I, 6.

Cap. XXIX. 1. *Medio responso* (vide ad I, 32, n. 5) *rem suspenderunt*, diremerunt; aut *suspensam re-*

mium victoriae iure belli habiturum: si neutrum eorum foret, placere cognitionem senatui reservari, et, ut omnia in integro manerent, praesidia, quae in iis urbibus sint, deduci. Hae causae maxime animum Philippi alienaverunt ab Romanis; ut non a Perseo filio eius novis causis motum, sed ob has a patre bellum relictum filio videri possit. Romae nulla belli Macedonici suspicio erat. L. Manlius proconsul [2] ex Hispania redierat: cui postulanti ab senatu in aede Bellonae triumphum rerum gestarum magnitudo impetrabilem faciebat, exemplum obstabat; quod ita comparatum more maiorum erat, ne quis, qui exercitum non deportasset, triumpharet, nisi perdomitam pacatamque provinciam tradidisset successori. Medius tamen honos Manlio habitus, ut ovans Vrbem iniret. Tulit coronas aureas quinquaginta duas; auri praeterea pondo centum triginta duo, argenti sedecim millia trecenta: et pronuntiavit in senatu, decem millia pondo argenti et octoginta auri Q. Fabium quaestorem advehere; id quoque se in aerarium illaturum. Magnus motus servilis eo anno in Apulia fuit. Tarentum provinciam L. Postumius praetor habebat. Is de pastorum coniuratione, qui vias latrociniis pascuaque publica infesta habuerant [3], quaestionem severe exercuit. Ad septem millia hominum condemnavit: multi inde fugerunt, de multis sumptum est supplicium. Consules,

liquerunt (h. e. dubiam), ut XXXIV, 62, n. 7.

2. *L. Manlius proconsul;* vide ad XXVIII, 38, n. 4. — *Cui postulanti ab senatu in aede Bellonae triumphum ... exemplum obstabat ... successori;* vide ad XXVI, 21, n. 1, 2. — *Medius tamen honos* etc. infimus honos, ita habitus, qui republica bene gesta Romam redierant, et nec triumphum nec orationem impetrabant, erat, ni fallor, quod, Vrbem ingressi, praedam ac spolia hostium praeferentes populo romano conspicui erant; Duker. coll. XXVIII, 38; XXXII, 7; XXXIII, 27.

3. *Pascua publica infesta habuerant,* ut al. *infesta reddere* et *efficere* II, 11; XXXIV, 62, al. Conf. ad I, 7, n. 7.

diu retenti ad Vrbem delectibus, tandem in provincias profecti sunt.

XXX. Eodem anno in Hispania practores C. Calpurnius et L. Quintius, quum primo vere ex hibernis copias eductas in Baeturia iunxissent, in Carpetaniam, ubi hostium castra erant, progressi sunt [1], communi animo consilioque parati rem gerere. Haud procul Hippone et Toleto urbibus inter pabulatores pugna orta est. Quibus dum utrinque subvenitur a castris, paulatim omnes copiae in aciem eductae sunt. In eo tumultuario certamine, et loca sua [2] et genus pugnae pro hoste fuere; duo exercitus romani fusi atque in castra compulsi sunt. Non institere perculsis hostes. Practores romani, ne postero die castra oppugnarentur, silentio proximae noctis tacito signo [3] exercitum abduxerunt. Luce prima Hispani acie instructa ad vallum accesserunt, vacuaque practer spem castra ingressi, quae derelicta inter nocturnam trepidationem erant, diripuerunt; regressique in sua castra, paucos dies quictis stativis manserunt. Romanorum sociorumque, in proelio fugaque, ad quinque millia occisa; quorum se spoliis hostes armarunt. Inde ad Tagum flumen profecti sunt. Praetores interim romani omne id tempus contrahendis ex civitatibus sociis Hispanorum auxiliis, reficiendisque ab terrore adversae pugnae militum animis, consumpserunt. Vbi satis placuere vires [4], et iam miles quoque, ad delendam priorem ignominiam, hostem poscebat; duodecim mil-

Cap. XXX. 1. *Progressi sunt* etc. e cod. Mog. In celeris MSS. et edd. ante Ald. *progressi communi animo consilioque rem gesserunt*, quod magis Livianum sonare putabat Gron. Sed conf. Drak.

2. *Et loca sua* (sibi nota in terra sua) *et genus pugnae pro hoste fuere*; vide ad XXXVIII, 33, n. 3.

3. *Silentio noctis tacito signo*; vide ad VII, 35, n. 1.

4. *Vbi satis placuere vires*; vide ad XXXIII, 31, n. 4.

lia passuum ab Tago flumine posuerunt castra. Inde tertia vigilia sublatis signis, quadrato agmine, principio lucis ad Tagi ripam pervenerunt. Trans fluvium in colle hostium castra erant. Extemplo, qua duobus locis vada nudabat amnis, dextera parte Calpurnius, laeva Quintius exercitum traduxerunt [5]; quieto hoste, dum miratur subitum adventum, consultatque, qui tumultum iniicere [6] trepidantibus in ipso transitu amnis potuisset. Interim Romani, impedimentis quoque omnibus traductis contractisque in unum locum, quia iam moveri videbant hostem, nec spatium erat castra communiendi, aciem instruxerunt. In medio locatae quinta Calpurnii legio et octava Quintii: id robur toto exercitu [7] erat. Campum apertum usque ad hostium castra habebant, liberum a metu insidiarum.

XXXI. Hispani, postquam in citeriore ripa duo Romanorum agmina conspexerunt, ut, prius quam se iungere atque instruere possent, occuparent eos [1], castris repente effusi cursu ad pugnam tendunt. Atrox in principio proelium fuit, et Hispanis recenti victoria ferocibus, et insueta ignominia milite romano accenso. Acerrime media acies, duae fortissimae legiones, dimicabant: quas quum aliter moveri loco non posse hostis cerneret, cuneo institit pugnare [2]; et usque plures confertioresque medios urgebant. Ibi postquam

5. *Exercitum traduxerunt*; quidam MSS. *exercitus*, quod placere potest, quia supra *duo exercitus rom.* memorantur. Sed hoc spectat ad indicandam Romanorum fusorum multitudinem, et nunc videntur praetores ita copias iunxisse, ut ex duobus exercitibus unum effecerint ac milites iisdem castris continuerint; Drak.

6. *Qui tumultum iniicere* etc. vide ad XXXVI, 3, n. 1.

7. *Robur toto in exercitu*; al. *totius exercitus*.

Cap. XXXI. 1. *Occuparent eos*; vid. ad XXIV, 7, n. 6. — *Recenti victoria ferocibus*, superbis, ut I, 7. *Inflatis* cod. Mogunt. ex interpret. Vid. Drak. Quid sit *ferox*, e Suet. Aug. 63, et Tac. Ann. I, 3 colligas; Ernest.

2. *Cuneo institit pugnare*; vide ad II, 50, n. 8, et XXIV, 26, n. 7. — *Usque*, ut X, 2, continuum temporis

laborare aciem Calpurnius praetor vidit, T. Quintilium Varum et L. Iuventium Thalnam legatos ad singulas legiones adhortandas propere mittit. Docere et monere iubet, *in illis spem omnem vincendi et retinendae Hispaniae esse. Si illi loco cedant, neminem eius exercitus non modo Italiam, sed ne Tagi quidem ulteriorem ripam, unquam visurum.* Ipse, cum equitibus duarum legionum paululum circumvectus, in cuneum hostium, qui mediam urgebat aciem, ab latere incurrit. Quintius cum suis equitibus alterum hostium latus invadit; sed longe acrius Calpurniani equites pugnabant et praetor ipse ante alios: nam et primus hostem percussit, et ita se immiscuit mediis, ut vix, utrius partis esset, nosci posset. Et equites praetoris eximia virtute, et equitum pedites accensi sunt. Pudor movit primos centuriones, qui inter tela hostium praetorem conspexerunt. Itaque urgere signiferos pro se quisque, iubere inferre signa, et confestim militem sequi. Renovatur ab omnibus clamor. Impetus fit velut ex superiore loco. Haud secus ergo, quam torrentis modo, fundunt sternuntque perculsos, nec sustineri alii super alios inferentes sese possunt [3].

aut morae notat; vide Gron. Obss. III, 19. — *Laborare aciem*; vide ad III, 31, n. 1. — *Quintius cum suis equitibus.* Quinam, ait Crever., sunt illi equites proprii Quintii, quum duorum legionum equites Calpurnius duxisse in hostem supra dicatur? alii non videntur intelligi posse quam equites socii, quos sibi nempe Quintius desumpserat, quum legionarios equites eius collega in hostes duceret. Optaremus, ut clarius mentem suam aperuisset Livius. Lem.

3. *Nec sustineri alii super alios inferentes sese possunt* cod. Hearnii probb. Periz. Duk. Crev. et Drak. unde recepi pro vulg. *sustinere*, sc. se Romani, h. e. impetum sistere. *Sustinere alii s. a. i. s. patiuntur* coni. Gron. non enim posse accipi de Hispanis, quia *inferre sese* sit urgentium, nec bene dici de Romanis, quibus nihil fuerit necesse se *sustinere posse*, impetum suum maxime efficacem et irrevocabilem esse optantibus. Tum *sustinere* eo sensu dictum, de quo vide ad XXIX, 6, n. 7. Sed semper putavi legendum esse *sustineri* hoc sensu: *nec sustineri*, retineri (cf. ad XXIV, 16; et ad II, 44, n. 6), *possunt* Ro-

Fugientes in castra equites persequuti sunt, et permixti turbae hostium intra vallum penetraverunt; ubi ab relictis in praesidio castrorum proelium instauratum: coactique sunt romani equites descendere ex equis. Dimicantibus iis legio quinta supervenit; deinde, ut quaeque potuerant, copiae affluebant [4]. Caeduntur passim Hispani per tota castra; nec plus quam quatuor millia hominum effugerunt. Inde tria millia fere, qui arma retinuerant, montem propinquum ceperunt: mille semiermes maxime per agros palati sunt. Supra triginta quinque millia hostium fuerant, ex quibus tam exigua pars pugnae superfuit. Signa capta centum triginta tria. Romani sociique paulo plus sexcenti, et provincialium auxiliorum centum quinquaginta ferme ceciderunt. Tribuni militum quinque amissi et pauci equites romani cruentae maxime victoriae speciem fecerunt. In castris hostium, quia ipsis spatium sua communiendi non fuerat, manserunt. Pro concione postero die laudati donatique a C. Calpurnio equites phaleris: pronuntiavitque, eorum maxime opera hostes fusos, castra capta et expugnata esse. Quintius alter praetor suos equites catellis ac fibulis [5] donavit. Donati et centuriones ex utriusque exercitu permulti; maxime, qui mediam aciem tenuerunt.

mani, *sese inferentes*, irruentes in hostem, *alii super*, post, *alios*, ut I, 50, et *vulnus super vulnus* XXII, 54, aliaque his similia.

4. *Copiae affluebant*; vide ad XXI, 38, n. 3. — *Exigua pars pugnae*, h. e. hostium, qui ex pugna evaserant. — *Phaleris*, ornamentis, equorum vel iubis (φάλοις), vel ori, vel fronti, vel pectori, additis; vide ad IX, 46, n. 16, ubi de hoc nota est doctissimi Stroth. Conf. quoque Ern. in Clav. Cic. sub voc. *phalerae*. Lem.

5. *Equites catellis ac fibulis donavit*, ut *sagula cum fibulis aureis* dona militaria XXVII, 19 extr. XXX, 17; Vopisci Aurel. c. 46 (ubi v. Casaub.); *fibulae tribunitiae ex auro* apud Plin. XXXIII, 3 seu 12, ubi et *catenae circa latera* mulierum memorantur, quae Hard. cingula ex auro esse credebat. *Catellae*, catenulae, h. l. non orna-

XXXII. Consules delectibus aliisque, quae Romae agendae erant, peractis rebus, in Ligures provinciam exercitum duxerunt. Sempronius, a Pisis profectus in Apuanos Ligures, vastando agros urendoque vicos et castella eorum, aperuit saltum usque ad fluvium Macram et Lunae portum [1]. Hostes montem, antiquam sedem maiorum suorum, ceperunt; et inde, superata locorum iniquitate, proelio deiecti sunt. Et Ap. Claudius felicitatem virtutemque collegae in Liguribus Ingaunis aequavit secundis aliquot proeliis. Sex praeterea oppida eorum expugnavit: multa millia hominum in iis cepit; belli auctores tres et quadraginta securi percussit. Iam comitiorum appetebat tempus [2]. Prior tamen Claudius, quam Sempronius, cui sors comitia habendi obtigerat, Romam venit; quia P. Claudius frater eius consulatum petebat. Competitores habebat patricios L. Aemilium, Q. Fabium, Ser. Sulpicium Galbam, veteres candidatos, et ab repulsis eo magis debitum, quia primo negatus erat, honorem repetentes. Etiam, quia plus quam unum ex patriciis creari non licebat [3], arctior petitio quatuor petentibus erat.

mentum, puto, colli aut brachii, sed loricae, quo *fibula* etiam referenda; vid. ad Sil. II, 401; V, 140; et VII, 624; Lips. de Mil. Rom. V, 17, *catellas* putabat torques dici, quod ex annulis aut catellis plecterentur; Drak. cingula seu balteos militares, *fibulis* adstringi solitos (vid. Rhodius de Acia, cap. 5, pag. 35); Torrentius ad Hor. Epist. I, 17, 55, ornamenta militaria, ad effigiem canini capitis facta, quibus chlamydum fibulae innectebantur; qualia in gladiorum capulis et caligarum fastigiis sub genibus, ut in vetustis monimentis cernimus, apponebantur.

CAP. XXXII. 1. *Ad fl. Macram et Lunae portum*; vide ad XXXIV, 8, n. 1. — *Montem*, Anidum, *antiquam sedem maiorum suorum*, in antiquissimo opp. Apua, unde Apuani. Cluver. Ital. antiq. I, 10, p. 76. Cf. infra ad XL, 38, n. 3.

2. *Iam comitiorum appetebat tempus*; vide ad V, 19, n. 2. — *Cui sors comitia habendi obtigerat*; vide ad X, 25, n. 4; et XXXV, 6, n. 1. — *Ab repulsis*; vid. ad. I, 1, n. 5.

3. *Plus quam unum ex patriciis c. n. l.*; vide ad VI, 35, n. 4. — *Arctior petitio*, minori cum spe; Ern. — *Et*, etiam, *hi repulsi* olim erant (vide ad III, 35, n. 10), *in spem impetrandi t. a. honoris dilati*; vide ad XXI, 53,

Plebeii quoque gratiosi homines petebant, L. Porcius, Q. Terentius Culleo, Cn. Baebius Tamphilus. Et hi repulsi, in spem impetrandi tandem aliquando honoris dilati. Claudius unus ex omnibus novus candidatus erat. Opinione hominum haud dubie destinabantur Q. Fabius Labeo et L. Porcius Licinus. Sed Claudius consul sine lictoribus [4] cum fratre toto foro volitando, clamitantibus adversariis et maiore parte senatus, *meminisse eum debere prius, se consulem populi romani, quam fratrem P. Claudii, esse: quin ille, sedens pro tribunali, aut arbitrum* [5], *aut tacitum spectatorem comitiorum se praeberet*, coërceri tamen ab effuso studio [6] nequiit. Magnis contentionibus tribunorum quoque plebei, qui aut contra consulem, aut pro studio eius pugnabant, comitia aliquoties turbata; donec pervicit Appius, ut, deiecto Fabio [7], fratrem traheret. Creatus P. Claudius Pulcher praeter spem suam et ceterorum.

n. 3. *Repulsis ..... dilati* coni. Gronov. — *Novus* (ex emend. Gelen. pro *nobilis*) *candidatus*, qui nunc primum petebat consulatum. Opponitur *veteribus candidatis*. — *Haud dubie* MSS. Voss. Lov. 1, et Victor. pro *non dubie*; unde Gron. et Crev. coni. *pro non dubiis*, ut VI, 41; XXXIV, 43, n. 5, ubi vid. Drakenb. Posset etiam conici *haud dubii*, ut I, 42; XXXIX, 39; vulgatum tamen defendi potest; Duk.

4. *Claudius consul sine lictoribus* etc. precibus magis quam maiestate adiuturus fratrem, et suffragia venaturus. — *Toto foro volitando*, forte *volitans*, vel *volitare*, vel *volitabat*. — *Prius*, potius. Vtrumque iungitur cap. 47; V, 25, n. 4 (ubi vid. Drak.); XXIII, 28, al.

5. *Sedens pro tribunali, aut arbitrum* etc. « Consulem, qui comitiis centuriatis praeerat, pro tribunali in sella curuli sedisse, ostendit Liv. X, 15; XXVI, 22. Alterum consulem, si adesset, in eodem tribunali (an in alio?) sedere solitum, ex hoc loco intelligitur; vid. Gruch. de Com. rom. I, 4. Sed qui comitia habebat, plus quam arbiter aut tacitus spectator eorum erat ». Duker.

6. *Coërceri* (vide ad XXXVI, 24, n. 3) *ab studio effuso*, summo fratris in petendo consulatu adiuvandi, ut mox *pro studio eius*, pro consule, acerrime in ea re occupato. *Studium* et *studere alicui* etiam de favore in comitiis dicitur.

7. *Deiecto Fabio*; vide ad III, 35, n. 10. — *Fratrem traheret*, ad consulatum perduceret, efficeret, ut consul crearetur; Ern. — *Locum suum tenuit Porcius*; vide ad X, 8, n. 2.

Locum suum tenuit L. Porcius Licinus, quia moderatis studiis, non vi Claudiana, inter plebeios certatum est. Praetorum inde comitia sunt habita. C. Decimius Flavus, P. Sempronius Longus, P. Cornelius Cethegus, Q. Naevius Matho, C. Sempronius Blaesus, A. Terentius Varro, praetores facti. Haec eo anno, quo Ap. Claudius, M. Sempronius consules fuerunt, domi militiaeque gesta.

XXXIII. Principio insequentis anni, P. Claudio, L. Porcio consulibus, Q. Caecilius [1], M. Baebius, et Ti. Sempronius, qui ad disceptandum inter Philippum et Eumenem reges Thessalorumque civitates missi erant, legationem renuntiarunt; regum quoque

Cap. XXXIII. 1 *P. Claudio, L. Porcio consulibus, Q. Caecilius .... qui ad disceptandum* (vide ad I, 50, n. 5, et conf. sup. c. 24 sq.) ..... *missi erant, legationem renuntiarunt* (vid. XXIII, 6, n. 2), *regum quoque eorum* etc. ad finem cap. conf. Polyb. XXIII, 11, 12. Recepi cum Gronov. lectionem MS. Naudaeani, quae auctoritate et omnium fere reliquorum libb. et Polybii firmatur. Ei Drak. substituit e cod. Mogunt. hanc: *P. Claudius, L. Porcius consules, quum Q. Caecilius ..... legationem renuntiassent* etc. Sed ita τὸ *quoque* non satis aptum, ne dicam ineptum, videtur, et omnes reliqui MSS. atque primae edd. habent *renuntiarunt*, ac respuunt *quum*. Correctores forte veterem mutarunt lect., quia *legatos in senatum introducendi* non nisi consulum praetorisve urbani ius munusque legimus fuisse; vide ad III, 4, n. 2. Id vero non semper forsan obtinuit, aut τὸ *introduxerunt* h. l. eo sensu positum, quo alia verba capi diximus ad VII, 16, n. 6. Saltem haec expressa sunt ex Polyb. XXIII, 11 pr. cuius etiam errores Livius suos facere solet; vide ad XXXVIII, 11, n. 8. Loco Polyb. ad εἰσῆγον consulum nomina, aut οἱ ὕπατοι intercidisse suspicabatur Drakenborch., sed Schweigh. intell. esse eos, quorum munus id fuerit, scilic. consules, ut et aliis locis; v. c. XXI, 1, n. 2; XXII, 5, n. 2; XXII, 7, n. 1 et 4. At utraque ratio est improbabilis: illa, quoniam plura loca similia sic essent mutanda; haec, quia XXII, 5, n. 2, et XXII, 7, n. 1 et 4 memoratur legatio, quae absentibus coss. Romam venit; unde Livius XXXVII, 53 pr. Eumenem dicit a *praetore* urb. in templum fuisse reductum, et Polyb. XXII, 7, §. 9, senatum iussisse legatos in Asiam ad Cn. Manlium, eius anni consulem, proficisci. Itaque illis locis pluralis εἰσῆγον neque ad consules absentes, neque ad praetorem urb. referri potest: sed probabile est, legatos nonnunquam et ab aliis senatoribus fuisse introductos, aut Polybium certe id credidisse. Ceterum in edd. antt. legitur *Principio anni P. Claudius, L. Porcius consules erant. Q. Caecilius ... renuntiaverunt* etc.

eorum civitatiumque legatos in senatum introduxerunt. Eadem utrinque iterata, quae dicta apud legatos in Graecia erant. Aliam deinde legationem novam Patres, cuius princeps Ap. Claudius fuit, in Macedoniam et in Gracciam decreverunt ad visendum, redditaene civitates Thessalis et Perrhaebis essent. Iisdem mandatum, ut ab Aeno et Maronea praesidia deducerentur, maritimaque omnis Thraciae ora a Philippo et Macedonibus liberaretur. Peloponnesum quoque adire iussi, unde prior legatio discesserat incertiore statu rerum, quam si non venissent. Nam super cetera etiam sine responso dimissi [2], nec datum petentibus erat Achaeorum concilium. De qua re querente graviter Q. Caecilio, simul Lacedaemoniis deplorantibus [3], moenia diruta, abductam plebem in Achaiam et venumdatam, ademptas, quibus ad eam diem civitas stetisset, Lycurgi leges; Achaei maxime concilii negati crimen excusabant, recitando legem, quae, nisi belli pacisve causa, et quum legati ab senatu cum literis aut scriptis mandatis venirent, vetaret indici concilium. Ea ne postea excusatio esset, ostendit senatus, curae iis esse debere, ut romanis legatis semper adeundi concilium gentis potestas fie-

2. *Sine responso dimissi* legati rom. (nam *legatio* nom. collect.) *nec datum petentibus A. concilium*; vide ad VIII, 5, n. 1. Rem ipsam, a Livio non memoratam, tradit Polyb. XXIII, 10. — Docet l. l. Polybius, Q. Caecilium non sine responso dimissum ab Achaeis, sed responsum ab Achaeorum magistratibus accipere noluisse, quod sibi negatum fuisset gentis concilium. Lem.

3. *Simul* (et) *Lacedaemoniis deplorantibus* etc. conf. Polib. XXIII, 12, et Plut. Philop. pag. 365. *Simul Lacedaemonii deplorabant* coni. Gron. putans, haec minime cum seqq. cohaerere. Sed cohaerent, modo apodosin hoc sensu ceperis: *Achaei haec excusabant, maxime vero concilii negati crimen, et quidem recitando legem* etc. De qua lege conf. Polyb. XXIII, 10; et XXIV, 5, n. 17. Idem *literas et scripta mandata*, γράμματα et ἐντολὰς ἐγγράπτους distincte memorat, docetque, concilium Achaeorum Caecilio fuisse negatum, quia cum *mandatis* senatus, sed *non scriptis*, venerat; Drakenb.

ret; quemadmodum et illis, quoties vellent, senatus daretur [4].

XXXIV. Dimissis iis legationibus, Philippus, a suis certior factus, cedendum civitatibus deducendaque praesidia esse, infensus omnibus, in Maronitas iram effundit [1]. Onomasto, qui praeerat maritimae orae, mandat, ut partis adversae principes interficeret. Ille per Casandrum quendam, unum ex regiis iam diu habitantem Maroneae, nocte Thracibus intromissis, velut in bello capta urbe, caedem fecit. Id apud romanos legatos querentes tam crudeliter adversus innoxios Maronitas, tam superbe adversus populum romanum factum, ut, quibus libertatem restituendam senatus censuisset, ii pro hostibus trucidarentur, abnuebat, *quidquam eorum ad se, aut quemquam suorum pertinere. Seditione inter ipsos dimicatum, quum alii ad se, alii ad Eumenem civitatem traherent. Id facile scituros esse: percunctarentur* [2] *ipsos Maronitas:* haud dubius, perculsis omnibus terrore tam recentis caedis, neminem hiscere adversus se ausurum. Negare Appius, *rem evidentem pro dubia quaerendam. Si ab se culpam removere vellet, Onomastum et Casandrum, per quos acta res diceretur, mitteret Romam, ut eos senatus percunctari posset.* Primo adeo perturbavit ea vox regem, ut non color, non vultus ci constaret.

4. *Adeundi concilium ..... senatus daretur;* vide ad VIII, 5, n. 1.

CAP. XXXIV. 1. *In Maronitas ir. effundit* etc. conf. Polyb. XXIII, 13. — *Casandrum*, ut apud Polyb. Vulgo *Cassandrum*. Nil interest. — *Id apud romanos legatos querentes* etc. notabile hyperbaton, ut monet Crev. Oratio impeditior sic expedienda: apud romanos legatos querentes id factum tam crudeliter ... aut: apud romanos legatos, querentes tam crudeliter adversus Maronitas innoxios ... factum esse, ut etc. id abnuebat ..... LEM.

2. *Percunctarentur;* particulam *si* ante *percunctarentur*, quae plurimis in codd. est, delevit Drak. quo concisior et indignabundo accommodatior oratio exiret. LEM. — *Onomastum et Casandrum* etc. conferatur Polybius XXIII, 14.

Deinde, collecto tandem animo, *Casandrum, qui Maroneae fuisset, si utique vellent, se missurum* dixit. *Ad Onomastum quidem quid eam rem pertinere, qui non modo Maroneae, sed ne in regione quidem propinqua fuisset?* Et parcebat magis Onomasto, honoratiori amico, et eundem indicem haud paulo plus timebat; quia et ipse sermonem cum eo contulerat, et multorum talium ministrum et conscium habebat. Casander quoque, missis, qui per Epirum ad mare prosequerentur eum, ne qua indicium emanaret, veneno creditur sublatus.

XXXV. Et legati a Philippi[1] colloquio ita digressi sunt, ut prae se ferrent, nihil eorum sibi placere; et Philippus, minime, quin rebellandum esset, dubius, quia tamen immaturae ad id vires erant, ad moram interponendam Demetrium, minorem filium, mittere Romam, simul ad purganda crimina, simul ad deprecandam iram senatus, statuit; satis credens, ipsum etiam iuvenem, quod Romae obses[2] specimen regiae indolis dedisset, aliquid momenti facturum. Interim per speciem auxilii Byzantiis ferendi, re ipsa ad terrorem regulis Thracum[3] iniiciendum, profectus, perculsis iis uno proelio, et Amadoco duce capto, in Macedoniam rediit, missis ad accolas Istri fluminis Barbaros, ut in Italiam irrumperent, sollicitandos. Et in Peloponneso adventus romanorum legatorum, qui ex Macedonia in Achaiam ire iussi erant, exspectabatur: adversus quos ut praeparata consilia

CAP. XXXV. 1. *Et legati a Philippi* etc. conf. Polyb. XXIII, 14.

2. *Quod Romae obses*; conf. ad XXXIII, 13 fin. LEM. — *Aliquid momenti facturum*; vide ad I, 47, n. 7.

3. *Ad terrorem regulis Thracum*, ad Propontidem habitantium, *iniiciendum*, ne, quae moliretur, impedirent. Ita Polyb. — *Amadoco*, nomen inter Thracas frequentissimum; Drak. Conf. Maussac. et Vales. ad Harpocr. Lex. — *Missis*, scil. quibusdam, seu legatis.

haberent, Lycortas praetor[4] concilium indixit. Ibi de Lacedaemoniis actum. *Ex hostibus eos accusatores factos; et periculum esse, ne victi magis timendi forent, quam bellantes fuissent. Quippe in bello sociis romanis Achaeos usos: nunc eosdem Romanos aequiores Lacedaemoniis, quam Achaeis, esse; ubi Areus etiam et Alcibiades, ambo exsules* [5], *suo beneficio restituti, legationem Romam adversus gentem Achaeorum ita de ipsis meritam suscepissent, adeoque infesta oratione usi essent, ut patria pulsi, non restituti in eam, viderentur.* Clamor undique ortus, referret nominatim de iis; et, quum omnia ira, non consilio, gererentur, capitis damnati sunt. Paucos post dies romani legati venerunt. His Clitore in Arcadia datum est concilium.

XXXVI. Prius quam agerent quidquam, terror Achaeis iniectus erat et cogitatio, quam non ex aequo disceptatio futura esset, quod Areum et Alcibiadem, capitis ab se in concilio proximo damnatos, cum legatis videbant, nec hiscere quisquam audebat. Appius ea, quae apud senatum questi erant Lacedaemonii, displicere senatui ostendit: *caedem primum ad conflictum factam eorum* [1], *qui a Philopoemene ad causam dicendam evocati venissent: deinde, quum in homines ita saevitum esset, ne in ulla parte crudelitas eorum cessaret, muros dirutos urbis nobilissimae esse, leges vetustissimas abrogatas, inclytamque per gentes Lycurgi disciplinam sublatam.* Haec quum Appius

4. *Lycortas praetor* etc. vide ad XXXVIII, 32, n. 2.

5. *Areus et Alcibiades exsules* Laced. a Nabide pulsi, *restituti* a Philopoemene in patriam, ingrati *legationem Romam* etc. conf. Polyb. XXIII, 11, 12; XXIV, 4; et Pausan. VII, 9. — *Clitore in Arcadia*, Κλίτωρ apud Polyb. Κλείτωρ apud Pausan. VIII, 4, et Strab. VII, extr.

CAP. XXXVI. 1. *Caedem primum ad conflictum* (*confictum* ed. pr.) *factam eorum*, etc. conf. ad XXXVIII, 33. *Caedem p. contra fidem datam eorum* coni. Gron. at rectius forsan Crev. et Drak. *ad Compasium* e Po-

dixisset, Lycortas, et quia praetor, et quia Philopoemenis, auctoris omnium, quae Lacedaemone acta fuerant, factionis erat, ita respondit: « Difficilior » nobis [2], Ap. Claudi, apud vos oratio est, quam Romae nuper apud senatum fuit. Tunc enim Lacedaemoniis accusantibus respondendum erat: nunc » a vobis ipsis accusati sumus, apud quos causa dicenda est; quam iniquitatem conditionis subimus » illa spe, iudicis animo te auditurum esse, posita » contentione, qua paulo ante egisti. Ego certe, » quum ea, quae et hic antea apud Q. Caecilium [3], » et postea Romae questi sunt Lacedaemonii, a te » paulo ante relata sint, non tibi, sed illis me apud » te respondere credam. Caedem obiicitis eorum, » qui a Philopoemene praetore evocati ad causam » dicendam interfecti sunt. Hoc ego crimen non » modo a vobis, Romani, sed ne apud vos quidem » nobis obiiciendum fuisse arbitror. Quid ita? Quia » in vestro foedere erat, ut maritimis urbibus abstinerent Lacedaemonii. Quo tempore armis captis » urbes, a quibus abstinere iussi erant, nocturno » impetu occupaverunt [4], si T. Quintius, si exercitus » romanus, sicut antea, in Peloponneso fuisset, eo » nimirum capti et oppressi confugissent. Quum vos » procul essetis, quo alio, nisi ad nos socios vestros, » quos antea Gythio opem ferentes, quos Lacedae-

lyb. XXIII, 1, §. 1, etsi is solus omnino huius loci memoravit.

2. *Difficilior nobis, Ap. Claudi*; sic. gravis ac notabilis oratio, quam non pro more Livii ex ipsius ingenio fictam, sed ex Polybio, filio *Lycortae*, depromptam fuisse, colligit Schweigh. ex Polyb. XXXIII, 5, §. 2.

3. *Apud Q. Caecilium* Metellum. Conf. cap. 24 sq. et 33; *apud P. Sulpicium* cod. Mog. Sed vid. Drak. — *Non modo a vobis, Romani*, etc. vide ad I, 40, n. 1. — *Vestro foedere*, vobiscum facto.

4. *Nocturno impetu occupaverunt*; cf. XXXVIII, 30. — *Eo nimirum*, ad Quintium, *capti et oppressi* a Spartanis incolae illarum urbium *confugissent*. Ad seqq. conf. XXXV, 25 sq.

» monem vobiscum simili de causa oppugnantes viderant, confugerent? Pro vobis igitur iustum piumque[5] bellum suscepimus. Quod quum alii laudent, reprehendere ne Lacedaemonii quidem possint, dii quoque ipsi comprobaverint, qui nobis victoriam dederunt; quonam modo ea, quae belli iure acta sunt, in disceptationem veniunt? quorum tamen maxima pars nihil pertinet ad nos. Nostrum est, quod evocavimus eos ad causam dicendam, qui ad arma multitudinem exciverant, qui expugnaverant maritima oppida, qui diripuerant, qui caedem principum fecerant. Quod vero illi, venientes in castra, interfecti sunt, vestrum est, Areu et Alcibiade, qui nunc nos, si diis[6] placet, accusatis, non nostrum. Exsules Lacedaemoniorum, quo in numero hi quoque duo fuerunt, et tunc nobiscum erant, et, quod domicilium sibi delegerant maritima oppida, se petitos credentes, in eos, quorum opera patria extorres ne in tuto quidem exsilio posse consenescere se indignabantur, impetum fecerunt. Lacedaemonii igitur Lacedaemonios, non Achaei, interfecerunt: nec, iure an iniuria caesi sint, argumentari refert.

XXXVII. « At enim illa certe vestra sunt, Achaei, » quod leges disciplinamque vetustissimam Lycurgi sustulistis, quod muros diruistis. Quae utraque ab iisdem obiici qui possunt? quum muri Lacedaemoniis non ab Lycurgo, sed [1] paucos ante annos ad dissolvendam Lycurgi disciplinam exstructi sint.

5. *Iustum piumque bellum*; vide ad I, 22, n. 6.

6. *Si diis placet*; vide ad IV, 3, n. 4. *Domicilium oppida* κατ' ἐπεξήγησιν docte ac scite dicuntur, nec *domicilio* leg. cum multis MS; Gron.

CAP. XXXVII. 1. *Muri Lacedaemoniis non ab Lycurgo, sed*, etc. vide ad XXXIV, 38, n. 1. *Lacedaemonis* quidam MSS. et edd. princc.

» Tyranni enim nuper eos, arcem et munimentum » sibi, non civitati, paraverunt. Et, si exsistat hodie » ab inferis Lycurgus [2], gaudeat ruinis eorum, et » nunc se patriam et Spartam antiquam agnoscere » dicat. Non Philopoemenem exspectare, nec Achaeos, » sed vos ipsi, Lacedaemonii, vestris manibus amoliri « et diruere omnia tyrannidis vestigia debuistis. Ve- » strae enim illae deformes veluti cicatrices servitutis » erant; et, quum sine muris per octingentos prope » annos liberi, aliquando etiam principes Graeciae » fuissetis, muris, velut compedibus, circumdatis » vincti per centum annos servistis. Quod ad leges » ademptas attinet, ego antiquas Lacedaemoniis leges » tyrannos ademisse arbitror; nos non suas ademisse, » quas non habebant, sed nostras leges dedisse; nec » male consuluisse civitati, quum concilii nostri eam » fecerimus, et nobis miscuerimus, ut corpus unum » et concilium totius Peloponnesi esset. Tunc, ut opi- » nor, si aliis ipsi legibus viveremus, alias istis iniun- » xissemus, queri, se iniquo iure esse, et indignari » possent. Scio ego, Ap. Claudi, hanc orationem, » qua sum adhuc usus, neque sociorum apud socios, » neque liberae gentis esse, sed vere servorum di- » sceptantium apud dominos. Nam, si non vana illa » vox praeconis fuit, qua liberos esse omnium primos » Achaeos [3] iussistis, si foedus ratum est, si societas

2. *Si exsistat hodie ab inferis L.*; vide ad XXV, 21, n. 3. — *Sine muris per DCCC prope annos liberi;* Livius, puto, annos computare incepit a reditu Heraclidarum in Peloponnesum et occupato per eos regno Laconico: certe ab eo tempore usque ad muros Lacedaemonis, iussu Achaeorum deiectos (vide ad XXXVIII, 34), paulo plures quam nongenti anni effluxisse dicuntur; Livius vero itidem memorat *DCCC* prope annos, per quos Lacedaemonii sine muris liberi fuere, et *C annos*, per quos muris cincti *servierunt*: quo tamen anno priorem periodum finierit ac posteriorem inceperit, incertum est; Drakenb. Conf. ad XXXVIII, 34, n. 9.

3. *Vox praeconis, qua liberos esse omnium* Graecorum *primos A. iussi-*

» et amicitiâ ex aequo observatur, cur ego, quid, » Capua capta, feceritis Romani, non quaero; vos » rationem reposcitis, quid Achaei Lacedaemoniis » bello victis fecerimus? Interfecti aliqui sunt; finge, » a nobis. Quid? vos senatores Campanos securi [4] non » percussistis? Muros diruimus: vos non muros tan- » tum, sed urbem et agros ademistis. Specie, inquis, » aequum est foedus; re apud Achaeos precaria li- » bertas, apud Romanos etiam imperium est. Sentio, » Appi [5], et, si non oportet, non indignor; sed, oro » vos, quantumlibet intersit inter Romanos et Achaeos, » modo ne in aequo hostes vestri nostrique apud vos » sint, ac nos socii; immo ne meliore iure sint. Nam, » ut in aequo essent, nos fecimus, quum leges iis » nostras dedimus; quum, ut achaei concilii essent, » effecimus. Parum est victis, quod victoribus satis » est: plus postulant hostes, quam socii habent. Quae » iureiurando, quae monimentis literarum in lapide » insculptis in aeternam memoriam sancta atque sa- » crata sunt, ea cum periurio nostro tollere parant.

stis; vide ad XXXIII, 32, ubi Corinthii, reipublicae Achaeorum adiuncti, *primi* nominantur.

4. *Capua capta... senatores Campanos securi*, etc. vide ad XXVI, 13, 16. — *Precaria libertas*; vide ad III, 47, n. 4.

5. *Sentio, Appi*, precariam libertatem apud Achaeos, imperium apud Romanos esse, *et*, *si*, licet, etsi (vide ad V, 51, n. 1), *non oportet* ita cum Achaeis agi, tamen *non indignos*; vel, *Sentio, Appi*, vera esse, quae inquis, et id *non indignor*, *si non oportet*, sc. indignari, si existimas, non oportere, ut id indigner; Drak. — Doct. Walch. Emend. Liv. pag. 217, hunc sensum repudiat, atque huius loci difficultatem explanare felicius sibi videtur quam Drak. « Sentio, Romani, nos subiectos vobis precaria libertate uti; neque id indignor, modo ne adeo crudele exerceatis in nos imperium, ut me sortem nostram indignari oporteat ». Lem. — *Modo ne in aequo hostes*, etc. iunge et explica: *modo* ita nobiscum agite, *ne vestri nostrique hostes in aequo*, h. e. in pari iure, *ac nos socii*, *apud vos sint*. Lem. — *Vt Achaei c. essent*; forte *Achaici*; Gronov. — *Parum est victis* Lacedaemoniis, non eo contenti sunt, *quod victoribus* Achaeis *satis est*.

» Veremur quidem vos [6], Romani, et, si ita vultis, etiam » timemus: sed plus et veremur et timemus deos immortales ». Cum assensu maximae partis est auditus, et loquutum omnes pro maiestate magistratus censebant; ut facile appareret, molliter agendo dignitatem suam tenere Romanos non posse. Tum Appius, *suadere se magnopere Achaeis*, dixit, *ut, dum liceret voluntate sua facere, gratiam inirent, ne mox inviti et coacti facerent.* Haec vox audita quidem cum omnium gemitu est, sed metum iniecit imperata recusandi. Id modo petierunt, *ut Romani, quae viderentur, de Lacedaemoniis mutarent, nec Achaeos religione obstringerent* [7] *irrita ea, quae iureiurando sanxissent, faciendi.* Damnatio tantum Arei et Alcibiadis, quae nuper facta erat, sublata est.

XXXVIII. Romae principio eius anni, quum de provinciis consulum et praetorum actum esset, consulibus Ligures, quia bellum nusquam alibi erat, decreti. Praetores, C. Decimius Flavus urbanam [1], P. Cornelius Cethegus inter cives et peregrinos sortiti sunt; C. Sempronius Blaesus Siciliam, Q. Naevius Matho Sardiniam, et ut idem de veneficiis quaereret, A. Terentius Varro Hispaniam citeriorem, P. Sempronius Longus Hispaniam ulteriorem [2]. De iis duabus provinciis legati per id fere tempus, L. Iuventius Thalna et T. Quintilius Varus, venerunt; qui, quantum bellum iam profligatum in Hispania

6. *Veremur quidem vos*, reveremur, veneramur.

7. *Achaeos religione obstringerent*, etc. vide ad V, 23, n. 8.

Cap. XXXVIII. 1. *Praetores urbanam*, etc. vide ad II: 40, n. 9. — *Et ut idem de veneficiis quaereret:* ante quaestiones perpetuas institutas de veneficiis non modo mulierum, viros suos necantium, quod Sigon. de Iudic. II, 30, ex VIII, 18, XL, 37, et Epit. XLVIII, colligit, sed etiam in universum omnium, tam in Vrbe, quam extra eam, saepe quaestiones decretas fuisse, quum ex h. l., tum ex cap. 42, et 40, 44, liquet; Duk.

2. *Hispaniam ulteriorem*: prior vox forte delenda, et mox leg. *De his duabus provinciis.*

esset, senatu edocto, postularunt simul, ut pro rebus tam prospere gestis diis immortalibus haberetur honos, et ut praetoribus exercitum deportare liceret. Supplicatio in biduum decreta est. De legionibus deportandis, quum de consulum praetorumque exercitibus ageretur, rem integram referri [3] iusserunt. Paucos post dies consulibus in Ligures binae legiones, quas Ap. Claudius et M. Sempronius habuerant, decretae sunt. De exercitibus hispaniensibus magna contentio fuit inter novos praetores et amicos absentium, Calpurnii Quintiique. Vtraque causa tribunos plebis, utraque consules habebat. Hi, se intercessuros senatusconsulto, si deportandos censerent exercitus, denuntiabant; illi, si haec intercessio fieret, nullam rem aliam se decerni passuros. Victa postremo absentium gratia est, et senatusconsultum factum, *Vt praetores quatuor millia peditum romanorum scriberent, quadringentos equites, et quinque millia sociorum peditum latini nominis, quingentos equites, quos secum in Hispaniam portarent. Quum eos in legiones quatuor [4] descripsissent, quod plus, quam quina millia peditum, treceni equites in singulis legionibus esset, dimitterent; eos primum, qui emerita stipendia haberent; deinde, ut cuiusque fortissima opera Calpurnius et Quintius in proelio usi essent* [5].

3. *Rem integram referri* a consulibus ad senatum *iusserunt* Patres seu senatus. — *Vtraque causa tribunos pl., utraque consules* (forte *consulem*; Crev. et Drak.) *habebat* sc. fautores seu adiutores; Ern. — *Hi*, scil. tribuni, *illi* consules; Gron. Vide ad III, 72, n. 3. Sed *hos* potius esse tribunos et consulem novis praetoribus faventes, monent Crever. et Drak.

4. *Quum eos in legiones quatuor descripsissent*, pro vulg. *eas legiones* recepi ex emend. Gronov. cuius nota est: Ex tantillo numero non fient *IV* legiones, nec id vult Livius, sed hos novos milites distribui per *IV* legiones et earum auxilia, quae in provincia utraque olim erant: quo facto, quot capita iustum legionum et auxiliorum numerum excederent, tot ex veteribus militibus exauctorati, eo delectu et discrimine, quo deinde definit.

5. *Eos primum, qui emerita... es-*

XXXIX. Hac sedata contentione, alia subinde C. Decimii praetoris morte exorta est. Cn. Sicinius et L. Pupius, qui aediles proximo anno fuerant, et C. Valerius flamen Dialis [1] et Q. Fulvius Flaccus (is, quia aedilis curulis designatus erat, sine toga candida, sed maxima ex omnibus contentione) petebant: certamenque ei cum flamine erat. Et postquam primo aequare, mox superare etiam est visus, pars tribunorum plebis negare, rationem eius habendam esse, quod duos simul unus magistratus, praesertim curules, neque capere posset, nec gerere; pars legibus eum solvi aequum censere, ut, quem vellet, praetorem creandi populo potestas fieret. L. Porcius consul primo in ea sententia esse, ne nomen eius acciperet [2]: deinde, ut ex auctoritate senatus idem faceret, convocatis Patribus, *referre se ad eos*, dixit, *quod nec iure ullo, nec exemplo tolerabili liberae civitati aedilis curulis designatus praeturam peteret: sibi, nisi quid aliud iis videretur, in animo esse, e lege comitia habere.* Patres censuerunt, uti L. Porcius consul cum Q. Fulvio ageret, ne impedimento esset, quo minus comitia praetoris in locum C. Decimii subrogandi e lege haberentur. Agenti consuli ex senatusconsulto respondit Flaccus, *nihil, quod se indignum esset, facturum.* Medio responso spem ad voluntatem

sent: hos Periz. Anim. Hist. cap. 6, pag. 229, haud dubie dimissos censet, ut veteres praetores comitarentur ad triumphum, de quo vid. cap. 42.

Cap. XXXIX. 1. *C. Valerius flamen Dialis*; alius forte ac C. Valerius Flaccus, qui a. V. 544 a P. Licinio pont. max. captus, et a. 554 aedilis curulis factus est (vide ad XXVII, 8, et XXXI, 50): nam inter illum annum et hunc anni *XV* intersunt: Duk. — *Sine toga candida*; vide ad IV, 25, n. 7.

2. *Ne nomen eius acciperet*; vide ad IX, 46, n. 5. — *Referre se ad eos, quod*, etc. annumeranda, ait Crever., haec locutio iis exemplis, quae docti viri congesserunt ad probandum recte τὸ *quod* inter duo verba finita dici posse. Si tamen hoc displiceat, legi potest: *referre se de eo dixit quod.*

interpretantibus fecerat, eessurum Patrum auetoritati esse. Comitiis acrius etiam quam ante petebat, eriminando, extorqueri sibi a eonsule et senatu populi romani beneficium, et invidiam geminati honoris fieri; tanquam non appareret, ubi designatus praetor esset, extemplo aedilitate se abdicaturum. Consul, quum et pertinaeiam petentis erescere, et favorem populi magis magisque in eum inelinari eerneret, dimissis comitiis, senatum vocavit. Censuerunt frequentes, *quoniam Flaccum auctoritas Patrum nihil movisset, ad populum cum Flacco agendum.* Concione advoeata, quum egisset consul, ne tum quidem de sententia motus, gratias populo romano egit, *quod tanto studio, quotiescumque declarandae voluntatis potestas facta essct, praetorem se voluisset facere; ea sibi studia civium suorum destituere* [3] *non in animo esse.* Haec vero tam obstinata vox tantum ei favorem aecendit, ut haud dubius praetor esset, si eonsul accipere nomen vellet. Ingens eertamen tribunis, et inter se ipsos [4], ct cum eonsule, fuit; donee senatus a consule est habitus, decretumque: *quoniam praetoris subrogandi* [5] *comitia ne legibus fierent, pertinacia Q. Flacci ct prava studia hominum impedirent, senatum censere, satis praetorum esse: P. Cornelius utramquc in Vrbe* [6] *iurisdictionem haberet, Apollinique ludos faceret.*

XL. His eomitiis prudentia et virtute senatus sublatis, alia maioris eertaminis, quo et maiore de [1] re,

3. *Studia civium suorum destituere;* vide ad I, 51, n. 4.

4. *Et inter se ipsos*, immo *ipsis*; Gronov.

5. *Praetoris subrogandi* (forte *praetori subrogando*) *comitia ne legibus fierent;* vide ad II, 8, n. 4, et III, 35, n. 1.

6. *Vtramque in Vrbe iurisdictionem;* vide ad XXIV, 44, n. 1. — *Apollini ludos faceret*, quod praetoris urbani erat; Duker. Conf. XXV, 12; XXVII, 23; Noris. ad Cenotaph. Pis. Diss. II, 6, pag. 137.

Cap. XL. 1. *Quo et maiore de re*, Lov. 1, 6, et Voss. *quo et maiore de-*

et inter plures potentioresque viros, sunt exorta. Censuram summa contentione petebant L. Valerius Flaccus, P. et L. Scipiones, Cn. Manlius Vulso, L. Furius Purpurco, patricii; plebei autem, M. Porcius Cato, M. Fulvius Nobilior, Ti. et M. Sempronii, Longus et Tuditanus. Sed omnes patricios plebeiosque nobilissimarum familiarum M. Porcius [2] longe anteibat. In hoc viro tanta vis animi ingeniique fuit, ut, quocumque loco natus esset, fortunam sibi ipse facturus fuisse videretur. Nulla ars, neque privatae, neque publicae rei gerendae, ei defuit: urbanas rusticasque res pariter callebat. Ad summos honores alios scientia iuris, alios eloquentia, alios gloria militaris provexit; huic versatile ingenium sic pariter ad omnia fuit, ut natum ad id unum diceres, quodcumque ageret. In bello manu fortissimus, multisque insignibus clarus pugnis. Idem, postquam ad magnos honores pervenit, summus imperator: idem in pace, si ius consuleres [3], peritissimus; si causa oranda esset, eloquentissimus: nec is tantum, cuius lingua vivo eo viguerit, monimentum eloquentiae nullum exstet; vivit immo vigetque eloquentia eius, sacrata scriptis omnis generis [4]. Orationes et pro se multae, et pro

creto. Verbum substant. *erat* post *re* excidisse, aut supplendum esse putabat Duker. Malim delere τὸ *quo*, aut legere: *quod et maiore .... viros fuit, exorta*.

2. *M. Porcius* Cato .... *In hoc viro* (qui *maior*, *priscus*, *sapiens* et ab aspera, quam egit, censura (vid. c. 42-44), *censorius* dictus est) *tanta vis*, etc. conf. Plut. Cat. et Nepot. Vit. Cat. — *Versatile ingenium*, facile vertendum, aptum.

3. *Si ius consuleres*, si eum de iure cons. — *Eloquentissimus*; unde *Demosthenes* cognominatus est; vid. Plut. Cat. pag. 338; Appian. Hispan. 39; Diodor. l. II, pag. 605. — *Nec is tantum* homo et orator fuit, *cuius lingua vivo eo viguerit*, cuiusque *monimentum*, etc. — *Vivit immo* (vide ad XXXV, 49, n. 7) *vigetque*; Faber coni. *vivetque*, ut sit nomen famae aeternae. Non male; verba tamen praeced. *vivo eo viguerit* favere lectioni vulgatae, monet Bauer.

4. *Sacrata scriptis omnis generis*, scil. Originibus (vide ad XXXIV, 5, n. 3), multis orationibus, epistolis,

aliis, et in alios: nam non solum accusando, sed etiam causam dicendo [5], fatigavit inimicos. Simultates nimio plures et exercuerunt eum, et ipse exercuit eas: nec facile dixeris, utrum magis presserit eum [6] nobilitas, an ille agitaverit nobilitatem. Asperi procul dubio animi, et linguae acerbae et immodice liberae fuit; sed invicti a cupiditatibus [7] animi, et rigidae innocentiae; contemptor gratiae, divitiarum. In parcimonia, in patientia laboris, periculi, ferrei prope corporis animique; quem ne senectus quidem, quae solvit omnia, fregerit: qui sextum et octogesimum annum agens causam dixerit, ipse pro se oraverit scripseritque; nonagesimo anno [8] Ser. Galbam ad populi adduxerit iudicium.

XLI. Hunc, sicut omni vita, tum petentem premebat nobilitas [1]: coierantque (praeter L. Flaccum, qui collega in consulatu fuerat) candidati omnes ad

apophthegmatibus, quaestionibus epistolicis, libro de Re Militari, de Oratore, de Liberis educandis, de Moribus, de Re Medica, et, qui solus superest, de Re Rust. — *Orationes pro se*; vid. XLV, 41, n. 6.

5. *Sed etiam causam dicendo*; nam quater et quadragies vel paulo minus quinquagies accusatus est, et semper absolutus; vide Plin. VII, 27 seu 28; Plut. Cat. 15, pag. 344; Aurel. Vict. de Vir. ill. cap. 47.

6. *Presserit eum nobilitas*; vide ad III, 13, n. 1.

7. *Invicti a cupiditatibus*, etc. vide ad XXXIV, 1, n. 7. — *In patientia laboris, periculi*, etc. exhibent multae editt. *periculique*. Particulam *que* delevit Drak. ad optimorum codd. fidem, multis collatis similibus exemplis. Cf. Drak. ad h. l. Lem.

8. *Qui LXXXVI annum agens... XC anno*, etc. at alii Catonem anno aetatis *LXXXV* mortuum esse tradunt. Conf. Cic. Brut. 20, et de Sen. IV, 5, 12, coll. de Amic. III; Plin. XXIX, 1 seu 8; Valer. Maxim. VIII, 7, 1; Plut. Cat. pag. 344 sq. et interp. Aur. Vict. de Vir. ill. c. 47. — *Nonagesima anno Ser.* Sulpicium *Galbum ad populi adduxerit iudicium*, vide ad Epit. Liv. XLIX, n. 11.

Cap. XLI. 1. *Sicut omni vita*, ita tum (vide ad IX, 17, n. 2) *petentem premebat nobilitas*; vide ad III, 13, n. 1. *Praesentem* MSS. quidam: unde *prensantem* (vid. II, 61, n. 4) reposuit Gron. auctore Lips. — *Coierantque... candidati omnes ad deiiciendum honore eum*; vide ad III, 35, n. 10. *Coierant apud praetorem* MSS. fere habent. Hinc Gron. coni. *Coierant autem praeter L. Flaccum*, etc.

deiiciendum honore eum; non solum ut ipsi potius adipiscerentur, nec quia indignabantur novum [2] hominem censorem videre, sed etiam quod tristem censuram periculosamque multorum famae, et ab laeso a plerisque, et laedendi cupido, exspectabant. Etenim tum quoque minitabundus petebat, *refragari sibi, qui liberam et fortem censuram timerent*, criminando; et simul L. Valerio suffragabatur. *Illo uno collega castigare se nova flagitia, et priscos mores revocare posse.* His accensi homines, adversa nobilitate, non M. Porcium modo censorem fecerunt, sed etiam collegam ei L. Valerium Flaccum adiecerunt. Secundum comitia [3] censorum consules praetoresque in provincias profecti sunt, praeter Q. Naevium, quem quatuor non minus menses, prius quam in Sardiniam iret, quaestiones veneficii, quarum magnam partem extra Vrbem per municipia conciliabulaque [4] habuit, quia ita aptius visum erat, tenuerunt. Si Antiati Valerio credere libet, ad duo hominum milia damnavit. Et L. Postumius praetor [5], cui Tarentum provincia evenerat, magnas pastorum coniurationes vindicavit, et reliquias Bacchanalium quaestionis cum omni exsequutus est cura. Multos, qui aut citati non adfuerant, aut vades deseruerant [6], in ea regione Italiae latentes, partim noxios iudicavit, partim comprehensos Romam ad senatum misit. In carcerem omnes a P. Cornelio coniecti sunt.

2. *Novum hominem*; vide ad I, 34, n. 8. De genere et patria Catonis, vide Gell. XIII, 18; Plut. et Nepot. Vit. Cat.

3. *Secundum* (post) *comitia .... quaestiones veneficii* in Bacchanalibus.

4. *Municipia conciliabulaque*; vide ad XXV, 5, n. 3.

5. *L. Postumius praetor*, proprie *propraetor*, et ita leg. putabat Periz. de Praet. I, 13. Conf. ad VI, 42, n. 7.

6. *Qui aut citati non adfuerant* (vide ad III, 14, n. 6), *aut vades deseruerant*, ut al. *vadimonium*, h. e. die certo non adfuerant ad causam dicendam, etsi id vadibus datis promiserant. Conf. ad III, 13, n. 9, et XXIII, 32, n. 3.

XLII. In Hispania ulteriore, fractis proximo bello Lusitanis, quietae res fuerunt. In citeriore A. Terentius in Suessetanis oppidum Corbionem [1] vineis et operibus expugnavit, captivos vendidit: quieta deinde hiberna et citerior provincia habuit. Veteres praetores, C. Calpurnius Piso et L. Quintius, Romam redierunt. Vtrique magno Patrum consensu triumphus est decretus. Prior C. Calpurnius de Lusitanis et Celtiberis triumphavit. Coronas aureas tulit octoginta tres, et duodecim millia pondo argenti. Paucos post dies L. Quintius Crispinus ex iisdem Lusitanis Celtiberisque triumphavit: tantumdem auri atque argenti in eo triumpho translatum [2]. Censores, M. Porcius et L. Valerius, metu mixta exspectatione, senatum legerunt [3]: septem moverunt senatu; ex quibus unum insignem et nobilitate et honoribus, L. Quintium Flamininum consularem. Patrum memoria institutum fertur, ut censores motis senatu adscriberent [4] notas. Catonis et aliae quidem acerbae orationes exstant in eos, quos aut senatorio loco movit, aut quibus equos ademit: longe gravissima in L. Quintium oratio est, qua si accusator ante notam, non censor post notam,

Cap. XLII. 1. *In Suessetanis opp. Corbionem*; vide ad XXI, 19, n. 5.

2. *Coronas aureas tulit...tantumdem auri in eo triumpho translatum*; vid. XXXIV, 52, n. 2.

3. *Senatum legerunt*; vid. XXIII, 22, n. 1. — *Septem moverunt senatu*, ut mox *senatorio loco movit*; vide ad IV, 24, n. 5.

4. *Patrum memoria institutum fertur, ut censores motis senatu adscriberent notas*, quod plerumque dicitur *subscribere*, h. e. in tabulis censoriis causas sub nomine alicuius scribere, cur notatus sit. Conf. ad XXIV, 16, n. 5. Originem moris huius ad Catonem Censorium referendum esse, quidam coniiciunt ex Gell. IV, 20. Sed conf. Drak. et Duker. cui sententia h. l. haec esse videtur: quia tum nondum mos erat senatu motis causas notarum adscribere, et in recitando senatu e sola praeteritione nominum eo moti esse intelligebantur, Catonem nihil quidem ex antiquo more mutasse, sed, quod eos graviore animadversione dignos iudicarat, flagitia illorum publice nota esse voluit, eaque acerbis orationibus pro concione palam fecisse.

usus esset, retincre Quintium in senatu ne frater quidem T. Quintius, si tum censor esset [5], potuisset. Inter cetera obiecit ei, Philippum Poenum carum ac nobile scortum, ab Roma in Galliam provinciam spe ingentium donorum perductum: eum puerum, per lasciviam quum cavillaretur, exprobrare consuli persaepe solitum, quod sub ipsum spectaculum gladiatorium abductus ab Roma esset, ut obsequium amatori venditaret [6]. Forte epulantibus iis, quum iam vino incaluissent, nuntiatum in convivio esse, nobilem Boium cum liberis transfugam venisse; convenire consulem velle, ut ab eo fidem praesens acciperet. Introductum in tabernaculum per interpretem alloqui consulem coepisse. Inter cuius sermonem Quintius scorto, « Vis tu, inquit, quoniam gladiatorium » spectaculum reliquisti, iam hunc Gallum morien- » tem videre ? » Et quum is vixdum serio annuisset, ad nutum scorti consulem stricto gladio, qui super caput pendebat [7], loquenti Gallo caput primum percussisse, deinde fugienti fidemque populi romani atque eorum, qui aderant, imploranti latus transfodisse.

XLIII. Valerius Antias, ut qui nec Catonis orationem legisset, et fabulae tantum sine auctore editae credidisset [1], aliud argumentum, simile tamen et li-

5. *Si tum censor esset*, fuisset; vide ad II, 50, n. 10.

6. *Obsequium amatori venditaret*, ut III, 35; XXXVIII, 42; XLIV, 25; Cic. de Harusp. Resp. 22, ubi vid. Graev. *Iactaret* alii, ut c. 43. Cf. Drak.

7. *Stricto gladio, qui super caput pendebat*: « Nescio, cur inter epulas gladium super caput pendentem habuerit; nisi forte gladius fuit insigne imperii provincialis, ut hasta priscis temporibus potestatis regiae, quam Saulem regem etiam domi secum habuisse, in libris sacris scriptum est. Hastam et gladium insignia fuisse praetorum in Urbe ius dicentium, illam ad iurisdictionem, hunc ad quaestionem significandam, dicit, et non probat Sigon. de Iud. I, 7 ». Duker.

Cap. XLIII. 1. *Legisset . . . credidisset*, pro legisse, credidisse videtur,

bidine et crudelitate, peragit. Placentiae famosam mulierem, cuius amore deperiret, in convivium arcessitam scribit. Ibi iactantem sese scorto inter cetera retulisse, quam acriter quaestiones exercuisset, et quam multos capitis damnatos in vinculis haberet, quos securi percussurus esset. Tum illam infra eum accubantem [3] negasse, unquam vidisse quemquam securi ferientem [5], et pervelle id videre. Hic indulgentem amatorem, unum ex illis miseris, attrahi iussum, securi percussisse. Facinus, sive eo modo, quo censor obiecit, sive, ut Valerius tradit, commissum est, saevum atque atrox: inter pocula atque epulas, ubi libare diis dapes [4], ubi bene precari mos esset, ad spectaculum scorti procacis, in sinu consulis recubantis, mactatam humanam victimam esse, et cruore mensam respersam. In extrema oratione Catonis conditio Quintio fertur, ut, si id factum ne-

quas quidem vis est modi potentialis. Conf. supra c. 36, n. 5. Lem. — *Aliud argumentum .....peragit*; vide ad I, 18, n. 10, et VII, 2, n. 7. Conf. Cic. de Sen. XII; Plut. Cat. pag. 346, et Flamin. p. 379, et Drak. ad h. l. — *Iactantem sese*, gloriantem, *scorto retulisse*; nisi iungere malis *iactantem sese scorto* eo sensu, de quo dixi ad Iuvenal. I, 62. Conf. supra ad librum III, 1, n. 4.

2. *Illam infra eam accubantem*, inferiorem, et, ut mox dicitur, *in sinu consulis recubantem*; vide ad Iuvenal. II, 120. Pro *infra* MS. Lips. *in terra*; unde *intra* (in sinu) coni. Lips. et h. l. et apud Cic. ad Diversos, IX, 26, et Sueton. Calig. 24: quibus tamen locis *infra* et *supra cubare* sibi opponi iam monuit Gronovius. Conf. Drakenborchium.

3. *Securi ferientem*, forte *feriri*, ut in titulo Controv. IV, 25, apud M. Senecam: *quae aiebat se nunquam decollari hominem vidisse*; Gronov. — *Vnum ex illis miseris* cod. Mogunt. *unum ex damnatis* reliqui MSS. et edd. antt.

4. *Inter epulas libare diis dapes*, vide ad Tac. Annales, XV, 30, n. 4. — *Ad spectaculum scorti* (vide ad XXXV, 51, n. 2), *recubantis in sinu consulis*; vid. not. 2. — *Sponsione defenderet sese*, h. e. causam ageret suam, summa pecuniae interposita. *Sponsione* nempe, ut iam Doër. exposuit, *se defendere* ille dicebatur, cui lis intendebatur, si tam petitor quam is unde petebatur, certam pecuniae summam, de qua convenerant inter se sponsione, ponebant, ita quidem, ut is, qui in causae actione falsi convinceretur, interpositam sponsione pecuniam perderet. Lem.

garet ceteraque, quae obiecisset, sponsione defenderet sese: sin fateretur, ignominiane sua quemquam doliturum censeret, quum ipse, vino et venere amens, sanguine hominis in convivio lusisset?

XLIV. In equitatu recognoscendo L. Scipioni Asiageni ademptus equus [1]. In censibus quoque accipiendis tristis et aspera in omnes ordines censura fuit.

Cap. XLIV. 1. *In equitatu recognoscendo L. Scipioni Asiageni* (alii *Asiatico*; vid. Drak.) *ademptus equus*; vide ad IV, 24, n. 5; IX, 46; n. 20; XXIX, 37, n. 6, et XXXVII, 58, n. 5. — *Quindecim millium aeris*, sc. gravis, quam vocem excidisse putat Periz. de Aere gravi, §. 10, a Plin. qui *MD* drachmas dicit; Duker. — *In censum referre viatores iussit*, etc. quae verba copiose illustravit emendavitque Gronov. de Pec. Vet. IV, 1, ubi praeter alia disputavit haec: « Hic primo nullum ego agnosco *viatorum* officium; sed ipsos puto harum rerum dominos eas *in censum deferre iuratos* a censoribus iussos. *Referre in censum* seu *tabulas* scilicet censorias (nam *census* in his loquendi figuris est σανὶς ἤτοι χάρτης, ἔνθα Ῥωμαῖοι ἀπεγράφοντο τὰς οἰκείας περιουσίας, ἐπὶ τὸ ἐν καιρῷ πολέμου κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἰδίας ὑποστάσεως ἕκαστον εἰσφέρειν, Theophil. lib. I Instit. tit. 5) erat censorum munus, vel scribarum, qui illis apparebant, ex censorum auctoritate, bona civium in tabulis adnotantium. At illud, quod Livius vult, non censentium est, sed profitentium: idque dicitur *in censum* (aestimationem) *deferre* Sen. ep. 95, et de Benef. I, 3; Quintil. Declam. 278; Gell. XVI, 10; vel *in censum dedicare* Cic. Flacc. 32, et Gell. VII, 11. At *deferre censum* est deferre patrimonium, ut apud Livium, XXIX, 15; ubi etiam habes *iuratos deferentes*, Plin. VII, 48, et Tac. Ann. VI, 40. — *Decem millia aeris* profecto fatendum est non esse immensum pretium servi. (Sunt, ex Creverii rationibus, marcae argenti Parisienses 15, unciae 5. Lem.) Sed Cato magnum id pretium duxit servi *minoris annis viginti*; quorum magna pars non ad opus, sed ad delicias, immo ad contumelias cubiculi, parabantur. Dein quid triste et asperum in hac parte censurae? An censorum quisquam unquam aliter fecit? nisi docere forsan emptor potuit, se ingenti fraude circumventum. Luxuriae fuit haec castigatio, si quis tum veste et mundo muliebri et vehiculis, tum servitiis teneris et delicatis civilem modum ac frugalitatem habendis et parandis egrederetur. Animadversio in haec comparatur a Livio in ternis aeris; cetera valde dispar. Ornamenta ista et vestis et carpenta censibus adscribi non solebant: iussit Cato adscribi, quae horum pluris quam *XV* millium aeris essent, et quidam a *iuratis* delata, et eo nomine *in millia ternos aeris* in publicum pendi. Mancipia adscribebantur. Lex IV, π. 4 D. de Censibus: *In servis deferendis observandum est, ut et nationes eorum et aetates et officia et artificia specialiter deferantur.* In his igitur mentio *deferendi* nulla, quippe quod fieret semper. Sed qui mancipiis parvi

Ornamenta et vestem muliebrem et vehicula, quae pluris, quam quindecim millium aeris, essent, in censum referre viatores iussit: item mancipia minora annis viginti, quae post proximum lustrum decem millibus aeris, aut eo pluris, venissent [2], uti ea quoque decies tanto pluris, quam quanti essent, aestimaren-

usus, tamen ingenti pretio, parandis prodigi essent, in eos graviorem, iustam tamen vel ob rei turpissimae suspicionem, statuit mulctam, nempe asses *ternos in millia* aeris singula, ita ut, qui decem millibus emptum haberet *minus XX annis mancipium*, eo nomine in publicum daret trecenos aeris, qui *XV* millibus, quadringenos quinquagenos aeris; et sic pro portione, si pluris quam decem millium aeris foret. — Ceterum iustius forte Hotomanus vellicat Plutarchum, qui in Vita Cat. p. 346, quod de solis mancipiis edidit Livius, ad vehicula etiam, vestem, mundum, supellectilem retulit, et omnium pretium, quod censores notabant, fecit *χιλίας καὶ πεντακοσίας δραχμάς*, quae sunt *XV* millia aeris, quum mancipia, in quibus proprie statutum erat decuplum tributum, et de quibus aiet Plutarchus, a decem millibus procederent: ne dicam, *XV* millia aeris esse tot drachmas in illis assibus, qui decem faciebant denarium sive drachmam, non qui sedecim; quales tamen hoc tempore Romae obtinebant ». Emendatio illa Gron. *in censum deferre iuratos iussit* admodum dubia nobis videtur: certe nihil hic intereat, ad quem provocat, locus Liv. XXIX, 15, ubi *formula* potius censurae iubetur *deferri Romam ab iuratis censoribus coloniarum, prius quam magistratu abirent.* Neque tamen apti h. l. *viatores*, apparitorum genus (vide ad II, 56, n. 10); nisi scribas quoque censorum hoc verbo designari, vel viatores etiam scribas nonnunquam fuisse dicas. Forte leg. *in censum referre scriptores*, h. e. scribas, ut apud Cic. de Orat. I, 30, et Brut. 22, aut *in censum deferri* (aut *referri*, eodem sensu, de quo vide ad XXVI, 2, n. 3) *censores iussere* seu *iusserunt*, non solus Cato *iussit*, nam deinde etiam legimus *ademerunt*, *demoliti sunt*, *locaverunt*; nisi malis, *in censum referri* seu *deferri M. Porcius* vel *Cato cēs*, seu *cens*, h. e. *censor iussit*; ut et mox distinguitur, quae Cato solus, quaeque cum collega instituit: *Cato atria duo emit ..... et vect. locaverunt.*

2. *Aut eo pluris, venissent;* vide ad III, 55, n. 8. Mox recte pro vulg. *decem tanto pluris* Sigon. coniectavit *decies tanto pluris.* Hotomanus male h. l. corrigit, quaeritque, utrum iustitia, an iniustitia videatur, decies tanto pluris *mancipia* seu servos *aestimari, quam quanti* empti fuerint? et licueritne censori, nulla lege, nullo crimine nominato, tanto damno tantaque mulcta tot cives rom. afficere, ut non modo res eas, quae censeri antea non solebant, in censum deferrent, verum etiam decuplo pluris, quam quanti essent, aestimarent? Ad priorem interrogationem respondeo, fuisse iustissimam laudatissimamque animadversionem coërcitionemque luxuriae. Ad posteriorem, licuisse:

tur; et his rebus omnibus terni in millia aeris attribuerentur. Aquam publicam omnem, in privatum aedificium aut agrum fluentem, ademerunt; et, quae in loca publica inaedificata immolitave [3] privati habebant, intra dies triginta demoliti sunt. Opera deinde facienda ex decreta in eam rem pecunia, lacus sternendos lapide, detergendasque, qua opus esset, cloacas [4]; in Aventino et in aliis partibus, qua nondum erant, faciendas locaverunt: et separatim Flaccus molem ad Neptunias aquas, ut iter populo esset, et viam

neque enim lege opus erat aut crimine legibus obligato ad commerendum opus censorium; sufficiebat officium imminutum aut mos maiorum violatus. Lege nulla cavebatur de modo argenti facti, quod quis haberet: propter X pondo libras tamen notatus dictaturius Rufinus. — *Quam quanti essent*; vid. XXIX, 37, n. 3. — *His r. o. t.* asses in singula *millia aeris* (vid. XXIX, 15, n. 5) *attribuerentur*, tributi seu oneris loco iniungerentur, statuerentur tanquam tributum aerario solvendum. « Ex h. l. videtur colligi, modum ordinarii tributi ex censu, prout is a censoribus aestimatus erat, fuisse ternos asses in singula millia aeris: nam interdum, cogente necessitate, propter angustias aerarii auctum fuisse, patet ex XXIII, 31, 48; XXVI, 35 ». Duk.

3. *In loca publica inaedificata immolitave*, formula solemnis, ut in vet. tab. aen. apud Murator. pag. 582, *ne quid in iis locis inaedificatum immolitumve habeto.* Hic auspicari possis, h. l. leg. *in loco publico* vel *in locis publicis*; saltem *inaedificari* positum esse pro simpl. *aedificari* (cf. XLIII, 16), neque designari aedificia *in loca publica* e privatis procurrentia: cui tamen explicationi favet Plut. in Cat. pag. 347, vertens: ἀνατρέπων δὲ καὶ καταβάλλων ὅσα προὔβαινεν εἰς τὸ δημόσιον οἰκοδήματα. *Inolitave* coni. Lips. Elect. I, 15. — *Demoliti sunt*, demolienda curarunt.

4. *Detergendasque*, *qua* parte *opus esset*, *cloacas*: quo Drakenh. refert locum Dionys. Halic. III, p. 206. — *Faciendas locaverunt*; vide ad V, 23, n. 6. — *Et separatim* L. Valerius *Flaccus* censor *molem* locavit faciendam. — *Neptuniae aquae* forsan Neptunia, oppidum Campaniae ad mare situm, *Posidonia* apud Dionys. Halicarn. I, pag. 59, hodie *Nettuno*, cui nobilissima Colonnensium familia dominatur: quo in loco et nunc existit antiquus vicus voluptuosissimus, *Mole* dictus a Flacci constructione; quo populum rom. frequenter convenisse, voluptatis et animi recreandi causa, credibile est; Marc. Donat. Sed Ποσειδωνία est Paestum, longe distans ab *aquis Neptuniis*, et verisimilis est sententia Cluver. Ital. ant. III, 7, pag. 1012, ubi ex Vitruv. VIII, 3, docet, fontem, Neptunium vocatum, fuisse prope Tarracinam et *Formianum montem*; Drak. Conf. ad XXII, 16, n. 4.

per Formianum montem. Cato atria duo, Maenium [5] et Titium in lautumiis, et quatuor tabernas, in publicum emit; basilicamque ibi fecit, quae Porcia appellata est. Et vectigalia summis pretiis, ultro tributa infimis locaverunt [6]; quas locationes quum senatus, precibus et lacrymis publicanorum [7] victus, induci et de integro locari iussisset, censores, edicto submotis ab hasta [8], qui ludificati priorem locationem erant, omnia eadem paulum imminutis pretiis locaverunt. Nobilis censura fuit simultatiumque plena, quae M. Porcium (cui acerbitas ea assignabatur [9]) per omnem vitam exercuerunt. Eodem anno coloniae duae,

5. *Cato atria duo*, *Maenium*, etc. quo referenda verba Ascon. ad Cic. in Caecil. 16, ubi docet, Maenium censoribus vendidisse aedes suas in foro, excepta columna, in qua tabulatum struxerit, ut ex eo cum suis spectare posset gladiatores. Conf. Drak. — *In lautumiis;* vide ad XXVI, 27, n. 2, *In Latinis* MS. Voss. unde forsan leg. *in Carinis;* Gron. Sed vid. Drak. — *In publicum emit;* vide ad II, 9, n. 4. — *Basilicam*, vide ad XXVI, 27, n. 2.

6. *Et vectigalia summis pretiis*, *ultro tributa infimis* pretiis *locaverunt*, τὰ τέλη ταῖς πράσεσιν ἐπὶ τὰς ἐσχάτας ἐλαύνων τιμὰς, συστέλλων δὲ τοῖς μισθοῖς τὰς ἐργολαβείας, Plut. Cat. pag. 347. *Ultro tributa* esse impensas et attributiones operum publicorum faciendorum et sartorum tectorum praestandorum, mancipibus et redemptoribus certa mercede locatorum, et *ultro tributa* fuisse dicta, quia non caperentur, ut tributa, sed respublica ipsa ea mancipibus ultro daret, docent Turneb. Advers. I, 25; Lips. et Grut. ad Senecam, de Ben. IV, 1. Inter ea ergo etiam sunt locationes equorum curulium praebendorum et rerum exercitibus in provincias portandarum; Duk. Cf. XXIII, 48; XXIV, 18; XXXIV, 6, 9. Sunt ἐργολάβειαι, aedificia et alia opera publica, quae mercede pacta locantur, sic dicta, quia sunt arbitrii liberi, quum liberum sit, velis aedificare nec ne, ipse aedificare an per alios, per conductores; Ern. Conf. XLIII, 16, et ad V, 23, n. 6.

7. *Lacrymis publicanorum;* vide ad V, 23, n. 6. — *Induci*, aboleri, annihilari, deleri, irritum fieri; metaphora desumpta a cera, quae literis, exaratis in tabula cerata et delendis, stylo verso *inducitur;* unde *inducere locationem*, *SCtum* et *nomina* dixit Cic. ad Atticum, I, 14, 20; VII, 28; XIII, 14.

8. *Edicto submotis ab hasta;* vide ad IV, 53, n. 4.

9. *Cui acerbitas ea assignabatur;* unde *Censorius* etiam dictus est. — *Coloniae Potentia* (quaedam edd., non MSS., *Pollentia*) *in Picenum*, *Pisaurum*, etc. Conf. Vell. I, 15; Plin. III, 5 seu 8; Cluver. Ital. Ant. II, 11, p. 370, 741; Drak. ad h. l.

Potentia in Picenum, Pisaurum in Gallicum agrum, deductae sunt. Sena iugera in singulos data: diviserunt agrum coloniasque deduxerunt iidem tresviri, Q. Fabius Labeo, et M. et Q. Fulvii, Flaccus et Nobilior. Consules eius anni nec domi nec militiae memorabile quidquam egerunt.

XLV. In insequentem annum crearunt consules M. Claudium Marcellum, Q. Fabium Labeonem. M. Claudius, Q. Fabius idibus Martiis, quo die consulatum inierunt, de provinciis suis praetorumque retulerunt. Praetores creati erant C. Valerius flamen Dialis, qui et priore anno petierat [1], et Sp. Postumius Albinus, et P. Cornelius Sisenna, L. Pupius, L. Iulius, Cn. Sicinius. Consulibus Ligures cum iisdem exercitibus, quos P. Claudius et L. Porcius habuerant, provincia decreta est. Hispaniae extra sortem prioris anni praetoribus cum suis exercitibus servatae. Praetores ita sortiri iussi, uti flamini Diali utique altera iuris dicendi Romae provincia esset [2]: peregrinam est sortitus. Sisennae Cornelio urbana, Sp. Postumio Sicilia, L. Pupio Apulia, L. Iulio Gallia, Cn. Sicinio Sardinia evenit. L. Iulius maturare est iussus. Galli Transalpini, per saltus ignotae antea viae (ut ante dictum est [3])

et nos ad XLI, 27, n. 13. — *Gallicum agrum*, agrum intellige inter Aesim et Rubiconem fluvios, qui quum olim Gallorum Senonum fuisset, postea iis expulsis lege Flaminia, de qua vid. l. XXIX, 19, populo viritim distributus, agri Gallici nomen a veteribus cultoribus retinuerat. Conf. Varro, de Re Rust. I, 2, et Cellar. Geogr. Ant. lib. II, cap. 9, p. 645 et 739. Lem.

Cap. XLV. 1. *Qui et priore anno petierat*; videndum tamen ad cap. 39.

3. *Uti flamini Diali utique* (vide ad II, 30, n. 1, et VI, 35, n. 4) *altera iuris dicendi Romae provincia* (vide ad II, 40, n. 9) *esset*? cur? vide ad V, 52, n. 9. — *Sisennae Cornelio*; vide ad III, 1, not. 1. — *L. Iulius maturare est iussus*, sc. iter seu proficisci. *Proficisci mature* praeter Vossianum cod. servant Gaertn. et editio Ald. et inde aliae. Cuius lect. si maior esset auctoritas, suspicarer *proficisci maturare*, ut cap. 21, et al.

3. *Ut ante dictum est*, cap. 22; unde etiam patet, verba haec referenda esse ad seqq. *in Italiam transgr.*

in Italiam transgressi, oppidum in agro, qui nunc est Aquileiensis, aedificabant. Id eos ut prohiberet, quod eius sine bello posset [4], praetori mandatum est: si armis prohibendi essent, consules certiores faceret; ex his placere alterum adversus Gallos ducere legiones. Extremo prioris anni comitia habita erant in demortui Cn. Cornelii locum auguris sufficiendi [5]. Creatus Sp. Postumius Albinus.

XLVI. Huius principio anni P. Licinius Crassus pontifex maximus mortuus est: in cuius locum M. Sempronius Tuditanus pontifex est cooptatus: pontifex maximus est creatus C. Servilius [1] Geminus. P. Licinii funeris causa visceratio data, et gladiatores centum viginti pugnaverunt, et ludi funebres per [2] triduum facti, post ludos epulum. In quo, quum toto

4. *Quod* (al. *quoad*) *eius sine bello posset*; vide ad V, 25, n. 5.

5. *Comitia habita erant in demortui Cn. Cornelii locum auguris sufficiendi*; nota Dukeri est: «Certum est, aliquot saeculis augures aliosque sacerdotes a suis collegiis non interveniente populo, lectos et cooptatos vel in locum demortuorum suffectos fuisse (vide ad III, 32; XXXIII, 44; XL, 42; XLIV, 44), nec usquam, nisi h. l., augurem comitiis populi creatum fuisse legimus; quod ius demum *LXXX* post annis ad populum est translatum: nam legem, qua illud C. Licinius trib. pl. an. V. 508 collegiis sacerdotum adimere tentavit, non acceptam fuisse, auctor est Cic. in Lael. cap. 23. Deinde circa ann. V. 650 Cn. Domitium eandem fere legem tulisse, produnt Cic. Agrar. II, 7; Vell. II, 12; Suet. Ner. 2; Dio XXXVII, pag. 46. Nodi solvendi non aliam video rationem, quam ut coniiciam cum Gruchio de Com. Rom. II, 2, certa quadam de causa, veluti per contentionem competitorum aut augurum ipsorum inter se dissensionem, tandem effectum fuisse, ut res populi iudicio committeretur, et comitia illa *extra ordinem et praeter morem* haberentur. Hoc nos contentos esse oportet, dum huic loco clarior lux affundatur». Forte leg. *post comitia habita*, vel *postquam comitia habita erant*, vel *comitiis habitis* (sc. magistratuum) *in demortui Cn. Cornelii Lentuli auguris locum creatus erat Sp. Postumius Albinus*; Drak.

Cap. XLVI. 1. *Crassus pontifex max. mortuus est: in cuius locum M. Sempronius T. pontifex est cooptatus; pontifex maximus est creatus C. Servilius*; vid. XXV, 5, n. 1.

2. *Funeris causa visceratio ... et gladiatores CXX ... et ludi funebres per triduum*; vide ad VIII, 22 pr. et XXIII, 30, n. 9. Forte legendum *gladiatores LXX*, qui numerus convenire videtur in id aevum; Lips. Sat. Serm. I, 8.

foro strata triclinia essent, tempestas, cum magnis procellis coorta, coëgit plerosque tabernacula statuere in foro. Eadem paulo post, quum undique disserenasset, sublata: defunctosque vulgo ferebant [3], quod inter fatalia vates cecinissent, necesse esse tabernacula in foro statui. Hac religione levatis altera [4] iniecta, quod sanguine per biduum pluisset in area Vulcani: et per decemviros supplicatio indicta erat eius prodigii expiandi causa. Prius quam consules in provincias proficiscerentur, legationes transmarinas in senatum [5] introduxerunt: nec unquam ante tantum regionis eius hominum Romae fuerat. Nam ex quo fama per gentes, quae Macedoniam accolunt, vulgata est, crimina querimoniasque de Philippo non negligenter ab Romanis audiri, multis operae pretium fuisse queri; pro se quaeque civitates gentesque, singuli etiam privatim (gravis enim accola omnibus erat), Romam, aut ad spem levandae iniuriae, aut ad deflendae solatium, venerunt. Et ab Eumene rege legatio [6] cum fratre

3. *Defunctosque se esse vulgo ferebant* homines; vide ad II, 35, n. 2. Vaticinationi, quae ad castra vel ab hostibus vel adversus eos in foro ponenda spectare videbatur, felix ita eventus responderat, damnumque leve acceptum erat pro maiori, quod homines metuerant.

4. *Hac religione levatis altera iniecta* etc. vide ad II, 5, n. 4; V, 23, n. 8, et Obseq. de Prodig. cap. 59. — *Per decemviros supplicatio indicta erat* (f. *est*) *eius* etc. vide ad I, 20, n. 11; III, 10, n. 6; III, 63, n. 2. « Decemviros propter prodigia a senatu libros Sibyllinos adire iussos, et ex eorum *responso* ac *decreto* supplicationes indictas fuisse, Livius scribit XXI, 62; XXXIV, 55; XXXVIII, 44; XL, 19; XLI, 21, et alibi: quibus verbis significare videtur, eas ab aliis, non ab ipsis, indictas. Hic quidem, ut et XL, 37, et XLV, 16, indictionem supplicationum decemviris ipsis tribuit; sed tamen credo, hoc plerumque a magistratibus pro concione factum fuisse: nam hi quoque eos pro concione edicebant victoriae causa XXVII, 51; XXX, 17, et pro felici successu novi belli XXXI, 8; XXXVI, 2, ut consules prodigiorum causa XL, 19 ». Duk. Conf. ad XLV, cap. 3, not. 1.

5. *Legationes transmarinas in senatum* etc. ad finem cap. Cf. ad Polyb. XXIV, 1.

6. *Et ab Eumene rege legatio* etc. conf. Polyb. l. l. et cap. 3: nam hanc

eius Athenaeo venit ad querendum, simul quod non deducerentur ex Thracia praesidia, simul quod in Bithyniam Prusiae bellum adversus Eumenem gerenti auxilia missa forent.

XLVII. Respondendum ad omnia[1] iuveni tum admodum Demetrio erat; quum haud facile esset, aut ea, quae obiicerentur, aut quae adversus ea dicenda erant, memoria complecti. Nec enim multa solum, sed etiam pleraque oppido quam parva erant: de controversia finium, de hominibus raptis pecoribusque abactis, de iure aut dicto per libidinem aut non dicto, de rebus per vim aut per gratiam iudicatis. Nihil horum neque Demetrium docere dilucide, nec se satis liquido discere ab eo senatus quum cerneret posse, simul et tirocinio et perturbatione iuvenis moveretur; quaeri iussit ab eo, ecquem de his rebus commentarium a patre accepisset? Quum respondisset, *accepisse se;* nihil prius nec potius visum est, quam regis ipsius de singulis responsa accipere. Librum extemplo poposcerunt; deinde, ut ipse recitaret, permiserunt. Erant autem de rebus singulis in breve coactae causae; ut alia fecisse se secundum decreta legatorum doceret, alia non per se stetisse, quo minus faceret[2], sed per eos ipsos, qui accusarent. Interposuerat et querelas de iniquitate decretorum, et quam non ex aequo disceptatum apud Caecilium foret, indigneque sibi, nec ullo suo meri-

legationem Livius in seqq. silentio praetermisit. — *Prusiae bellum adversus Eumenem gerenti* (conf. Polyb. XXIII, 18, n. 8) *auxilia missa*, ut olim alio in bello; vid. Polyb. XV, 22, §. 1, et XVII, 4, §. 7.

Cap. XLVII. 1. *Respondendum ad omnia* etc. ad finem cap. Cf. Polyb. XXIV, 1 et 2. — *Demetrio*, Philippi filio, quem pater Romam miserat cum Apelle et Philocle.

2. *Alia non per se stetisse, quo minus faceret*; vide ad II, 31, n. 7. — *Querelas de iniquitate ... esset*; conf. cap. 25 sq.

to, insultatum ab omnibus esset. Has notas irritati eius animi collegit senatus. Ceterum alia excusanti iuveni, alia recipienti, futura[3] ita, ut maxime vellet senatus, responderi placuit: *Nihil patrem eius neque rectius, nec magis, quod ex voluntate senatus esset, fecisse, quam quod, utcumque ea gesta essent, per Demetrium filium satis fieri voluisset Romanis. Multa et dissimulare, et oblivisci, et pati praeterita senatum posse, et credere etiam, Demetrio credendum esse*[4]. *Obsidem enim*[5] *se animum eius habere, etsi patri corpus reddiderit; et scire, quantum salva in patrem pietate possit, amicum eum populo romano esse. Honorisque eius causa missuros in Macedoniam legatos, ut, si quid minus factum sit, quam debuerit, tum quoque sine piaculo rerum praetermissarum fiat. Velle etiam sentire Philippum, integra omnia sibi cum populo romano Demetrii filii beneficio esse.*

XLVIII. Haec, quae augendae amplitudinis eius causa facta erant, extemplo in invidiam, mox etiam in perniciem adolescenti verterunt[1]. Lacedaemonii

3. *Alia recipienti, futura*; videndum ad VII, 14, n. 1.

4. *Credere etiam, Demetrio credendum esse*, forsan delendae duae posteriores voces, quas etiam nec Polyb., nec MSS. Lov. 4, et Mead. 2, agnoscunt.

5. *Obsides enim*, sponsorem quasi et pignus fidei ac benevolentiae, *se*, senatum, *animum eius habere*, *ets patri corpus reddiderit*, sc. filius, h. e. si vel ad patrem redierit. Similiter Dionys. Hal. V, p. 286, 287, dixisse τὸ μὲν σῶμα παρ' ἡμῖν ἔχεις, τὴν δὲ ψυχὴν παρὰ τοῖς πολεμίοις, monet Drak. Sed verbum *reddiderit* ad senatum potius referendum, hoc sensu: etsi senatus olim Demetrium, obsidem Romam missum, patri reddiderit (vid. XXXVI, 35), tamen eum etiam nunc, si non corpore, saltem animo, obsidem quasi, hoc est absentem quoque pignus fidei, esse, propter benevolum in Romanos animum: quae sententia venusta planius exprimitur verbis seqq. et *scire se*, *quantum salva* etc. Conf. ad XXVII, 17, n. 8, et XL 5, n. 6. Forte et cum Gronov. leg. *reddiderint*, ut mox *missuros*, sc. se. Cf. supra ad cap. 14, not. 5. — *Si quid minus factum sit ... rerum praetermissarum fiat.* Rei gravitatem verbis extenuant Romani, qui dicunt non *male*, sed *minus*, non *peccatorum*, sed *rerum praetermissarum*. Lem. — *Velle etiam*, scil. se.

Cap. XLVIII. 1. *Haec, quae augendae ...., verterunt* se (vide ad II, 3,

deinde introducti sunt [2]. Multae et parvae disceptationes iactabantur; sed, quae maxime rem continerent, erant: utrum restituerentur, quos Achaei damnaverant [3], nec ne; inique, an iure occidissent, quos occiderant. Vertebatur et, utrum manerent in Achaico concilio Lacedaemonii [4], an, ut ante fuerat, secretum eius unius in Peloponneso civitatis ius esset. Restitui, iudiciaque facta tolli placuit: Lacedaemonem manere in Achaico concilio: scribique id decretum, et consignari a Lacedaemoniis et Achaeis. Legatus in Macedoniam Q. Marcius est missus: iussus idem in Peloponneso sociorum res adspicere [5]. Nam ibi quoque et ex veteribus discordiis residui motus erant, et Messene desciverat a concilio Achaico [6]. Cuius belli et causas et ordinem si expromere velim, immemor sim propositi, quo statui non ultra attingere externa, nisi qua [7] romanis cohaererent rebus.

XLIX. Eventus memorabilis est, quod, quum bello superiores essent Achaei, Philopoemen praetor [1]

n. 2); cf. cap. 53; XII, 23, n. 24, et XL, 5, n. 8; Polyb. XXIV, 3 et 7 sq.

2. *Lacedaemonii deinde* legati a consulibus in senatum *introducti sunt* etc. conf. Polyb. XXIV, 4. — *Disceptationes iactabantur*; vide ad II, 12, n. 7, et III, 10, n. 2. — *Quae maxime rem continerent*, potissimum ad rem vel ad summam rei spectarent, *erant* hae etc.

3. *Vtrum restituerentur, quos Achaei damnaverant*; vide ad XXXVIII, 33, n. 6, et XXXVIII, 34, n. 1. — *An iure occidissent, quos occiderant*; vid. XXXVIII, 33, n. 6. — *Vertebatur*, expendebatur, ut apud. Plaut. Most. V, 1, 10. Cf. tamen supra ad librum III, 27, n. 6.

4. *Vtrum manerent in Achaico concilio Lacedaemonii*; conf. XXXV, 36. — *Restitui*, sc. quos Achaei damnassent, *iudiciaque* eorum *facta tolli*. Conf. not. 3.

5. *Sociorum res adspicere*, hoc est, praesens recognoscere et examinare; vide ad XXI, 6, n. 4. Lem.

6. *Messene desciverat a concilio Achaico* etc. vide ad III, 47, n. 1, et XXXVI, 31, n. 1. Conf. Pausan. VIII, 51.

7. *Non ultra ... nisi qua*, catenus tantum, ... quatenus, sive quoad. Lem.

Cap. XLIX. 1. *Philopoemen praetor* Achaeorum iam octavum creatus in locum Lycortae. Conf. ad cap. hoc et 50, de extremis gestis et obitu Philopoemenis Plut. Philopoem. p. 366 sq. et Pausan. VIII, 51.

eorum capitur, ad praeoccupandam Coronen[2] (profectus), quam hostes petebant, in valle iniqua cum equitibus paucis oppressus. Ipsum potuisse effugere Thracum Cretensiumque auxilio tradunt: sed pudor relinquendi equites, nobilissimos gentis, ab ipso nuper lectos, tenuit. Quibus dum locum ad evadendas angustias cogendo ipse agmen praebet, sustinens impetus hostium, prolapso equo, et suo ipse casu, et onere equi super eum ruentis, haud multum abfuit, quin exanimaretur, septuaginta annos iam natus, et diutino morbo, ex quo tum primum reficiebatur, viribus admodum attenuatis. Iacentem hostes superfusi oppresserunt, cognitumque primum a verecundia memoriaque meritorum[3], haud secus quam ducem suum, attollunt reficiuntque, et ex valle devia in viam portant, vix sibimet ipsi prae necopinato gaudio credentes; pars nuntios Messenen praemittunt, debellatum esse, Philopoemenem captum adduci. Primum adeo incredibilis visa res, ut non pro vano modo, sed vix pro sano nuntius audiretur: deinde, ut super alium alius idem omnes affirmantes veniebant, tandem facta fides, et, prius quam appropinquare urbi satis scirent, ad spectaculum omnes, simul liberi

2. *Ad praeoccupandam Coronen*, κώμην τὴν καλουμένην Κολωνίδα, Plut. l. l. Κορώνη et Κολώνη, seu Κολωνὶς, seu αἱ Κολωνίδες, oppida Messeniae vicina; videatur Strab. VIII, pag. 249 et 361, et Pausan. IV, 34, 2-6. Ab illo dictus sinus *Coronaeus*, qui et Messeniacus, Asinaeus ac Thuriates vocabatur. *Coronam* et *Coroneam* MSS. et edd. ante Frob. a. 1535. Promiscua etiam Κορώνη et Κορώνεια, Messenes et Boeotiae oppida, eorumque gentilia, dici, monet Berkel. ad Steph. — *Profectus*; hanc vocem uncis includendam curavit Drak., quod neque in ullo vetere codice, neque in ulla vet. edit. ante Lugd. anni 1553 comparet: idem hanc vocem vix desiderari h. l. posse existimat. Doëring. vero vocem *praeoccupandam* potius se repudiare ait, et legendum suspicatur *ad Coronen... in valle iniqua oppressus*. Lem.

3. *A verecundia memoriaque meritorum*; vide ad I, 1, n. 5. — *Vix sibimet ipsi prae necopinato gaudio credentes* etc. cf. XXXIII, 32, n. 7.

ac servi, pueri quoque cum feminis, effunduntur; itaque clauserant portam turbae [4], dum pro se quisque, nisi ipse oculis suis credidisset, vix pro comperta tantam rem habiturus videretur. Aegre submoventes obvios intrare portam, qui adducebant Philopoemenem, potuerunt, atque turba conferta iter reliquum clauserat; et, quum pars maxima exclusa a spectaculo esset, theatrum repente, quod viae propinquum erat, compleverunt, et, ut eo in conspectum populi adduceretur, una voce omnes exposcebant. Magistratus et principes, veriti, ne quem motum misericordia praesentis tanti viri faceret, quum alios verecundia pristinae maiestatis collata praesenti fortunae [5], alios recordatio ingentium meritorum motura esset, procul in conspectu eum statuerunt: deinde raptim ex oculis hominum abstraxerunt, praetore Dinocrate dicente, esse, quae pertinentia ad summam belli [6] percunctari eum magistratus vellent. Inde abducto eo in curiam, et senatu vocato, consultari coeptum.

4. *Clauserant portam turbae*, h. e. diversi globi hominum concurrentium, manipuli hominum per intervalla, ut fit eiusmodi in motu ac tumultu, conglobatorum; Gronov. Sic mox *turba conferta*; et VI, 14, *tumultuosa turba*; XXIV, 48, *forte congregata turba*. Ceterum *clauserat p. turba* Frob. et Ald. dedere, forsan e cod. Mog. — *Dum pro se quisque ... videretur: dum* etc. *videtur*, vel *quum* etc. *videretur* legendum putat Crev., favente Drak. Lem. — Pro *atque turba conferta* coniicit Walch. Emend. pag. 102, *aeque conferta turba*. Probat *aeque* clariss. Buttner, Obss. pag. 93, Walchio vero, *turba* post *conferta* transponenti, neququam assentitur, *aeque* multo aptius ad *clauserat* trahi existimans, quam, ut Walchio placet, ad *conferta*. Iungendum enim ait, *aeque ut portam, reliquum iter turba conferta clauserat*. Lem.

5. *Verecundiae pristinae maiestatis collata p. f.*; mallem *collatae*; Duk. — *Praetore Dinocrate*; vide supra ad XXXVI, 31, n. 2.

6. *Ad summam belli*; vide ad III, 5, n. 6. — *Inde* et *eo* e cod. Mogunt. adiecta, improb. Gronov. qui monet, nudum participii ablativum nonnunquam absque pronom. poni.

L. Iam invesperascebat, et non modo cetera [1], sed ne in proximam quidem noctem ubi satis tuto custodiretur, expediebant. Obstupuerant ad magnitudinem pristinae eius fortunae virtutisque; et neque ipsi domum recipere custodiendum audebant, nec cuiquam uni custodiam eius satis credebant. Admonent deinde quidam, esse thesaurum publicum sub terra [2], saxo quadrato septum: eo vinctus demittitur, et saxum ingens, quo operitur, machina superimpositum est. Ita loco potius, quam homini cuiquam, credendam custodiam rati, lucem insequentem exspectaverunt. Postero die multitudo quidem integra, memor pristinorum eius in civitatem meritorum, parcendum, ac per eum remedia quaerenda esse praesentium malorum, censebant; defectionis auctores, quorum in manu respublica erat, in secreto consultantes, omnes ad necem eius consentiebant; sed, utrum maturarent, an differrent, ambigebatur. Vicit pars avidior poenae, missusque, qui venenum ferret. Accepto poculo, nihil aliud loquutum ferunt, quam quaesisse, *si incolumis Lycortas* (is alter imperator Achaeorum erat) *equitesque evasissent?* Postquam dictum est, *incolumes esse;* « Bene habet », inquit [3], et, poculo impavide exhausto, haud ita multo post exspiravit.

Cap. L. 1. *Non modo cetera, sed* etc. vide ad I, 40, n. 1.

2. *Esse thesaurum publicum sub terra*, cameram, seu cryptam subterraneam (*favissas* apud Gell. II, 10, et Fest.), *saxo quadrato septum*, opertum: quod amotum est, ut *demitti* posset eo Philopoemen, et deinde repositum, ad claudendum os, *machina* tractoria, sucula, aut trochlea, tollenone, aliove instrumento ad levandas moles seu pondera, quae manibus hominum non facile tractantur; Gron. κομίσαντες αὐτὸν εἰς τὸν καλούμενον θησαυρὸν, οἴκημα κατάγειον, οὔτε πνεῦμα λαμβάνον, οὔτε φῶς ἔξωθεν, οὔτε θύρας ἔχων, ἀλλὰ μεγάλῳ λίθῳ περιαγομένῳ κατακλειόμενον, Plut. Philop. p. 367, forsan ex Polyb. — *Multitudo quidem integra*, quae scilicet mentem sanam et non corruptam factionibus servaverat. Cf. IX, 46, n. 17. Lem.

3. *Bene habet, inquit;* vide supra ad VI, 35, n. 6.

Non diuturnum mortis eius gaudium auctoribus crudelitatis fuit. Victa namque Messene bello exposcentibus Achaeis noxios[4] dedidit, ossaque reddita Philopoemenis sunt; et sepultus ab universo Achaico est concilio, adeo omnibus humanis congestis honoribus, ut ne divinis quidem abstineretur. Ab scriptoribus rerum graecis latinisque tantum huic viro tribuitur, ut a quibusdam eorum, velut ad insignem notam [6] huius anni, memoriae mandatum sit, tres claros imperatores eo anno decessisse, Philopoemenem, Hannibalem, P. Scipionem [6]: adeo in aequo eum duarum potentissimarum gentium summis imperatoribus posuerunt.

LI. Ad Prusiam regem legatus T. Quintius Flamininus[1] venit, quem suspectum Romanis et receptus post fugam Antiochi Hannibal, et bellum adversus Eumenem motum faciebat. Ibi, seu quia a Flaminino inter cetera obiectum Prusiae erat, hominem omnium, qui viverent, infestissimum populo romano apud eum esse, qui patriae suae primum, deinde, fractis eius opibus, Antiocho regi auctor belli adversus po-

4. *Victa namque Messene bello* a Lycorta, *exposcentibus Achaeis noxios*, necis auctores, e quibus Dinocrates solus sponte finiit vitam; ceteri omnes, Lycortae iussu comprehensi, poenas dedere varias: *ossaque Philopoemenis reddita* et ab Arcadibus Megalopolim, in patriam eius, reportata sunt, Polybio iuvene urnam eius in exsequiis portante; *et sepultus est ab universo Achaico* etc. conf. Polyb. XXIV, 12; Pausan. VIII, 51, et Plut. Philop. pag. 368.

5. *Insignem notam*, notabilem rem.

6. *Tres claros imperatores eo anno decessisse* vita, *Philopoemenem, Hannibalem, P. Scipionem*, eosque non satis dignum splendore vitae exitum habuisse. Conf. c. 52, et, qui eos inter se compararunt, Polyb. XXIV, 9, et Diodor. Eclog. de Virt. et Vit. l. II, p. 575 sq. ed. Wessel. Alii alio anno Hannibalem mortuum tradunt; vide cap. 56 extr. et Nep. Hannib. 13.

7. *In aequo eum ... posuerunt*, aequipararunt.

Cap. LI. 1. *Ad Prusiam regem legatus T. Quintius Flamininus* etc. idem Nepos tradit, Hannib. 12, at alia de causa eum cum aliis in Bithyniam missum Plut. Flam. c. 20, et Appian. Syr. 11.

pulum romanum fuisset; seu quia ipse Prusias, ut gratificaretur[2] praesenti Flaminino Romanisque, per se necandi aut tradendi eius in potestatem consilium cepit; a primo colloquio Flaminini milites extemplo ad domum Hannibalis custodiendam missi sunt. Semper talem exitum vitae suae Hannibal prospexerat animo, et Romanorum inexpiabile odium[3] in se cernens, et fidei regum nihil sane confisus. Prusiae vero levitatem etiam expertus erat, Flaminini quoque adventum velut fatalem sibi horruerat. Ad omnia undique infesta, ut iter semper aliquod praeparatum fugae haberet, septem exitus e domo fecerat [4]; ex his quosdam occultos, ne custodia sepirentur. Sed grave imperium regum nihil inexploratum, quod investigari volunt, efficit. Totius circuitum domus ita custodiis complexi sunt, ut nemo inde elabi posset. Hannibal, postquam est nuntiatum, milites regios in vestibulo esse, postico, quod devium maxime atque occultissimi exitus erat, fugere conatus, ut id quoque occursu militum obseptum sensit, et omnia circa clausa custodiis dispositis esse, venenum (quod multo ante praeparatum [5] ad tales habebat casus) poposcit.

2. *Seu quia ipse Prusias, ut gratificaretur* etc. at Nepos l. l. dicit, *recusasse Prusiam, ne id a se fieri postularent, quod adversus ius hospitii esset: ipsi, si possent, comprehenderent; locum, ubi esset, facile inventuros.* Prusias nempe, a constantia quae virum decet, et a gravitate atque maiestate quam reges tueri debent, alienissimum se praestitit, ut constat ex iis quae tradunt Livius, XLV, 44, et Polybius in Legat. num. 97, p. 484, t. IV edit. Schweigh. Lem.

3. *Romanorum inexpiabile odium*, ut II, 17; XXXIII, 22, 47. Similiter IV, 35, n. 3, *bellum inexpiabile*, quod *internecivum* dicitur IX, 25; XXII, 58, et graece πόλεμος ἄσπειστος. *Inexplicabile* multi MSS. et edd. antt. vide ad XXXVII, 52, n. 6. — *Prusiae vero levitatem etiam expertus erat.*

4. *Septem exitus e domo fecerat*, e castello, quod ei ab rege datum erat muneri. Cf. Nep. et Plut. l. l.

5. *Venenum, quod multo ante praeparatum* (sub annuli gemma; videatur Aurel. Victor de Viris ill. cap. 42, et Iuvenal. X, 165 sq.) *ad tales habebat casus, poposcit*, a quo? a servo?

« Liberemus, inquit, diuturna cura populum romanum, quando mortem senis exspectare longum » censent. Nec magnam, nec memorabilem ex inermi » proditoque Flamininus victoriam feret. Mores quidem populi romani quantum mutaverint [6], vel hic » dies argumento erit : horum patres Pyrrho regi, » hosti armato, exercitum in Italia habenti, ut a » veneno caveret, praedixerunt ; hi legatum consularem, qui auctor esset Prusiae per scelus occidendi hospitis, miserunt. » Exsecratus deinde in caput regnumque Prusiae [7], et hospitales deos violatae ab eo fidei testes invocans, poculum exhausit. Hic vitae exitus fuit Hannibalis.

LII. Scipionem et Polybius, et Rutilius [1], hoc anno mortuum scribunt. Ego neque his, neque Valerio assentior : his, quod, censoribus M. Porcio, L. Valerio, principem senatus [2] ipsum L. Valerium censorem lectum invenio, quum superioribus tribus lustris Africanus fuisset ; quo vivo, nisi ut ille senatu moveretur, quam notam [3] nemo memoriae prodidit,

(de quo vid. Nep.) Forte leg. *prompsit*, vel ex Plut. Flamin. p. 380 (qui ipsa Livii verba graece vertit) *commiscuit* seu *propere miscuit*. Ipsum semper secum habuisse venenum, Nepos et alii referunt. Varium tamen mortis genus memoravere auctores, qui ad unum forsan Hannibalem transtulere, quae ad plures pertinent. Cf. Plut. l. l.

6. *Mores quidem populi rom. quantum mutaverint*; vid. II, 3, n. 2. — *Horum patres Pyrrho regi, ut a veneno* medici sibi *caveret, praedixerunt*; vide ad II, 10, n. 4. De re ipsa vid. Plut. Pyrrh. p. 396; Gell. III, 8, al.

7. *Exsecratus in caput regnumque Prusiae*; vide ad I, 51, n. 1.

Cap. LII. 1. *Et Rutilius*, P. Rutilius Rufus, orator et philosophus, a quo hist. rom. (an belli tantum Numantini?) graece scriptam esse, docet Athen. IV, 66. Conf. Voss. de Histor. Graec. I, 21; nos ad Tac. Ann. III, 66, 4, et Appian. Hisp. 88. De re ipsa vid. Pigh. Ann. ad an. 568.

2. *Principem senatus*, etc. vide ad XXVII, 11, not. 8. — *Superioribus tribus lustris A.* ex emend. Sigon. pro *duobus lustris*. Conf. ad XXXIV, 44; XXXVIII, 28, et Manut. de Sen. Rom. cap. 2.

3. *Senatu moveretur... notam*; vid. IV, 24, n. 5; XXIV, 16, n. 5.

alius princeps in locum eius lectus non esset. Antiatem auctorem refellit tribunus plebis M. Naevius, adversus quem oratio inscripta P. Africani est [4]. Hic Naevius in magistratuum libris est tribunus plebis, P. Claudio, L. Porcio consulibus : sed iniit tribunatum, Ap. Claudio, M. Sempronio consulibus, ante diem quartum Idus Decembres [5]: inde tres menses ad Idus Martias sunt, quibus P. Claudius, L. Porcius consulatum inierunt. Ita et vixisse in tribunatu Naevii videtur, diesque ei dici ab eo potuisse ; decessisse autem ante L. Valerii et M. Porcii censuram. Trium clarissimorum suae cuiusque gentis virorum non magis tempore congruente comparabilis mors videtur esse, quam quod nemo eorum satis dignum splendore vitae exitum habuit. Iam primum omnes non in patrio solo mortui, nec sepulti sunt [6]. Veneno absumpti Hannibal et Philopoemen ; exsul Hannibal, proditus ab hospite ; captus Philopoemen in carcere et in vinculis exspiravit. Scipio, etsi non exsul, neque damnatus, die tamen dicta, ad quam non adfuerat reus, absens citatus, voluntarium non sibimet ipse solum, sed etiam funeri suo, exsilium indixit.

LIII. Dum ea in Peloponneso (a quibus devertit oratio [1]) geruntur, reditus in Macedoniam Demetrii

4. *Antiatem* (Q. Valerium Antiatem) *auctorem refellit trib. pl. M. Naevius, adversus quem oratio inscripta P. Africani est*, etc. vide ad XXXVIII, 56, not. 2 et 4. — *In magistratuum libris*; vide supra ad librum IV, cap. 20, not. 7.

5. *Iniit tribunatum* plebis *a. d. IV Idus Dec.*, quem ei ineundo ad suam usque aetatem solemnem fuisse, Dionys. Halicarn. VI, p. 410, scribit; Sigon. Plut. Quaest. Rom. t. II, p. 283, auctor est tribunos plebis, contra atque alii magistratus, ante anni principium iniisse.

6. *Omnes non in patrio solo . . . . , sepulti sunt*; at de Philopoemene vide ad cap. 50, n. 4. — *Etsi non exsul*, exsilio multatus: nam *voluntarium sibimet ipse et funeri suo* (vide supra ad XXXVIII, 53, not. 4) *exsilium indixit*.

Cap. LIII. 1. *Devertit oratio*; cf.

legatorumque aliter aliorum affecerat animos. Vulgus Macedonum, quos belli ab Romanis imminentis metus terruerat, Demetrium, ut pacis auctorem, cum ingenti favore conspiciebant; simul et spe haud dubia regnum ei post mortem patris destinabant. *Nam, etsi minor aetate, quam Perseus, esset, hunc tamen iusta matrefamiliae* [2], *illum pellice ortum esse; illum, ut ex vulgato corpore genitum, nullam certi patris notam habere, hunc insignem Philippi similitudinem prae se ferre. Ad hoc, Romanos Demetrium in paterno solio locaturos; Persei nullam apud eos gratiam esse.* Haec vulgo loquebantur. Itaque et Persea cura angebat, ne parum pro se una aetas valeret, quum omnibus aliis rebus frater superior esset; et Philippus ipse, vix sui arbitrii fore, quem heredem regni relinqueret, credens, sibi quoque graviorem esse [3], quam vellet, minorem filium censebat. Offendebatur interdum concursu Macedonum ad eum, et alteram iam se vivo regiam esse indignabatur. Et ipse

cap. 48, 49, et ad I, 51, not. 2. Ad seqq. conf. Polyb. XXIV, 6 et 7.

2. *Hunc tamen iusta matrefamiliae* (ita MSS. et primae edd. *matrefamilias* alii), *illum pellice ortum esse;* vide supra ad librum III, cap. 72, n. 3.—Plutarchus, ut annotavit Crev., testis est in Aemilio, hanc de Perseo fuisse opinionem, eum ne genitum quidem Philippo esse, sed subditum a Philippi uxore; matremque eius nominat Guathaeniam, sartricem Argolicam. Et Perseus, apud Livium ipsum, XL, 9, sic de se loquitur: *me subditum et pellice genitum appellant.* Ex his colligitur Perseum a Philippo et uxore eius, tanquam legitimum utriusque filium, agnitum et palam habitum esse, ac proinde pro legitimo sese gessisse: sed ortum eius multis fuisse suspectum, variisque iactatum esse sermonibus, aliis a Philippo eum susceptum esse ex pellice dicentibus, aliis plane subditum per fraudem, nec quidquam pertinentem ad stirpem regiam. Lem. — *Ex vulgato corpore;* vide ad I, 4, n. 10.

3. *Sibi quoque graviorem esse*, magis metuendum, ut XLII, 14, 41, 42; XLIII, 14; XLIV, 26, 30; XLV, 8. Sed quibusdam ex his locis *gravis* potius est infestus, acerbus, βαρύς. Conf. Mitscherl. ad Horat. Od. IV, 6, 17. — *Minorem filium censebat*, cod. Mog. *aiebat*, forte rectius; nam Philippum sensa animi non occultasse, Polyb. narrat; Drak. — *Concessisque sibi q. p. n. e.* conf. cap. 47.

iuvenis haud dubie inflatior redierat, subnisus erga se iudiciis senatus, concessisque sibi, quae patri negata essent; et omnis mentio Romanorum, quantam dignitatem ei apud ceteros Macedonas, tantam invidiam, non apud fratrem modo, sed etiam apud patrem, conciliabat; utique postquam alii legati romani venerunt, et cogebatur decedere Thracia, praesidiaque deducere, et alia, aut ex decreto priorum legatorum, aut ex nova constitutione senatus, facere. Sed omnia moerens quidem et gemens (eo magis, quod filium frequentiorem prope cum illis [4], quam secum, cernebat), obedienter tamen adversus Romanos faciebat, ne quam movendi extemplo belli [5] causam praeberet. Avertendos etiam animos a suspicione talium consiliorum ratus, mediam in Thraciam exercitum in Odrysas et Dentheletos et Bessos duxit. Philippopolin urbem, fuga desertam oppidanorum, qui in proxima montium iuga cum familiis receperant sese, cepit, campestresque Barbaros, depopulatus agros eorum, in deditionem accepit. Relicto inde ad Philippopolin praesidio, quod haud multo post ab Odrysis expulsum est, oppidum in Deuriopo condere instituit [6]. Paeoniae ea regio est

4. *Frequentiorem prope cum illis*; vide ad III, 24, n. 5.

5. *Movendi extemplo belli*; cupiebat enim moram temporis nancisci ad iustos belli apparatus. — *Mediam in Thraciam* expeditionem adversus Barbaros suscepit. — *Dentheletos*; alii *Denthelctas*. Δενθηλῆται, Δενθηλῆτοι, Δανθηλῆται (Strab VII, 5, §. 13, pag. 318, ubi multi libri habent Δανθηλιτῶν), Δενθελῆται (Dion. LI), *Denseletae* et *Denselatae* dicuntur. Cf. Drak. — *Philippopolin urbem*; vide supra ad XXVIII, 7, n. 9.

6. *Oppidum in Deuriopo* (male *Dertiopo* edd. antt.) *condere instituit*, reversus ex Thracia: *Paeoniae* magnae in Macedonia *ea regio est prope Erigonum* (vide ad XXXI, 39, n. 5) *fluvium, qui, ex Illyrico per Paeoniam fluens, in Axium amnem editur*; vide ad XXXVIII, 13, n. 6, et cf. Strab. VII, 7, §. 8 et 9, p. 326, 327, cui Δευρίοπος et Δευριόπιοι aut Δευρίοπες dicuntur. Δουρίοπος Steph. Mox Perizon. ita distinguere h. l. malebat *editur haud procul Stobis vetere urbe. Novam urbem*, etc., et Drak. *oppi-*

prope Erigonum fluvium, qui, ex Illyrico per Paeoniam fluens, in Axium amnem editur. Haud procul Stobis, vetere urbe novam urbem Perseida, ut is filio maiori haberetur honos, appellari iussit.

LIV. Dum haec in Macedonia geruntur, consules in provincias profecti. Marcellus nuntium praemisit ad L. Porcium proconsulem, ut ad novum Gallorum oppidum [1] legiones admoveret. Advenienti consuli Galli sese dediderunt: duodecim millia armatorum erant; plerique arma ex agris rapta habebant. Ea aegre patientibus iis adempta, quaeque alia aut populantes agros rapuerant, aut secum attulerant: de his rebus qui quererentur, legatos Romam miserunt. Introducti in senatum a C. Valerio praetore [2] exposuerunt, « Se, superante in Gallia multitudine, inopia coactos agri et aegestate, ad quaerendam sedem » Alpes transgressos. Quae inculta per solitudines » viderunt, ibi sine ullius iniuria consedisse. Oppidum quoque aedificare coepisse; quod indicium esset, nec agro, nec urbi ulli vim allaturos venisse. » Nuper M. Claudium ad se nuntium misisse, bel» lum se cum iis, ni dederentur, gesturum. Se cer» tam, etsi non speciosam, pacem, quam incerta » belli, praeoptantes, dedidisse se prius in fidem, » quam in potestatem, populi romani [3]. Post pau» cos dies, iussos et agro et urbe decedere, sese » tacitos abire, quo terrarum possent, in animo ha» buisse: arma deinde sibi, et postremo omnia alia,

dum in Deuriopo condere instituit (*Paeoniae ea regio est*) *prope Erig. fl.* (*qui ex Illyrico...editur*) *h. p. S. v. u. Novam*, etc. qua ratione admissa Stobi propiores sunt Axio, quam vulgo credunt. Conf. Cellar. Geogr. ant. II, 13, p. 664.

CAP. LIV. 1. *Novum Gallorum oppidum*; vid. cap. 22 et 45.

2. *Introducti in senatum a C. Val. praetore*; vide ad III, 4, n. 2.

3. *Dedidisse se prius in fidem, quam in potestatem pop. rom.* vide ad XXXVI, 28, n. 1. — *Omnia alia,*

» quae ferrent agerentque, adempta. Orare se senatum populumque romanum, ne in se innoxios » deditos acerbius, quam in hostes, saevirent. » Huic orationi senatus ita responderi iussit: « Neque illos » recte fecisse [4], quum in Italiam venirent, oppidumque in alieno agro, nullius romani magistratus, » qui ei provinciae praeesset, permissu, aedificare » conati sint: neque senatui placere, deditos spoliari. » Itaque se cum iis legatos ad consulem missuros, » qui, si redeant, unde venerint, omnia iis sua reddi » iubeant, quique protenus eant trans Alpes, et » denuntient Gallicis populis, multitudinem suam » domi contineant. Alpes prope inexsuperabilem finem [5] in medio esse: non utique iis melius fore,

quae ferrent agerentque; vide supra ad III, 37, n. 4.

4. *Neque illos recte fecisse* cod. Mog. *gessisse* reliqui MSS. et antt. edd. prob. Gron. qui h. l. et Obss. IV, 14, p. 226, docet, *gerere* passim dici pro *agere*, ut XL, 57 extr. Ibi tamen *prospere gessissent* (scil. rem) dictum videtur de rebus bellicis, ut saepius *bene* at *male rem gerere*; ac forte eum Drak. leg. *prospere rem gessissent*. Cf. ad XXV, 22, n. 1. Lectionem Mog. *fecisse* defendit Drak., putans Livium respexisse ad solemnem formulam *recte atque ordine facere*; vid. XXIV, 31, n. 3. Sed probabilius est, *fecisse*, quam *gessisse*, librariis aut glossatoribus deberi. — *Ad consulem* M. Claudium Marcellum.

5. *Alpes prope inexsuperabilem finem*, etc. cod. Voss. *inexsuperabiles*, prob. Ant. Periz. — *Non utique iis* Gallis *melius*, meliorem fortunam, *fore*, *quam* fuisset iis, *qui eas* Alpes *primi pervias fecissent*, Senonibus et Poenis. Vocem *quam*, ex Sigon. coni. additam, abesse malebat Creverius, ut sensus esset, malum habituros eos, qui primi postea Alpes transissent, vel, quod Gron. in prima ed. monet, si qui contra hanc denuntiationem transierint, illis fore utique non melius quam iis qui eas primi pervias fecissent. — *L. F. Purpureo*, *Q. Minucius*, *L. Manlius Acidinus*; Furii cognomen omittunt codices nostri, Hearnii L. 1, et edd. vett. Primi Moguntini ex cod. suo adiecerunt *Purpurio*; pro quo deinde Sigonius emendavit *Purpureo*. Tum *Q. Minucius* deest male in Harl. Praeterea *L. Manlius* omnes scripti nostri, Crev. Victor. et typis descripti ante Gruter. cuius ultima ed. perperam substituit *P. Manlius*. Verum, utrum Manlii Acidini *Publii* praenomine usi fuerint, valde dubito: eius certe exemplum apud Livium non invenio. Intelligitur autem L. Manlius Acidinus, qui praetor creatus Hispaniam citeriorem sortitus est, XXXVIII, 35; optime in ea provincia res gessit, XXXIX,

» quam qui eas primi pervias fecissent. » Legati missi L. Furius Purpureo, Q. Minucius, L. Manlius Acidinus. Galli, redditis omnibus, quae sine cuiusquam iniuria habebant, Italia excesserunt.

LV. Legatis romanis Transalpini populi benigne responderunt. Seniores eorum nimiam lenitatem populi romani castigarunt: *Quod eos homines, qui gentis iniussu* [1] *profecti occupare agrum imperii romani, et in alieno solo aedificare oppidum conati sint, impunitos dimiserint. Debuisse gravem temeritatis mercedem statui: quod vero etiam sua reddiderint, vereri, ne tanta indulgentia plures ad talia audenda impellantur.* Et exceperunt, et prosequuti cum donis legatos sunt. M. Claudius consul, Gallis ex provincia exactis, Istricum bellum moliri coepit, literis ad senatum missis [2], ut sibi in Istriam traducere legiones liceret. Id senatui placuit. Illud agitabant [3], uti colonia Aquileia deduceretur: nec satis constabat, utrum latinam, an civium romanorum, deduci placeret. Postremo lati-

21; et hinc Vrbem reversus obtinuit, ut ovans Vrbem iniret, cap. 39, postea vero consulatum adeptus est; vid. XL, 43. Is autem hoc tempore praetorius recte post duos collegas memoratur; erant enim consules. Prioris consulatum memorat Livius, XXXIII, 24; alterius XXXIV, 45. Verum vidit et recepit Hearnius; eum sequutus est Crev. et alterius adstruxit. Eandem lectionem etiam praeferendam esse vidit clariss. Dukerus; Drak. — *Redditis omnibus, quae sine c. i. h.*, postquam iis omnia sua erant reddita: nam id promiserant Romani redituris.

Cap. LV. 1. *Gentis iniussu*, ut III, 63; IV, 32; VII, 12; X, 4; XLV, 15.

2. *Literis ad senatum missis*, etc. vide ad XLI, 1, n. 3.

3. *Illud agitabant* (vide ad II, 32, n. 2), *uti colonia Aquileia deducere-tur*; coloniae in urbem aliquam deducendae, ipsius urbis, quo deducerentur, nomen accipiebant; sic paulo post: *eodem anno Mutina et Parma, coloniae romanorum civium, sunt deductae*; et sic supra, cap. 44: *Potentia in Picenum, Pisaurum in Gallicum agrum, deductae sunt*; ubi plura eiusmodi exempla Drakenb. dedit. Male igitur h. l. Sigon. pro *Aquileia* edidit *Aquileiam*, et male paulo post, pro *Mutina* et *Parma* quidam libri vett. exhibent, *Mutinam* et *Parmam*. Lem. — *Triumviri creati sunt*, etc. vid. III, 1, n. 6. Sed demum anno

nam potius coloniam deducendam Patres censuerunt. Triumviri creati sunt P. Scipio Nasica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Eodem anno Mutina et Parma, coloniae romanorum civium, sunt deductae. Bina millia hominum in agro, qui proxime Boiorum, ante Tuscorum fuerat, octona iugera Parmae, quina Mutinae acceperunt. Deduxerunt triumviri M. Aemilius Lepidus, T. Aebutius Carus, L. Quintius Crispinus. Et Saturnia colonia civium romanorum in agrum Caletranum est deducta: deduxerunt triumviri Q. Fabius Labeo, C. Afranius Stellio, Ti. Sempronius Gracchus. Iugera in singulos data [4] decem.

LVI. Eodem anno, A. Terentius proconsul [1] haud procul flumine Ibero, in agro Ausetano, et proelia secunda cum Celtiberis fecit, et oppida, quae ibi communierant, aliquot expugnavit. Vlterior Hispania eo anno in pace fuit, quia et P. Sempronius proconsul diutino morbo est implicitus, et, nullo lacessente,

seq. coloniam deduxerunt; Drak. Cf. XL, 34, et ad XLV; 15, n. 8.

4. *Iugera in singulos data decem.* Vltima vox io pluribus codd. et edd. deest. *Iugera trina in singulos data* Lov. 3. *Iugera in singulos datn trina* Hearoii L. 1, qui numerus pro ratione horum temporum mioor est, quam ut coovenire possit. *In singulos iugera data decem* Mogunl. io suo codice ioveoerunt; qoi tameo ediderunt quod onnc exstat. Lem.

Cap. LVI. 1. *A Terentius proconsul*, ut mox *P. Sempronius proconsul;* Aldus *propraetor* edidit. « Nescio, ait Drak., utrum e Msto, qoia oullus codicum meorum lectiooem illam firmat; oo vero ex couiectura, quia meminerat, eum anno praecedeuti praetorem creatom Hispaniam citeriorem sortitum esse cap. 32 et 38; hoc autem anoo, Hispanias extra sortem prioris anni praetoribus cum suis exercitibus servalas esse, cap. 45. Verum vox *propraetor* deest in Lov. 1 et 6; eius loco *proconsul* legunt novem scripti reliqui, quorum peoes me excerpta sunt, Hearoii L. 1, et exeusi Aldo priores ». Observat idem vir doctus, eos qui hoc tempore cum imperio Hispauiam obtioebaut, saepius *proconsules* vocatos, licet propraetores forent, vel ex praetura imperium ipsis prorogatum foret, quod et nos vidimus ad XXVIII, 38, o. 4. Lem. — *Ibero fl., in agro Ausetano;* vid. XXI, 23, o. 1. — *Vlterior Hispania* recte Glar. reposuit pro *citerior*. Posses et *Cetera Hispania;* Drak.

peropportune quieverunt Lusitani. Nec in Liguribus memorabile quidquam a Q. Fabio consule gestum. M. Marcellus ex Istria revocatus, exercitu dimisso, Romam comitiorum causa rediit. Creavit consules Cn. Baebium [2] Tamphilum et L. Aemilium Paullum. Cum M. Aemilio Lepido hic aedilis curulis fuerat: a quo consule [3] quintus annus erat, quum is ipse Lepidus post duas repulsas consul factus esset. Praetores inde facti Q. Fulvius Flaccus, M. Valerius Laevinus, P. Manlius iterum, M. Ogulnius Gallus, L. Caecilius Denter, C. Terentius Istra. Supplicatio extremo anno fuit prodigiorum causa, quod sanguine per biduum pluisse in area Concordiae satis credebant, nuntiatumque erat, haud procul Sicilia insulam, quae non ante fuerat, novam editam e mari esse [4]. Hannibalem hoc anno [5] Antias Valerius decessisse auctor est, legatis ad eam rem ad Prusiam missis, praeter T. Quintium Flamininum (cuius in ea re celebre est nomen [6]), L. Scipione Asiatico et P. Scipione Nasica.

2. *Creavit consules Baebium*, etc. vide ad VII, 16, n. 6.

3. *A quo consule* (vide ad X, 31, n. 19.) *quintus annus erat* hic, *quum* (forte *quamquam*) *is ipse*, etc. conf. XXXVIII, 35, 42; XL, 46.

4. *Haud procul Sicilia insulam, quae nondum ante fuerat, novam editam e mari esse*; « vid. Scalig. ad Euseb. Chron. num. 1818, et Sam. Petit. Obss. I, 1. Sed videndum est, an recte dicant, Livium hoc conferre in eum annum, quo Cn. Baebius Tamphilus et L. Aemilius consules fuere. Etsi enim Livius illud narrat, postquam hos consules creatos fuisse dixerat, tamen verbis *extremo anno* aperte significat, id anno priore accidisse. Et ita Oros. IV, 20, et Obseq. de Prodig. cap. 59, qui haud dubie e Livio descripserunt, cui mos est, narrationi de comitiis novorum consulum ac praetorum multa subtexere, quae ad historiam illius anni, quo creati sunt, non quo magistratum gesserunt, pertinent ». Duk.

5. *Hannibalem hoc anno Antias Valerius decessisse auctor est*; vide ad cap. 50, n. 6.

6. *Cuius in ea re celebre est nomen*; conf. ad cap. 51.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARVM

AB VRBE CONDITA

LIBER QVADRAGESIMVS

BREVIARIVM

Cap. I; Consules praetoresque sortiuntur provincias, et in Ligures Hispaniamque novi exercitus conscribuntur. — II, Atrox tempestas aliaque prodigia Romae procurantur: et legationes transmarinae introducuntur in senatum. — III; Fides Philippi suspecta Romanis et crudelitas; — IV; quam Poris eiusque uxor Theoxena et liberi voluntaria morte effugiunt. V; Perseus, Philippi filius maior, sed pellice genitus, cernens sibi spem nullam regni superesse propter magnum plebis Romanorumque favorem in Demetrium fratrem, omnem dat operam, ut in eum, tanquam proditorem, concitet invidiam patris. — VI; Ira eius crescit festo die, quo exercitus lustratur; — VII; et probabilis ei criminandi fratris causa praebetur proxima nocte, qua comissatum ad illum it Demetrius cum convivis suis, e quibus nonnulli, speculatoris fraterni ab se paulo ante pulsati ultionem metuentes, clam ferrum veste abdiderant. — VIII; Postero die Perseus indicium rei defert ad patrem, qui inter duos filios, accusatorem parricidii et reum, index sedens furensque ira exsecratur discordias fraternas. —IX-XI; Perseus manifestarum insidiarum, affectationis regni et sermonum de eo Romae cum T. Quintio habitorum arguit Demetrium. — XII-XV; Hic criminationes illas refellit. — XVI; Philippi sententia. Res a consulibus adversus Ligures, et a praetoribus in Hispaniis gestae. — XVII; Poenorum et Masinissae contentio de agro. Ligures pacati. — XVIII; Consules (P. Cornelius Cethegus, M. Baebius Tamphilus) praetoresque creantur, et hi sortiuntur provincias. Duumviri

navales maritimam oram tuentur denis navibus. — XIX; Prodigia, pestilentia, supplicatio per totam Italiam, et nova Bacchanalium quaestio. — XX; Legati regum Graecorumque Romam veniunt, nec non Philocles et Apelles, a Philippo inquisitum missi de clandestinis consiliis sermonibusque Demetrii. — XXI; Interea Philippus, vulgatae opinioni credens, Istrum, Alpes, Ponticum et Hadriaticum mare conspici posse in vertice Haemi montis, eum ascendere statuit, ut ibi consultet, qua proxime itinera ad mare Hadriaticum atque Italiam ducant: Demetrium autem domum remittit cum Dida, Persei amico, qui omnia iuvenis incauti arcana elicere conatur. — XXII; Vanum iter regis et reditus per Dentheletorum Maedorumque fines, quos propter inopiam exercitus populatur. — XXIII; Demetrius frustra fugam ad Romanos meditatur, et legati Romam missi falsas adferunt T. Quintii literas, quae fidem faciunt criminationibus Persei. — XXIV; Innoxius adolescens ab Dida veneno et iniectis tapetibus in caput faucesque necatur. — XXV; L. Aemilius Paullus procos. a Liguribus Ingaunis per inducias, quas per speciem pacis componendae petierant, repente obsidetur. — XXVI; Subsidia parantur, sed tardiora, quam tempus postulat. — XXVII; Itaque per se fortunam tentare statuit, exercitumque iubet omnibus portis erumpere. — XXVIII; Ligures Ingauni caeduntur, castrisque exsuti omnes in ditionem veniunt. Quo facto Aemilius confecta decedit provincia, et supplicatio decernitur. — XXIX; Colonia Graviscae deducitur; annusque insignis est siccitate et inopia frugum. Eodem duae lapideae arcae in agro L. Petillii scribae sub Ianiculo reperiuntur, quarum altera inanis titulum sepulti Numae Pompilii habet, altera libros eius continet, graece latineque scriptos, qui, quoniam Q. Petillio, praetori urbano, dissolvendarum religionum esse videntur, eo in comitio cremantur. — XXX-XXXII; Q. Fulvius Flaccus in Carpetania ad Aeburam opp. magnam victoriam, nec tamen incruentam, reportat a Celtiberis. — XXXIII; Contrebiam capit et, hostibus iterum fusis, per Celtiberiam populabundus ducit legiones. — XXXIV; Res in ulteriore Hispania adversus Lusitanos prospere gestae a P. Manlio. Aquileia colonia deducta. Aedes Veneris Erycinae et Pietatis dedicatae. Triumphus a L. Aemilio Paullo actus de Liguribus Ingaunis. Secunda proelia a M. Pinario facta cum Corsis et Iliensibus in Sardinia. Pax Poenis cum Masinissa

per Romanos confirmata. — XXXV; Consules (A. Postumius Albinus Luscus et C. Calpurnius Piso) praetoresque creantur, et hi sortiuntur provincias; illis eadem, quae per quatuor iam annos consulibus fuerat, Ligures, decernitur. — XXXVI; Novae scribuntur legiones, et Q. Fulvio permittitur, ut partem veteris exercitus ex Hispania citeriore secum deportet. — XXXVII; pestilentia iam tertium annum Romam Italiamque vastat, et illustres omnium ordinum viri moriuntur; sed quorundam mors suspecta est maxime C. Calpurnii consulis, qui a Quarta Hostilia uxore necatus creditur, ut filio ejus, Q. Fulvio Flacco, via pateat ad summum honorem. Is quoque consul declaratur in locum vitrici, et Hostilia damnatur. — XXXVIII; Ligures Apuani, improviso oppressi, se dedunt, et in Samnium traducuntur. Consules confecta provincia veterem exercitum deducunt Romani, et omnium primi nullo bello gesto triumphant. — XXXIX, XL; In Hispania citeriore Q. Fulvius Flaccus, ex Celtiberia Tarraconem ad successorem profecturus, in saltu Manliano obsidetur a Celtiberis: sed equitum virtute avertit hostes, et ubique caedit. — XLI; Consules in Liguribus res egregie gerunt, et, referente Q. Fulvio, frater eius M. Fulvius Nobilior tribunus secundae legionis, qui eam ante adventum consulum mensibus suis dimiserat, in Hispaniam relegatur. — XLII; Gentius rex Illyriorum latrocinii omnis maritimi auctor esse creditur. Sacerdotes aliquot peste absumuntur. Cumanis permittitur, ut publice latine loquantur. — XLIII; Latina colonia deducitur in agrum Pisanum. C. Maenius praetor, quaerens de veneficiis, multos damnat. Q. Fulvius Flaccus de Hispanis triumphat, et consul creatur cum L. Manlio Acidino. — XLIV; Lex annalis fertur ab L. Villio tribuno plebis; et praetores quatuor post multos annos creantur lege Baebia, quae alternis quaternos iusserat creari. Provinciae novorum magistratuum. Q. Fulvius consul ludos Iovi facit, et aedem Equestri Fortunae votam locat pecunia in eas res ipsi collata ab Hispanis. Effusi autem sumptus, in ludos faciendi, quos magistratus rom. a provincialibus exigere solent, coërcentur SCto. — XLV; Hiems saeva, tempestates, aliaque prodigia, supplicatione procurata. Censores creantur M. Aemilius Lepidus pontifex max. et M. Fulvius Nobilior, inter quos nobiles inimicitiae erant. — XLVI; Eas deponunt, moti oratione Q. Caecilii Metelli et precibus Patrum plebisque. — XLVII; In Hispania citeriore Ti. Sempronius Grac-

chus Mundam capit et Certimam. — XLVIII; Mox Celtiberos, ad oppugnanda Rom. castra venientes, ingenti clade afficit. — XLIX; Tum Alcen aliaque centum tria oppida in deditionem accipit, et Thurrum sibi adiungit, regulum longe potentissimum Hispaniae. — L; Ergaviam inde ad deditionem, et magna victoria ad montem Chaunum Celtiberos ad veram pacem compellit. — LI; Censores fideli concordia legunt senatum, et multa conficiunt opera ex pecunia attributa: mutant quoque suffragia, regionatimque generibus hominum tribus describunt. — LII; Alter ex iis M. Aemilius dedicat templa Iunonis Reginae, Dianae, Lariumque Permarinorum. — LIII; Q. Fulvius consul res bene gerit adversus Ligures. Gallos Transalpinos, in Italiam transgressos, inde excedere iubet senatus. — LIV; Antigonus Echecratis filius, qui ex honoratis Philippi amicis unus incorruptus permanserat, cuiusque patruus Antigonus Doson eiusdem fuerat tutor, suspicionem regis auget. — LV; et Xychum comprehensum perducit in regiam, qui nodum erroris possit exsolvere. Is metu tormentorum admoto vera omnia exponit. Quo facto Philocles opprimitur, et Apelles in Italiam traiicit. — LVI; Perseus in Thraciam abit, et Philippus Antigonum in possessione regni relinquere constituit. Sed mox, senio et moerore consumptus, Amphipoli exstinguitur cum diris exsecrationibus filii superstitis. Hic a Calligene medico certior factus de imminente regis morte necopinantes opprimit omnes, et regnum scelere partum invadit. — LVII-LVIII; Sic irrita fiunt consilia Philippi et iter Bastarnarum per Thraciam, quos ille sedibus exciverat, ut tollerent Dardanos et Italiam popularentur. Perseus interfici iubet Antigonum, et legatos Romam mittit, qui petant, ut rex ab senatu appelletur, et amicitia renovetur paterna. — LIX; Q. Fulvius consul ex Liguribus triumphat, et edicit comitia, quibus M. Iunius Brutus et A. Manlius Vulso consules sexque praetores creantur. Prodigia, et ludi Romani propter ea instaurati.

I. Principio insequentis anni consules praetoresque sortiti provincias sunt. Consulibus, nulla, praeter Ligures [1], quae decerneretur, erat. Iurisdictio urbana

Cap. I. 1. *Nulla, praeter Ligures*, etc. conf. XXXVIII, 42; XXXIX, 1, 32, 45.

M. Ogulnio Gallo, inter peregrinos M. Valerio evenit, Hispaniarum Q. Fulvio Flacco citerior, P. Manlio ulterior, L. Caecilio Dentri Sicilia, C. Terentio Istrae Sardinia. Consules delectus habere iussi. Q. Fabius ex Liguribus scripserat, Apuanos ad rebellionem [2] spectare, periculumque esse, ne impetum in agrum Pisanum facerent. Et ex Hispaniis, citeriorem in armis esse, et cum Celtiberis bellari sciebant; in ulteriore, quia diu aeger praetor esset, luxuria et otio solutam disciplinam militarem esse. Ob ea novos exercitus conscribi placuit; quatuor legiones in Ligures, uti singulae quina millia et ducenos pedites, trecenos haberent equites: sociorum iisdem latini nominis quindecim millia peditum addita, et octingenti equites: hi duo consulares exercitus essent. Scribere praeterea iussi septem millia peditum sociorum ac latini nominis et quadringentos equites, et mittere ad M. Marcellum in Galliam, cui ex consulatu prorogatum imperium erat. In Hispaniam etiam utramque quae ducerentur, quatuor millia peditum civium romanorum et ducenti equites, et sociorum septem millia peditum cum trecentis equitibus scribi iussa. Et Q. Fabio Labconi cum exercitu, quem habebat in Liguribus, prorogatum in annum imperium est.

II. Ver procellosum eo anno fuit. Pridie [1] Parilia, medio ferme die atrox cum vento tempestas coorta multis sacris profanisque locis stragem fecit; signa

2. *Apuanos ad rebellionem spectare*; vide ad I, 9, n. 3.

Cap. II. 1. *Pridie Parilia*, quae agebantur XII Cal. Apr. quo die Roma condita. *Palilia* plerique MSS. et edd. vett. Festus: *Pales dicebatur dea pastorum, cuius festa Palilia dicebantur: vel, ut alii volunt, dicta Parilia, quoniam pro partu pecoris eidem sacra fiebant.* Conf. Ovid. Fast. IV, 72 sq. Dionys. Halicarn. I, 88; Intpp. Pers. I, 721, et Drak. ad h. l. — *Aede Lunae in Aventino*; vide ad Tac. Ann. XV, 41, n. 2, et Drak. ad huuc locum.

aenea in Capitolio deiecit; forem ex aede Lunae, quae in Aventino est, raptam tulit, et in posticis [2] partibus Cereris templi affixit; signa alia in circo maximo cum columnis, quibus superstabant, evertit; fastigia aliquot templorum [3], a culminibus abrupta, foede dissipavit. Itaque in prodigium versa ea tempestas, procurarique haruspices iusserunt [4]; simul procuratum est, quod tripedem mulum Reate natum nuntiatum erat, et a Formiis aedem Apollinis ac Caietae de caelo tactam [5]: ob ea prodigia viginti hostiis maioribus sacrificatum est, et diem unum supplicatio fuit. Per eosdem dies ex literis A. Terentii propraetoris cognitum, P. Sempronium in ulteriore provincia [6], quum plus annum aeger fuisset, mortuum esse. Eo maturius in Hispaniam praetores iussi proficisci. Legationes transmarinae [7] deinde in senatum introductae sunt. Prima Eumenis et Pharnacis regum, et Rhodiorum querentium [8] de Sinopensium clade. Phi-

2. *In posticis partibus*, al. *parietibus*; vide ad XXIII, 8, n. 8.

3. *Fastigia aliquot templorum*, etc. i. e. statuas deorum aut similia ornamenta summis tectis imposita, Ern.

4. *Procurarique* esm, *haruspices i.*; vide ad I, 20, n. 11.

5. *Et a Formiis* nuntiatum, ibi *aedem Apollinis ac Caietae de caelo tactam*: nam Caieta etiam, nutrix Aeneae, divino honore culta videtur; vid. Heyn. Exc. I ad Virgil. Aen. VII. Tò *ac* ante *Caietam*, quod a 7 MSS. abest, delendum putabat Sigon.; at Gron. praepos. *a* ante *Formiis*, ut utrobique, et Formiis et Caietae, aedes Apollinis tacta sit. Vterque provocat ad verba Obseq. de Prod. cap. 60, *Aedes Apollinis Caietae de caelo tacta*. Caietae opp. Auruncorum in Latio finibusque Campaniae (hod. *Gaëta*), prope Formias; unde idem sinus dicebatur Caietanus et Formianus. Conf. Drak.

6. *In ulteriore provincia*, forte leg. *Hispania*.

7. *Legationes transmarinae* ... *introductae*; vide ad XXXIX, 46, n. 5, 6.

8. *Rhodiorum querentium* (quod verbum ad solos Rhodios spectat) *de Sinopensium clade*, non a Sinopensibus illatae Rhodiis (ut *gallica clades* IX, 41, n. 6), sed quam Sinopenses passi sint (conf. ad II, 61, n. 3), ἡ Σινωπέων ἀτυχία, quam memorant Polyb. IV, 56, XXIV, 10, et Strab. XII, pag. 545; unde Drak. recte haec notavit: « Intell. urbis istius olim liberae ac sui iuris a *Pharnace* rege Ponti (Mithridatis IV filio et Mithridatis Magni avo) expugna-

lippi quoque legati et Achaeorum et Lacedaemoniorum sub idem tempus venerunt. Iis, prius Marcio audito, qui ad res Graeciae Macedoniaeque visendas[9] missus erat, responsa data sunt. Asiae regibus ac Rhodiis responsum est, legatos ad eas res visendas missurum senatum.

III. De Philippo auxerat curam Marcius: nam ita fecisse eum, quae senatui placuissent, fatebatur, ut facile appareret, non diutius, quam necesse esset, facturum; neque obscurum erat rebellaturum, omniaque, quae tunc ageret diceretque, eo spectare. Iam primum omnem fere multitudinem[1] civium ex maritimis civitatibus cum familiis suis in Emathiam, quae nunc dicitur (quondam appellata Paeonia[2] est), traduxit; Thracibusque et aliis Barbaris urbes tradidit habitandas, fidiora haec genera hominum fore ratus in romano bello. Ingentem ea res fremitum tota Macedonia fecit; relinquentesque penates suos cum coniugibus ac liberis pauci tacitum dolorem continebant; exsecrationesque in agminibus proficiscentium in regem, vincente odio metum, exaudiebantur.

10. Quod igitur ipsi *Sinopenses*, a Pharnace subacti, non poterant, hanc eorum cladem Romae questi sunt *Rhodii*, Sinopensium amici ac foederati, qui antea iisdem Sinopensibus, quum a Mithridate, Pharnacis patre, bellum illatum esset, auxilium tulerunt. Eumenes vero neutri, neque Sinopensibus, neque Pharnaci, opem tulit: non huic, utpote cum quo circa hoc tempus bellum gessit; non illis, quia in legibus pacis inter Eumenem et Pharnacem initae nihil de Sinopensibus, cautum est. Eumenis itaque legati Romam quidem venisse videntur, ut de Pharnace quererentur; non tamen, quod Sinopen in potestatem redegisset, sed potius, quod bellum sibi ab eo illatum foret; conf. Polyb. »

9. *Ad res Graeciae M. visendas*; conf. ad XXXIX, 48, et ad XXI, 6, n. 4. — *Responsa data sunt:* exponit responsa illa Polyb. in Exc. Leg. §. 51, p. 307, ed. Schweigh. LEM.

CAP. III. 1. *Omnem multitudinem*, etc. conf. Polyb. XXIV, 8.

2. *Emathiam, ... quondam appellata Paeonia:* duae partes Macedoniae ob vicinitatem confusae ab historicis; Glar. Coniicerem: *appellata ita Macedonia est* (conf. Plin IV, 10 seu 17) nisi vulgatam lect. firmaret Polyb. l. l.

His ferox animus omnes homines, omnia loca temporaque suspecta habebat. Postremo negare propalam coepit, satis tutum sibi quidquam esse, nisi liberos eorum [3], quos interfecisset, comprehensos in custodia haberet, et tempore alium alio tolleret.

IV. Eam crudelitatem, foedam per se, foediorem unius domus clades fecit. Herodicum, principem Thessalorum, multis ante annis occiderat; generos quoque eius postea interfecit. In viduitate relictae filiae, singulos filios parvos habentes. Theoxena et Archo nomina mulieribus erant. Theoxena, multis petentibus, adspernata nuptias est. Archo Poridi cuidam, longe principi gentis Aeneatum [1], nupsit, apud eum plures enisa partus, parvis admodum relictis omnibus, decessit. Theoxena, ut in suis manibus liberi sororis educarentur, Poridi nupsit, et, tanquam omnes ipsa enisa foret, suum sororisque filios in eadem habebat cura [2]. Postquam regis edictum de comprehendendis liberis eorum, qui interfecti essent, accepit; ludibrio futuros, non regis modo, sed custodum etiam libidini, rata, ad rem atrocem [3] animum adiecit; ausaque est dicere, se sua manu potius omnes interfecturam, quam in potestatem Philippi ve-

3. *Nisi liberos eorum*, etc. conf. Aristot. Rhet. I extr. et II, 21; Polyb. XXIV, 8, §. 10 (ubi videatur Schweigh.); Herodot. I, 155; Proverb. Metr. num. 88. — Huius sententiae meminit etiam Euripides, Androm. v. 520: Καὶ γὰρ ἄνοια μεγάλη, λιπεῖν Υἱοὺς ἐχθρῶν, ἐξὸν κτείνειν, Καὶ φόβον οἴκων ἀφελέσθαι. Lem.

Cap. IV. 1. *Longe principi gentis Aeneatum*, ex emendatione Sigon. pro *Aenianum*; nam *gens*, etsi Turnebus negat, etiam incolae oppidi dicuntur, ut apud Caes. Bell. Civ. III, 80 et. Conf. not. 4, et ad XXXIII, 5, n. 6.

2. *Filios in eadem habebat cura*; vid. Burm. ad Suet. Caes. 23. — *Regis* (Philippi) *edictum*, etc. conf. cap. 3 extr. — *Ludibrio futuros libidini*, omnes MSS. et edd. ante Sigon. *libidinis*: sed legendum *libidini* vel *libidinibus*; Drakenb.

3. *Ad rem atrocem*, etc. qualem olim fecit Virginius, sed quum non alio modo pudicitiam filiae tueri posset.

nirent. Poris, abominatus mentionem tam foedi facinoris, Athenas deportaturum eos ad fidos hospites dixit, comitemque ipsum fugae futurum esse. Proficiscuntur ab Thessalonica[4] Aeneam ad statum sacrificium, quod conditori Aeneae cum magna ceremonia quotannis faciunt. Ibi die per solennes epulas consumpto, navem praeparatam a Poride, sopitis omnibus, de tertia[5] vigilia conscendunt, tanquam redituri in Thessalonicam: sed traiicere in Euboeam erat propositum. Ceterum in adversum ventum nequidquam eos tendentes[6] prope terram lux oppressit; et regii, qui praeerant custodiae portus, lembum armatum ad pertrahendam eam navim miserunt, cum gravi edicto, ne reverterentur sine ea. Quum iam appropinquabant, Poris quidem ad hortationem remigum nautarumque[7] intentus erat; interdum ma-

4. *Proficiscuntur ab Thessalonica* (vide ad VIII, 1, n. 1), ubi habitabat princeps ille Aeneatum, *Aeneam ad statum sacrificium ... faciunt;* vide ad XXVIII, 5, n. 6. *Aenea* seu *Aenia*, ut XLIV, 10 et 32, gr. Αἴνεια oppid. Macedoniae, quod Livius, XLIV, 10, dicit *XV millia passuum abesse a Thessalonica, adversus Pydnam positum;* quam oppositionem laxe interpretandam esse monet Cellar. Geogr. ant. II, 13, quum Pydna vulgo constituatur prope Aliacmonem. Alia Αἴνεια πόλις Περραιβῶν apud Steph. Ab ea ut distinguatur, etiam XLIV, 10 et 32, *Aenea* scribendum putat Drak. — *Aenae conditori* Aeneae opp. (conf. Dionys. Halicarn. I, 47, 49, et Herodot. VII, 123), a quo alii *Aenum* Thraciae conditam tradunt; vid. inpr. Heyn. Exc. I, ad Virgil. Aen. III, 16 sq. et Drak. ad h. l. qui etiam praecipue notanda monet verba Dionys. Αὕτη διέμεινεν ἕως τῆς Μακεδόνων δυναστείας τῆς κατὰ τοὺς διαδόχους τοῦ Ἀλεξάνδρου γενομένης· ἐπὶ δὲ τῆς Κασσάνδρου βασιλείας καθῃρέθη, ὅτε Θεσσαλονίκη πόλις ἐκτίζετο. καὶ οἱ Αἰνειᾶται σὺν ἄλλοις πολλοῖς εἰς τὴν νεόκτιστον μετῴκησαν, ut appareat, cur Poris, licet Thessalonicae habitans, tamen stato sacrificio Aeneae interfuerit.

5. *De tertia vigilia;* vide ad IX, 44, n. 5. — *Redituri in Thessalonicam;* del. τὸ *in;* Gronov. Sed vide ad VIII, 1, n. 1.

6. *In adversum ventum tendentes;* vide ad IV, 19, n. 1. — *Ad pertrahendam eam navim*, attrahendam, adducendam. *Retrahendam* emendabat Periz. Sed utrumque verbum eodem sensu de fugitivis ex fuga reductis usurpari docet Drak. ad II, 12, n. 4, et XXX, 12, n. 2.

7. *Ad hortationem remigum n.;* vide ad Sil. XI, 488.

nus ad caelum tendens deos, ut ferrent opem, orabat. Ferox interim femina, ad multo ante praecogitatum revoluta facinus [8], venenum diluit ferrumque promit, et, posito in conspectu poculo strictisque gladiis, « Mors, inquit, una vindicta est [9]. Viae ad » mortem hae sunt: qua quemque animus fert, ef» fugite superbiam regiam. Agite, iuvenes mei, pri» mum, qui maiores estis, capite ferrum; aut haurite » poculum, si segnior mors iuvat ». Et hostes aderant, et auctor mortis instabat. Alii alio leto absumpti semianimes e nave praecipitantur; ipsa deinde, virum comitem mortis complexa, in mare sese deiecit. Nave vacua dominis regii potiti sunt.

V. Huius atrocitas facinoris novam velut flammam regis invidiae adiecit, ut vulgo ipsum liberosque eius exsecrarentur [1]. Quae dirae brevi ab omnibus diis exauditae, ut saeviret ipse in suum sanguinem, effecerunt. Perseus enim, quum in dies magis cerneret favorem dignitatemque Demetrii fratris apud Macedonum multitudinem crescere, et gratiam apud Romanos, sibi spem nullam regni superesse, nisi in scelere, ratus, ad id unum omnes cogitationes intendit. Ceterum quum se ne ad id quidem, quod muliebri cogitabat animo, satis per se validum crederet, singulos amicorum patris tentare sermonibus perplexis instituit [2]. Et primo quidam ex his adspernantium tale

8. *Ad multo ante praecogitatum* (vide ad IX, 23, n. 1) *facinus revoluta*, rediens mente.

9. *Mors una*, unica, *vindicta est*; vide ad II, 5, n. 14.

Cap. V. 1. *Ut vulgo ipsum liberosque eius exsecrarentur*: Roëllius observat, non videri haec in Demetrium convenire, cuius favorem dignitatemque in dies magis crevisse, mox narrabit Livius. Tò *eius* exsulat ab 7 MSS. An itaque leg. *ut vulgo ipsum summi inferioresque exsecrarentur*? — *Quod muliebri cogitabat animo*; fuit nempe Perseus mollis et ignavus homo, qui consilia inibat, qualia fere ineunt mulieres. Lem.

2. *Singulos amicorum patris ten-*

quidquam speciem praebuerunt, quia plus in Demetrio spei ponebant: deinde, crescente in dies Philippi odio in Romanos, cui Perseus indulgeret, Demetrius summa ope adversaretur, prospicientes animo exitum incauti a fraude fraterna iuvenis, adiuvandum, quod futurum erat, rati, fovendamque spem potentioris, Perseo se adiungunt. Cetera in suum quaeque tempus agenda differunt. In praesentia placet, omni ope in Romanos accendi regem, impellique ad consilia belli, ad quae iam sua sponte animum inclinasset. Simul, ut Demetrius in dies suspectior esset, ex composito sermones ad spretionem Romanorum [3] trahebant. Ibi quum alii mores et instituta eorum, alii res gestas, alii speciem ipsius urbis, nondum exornatae neque publicis neque privatis locis, alii singulos principum eluderent [4], iuvenis incautus, et amore nominis romani, et certamine adversus fratrem, omnia tuendo suspectum se patri et opportunum criminibus [5] faciebat. Itaque expertem eum pater omnium de rebus romanis consiliorum habebat: totus in Persea versus, cum eo cogitationes eius rei dies ac noctes agitabat. Redierant, quos forte miserat in Bastarnas ad arcessenda auxilia, adduxerantque

tare sermonibus perplexis instituit; videatur ad IX, 35, n. 1, et XXIV, 26, n. 7.

3. *Ad spretionem Romanorum*; viri docti vocem, non alibi obviam, mutant in *spem* (quod in omnibus MSS., praeter Luv. 5, etiam in Mogunt., legitur, sed ferri nequit), *contemptionem*, *mentionem* et *speciem*. Posterius probat Drakenh. ut *species* sit externa forma et habitus in oculos incurrens, vel dignitas Romanorum, quam insidiose quidam memoraverint, ut alii eam irridendi occasionem haberent, et ita incautum Demetrium ad eam defendendam elicerent. Sed vocem *spretionem* non sapere corruptelam librariorum, et apud Livium alia eiusmodi duriora esse substantiva, v. c. cretio, *contemptio*, *ademptio*, monet Ern.

4. *Singulos principum eluderent*, h. e. irriderent, illuderent; vid. I, 36, n. 4, et XXVI, 19, n. 7. Lem.

5. *Opportunum criminibus*; vide ad I, 54, n. 4; III, 19, n. 7.

inde nobiles iuvenes et regii quosdam generis: quorum unus sororem suam in matrimonium Philippi filio pollicebatur; erexeratque consociatio gentis eius animum regis. Tum Perseus; « Quid ista prosunt? « inquit. Nequaquam tantum in externis auxiliis est « praesidii, quantum periculi fraude domestica [6]. « Proditorem nolo dicere, certe speculatorem habe- « mus in sinu; cuius, ex quo obses Romae fuit, « corpus nobis reddiderunt Romani, animum ipsi « habent. Omnium paene Macedonum in eum ora « conversa sunt; nec regem se alium rentur habitu- « ros esse, quam quem Romani dedissent [7] ». His per se aegra mens senis stimulabatur; et animo magis quam vultu, ea crimina accipiebat.

VI. Forte lustrandi exercitus venit tempus [1], cuius solenne est tale. Caput mediae canis praecisae et prior pars ad dexteram, cum extis posterior ad laevam viae ponitur. Inter hanc divisam hostiam copiae armatae traducuntur. Praeferuntur primo agmini arma insi-

6. *Quantum periculi fraude d.*; excidit *in* seu *a*; Gron. — *Speculatorem habemus in sinu*; vide ad Tac. Ann. VI, 45, n. 10. — *Corpus nobis reddiderunt*, etc. conf. ad XXXIX, 47, n. 4.

7. *Quam quem Romani dedissent*, invidiose, quasi vel ipso Philippo amoto id iam facturi fuissent, si arbitrii eorum res essent; Gron.

Cap. VI. 1. *Forte lustrandi exercitus* Macedonici *venit tempus* (dies VIII Xanthici mensis, quem Aprili fere respondere putant), *cuius solemne est tale*, etc. conf. cap. 13, sup. ad I, 28, n. 2; inpr. loc. simil. Curt. X, 9, 11 sq. Suid. voc. ἐναγίζων, Hesych. (Ξανθικά, ἑορτὴ Μακεδόνων, Ξανθικοῦ μηνὸς ἀγομένη· ἔστι δὲ καθάρσιον τῶν στρατευμάτων) et Meurs. Graec. feriata, lib. V, voc. *Xanthica*. — *Caput mediae canis praecisae*, praecisum: immo dissectae, scissae, ita quidem, ut transversa secaretur, non in dextram partem et sinistram, sed in superiorem cum capite, cervice, pectore, pedibus anterioribus, et inferiorem cum alvo, cauda et pedibus posterioribus: hinc *praecisae*, superna parte abscissa; Bauer. — *Et prior pars*; vox *prior* a Frob. demum addita et haud magnopere necessaria est; videtur autem distinguendum esse post *dexteram*, non post *extis*, ut innuatur, canis mediae praecisae alteri parti caput, alteri exta, non vero uni eidemque parti caput et exta, alteri nihil additum fuisse; Drakenb.

gnia omnium ab ultima origine Macedoniae regum: deinde rex ipse cum liberis sequitur: proxima est regia cohors custodesque corporis; postremum agmen Macedonum cetera multitudo claudit. Latera regis duo filii iuvenes cingebant, Perseus iam tricesimum annum agens, Demetrius quinquennio minor; medio iuventae robore ille, hic flore; fortunati patris matura soboles, si mens sana fuisset. Mos erat, lustrationis sacro peracto, exercitum decurrere [2], et divisas bifariam duas acies concurrere ad simulacrum pugnae. Regii iuvenes duces ei ludicro certamini dati. Ceterum non imago fuit pugnae, sed, tanquam de regno dimicaretur, ita concurrerunt, multaque vulnera sudibus facta [3]; nec praeter ferrum quidquam defuit ad iustam belli speciem. Pars ea, quae sub Demetrio erat, longe superior fuit: id aegre patiente Perseo, laetari prudentes amici eius, eamque rem ipsam dicere praebituram causam criminandi iuvenis.

VII. Convivium eo die sodalium, qui simul decurrerant, uterque habuit, quum vocatus ad coenam ab Demetrio Perseus negasset [1]. Festo die invitatio benigna et hilaritas iuvenalis utrosque in vinum traxit. Commemoratio ibi certaminis ludicri et iocosa dicta in adversarios, ita ut ne ipsis quidem ducibus abstineretur, iactabantur. Ad has excipiendas voces [2]

2. *Exercitum decurrere*, h. e. huc illuc decurrendo in armis se exercere; vide ad XXIII, 35, n. 3. Lem.

3. *Multa vulnera sudibus facta*; pro *sudibus* mal:t Gron. *rudibus*; sed vide ad XXVI, 51, n. 3. Lem.

Cap. VII. 1. *Vocatus ad coenam ab D. Perseus negasset*; vide ad cap. 13, n. 7. — *Hilaritas iuvenalis* (*iuvenilis* edd. ante Drak.) *utrosque in vinum traxit*, ad largiter bibendum incitavit. — *Iactabantur*; vide ad II, 12, n. 7, et II, 45, n. 6.

2. *Ad has excipiendas voces*; al. *accipiendas*: sed *excipi voces* dicuntur, quae in hoc accipiuntur, ut serventur, ut earum aut in honorem aut iniuriam dicentis recordere: est et proprium verbum insidiarum; Gron. Conf. Drak. et ad II, 4, n. 3. — *Obversaretur*; vide ad XXIV, 23, n. 2. — *Male mulcatur*; vid. III, 11, n. 3.

Speculator ex convivis Persei missus, quum incautior obversaretur, exceptus a iuvenibus forte triclinio egressis, male mulcatur. Huius rei ignarus Demetrius, « quin comissatum, inquit, ad fratrem [3] imus? et « iram eius, si qua ex certamine residet, simplicitate « et hilaritate nostra lenimus? » Omnes se ire conclamarunt, praeter eos, qui speculatoris ab se pulsati praesentem ultionem metuebant: quum eos quoque Demetrius traheret, ferrum veste abdiderunt, quo se tutari, si qua vis fieret, possent. Nihil occulti esse in intestina discordia potest: utraque domus speculatorum et proditorum plena erat. Praecucurrit index ad Persea, ferro succinctos nuntians cum Demetrio quatuor adolescentes venire. Etsi causa apparebat (nam ab iis pulsatum convivam suum audierat), tamen, infamandae rei causa [4], ianuam obserari iubet, et ex parte superiore aedium versisque in viam fenestris comissatores, tanquam ad caedem suam venientes, aditu ianuae arcet. Demetrius, per vinum, quod excluderetur, paulisper vociferatus, in convivium redit, totius rei ignarus.

VIII. Postero die Perseus, quam primum convenendi potestas patris fuit, regiam ingressus, perturbato vultu in conspectu patris [1] tacitus procul con-

3. *Quin comissatum ad fratrem imus?* vid. III, 29, n. 3, et XXVII, 49, n. 5.

4. *Infamandae rei causa*, ut atrox consilium venientibus affingeret, et res in malam famam verteret. Lem. — *Demetrius, per vinum*; videndum supra ad V, 12, n. 6.

Cap. VIII. 1. *In conspectu patris*, forte *in c. eius*, ne eadem vox toties repetatur. — *Cui, quum pater ... interrogaret eum, ... inquit:* pronomina *cui* et *eum* (quod a 4 MSS. abest) eiicienda videntur; Gron. — *Satin' salvae?* vide ad I, 58, n. 3. — *De lucro* (ex emend. Sigon. pro *de ludicro*), fortuna insperata, *tibi* (quod παρέλκει· vide ad Praefat. n. 12) *vivere me*, ut apud Cic. ad Div. IX, 17; h. e. vitam servatam ponere in lucro et bonum putare, quod mihi, qui iamiam moriturus fuerim, non opinanti contigerit, ut homini, qui in perpetuo aut praesentissimo vitae periculo

stitit. Cui, quum pater, *Satin' salvae?* et, *quaenam ea moestitia esset* interrogaret eum, « De lucro tibi, » inquit, vivere me scito. Iam non occultis a fratre » petimur insidiis. Nocte cum armatis domum ad interficiendum me venit; clausisque foribus, parietum » praesidio me a furore eius sum tutatus ». Quum pavorem mixtum admiratione patri iniecisset. « Atqui, » si aures praebere potes, inquit, manifestam rem » teneas, faciam ». *Enimvero se*, Philippus dicere, *auditurum*; vocarique extemplo Demetrium iussit; et seniores duos amicos, expertes inter fratres certaminum [2], infrequentes iam in regia, Lysimachum et Onomastum arcessit, quos in consilio haberet. Dum veniunt amici, solus, filio procul stante, multa secum animo volutans, inambulavit. Postquam venisse eos nuntiatum est, secessit in partem interiorem cum duobus amicis, totidem custodibus corporis: filiis, ut ternos inermes secum introducerent, permisit. Ibi, quum consedisset: « Sedeo, inquit, miserrimus pater, » iudex inter duos filios, accusatorem parricidii [3], et » reum; aut conficti, aut admissi criminis labem apud » meos inventurus. Iam pridem quidem hanc procel» lam imminentem timebam, quum vultus inter vos » minime fraternos cernerem, quum voces quasdam » exaudirem; sed interdum spes animum subibat,

versetur, et ex eo vix se praeter opinionem evaserit. Cf. Ernesti Clav. Cic. Mitscherl. ad Horat. Od. I, 9, v. 14, et intpp. Plaut. Merc. III, 2, v. 9; Grat. Cyneget. 94; et Terent. Phorm. II, 1, n. 16, *Quidquid praeter spem eveniat, omne id deputare esse in lucro.*

2. *Expertes inter fratres certaminum*, quales esse debebant, qui simul cum patre iudices futuri erant. *Expertos* 7 MSS. et edd. ante Curionem; *expertos iuvenalium inter fratres cert.* cod. Mogunt. Conf. ad IV, 9, n. 4. — *Totidem custodibus corporis*, amicis, ei etiam loco satellitum futuris; Drak.

3. *Accusatorem parricidii*, caedis fratris: unde *parricidium fratris* XL, 24, n. 4. Conf. ad XXVIII, 29, n. 1. — *Criminis labem*; vide ad XXXIX, 9, n. 1.

» deflagrare iras vestras, purgari suspiciones posse: » etiam hostes, armis positis, foedus icisse, et privatas » multorum simultates finitas: subituram vobis ali- » quando germanitatis memoriam [4], puerilis quondam » simplicitatis consuetudinisque inter vos, meorum » denique praeceptorum; quae, vereor, ne vana » surdis auribus cecinerim. Quoties ego, audientibus » vobis, detestatus exempla discordiarum fraterna- » rum, horrendos eventus eorum retuli, quibus se » stirpemque suam, domos, regna, funditus evertis- » sent? Meliora quoque exempla parte altera posui: » sociabilem consortionem inter binos Lacedaemonio- » rum reges, salutarem per multa secula ipsis patriae- » que; eandem civitatem, postquam mos sibi cuique » rapiendi tyrannidem exortus sit, eversam; iam hos » Eumenem Attalumque fratres, a quam exiguis rebus, » prope ut puderet regii nominis [5], mihi, Antiocho » et cuilibet regum huius aetatis, nulla re magis, » quam fraterna unanimitate, regnum aequasse. Ne » romanis quidem exemplis abstinui, quae aut visa, » aut audita habebam: T. et L. Quintiorum, qui

4. *Germanitatis memoriam;* vide ad XLI, 27, n. 4. — *Horrendos eventus eorum*, sc. fratrum (quod latet in voc. praec. *fraternarum*), *retuli, quibus* eventibus se, etc. nisi cum Fabro leg. *earum*, aut *qui* pro *quibus*. — *Sociabilem consortionem* (vide ad VI, 40, n. 11) *inter binos Laced. reges salutarem* etc. cf. intpp. Nep. Ages. 1, et alii ad XXXIV, 31, n. 6, laudati.

5. *Prope ut puderet* eos *regii nominis*, « scil. non ut humilioris, sed ut fastigio et viribus ipsorum altioris (qui voc. *pudet* usus hic notandus); aut intellige: prope ut puderet *nos* regii nominis, quo iam tenues et indigni abuterentur. Mox *quae aut visa aut audita habebam* pro: noveram, afferre poteram, in promptu habebam »; Bauer. — *Fraterna unanimitate*; de hac Eumenis, Attalique concordia vid. Nostrum inf. lib. XLV, cap. 19. Laudat Crev. Plutarchum de Amore Frat. qui quidem memorat illorum matrem Apollonidem dictitare, non sibi diadema et opes tantum afferre gaudium, quam quod videat filio suo nato maximo tres fratres latus cingere, custodes eius corporis; eum autem inter gladios fratrum secure semper versantem. Lem.

» bellum mecum gesserunt, P. et L. Scipionum, qui » Antiochum devicerunt; patris patruique eorum, » quorum perpetuam vitae concordiam mors quoque » miscuit [6]. Neque vos illorum scelus similisque sceleri » eventus deterrere a vecordi discordia potuit: neque » horum bona mens, bona fortuna, ad sanitatem » flectere. Vivo et spirante me, hereditatem meam » ambo et spe et cupiditate improba crevistis [7]. Eo » usque me vivere vultis, donec, alterius vestrum » superstes, haud ambiguum regem alterum mea » morte faciam. Nec fratrem, nec patrem potestis » pati. Nihil cari, nihil sancti est: in omnium vicem « regni unius insatiabilis amor successit [8]. Agite, » conscelerate aures paternas: decernite criminibus, » mox ferro decreturi; dicite palam, quidquid aut » veri potestis, aut comminisci libet. Reseratae aures » sunt, quae posthac secretis alterius ab altero crimi- » nibus claudentur ». Haec furens ira quum dixisset, lacrymae omnibus obortae, et diu moestum silentium tenuit [9].

IX. Tum Perseus: « Aperienda nimirum nocte » ianua [1] fuit, et armati comissatores accipiendi,

6. *Mors quoque miscuit*; vide ad XXV, 34, 36. — *Illorum scelus*, fratrum discordium. — *Horum bona mens*, fratrum concordium. Nam Philippus et discordiae et concordiae fraternae exempla filiis proposuerat.

7. *Hereditatem meam ... crevistis*; vide ad XXIV, 25, n. 3. — *Haud ambiguum regem alterum mea morte faciam*, et forsan morte violenta, quae ab uno superstite filio magis timenda, quam a duobus, quorum neutri certa est successio regni. Cf. Polyb. XXIV, 8, §. 13.

8. *In omnium vicem ..... amor successit*, h. e. in locum omnium aliorum studiorum, amor successit unius tantum rei, nempe regni impetrandi; sed vide ad cap. 9, not. 6. Lem. — *Conscelerate aures paternas*, polluite quasi dictis factisque improbis, hoc est, dicite et facite nefanda, quae pater audiat. Sic *oculos videndo conscelerare* dixit Ovid. Met. VII, 35. — *Decernite criminibus et ferro*; vide ad III, 19, n. 7, et XXI, 41, n. 2. — *Quidquid aut veri potestis*, sc. dicere.

9. *Diu moestum silentium tenuit*; vide ad II, 3, n. 6.

Cap. IX. 1. *Aperienda nimirum ianua*; vide ad IV, 5, n. 2.

» praebendumque ferro iugulum, quando non creditur, nisi perpetratum, facinus; et eadem petitus insidiis audio, quae latro atque insidiator. Non nequidquam isti unum Demetrium filium te habere [2], me subditum et pellice genitum appellant: nam si gradum, si caritatem filii apud te haberem, non in me, querentem deprehensas insidias, sed in eum, qui fecisset, saevires; nec adeo tibi vilis vita esset nostra, ut nec praeterito periculo meo movereris, neque futuro, si insidiantibus sit impune. Itaque, si mori tacitum oportet, taceamus, precati tantum deos, ut a me coeptum scelus in me finem habeat, nec per meum latus tu petaris [3]. Sin autem (quod circumventis in solitudine natura ipsa subiicit [4], ut hominum, quos nunquam viderint, fidem tamen implorent) mihi quoque, ferrum in me strictum cernenti, vocem mittere liceat [5]; per te patriumque nomen, quod utri nostrum sanctius sit, iam pridem sentis, ita me audias, precor, tanquam si, voce et comploratione nocturna excitus, mihi quiritanti intervenisses,

2. *Demetrium filium te habere* parum apta sequenti *appellant*: e quo tamen suppleri potest *putant*, *dicunt*; Bauer. Conf. ad I, 33, n. 7.

3. *Per meum latus tu petaris*; vide ad XXIII, 9, n. 4.

4. *Quod circumventis in solitudine natura ipsa subiicit*; vide ad I, 59, n. 7. « Cur *in solitudine*, si adsunt homines, licet unnquam visi, quorum fides imploratur? Verum *in solitudine* hic non tam est remotis omnibus omnino hominibus, quam absentibus amicis, cognatis, notis. Ita *solitudo* adscribitur liberis, qui parentibus orbati sunt, apud Cic. Verr. I, 58. Conf. etiam Terent. Eun. I, 2, 67, et Gronov. ad Sen. Consol. ad Marc. 24 ». Drakenb.

5. *Vocem mittere liceat*: immo *licet* (ut praec. *si oportet*), et forte mox *per*, *te*, *patrium nomen ... precor*, aut *per ego te patrium nomen*; Gron. « Si ordo est *precor per te patriumque nomen*, tum *precor*, non sane ex more, simpl. positum sit, et incommode dicatur *precor* te ipsum *per te*: sin talis ordo sit, *precor te per patrium nomen*, quod sane praestet, *que* redundet, et forsan delendum; » Bauer. Conf. ad XXIII, 9, n. 1. — *Tanquam si, voce ... mihi quiritanti intervenisses*; vide ad XXXV, 32, n. 6. Ante *voce* excidit forte *quum*; Bauer. An potius

» Demetrium cum armatis nocte intempesta in vesti-
» bulo meo deprehendisses. Quod tum vociferarer in
» re praesenti pavidus, hoc nunc postero die queror.
» Frater, non comissantium in vicem [6] iam diu vivi-
» mus inter nos. Regnare utique vis: huic spei tuae
» obstat aetas mea, obstat gentium ius, obstat vetustus
» Macedoniae mos, obstat vero etiam patris iudicium.
» Haec transcendere [7], nisi per meum sanguinem, non
» potes. Omnia moliris et tentas. Adhuc seu cura mea,
» seu fortuna, restitit parricidio tuo. Hesterna die,
» in lustratione et decursu [8] et simulacro ludicro
» pugnae, funestum prope proelium fecisti; nec me
» aliud a morte vindicavit, quam quod me ac meos
» vinci passus sum. Ab hostili proelio, tanquam fra-
» terno lusu, pertrahere me ad coenam voluisti.
» Credis, me, pater, inter inermes convivas coena-
» turum fuisse [9], ad quem armati comissatum vene-
» runt [10]? credis, nihil a gladiis nocte periculum
» fuisse, quem sudibus, te inspectante, prope occi-

et post *intervenisses?* — *Nocte intempesta;* vide ad XXV, 9, n. 8.

6. *Comissantium in vicem*, in morem, more, modo, animo; vel loco, ut cap. 8, *in omnium vicem*, locum, *successit:* nisi excidit ipsum illud *more*, ut iungamus *comissantium in vicem*, ut alter ad alterum comissatum eat; Bauer. Conf. ad XXV, 38, n. 2. — *Vetustus Macedoniae mos*, forte *Macedonum*, ut infra cap. 11 et 12. Duker.

7. *Haec* (al. *Hoc*) *transcendere;* vide ad cap. 11, n. 5, et ad XXXII, 7, n. 5. — *Per meum sanguinem*, per meam caedem, ut XLII, 15, n. 1, al. Conf. ad II, 30, n. 8.

8. *In lustratione et decursu;* vide ad cap. 6, n. 1, 2. — *Et simulacro* etc. forte *ex simulacro ..... proelium fecisti.*

9. *Me inter inermes convivas coenaturum fuisse*, scil. si, vocatus ad coenam a fratre, ad eam venissem. Conf. cap. 7 pr.

10. *Comissatum venerunt;* vide ad cap. 7, n. 3. — *Credis nihil a gladiis nocte periculum fuisse*, immo *nihil... periculi mihi* (aut *mi* scriptum erat) *fuisse;* Iac. Gronov. Recte: nam τὸ *quem*, quod sequitur, postulat in praec. *mihi*, quod etiam in c. Victor. et Lov. 6 exstat, sed post verbum *fuisse;* Crevor. Possis etiam legere *nihil ... periculi fuisse ei*, vel *periculi ei fuisse, quem* etc. — *Sudibus;* vide ad cap. 6, n. 3.

» derunt? Quid hoc noctis, quid inimicus ad iratum, » quid cum ferro succinctis iuvenibus venis? Con- » vivam me tibi committere ausus non sum; comis- » satorem te cum armatis venientem recipiam? Si » aperta ianua fuisset, funus meum parares hoc tem- » pore, pater, quo querentem audis. Nihil ego, » tanquam accusator, criminose, nec dubia argu- » mentis colligendo, ago. Quid enim? negat [11] se cum » multitudine venisse ad ianuam meam? an ferro » succinctos secum fuisse? Quos nominavero, ar- » cesse; possunt quidem omnia audere, qui hoc ausi » sunt; non tamen audebunt negare. Si deprehensos » intra limen meum cum ferro ad te deducerem, rem » pro manifesto haberes [12]; fatentes pro deprehensis » habe.

X. » Exsecrare nunc cupiditatem regni, et Furias » fraternas concita [1]. Sed ne sint caecae, pater, » exsecrationes tuae, discerne et dispice insidiato- » rem et petitum insidiis: noxium incesse caput [2].

11. *Quid enim? negat*, forte *q. e. neget?* Gron. Sed *quid* et *quid enim* in interrogationibus acrioribus ita absolute usurpari, monent Drak. ad h. l. et ad XXVIII, 41, §. 12, et Burm. ad Quintil. VII, 10. Conf. infra ad cap. 13, n. 3.

12. *Rem pro manifesto haberes;* vide ad I, 3, n. 3. Vocem *rem* restitui, quia in omnibus exstat MSS. et edd. vett. ante Frob. a. 1535, quae prima eam tacite omisit, errore forsan operarum. Ita ex praec. intelligi posse *hoc*, monet Gronov et ex princ. cap. *facinus* Drak. Ille tamen, non hic, malebat *pro manifestis*. Conf. ad Tac. Ann. II, 85, n. 3.

Cap. X. 1. *Furias fraternas concita*, appella Furias vindices fratris ad necem petiti; Bauer. Malim: invoca Furias vindices discordiae fratrum, h. e. exsecrare nos fratres discordes et insidiatores. Conf. ad I, 59, n. 8. — *Caecae exsecrationes*, temere et caeco quasi impetu affectuque animi editae seu effusae; vel vanae, inanes, irritae, sine effectu. Conf. Heyn. ad Virgil. Aen. IV, 209.

2. *Noxium incesse caput*, scil. diris exsecrationibus (ut apud Suet. Claud. 12), e coni. Ruben. recepimus pro vulg. *noxium huic esse caput*, quae corrupta esse patet, et quorum in locum quidam MSS. *n. hinc esse et* substituunt. *Noxium huic esto caput.* coni. Grut. *noxium his* (exsecrationibus) *incesse caput* Crever. *in noxium exsecrare caput* Schel. ad Polyb.

» Qui occisurus fratrem fuit, habeat etiam iratos » paternos deos: qui periturus fraterno scelere fuit, » perfugium in patris misericordia et iustitia ha- » beat. Quo enim alio confugiam, cui non solemne » lustrale exercitus tui, non decursus militum [3], non » domus, non epulae, non nox, ad quietem data » naturae beneficio mortalibus, tuta est? Si iero ad » fratrem invitatus, moriendum est: si recepero intra » ianuam comissatum fratrem, moriendum est. Nec » eundo, nec manendo insidias evito. Quo me con- » feram? Nihil praeter deos, pater, et te colui: non » Romanos habeo, ad quos confugiam; perisse ex- » petunt, quia tuis iniuriis doleo, quia tibi ademptas

cap. 14, et *noxium puta* vel *iudica esse caput* Bauer. — H. l. Doëring. nota est: « Crever. et Drakenb. a-quieverunt in emendatione Rubenii, qui, pro *noxium huic esse caput*, ingeniose legendum esse coniecit *noxium incesse caput*. Sed mihi alia in praecedente voce *dispice* obiecta est difficultas, quam quidem remotam velim. Scilic. *dispicere* vel simpliciter, pro, intendere oculorum aciem ad videndum, sive diligenter considerare, vel *dispicere aliquid*, pro, intentis quasi oculis diligenter aliquid considerare, saepius dicitur (vid. Ern. in Clav. Cic. sub voc. *dispicere*). Sed *dispicere aliquem*, vel *personam*, me uspiam legere haud memini. Vix igitur *discernere* et *dispicere* ita, uti hoc loco, inter se coniungi posse puto. Iam vero quum copula et post *discerne* in omnibus codd. apud Drak. exsulet, vocem *dispice* sede sua motam esse suspicor. Itaque hic locus mihi legendus videtur sic: *discerne insidiatorem et petitum insidiis; dispice, noxium huic esse caput. Noxium*, sceleri expiando obnoxium et obligatum; *huic*, oratorem digitum in fratrem, qui aderat, intendisse puta ». Walchius vero, Em. Liv. p. 104, unice sibi placere ait Rubenii emendationem, sed quae sanationem incipiat, non perficiat. « Vestigia, ait, literarum vide. Anne suadent? *noxium tu incesse caput*. Nam *huic* quum nullo modo defendi possit, quia oblique spectans Demetrium Persei oratio directam hominis mentionem refugit, quanta vis accedat coniecturae pronomine adiecto, nemo non sentit ». Lem. — *Paternos deos*, adulatorie pro *patrem*, ut Crever. monuit, et simul Perseus respicit ad deos exactores pietatis filiorum in parentes. Lem.

3. *Non solemne lustrale* sacrificium *exercitus tui*, *non decursus militum*; vide ad cap. 6, n. 1 et 2. — *Non epulae*, mensa hospitalis, quae sacra est, vide ad XXIII, 9, n. 3. Manifestam in his imitationem Ciceronis, Cat. IV, 1, notavit Muretus in Var. Lection. XIX, 14.

» tot urbes, tot gentes, modo Thraciae maritimam » oram, indignor; nec me, nec te incolumi, Mace- » doniam suam futuram sperant. Si me scelus fratris, » te senectus, absumpserit, aut ne ea quidem exspe- » ctata fuerit, regem regnumque Macedoniae sua » futura sciunt. Si quid extra Macedoniam tibi Ro- » mani reliquissent, mihi quoque id relictum crederem » receptaculum. At in Macedonibus satis praesidii » est. Vidisti hesterno die impetum in me militum. » Quid illis defuit, nisi ferrum? Quod illis defuit » interdiu, convivae fratris noctu sumpserunt. Quid » de magna parte principum loquar, qui in Romanis » spem omnem dignitatis et fortunae posuerunt, et » in eo, qui omnia apud Romanos potest? Neque, » Hercule, istum mihi tantum fratri maiori, sed prope » est, ut tibi quoque ipsi, regi et patri, praeferant. » Iste enim est, cuius beneficio poenam tibi senatus » remisit [4], qui nunc te ab armis romanis protegit, » qui tuam senectutem obligatam et obnoxiam ado- » lescentiae suae esse aequum censet. Pro isto Romani » stant, pro isto omnes urbes tuo imperio liberatae, » pro isto Macedones, qui pace romana gaudent. Mihi » praeter te, pater, quid usquam aut spei, aut prae- » sidii est?

XI. » Quo spectare illas literas ad te nunc missas » T. Quintii credis, quibus, et bene te consuluisse » rebus tuis, ait, quod Demetrium Romam miseris, » et hortatur, ut iterum et cum pluribus legatis et » primoribus Macedonum remittas eum [1]? T. Quintius

4. *Cuius beneficio poenam tibi senatus remisit*; vide ad XXXIX, 47. — *Obnoxiam adolescentiae*, adolescenti, vide ad III, 39, n. 1. — *Pro isto Romani stant, pro isto* stant *omnes urbes*, etc. vide ad VIII, 34, n. 1.

Cap. XI. 1. *Cum pluribus legatis et* iis quidem *primoribus M. remittas eum*, ut mox *plures et principes Macedonum*, nisi leg. *ex primoribus M.*

» nunc est auctor omnium rerum isti et magister; eum » sibi, te abdicato patre, in locum tuum substituit; » illic ante omnia clandestina concocta sunt [2] consilia. » Quaeruntur adiutores consiliis, quum te plures et » principes Macedonum cum isto mittere iubet. Qui » hinc integri et sinceri Romam eunt, Philippum » regem se habere credentes, imbuti illinc et infecti » romanis delenimentis redeunt [3]. Demetrius iis unus » omnia est: eum iam regem, vivo patre, appellant. » Haec si indignor, audiendum est statim, non ab aliis » solum, sed etiam a te, pater, cupiditatis regni cri» men. Ego vero, si in medio ponitur [4], non agnosco. » Quem enim suo loco moveo, ut ipse in eius locum » succedam? Vnus ante me pater est, et, ut diu sit, » deos rogo. Superstes (et ita sim, si merebor, ut » ipse me esse velit) hereditatem regni, si pater » tradet, accipiam. Cupit regnum, et quidem scelerate » cupit, qui transcendere festinat ordinem aetatis [5], » naturae, moris Macedonum, iuris gentium. Obstat » frater maior [6], ad quem iure, voluntate etiam patris,

r. c. vel e cod. Mogunt. *cum remittas Macedonum*; Drak. — *T. Quintius nunc est auctor omnium rerum isti*, etc. conf. Polyb. XXIV, 3, 7 sq.

2. *Concocta sunt consilia*; vide ad III, 36, n. 3.

3. *Imbuti illinc*, Roma, *et infecti romonis delenimentis redeunt*; vide ad IV, 51, n. 2, et IX, 16, n. 10. — *Indignor*; vide ad III, 3, n. 1.

4. *In medio ponitur*, ut apud Sen. Thyest. 203, *in medio est scelus positum occupanti*: ideo dixit, quia pater utrumque filium huius criminis suspectum habebat: dixerat enim c. 8, *vivo et spirante me hereditatem meam ambo et spe et cupiditate improba crevistis*; Drak. *In medio positum* est id, quod controversum est et dubium; Turneb. Advers. XXX, 24. « *In medio ponitur*, i. e. sine nomine, nec in me, nec in fratrem (confertur regnum) quasi res, cuius dominus ignoretur, omnino, universe, infinite, simpliciter; vel quasi dicat: si omnino quaeratur: *quis*, uter vestrum, est cupidus regni; vel, est *aliquis*, alter vestrum, cupidus regni; *non agnosco*, non sentio, non fateri cogor, me esse illum; paene ut apud Hor. Ep. I, 16, 30, 31, *Quum pateris sapiens emendatusque vocari, Respondesne tuo nomine?* i. e. agnoscisne, te esse talem? » Bauer. Conf. ad VI, 6, n. 7.

5. *Transcendere ordinem aetatis*, etc. vide ad XXXII, 7, n. 5.

6. *Obstat frater maior ... defen-*

» regnum pertinet. Tollatur: non primus regnum » fraterna caede petiero. Pater senex et filio solus » orbatus 7 de se magis timebit, quam ut filii necem » ulciscatur. Romani laetabuntur, probabunt, de» fendent factum. Hae spes incertae [8], pater, sed non » inanes sunt. Ita enim se res habet: periculum vitae » propellere a me potes, puniendo eos, qui ad me » interficiendum ferrum sumpserunt: si facinori eo» rum successerit [9], mortem meam idem tu persequi » non poteris ».

XII. Postquam dicendi finem Perseus fecit, coniecti eorum, qui aderant, oculi in Demetrium sunt, velut confestim responsurus esset. Deinde diu fuit silentium, quum perfusum fletu appareret omnibus loqui non posse. Tandem vicit dolorem ipsa necessitas, quum dicere iuberent, atque ita orsus [1] est; « Omnia, quae

dent factum, cogitationes et spes Demetrii, quarum tam invidiose eum audet insimulare frater.

7. *Pater senex et filio solus orbatus*, intell. transposite: *filio orbatus et solus*, i. e. in solitudine, ἔρημος, inops, sine praesidio relictus, ut c. 12, *solum*, *inopem*; Bauer. Minus disiectum videtur *pater senex et filio orbatus; solus*, vel *senex et solus filio orbatus*; Duk. — Doër. nota est: « nisi vox *solus*, ut mihi videtur, ex margine in textum irrepsit, Duk. certe accesserim ». Lem. — *De se magis timebit*, cur? vide ad cap. 8, n. 7; *magis timebit, quam ut ... ulciscatur* pro: timebit magis quam ulciscetur; etsi et *ut* intelligas: nimius timor erit nimio maior, quam *qui* patiatur eum ulcisci; Bauer. Cf. ad XXXVII, 37, 3. *Quam filii necem ulciscetur* malebat Gron.

8. *Hae spes incertae*, incerti eventus, qui fallere possit; *sed non inanes sunt*, at non temere, non sine causa et conditione ac specie sperandi susceptae; Bauer.

9. *Si facinori eorum successerit* (vide ad VIII, 25, n. 6), *mortem meam idem tu persequi non poteris*, quia scil. et ipse mox interficieris. « *Mortem persequi* est ulcisci, ut apud Cic. pro domo, 19, et Philipp. XIII, 18; Caes. Bell. Gall. VII, 38; vid. Broukh. ad Tibull. I, 9, vs. 28, et Cort. ad Sallustium, Catilin. 9, et Iugurth. 14. » Drakenb.

Cap. XII. 1. *Tandem ipsa necessitas, quum dicere iuberent, vicit dolorem, atque, et, ita orsus est:* nisi ex cod. Thusn. et Hearnii L. 1 leg. *iuberetur*; Drak. *Quae dicere iuberet*, vel: *Quum d. iuberent, atque*, confestim (vide ad XXVI, 39, n. 13), *ita orsus est* malebat Gron.

» reorum antea fuerant auxilia, pater, praeoccupavit » accusator. Simulatis lacrymis in alterius perniciem » veras meas lacrymas suspectas tibi fecit. Quum » ipse, ex quo ab Roma redii [2], per occulta cum » suis colloquia dies noctesque insidietur, ultro mihi » non insidiatoris modo, sed latronis manifesti et » percussoris, speciem induit. Periculo suo te ex- » terret, ut innoxio fratri per eundem te maturet » perniciem. Perfugium sibi nusquam gentium esse » ait, ut ego ne apud te quidem quidquam spei re- » liquae habeam. Circumventum, solum [3], inopem, » invidia gratiae externae, quae obest potius, quam » prodest, onerat. Iam illud quam accusatorie, quod » noctis huius crimen miscuit cum cetera insectatione » vitae meae, ut et hoc, quod iam, quale sit, scies, » suspectum alio vitae nostrae tenore faceret, et illam » vanam criminationem spei, voluntatis, consiliorum » meorum nocturno hoc ficto et composito [4] argu- » mento fulciret? Simul et illud quaesivit, ut repen-

2. *Quum ipse, ex quo ab Roma redii* (vide ad VIII, 1, n. 1), ... *insidietur ultro, mihi*, etc. distiongue-bat Gron., at plerique *insidietur ultro mihi, non*, etc. prob. Banero, eui verbum *insidietur* vix videtur carere hie posse dativo *mihi*, quem ad *induit* aut repetas, aut excidisse putes. At haee ratio nobis potius ceteris durior videtur; saltem *insidietur* facilius dativo *mihi* carere potest, ioprimis ob verba praeced. *ex quo ab Roma redii*, quam *speciem induit*, quorum alia vis est, si tertio, alia si primo iuoguntur casui. Nostra distinctio est optima, sententiaque plana, si eam mutatis verbis ita expresseris, quum ipse sit insidiator perpetuus, *ultro*, adeo (vide ad I, 5, n. 6), *mihi non insidiatoris modo sed latronis* etiam *speciem induit*. Insidiatorem vero h. l. non alium quam fratrem esse, non opus erat moneri, quom tota Persei accusatio eom spectaret.

3. *Circumventum* me, *solum, inopem* (vida ad cap. 11, n. 7), *invidia gratiae externae*, romaoae, Romanorum, ... *onerat.*

4. *Nocturno hoc ficto et composito argumento*, quasi materia fabulae ex nocturno casu, unde simul argumentom fidei strueretur; fabula, materia et causa petita ex casu noctorno; Bauer. Mox *fabula huius noctis*, et cap. 15 pr. *nocturna fabula* dicitur; vide ad VII, 2, n. 7, et ad Tacit. Ann. XIII, 21, n. 5. Similiter *composita fabula* est ficta III, 10, n. 11, et apud Iustin. XXXIX, 1, et *compositus* ac *fictus* apud Sen. Coosol. ad Helv. 16 iunguntur; Drak.

» tina et minime praeparata accusatio videretur, » quippe ex noctis huius metu et tumultu repentino » exorta. Oportuit autem, Perseu, si proditor ego » patris regnique eram, si cum Romanis, si cum aliis » inimicis patris inieram consilia, non exspectatam » fabulam noctis huius esse, sed proditionis meae » ante me accusatum [5]; si illa, separata ab hac, vana » accusatio erat, invidiamque tuam adversus me » magis, quam crimen meum indicatura, hodie quo» que eam aut praetermitti, aut in aliud tempus dif» ferri; ut perspiceretur, utrum ego tibi, an tu mihi. » novo quidem et singulari genere odii, insidias fe» cisses. Ego tamen, quantum in hac subita pertur» batione potero, separabo ea, quae tu confudisti, » et noctis huius insidias, aut tuas, aut meas, detegam. » Occidendi sui consilium me inisse videri, vult; ut » scilicet, maiore fratre sublato, cuius iure gentium » more Macedonum, tuo etiam, ut ait, iudicio, regnum » est futurum, ego minor in eius, quem occidissem, » succederem locum. Quid ergo illa sibi vult pars » altera orationis, qua Romanos a me cultos ait, » atque eorum fiducia in spem regni me venisse? Nam » si et in Romanis tantum momenti esse credebam, » ut, quem vellent, imponerent Macedoniae regem. » et meae tantum apud eos gratiae confidebam, quid » opus parricidio fuit? An, ut cruentum fraterna caede » diadema gererem? ut illis ipsis, apud quos, aut vera » aut certe simulata probitate, partam gratiam habeo, » si quam forte habeo, exsecrabilis et invisus essem?

5. *Sed proditionis meae ante*, antea iam, *me accusatum*, scil. oportuit. Verba *meae ante* primus addidit Aldus e cod. Mogunt. Supervacuum τὸ *meae* esse, monuit Gron. Forte leg. *impiae*. Sed displicet etiam compositio verborum *ante me*, quae disiungenda erant, ut planior redderetur oratio; et praestiterit certe *multo ante*. — *Novo q. et singulari genere odii*, forte *quodam*; Ern.

» nisi T. Quintium credis, cuius virtute [6] et consiliis » me nunc arguis regi, quum et ipse tali pietate vivat » cum fratre, mihi fraternae caedis fuisse auctorem. » Idem non Romanorum solum gratiam, sed Mace- » donum [7] iudicia, ac paene omnium deorum homi- » numque consensum collegit, per quae omnia se » mihi parem in certamine non futurum crediderit. » Idem, tanquam in aliis omnibus rebus inferior » essem, ad sceleris spem ultimam confugisse me in- » simulat. Vis hanc formulam cognitionis [8] esse, ut » uter timuerit, ne alter dignior videretur regno, is » consilium opprimendi fratris cepisse iudicetur?

XIII. » Exsequamur tamen quocumque modo con- » ficti ordinem criminis. Pluribus modis se petitum » criminatus est, et omnes insidiarum vias [1] in unum » diem contulit. Volui interdiu eum post lustratio- » nem, quum concurrimus [2], et quidem, si diis placet, » lustrationum die, occidere: volui, quum ad coenam

6. *T. Quintium, cuius virtute*, forte *auctoritate*; Crev. — Vulgatam defendit Walch. Emend. Liv. pag. 217. Haec verba, ait, *virtute, et consiliis regi*, i. e. fortibus consiliis regi, si εἰρωνικῶς intelligantur, eum exprimunt sensum, qui requiritur. Nam veneno grassari et occultis insidiis sane non est viriliter agere. Omnes autem virtutes pro flagitiis accipi posse, si sonus vultusque loquentis intelligentiam adiuvet, nota res est. Lem. — *Tali pietate* εἰρωνικῶς pro tali simultate.

7. *Sed Macedonum* quoque *iudicia* bona, honorifica. Mox forte leg. *dein tanquam aliis omnibus*, etc. Gon.

8. *Hanc formulam cognitionis*, quae et *iudicii formula* dicitur, res, causa, quaestio verbis a iudice vel arbitro expressa, de qua quaeratur in iudicio: statum quaestionis, controversiae, τὸ κρινόμενον, vocant, de qua agatur; Bauer. Conf. ad IV, 8, n. 4.

Cap. XIII. 1. *Omnes insidiarum vias*; vide ad IV, 48, n. 2.

2. *Post lustrationem, quum concurrimus*; vide ad cap. 6, n. 1, 2. — *Si diis placet*; vide ad IV, 3, n. 4. — *Volui, quum ad coenam invitavi, veneno scilicet, tollere*; ob quem metum Perseum non ad coenam venisse, suspicari videtur Demetrius, eoque etiam spectant extrema fere huius cap. verba: *quoniam semel venenum paraveram*. Ipse Perseus in accusatione nullam facit veneni mentionem, neque etiam causam, cur vocatus ad coenam a fratre abnuerit, vel hanc vel aliam aperte indicat. — *Gladiis accincti*, forte *succincti*; Ern. Nil interest.

» invitavi, veneno scilicet, tollere: volui, quum comissatum gladiis accincti me sequuti sunt, ferro interficere. Tempora quidem qualia sint ad parricidium electa, vides: lusus, convivii, comissationis. Quid? dies qualis [3]? quo lustratus exercitus, quo inter divisam victimam [4], praelatis omnium, qui unquam fuere, Macedoniae regum armis regiis, duo soli tua tegentes latera, pater, praefecti sumus, et sequutum est Macedonum agmen. Hoc ego, etiam si quid ante admisissem piaculo dignum, lustratus et expiatus sacro, tum quum maxime in hostiam itineri nostro circumdatam [5] intuens, parricidium, venena, gladios, in comissationem praeparatos, volutabam in animo? ut quibus aliis deinde sacris [6] contaminatam omni scelere mentem expiarem? Sed caecus criminandi cupiditate animus, dum omnia suspecta efficere vult, aliud alio confudit. Nam, si veneno te inter coenam tollere volui, quid minus aptum fuit, quam pertinaci certamine et concursu

3. *Quid? dies qualis?* edd. a Grut. ad Crever. *quis dies? qualis?* Hoc vigentius; neque *quid*, i. e. porro, primo statim membro praemittitur: sed leg. *qui dies*; Bauer. Enimvero *quis dies* et *qualis dies* vix differunt; et *quid?* non semper est *porro*, sed elliptice et in affectu refutationibusque, vel acrioribus interrogationibus dicitur, ut nostrum *was?* et *wie?* pro: quid aut quale est, quod dicis, aut quod dicitur? Conf. cap. 9, n. 10.

4. *Quo inter divisam victimam*, etc. cf. c. 6 pr.

5. *Tum ut quum maxime* (vide ad XXIX, 17, n. 6) *in hostiam itineri nostro circumdatam*, cuius duae partes ad dextram laevamque viae essent positae. Conf. cap. 6 pr.

6. *Ut quibus aliis deinde sacris*, etc. Nota Gron. est: « Nulla hic potest fingi destinatio vel finalis causa, quam particula *ut* explicet. Neque enim unquam hac fini, ut expietur, proposuit sibi, se hominem occisurum, nedum parricidium commissurum. Lege: *Et quibus aliis*, etc. » At Baueri: « Ego *at* praetulerim, si quid utique mutandum sit: sed ingeniose implicat structuram interrogandi, sic evolvendam: *an, ut aliis sacris ... mentem expiarem? At quibus illis?* » Ipse quoque Gron. in Addendis probavit τὸ *ut* (gr. ἵνα τί) firmavitque coll. simili loco inf. XLIV, 39, n. 5. — *Aliud alio*, alii, cum alio *confundit*, vel *confundere* sit turbare, evertere, urguere; Bauer.

» iratum te efficere, ut merito, sicut fecisti, invitatus » ad coenam abnueres 7? Quum autem iratus negas» ses, utrum, ut placarem te, danda opera fuit, ut » aliam quaererem occasionem, quoniam semel ve» nenum paraveram? an ab illo consilio velut tran» siliendum ad aliud fuit, ut ferro te, et quidem eo » die, per speciem comissationis, occiderem? Quo » deinde modo, si te metu mortis credebam coenam » evitasse meam, non ab eodem metu 8 comissationem » quoque evitaturum existimabam?

XIV. » Non est res, qua erubescam, pater, si die » festo inter aequales largiore vino sum usus. Tu » quoque, velim, inquiras, qua laetitia, quo lusu apud » me celebratum hesternum convivium sit, illo etiam » (pravo forsitan) gaudio provehente 1, quod in » iuvenili armorum certamine pars nostra non infe» rior fuerat. Miseria haec et metus 2 crapulam facile » excusserunt; quae si non intervenissent, insidiatores » nos sopiti iaceremus. Si domum tuam expugnatu» rus, capta domo, dominum interfecturus eram, non » temperassem vino in unum diem? non milites ab» stinuissem meos 3? Et, ne ego me solus nimia » simplicitate tuear, ipse quoque minime malus ac » suspicax frater, *Nihil aliud scio*, inquit, *nihil arguo*,

7. *Invitatus ad coenam abnueres*, sc. venire, ut mox et cap. 7 pr. *vocatus ad coenam negat.*

8. *Ab eodem metu*, ob metum; vide ad I, 1, n. 5.

Cap. XIV. 1. *Illo etiam ... gaudio provehente*; vide ad II, 50, n. 3.

2. *Miseria haec et metus*, misera conditio et periculum reorum; ut passim *miser* et *miseria* de reis, praesertim innocentibus. Conf. Gron. et Drakenb. ad h. l. et Ernesti Clav. Cic. — *Insidiatores nos* εἰρωνικῶς.

3. *Non milites abstinuissem meos*, sodales seu convivas, qui mecum et decurrerant, et post coenam, me auctore, ad fratrem simul iverant comissatum, nonnulli etiam armati. Cf. cap. 6 et 7. *Comites* malebat Gron. — *Si quaeram*, *unde id ipsum scieris*, vocula *si* abest ab omnibus scriptis nostris, Hearnii L. 1, et edd. antt. Mog. eam ex cod. suo addiderunt; Drak.

» *nisi quod cum ferro comissatum venerunt.* Si quaeram, unde id ipsum scieris, necesse erit te fateri aut speculatorum tuorum plenam domum fuisse meam; aut illos ita aperte sumpsisse ferrum, ut omnes viderent. Et, ne quid ipse aut prius inquisisse, aut nunc criminose argumentari videretur, te quaerere ex iis, quos nominasset, iubebat, an ferrum habuissent? ut, tanquam in re dubia, quum id quaesisses, quod ipsi fatentur [4], pro convictis haberentur. Quin tu illud quaeri iubes, num tui occidendi causa ferrum sumpserint? num me auctore et sciente? Hoc enim videri [5] vis, non illud, quod fatentur et palam est. At sui se tuendi causa sumpsisse dicunt. Recte, an perperam fecerint, ipsi sui facti rationem reddent: meam causam, quae nihil eo facto contingitur, ne miscueris: aut explica, utrum aperte, an clam te aggressuri fuerimus. Si aperte, cur non omnes ferrum habuimus? cur nemo praeter eos, qui tuum speculatorem pulsarunt? Si clam, quis ordo consilii fuit? Convivio soluto, quum comissator ego discessissem [6], quatuor

4. *Quod ipsi fatentur*, « an *faterentur?* Ambiguum tamen fuerit, quasi ad consilium Philippi pertineat, quaerentis, ut fateantur. Quare aptior hic indicativus, ex Demetrii persona ». Bauer.

5. *Hoc enim videri*, probabile esse, *vis*, *non illud*, *quod fatentur et palam est*, sc. eos ferrum habuisse. *At sui se tuendi causa sumpsisse dicunt.* Ita emendavi vulgatam eamque insulsam lect. *quod fatentur*, et *palam est*, *et sui .... dicunt.* Plura et minus apte mutant alii. *Vt dicant* vel *quod dicunt* coni. Bauer. at Gron., Crev. et Drak. delenda putabant tum verba *et dicunt*, tum seqq. *sui facti.* Haec et nobis displicent, adiectaque sunt e codice Mogunt.

6. *Quum comissator ego discessissem*, forte *comissatum*. Conf. ad c. 7, n. 3. — *Quatuor substitissent:* verbum non satis h. l. aptum. Non *substitere* quatuor Demetrii sodales, sed cum eo ad fratrem ivere; conf. cap. 7. Forte leg. *quatuor suffecissent* (satis fuissent), vel *suscepissent*, vel *succinxissem*, sc. ferro, vel *submisissem*, h. e. clanculum misissem, ut XLV, 34. Tum vero post *aggrederentur* non tollenda interrogandi nota, quae displicebat Dukero et Drak. Mox *evasuri fuerunt* emend. Bauer.

» substitissent, ut sopitum te aggrederentur? Quomodo fefellissent, et alieni, et mei, et maxime suspecti, quia paulo ante in rixa fuerant? quomodo autem, trucidato te, ipsi evasuri fuerint? Quatuor gladiis domus tua capi et expugnari potuit?

XV. » Quin tu, omissa ista nocturna fabula [1], ad id, quod doles, quod invidiam urit [2], reverteris? Cur usquam regni tui mentio fit, Demetri? cur dignior patris fortunae successor quibusdam videris, quam ego? cur spem meam, quae, si tu non esses, certa erat, dubiam et sollicitam facis? Haec sentit Perseus, etsi non dicit: haec istum inimicum, haec accusatorem faciunt: haec domum, haec regnum tuum criminibus et suspicionibus replent. Ego autem, pater, quemadmodum nec nunc sperare regnum, nec ambigere unquam de eo [3] forsitan debeam, quia minor sum, quia tu me maiori cedere vis; sic illud nec debui facere, nec debeo, ut indignus te patre, indignus omnibus videar [4]. Id enim vitiis meis, non cedendo, cui ius fasque est, non

Cap. XV. 1. *Ista nocturna fabula*; vide ad cap. 12. n. 4.

2. *Quod invidiam urit*; vide ad X, 17, n. 1. *Quod dolet* (tibi), *quod invidia urit* (sc. te) malebant Drak. et Bauer., moxque *regni ut tui* vel *in regno tui* Gron.

3. *Nec ambigere unquam de eo*; vide ad XXI, 31, n. 6.

4. *Vt indignus te patre, indignus omnibus videar*; « quid hoc *omnibus* sibi vult? utrum omnibus rebus? quaenam ergo illae erunt? an omnibus hominibus, dandi, scil. casu? quanam ergo re indignus? Aut del. alterum *indignus*, ut tertius casus sit *omnibus*, aut leg. *tibi patri*, scil. regno»; Bauer. *Vt te patre* (et successione in regnum) *indignus omnibus videar* cod. Lov. 2 et Naud. *Indignus omnibus*, (sc. regnum mihi haud dubia spe destinantium, et mei, ut regnaturi mentionem facientium), coni. Schelius; quod durum contortumque videbatur Bauero, at verum aptumque Drakenb. (qui monet sensum esse, ne, licet fratri maiori cessurus sit, simul tamen operam daturum, ne a patre degeneret et regno indignus videatur) et acutum Gron., qui etiam tentabat: *indignus maioribus*, vel *indignus tibi, pater, indignus omnibus*, scil. regno. Forte leg. *indignus omni iure*, sc. regni seu successionis. Sed non esse videtur, quod displiceat vulg. lectio repetitioque vocis *indi-*

» modestia, consequar. Romanos obiicis mihi, et ea, » quae gloriae esse debent, in crimen vertis. Ego, » nec obses Romanis ut traderer, nec ut legatus mitterer Romam, petii. A te missus ire non recusavi. » Vtroque tempore ita me gessi, ne tibi pudori, ne » regno tuo, ne genti Macedonum essem. Itaque mihi » cum Romanis amicitiae causa tu fuisti, pater. Quoad » tecum illis pax manebit, mecum quoque gratia » erit: si bellum esse coeperit, qui obses, qui legatus » pro patre non inutilis fui, idem hostis illis acerrimus ero. Nec hodie, ut prosit mihi gratia Romanorum, postulo; ne obsit, tantum deprecor: nec in » bello coepit, nec ad bellum reservatur. Pacis pignus » fui; ad pacem retinendam legatus missus sum; neutra » res mihi nec gloriae, nec crimini sit. Ego, si quid impie » in te, pater, si quid scelerate in fratrem admisi, » nullam deprecor poenam [5]; si innocens sum, ne » invidia conflagrem, quum crimine non possim, » deprecor. Non hodie me primum frater accusat; » sed hodie primum aperte, nullo meo in se merito. » Si mihi pater succenseret, te maiorem fratrem pro » minore deprecari oportebat, te adolescentiae, te » errori veniam impetrare. In eo, ubi praesidium » esse oportebat, ibi exitium [6] est. E convivio et

dignus, si *omnibus* tertio casu dictum accipiatur, hoc sensu: ut *indignus te patre*, et quidem *indignus te omnibus videar*, h. e. et tibi et amicis et inimicis. — Huius loci difficultatem Doëring. ita explanat: « nec nunc committere debeo, ut, non cedendo regnum fratri maiori, indignus tuo paterno amore, indignus omnium aliorum favore videar ». Buttner, autem Obss. Liv. pag. 94, sic explicat, « ut indignus te patre, indignus quovis Macedonum videar ». Lem.

5. *Nullam poenam deprecor*, recuso; sed *deprecor* (ut supra *ne obsit, deprecor*), i. e. etiam etiamque peto, *ne invidia conflagrem*; vide ad XXII, 35, n. 3: et de duplici sensu verbi *deprecor* interpp. Iustin. XI, 9. extr. *non mortem, sed dilationem mortis deprecantur.* — *Quum crimine non possim* conflagrare, quia nullum crimen commisi; Drak.

6. *In eo, ubi praesidium esse oportebat, ibi exitium est*: aut *in eo* aut *ibi* redundat, et pro *in eo* forte leg.

» comissationibus prope semisomnus raptus sum ad » causam parricidii dicendam. Sine advocatis, sine » patronis [7], ipse pro me dicere cogor. Si pro alio » dicendum esset, tempus ad meditandum et compo» nendam orationem sumpsissem, quum quid aliud, » quam ingenii fama, periclitarer [8]? Ignarus, quid » arcessitus essem, te iratum et iubentem dicere cau» sam, fratrem accusantem audivi. Ille diu ante prae» parata, meditata in me oratione est usus: ego id » tantum temporis, quo accusatus sum, ad cogno» scendum, quid ageretur, habui. Vtrum momento » illo horae accusatorem audirem? an defensionem » meditarer? Attonitus repentino atque inopinato » malo, vix, quid obiiceretur, intelligere potui; nedum » satis sciam; quo modo me tuear. Quid mihi spei » esset, nisi patrem iudicem haberem? apud quem » etiamsi caritate a fratre maiore vincor, misericordia » certe reus vinci non debeo. Ego enim, ut me mihi » tibique serves precor: ille, ut me in securitatem » suam occidas, postulat. Quid eum, quum regnum » ei tradideris, facturum credis in me esse, qui iam » nunc sanguine meo sibi indulgeri aequum censet? »

XVI. Dicenti haec lacrymae simul spiritum et vocem intercluserunt [1]. Philippus, submotis iis, paulis-

nunc; Bauer. An potius *enimvero?* Sed talis non tam negligentia, quam redundantia orationis, qua et dilucidior fit ea, et vividior, passim obvia est. *In eo*, sc. fratre maiori, *ubi*, in quo...*ibi*, in eo, apud eum, ut II, 48; IV, 13; XLV, 35. *Sed* pro *in eo* Lov. 2, non improb. Drak. Tò *in* abest a c. Victor. Lov. 3 et 6. Voces *in eo* a glossatore τῷ *ubi* adscriptas fuisse, putabat Crev.

7. *Sine advocatis, sine patronis*; vide ad XXVI, 48, n. 4.

8. *Quum quid aliud, quam ingenii fama, periclitarer*; nam *periclitari re* dicitur pro *p. de re*, periculum rei facere seu subire, gall. *risquer*. Conf. Gron. et Drak. ad XXXVIII, 25, n. 4. Propter praec. *quid aliud* suspicari possis *famam periclitarer*, h. e. periculo exponerem. Conf. tamen ad II, 8, n. 9. — *Quid arcessitus essem*; vide ad V, 51, n. 2.

Cap. XVI. 1. *Spiritum et vocem intercluserunt*; vide ad XXIII, 7, n. 5. — *Vitam, mores* ἀσυνδέτως, nisi

per colloquutus cum amicis, pronuntiavit: *Non verbis se, nec unius horae disceptatione, causam eorum diiudicaturum, sed inquirendo in utriusque vitam, mores, et dicta factaque in magnis parvisque rebus observando:* ut omnibus appareret, noctis proximae crimen facile revictum, suspectam nimiam cum Romanis Demetrii gratiam esse. Haec, vivo Philippo, velut semina iacta sunt Macedonici belli, quod maxime cum Perseo gerendum erat. Consules ambo in Ligures, quae tum una consularis provincia erat, proficiscuntur; et quia prospere ibi res gesserunt, supplicatio in unum diem decreta est. Ligurum duo millia fere ad extremum finem provinciae Galliae [2], ubi castra Marcellus habebat, venerunt, uti reciperentur, orantes. Marcellus, opperiri eodem loco Liguribus iussis, senatum per literas consuluit. Senatus rescribere M. Ogulnium praetorem Marcello iussit: *Verius fuisse, consules* [3], *quorum provincia esset, quam se, quid e republica esset* [4], *decernere: tum quoque non placere, si per deditionem Ligures recipiet* [5], *receptis arma adimi; atque eos ad consulem mitti, senatum aequum censere.* Praetores eodem tempore, P. Manlius in ulteriorem Hi-

leg. *vitam ac mores*, ut mox *dicta factaque*; Duk.

2. *Ad extremum finem Galliae;* vide ad II, 49, n. 10.

3. *Verius fuisse, consules ... decernere*; vide ad II, 48, n. 2.

4. *Quid e republica esset*; vide ad I, 27, n. 5.

5. *Non placere, si per deditionem Ligures recipiet;* quidam MSS, alii et edd. autt. *non placere sibi, per d. L. recipi et receptis*, etc. forte rectius: saltem cum Gron. leg. *reciperet* (Marcellus) aut *reciperent* (consules), et deinde *eos ad consules* (nam uterque consul Ligures provinciam sortiti erant) *remitti*; vide ad II, 22, n. 4. Senatus haec tria Marcello rescribi iussit: primo oportuisse, ut de omni negotio potius consules, quam se, consuluisset: secundo quoniam iamen ad se decurrerit, videri, Liguribus sponte se dedentibus arma non adimenda esse: tertio non Marcellum, sed consules cognoscere debere, utrum Ligures in deditionem accipiendi forent; Drakenb.

spaniam, quam et priore praetura provinciam obtinuerat [6]; Q. Fulvius Flaccus in citeriorem pervenit, exercitumque a Terentio accepit. Nam ulterior morte P. Sempronii proconsulis sine imperio fuerat. Fulvium Flaccum oppidum hispanum, Vrbicuam [7] nomine, oppugnantem Celtiberi adorti sunt. Dura ibi proelia aliquot facta: multi romani milites et vulnerati, et interfecti sunt. Victi perseverantia Fulvii, quod nulla vi abstrahi ab obsidione potuit, Celtiberi, fessi proeliis variis, abscesserunt. Vrbs, amoto auxilio eorum, intra paucos dies capta et direpta est: praedam militibus praetor concessit. Fulvius, hoc oppido capto, P. Manlius, exercitu tantum in unum coacto [8], qui dissipatus fuerat, nulla alia memorabili gesta re, exercitus in hiberna deduxerunt. Haec ea aestate in Hispania gesta. Terentius, qui ex ea provincia decesserat, ovans Vrbem iniit. Translatum, argenti pondo

6. *P. Manlius in ulteriorem Hispaniam, quam et priore p. p. o.* sed olim *citeriorem* potius obtinuerat (vide ad XXXIII, 43; XXXIV, 10, 17), et nunc *iterum* praetor fuit; vide ad XXXIX, 56. Itaque τὸ *quam* ad solam *Hispaniam* referendum, aut Livius memoria lapsus est. « Quod autem Pighius et Sigon. coniiciunt, ei caussam iterum petendae praeturae potuisse esse, ut, quia forsitan senatu motus fuerat a censoribus, iure magistratus in eum venire posset, satis incertum est: nam hoc tempore non insolens fuisse, praeturam repeti, ostendunt exempla multorum, XLI, 8, 28; XLII, 9 al. quos omnes ob eam causam iterum praeturam petiisse, non verisimile est. » Duker. — *P. Sempronii proconsulis*; vide ad XXVIII, 38, n. 4.

7. *Oppidum hispanum Vrbicuam*, edd. priores *Vrbicnam*, et MSS. *Vthicemam*, *Vthienam*, *Vthicnam*, *Vthicam*, *Athicam*, *Vticernam*, *Veicam*, *Vehicam*. In nummo Augusti legitur *Vrbuica* (vid. Ortel. Thes. geogr.), et *Vrbica* in Antonini Itin. pag. 447, ubi vid. Wessel. — *Dura ibi proelia*, forte *dubia*; Gron. An *dira*? Sed et *dura proelia*, *pugnae*, *bella* dicuntur, in quibus utrimque pugnatur acerrime, et multae caedes eduntur. Conf. intpp. Horat. Od. III, 20, v. 3, et Burm. ad Valer. Flacc. III, 710; VI, 298, 545. — *Victi perseverantia Fulvii* c. Victor et Lov. 1 et 6. Alii MSS. et edd. vett. *vicit p. F.* aut *Fulvius. Quod nulla vi*, potius *qui nulla vi*; Gronov.

8. *In unum coacto*; vid. XXVII, 39, n. 2, et XXXII, 2, n. 4.

novem millia trecenta viginti, auri octoginta pondo, et duae coronae aureae pondo sexaginta septem.

XVII. Eodem anno inter populum carthaginiensem et regem Masinissam in re praesenti[1] disceptatores Romani de agro fuerunt. Ceperat eum ab Carthaginiensibus, pater Masinissae, Gala: Galam Syphax inde expulerat: postea in gratiam soceri Hasdrubalis, Carthaginiensibus dono dederat. Carthaginienses eo anno Masinissa expulerat. Haud minore certamine animorum, quam quum ferro et acie dimicarunt, res acta apud Romanos. Carthaginienses, quod primo maiorum suorum fuisset, deinde ab Syphace ad se pervenisset, repetebant. Masinissa, *paterni regni agrum se et recepisse, et habere iure gentium*, aiebat, *et causa, et possessione superiorem esse: nihil aliud se in ea disceptatione metuere, quam ne pudor Romanorum, dum vereantur, ne quid socio atque amico regi adversus communes suos atque illius hostes indulsisse videantur, damno sit* [2]. Legati possessionis ius non mutarunt: caussam integram Romam ad senatum reiecerunt. In Liguribus nihil postea gestum. Recesserant primum in devios saltus: deinde, dimisso exercitu, passim in vicos castellaque sua dilapsi sunt. Consules quoque dimittere exercitum voluerunt, ac de ea re Patres consuluerunt. Alterum ex his, dimisso exercitu, ad magistratus in annum creandos venire Romam iusserunt; alterum cum legionibus suis Pisis hiemare [3].

Cap. XVII. 1. *In re praesenti*; vide ad XXXIV, 62, n. 7. — *De agro*, ut de alio XXXIV, 62.

2. *Damno sit*, forte *damno sibi sit*; Duk. — *Romam ad senatum reiecerunt*; vide ad II, 22, n. 4.

3. *Alterum cum legionibus suis Pisis hiemare*, scil. L. Aemilium; quod ex verbis extremis huius cap. probabile fit. Sed Cn. Baebium Pisis hiemasse, legimus cap. 9 et 25. « Haec forte ita ex sententia Dukeri conciliari possunt, si dicamus, Ligures, altero exercitu e finibus suis abducto, ad arma rediisse, atque in eos L. Aemilium movisse; eo vero tumultu Romae au-

Fama erat, Gallos Transalpinos iuventutem armare; nec, in quam regionem Italiae effusura se multitudo esset, sciebatur. Ita inter se consules compararunt [4], ut Cn. Baebius ad comitia iret, quia M. Baebius frater eius consulatum petebat.

XVIII. Comitia consulibus rogandis [1] fuere. Creati P. Cornelius Cethegus, M. Baebius Tamphilus. Praetores inde facti, duo Q. Fabii, Maximus et Buteo, Ti. Claudius Nero, Q. Petillius Spurinus, M. Pinarius Posca, L. Duronius. His, inito magistratu, provinciae ita sorte evenerunt. Ligures consulibus; praetoribus, Q. Petillio urbana; Q. Fabio Maximo peregrina, Q. Fabio Buteoni Gallia, Ti. Claudio Neroni Sicilia, M. Pinario Sardinia, L. Duronio Apulia; et Istri adiecti, quod Tarentini Brundisinique nuntiabant, maritimos agros infestos trasmarinarum navium latrociniis esse. Eadem Massilienses de Ligurum navibus querebantur. Exercitus inde decreti: quatnor legiones consulibus (quina millia ducenos romanos pedites [2], trecenos haberent equites), et quindecim millia socium ac latini nominis, octingenti equites.

dito, quum duobus exercitibus contra eos opus esse videretur, Cn. Baebium, perfectis comitiis, Pisas remissum, milites, quos dimiserat, ad signa revocasse, vel legiones urbanas eo secum assumpsisse. Neutrum e coss. exercitum dimisisse, putat Crev.; mutatis enim temporibus mutatam esse senatus et consulum sententiam ». Drak.

4. *Inter se consules compararunt;* vide ad III, 2, n. 1.

Cap. XVIII. 1. *Comitia consulibus rogandis;* vide ad III, 35, n. 1, et III, 64, n. 5. — *Creati P. Cornelius Cethegus* etc. conf. Plin. XIII, 13, seu 27; Valer. Max. II, 5, §. 1, et tabulae consul. Capitol. *Pamphilum,* non *Tamphilum,* fuisse cognomen Baebiae gentis, monet Hard. ad Plin. l. c. Sed conf. Ind., et Duk. ac Drak. ad h. l. In fastis Capit. scribitur *Tamphilus,* in nummo gentis Baebiae *Tampilus.* Pro *Cethegus* omnes MSS. et edd. ant. *Lentulus,* ut et Valer. Max. l. l. At *Cethegus* dicitur Plinio l. c. et Nep. Han. 13, videturque notius Corneliorum cognomen *Lentulus* minus frequenti substitutum esse; Drak.

2. *Romanos pedites;* prior vox supervacua, sed passim addita; vid. Drakenb. ad cap. 26. — *Et quindecim millia* etc. forte *et quina dena millia s. ac l. n., octingeni equites;* Drak. qui tamen vulgatum quoque locis, a

In Hispaniis prorogatum veteribus praetoribus imperium est cum exercitibus, quos haberent; et in supplementum decreta tria millia civium romanorum, ducenti equites, et socium latini nominis sex millia peditum, trecenti equites. Nec rei navalis cura omissa. Duumviros[3] in eam rem consules creare iussi, per quos naves viginti deductae navalibus sociis civibus romanis, qui servitutem servissent, complerentur; ingenui tantum ut iis praeessent. Inter duumviros ita divisa tuenda denis navibus maritima ora, ut promontorium iis Minervae[4], velut cardo, in medio esset: alter in dextram partem usque ad Massiliam, laevam alter usque ad Barium tueretur.

XIX. Prodigia multa[1] foeda et Romae eo anno visa, et nuntiata peregre. In area Vulcani[2] et Concordiae sanguinem pluit; et pontifices hastas motas nuntiavere, et Lanuvii simulacrum Iunonis Sospitae lacrymasse[3]: et pestilentia in agris forisque et conciliabulis[4] et in Vrbe tanta erat, ut Libitina[5] tunc vix

se XL, 1, n. 5 laudatis, firmari posse monet. Idem parenthesin h. l. adiecit, et *octingenti* reposuit pro *octingentos*.

3. *Duumviros* navales. Conf. c. 26. — *Naves XX deductae navalibus sociis civibus rom.* etc. vide ad VIII, 26, n. 1, et IX, 38, n. 1.

4. *Promontorium Minervae* terminus Campaniae in ora adversus Picentinos, hod. *Capo della Minerva* (sive *Campanella*. Lem.) De eo et *Bario* (hodie *terra di Bari*. Lem.), vid. Cluver. Ital. Ant. IV, 3 et 11, p. 1162 et 1210. Mox τὸ *in* ante *dextram partem* delendum auctore Gron., an *ut* reponendum pro *in*?

Cap. XIX. 1. *Prodigia multa* etc. vide ad I, 31, n. 1.

2. *In area Vulcani et Concordiae*: «quam non duplicem, sed eandem fuisse credo, quia aedes Concordiae in area Vulcani erat; vide ad IX, 46. Obseq. de Prod. c. 59, scribit *in area Vulcani per biduum, in area Concordiae totidem diebus sanguinem pluit*, et duo prodigia, a Livio, XXXIX, 46 et 59, relata, coniungit, non ut significet, aliam fuisse aream Vulcani, aliam Concordiae, sed quia utrumque eodem anno acciderat». Duk. — *Pontifices hastas motas nuntiavere*; vide ad XXI, 62, n. 2.

3. *Lanuvii simulacrum Iunonis Sospitae lacrymasse*; vide ad I, 31, n. 1, VIII, 14, n. 4, et Steger. de Prodigiis, pag. 111 sq.

4. *Forisque et conciliabulis*; vide ad XXV, 5, n. 3.

5. *Vt Venus Libitina*, libitinarii aut

sufficeret. His prodigiis cladibusque anxii Patres decreverunt, ut et consules, quibus diis videretur, hostiis maioribus sacrificarent, et decemviri libros adirent [6]. Eorum decreto supplicatio circa omnia pulvinaria Romae in diem unum indicta est. Iisdem auctoribus, et senatus censuit, et consules edixerunt, ut per totam Italiam triduum supplicatio et feriae essent. Pestilentiae tanta vis erat, ut, quum propter defectionem Corsorum, bellumque ab Iliensibus concitatum in Sardinia [7], octo millia peditum ex sociis latini nominis scribi placuisset et trecentos equites, quos M. Pinarius praetor secum in Sardiniam traiiceret, tantum hominum demortuum esse, tantum ubique aegrorum consules renuntiaverint, ut is numerus effici militum non potuerit. Quod deerat militum [8], sumere a Cn. Baebio proconsule, qui Pisis hibernabat, iussus praetor, atque inde Sardiniam traiicere. L. Duronio praetori, cui provincia Apulia evenerat, adiecta de Bacchanalibus quaestio est: cuius residua quaedam velut semina ex prioribus malis iam priore anno apparuerant: sed magis inchoatae apud L. Pupium praetorem quaestiones erant, quam ad exitum ullum perductae. Id persecare [9] novum prae-

apparatus funebris, in huius deae templo servatus, *tunc vix sufficeret*, sc. funeribus faciendis. Cf. ad XLI, 21, n. 3, et Iuven. XII, 122. *Pestilentiam* hanc in tertium annum Romae et in Italia saevisse, neque per sex menses pluisse, tradit Obseq. de Prod. cap. 60.

6. *Decemviri libros adirent*; vide ad III, 10, n. 6.

7. *Ab Iliensibus in Sardinia*: in qua et Ἰλιεῖς et Ἰολαεῖς seu Ἰολάειοι fuere; vid. Drak. ad h. l. et ad Sil. XII, 364.

8. *Ut is numerus effici militum* .... *Quod deerat militum* etc. posterius *militum* delendum putabat Gronov., prius Drak. Cf. tamen ad I, 3, n. 8. — *Baebio proc. qui Pisis hibernabat*; vide ad cap. 17, n. 3. — *Cuius residua quaedam* etc. forte *quorum* leg. pro *cuius*, et mox *iam superiore anno* pro *iam priore a.*, ne *prioribus* et *priore* iungantur. — *L. Pupium praetorem*; vide ad XXVIII, 39, n. 1.

9. *Id persecare*, resecare, conficere rem, seu quod mali huius residuum erat. Conf. Cic. ad Attic. XIII, 23. — *Leges de ambitu*, quarum sen-

torem, ne serperet iterum latius, Patres iusserunt. Et leges de ambitu consules ex auctoritate senatus ad populum tulerunt.

XX. Legationes deinde in senatum introduxerunt; regum primas, Eumenis et Ariarathis Cappadocis et Pharnacis Pontici; nec ultra quidquam eis responsum est, quam missuros, qui de controversiis eorum cognoscerent statuerentque. Lacedaemoniorum deinde exsulum [1] et Achaeorum legati introducti sunt; et spes data exsulibus est, scripturum senatum Achaeis, ut restituerentur. Achaei de Messene recepta, compositisque ibi rebus, cum assensu Patrum exposuerunt. Et a Philippo rege Macedonum duo legati venerunt, Philocles et Apelles [2], nulla super re, quae ab senatu petenda esset: speculatum magis inquisitumque missi de iis, quorum Perseus Demetrium insimulasset sermonum cum Romanis, maxime cum T. Quintio, adversus fratrem de regno habitorum. Hos, tanquam medios, nec in alterius favorem inclinatos, miserat rex. Erant autem et hi Persei fraudis in fratrem ministri et participes. Demetrius, omnium, praeterquam fraterni sceleris [3], quod nuper eruperat, ignarus, primo neque magnam, neque nullam spem habebat,

tentia quae fuerit, non constat; Duk. Sigon. de Iud. II, 30. *Legem* plures MSS. et edd. ante Ald. forte rectius, indice etiam Drak.

Cap. XX. 1. *Lacedaemon. exsulum*, etc. vide ad XXXVI, 35, n. 4.

2. *Philocles et Apelles:* de illo vide ad XXXI, 16, n. 1, de hoc Polyb. XXIII, 14; XXIV, 1. — *De iis, quorum Perseus Demetrium insimulasset sermonum cum Romanis*, etc. cf. Polyb. XXIV, 3. *Sermonum* pro *sermonibus*: quam metabasin sive enallagen casus exemplis illustrat Drak. Conf. ad II, 57, n. 3; XXIII, 10, n. 2; XLV, 44, n. 4, et al. Eadem loquendi ratio Graecis est solemnis. — *Medios*; vide ad I, 32, n. 5.

3. *Praeterquam fraterni sceleris* ex ed. Froben. 1531 et 1535. In MSS. et edd. aott. *praeterquam fraterno scelere*, prob. Drak. Eo significatur, omnium, quae de se patrem, fratrem, totam aulam agitare posset suspicari, inscium fuisse, praeterquam quantum ex scelere fraternae accusationis colligeret; Gron.

patrem sibi placari posse. Minus deinde in dies patris animo fidebat, quum obsideri aures a fratre [4] cerneret. Itaque, circumspiciens dicta factaque sua, ne cuius suspiciones augeret, maxime ab omni mentione et contagione Romanorum [5] abstinebat; ut neque scribi sibi vellet, quia hoc praecipue criminum genere exasperari animum sentiebat.

XXI. Philippus, simul ne otio miles deterior fieret, simul avertendae suspicionis causa quidquam a se agitari de romano bello, Stobos Paeoniae exercitu indicto [1], in Maedicam ducere pergit. Cupido eum ceperat in verticem Haemi montis ascendendi, quia vulgatae opinioni crediderat [2] Ponticum simul et Hadriaticum mare et Istrum amnem et Alpes conspici posse: subiecta oculis ea haud parvi sibi momenti futura ad cogitationem romani belli. Percunctatus regionis peritos de ascensu Haemi, quum satis inter omnes constaret, viam exercitui nullam esse, paucis et expeditis perdifficillimum aditum [3], ut sermone familiari minorem filium permulceret, quem statuerat

4. *Quum obsideri aures a fratre;* vide ad XXIV, 4, n. 2. Tò *quum* tolerari poteat: sed forte malis *cuius;* Gronov.

5. *Contagione Romanorum;* vide ad II, 5, n. 3.

Cap. XXI. 1. *Stobos P. exercitu indicto*; vide ad IV, 25, n. 4.

2. *Quia vulgatae opinioni crediderat*, ex eo *Ponticum*, etc. conf. Strab. VII, 5, n. 1, pag. 313 (ubi hanc quoque Polybii, sed falsam fuisse opinionem dicit, quod etiam Livius, cap. 22, monet), et Mela, II, 2, ubi vid. Voss. *Haemo* seu Aemo monti, qui Thraciam dividit, excelsitatem 6,000 passuum tribuunt Plin. IV, 11 seu 18; Solin. 10; Martianus, lib. VI. — *Istrum amnem:* Drak. *Histrum*, quod passim exhibent praecipui codd. Sed pravam hanc esse serioris aevi adspirationem, iam monuit Heyn. ad Virg. Georg. III, 350.

3. *Perdifficillimum aditum*, ut *perdulcissimus*, *permaximus*, *perminimus*, *perpaucissimi*, *perplurimus*. Cf. Drak. et ad XLI, 23, n. 3. *Per difficillimum a.* quaedam edd. ante et post Aldum. *Per difficillima a.* coni. Gron. — *Primum quaerit ab eo;* sed nemo respondet, unde quidam suspicantur, defectam esse orationem; Glar. Quum postea addatur, Demetrio assentiendum patri fuisse, ne invitum parere suspicio foret, Livius aperte iudicat, Demetrium ad singula capita a patre

non ducere secum, primum quaerit ab eo, *Quum tanta difficultas itineris proponatur, utrum perseverandum sit in incoepto, an abstinendum? Si pergat tamen ire, non posse oblivisci se in talibus rebus Antigoni, qui, saeva tempestate iactatus, quum in eadem nave secum suos omnes habuisset, praecepisse liberis diceretur, ut et ipsi meminissent, et ita posteris proderent, ne quis cum tota gente simul in rebus dubiis periclitari auderet. Memorem ergo se praecepti eius, duos simul filios non commissurum in aleam eius, qui proponeretur, casus* [4]; *et, quoniam maiorem filium secum duceret, minorem ad subsidia spei et custodiam regni remissurum in Macedoniam esse.* Non fallebat Demetrium ablegari se, ne adesset consilio, quum in conspectu locorum consultaret, qua proxime itinera ad mare Hadriaticum atque Italiam ducerent [5], quaeque belli ratio esset futura. Sed non solum parendum patri tum, sed etiam assentiendum erat, ne invitum parere suspicionem faceret. Vt tamen iter ei tutum in Macedoniam esset, Didas, ex praetoribus regiis [6] unus, qui Paeoniae praeerat, iussus est prosequi eum cum modico praesidio. Hunc quoque Perseus, sicut plerosque patris amicorum, ex quo haud dubium cuiquam esse

proposita respondisse eadem approbando; Drak.

4. *Commissurum in aleam casus;* vide ad XXVIII, 42, n. 11. — *Ad subsidia spei;* exponit Doëringius: ut, si forte in itinere illo periculoso cum filio maiore periret, in spem stirpis regiae propagandae restaret quasi surculus. Sic filius, in quo solo spes gentis propagandae est posita, *subsidium generis*, vocatur apud Ciceronem in Orat. pro Cluent. cap. 11. Sc. *subsidium* vel *subsidia* dicuntur ea, ad quae tanquam ad ultima, quae nobis restant, confugimus. Sic supra ad XXII, 32, *aurum*, ut haberent posteri, ad quod in fortuna adversa, tanquam ad ultimam spem confugerent, *ad subsidium fortunae a maioribus relictum*, dicitur. Lem.

5. *Qua proxime itinera .... ducerent:* Gron. et Crev. *quae;* non male. Sed *qua* retineri potest, modo suppleas *parte*, non *via*.

6. *Didas, ex praetoribus regiis*, etc. vide ad VI, 42, n. 7.

coeperat, ad quem, ita inclinato regis animo, hereditas regni pertineret, inter coniuratos in fratris perniciem habuit. In praesentia dat ei mandata, ut per omne obsequium insinuaret se in quam maxime familiarem usum, ut elicere omnia arcana, specularique abditos eius sensus posset. Ita digreditur Demetrius cum infestioribus, quam si solus iret, praesidiis.

XXII. Philippus, Maedicam primum, deinde solitudines interiacentes Maedicae atque Haemo transgressus, septimis demum castris ad radices montis pervenit. Ibi unum moratus diem ad deligendos, quos duceret secum, tertio die [1] iter est ingressus. Modicus primo labor in imis collibus fuit. Quantum in altitudinem egrediebantur, magis magisque silvestria et pleraque invia loca excipiebant. Pervenere deinde in tam opacum iter, ut, prae densitate arborum immissorumque aliorum in alios ramorum, perspici caelum vix posset [2]: ut vero iugis appropinquabant, quod rarum in aliis locis esset, adeo omnia contecta nebula, ut haud secus quam nocturno itinere impedirentur: tertio demum die ad verticem perventum. Nihil vulgatae opinioni [3], degressi inde, detraxerunt; magis, credo, ne vanitas itineris ludibrio esset, quam quod

Cap. XXII. 1. *Tertio die*; leg. non *III*, sed *II*, h. e. *secundo* vel *postero die*; Sigon. Sed numerus trium dierum sic iniri potest, ut septimus, quo Philippus ad radices montis pervenit, primus trium sit; quo ibi moratus est, secundus; quo iter in montem ingressus, tertius; Duk. et Crev. Cf. XLIV, 3 extr. — *Invia loca excipiebant*, non interrupta, continua serie sequebantur; Drak. Conf. ad I, 53, n. 5, et II, 61, n. 1.

2. *Perspici caelum vix posset*, conspici per densos arborum ramos; Drakenb. Conf. ad XXII, 6, n. 4. *Prospici* Lov. 1 et 3. — *Tertio demum die ad verticem perventum*: Sigon. primum diem adscensus in montem enum putat, quo rex ad radices illius moratus est: sed hic inter tres dies, quibus montem adscendit, numerari non potest: et mox Livius regem *triduo adscendisse*, *biduo degressum* dicit; Duk.

3. *Nihil vulgatae opinioni*, etc. vide ad cap. 21, n. 2.

diversa inter se maria montesque et amnes ex uno loco conspici potuerint. Vexati omnes et ante alios rex ipse, quo gravior aetate erat, difficultate viae est. Duabus aris ibi Iovi et Soli sacratis quum immolasset, qua triduo ascenderat, biduo est degressus, frigora nocturna maxime metuens, quae caniculae ortu similia brumalibus erant. Multis per eos dies difficultatibus conflictatus, nihilo laetiora in castris invenit; ubi summa penuria erat, ut in regione, quam ab omni parte solitudines clauderent. Itaque unum tantum moratus diem, quietis eorum causa, quos habuerat secum, itinere inde simili fugae in Dentheletos transcurrit [4]. Socii erant; sed propter inopiam haud secus quam hostium fines Macedones populati sunt. Rapiendo enim passim villas primum, dein quosdam vicos etiam evastarunt, non sine magno pudore regis, quum sociorum voces, nequidquam deos sociales nomenque suum implorantes [5], audiret. Frumento inde sublato, in Maedicam regressus, urbem, quam Petram appellant, oppugnare est adortus. Ipse a campestri aditu [6] castra posuit. Perseum filium cum modica manu circummisit, ut a superioribus locis urbem aggrederetur. Oppidani, quum terror undique instaret, obsidibus datis, in praesentia dediderunt sese. Iidem, postquam exercitus recessit, obliti obsidum, relicta urbe, in loca munita et montes refugerunt. Philippus, omni genere laboris sine ullo effectu fatigatis militibus, et fraude praetoris Didae auctis in filium suspicionibus, in Macedoniam rediit.

XXIII. Missus hic comes (ut ante dictum est [1]),

4. *In Dentheletos transcurrit*; vide ad XXXIX, 53, n. 5.

5. *Deos sociales n. s. implorantes*; vide ad I, 45, n. 3.

6. *A campestri aditu*, etc. vide ad VIII, 17, n. 5; XXXVI, 10, n. 3.

Cap. XXIII. 1. *Ut ante d. est* c. 21.

quum simplicitatem iuvenis incauti et suis haud immerito succensentis, assentando indignandoque et ipse vicem eius, captaret [2], in omnia ultro suam offerens operam, fide data, arcana eius elicuit. Fugam ad Romanos Demetrius meditabatur. Cui consilio adiutor deum beneficio oblatus videbatur Paeoniae [3] praetor, per cuius provinciam spem ceperat elabi tuto posse. Hoc consilium extemplo et fratri proditur, et, auctore eo, indicatur patri. Literae primum ad obsidentem Petram allatae sunt. Inde Herodorus (princeps hic amicorum Demetrii erat) in custodiam est coniectus, et Demetrius dissimulanter asservari iussus. Haec super cetera tristem adventum in Macedoniam regi fecerunt. Movebant eum et praesentia crimina: exspectandos tamen, quos ad exploranda omnia Romam miserat [4], censebat. His anxius curis quum aliquot menses egisset, tandem legati, iam ante praemeditatis [5] in Macedonia, quae ab Roma renuntiarent, venerunt: qui, super cetera scelera, falsas etiam literas, signo adulterino T. Quintii signatas, reddiderunt regi. Deprecatio erat in literis, si quid adolescens, cupiditate regni prolapsus, secum egisset. *Nihil eum adversus suorum quemquam facturum; neque eum sese esse, qui ullius impii consilii auctor futurus videri possit.* Hae literae fidem Persei criminibus fecerunt. Itaque Herodorus, extemplo diu excruciatus, sine indicio rei ullius in tormentis moritur.

2. *Simplicitatem iuvenis ... captaret*; vide ad XXII, 28, n. 1.

3. *Paeoniae praetor*, Dides; vide ad cap. 21, n. 5.

4. *Quos ad exploranda o. R. m.*; conf. cap. 20.

5. *Iam ante iis praemeditatis* passive (ut Quint. Inst. Orat. V, 13, 3, *accusator praemeditata pleraque domo affert.* LEM.); nisi cum Gron. ex Voss. et Lov. 2. leg. *praemeditati.* Conf. ad IX, 23, n. 1.

XXIV. Demetrium iterum ad patrem accusavit Perseus [1]. Fuga per Paeoniam praeparata arguebatur, et corrupti quidam, ut comites itineris essent; maxime falsae literae T. Quintii urgebant. Nihil tamen palam gravius pronuntiatum de eo est, ut dolo potius interficeretur; nec id cura ipsius [2], sed ne poena eius consilia adversus Romanos nudaret. Ab Thessalonico Demetriadem ipsi [3] quum iter esset, Astraeum Paeoniae Demetrium mittit cum eodem comite Dida, Perseum Amphipolim, ad obsides Thracum accipiendos. Digredienti ab se Didae mandata dedisse dicitur de filio occidendo. Sacrificium ab Dida seu institutum, seu simulatum est. Ad quod celebrandum invitatus Demetrius ab Astreo Heracleam venit. In ea coena dicitur venenum datum. Poculo epoto, extemplo sensit: et mox coortis doloribus, relicto convivio, quum in cubiculum recepisset sese, crudelitatem patris conquerens, parricidium fratris [4] ac Didae scelus incusans, torquebatur. Intromissi deinde Thyrsis quidam Stuberaeus et Beroeaeus Alexander, iniectis tapetibus in caput faucesque, spiritum intercluserunt [5]. Ita innoxius adolescens, quum in eo ne simplici quidem genere mortis contenti inimici fuissent, interficitur.

Cap. XXIV. 1. *Demetrium i. ad p. accusavit Perseus* proditionis et affectati per Romanos regni: argumenta erant *fuga*, et sollicitati *comites*, et *literae T. Quintii*, adolescentem egisse secum de successione confessi; Gron.

2. *Nec id cura ipsius*, ob curam, i. e. et reverentiam, vel dignitatis respectum.—*Nudaret;* vide ad XXIV, 27, n. 1.

3. *Demetriadem ipsi*, Philippo ... *Astraeum Paeoniae* opp. Ἄστραιον Ptol. et Ἀστραία Steph. unde *Aestraeum* vel *Astraeam* suspicari possis. *Asterium* ex vet. libro Sigon. et Gronov. Ἀστέριον πόλις Θετταλίας Steph. et Strab. Sed Thessalia satis remota est a Paeonia. Drak. — *Heracleam venit:* intellige cum Glar. *Heracleam* Lyncestidos, quae est ad Erigonem amnem.

4. *Parricidium fratris;* vide ad XXVIII, 29, n. 1, et XL, 8, n. 2.

5. *Spiritum interclaserunt;* vide ad XXIII, 7, n. 5.

XXV. Dum haec in Macedonia geruntur, L. Aemilius Paullus, prorogato ex consulatu [1] imperio, principio veris in Ligures Ingaunos exercitum introduxit. Vbi primum in hostium finibus castra posuit, legati ad eum, per speciem pacis petendae, speculatum venerunt. Negante Paullo, nisi cum deditis pacisci se pacem, non tam id recusabant, quam tempore opus esse aiebant, ut generi agresti hominum persuaderetur. Ad hoc decem dierum induciae quum darentur, petierunt deinde, *ne trans montes proximos castris pabulatum lignatumque milites irent : culta ea loca suorum finium esse.* Id ubi impetravere, post eos ipsos montes, unde averterant hostem, exercitu omni coacto, repente multitudine ingenti castra Romanorum oppugnare simul omnibus portis aggressi sunt. Summa vi totum diem oppugnarunt, ita ut ne efferendi quidem signa [2] Romanis spatium, nec ad explicandam aciem locus esset. Conferti in portis, obstando magis, quam pugnando, castra tutabantur. Sub occasum solis quum recessissent hostes, duos equites ad Cn. Baebium proconsulem cum literis Pisas mittit [3], ut obsesso sibi per inducias [4] quam primum subsidio veniret. Baebius exercitum M. Pinario praetori, eunti

Cap. XXV. 1. *Ex consulatu;* vide ad IV, 31, n. 1, et Drak. — *Exercitum introduxit;* pro *introduxit* malebat Drekeob. *induxit*, observans in *fines* quidem populi exercitum *introduci* (sicut dixit Livius, XLI, 10, prioc. *in fines Istrorum exercitum introduxerunt*), sed in populum *induci;* quam loculionem multis lnetur exemplis. Doëring. vero pro *exercitum introduxit* mallet *duxit*, idque non ideo tantum, quod *ducere* sexcenties apud Nostrum, pro *exercitum ducere*, dicitur, sed quod vox *exercitum* in omnibus codd. apud Drak. uno cod. Lov. 5 excepto, omissa est. Lem.

2. *Ne efferendi quidem signa* (vide ad XXV, 41, n. 2) *Romanis*, etc. lege *nec efferendi signa*, etc. vel deinde *nedum ad explicandam;* Gron. Sed similiter I, 3, dicitur *ne morte quidem Aeneae, nec deinde*, etc. Drak.

3. *Cum literis Pisas mittit*, scil. Aemilius Paullus, nisi *Paullus* leg. pro *Pisas.* Sed conf. cap. 19.

4. *Obsesso sibi per inducias;* vide ad II, 18, n. 1.

in Sardiniam, tradiderat. Ceterum et senatum literis certiorem fecit, obsideri a Liguribus L. Aemilium, et M. Claudio Marcello, cuius proxima inde provincia erat, scripsit, ut, si videretur ei, exercitum ex Gallia traduceret in Ligures, et L. Aemilium liberaret obsidione. Haec sera futura auxilia erant. Ligures postero die ad castra redeunt. Aemilius, quum et venturos scisset, et educere in aciem [5] potuisset, intra vallum suos tenuit, ut extraheret rem in id tempus, quo Baebius cum exercitu venire a Pisis posset.

XXVI. Romae magnam trepidationem [1] literae Baebii fecerunt; eo maiorem, quod paucos post dies Marcellus, tradito exercitu Fabio, Romam quum venisset, spem ademit, eum, qui in Gallia esset, exercitum in Ligures traduci posse, quia bellum cum Istris esset, prohibentibus coloniam Aquileiam deduci: eo profectum Fabium, neque inde regredi, bello inchoato, posse. Vna et ea ipsa tardior, quam tempus postulabat, subsidii spes erat, si consules maturassent in provinciam ire. Id ut facerent, pro se quisque Patrum vociferari. Consules, nisi confecto delectu, negare se ituros, nec suam segnitiem, sed vim morbi [2], in causa esse, quo scrius perficeretur. Non tamen potuerunt sustinere consensum senatus, quin paludati exirent, et militibus, quos conscriptos haberent, diem edi-

5. *Educere in aciem;* vide ad I, 23, n. 4.

Cap. XXVI. 1. *Magnam trepidationem*, etc. τὸ *magnam* inficetum omnino, et sine dubitatione delendum putabat Gronuvius cum distinctione post *fecerunt.*

2. *Vim morbi*, pestilentiae; conf. cap. 19. — *Quo serius perficeretur*, sc. delectus. *Quod* malebat Gronov. sed *quo* passim vel pro *ut* poni (vide ad VI, 24, n. 2; XXX, 16 al.), et *causa ut* pro *causa cur* V, 55, n. 4, vel pro *quod* aut *quare*, eodemque modo *causa quo* apud Plaut. Poen. III, 1, v. 30, et Aulul. I, 2, v. 14, monent Duker. et Drak. *perficeretur* cod. Mogunt. *proficiscerentur* et *proficiscuntur* ceteri MSS. et edd. antt. — *Diem edicerent*, etc. vide ad XXII, 12, n. 1.

cerent, quo Pisas convenirent: permissum (ut), qua irent, protenus subitarios milites scriberent ducerentque secum. Et praetoribus, Q. Petillio et Q. Fabio, imperatum est, ut Petillius duas legiones civium romanorum tumultuarias scriberet, et omnes minores quinquaginta annis sacramento rogaret [3]: Fabio, ut sociis latini nominis quindecim millia peditum, octingentos equites imperaret. Duumviri navales [4] creati C. Matienus et C. Lucretius, navesque iis ornatae sunt; Matienoque, cuius ad gallicum sinum provincia erat, imperatum est, ut classem primo quoque tempore duceret in Ligurum oram, si quo usui esse L. Aemilio atque eius exercitui posset [5].

XXVII. Aemilius, postquam nihil usquam auxilii ostendebatur, interceptos credens equites, non ultra differendum ratus, quin per se fortunam tentaret, prius quam hostes venirent, qui iam segnius socordiusque oppugnabant, ad quatuor portas [1] exercitum instruxit, ut, signo dato, simul ex omnibus partibus eruptionem facerent. Quatuor extraordinariis cohortibus duas adiunxit, praeposito M. Valerio legato:

3. *Omnes m. q. a. sacramento rogaret*; vide ad II, 24, n. 7.

4. *Duumviri navales c.*, etc. conf. cap. 18. — *Navesque* ab *iis ornatae sunt* (h. e. navalibus sociis completae; conf. ad cap. 18 extr. et ad IX, 40, n. 12); *Matienoque, cuius*, etc. ita Gelen. forsan e cod. Mogunt. *ornatae sunt, cuiusque ad G. s. p. erat* (ei), *imperatum* celeri MSS. et edd. ault. prob. Gron. et Drak. qui hoc loquendi genus antiquum et doctum esse monet ad XXIII, 15, n. 4. Cf. cap. 18 extr. et 28.

5. *Si quo usui esse Aemilio posset*; vide ad XXVI, 9, n. 5.

Cap. XXVII. 1. *Ad quatuor portas* castrorum... *quatuor extraordinariis cohortibus* ... *extraordinaria porta* ... *ad dextram principalem* ... *principalem sinistram portam* ... *ad quaestoriam portam*; vide ad III, 5, n. 3, et XLII, 58, n. 5. *Quatuor extraordinarias cohortes duabus adiunctis, p. M. V. l., erumpere e. p. iussit* malebat Gron. qui etiam contra Lips. de Mil. Rom. II, 7, monuit *duas* cohortes omnino esse alares seu sociorum, non legionarias, quoniam, quidquid in legionibus fuerit, ad reliquas portas instructum fuisse, mox dicatur. Sed oratio hians minore mole

erumpere extraordinaria porta iussit. Ad dexteram principalem hastatos legionis primae instruxit; principes ex eadem legione in subsidiis posuit: M. Servilius et L. Sulpicius [2], tribuni militum, his praepositi. Tertia legio adversus principalem sinistram portam instructa est. Id tantum mutatum; principes primi, et hastati in subsidiis locati: Sex. Iulius Caesar et L. Aurelius Cotta, tribuni militum, huic legioni praepositi sunt. Q. Fulvius Flaccus legatus cum dextera ala ad quaestoriam portam positus. Duae cohortes et triarii duarum legionum [3] in praesidio castrorum manere iussi. Omnes portas concionabundus ipse imperator circumiit, et quibuscumque irritamentis poterat, iras militum acuebat, nunc fraudem hostium incusans, qui, pace petita, induciis datis, per ipsum induciarum tempus contra ius gentium ad castra oppugnanda venissent; nunc, quantus pudor esset, edocens, ab Liguribus, latronibus verius, quam hostibus iustis, romanum exercitum obsideri. « Quo ore quisquam vestrum, si » hinc alieno praesidio, non vestra virtute, evaseritis, » occurret, non dico eis militibus, qui Hannibalem, » qui Philippum, qui Antiochum, maximos nostrae

expleri potest copula *et* post *adiunxit* addenda; Duk. Immo ante *erumpere* supple *eas* vel *eum*, quod pron. Livius more suo omisit; Drak.

2. *L. Sulpicius*, forte *C. Sulp.* ut cap. 28; ubi vid. Drak.

3. *Duae cohortes et triarii duarum legionum*, etc. nota Drak. est: « *Duas cohortes* sinistrae alae intelligit Crever. dextram enim alam et ambas legiones alibi occupatas esse. Eiusdem sinistrae alae fuisse duas cohortes quatuor extraordinariis iunctas, quae superius memorantur, existimat. Ita tamen scrupulum remanere recte monet, quod quatuor tantum sinistrae alae cohortes memorentur, quum tamen quaelibet ala socialis, eodem modo ac legio rom., in decem cohortes fuerit divisa. Huic difficultati quid respondeam nescio, nisi dicere velimus, in numero cohortium alariarum vel sup. §. 3, vel hoc loco, aut etiam utroque erratum, et pro *II*, vel *duas*, aut *duae*, altero loco *IV*, altero *VI*, vel utroque *VI* legendum esse. Videndum etiam, an sex, quarum nulla mentio fit, alibi occupatae ac relictae esse potuerint»,

» aetatis reges ducesque vicerunt, sed iis, qui hos » ipsos Ligures aliquoties, pecorum modo fugientes, » per saltus invios, consectati ceciderunt? Quod » Hispani, quod Galli, quod Macedones Poenive non » audeant, Ligustinus hostis vallum romanum subit, » obsidet ultro et oppugnat! quem, scrutantes antea » devios saltus, abditum et latentem vix inveniebamus ». Ad haec consentiens reddebatur militum » clamor [4], *nullam militum culpam esse, quibus nemo ad erumpendum signum dedisset. Daret signum; intellecturum, eosdem, qui antea fuerint, et Romanos et Ligures esse.*

XXVIII. Bina eis montes castra Ligurum erant. Ex iis, primis diebus, sole orto, pariter omnes compositi et instructi procedebant: tum, nisi exsatiati cibo vinoque arma non capiebant; dispersi, inordinati exibant, ut quibus pro spe certum [1] esset, hostes extra vallum signa non elaturos. Adversus ita incompositos eos venientes, clamore pariter omnium, qui in castris erant, calonum quoque et lixarum, sublato, simul omnibus portis Romani eruperunt. Liguribus adeo improvisa res fuit, ut perinde, ac si insidiis circumventi forent, trepidarent. Exiguum temporis aliqua forma pugnae fuit. Fuga deinde effusa, et fugientium passim caedes erat. Equitibus dato signo, ut conscenderent equos, nec effugere quemquam sinerent, in castra omnes trepida fuga compulsi sunt; deinde ipsis exsuti castris. Supra quindecim millia Ligurum eo die occisa, capta duo millia et quingenti [2]. Triduo post Ligu-

4. *Consentiens reddebatur militum clamor*: vox *militum*, e cod. Mogunt. ab Aldo inserta, mox repetitur, ut et *signum*; Drak. Conf. ad I, 3, n. 8.

Cap. XXVIII. 1. *Pro spe certum*, leg. *prope certum* Mur. et Crev.

2. *Capta duo millia et quingenti*; in cod. Mogunt. *capti duo millia et trecenti tres*, quod a Drak. haud receptum fuisse mireris. — *In ditionem venit* Romanorum: *deditionem* alii, forte et Mog. prob. Crev. — *Qui prae-*

rum Ingaunorum omne nomen, obsidibus datis, in ditionem venit. Gubernatores nautaeque conquisiti, qui praedatores fuissent navibus, atque omnes in custodiam coniecti. Et a C. Matieno duumviro naves eius generis in Ligustina ora triginta duae captae sunt. Haec qui nuntiarent literasque ad senatum ferrent, L. Aurelius Cotta, C. Sulpicius Gallus Romam missi; simulque peterent, ut L. Aemilio confecta provincia decedere [3], et deducere secum milites liceret atque dimittere. Vtrumque permissum ab senatu, et supplicatio ad omnia pulvinaria per triduum decreta; iussique praetores, Petillius urbanas dimittere legiones, Fabius sociis atque nomini latino remittere delectum; et uti praetor urbanus consulibus scriberet, senatum aequum censere, subitarios milites, tumultus causa conscriptos [4], primo quoque tempore dimitti.

XXIX. Colonia Graviscae eo anno deducta est in agrum Etruscum, de Tarquiniensibus quondam captum. Quina iugera agri data. Tresviri deduxerunt, C. Calpurnius Piso, P. Claudius Pulcher, C. Terentius Istra. Siccitate et inopia frugum insignis annus fuit. Sex menses nunquam pluisse, memoriae proditum est. Eodem anno in agro L. Petillii scribae [1] sub Ia-

datores fuissent navibus; conf. c. 18. *In praedatoriis fuissent navibus* emend. Crev., et probari hoc putat verbis sequentibus *naves eius generis*, quibus indicatur, navium certi cuiusdam generis priua mentionem factam fuisse.

3. *Confecta provincia decedere*; vide ad II, 40, n. 9.

4. *Subitarios milites, tumultus causa conscriptos*; vide ad I, 37, n. 4, et II, 26, n. 1.

Cap. XXIX. 1. *L. Petillii scribae*, etc. alii a Cn. Terentio scriba *arcas* illas fuisse inventas tradunt, omnes vero eas, auctore Q. Petillio seu Petitio praetore, combustas. Conf. et seqq. n. 10, ad I, 20; Antias apud Plut. in Numa, pag. 74; Varro apud Augustin. de Civ. Dei, VII, 34; Valer. Max. I, 1, §. 12; Lactant. Inst. I, 22; Festus voc. *Numa*, et inpr. loc. class. Plin. XIII, 13, seu 27, qui sua hausit ex Cassio Hemina, L. Pisone, Toditano, Varrone et Valerio, Antiate. Quos si comparaveris, videbis, eos, et in numero et in argumento librorum Numae variare. Multa

niculo, dum cultores agri altius moliuntur [2] terram, duae lapideae arcae, octonos ferme pedes longae, quaternos latae, inventae sunt, operculis plumbo devinctis. Literis latinis graecisque utraque arca inscripta erat; in altera, Numam Pompilium, Pomponis filium, regem Romanorum, sepultum esse; in altera, libros Numae Pompilii inesse. Eas arcas quum ex amicorum sententia dominus aperuisset, quae titulum sepulti regis habuerat, inanis inventa, sine ullo vestigio corporis humani, aut ullius rei, per tabem tot [3] annorum omnibus absumptis: in altera duo fasces, candelis involuti, septenos habuere libros, non integros modo,

quibus historia haec dubia redditur, notavit Marc. Donatus. — Nardinus quoque in Rom. Vett. VII, 11, de hoc haud leves dubitationes movit, quarum, iam ab Hearnio ad h. l. allatarum, partem iuvat transcribere, Crev. praeeunte. « Multa hic mihi dubia, inquit, Nardinus, animum torquent. Ac primum, quo pacto tam praeclari carique regis monumentum per tot saecula ita ignotum esse populo romano potuerit, ut et ipse situs eius ignoratus sit. Ad haec, quo pacto intra paulo plus quingentorum annorum decursum corpus humanum ita consumi potuerit, ut ne vestigium quidem eius ossium, immo nec pulvis superfuerit. Item, quo pacto libri chartacei, tametsi omni cura custodit, recenti specie esse potuerint. Vt et, unde chartae tunc usus, quam Plinius, XIII, 11, post Alexandrum Magnum inventam in Aegypto dicit, annis plusquam trecentis post Numam: et, licet inventa iam tum et in usu fuerit, unde rudi illo ac paupere saeculo charta Romam ex Aegypto delata sit. Denique quomodo lingua graeca tam familiaris tum temporis Latio fuerit . . . . haec et plura alia forsan me inducerent, ut fraudem atque imposturam hanc recentioris alicuius hominis fuisse suspicarer, nisi tam graves et antiquos scriptores nimiae et inconsultae credulitatis damnare nefas existimarem ». Doër.

2. *Altius moliuntur terram*; vide ad VI, 11, n. 5.

3. *Per tabem tot annorum*, per putrefactionem exedentem corpus; Ern. Conf. IV, 30, n. 4. — Pro *omnibus abs.* coni. Sigon. *ossibus abs.* collat. Plut. in Numa, pag. 74. Lem. — *Duo f. librorum*, *candelis involuti*, i. e. funiculis pice vel cera illitis, ut apud Plin. XXXIII, 7, seu 40, *candelis subigi*; Gron. *Candelae* quidem primo videntur dictae, quae e funiculis, scirpis aliave materia igni concipiendo et alendo apta, et pice cerave delibuta, ad usum nocturni luminis parabantur: sed deinde etiam funiculi pice illiti ad vinciendum; Duk. *Scandulis* coni. Pigh. in Ann. ad a. 572, p. 329. Sed et Hemina apud Plin. XIII, 13, §. 27, *lapidem fuisse* dicit *quadratum circiter in media arca vinctum candelis quoquo versus: in eo lapide insu-*

sed recentissima specie. Septem Latini de iure pontificio erant; septem Graeci de disciplina sapientiae, quae illius aetatis esse potuit. Adiicit Antias [4] Valerius, Pythagoricos fuisse, vulgatae opinioni, qua creditur, Pythagorae auditorem fuisse Numam, mendacio probabili accommodata fide. Primo ab amicis, qui in re praesenti fuerunt, libri lecti. Mox pluribus legentibus quum vulgarentur, Q. Petillius praetor urbanus, studiosus legendi, eos libros a L. Petillio sumpsit. Et erat familiaris usus, quod scribam eum [5] quaestor Q. Petillius in decuriam legerat. Lectis rerum summis, quum animadvertisset, pleraque dissolvendarum religionum esse [6], L. Petillio dixit, *sese eos libros in ignem coniecturum esse: prius quam id faceret, se ei permittere, uti, si quod seu ius, seu auxilium se habere ad eos libros repetendos existimaret, experiretur: id integra sua gratia eum facturum.* Scriba tribunos plebis adit; ab tribunis ad senatum res est reiecta. Praetor se iusiurandum dare paratum esse aiebat, libros eos legi servarique non oportere. Senatus censuit, *Satis habendum, quod praetor iusiurandum polliceretur. Libros primo quoque tempore in comitio cremandos esse. Pretium pro libris, quantum Q. Petillio praetori maiorique parti tribunorum plebis videretur, domino esse solvendum,*

per libros impositos fuisse; propterea arbitrari eos non computruisse: et libros citratos (al. *cedratos*) *fuisse; propterea arbitrarier tineas non tetigisse.* Alii putant, *candelas* fuisse faces cereas, e corylo seu papyro italico, h. e. scirpis, cera circumdatis, aut ex cedri resina seu palimpissa confectas, quae cariem ac tineas arcuerint.

4. *Adiicit Antias Valerius* (vide ad III, 1, n. 1, et III, 5, n. 9), *Pythagoricos fuisse* septem Graecos. Idem tradunt Cassius Hemina, L. Piso et Antias apud Plin. l. l. librosque propterea fuisse combustos. — *Vulgatae opinioni, qua creditur, Pythagorae auditorem* etc. vide ad I, 18, n. 4.

5. *Quod scribam eum quaestor*, quum quaestor fuisset, *Q. Petillius in decuriam legerat*; vid. IX, 46, n. 6.

6. *Pleraque dissolvendarum relig. c.*; vide ad III, 24, n. 1.

Id scriba non accepit. Libri in comitio, igne a victimariis facto, in conspectu populi cremati sunt.

XXX. Magnum bellum ea aestate coortum in Hispania citeriore. Ad quinque et triginta millia hominum, quantum nunquam ferme antea, Celtiberi comparaverant. Q. Fulvius Flaccus eam obtinebat provinciam. Is, quia armare iuventutem Celtiberos audierat, et ipse, quanta poterat, a sociis auxilia contraxerat, sed nequaquam numero militum hostem aequabat. Principio veris exercitum in Carpetaniam duxit, et castra locavit ad oppidum Aeburam [1], modico praesidio in urbe posito. Paucis post diebus Celtiberi, millia duo ferme inde [2], sub colle posuerunt castra. Quos ubi adesse praetor romanus sensit, M. Fulvium fratrem cum duabus turmis sociorum equitum ad castra hostium speculatum misit, quam proxime succedere ad vallum iussum, ut viseret, quanta essent; pugna [3] abstineret, reciperetque sese, si hostium equitatum exeuntem vidisset. Ita, ut praeceptum erat, fecit. Per dies aliquot nihil ultra motum, quam ut hae duae turmae ostenderentur; dein subducerentur [4], ubi equitatus hostium castris procucurrissent. Postremo Celtiberi [5], omnibus simul peditum equitumque copiis

CAP. XXX. 1. *Ad opp. Aeburam* prope Tagum; vid. Steph. et Ptol. II, 6, ubi forte Αἴβουρα leg. pro Λιβώρα. Drak.

2. *Millia duo ferme inde;* vide ad IX, 24, n. 2.

3. *Succedere ad vallum iussum ..... pugna abstineret* etc. ita Liv. constructionis variandae caussa etiam XXXVI, 1, extr. verbum *iubere* primum infinitivo, deinde τῷ *ut* iunxisse, monent Duk. et Drak. Conf. ad XXXIX, 14, n. 8. *Abstinere recipereque* coni. Gron.

4. *Ostenderentur, dein subducerentur;* vide ad XXXVI, 18, n. 6.

5. *Postremo Celtiberi;* ante *Celtiberi* voculam *et*, quae a praecedd. editt. aberat, primus addiderat Aldus. Hanc, ex Aldo in omnibus edd. propagatam, delevit Drakenb., non locum habere posse recte indicans: non enim praecessit, Romanos omnibus copiis ex castris egressos esse (duas tantum equitum turmas quotidie ostendisse Livius narrat), ut nunc *et Celtiberi* fecisse dicantur. LEM.

castris egressi, acie directa medio ferme spatio inter bina castra constiterunt. Campus erat planus omnis et aptus pugnae. Ibi stetere Hispani hostem exspectantes. Romanus intra vallum suos continuit per quatriduum continuum; et illi eodem loco aciem instructam tenuerunt. Ab Romanis nihil motum. Inde quievere in castris Celtiberi, quia pugnae copia non fiebat: equites tantum in stationem egrediebantur, ut parati essent, si quid ab hoste moveretur. Pone castra utrique pabulatum et lignatum ibant, neutri alteros impedientes.

XXXI. Praetor romanus, ubi satis tot dierum quiete credidit[1] spem factam hosti, nihil se priorem moturum, L. Acilium cum ala sinistra[2] et sex millibus provincialium auxiliorum circumire montem iubet, qui ab tergo hostibus erat; inde, ubi clamorem audisset, decurrere ad castra eorum: nocte profecti sunt, ne possent conspici. Flaccus luce prima C. Scribonium, praefectum socium, ad vallum hostium cum equitibus extraordinariis[3] sinistrae alae mittit. Quos ubi et propius accedere, et plures, quam soliti erant, Celtiberi conspexerunt, omnis equitatus effunditur castris: simul et peditibus signum ad exeundum datur. Scribonius, uti praeceptum erat, ubi primum fremitum equestrium[4] audivit, avertit equos, et castra repetit: eo effusius sequi hostes; primo equites, mox et peditum acies aderat, haud dubia spe, castra eo die se oppugnaturos. Quingentos passus, non plus, a vallo abe-

CAP. XXXI. 1. *Vbi satis .... credidit*: haec iungenda; Drak.

2. *Cum ala sinistra*; vide ad XXV, 21, n. 4.

3. *Equitibus extraordinariis*; vide ad III, 5, n. 3.

4. *Fremitum equestrium*, immo *equestrem*, ut dicitur *procella equestris, terror equestris, auxilium equestre*; vide supra ad lib. X, 5, n. 4. Mox *castra eo die se expugnaturos*; Gron. et Drak.

rant. Itaque, ubi Flaccus satis abstractos eos a praesidio castrorum suorum ratus est, intra vallum exercitu instructo, tribus partibus simul erumpit, clamore non tantum ad ardorem pugnae excitandum sublato, sed etiam ut, qui in montibus erant, exaudirent. Nec morati sunt, quin decurrerent, sicut imperatum erat, ad castra; ubi quinque millium armatorum [5], non amplius, relictum erat praesidium. Quos quum et paucitas sua, et multitudo hostium, et improvisa res terruisset, prope sine certamine capiuntur castra. Castris [6], quae pars maxime a pugnantibus conspici poterat, iniecit Acilius ignem.

XXXII. Postremi Celtiberorum, qui in acie erant, primi flammam conspexere. Deinde per totam aciem vulgatum est, castra amissa esse, et tum quum maxime ardere [1]; unde illis terror, inde Romanis animus crevit. Iam clamor suorum vincentium accidebat [2], iam ardentia hostium castra apparebant. Celtiberi parumper incertis animis fluctuati sunt. Ceterum, postquam receptus pulsis nullus erat, nec usquam, nisi in certamine, spes, pertinacius de integro capessunt pugnam. Acie media urgebantur acriter a quinta legione. Adversus laevum cornu, in quo sui generis provincialia auxilia instruxisse Romanos cernebant, cum maiore fiducia intulerunt signa. Iam prope erat,

5. *Quinque millium armatorum:* «Non est quod *quingentorum armatorum* emendes cum Glar. et aliis: nam cum L. Acilio non tantum missa sunt sex millia auxiliorum, sed et ala sinistra sociorum, i. e. pedites eius et pars equitum. Ala vero socialis si non maior, certe haud minor est, quam legio romana, quae circa haec tempora quinque admodum millium peditum et *CCC* equitum fuit. Recte igitur Livius Celtiberos prae hostibus ut paucos consideravit». Drak.

6. *Castris, quae pars* etc. pro: et quidem ei parti, quae etc. vel *castrarum parti, quae maxime* etc.

Cap. XXXII. 1. *Tum quum maxime ardere*; vide ad XXIX, 17, n. 6.

2. *Cl. suarum accidebat*; pro *accidebat* omnes paene codd. habent *accendebat*; vide ad XXI, 10, n. 15. Lem.

ut sinistrum cornu pelleretur Romanis, ni septima legio successisset: simul ab oppido Aebura, qui in praesidio relicti erant, in medio ardore pugnae advenerunt, et Acilius ab tergo erat. Diu in medio caesi Celtiberi; qui supererant, in omnes passim partes capessunt fugam. Equites, bipartito in eos emissi [3], magnam caedem edidere. Ad viginti tria millia hostium eo die caesa; capta quatuor millia et septingenti, cum equis plus quingentis, et signa militaria octoginta octo. Magna victoria, non tamen incruenta fuit. Romani de duabus legionibus milites paulo plus ducenti, socium latini nominis octingenti triginta, externorum auxiliarium duo millia ferme et quadringenti ceciderunt. Praetor in castra victorem exercitum reduxit. Acilius manere in castris ab se captis iussus: postero die spolia de hostibus lecta, et pro concione donati, quorum virtus insignis fuerat.

XXXIII. Sauciis deinde in oppidum Aeburam devectis, per Carpetaniam ad Contrebiam [1] ductae legiones. Ea urbs circumsessa, quum a Celtiberis auxilia arcessisset, morantibus iis, non quia ipsi cunctati sunt, sed quia profectos a domo inexplicabiles continuis imbribus viae et inflati amnes tenebant, desperato auxilio suorum, in deditionem venit. Flaccus quoque, tempestatibus foedis coactus, exercitum omnem in urbem introduxit. Celtiberi, qui a domo profecti erant, deditionis ignari, quum tandem, su-

3. *Equites bipartito in eos emissi;* vide ad II, 56, n. 1. Mox *capta quatuor millia ducenti cum equitibus quingentis* cod. Mogunt. Sed librarius cc pro ƆCC dedisse videtur, et saepe equi, nunquam equites capti memorantur; Drak.

[1] Cap. XXXIII. 1. *Ad Contrebiam* urbem Celtiberorum, aut in finibus eorum sitam, quae et memoratur Floro II, 17; Velleio II, 5; Valer. Max. II, 7, §. 10; VII, 4, §. 5. Cf. Appian. Hisp. 42, qui eam Κομπλέγαν seu Κομπλεγὸν appellat.

peratis, ubi primum remiserunt imbres [2], amnibus, Contrebiam venissent, postquam castra nulla extra moenia viderunt, aut in alteram partem translata rati, aut recessisse hostes, per negligentiam effusi ad oppidum accesserunt. In eos duabus portis Romani eruptionem fecerunt, et incompositos adorti fuderunt. Quae res ad resistendum eos et ad capessendam pugnam impediit, quod non uno agmine, nec ad signa frequentes veniebant, eadem magnae parti ad fugam saluti fuit. Sparsi enim toto passim campo se diffuderunt; nec usquam confertos eos hostis circumvenit. Tamen ad duodecim millia sunt caesa; capta plus quinque millia hominum, equi quadringenti, signa militaria sexaginta duo. Qui palati e fuga domum se recipiebant, alterum agmen Celtiberorum venientium, deditionem Contrebiae et suam cladem narrando, averterunt. Extemplo in vicos castellaque sua omnes dilapsi. Flaccus, a Contrebia profectus, per Celtiberiam populabundus ducit legiones: multa castella [3] oppugnavit, donec maxima pars Celtiberorum in deditionem venit.

XXXIV. Haec in citeriore Hispania eo anno gesta: et in ulteriore Manlius praetor [1] secunda aliquot proelia cum Lusitanis fecit. Aquileia colonia latina eodem anno in agro Gallorum est deducta. Tria millia peditum quinquagena iugera, centuriones centena, centena quadragena equites acceperunt. Tresviri deduxerunt, P. Cornelius Scipio Nasica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Aedes duae eo anno dedicatae sunt: una Veneris Erycinae ad portam Collinam; dedicavit L. Porcius L. F. Licinus duumvir; vota

2. *Ubi primum remiserunt imbres;* vide ad II, 34, n. 7.

3. *Multa castella oppugnavit:* lege *expugnavit;* Gron.

Cap. XXXIV. 1. *Manlius praetor;* vide ad XXVIII, 39, n. 1.

erat ab consule L. Porcio, Ligustino bello [2]: altera, in foro olitorio, Pietatis. Eam aedem dedicavit M'. Acilius Glabrio duumvir [3]; statuamque auratam, quae prima omnium in Italia statua aurata est, patri Glabrioni posuit. Is erat, qui ipse eam aedem voverat, quo die cum rege Antiocho ad Thermopylas depugnasset; locaveratque idem ex senatusconsulto. Per eosdem dies, quibus hae aedes dedicatae sunt, L. Aemilius Paullus proconsul ex Liguribus Ingaunis triumphavit [4]. Transtulit coronas aureas quinque et viginti [5]: nec praeterea quidquam auri argentique in eo triumpho latum. Captivi multi principes Ligurum ante currum ducti. Aeris trecenos militibus divisit. Auxerunt eius triumphi famam legati Ligurum, pacem perpetuam orantes: *ita in animum induxisse Ligurum gentem, nulla unquam arma, nisi imperata a populo romano, sumere.* Responsum a Q. Fabio praetore est Liguribus iussu senatus, *Orationem eam non novam Liguribus esse: mens vero ut nova et orationi conveniens*

2. *Vota erat ab consule L. Porcio Ligustino bello:* quem nihil memorabile gessisse scribit Livius XXIX, 44 extr. Ex h. l. demum intelligitur, eum cum Liguribus pugnasse: nam in discrimine pugnae diis aedes voveri solebant; Duk.

3. *Aedem dedicavit M'. Acilius Glabrio duumvir;* vide ad I, 53, n. 3, et XXIII, 30, n. 8. — *Quae prima omnium in Italia statua aurata est;* conf. Valer. Max. II, 5, §. 1. Enimvero signa aurata iam XXXVIII, 35, et XXXIX, 37 commemorantur; Ern. *Statuta* malebat Gron. — *Patri Glabrioni* ex emend. Sigon. ut ap. Valer. Max. *patris Glabrionis* omnes MSS. et edd. antt. non improb. Drak. quia ita dictum monet *legatorum statuae positae* IV, 17, et *dedicare aedem dei* V, 23, al. — *Depugnasset;* id verbum monet Drakenb. saepe cum emphasi usurpari de gladiatoribus, qui non antea a pugnando cessabant, quam adversarium, cum quo comparati erant, interfecissent. Hinc *depugnare* vel simpliciter pro pugnare, vel fortiter pugnare, vel ita pugnare, ut victoria reportetur, poni solet. Vide exempla quae affert Drak. ad h. l. Consule quoque Burm. ad Phaedr. V, 11, v. 5. Lem.

4. *Proconsul ex Liguribus triumphavit;* vide ad XXVI, 21, n. 1.

5. *Transtulit coronas aureas XXV:* numerum paupertati huius triumphi convenire, non vero *mille et viginti* cod. Mogunt. monet Drak.

esset, ipsorum id plurimum referre. Ad consules irent, et, quae ab iis imperata essent, facerent. Nulli alii, quam consulibus, senatum crediturum esse, sincera fide in pace Ligures esse. Pax in Liguribus fuit. In Corsica pugnatum est cum Corsis. Ad duo millia eorum M. Pinarius praetor in acie occidit: qua clade compulsi obsides dederunt, et cerae centum millia pondo [6]. Inde in Sardiniam exercitus ductus, et cum Iliensibus, gente ne nunc quidem omni parte pacata, secunda proelia facta. Carthaginiensibus eodem anno centum obsides redditi, pacemque tum iis populus [7] romanus, non ab se tantum, sed ab rege etiam Masinissa, praestitit; qui cum praesidio armato agrum, qui in controversia erat [8], obtinebat.

XXXV. Otiosam provinciam consules habuerunt. M. Baebius, comitiorum causa Romam revocatus, consules creavit [1] A. Postumium Albinum Luscum et C. Calpurnium Pisonem. Praetores exinde facti Ti. Sempronius Gracchus, L. Postumius Albinus, P. Cornelius Mammula, Ti. Minucius Molliculus, A. Hostilius Mancinus, C. Maenius. Ii omnes magistratum Idibus Martiis inierunt. Principio eius anni, quo A. Postumius Albinus et C. Calpurnius Piso consules fuerunt, ab A. Postumio consule in senatum introducti, qui ex Hispania citeriore venerant a Q. Fulvio Flacco, L. Minucius legatus, et duo tribuni militum, T. Maenius et L. Terentius Massiliota. Hi, quum duo secunda proelia, deditionem Celtiberiae, confectam

6. *Et cerae centum millia pondo;* conf. XLII, 7 pr.

7. *Pacemque tum iis populus ..... praestitit* pro *cum iis* recepi ex MS. Harl. et mox ex eodem et cod. Victor. *cum praesidio* pro *tum p.*

8. *Agrum, qui in controversia erat;* conf. cap. 17.

Cap. XXXV. 1. *Baebius ... consules creavit;* vide ad VII, 16, n. 6. — *A. Postumium Albinum Luscum:* de quo agnomine vid. Drak.

provinciam nuntiassent [2], nec stipendio, quo mitti soleret, nec frumento portato ad exercitum in eum annum opus esse, petierunt ab senatu primum, *ut ob res prospere gestas diis immortalibus honos haberetur:* deinde, *ut Q. Fulvio decedenti de provincia deportare inde exercitum, cuius forti opera et ipse et multi ante eum praetores usi essent, liceret. Quod fieri, praeterquam quod ita deberet, etiam prope necessarium esset* [3]. *Ita enim obstinatos esse milites, ut non ultra retineri posse in provincia viderentur, iniussuque abituri inde essent, si non dimitterentur, aut in perniciosam, si quis impense retineret, seditionem exarsuri.* Consulibus ambobus provinciam Ligures esse senatus iussit. Praetores inde sortiti sunt. A. Hostilio urbana, Ti. Minucio peregrina obvenit. P. Cornelio Sicilia, C. Maenio Sardinia. Hispanias sortiti, L. Postumius ulteriorem, Ti. Sempronius citeriorem. Is quia successurus Q. Fulvio Flacco erat, ne vetere exercitu provincia spoliaretur, « Quaero, inquit, de te, L. Minuci,
» quum confectam provinciam nunties, existimesne,
» Celtiberos perpetuo in fide mansuros, ita ut sine
» exercitu ea provincia obtineri possit? Si neque de
» fide Barbarorum quidquam recipere [4] aut affirmare
» nobis potes, et habendum illic utique exercitum
» censes; utrum tandem auctor senatui sis supple-
» mentum in Hispaniam mittendi, ut ii modo, quibus
» emerita stipendia sint, milites dimittantur, vete-

2. *Confectam provinciam nuntiassent*; vide ad II, 40, n. 9.

3. *Quod fieri, praeterquam ... necessarium esset*; nisi cum Doëringio hoc impeditius loquendi genus ita expedias, ut dictum sit pro: quum, id fieri, praeterquam quod ita deberet, etiam prope necessarium esset, assentiendum sane videtur I. Fr. Gronovio, qui *esse* pro *esset* legendum esse suspicatus est. Lem.

4. *L. Post. ult., Ti. Sempr. citer.*; perperam vell. edd. et quidam codd. *L. Post. cit., Ti. Sempr. ulter.* Lem. — *De fide Barbar. quidquam recipere*; vide ad VII, 14, n. 1.

» ribus militibus tirones immisceantur? an, dedu-
» ctis de provincia veteribus legionibus, novas
» conscribendi et mittendi; quum contemptum tiroci-
» nium [5] etiam mitiores Barbaros excitare ad rebellan-
» dum possit? Dictu, quam re, facilius sit, provinciam
» ingenio ferocem [6], rebellatricem, confecisse? Pau-
» cae civitates, ut quidem ego audio, quas vicina
» maxime hiberna premebant, in ius ditionemque
» venerunt [7]; ulteriores in armis sunt. Quae quum
» ita sint, ego iam hinc [8] praedico, Patres conscripti,
» me exercitu eo, qui nunc est, rempublicam admi-
» nistraturum: si deducat secum Flaccus legiones,
» loca pacata me ad hibernacula lecturum, neque
» novum militem ferocissimo hosti obiecturum ».

XXXVI. Legatus ad ea, quae interrogatus erat, respondit: *Neque se, neque quemquam alium divinare posse, quid in animo Celtiberi haberent, aut porro habituri essent. Itaque negare non posse, quin rectius sit, etiam ad pacatos Barbaros, nondum satis assuetos imperio, exercitum mitti. Novo autem, an vetere exercitu opus sit, eius esse dicere, qui scire possit, qua fide Celtiberi in pace mansuri sint; simul et qui illud exploratum habeat, quieturos milites, si diutius in provincia retineantur. Si ex eo, quod aut inter se loquantur, aut subclamationibus apud concionantem imperatorem significent, quid sentiant, coniectandum sit; palam vociferatos esse, aut imperatorem in provincia retenturos, aut cum eo in Italiam venturos esse.* Disceptationem inter praetorem legatumque consulum relatio interrupit,

5. *Contemptum tirocinium*, contemptus tironum.

6. *Provinciam ingenio ferocem* (provinciales natura feroces) ... *confecisse*; vide ad II, 40, n. 9.

7. *In ius ditionemque venerunt*; vide ad XXXV, 16, n. 4.

8. *Ego iam hinc* (forte *hic* e quibusdam MSS.) *praedico, me ... rempublicam administraturum*; vid. ad II, 64, n. 2.

qui suas ornari [1] provincias, prius quam de praetoris exercitu ageretur, aequum censebant. Novus omnis exercitus consulibus est decretus: binae legiones romanae cum suo equitatu, et socium latini nominis, quantus semper [2] numerus, quindecim millia peditum et octingenti equites. Cum hoc exercitu Apuanis Liguribus ut bellum inferrent, mandatum est. P. Cornelio et M. Baebio prorogatum imperium [3], iussique provincias obtinere, donec consules venissent. Tum imperatum, ut, dimisso quem haberent exercitu, reverterentur Romam. De Ti. Sempronii deinde exercitu actum est. Novam legionem ei quinque millium et ducentorum peditum cum equitibus quadringentis [4] consules scribere iussi, et mille praeterea peditum civium romanorum, quinquaginta equites; et sociis e nomine latino imperare septem millia peditum, trecentos equites. Cum hoc exercitu placuit ire in Hispaniam citeriorem Ti. Sempronium. Q. Fulvio permissum, ut, qui milites, ante Sp. Postumium, Q. Marcium consules, cives romani sociive, in Hispaniam transportati essent, et praeterea, supplemento addu-

Cap. XXXVI. 1. *Suas ornari provincias*; vide ad IX, 40, n. 12.

2. *Quantus semper numerus*, forte *q. tum fere numerus.* Conf. cap. 1, 18, 26. Vox *semper* defendi nequit (vide ad XXII, 36, n. 4), neque satis apte *tum semper* coni. Lips. Mil. Rom. II, 7, ubi et sine necessitate mox emend. *XV millia peditum et mille ducenti equites.* Conf. Duker. et Drakenb.

3. *P. Cornelio et M. Baebio prorogatum imperium*; vide ad XXXV, 1, n. 2. — *Provincias obtinere*, tenere, habere, aut retinere; vide ad III, 36, n. 12; et XXIII, 24, n. 2.

4. *Cum equitibus quadringentis*; vide ad XXIII, 34, n. 7. — *Et sociis e nomine latino*: « Livius non alibi ita loquutus est, et, si lectio genuina est, ordo verborum erit *imperare* (plerique MSS. *imperari*) sociis septem *millia peditum e nomine latino*. Nullus tamen codicum vulgatum firmat, nisi Lov. 5 perpetuus editionum asseclà, neque assentitur Pighio in Ann. ad a. 573, pag. 334, legenti *e sociis et nomine latino*. Multae edd. habent *et sociis a n. l.*, plerique MSS. *et sociis n. l.* quidam *et s. nom. l.*, quae ordinaria ac solemnis formula est ». Drak.

cto, quot amplius duabus legionibus, quam decem millia et quadringenti pedites, sexcenti equites essent, et socium latini nominis duodecim millia [5], sexcenti equites, quorum forti opera duobus adversus Celtiberos proeliis usus Q. Fulvius esset, eos, si videretur, secum deportaret. Et supplicationes decretae, quod is prospere rempublicam gessisset [6]: et ceteri praetores in provincias missi. Q. Fabio Buteoni prorogatum in Gallia imperium est [7]. Octo legiones, praeter exercitum veterem, qui in Liguribus in spe propinqua missionis erat [8], eo anno esse placuit. Et is ipse exercitus aegre explebatur propter pestilentiam, quae iam tertium annum urbem Romam atque Italiam vastabat.

XXXVII. Praetor Ti. Minucius, et haud ita multo post consul C. Calpurnius moritur, multique alii omnium ordinum illustres viri: postremo prodigii loco ea clades [1] haberi coepta est. C. Servilius pontifex maximus piacula irae deum conquirere iussus, decemviri libros inspicere, consul Apollini, Aesculapio, Saluti dona vovere et dare signa inaurata, quae vovit deditque. Decemviris supplicationem in biduum valetudinis causa in Vrbe et per omnia fora concilia-

5. *Socium latini nominis XII millia*, sc. peditum; quae vox passim omittitur; verbi causa, XL, 18, 44; XLI, 15; Drak.

6. *Prospere rempublicam gessisset*; vide ad II, 64, n. 3.

7. *Buteoni prorogatum in Gallia imperium est*; al. *in Galliam*, prob. Sigon. qui in suis veteribus libris se hanc lect. reperisse dicit: sed vid. XXVI, 18, n. 3. Lem.

8. *Praeter exercitum veterem, qui ...erat*, forte *exercitus veteres, qui erant*. Sed etiam supra hoc cap. et inf. cap. 38, dici *exercitum*, scil. qui cuique consuli esset, monet Drak.

Cap. XXXVII. 1. *Ea clades*, ea calamitas per pestilentiam illata. Sic VI, 20 fin. clades dicitur de pestilentia, aut calamitosis pestilentiae effectibus: *Pestilentia etiam brevi consequuta, nullis occurrentibus tantae cladis causis*. Lem. — *Decemviri libros inspicere*; vide ad III, 10, n. 6. — *Consul*, qui superstes erat, altero mortuo.

bulaque edixerunt: maiores duodecim annis, omnes coronati et lauream [2] in manu tenentes, supplicaverunt. Fraudis quoque humanae insinuaverat suspicio animis [3]; et veneficii quaestio ex senatusconsulto, quod in Vrbe propiusve Vrbem decem millibus passuum esset commissum, C. Claudio praetori, qui in locum Ti. Minucii erat suffectus; ultra decimum lapidem per fora conciliabulaque [4] C. Maenio, prius quam in Sardiniam provinciam traiiceret, decreta. Suspecta consulis erat mors maxime. Necatus a Quarta Hostilia uxore dicebatur. Vt quidem filius eius Q. Fulvius Flaccus in locum vitrici consul est declaratus, aliquanto magis infamis mors Pisonis coepit esse, et testes existebant, qui post declaratos consules Albinum et Pisonem, quibus comitiis Flaccus tulerat repulsam, et exprobratum ei a matre dicerent, quod iam ei tertium negatus consulatus petenti esset, et adiecisse, *pararet se ad petendum; intra duos menses effecturam, ut consul fieret.* Inter multa alia testimonia, ad causam pertinentia, haec quoque vox, nimis vero eventu comprobata, valuit, cur Hostilia damnaretur. Veris principio huius, dum consules novos delectus Romae tenet, mors deinde alterius, et creandi comitia consulis in locum eius, omnia tardiora fecerunt: interim P. Cornelius et M. Baebius, qui in consulatu nihil memorabile gesserant, in Apuanos Ligures exercitum induxerunt.

XXXVIII. Ligures, qui ante adventum in provinciam consulum non exspectassent bellum, improviso oppressi, ad duodecim millia hominum dediderunt se. Eos, consulto per literas prius senatu, deducere

2. *Coronati et lauream*, etc. vide ad XXIII, 11, n. 7.

3. *Insinuaverat suspicio animis*; vide ad II, 3, n. 2.

4. *Fora conciliabulaque*; vide ad XXV, 5, n. 8.

ex montibus in agros campestres [1] procul ab domo, ne reditus spes esset, Cornelius et Baebius statuerunt, nullum alium ante finem rati fore Ligustini [2] belli. Ager publicus populi romani erat in Samnitibus, qui Taurasinorum (fuerat. In eum quum) traducere Ligures Apuanos vellent, edixerunt, Ligures ab Anido montibus descendere [3] cum liberis coniugibusque; sua omnia secum portarent. Ligures, saepe per legatos deprecati, ne penates, sedem, in qua geniti essent, sepulcra maiorum, cogerentur relinquere, arma, obsides pollicebantur. Postquam nihil impetrabant, neque vires ad bellandum erant, edicto paruerunt. Traducti sunt publico sumptu ad quadraginta millia liberorum capitum cum feminis puerisque. Argenti data centum et quinquaginta millia [4], unde in novas

Cap. XXXVIII. 1. *In agros campestres*; vide ad X, 2, n. 3.

2. *Nullum alium ante finem rati fore L. belli*, vel *alium* vel *ante* superest, sed potius *ante*; Gron. Sed similiter *unquam* et *nunquam ante alias* I, 28, XXII, 58; XXXI, 7; XXXII, 5 dicitur; Duk. — *Taurasinorum* nun alibi fit mentio; et coniecturas Cluverii in Ital. Ant. IV, 8, pag. 1200 (ubi Ligures, qui Corneliani et Baebiani Plin. III, 11, et Front. de Col. pag. 106 dicantur, traductos putat in Hirpinos, Samnitium conterminos, citra Apenninum ad Calorem fl., ad cuius dextram ripam fuisse contendit, non probat, oppid. *Taurasium*, nunc *Taurasi* dictum), iam refutavit Cellar. Geogr. Ant. II, 9, pag. 556. Ταυρασία opp. Galliae Transpad. apud Appian. Hann. 5 ab h. l. alienum. Forte leg. *Taurianorum*, aut *Caudinorum*: ἡ Ταυριανὴ χώρα apud Strab. VI, 1, §. 3, pag. 254, ubi conf. Casaub. *Tauraninorum* coni. Sigon. et Camill Peregr. de Capua, II, 23. Ταυρανία πόλις Ἰταλίας apud Steph. et *Taurania* urbs Campaniae apud Plin. III, 5 seu 9. Sed *Samnitum* h. l. oppidum memoratur. Verba seqq. (*fuerat. In eum quum*) adiecit Sigon., ut expleret lacunam MSS.

3. *Edixerunt, Ligures ab Anido montibus descendere* verba corrupta, ut *Ligures Apuani de montibus descenderent* coni. Muretus, et *ab Anido monte ut descenderent* Cluv. Ital. Ant. I, 10, pag. 76, ubi suspicabatur, Anidum montem esse eum, qui, Macram effundens flumen, nunc dicitur *monte Borgada*, seu *Borgalla*. Cf. XXXIX, 32, n. 1. Neutrum satisfacit; displicetque tum repetitio verborum *Ligures Apuani*, tum nomen unius montis. Sufficiebat: *edixerunt, eos montibus descendere*: neque est quod offendamur hac dictione; vide ad XXXVII, 49, n. 1.

4. *Argenti data CL millia*, summa

aedes compararent, quae opus essent. Agro dividendo dandoque iidem, qui traduxerant, Cornelius et Baebius praepositi. Postulantibus tamen ipsis, quinqueviri ab senatu dati, quorum ex consilio agerent. Transacta re, quum veterem exercitum Romam deduxissent, triumphus ab senatu est decretus. Hi omnium primi nullo bello gesto triumpharunt. Tantum hostes ducti ante currum [5]; quia, nec quid ferretur, neque quid duceretur captum, neque quid militibus daretur, quidquam in triumphis eorum fuerat.

XXXIX. Eodem anno in Hispania Fulvius Flaccus proconsul [1], quia successor in provinciam tardius veniebat, educto exercitu ex hibernis, ulteriorem Celtiberiae agrum, unde ad deditionem non [2] venerant, instituit vastare. Qua re irritavit magis, quam conterruit, animos Barbarorum; et, clam comparatis copiis, saltum Manlianum, per quem transiturum exercitum romanum satis sciebant, obsederunt. In Hispaniam ulteriorem eunti L. Postumio Albino collegae Gracchus mandaverat, ut Q. Fulvium certiorem faceret, Tarraconem exercitum adduceret [3]. *Ibi dimitti vete-*

nimis magna, si pondo intelligamus, nimia exigua, si denarios; multo magis, si cum Glar. adiiciamus *sestertium*, cui voci etiam Latini non addunt *argenti*, quia nulli alii fuere sestertii, quam argenti; Drak. Creverio persuasum est, numerum hoc loco esse depravatum, et minorem eo quem Livius dederat. Ed. T. — *In novas aedes*, immo *sedes*; Crever.

5. *Tantum hostes ducti ante currum*; sed nulli fuerunt: nisi intelligas *XII millia Ligurum*, qui se initio cap. dedidisse dicuntur, improviso oppressi; Crev. Forte leg. *obsides*, certe mox ter *quod* pro *quid*; Gronov. Malim: *Non tum hostes ducti ante currum; quid nec quod*, etc. De simili triumpho vide ad XXXI, 49 pr.

Cap. XXXIX. 1. *Fulvius Flaccus proconsul*; Aldus edidit *propraetor*, et inde Sigon. *pro praetore*. At Mogunt. vulgarant ex unico cod. suo *proconsul*, quod revocavit Drak. Ceterum vid. XXVIII, 38, n. 4. Lem.

2. *Ad deditionem non venerant*, sc. Celtiberi. — *Instituit vastare*; vide ad XXIV, 26, n. 7.

3. *Ut Q. Fulvium certiorem faceret, Tarraconem exercitum adduceret*, id est, ut eum iuberet adducere: sed locutio vix satis congrua et latina; Crever. — *Dimitti*, forte *dimittere*; Gron.

ranos, supplementaque distribuere, et ordinare omnem exercitum sese velle. Dies quoque, et ea propinqua, edita Flacco est, qua successor esset venturus. Haec nova allata res, omissis, quae agere instituerat, Flaccum raptim deducere exercitum ex Celtiberia quum coëgisset, Barbari, causae ignari, suam defectionem et clam comparata arma sensisse eum et pertimuisse rati, eo ferocius saltum insederunt. Vbi cum saltum prima luce agmen romanum intravit, repente ex duabus partibus simul exorti hostes Romanos invaserunt. Quod ubi vidit Flaccus, primos tumultus, in agmine per centuriones stare omnes, suo quemque loco, et arma expedire iubendo, sedavit; et, sarcinis iumentisque in unum locum coactis, copias omnes partim ipse, partim per legatos tribunosque militum, ut tempus, ut locus postulabat [4], sine ulla trepidatione instruxit; *cum bis deditis rem esse* admonens. *Scelus et perfidiam illis, non virtutem, nec animum accessisse. Reditum ignobilem in patriam, clarum ac memorabilem eos sibi fecisse: cruentos ex recenti caede hostium gladios, et manantia sanguine spolia, Romam ad triumphum delaturos.* Plura dici tempus non patiebatur. Invehebant se hostes, et in partibus extremis iam pugnabatur. Deinde acies concurrerunt.

4. *Vt t., ut locus p.*; Basil. a. 1554 ediderant *ut tempus et locus postulabat*: quod anno sequenti, teste Drakenb., Sigonius recepit, et post eum omnes editores servarunt. Mog. vero usque ad Basilienses vulgarunt, *ut tempus, ut*, etc. quod Drakenb. revocavit. Supra ad IV, 4 fin. *ut hominum, ut civium numero simus*; XXV, 6 fin. *ut virorum, ut militum officio fungamur.* Conf. Drakenb. ad V, 35, §. 4. Lem. — *Cum bis dedi rem esse* cod. Mogont. *cum vim deditis remisisset* ceteri MSS. At quomodo *bis dediti*? nisi imperator deditionem Contrebiae et maximae partis Celtiberorum (vide ad cap. 33) pro duplici voluerit numerari; Drak. — *Animum accessisse illis*; vide ad XXIV, 27, n. 5. - *Reditum ignobilem* vocat, quum milites, qui ex provincis Romam deducuntur, in itinere ab hostibus non infestantur; Drak. *Nobilem* MSS. et edd. ante Frob. qui a. 1535 *ignobilem* substituit, forte e cod. Mogont.

XL. Atrox ubique proelium, sed varia fortuna erat. Egregie legiones, nec segnius duae alae [1] pugnabant; externa auxilia ab simili armatura, meliore aliquantum militum genere, urgebantur, nec locum tueri poterant. Celtiberi, ubi ordinata acie et signis collatis se non esse pares legionibus senserunt, cuneo impressionem fecerunt. Quo tantum valent genere pugnae, ut, quacumque parte perculere impetu suo [2], sustineri nequeant. Tunc quoque turbatae legiones sunt, prope interrupta acies. Quam trepidationem ubi Flaccus conspexit, equo advehitur ad legionarios equites, et, *Ecquid auxilii in vobis est? Actum iam de hoc exercitu erit?* Quum undique acclamassent, *quin ederet* [3], *quid fieri velit; non segniter imperium exsequuturos*: « Duplicate turmas, inquit, duarum legionum equites, » et permittite equos [4] in cuneum hostium, quo nostros urgent. Id cum maiore vi equorum facietis, » si effrenatos in eos equos immittitis; quod saepe » romanos equites [5] cum magna laude fecisse sua, » memoriae proditum est ». Dicto paruerunt, detractisque frenis bis ultro citroque cum magna strago

Cap. XL. 1. *Duae alae pugnabant*; vide ad XXV, 21, n. 4. — Clare hoc loco tria distingui militum genera in romano exercitu Crev. observat; *legiones e* civibus romanis; *alae*, e sociis et nomine latino; *externa auxilia*, ex aliis gentibus. Lem.

2. *Perculere impetu suo*, sc. legiones, vel hostem, ut II, 65; XXIII, 44; XXXIV, 15 pr. Duk. Conf. ad II, 14, n. 2. *Pertulere impetum suum* vel *impetus suos* conj. Faber et Crev. — *Equo advehitur ad legionarios equites*, *et* inquit (quod passim omittitur, vel ex seqq. supplendum est): *Ecquid auxilii*, etc. vide ad I, 9, n. 3. *Et ni quid auxilii in vobis est, actum iam de hoc e. erit* emend. Gronov. et paulo ante *prope interrupta acie* Duk. et Drak.

3. *Quin ederet*; vide ad I, 18, n. 2, et XLVII, 49, n. 5.

4. *Permittite equos in c. h.* vide ad II, 56, n. 1. Mox τὸ *equorum* vel τὸ *equos* forte glossatori debetur.

5. *Si effrenatos*, infrenos, *in eos* hostes *equos immittitis*, *quod saepe romanos equites*, etc. conf. IV, 33, et VIII, 80. — *Infractis*, fractis, diffractis, *omnibus hastis* equitum rom., cum hoste congressorum; Drak.

hostium, infractis omnibus hastis, transcurrerunt. Dissipato cuneo, in quo omnis spes fuerat, Celtiberi trepidare, et prope omissa pugna, locum fugae circumspicere. Et alarii equites [6], postquam romanorum equitum tam memorabile facinus videre, et ipsi, virtute eorum accensi, sine ullius imperio in perturbatos iam hostes equos immittunt. Tum vero Celtiberi omnes in fugam effunduntur, et imperator romanus, aversos hostes contemplatus, aedem Fortunae Equestri [7], Iovique Optimo Maximo ludos vovit. Caeduntur Celtiberi per totum saltum dissipati fuga. Decem et septem millia hostium caesa eo die traduntur; vivi capti plus quatuor millia, ducentis septuaginta septem cum signis militaribus, equis prope mille centum. Nullis castris eo die victor exercitus mansit [8]. Victoria non sine iactura militum fuit. Quadringenti septuaginta duo milites romani, sociium ac latini nominis mille decem et novem, cum his tria millia militum auxiliariorum perierunt. Ita victor exercitus, renovata priore gloria, Tarraconem est perductus. Venienti Fulvio Ti. Sempronius praetor, qui biduo ante venerat, obviam processit, gratulatusque est, quod rempublicam egregie gessisset [9]. Cum summa concordia, quos dimitterent, quosque retinerent milites, composuerunt. Inde Fulvius, exauctoratis militibus in naves impositis, Romam est profectus. Sempronius in Celtiberiam legiones duxit,

6. *Al. equites*; vid. XXV, 21, n. 4.

7. *Aedem Fortunae Equestri*, quoniam virtuti equitum secundam debebat fortunam. Conf. XLII, 3, n. 10, et ad Tac. Ann. III, 71, n. 2; Donat. Vrb. Rom. III, 22; Nardin. Rom. IV, 3.

8. *Nullis castris eo die victor exercitus mansit*, quia iter facientem Celtiberi ex insidiis in saltu invaserunt: unde non potuit in sua castra regredi, quae, si proxime nocte ea munierant, inde moventes diruerant; neque etiam in castris hostium manere, qui tantum variis locis saltum Manlianum obsederent; Drak.

9. *Rempublicam egregie gessisset*; vide ad II, 64, n. 3. — *Cum summa concordia ... composuerunt*; vide ad III, 53, n. 2.

XLI. Consules ambo in Ligures exercitus induxerunt diversis partibus. Postumius prima et tertia legione Balistam Suismontiumque montes obsedit, et premendo praesidiis angustos saltus eorum, commeatus interclusit, inopiaque omnium rerum eos perdomuit. Fulvius, secunda et quarta legione adortus a Pisis Apuanos Ligures, qui eorum circa Macram fluvium incolebant, in deditionem acceptos [1], ad septem millia hominum in naves impositos, praeter oram Etrusci maris Neapolim transmisit. Inde in Samium traducti, agerque his inter populares datus est. Montanorum Ligurum ab A. Postumio vineae caesae, frumentaque deusta, donec cladibus omnibus belli coacti in deditionem venerunt, armaque tradiderunt. Navibus inde Postumius ad visendam oram Ingaunorum Intemeliorumque Ligurum processit. Prius quam hi consules venirent ad exercitum, qui Pisas [2] indictus erat, praeerant A. Postumius et frater Q. Fulvii M. Fulvius Nobilior. Secundae legionis Fulvius tribunus militum erat. Is mensibus suis dimisit legionem [3], iureiurando adactis centurionibus, aes in aerarium ad quaestores esse delaturos. Hoc ubi Placentiam (nam eo forte erat profectus) Aulo nuntiatum est [4], cum

Cap. XLI. 1. *In deditionem acceptos*; vide ad VIII, 20, n. 7.

2. *Pisas indictus exercitus*; vide ad IV, 25, n. 4.

3. *Praeerant exercitui A. Postumius et M. Fulvius Nobilior ... is mensibus suis dimisit legionem*; nam sex tribuni militum cuiusque legionis ita dividebant imperium, in castris certe, ut bini illud, alternis fere diebus, obtinerent per binos menses semestris spatii (aestatis, ni fallor), et, altero aegro aut impedito aut absente, alter eius expleret vicem; vid. Polyb. VI, 34, et Lips. de Mil. Rom. V, 10. — *Aes in aerarium ad quaestores esse delaturos*, stipendium, puto, militare, iam a quaestoribus numeratum, et nihil pertinens ad eos milites, qui dimittebantur; Crever.

4. *Aulo nuntiatum est* sc. A. Postumio, alteri tribuno militum. *Aulo* ex emend. Sigon. pro vulg. *Fulvio:* nam Fulvius consul tum Romae adhuc erat, certe nondum *venerat ad exercitum*, Pisas indictum, adeoque inde non *Placentiam profectus erat*.

equitibus expeditis sequutus dimissos, quos eorum potuit assequi, deduxit castigatos Pisas [5]. De ceteris consulem certiorem fecit [6]. Eo referente, senatusconsultum factum est, ut M. Fulvius in Hispaniam relegaretur [7] ultra novam Carthaginem: literaeque ei datae sunt a consule ad P. Manlium in Hispaniam ulteriorem deferendae. Milites iussi ad signa redire. Causa ignominiae, uti semestre stipendium in eum annum esset ei legioni, decretum [8]: qui miles ad exercitum non redisset, eum ipsum bonaque eius vendere consul iussus.

XLII. Eodem anno L. Duronius, qui praetor anno superiore ex Illyrico cum decem navibus Brundisium redierat, inde, in portu relictis navibus, quum venisset Romam, inter exponendas res, quas ibi gessisset, haud dubie in regem Illyriorum Gentium [1] latrocinii

5. *Deduxit castigatos Pisas*, lege *reduxit*; Gron.

6. *Consulem certiorem fecit*, Q. Fulvium.

7. *Ut M. Fulvius* Nobilior *in Hispaniam relegaretur*: is primum dictus Cn. Fulvius Flaccus, et post adoptionem M. Fulvius Nobilior; fuitque frater patruelis Q. Fulvii Flacci cos. a. 570, cuius legionem dimisit, et frater germanus Q. Fulvii Flacci cos. a. 571, et censoris a. 577, a quo postea illam ob causam senatu motus est. Conf. XLI, 27 pr. Vell. I, 10; Cic. Verr. I, 41; Valer. Max. II, 7, §. 5; Frontin. Strat. IV, 1, §. 32. *M. Fulvius* autem Velleio *Cn.* dicitur, et infra ad XLI, 27 in edd. antt. *L.*; in recentt. ex emend. Sigonii *Cn.* sed ibi potius leg. *M.* « Velleius potuit non habere rationem adoptionis; quam cur Livius, qui eum hoc cap. bis *M.* appellat, XLI, 27, aliquot post annis, quam hic a M. Fulvio Nobiliore adoptatum fuisse significaverat, habere non voluerit, dici non potest ». Duk. Conf. Oudend. ad Front. l. l. — *Literaeque* e cod. Mog. *remitteretque* edd. antt. unde Gron. coni. *SC. literaeque*, ut XXVI, 15; XXXVII, 57; XLI, 12, et forte XXII, 26. Sed haec exempla agunt de tali SCto, quod exsequi debebat, ad quem mittebatur: hic contra Fulvius SCto relegatur, et literae tantum dantur ad P. Manlium, ex quibus cognosceret, quare in provinciam, cui praeesset, venerit Fulvius; Drakenb.

8. *Causa ignominiae ... decretum*; vide ad II, 31, n. 2. Qua ignominia affecti milites dicebantur *aere diruti*; Sigon. ex Non., Varrone et Festo. Conf. Ernesti Clav. Cic. voc. *aes*, et Schel. post notas in Hygin. Grom. et Polyb. de Castram. Rom. cap. 3.

Cap. XLII. 1. *In regem Illyriorum*

omnis maritimi causam avertit. *Ex regno eius omnes naves esse, quae superi maris oram depopulatae essent : de his rebus se legatos misisse, nec conveniendi regis potestatem factam.* Venerant Romae legati a Gentio, qui, *quo tempore Romani conveniendi regis causa venissent, aegrum forte eum in ultimis partibus fuisse regni* dicerent. *Petere Gentium ab senatu, ne crederent confictis criminibus in se, quae inimici detulissent.* Ad ea Duronius adiecit, multis civibus romanis et sociis latini nominis iniurias factas in regno eius, et cives romanos dici Corcyrae retineri [2]. Eos omnes Romam adduci placuit; C. Claudium praetorem cognoscere; neque ante Gentio regi legatisve eius responsum reddi. Inter multos alios, quos pestilentia eius anni absumpsit, sacerdotes quoque aliquot mortui sunt. L. Valerius Flaccus pontifex mortuus est : in eius locum suffectus est Q. Fabius Labeo. P. Manlius, qui nuper ex ulteriore Hispania redierat, triumvir epulo [3] : Q. Fulvius M. F. in locum eius triumvir cooptatus; tum praetextatus erat. De rege sacrifico [4] sufficiendo in locum Cn. Cornelii Dolabellae contentio inter C. Servilium pontificem maximum fuit et L. Cornelium Dolabellam duumvirum navalem. Quem, ut inauguraret, pontifex magistratu sese abdicare iubebat : recusantique id facere ob eam rem mulcta duumviro dicta a pontifice; deque ea, quum provocasset, cer-

Gentium; vide ad XXII, 33, n. 3. — *Causam avertit*; vide ad XXVI, 30, n. 1. Mox τὸ *se* ante *legatos misisse* primus addidit Frob. a. 1535, sed forte e cod. Mogunt. Conf. ad IV, 57, n. 1.

2. *Corcyrae retineri*, quae forte est Corcyra Nigra, sinus Hadriatici insula, Plinio et aliis memorata; Drak. *Detineri* recte, puto, emend. Iac. Periz.

3. *Triumvir epulo*; vide ad XXIII, 30, n. 8, et XXV, 2, n. 7. — *Q. Fulvius M. F. cooptatus*; vide ad III, 64, n. 5. — *Praetextatus*; vide ad XXII, 57, n. 10.

4. *De rege sacrifico*; forte *sacrificulo*; Drak. — *Cn. Cornelii Dola-*

tatum ad populum. Quum plures iam tribus intro vocatae [5], dicto esse audientem pontifici duumvirum iuberent, mulctamque remitti, si magistratu se abdicasset; ultimum de caelo, quod comitia turbaret, intervenit [6]. Religio inde fuit pontificibus inaugurandi Dolabellae [7]. P. Cloelium Siculum inaugurarunt, qui secundo loco inauguratus [8] erat. Exitu anni et C. Servilius Ge-

bellae regis sacrorum (vide ad XXVII, 36), qui mortuus erat.

5. *Tribus intro vocatae*; vide ad X, 13, n. 9.

6. *Vltimum de caelo, quod comitia turbaret, intervenit*, postremo (*ultimum*, ut *ad ultimum* I, 53; V, 10; XXVI, 27; XLII, 43, 44, n. 4), vitium (vide ad V, 17, n. 4), fulgur aut tonitru *intervenit* in medio negotio, quasi ex insidiis supervenit (gall. *venir à la traverse*), ut apud Terent. in prol. Hec. *intervenit vitium et calamitas*; Gutber. de Iur. Pont. I, 11, *ultimum*, ad ultimum, ultimo, ut *postremum* XXXIV, 33, et *summum* XXXI, 42, pro ad summum; Drak. Conf. ad I, 29, n. 3, et XLV, 19, n. 11. *Portentum* vel *monstrum* vel *fulmen* pro *ultimum* coni. Glar. et *vitium* Sigon. probb. Duk. et Iac. Periz. Possis et tentare *fulmen iactum de caelo*; conf. ad XXVIII, 27 extr. Sed nil mutandum esse, recte, opinor, indicarunt Ant. Periz. et Drakenb. ad h. l. Gron. ad XLV, 19, et Snakenb. ad Curt. III, 1, n. 7.

7. *Religio inde fuit p. i. D.* vide ad II, 5, n. 4.

8. *P. Cloelium Siculum inaugurarunt*, scil. regem sacrorum, *qui secundo loco inauguratus fuerat*, sc. pontifex; Gron. Quomodo talis vir haec ita explicare, atque profiteri, sibi videri nihil hic esse difficultatis, vix assequor. Nota Dukeri est: «Primum probandum fuerat, eumdem simul regem sacrificulum et pontificem esse potuisse, deinde Cloelium ante una cum alio pontificem factum, denique eum secundo, alterum primo loco pontificem inauguratum fuisse. Quanta etiam obscuritate verborum ita Livius mentem suam involvisset? Non magis probanda sententia Gruchii de Com. Rom. I, 4, pag. 613, ubi putat, quemadmodum in comitiis centuriatis magistratuum plures candidati fuerint, sic in comitiis centuriatis regis sacrorum pro candidatis fuisse duos tresve, quos pontifex max. inauguraverit, et ex iis populum suffragiis suis, quem vellet, regem sacrorum creasse; adeoque Dolabellam primo; Cloelium secundo loco inauguratum, hunc vero, comitiis illius diremptis vitio a populo creatum fuisse. Enimvero regem sacrorum statim post exactos reges a pontificibus et auguribus creatum fuisse, Dionys. Halicarn. V, 1, auctor est; et h. l. non memorantur comitia regis sacrorum creandi, neque centuriata, sed tributa, quibus de *mulcta* certabatur. Praeterea ex h. l. evidens est, Dolabellam nondum inauguratum fuisse, quum haec comitia haberentur. Neque etiam sacerdotes usquam *inaugurari* dicuntur ante, sed postquam a collegio cooptati, aut ab iis, quibus id ius erat, creati fuerant. Denique ea ratio unum e pluribus regem sa-

minus pontifex maximus decessit: idem decemvir sacrorum fuit [9]. Pontifex in locum eius a collegio cooptatus Q. Fulvius Flaccus; factus autem pontifex maximus M. Aemilius Lepidus, quum multi clari viri petissent: et decemvir sacrorum Q. Marcius Philippus in eiusdem locum est cooptatus. Et augur Sp. Postumius Albinus decessit. In locum eius P. Scipionem, filium Africani [10],

crorum faciendi fuisse, quam sibi Gruchius finxit, probari non potest. Nihilo plus ad intelligendum hunc locum me iuvant, quae scripsere Turneb. Advers. XXX, 24; Guther. de Iure Pont. I, 11, et, qui cum Gron. sentit, Graev. in Praefat. t. V, Ant. Rom. Ipse quidem nihil melius habeo dicere. Sed mihi in mentem venit, si pro *erat* legi liceret *est*, hunc paulo tolerabiliorem sensum futurum. Quum pontifex max. primo inaugurare voluisset Dolabellam, deinde, iniecta religione ex vitio comitiorum, loco illius Cloelium velut in subsidium et secundo loco inauguratum fuisse. At vel sic ineptum aliquid in importuna hac lacinia est. Nam fortassis nec recte *secundo loco* inauguratus dicitur, ante quem alius primo loco inauguratus non fuerat; nec opus erat addi, quod ex iis, quae iam dicta erant, satis intelligi poterat ». Vel haec verba vitiata, vel illa *qui secundo loco inauguratus erat* a mala manu inserta esse, vel breviter et obscure hic indicari morem aliquem Romanorum nobis incognitum, monent Crev. et Drak. *Qui secundo loco*, secundum Dolabellam, *creatus erat* (quod verbum de rege sacrorum dicitur II, 2 pr. VI, 41; IX, 34), non male coni. Ern. putans, verbum *inaugurare* male repetitum esse a librariis.

9. *Pontifex max. decessit: idem decemvir sacr. fuit*; vide ad XXVII, 6, n. 8. — *Pontifex in locum eius a collegio cooptatus est Q. Fulvius Flaccus; factus autem pontifex max. Lepidus*; vide ad XXV, 5, n. 1. MS. Mog. *in* et edd. antt. *ante pontificem maximum Aemilius Lepidus*. Sigon. emend. *at pontifex maximus* (quod recepere editores recentt.), et Gron. *creato ante pontifice maximo M. Aemilio Lepido*. Nihil horum probandum: nam vitiose dicitur *in pontificem mox. cooptari*, et pontifex max. neque a collegio *cooptatur*, neque ante cooptationem novi pontificis creatur a populo; vide ad XXV, 5, n. 1. Sigonii coniecturam probat Drakenb. putatque, non ex praecc. vel seqq. repetendum esse *cooptatus est*, sed intelligendum *creatus est*; vide ad I, 33, n. 7. Quis vero sibi persuadeat, Livium tam obscure et ambigue h. l. loquutum esse? Nos levi mutatione lectionis manifesto corruptae reposuimus *cooptatus est Q. Fulvius Flaccus; factus autem pont. max. Lepidus*. Forte et *Flaccus* e margine irrepsit (nam passim simpl. *Q. Fulvius* dicitur), et extrusit vocem *factus*, aut haec mutata est in *Flaccus*. Facile *factus* etiam post *Flaccus* excidere, *autem* in *ante* mutari, et *pont. max.* vel per se vel propter *ante* legi *pontificem maximum* potuit.

10. *P. Scipionem, filium Africani*, a. e. vide ad XXXVII, 34, n. 2.

augures cooptarunt. Cumanis eo anno petentibus permissum, ut publice latine loquerentur, et praeconibus latine vendendi ius esset[11].

XLIII. Pisanis agrum pollicentibus, quo latina colonia deduceretur, gratiae ab senatu actae. Triumviri creati ad eam rem Q. Fabius Buteo, M. et P. Popillii Laenates. A C. Maenio praetore (cui[1], provincia Sardinia quum evenisset, additum erat, ut quaereret de veneficiis longius ab Vrbe decem millibus passuum) literae allatae, *Se iam tria millia hominum damnasse, et crescere sibi quaestionem indiciis. Aut eam sibi esse deserendam, aut provinciam dimittendam.* Q. Fulvius Flaccus ex Hispania rediit Romam cum magna fama gestarum rerum. Qui quum extra Vrbem triumphi causa[2] esset, consul est creatus cum L. Manlio Acidino[3]; et post paucos dies cum militibus, quos secum deduxerat, triumphans Vrbem est invectus. Tulit in

11. *Cumanis eo anno petentibus permissum, ut publice latine loquerentur, et praeconibus latine vendendi ius esset:* haec Lips. de Rect. Pronunc. lat. ling. cap. 3, et alii de scriptis et decretis actisque publicis accipiunt, et colligunt hinc, sermonem latinum non omnibus olim Romanis promiscuum, aut certe a Romanis aliquandiu linguam suam non cum finitimis communicatam fuisse. « Mihi hic adhuc tenebrae sunt. Primum enim verba *publice latine loqui* illam interpretationem vix possunt recipere. Deinde, si hic eorum sensus est (nam de publico omnium usu sermonis latini ea intelligi non patiuntur illa, quae de *praeconibus* addit Livius), cur Cumani *praeconibus* praecipue *ius latine vendendi* a senatu petere voluerint. Denique, quam causam habuerint Romani, Cumanis municipibus (vide ad VIII, 14) usum sermonis latini negandi ». Duk. Lucem mutuam dat et accipit Vell. I, 4. *Cumanos Osca mutavit vicinia*, scilic. iam antea sermonem graecum cum barbaro commutaverat; nunc in romanum abiit. Tandem ab Augusto colonia deducta. Heyne, Opusc. Acad. t. II, pag. 268; conf. id. t. V, pag. 437.

Cap. XLIII. 1. *A. C. Maenio praetore, cui*, etc. conf. cap. 37. — *Deserendam* ex emend. Sigon. pro *defendendam*.

2. *Extra Vrbem triumphi causa*, etc. vide ad XXVI, 21, n. 1. Tempore Iul. Caesaris id non licebat; Drakenb. Conf. Suet. Caes. 18, et lex apud Plut. Caes. pag. 713.

3. *Consul est creatus* Q. Fulvius Flaccus *cum L. Manlio Acidino*, fratre germano; vid. Vell. Paterc. II, 8, et Fasti Capitolini.

triumpho coronas aureas centum viginti quatuor; praeterea auri pondo triginta unum, et signati Oscensis [4] nummum centum septuaginta tria millia ducentos. Militibus de praeda quinquagenos denarios dedit, duplex centurionibus, triplex equiti, tantumdem sociis latini nominis, et stipendium omnibus duplex [5].

XLIV. Eo anno rogatio primum lata est ab L. Villio tribuno plebis, quot annos [1] nati quemque magistratum peterent caperentque. Inde cognomen familiae inditum, ut Annales appellarentur. Praetores quatuor post multos annos lege Baebia creati [2], quae alternis quaternos iubebat creari. Hi facti, Cn. Cornelius Scipio, C. Valerius Laevinus, Q. et P. Mucii Q. F. Scaevolae. Q. Fulvio et L. Manlio consulibus eadem provincia, quae superioribus, pari numero copiae peditum, equitum, civium, sociorum decretae. In Hispaniis duabus Ti. Sempronio et L. Postumio cum iisdem exercitibus, quos haberent, prorogatum imperium est: et in supplementum consules scribere iussi ad tria millia peditum romanorum, trecentos equites, quin-

4. *Signati Oscensis* argenti (vide ad XXXIV, 10, n. 2), nisi *argenti* leg. pro *signati*.

5. *Stipendium omnibus duplex*; vid. XXXIX, 7, n. 2.

Cap. XLIV. 1. *Eo anno rogatio primum lata est ab L. Villio trib. pl., quot annos*, etc. vid. XXV, 2, n. 4.

2. *Praetores quatuor post multos annos lege Baebia* (al. *Boebia*) *creati* (sed hoc tantum anno: nam proximis annis sex creatos fuisse legimus), *quae alternis* annis *quatuor iubebat creari*, forte quod post a. 560 duobus praetoribus Hispaniarum semper, excepto triennio belli cum Perseo gesti (vide ad XLV, 16), in annum prorogatum est imperium: ob quam causam satis erat alternis annis tantum quatuor praetores creari; Duker. Lex ipsa a M. Baebio praetore a. Vrb. 560 lata fuisse putatur, sed statim obsolevisse (nam ab illo anno ad hunc semper sex praetores creati sunt), quamvis M. Catonem suasisse eam colligatur ex Festo voc. *Rogat*: quem tamen locum, ut et illum Nonii voc. *Largi* (*Cato lege Baebia: pecuniam illargibo tibi*), ad leges de ambitu a P. Cornelio Cethego et M. Baebio Tamphilo a. Vrb. 572 latas (vide ad XL, 19 extr.) refert Sigon. de Iud. II, 30. Conf. Duk. ad h. l. et Pigh. Ann. ad a. 387 et 574. *Quae* pro *qui* primus dedit Vascos. — *Q. et P. Mucii* fratres germani.

que millia sociorum latini nominis, et quadringentos equites. P. Mucius Scaevola urbanam sortitus provinciam est [3], et ut idem quaereret de veneficiis in Vrbe et propius Vrbem decem millia passuum; Cn. Cornelius Scipio peregrinam, Q. Mucius Scaevola Siciliam, C. Valerius Laevinus Sardiniam. Q. Fulvius consul, *prius, quam ullam rempublicam ageret, liberare et se et rempublicam religione* [4] *votis solvendis*, dixit, *velle: vovisse, quo die postremum cum Celtiberis pugnasset, ludos Iovi Optimo Maximo et aedem Equestri Fortunae sese facturum: in eam rem sibi pecuniam collatam esse ab Hispanis* [5]. Ludi decreti, et ut duumviri ad aedem locandam crearentur. De pecunia finitur, *Ne maior causa ludorum* [6] *consumeretur, quam quanta Fulvio Nobiliori, post Aetolicum bellum ludos facienti, decreta esset; neve quid ad eos ludos arcesseret, cogeret, acciperet, faceret, adversus id senatusconsultum, quod L. Aemilio, Cn. Baebio consulibus de ludis factum esset.* Decreverat id senatus propter effusos sumptus, factos in ludos Ti. Sempronii aedilis; qui graves non modo Italiae ac sociis latini nominis, sed etiam provinciis externis fuerant [7].

XLV. Hiems eo anno nive saeva et omni tempestatum genere fuit: arbores, quae obnoxiae frigoribus

3. *Vrbanam sortitus provinciam est*; vide ad II, 40, n. 9.

4. *Liberare et se et remp. religione*; vide ad V, 23, n. 8.

5. *In eam rem sibi pecuniam collatam ab Hispanis*; conf. n. 7. — *Ludi decreti, et ut duumviri ad aedem locandam crearentur*; vide ad V, 23, n. 6; VII, 28, n. 2; XXVI, 28, n. 2.

6. *Causa ludorum*; vide ad II, 31, n. 2. — *Quanta Fulvio Nobiliori*, etc. conf. XXXIX, 22.

7. *Propter effusos sumptus, factos in ludos Ti. Sempronii aedilis, qui graves Italiae ac sociis et provinciis externis fuerant*: nam magistratus romani, inpr. provinciales, multas res, bestias pecuniasque a sociis provincialibus exigebant ad ludos Romae edendos. Conf. n. 5, sup. ad XXXIX, 5 et 22; Cic. ad Quint. fr. I, 1, n. 9; Ernesti Clav. Cic. voc. *aedilibus* et *vectigal*; Burm. de Vectigal. cap. 12, pag. 213.

sunt, deusserat [1] cunctas; et ea tum aliquanto, quam alias, longior fuit. Itaque Latinas mox subito coorta et intolerabilis tempestas in monte turbavit; instaurataeque sunt ex decreto pontificum. Eadem tempestas et in Capitolio aliquot signa constravit [2], fulminibusque complura loca deformavit; aedem Iovis Tarracinae, aedem Albam Capuae, portamque romanam: muri pinnae aliquot locis decussae erant. Haec inter prodigia nuntiatum et ab Reate, tripedem natum mulum. Ob ea decemviri, iussi adire libros, edidere [3], quibus diis et quot hostiis sacrificaretur; et ob fulminibus complura loca deformata ad aedem Iovis ut supplicatio diem unum esset. Ludi deinde votivi Q. Fulvii consulis per dies decem magno apparatu facti. Censorum inde comitia habita: creati M. Aemilius Lepidus pontifex maximus, et M. Fulvius Nobilior, qui ex Aetolis triumphaverat. Inter hos viros nobiles inimicitiae erant, saepe [4] multis et in senatu et ad populum atrocibus celebratae certaminibus. Comitiis confectis, ut traditum antiquitus est, censores in Campo [5] ad aram Martis sellis curulibus, consederunt; quo repente principes senatorum cum agmine venerunt civitatis: inter quos Q. Caecilius Metellus verba fecit:

Cap. XLV. 1. *Arbores, quae obnoxiae frigoribus sunt, deusserat hiems;* vide ad III, 39, n. 1, et XXI, 32, n. 5. — *Latinas;* vide ad I, 45, n. 2. — *Mox*, paulo post hiemem exactam; nisi potius leg. *nox*, sc. atris nubibus caelum obscurantibus; Crever. — *In monte* Albano.

2. *Aliquot signa constravit*, ut *deiecit* apud Obseq. cap. 41. *Prostravit* coni. Drak. Sed vide ad IV, 4, n. 6. — *Aedem Albam Capuae;* conf. ad XXXII, 9.

3. *Decemviri, iussi adire libros, edidere;* vide ad I, 18, n. 2, et III, 10; 6. De illis *prodigiis* vide ad I, 31, n. 1.

4. *Inter hos viros nobiles inimicitiae* (vide ad XXVII, 35, n. 5) *erant, saepe*, etc. conf. ad XXXVII, 47; XXXVIII, 43, 44; XXXIX, 4. De eorum reconciliatione conf. Cic. de Prov. Cons. 4; Valer. Max. IV, 2, §. 1, et Gell. XII, 8.

5. *In Campo*, sc. Martio, *ad aram Martis;* vide ad XXXV, 10, n. 6.

XLVI. « Non obliti sumus, censores, vos paulo ante « ab universo populo romano moribus nostris prae« positos esse; et nos a vobis et admoneri, et regi, « non vos a nobis debere. Indicandum tamen est, « quid omnes bonos in vobis aut offendat, aut certe « mutatum malint [1]. Singulos quum intuemur, M. « Aemili, M. Fulvi, neminem hodie in civitate habe« mus, quem, si revocemur in suffragium, velimus « vobis praelatum esse. Ambo quum simul adspici« mus, non possumus non vereri, ne male comparati « sitis, nec tantum reipublicae prosit, quod omnibus « nobis egregie placetis, quam, quod alter alteri « displicetis, noceat. Inimicitias per annos multos « vobis ipsis graves et atroces geritis; quae periculum « est, ne ex hac die nobis et reipublicae, quam vobis, « graviores fiant. De quibus causis hoc timeamus, « multa succurrunt, quae dicere veremur [2], ne, si « forte iam placabiles fueritis, implicaverint animos

Cap. XLVI. 1. *Aut* quid *certe mutatum malint* hi boni. Casuum regimen non bene in verbis commutatum; Glar. *Malint* pro *malit* substituit Frob. a. 1531, *Malimus* coni. Gron. et mox *te, M. Aemilii, te, M. Fulvi* vir doctus ad marg. ed. Cur. — *Ne male comparati sitis*; vide supra ad librum X, cap. 15, n. 11.

2. *Multa succurrunt* (vide ad V, 54, n. 2), *quae dicere veremur*, etc. Vulgo *quae dicerentur*, *nisi forte implacabiles vestrae irae implicaverint animos vestros* legitur ex emend. Glar. *implacabiles fueritis*, *implicaverint* cod. unicus et edd. pr. *nisi forte* vel *forsitan placabiles gravius implicarent* vel *irritarent a. v.* emend. Gronov. hoc sensu: nisi verendum foret, ne ista relata et repetita animos vestros, nunc forte placabiles, dum ea quodammodo obliterata silentur, acrius irritarent recrudescentibusque odiis facem subiicerent. Idem coni. *si forte implacabiles furiae irarum implicarent a. v.* et *si forte implacabilis furor iris implicaret a. v.*, h. e. nisi sperarem, facile hoc vos daturos precibus nostris, ut bona fide in concordiam redeatis. Douiatius: *et quae, nisi implacabiles fueritis, placaverint a. v.* (Sed cur tam ea non dicit?) Clericus: *nisi forte implacabiles fieretis in placandis animis vestris.* Pro desperatis haec verba reliquerunt Sigon. Crev. et Drak. Neque ego deseruissem vulgatam lectionem, nisi sola Glareani coniectura, eaque neutiquam probabili, ne dicam inepta, niteretur. Quae ego reposui, si non vera, certe verisimiliora videbuntur, excepto forsan verbo *implicaverint*,

« vestros. Has ut hodie, ut in isto templo [3] finiatis « simultates, quaesumus vos universi, et, quos con- « iunxit suffragiis suis populus romanus, hac etiam « reconciliatione gratiae coniungi a nobis sinatis. Vno « animo, uno consilio legatis senatum, equites re- « censeatis, agatis censum, lustrum condatis: quod « in omnibus fere precationibus nuncupabitis verbis, « *Vt ea res mihi* [4] *collegaeque meo bene et feliciter* « *eveniat*, id ita ut vere, ut ex animo velitis evenire: « efficiatisque, ut, quod deos precati eritis, id vos « velle etiam homines credamus. T. Tatius et Romu- « lus, in cuius urbis medio foro acie hostes concur- « rerant, ibi concordes regnarunt. Non modo simul- « tates, sed bella quoque finiuntur: ex infestis ho- « stibus plerumque socii fideles, interdum etiam cives « fiunt. Albani, diruta Alba, Romam traducti sunt: « Latini, Sabini in civitatem accepti. Vulgatum illud, « quia verum erat, in proverbium venit: Amicitias « immortales, inimicitias mortales debere esse [5]. » Fremitus ortus cum assensu, deinde universorum voces idem petentium, confusae in unum, orationem interpellarunt. Inde Aemilius questus quum alia, tum bis a M. Fulvio se certo consulatu deiectum [6].

cui varia, sed minore probabilitale, substitui posse videt quivis.

3. *In isto templo*, in Campo ad aram Martis. Conf. cap. 45 extr. et ad I, 6, n. 6. — *Hac etiam reconcil.*, ed. Mog. *hos*, forte rectius. — *Legatis senatum*; vid. XXIII, 22, n. 1, *equites recenseatis*; vide ad IX, 46, n. 20. — *Lustrum condatis*; vide ad I, 44, n. 3.

4. *Quod in omnibus fere precationibus nuncupabitis verbis: Vt ea res mihi*, etc. conf. Varr. Ling. lat. V, 9. — *Id ita ut vere, ut ex onimo velitis evenire*, sc. quaesumus. Sed forte legendum credas: *et vere et ex animo.*

5. *Amicitias immortales, mortales inimicitias debere esse:* sic verba forte transponenda, quia vox *mortales* ab edd. ante Frob. a. 1531 abest, quae ita facilius excidere potuit; Drakenb. Cf. Aristot. Rhet. II, 21, et Erasm. Adag. tit. *Amicitia.*

6. *Bis a M. Fulvia se certo consulatu deiectum*; vid. III, 35, n. 10, et cf. XXXVIII, 35, 42; XXXIX, 56, —

Fulvius contra queri, se ab eo semper lacessitum, et in probrum suum sponsionem factam. Tamen ambo significare, si alter vellet, se in potestate tot principum civitatis [7] futuros. Omnibus instantibus, qui aderant, dexteras fidemque dedere, mittere vere ac finire odium [8]. Deinde, collaudantibus cunctis, deducti sunt in Capitolium [9]; et cura super tali re principum, et facilitas censorum egregie comprobata ab senatu et laudata est. Censoribus deinde postulantibus, ut pecuniae summa sibi, qua in opera publica uterentur, attribueretur [10], vectigal annuum decretum est.

XLVII. Eodem anno in Hispania L. Postumius et Ti. Sempronius propraetores comparaverunt ita inter se, ut in Vaccaeos per Lusitaniam iret Albinus, in Celtiberiam inde reverteretur; Gracchus, si maius ibi bellum esset, in ultima Celtiberiae penetraret. Mundam urbem [1] primum vi cepit, nocte ex improviso aggressus. Acceptis deinde obsidibus, praesidioque

Sponsionem factam, de qua nihil in superioribus dixit libris; Glar.

7. *Se in potestate tot. p. c. futuros*; vide ad II, 56, n. 16.

8. *Dexteras fidemque dedere, mittere vere ac finire odium* se velle; vid. ad XXV, 16, n. 8, et XXX, 3, n. 3.

9. *Deducti sunt in Capitolium*, ut inituri magistratum eius caperent insignia et in leges iurarent, forte et, ut consules diis ibi gratias agerent pro accepto honore, et vota susciperent. Cf. Drak. ad h. l. et Gruch. de Com. I, 6. — *Facilitas censorum*; vide ad III, 70, n. 1.

10. *Ut pecuniae summa sibi... attribueretur*; vide ad XXIV, 18, n. 12. — *Vectigal annuum* aliquod, quod in eam rem uno tantum anno penderetur, quodque pluribus verbis non explicatur; quia res pervulgata erat et omnibus nota; Crev. Immo integrum vectigal, sive omnia vectigalia huius anni; Drak. Conf. ad XLIV, 16, n. 7.

Cap. XLVII. 1. *Mundam urbem* (vide ad XXIV, 42, n. 1) *primum vi cepit*, scil. Sempronius Gracchus. — *Oppugnare*, forte *expugnare*; Gron. — *Praevalidam aliam urbem Certimam*: quae aliis *Cartama* et *Cartima* dicitur, nec longe abfuit a Munda. Pulcherrima antiquitatis monumenta, a. 1752 ibi reperta, praeclare descripsit Carter. *Reise von Gibraltar nach Malaga*, pag. 204 sq. Cartimam vero aliud esse oppidum, docet Lud. Nonius in Hisp. cap. 25. Mox *cui* pro *ubi* coni. Crev.

imposito, castella oppugnare, agros urere, donec ad praevalidam aliam urbem (Certimam appellant Celtiberi) pervenit. Vbi quum iam opera admoveret, veniunt legati ex oppido, quorum sermo antiquae simplicitatis fuit, non dissimulantium bellaturos [2], si vires essent. Petierunt enim, ut sibi in castra Celtiberorum ire liceret ad auxilia accipienda: si non [3] impetrassent, tum separatim eos ab illis se consulturos. Permittente Graccho, ierunt, et post paucis diebus [4] alios decem legatos secum adduxerunt. Meridianum tempus erat. Nihil prius petierunt a praetore, quam ut bibere sibi iuberet dari. Epotis primis poculis, iterum poposcerunt; magno risu circumstantium in tam rudibus et moris omnis ignaris ingeniis. Tum maximus natu ex iis, « Missi sumus, inquit, a gente nostra, qui sciscitaremur, qua tandem re fretus arma nobis inferres? » Ad hanc percunctationem Gracchus, *Exercitu se egregio fidentem venisse*, respondit; *quem si*

2. *Non dissimulantium bellaturos*, cod. Mog. *rebellaturos* (*repugnaturos* edd. ante Frob. a. 1585). — *Ad auxilia accipienda*, immo occienda; Fab.

3. *Si non impetrassent*, sc. auxilia, *tum se consulturos eos* Celtiberos *separatim ab illis* oppidanis: an *eos* oppidanos *separatim ab illis* Celtiberis? Hoc aptius; sed utrumque male expressum, *tum s. oppidanos sibi consulturos* coni. Gron. *tum s. ab illis sibi c.* Crever. et *tum s. sibi ab illis se c.* Drak. An leg. *tum separatim suos ob illis* (Celtiberis) *sibi* vel *rem consulturos?* Ita apud Caes. Bell. civ. I, 76, *si separatim a reliquis consilium capturos.* — Simpliciter legendum *tum separatim eos ab illis consulturos*, potat Walchius, qui monet, Emend. pag. 220, sensum flagitare *suos*, ut legitur Caes. Bell. Gall. IV, 9, et coniecit editor Gotling. *eos* vero dictum esse e persona scriptoris. Sic supra XXI, 59, *venienti in Ligures Hannibali per insidias intercepti duo quaestores romani C. Fulvius, et L. Lucretius, quo magis ratam fore cum his pacem societatemque crederet, traduntur. Cum his?* ..... an Fulvio et Lucretio? Immo cum Liguribus, et exspectabas potius alia verborum collocatione *secum*, aut *cum ipsis.* At dixit *his* a sua persona scriptor. Memorabilis inprimis locus XXXI, 11, propter duplicem mixtam constructionem, *iussique polliceri* (legati) *si quid ei ad firmandum regnum opus esse indicasset.* Vide ad hunc locum editionis nostrae notas, vol. VI, pag. 111. Lem.

4. *Post paucis diebus*; vide ad II, 31, n. 2.

ipsi visere velint, quo certiora ad suos referant, potestatem se eis facturum esse: tribunisque militum imperat, ut[5] ornari omnes copias peditum equitumque, et decurrere iubeant armatas. Ab hoc spectaculo legati missi deterruerunt suos ab auxilio circumsessae urbi ferendo. Oppidani, quum ignes nocte turribus nequidquam (quod signum convenerat) sustulissent, destituti ab unica spe auxilii, in deditionem venerunt. Sestertium quater et vicies[6] ab iis est exactum, quadraginta nobilissimi equites: nec obsidum nomine (nam militare iussi sunt), et tamen re ipsa, ut pignus fidei essent.

XLVIII. Inde iam duxit[1] ad Alcen urbem, ubi castra Celtiberorum erant, a quibus venerant nuper legati. Eos quum per aliquot dies, armaturam levem immittendo in stationes, lacessisset parvis proeliis, in dies maiora certamina serebat[2], ut omnes extra munitiones eliceret. Vbi, quod petebatur, sensit effectum, auxiliorum praefectis imperat, ut, contracto certamine, tanquam multitudine superarentur, repente tergis datis, ad castra effuse fugerent. Ipse intra vallum ad omnes portas instruxit copias. Haud multum temporis intercessit, quum ex composito refu-

5. *Tribunisque militum imperat, ut* etc. ita Froben., teste Drakenb., publicavit an. 1535. Priores praeferunt *tribunoque*, ut mox dant *iubeat*, quod etiam Frob. in *iubeant* mutavit. Lem. — *Ornari omnes copias ..... et decurrere*; vid. ad IX, 40, n. 12, et XXIII, 35, n. 3. — *Ab hoc spectaculo* (vide ad I, 1, n. 5) *legati missi*, forte *dimissi*, et mox *nocte e turribus ..... sustulissent* (ut apud Cic. Verr. 5, 35); Duk.

6. *Sestertium quater et vicies*; male edd. vett. *Nummum* et *Sestertium nummum q. et v.* Conf. Gronov. de Pec. Vet. II, 4, pag. 75.

Cap. XLVIII. 1. *Inde iam duxit* Gracchus; vide supra ad librum I, cap. 23, n. 4. — *Ad Alcen urbem*; videatur Wessel. ad Antonini Itiner. pag. 445.

2. *Maiora certamina serebat*; vide II, 1, n. 6. — *Certamine contracto*, inito, commisso; de locutione *certamen* vel *certamina contrahere*, exempla Liviana congessit Drak. ad XXII, 28, §. 4. Lem.

gientium suorum agmen, post effuse sequentes Barbaros conspexit. Instructam ad hoc ipsum intra vallum habebat aciem: itaque tantum moratus, ut suos refugere in castra libero introitu sineret, clamore sublato, simul omnibus portis erupit. Non sustinuere impetum necopinatum hostes: qui ad castra oppugnanda venerant, ne sua quidem tueri potuerunt; nam extemplo fusi, fugati, mox intra vallum paventes compulsi, postremo exsuuntur castris. Eo die novem millia hostium caesa: capti vivi trecenti viginti, equi centum duodecim, signa militaria triginta septem. De exercitu romano centum novem ceciderunt.

XLIX. Ab hoc proelio[1] Gracchus duxit ad depopulandum Celtiberiam legiones, et, quum ferret passim cuncta atque ageret, populique alii voluntate, alii metu ingum acciperent, centum tria oppida intra paucos dies in deditionem accepit[2]; praeda potitus ingenti est. Convertit inde agmen retro, unde venerat, ad Alcen, atque eam urbem oppugnare instituit[3]. Oppidani primum impetum hostium sustinuerunt; deinde, quum iam non armis modo, sed etiam operibus oppugnarentur, diffisi praesidio urbis, in arcem universi concesserunt: postremo et inde, praemissis oratoribus, in deditionem se suaque omnia Romanis permiserunt. Magna inde praeda facta est. Multi captivi nobiles in potestatem venerunt; inter quos et Thurri filii[4] duo et filia. Regulus hic earum gentium

CAP. XLIX. 1. *Ab hoc proelio* (vid. I, 1, n. 5) *Gracchus duxit legiones ad depopulandum Celtiberiam*; sic Drak. edidit e cod. Mogunt. pro *depopulandam* et *populandam*; vid. XXVI, 43, n. 1. — *Quum ferret passim cuncta et ageret*; vide ad III, 37, n. 4.

2. *In deditionem accepit*; vide ad VIII, 20, n. 7.

3. *Eam urbem oppugnare instituit*; vide ad XXIV, 26, n. 7.

4. *Thurri filii* edd. ante Gron., qui *Turri* dedit. — *Fidem venienti in*

erat, longe potentissimus omnium Hispanorum. Audita suorum clade, missis, qui fidem venienti in castra ad Gracchum peterent, venit; et primum quaesivit ab eo, *ne sibi liceret ac suis vivere* [5]*?* Quum praetor *victurum* respondisset; quaesivit iterum, *si cum Romanis militare liceret?* Id quoque Graccho permittente, « Sequar, inquit, vos adversus veteres so» cios meos, quoniam illos ad me propiunt suspice» re[6] ». Sequutus est inde Romanos, fortique ac fideli opera multis locis rem romanam adiuvit.

L. Ergavia inde, nobilis et potens civitas [1], aliorum circa populorum cladibus territa, portas aperuit Romanis. Eam deditionem oppidorum [2] haud cum fide

castra peterent; vid. sup. ad XXIII, 19, *n.* 10.

5. *Quaesivit ab eo, ne sibi liceret ac suis vivere*; forte leg. *num* aut *an* aut *anne* pro *ne*. Glar. coni. *liceretne sibi ac suis v.* Clericus et Crev. *anne sibi* etc. Gron. *sibine liceret*, vel *num sibi*, vel *quaesivit*, *pacatone* vel *liberone sibi liceret* etc.

6. *Quoniam illos ad me propiunt suspicere*; quaedam cdd. *prodeunt s.*, et Gronov. coni. *piguit respicere.* Ita vero vulnera, huic loco a librariis inflicta, nondum sanata videntur. — In epistola I. T. Kreyssigh., quae accedit operi quod anno 1822, Francofurti ad Moenum, edidit Franc. Goëller. super libro XXXIII Livii, legitur pag. 468, Benedictum, Obss. ad Liv. Hist. rom. part. V, Torgav. 1807, p. 9 et seqq. in hoc loco qui non nisi codd. ope reparari possit, aliorum coniecturis suam addidisse: « *Mihi*, inquit, in mentem venit, forte legi posse: *quoniam illi vos ad me prohibent suscipere*, h. e. quoniam illi veteres socii mei nolunt concedere, ut vos in regione mea suscipiam et vobiscum coniungar ». Verum tamen in his quoque, ut observat Kreyssigh., sermonis Liviani puritas et elegantia non minus desideratur, quam in ceteris interpretum coniecturis. Addit idem non videri rem acu tetigisse Trillerum, cuius commenta in eius Obss. Crit. III, 8, pag. 183, leguntur et a Drakenborchio, id quod Benedictum aliosque latuit, in Addendis et Emendandis t. VII, pag. 438, commemorantur; *neque* Lindavium, qui in Spicileg. Crit. in Thucyd. et Liv. Vratislav. 1817, pag. 17, haec annotavit: « Quid, si scriberetur, *quoniam illos adire propositum suspicor*, scilicet, in luculentius fidei recenter datae documentum? » Lem.

Cap. L. 1. *Ergavia nobilis et potens civitas*: cum Sigon. et Cellar. Geogr. Ant. II, 1, legendum videtur *Ergavica*, quae nobis Celtiberorum urbs h. l. aptior, quam obscura Vasconum *Ergavia*. Conf. Ptol. et Hard. ad Plin. III, 3 seu 4.

2. *Eam deditionem oppidorum* centum trium. Conf. cap. 49 pr.

factam, quidam auctores sunt [3]: e qua regione abduxisset legiones, extemplo inde rebellatum, magnoque eum postea proelio ad montem Chaunum[4] cum Celtiberis a prima luce ad sextam horam diei signis collatis pugnasse; multos utrinque cecidisse: nec aliud magnopere [5], ne victos crederes, fecisse Romanos, nisi quod postero die lacessierint proelio manentes intra vallum, spolia per totum diem legerint; tertio die proelio maiore iterum pugnatum, et tum demum haud dubie victos Celtiberos, castraque eorum capta et direpta esse. Viginti duo millia hostium eo die esse caesa, plus trecentos captos; parem fere equorum numerum; et signa militaria septuaginta duo. Inde debellatum, veramque pacem, non fluxa, ut ante [6], fide, Celtiberos fecisse. Eadem aestate et L. Postumium in Hispania ulteriore bis cum Vaccaeis[7] egregie pugnasse scribunt. Ad triginta et quinque millia hostium occidisse, et castra oppugnasse. Propius vero est, serius in provinciam pervenisse, quam ut ea aestate potuerit res gerere [8].

3. *Quidam auctores sunt;* vide ad II, 58, n. 1.

4. *Ad montem Chaunum;* al. *Caunum*, forte *Caium* (vid. Mela ad III, 1, ibique Voss.), quem hodie *Montecaio* dici putant.

5. *Nec aliud magnopere, ne victos crederes, fecisse Romanos* (nec alia re visos fuisse Romanos potiores)... *legerint*, ex emend. Gronov. et Drak. pro vulg. *nec a. m. victores fuisse Romanos ... legisse*. In MS. unico *nec a. m. berbice crederes fuisse Romanos, nisi qui postero die arcessierint manentes proelio spolia intra vallum per totum diem legisset.* — Kreyssigh. cuius iam laudavimus, cap. 49, n. 6, epistolam, quae accedit citato doctissimi Goëller. operi, ibidem, pag. 470, legendum putat: *nec a. m. per vicem victores fuisse Romanos* etc. quae quidem lectio ex corruptissimo hoc: *berbice crederes fuisse* etc. extracta sat feliciter est. Hanc firmari ait Livii exemplo sequenti, quod lib. II, c. 44 occurrit: *ea spes Etruscos armaverat, multis in vicem casibus victos victoresque.* Lem.

6. *Non fluxa, ut ante, fide;* vide ad VII, 29, n. 3.

7. *Cum Vaccaeis;* edd. ante Frob. a. 1535, *Brachis* et *Bracharis;* unde *Bracaris* coni. Crev. et alii. Sed conf cap. 47 pr. — *Et castra oppugnasse:* lego *expugnasse;* Gron.

8. *Propius vero est, cum serius in*

LI. Censores fideli concordia senatum legerunt. Princeps electus est [1] ipse censor M. Aemilius Lepidus pontifex maximus: tres eiecti de senatu [2]. Retinuit quosdam Lepidus a collega praeteritos. Opera ex pecunia attributa divisaque inter se haec confecerunt. Lepidus molem ad Tarracinam [3], ingratum opus, quod praedia habebat ibi, privatamque publicae rei impensam imposuerat. Theatrum et proscenium [4] ad Apollinis, aedem Iovis in Capitolio, columnasque circa poliendas albo locavit: et ab his columnis, quae incommode opposita [5] videbantur, signa amovit; cly-

provinciam pervenisse, quam ut ea aestate potuerit res gerere: hoc non facile intellectu est, si Livius, c. 35, 39, 44, 47, recte retulit, Postumium iam anno priore in provinciam venisse, et hoc anno in ea imperio prorogato fuisse; Duk.

Cap. LI. 1. *Censores senatum legerunt. Princeps electus* (immo *lectus*; Duk. Crev. et Drak.) *est* etc. vide ad XXIII, 22, n. 1, et XXVII, 11, n. 8.

2. *Tres eiecti de senatu*; vide ad IV, 24, n. 5. — *Retinuit quosdam Lepidus a collega praeteritos*; v. XXVII, 11, n. 11. « Vuius censoris iudicium neque ad senatorem senatu movendum, neque ad aliorum ordinum cives notandos valuisse, ostendit quoque Cic. p. Cluent. 43. *Praeteritos* autem intelligo, quot praeterire Fulvius voluerat (vide ad III, 21, n. 3): nam fideli concordia senatum legisse dicuntur ». Duk. Conf. ad XLII, 10, et XLV, 15.

3. *Lepidus molem ad Tarracinam*; vide ad IV, 59, n. 2. *Moles* h. l. vel agger, vel pilae et substructiones saxorum, in mari, de quibus vide ad Tac. Ann. XIII, 21, n. 6, et ad Sil. IV, 295 sq. et XIV, 645. — *Privatamque publicae rei impensam insuerat* edd. ante Drak. *Imposuerat* et *iniunxerat* coni. Gron. qui tamen sensum h. l. non adiecit. *Insumpserat*, *infulserat*, *inseruerat*, *inferserat* tentant alii, qui credidisse videntur, Lepidum privata impensa publicum extruxisse opus, quod tamen haud *ingratum* fuisset. Gronovianum *imposuerat* recepit Drak. et h. l. ita explicavit: Publica pecunia construxit opus, quod ipse, qui *praedia habebat ibi* et solus fere fructum inde percepturus erat, privata impensa facere debuerat. Talem vero sententiam vix elicias ex his verbis. Forte legendum, *privataeque rei publicam impensam insumpserat*, vel *privatamque rem publica impensa iuverat.*

4. *Theatrum et proscenium*, προσκήνιον, locum inter scenam et orchestram, quo auctores prodibant, et histriones recitabant ante pulpita, λογεῖα. — *Ad Apollinis*; vide ad I, 33, n. 6. — *Columnasque oirca poliendas albo locavit*; vide IV, 25, n. 7, et V, 23, n. 6.

5. *Incommode opposita*, obstantia, et ita columnas minus conspectas reddentia; Gron. qui etiam monet, Pi-

peaque de columnis [6], et signa militaria affixa omnis generis dempsit. M. Fulvius plura et maioris locavit usus: portum et pilas pontis in Tiberim; quibus pilis fornices [7] post aliquot annos P. Scipio Africanus et L. Mummius censores locaverunt imponendos: basilicam post argentarias novas et forum [8] piscatorium, circumdatis tabernis, quas vendidit in privatum; et forum et porticum extra portam Trigeminam, et aliam post navalia [9], et ad fanum Herculis, et post Spei ad Tiberim aedem Apollinis Medici. Habuere et in promiscuo praeterea pecuniam [10]. Ex ea communiter locarunt aquam adducendam fornicesque faciendos. Impedimento operi fuit M. Licinius Crassus, qui per fundum suum duci non est passus. Portoria quoque et vectigalia [11] iidem multa instituerunt. Complura sacella publica, quae fuerant occupata a privatis [12],

ghium et Glar. male coni. *apposita*, ut Sigon. infra, c. 59 extr. ex Obsequente, qui potius ex Livio corrigendus sit.

6. *Clypeaque de columnis* etc. vide XXV, 39, n. 7, et cf. Plin. XXXV, 3 seu 4 extr.

7. *Portum et pilas pontis in T.; quibus pilis fornices* etc. vide ad XXII, 36, n. 10. Pontem vulgo intelligunt, quem P. Victor *Palatinum* vocat: quare pons iam ante censuram Fulvii fuit; Duk. *Pontem* pro *portum* male coni. Pigh. « Pons enim constat ex *pilis* et *fornicibus*; neque Fulvius integrum pontem fieri curavit, si alii censores postea pilis *fornices locarunt imponendos*. Portus autem Tiberinus non alibi memoratur; sed *emporium ad Tiberim* XXXV, 10, et XLI, 27 ». Drakenb.

8. *Basilicam post argentarias novas et post forum p.*; vide ad IX, 40, n. 10, et XXVI, 27, n. 2. — *Vendidit in privatum*; vide ad II, 9, n. 4. — *Extra portam Trigeminam* etiam duo alii *porticus*, alter XXXV, 10, et XLI, 27, alter XXXV, 41 memorantur; Duk.

9. *Et aliam post navalia*; vide ad III, 26, n. 6. — *Aedem Apollinis Medici*; cf. Pigh. Annal. ad a. 574.

10. *Habuere et in promiscuo praeterea pecuniam*, inter se non divisam, ad usum promiscuum; unde mox *communiter*. *Praeterea* ex emend. Sigon. *praetores* in MS. *Partem pecuniae* coni. Gron. Forte leg. *censores*.

11. *Portoria et vectigalia*; vide ad II, 9, n. 4; IV, 8, n. 2.

12. *Complura sacella publica, quae fuerant occupata a privatis*; haec lectio Gronovio debetur. Exhibent edd. principes, teste Drak., *complura sacella publicaque sua occupata* etc. Hanc lectionem, cuius vestigiis institit, felicius forsan quam Gron., ita refinxit Walch. Emend. Liv. p. 103: *com-*

publica sacraque ut essent paterentque populo, curarunt. Mutarunt suffragia [13]; regionatimque generibus hominum, causisque et quaestibus tribus descripserunt.

LII. Et alter ex censoribus M. Aemilius petiit ab senatu, ut sibi dedicationis templorum [1] Reginae Iunonis et Dianae, quae bello Ligustino ante annis octo vovisset, pecunia ad ludos decerneretur. Viginti millia aeris decreverunt. Dedicavit eas aedes, utramque in circo Flaminio; ludosque scenicos triduum post dedicationem templi Iunonis, biduum post Dianae, et singulos dies fecit in circo. Idem dedicavit aedem Larium Permarinum [2] in Campo. Voverat eam annis undecim ante L. Aemilius Regillus navali proelio adversus praefectos regis Antiochi. Supra valvas templi

plura sacella publica quasi sua occupata a privatis, publica sacraque etc. Lem. — *Publica* iterum *sacraque ut essent paterentque populo* ex emendatione Pigh. *publicaque sacra ut paterent essentque populo* edd. antt. *publica rursus ut essent p. p.* coni. Gron. probb. Cler. et Crever. An leg. *occupata a privatis profanaque* vel *profanataque, sacra ut essent p. populo?*

13. *Mutarunt suffragia*, eorum ferendorum rationem, *regionatimque generibus hominum*, secundum *XIV* regiones Vrbis et habitationem in iis, hominumque genera, *causas*, h. e. honores seu ordines, et quaestus, i. e. opificia (ita ut eiusdem generis etc. homines in regione cuiusvis tribus, v. c. calcarii in regione tribus Sergiae, suffragia simul ferrent), *tribus descripserunt* et suffragia in iis. Conf. Turneb. Advers. XXX, 24; Octav. Pantagathus in notis Vrsini ad Liv. I, 43, n. 12, et in primis Gruch. de Com. Rom. II, 4, qui copiose de h. l. disputat, docetque, hanc suffragiorum mutationem non nisi ad tributa pertinuisse comitia.

Cap. LII. 1. *Dedicationis templorum*; vide ad I, 55, n. 3, et III, 56, n. 4. — *Ante annis octo*; vide ad II, 31, n. 2.

2. *Aedem Larium Permarinorum*, forte deorum, qui in *proelio navali* suos cultores tuentur et adiuvant. Quidam intelligunt Lares, qui navibus per mare vehebantur, quos Neptunum, Thetidem Glaucumque fuisse suspicantur. Θεοὶ διαπόντιοι dicuntur in vet. Lex., et *marini* Varroni apud Non. voc. *strophium*. Conf. Turneb. Adv. XX, 35, XXVIII, 13; Taubm. ad Plaut. Bacch. II, 1, n. 3; Barth. ad Calpurn. Ecl. II, 64, et Abresch. Animad. II, 27. — *In Campo Martio ... voverat eam* etc. conf. Macrob. Sat. I, 10.

tabula cum titulo hoc fixa est: « Duello magno re- » gibus [3] dirimendo caput subigendis patrandae pacis » haec pugna exeunti L. Aemilio M. Aemilii filio au- » spicio, imperio, felicitate ductuque eius inter » Ephesum, Samum Chiumque, inspectante cos. ipso » Antiocho, exercitu omni, equitatu [4] elephantisque, » classis regis Antiochi antea sic victa, fusa, contusa » fugataque est, ibique eo die naves longae cum » omnibus sociis captae LXII [5]. Ea pugna pugnata, » rex Antiochus regnumque **. Eius rei ergo aedem » Laribus Permarinis vovit ». Eodem exemplo tabula in aede Iovis in Capitolio supra valvas fixa est.

LIII. Biduo, quo senatum legerunt censores [1], Q. Fulvius consul, profectus in Ligures, per invios montes vallesque saltus [2] cum exercitu transgressus, signis collatis cum hoste pugnavit, neque tantum acie vicit, sed castra quoque eodem die cepit. Tria millia ducenti hostium, omnisque ea regio Ligurum in dedi-

3. *Duello magno regibus* (forte Antiocho et Seleuco, filio eius, aut Antiocho et Eumeni) *dirimendo ..... vovit*, verba miserrime corrupta, quae frustra emendare conabimur. Ceterum prima verba ita exhibet Atilius Fortunat. in Putsch. Gramm. p. 2680. *Duello magno dirimendo, regibus subigendis*: ex quo constat, titulum versibus Saturninis conceptum fuisse; Drak. Simul ex h. l. probabile fit, haec a Livio e tabulis ducum triumphantium, in Capitolio fixis, ducta esse, quas Atilius a se quoque visas et consultas dicit. — *Patrandae pacis*; vide infra ad librum XLII, c. 30, not. 6.

4. *Exercitu omni, equitatu*; vide ad XXII, 37, n. 2. — *Antea sic victa*, forte *a. d. XI Cal. Ian. victa*; Sigon. e Macrob. I. I.

5. *Naves longae ..... captae LXII*, vide ad XXXVII, 30, n. 5.

Cap. LIII. 1. *Senatum legerunt censores*; vide supra ad librum XXIII, cap. 22, n. 1.

2. *Per invios montes vallesque saltus*: nam *valles* semper sunt, ubi *montes*, et per eas plerumque difficilis et impeditus est transitus; Duk. Alii conj. *callesque saltus*, vel *difficilesque saltus*, vel *vallesque et saltus*. — Doëringius suspicatur *vastosque saltus*. Kreyssigh. in Epist. ad Goëller. p. 476, haec omnia repudiat, et leg. ait *per invios montes, vallesque saltuosas*; quoniam Livius ipse, lib. XXVII, cap. 12, cum Sallust. Iug. cap. 38, qui locus nostro simillimus, et cap. 54, *loca saltuosa*, et Plinius, Hist. Nat. VI, 7, *solitudines saltuosa*

tionem venit. Consul deditos in campestres agros [3] deduxit, praesidiaque montibus imposuit. Celeriter et ex provincia literae Romam venerunt. Supplicationes ob eas res gestas in triduum decretae sunt. Praetores quadraginta hostiis maioribus per supplicationes rem divinam fecerunt. Ab altero consule L. Manlio nihil memoria dignum in Liguribus est gestum. Galli Transalpini [4], tria millia hominum, in Italiam transgressi, neminem bello lacessentes, agrum a consulibus et senatu petebant, ut pacati sub imperio populi romani essent. Eos senatus excedere Italia iussit, et consulem Q. Fulvium quaerere et animadvertere in eos, qui principes et auctores transcendendi Alpes fuissent.

LIV. Eodem anno Philippus rex Macedonum, senio et moerore consumptus post mortem filii, decessit. Demetriade hibernabat, quum desiderio anxius [1] filii, tum poenitentia crudelitatis suae. Stimulabat animum et alter filius, haud dubie et sua et aliorum opinione rex, conversique in eum omnium oculi, et destituta senectus; aliis exspectantibus suam mortem [2], aliis ne exspectantibus quidem. Quo magis angebatur, et cum eo Antigonus Echecratis filius [3], nomen patrui Antigoni ferens, qui tutor Philippi fuerat, regiae vir maiestatis, nobilis etiam pugna adversus Cleomenem

convallibus asperas commemoraverunt. Lem.

3. *In campestres agros*; vide ad XXXVI, 10, n. 3. — *Celeriter et ex provincia*, Gron. malebat *Celeriter, ut ex p. l. R. venerunt, supplicationes* etc. Sed gravius ulcus latet, et *celeriter* superfluum est; Crev.

4. *Galli Transalpini* etc. conf. ad XXXIX, 22, 45, 54, 55.

Cap. LIV. 1. *Desiderio anxius filii* etc. conf. ad cap. 24. — *Haud dubie ... rex*, forte *dubius*; Drak.

2. *Exspectantibus suam mortem*; vide ad XXVIII, 27, n. 6.

3. *Antigonus Echecratis filius*, cuius *patruus Antigonus* Doson *tutor Philippi fuerat, regiae ... clarus*; vide ad XXXII, 21, n. 11, et XXXIV, 28, n. 1. — *Tutorem eum Graeci appellabant*, Επιτρόπον, sed plerumque per irrisionem Δώσωνα, h. e. qui multa pollicetur, quae non dat: nam tutorem eum Philippi fuisse, multi tradunt, nemo vero, quod sciam, eum Tutoris cognomine fuisse appellatum.

Lacedaemonium clarus. Tutorem eum Graeci, ut cognomine a ceteris regibus distinguerent, appellarunt. Huius fratris filius Antigonus ex honoratis Philippi amicis unus incorruptus permanserat; eique ea fides nequaquam amicum Persea, inimicissimum [4] fecerat. Is, prospiciens animo, quanto cum periculo suo hereditas regni ventura esset ad Persea, ut primum labare animum regis [5], et ingemiscere interdum filii desiderio sensit, nunc praebendo aures, nunc lacessendo etiam mentionem rei [6] temere actae, saepe querenti querens et ipse aderat: et, quum multa assoleat veritas praebere vestigia sui, omni ope adiuvabat, quo maturius omnia emanarent [7]. Suspecti et ministri facinoris, Apelles maxime et Philocles, erant; qui Romam legati fuerant, literasque exitiales Demetrio

4. *Eique ea fides nequaquam amicum*, inimicum, *Persea inimicissimum fecerat*, quum Perseus iam ua sic quidem per se esset ei amicus, haec fides illum etiam inimicissimum ei reddiderat; Bauer.

5. *Labare animum regis;* vide ad II, 39, n. 9.

6. *Lacessendo mentionem rei*, movendo, excitando, ansam ei dando. Conf. ad Sil. XII, 61, et Heyne ad Virg. Aen. X, 10. *Praebendo aures* et *lacessendo .... aderat*, pro *praebens* et *lacessens;* vide supra ad librum I, cap. 8, n. 4.

7. *Quo maturius omnia emanarent;* forte *eminerent:* nam verbum illud non sane *vestigiis* convenit, et *emanare* res dicuntur in vulgus: hic regi tantum patere volebat; Bauer. Enimvero verbum *emanare* non referendum ad *vestigia*, sed ad *omnia*, scil. consilia et facinora Persei; et Antigonus etiam *omni ope adiuvabat*, efficiebat, ut quam primum ea *emanarent* in vulgus, vel manifesta fierent (vide ad III, 24, n. 3), et sic ad regis quoque pervenirent aures. Veritus forte iram Persei, rem ipse prodere regi noluit; sed sperans fore, ut *veritas* ipsa *praeberet vestigia sui* (ut sponte aliqua veritatis indicia apparerent), satius duxit, augere suspicionem vulgi eorumque, qui talia iam *vulgo* in ipsa *regia fremebant*, querentes et indignantes mussitabant. (Conf. XXV, 28, n. 3.) Quum tamen et sic *suspecta magis*, *quam manifesta*, res vulgo et regi fieret, Xychum comprehendi iussit, ex quo rex scire vera omnia posset. Conf. cap. 55. — *Suspecti et* regi vulgoque *erant ministri facinoris*, quorum ope Perseus in fratre e medio tollendo usus fuerat. — *Apelles maxime et Philocles*, οἱ τότε δοκοῦντες εἶναι πρῶτοι φίλοι τοῦ βασιλέως Polyb. XXIV, 1, §. 5. — *Qui Romam legati fuerant literasque*, etc. conf. ad cap. 20, 23; Polyb. XXIII, 14, XXIV, 1.

sub nomine Flaminini attulerant. Falsas esse et a scriba vitiatas [8] signumque adulterinum, vulgo in regia fremebant.

LV. Ceterum, quum suspecta magis, quam manifesta esset res, forte Xychus obvius fit Antigono, comprehensusque ab eo in regiam est perductus. Relicto eo custodibus, Antigonus ad Philippum processit. « Multis, inquit, sermonibus intellexisse videor, » magno te aestimaturum [1], si scire vera omnia possis » de filiis tuis, uter ab utro petitus fraude et insidiis » esset. Homo unus omnium, qui nodum huius erro» ris exsolvere possit, in potestate tua est Xychus ». *Forte vocatum perductumque in regiam vocari iuberet.* Adductus primo ita negare inconstanter, ut, parvo metu admoto, paratum indicem esse appareret. Conspectum tortoris verberumque non sustinuit, ordinemque omnem facinoris legatorum ministeriique sui exposuit. Extemplo missi, qui legatos comprehenderent, Philoclem, qui praesens erat, oppresserunt: Apelles, missus ad Chaeream quendam persequendum, indicio Xychi audito, in Italiam traiecit. De

8. *A scriba vitiatas*, forte a *Xycho*, ministro Apellis et Philoclis.

CAP. LV. 1. *Magno te aestimaturum;* vide ad XLI, 20, n. 3. — *Nodum huius erroris*, ignorantiae, vel dubitationis, rei dubiae et incertae. Conf. ad IX, 15, n. 7, et XXVII, 46, n. 5. — *Forte vocatum perductumque in regiam vocari iuberet;* non ferendum *vocatum vocari*, neque τὸ *iuberet*, nisi vel cum Crev. putes, orationem directam h. l., ut saepius XXXV, 49, in indirectam fuisse mutatam, vel cum Sigon. et Bauero, ante *forte* excidisse *Hortatur inde*, *ut* vel potius *ut veluti*. Lenior medicina Gronov. *forte oblatum* (h. e. obviam mihi factum; vide ad V, 13, n. 8, et conf. verba praec. *forte Xychus obvius fit Antigono*) *perductumque* (a me) *in regiam vocari iube*. Sententia certe sic planissima aptissimaque; nec assequor, quomodo haec annotare potuerit Bauer.: « *Oblatum* feliciter sane Gron. corrigit. Sed tunc aut *iuberet* retinendum, et, quae dixi, *Hortatus deinde est*, *ut veluti*, supplenda; aut *que* post *perductum* deleri oportet. Forte et in altero *vocari* latet *torqueri*. Neque illud *forte* aptum est voci *vocatum*, aut omnino congruum sensum fundit, hoc verborum positu. Forte referendum ad verba *in potestate tua est* ».

Philocle nihil certi vulgatum est. Alii primo audaciter negantem, postquam in conspectum adductus sit Xychus, non ultra tetendisse [2]; alii tormenta etiam inficiantem perpessum affirmant. Philippo redintegratus est luctus geminatusque; et infelicitatem suam in liberis graviorem, qnod alter perisset [3], censebat.

LVI. Perseus, certior factus omnia detecta esse, potentior quidem erat, quam ut fugam necessariam duceret: tantum, ut procul abesset, curabat, interim velut ab incendio flagrantis irae, dum Philippus viveret, se defensurus; qui, spe potiundi ad poenam corporis eius amissa, quod reliquum erat, id studere, ne super impunitatem etiam praemio sceleris frueretur. Antigonum igitur appellat; cui et palam facti parricidii gratia obnoxius erat [1], neque pudendum, aut poenitendum eum regem Macedonibus, propter recentem patrui Antigoni gloriam, fore censebat. « Quando in » eam fortunam veni, inquit, Antigone, ut orbitas » mihi, quam alii detestantur parentes, optabilis esse » debeat; regnum, quod a patruo tuo [2], forti, non » solum fideli, tutela eius custoditum et auctum » etiam accepi, id tibi tradere in animo est. Te unum » habeo, quem dignum regno iudicem. Si neminem » haberem, perire et exstingui id mallem, quam » Perseo scelestae fraudis praemium esse. Demetrium » excitatum ab inferis restitutumque credam mihi, » si te, qui morti innocentis, qui meo infelici errori

2. *Non ultra tetendisse*, sc. negare; vel repugnasse, verbis pugnasse. Cf. ad IV, 7, n. 6, et IV, 8, n. 6.

3. *Quod alter perisset*: « fatuum sane et ieiunum prae ingenioso illo Moreli et acutae sententiae pleno *superesset*, sc. Perseus, tam impius, tam deformis regio sanguini. Sequentia firmant, cap. 56, *ut orbitas mihi optabilis sit*. Possit et legi: *quod non alter perisset* »; Bauer. —

Cap. LVI. 1. *Cui et palam facti parricidii gratia obnoxius erat*; vide ad III, 39, n. 1.

2. *Regnum, quod a patruo tuo*, etc. vide ad cap. 54, n. 3.

» unus illacrymasti, in locum eius substitutum re» linquam ». Ab hoc sermone omni genere honoris producere eum non destitit [3]. Quum in Thracia Perseus abesset, circumire Macedoniae urbes, principibusque Antigonum commendare; et, si vita longior suppetisset, haud dubium fuit, quin eum in possessione regni relicturus fuerit. Ab Demetriade profectus, Thessalonicae plurimum temporis moratus fuerat. Inde quum Amphipolin venisset, gravi morbo est implicitus. Sed animo tamen aegrum magis fuisse, quam corpore, constat; curisque et vigiliis, quum identidem species et umbrae insontis interempti filii eum diris agitarent [4], exstinctum esse cum exsecrationibus alterius. Tamen admoneri potuisset Antigonus [5], si haud statim palam facta esset mors regis. Medicus Callige-

3. *Ab hoc sermone* (vide ad I, 1, n. 5) *omni genere honoris producere eum non destitit*, quod vel eo sensu modoque dictum est, quo *honoribus tollere seu extollere* (vide ad Tacit. Ann. I, 2, n. 9), vel graece pro: ad omnes honores provehere, ut passim simpl. *producere* (vide ad Iuven. VI, 609; Intpp. Horat. Od. I, 1, v. 8; Graev. ad Cic. Lael. 20, et Ernesti Clav. Cic.), ac gr. *προάγειν* et *προαγωγή*, v. c. apud Polyb. VI, 8, 53; XII, 13; XV, 21, 34; XVIII, 26; XXII, 27. *Producere*, palam colere, ostendere aliis, quasi commendare ad spem et honorem, praeferre, *προάγειν*, Bauer.

4. *Eum diris agitarent* (et mox *cum exs.*) ed. Frob. a. 1531, et al., id est, terrore, minis, consternatione animi; Bauer. In MS. et ed. Mogunt. est *cum diris* et *exstinctum esse exsecrationibus*; unde Gronov. coni. *filii agitarent*, *exstinctum esse cum diris exs.* a. vel *filii eum agitarent*, etc. Illud recepit Drakenb., hoc Crever et Cler.

5. *Tamen admoneri potuisset Antigonus:* ita cod. Mogunt. et edd. ante Paris. a. 1573, quae primu dedit *admoveri*, probb. Crev. et Bauero, qui exponunt *admoveri*, sc. regno destinato, seu ad spem regni, ut *admovere ad curam reip.* et *ad spem successionis* apud Suet. Aug. 64, et Calig. 12. Id ferrem, nisi vox *regnum* nimis remota esset, et si verbum illud simpl. ita dici posse constaret. Sed nec *admoneri* satis aptum. « Nam cuius tandem rei? Immo satis admonitus erat, nec vero proderat admoneri, omnibus a Perseo occupatis et instructis ». Bauer. Praeterea seq. *haud* ab h. l. alienum videtur, et male defenditur a Gron. adscripta hac nota, quam Drak. probavit: « Statim palam non facta fuit, nempe per regiam; at statim Perseo innotuit per medicum ». Mors regis statim quidem, sed per nuncios clam indicata est Perseo, et in adventum

nes, qui curationi praeerat, non exspectata morte regis, a primis desperationis notis [6] nuntios praedispositos, ita ut convenerat, misit ad Perseum; et mortem regis in adventum eius omnes, qui extra regiam erant, celavit.

LVII. Oppressit igitur necopinantes ignarosque omnes Perseus, et regnum scelere partum invasit. Peropportuna mors Philippi fuit ad dilationem [1], et ad vires bello contrahendas. Nam post paucis [2] diebus gens Bastarnarum, diu sollicitata, ab suis sedibus magna peditum equitumque manu Istrum traiecit. Inde praegressis, qui nuntiarent regi, Antigono et Cottoni (nobilis erat Bastarna, et Antigonus perinvitus cum ipso Cottone legatus ad concitandos Bastarnas missus) haud procul Amphipoli fama, inde certi nuntii occurrerunt, mortuum esse regem: quae res omnem ordinem consilii turbavit. Compositum autem sic fuerat, transitum per Thraciam tutum et commeatus Bastarnis ut Philippus daret [3]. Id ut facere posset,

eius celata, nec palam facta: verba autem *palam focta* non accipi possunt pro *indicata Perseo*, sive nuntiata. Quidam τὸ *haud* delendum censent; alii, Livium scripsisse, *si aut adfuisset, aut statim palam facta esset mors regis*. Forte leg. *Tamen* (etsi praematura erat mors regis, qui, si vita longior suppetisset, Antigonum in possessione regni relicturus fuerat) *adiuvari potuisset A.*, vel *Tempore* (vide ad II, 47, n. 4) *advenire potuisset Antigonus* (nam *haud procul Amphipoli* fuit; conf. c. 57), *si haec statim palam focta esset mors regis.*

6. *A primis desperationis*, sc. vitae seu sanationis et convalescentiae Philippi, *notis;* vide ad I, 1, n. 5.

Cap. LVII. 1. *Peropportuna mors Philippi fuit ad dilationem*, sc. belli (c sqq.), quod adversus Romanos parabat.

2. *Post paucis diebus;* vide ad II, 31, n. 2. — *Et Antigonus perinvitus*, etc. (postquam ei quia successor regni a Philippo destinatus erat) ex emend. Gron. *Ea res Antigonus saepe Junius* ed. Mogunt. *saepe invitus* ed. Frob. prob. Iac. Periz. — *Inde* (deinde) ex emend. Drakenb. *Fama incerti* edd. ante Frob. a. 1531, quae prima *famae incerti* dedit: *dein certi* coniicit Iacobus Perizon. probante Crev.

3. *Vt Philippus daret* MS. et edd. ante Frob. a. 1535, quae *praestaret* reposuit. — *Sedes fundare*, ut apud Virg. Aen. V, 760; VIII, 478.

regionum principes donis coluerat, fide sua obligata, pacato agmine transituros Bastarnas. Dardanorum gentem delere propositum erat, inque eorum agro sedes fundare Bastarnis. Duplex inde erat commodum futurum, si et Dardani, gens semper infestissima Macedoniae temporibusque iniquis regum imminens [4], tolleretur, et Bastarnae, relictis in Dardania coniugibus liberisque, ad populandam Italiam possent mitti. *Per Scordiscos iter esse ad mare Hadriaticum Italiamque. Alia via traduci exercitum non posse. Facile Bastarnis Scordiscos iter daturos. Nec enim aut lingua aut moribus aequales abhorrere* [5]; *et ipsos adiuncturos se, quum ad praedam opulentissimae gentis ire vidissent.* Inde in omnem eventum consilia commodabantur: sive caesi ab Romanis forent Bastarnae, Dardanos tamen sublatos, praedamque ex reliquiis Bastarnarum, et possessionem liberam Dardaniae, solatio fore; sive prospere gessissent, Romanis aversis in Bastarnarum bellum, recuperaturum se in Graecia, quae amisisset. Haec Philippi consilia fuerant.

LVIII. Ingressi sunt pacato agmine, fide Cottonis et Antigoni. Sed haud multo post famam mortis Philippi neque Thraces commercio faciles [1] erant, neque Bastarnae empto contenti esse poterant, aut in agmine contineri, ne decederent via. Inde iniuriae ultro ci-

4. *Temporibus iniquis r. imminens;* vide ad III, 51, n. 3.

5. *Moribus aequales abhorrere*, forte del. *aequales*; nam utrique gallicae originis erant (de Scordiscis vid. Iustin. XXXII, 3; de Bastarnis Vales. Exc. Peiresc. p. 79): sed vox *aequales* tollenda et verba *nec abhorrere* in marg. adscripta videtur: certe *moribus similes* dicendum erat, et ne sic quidem convenit *abhorrere*; Duk. Vide ad IV, 44, n. 8; XLIV, 26, n. 2, et conf. XXI, 32. *Consilia commodabantur*, accommodabantur; nisi leg. ita, quod putavit Sigon. probante Doër. — *Sive prospere gessissent;* vide ad XXXIX, 54, n. 4.

CAP. LVIII. 1. *Commercio faciles* h. l. dicuntur, qui in commerciis seu mercaturis faciendis aequa postulant, qui frumenta haud nimio vendunt pretio. Conf. ad III, 70, n. 1.

troque fieri: quarum in dies incremento bellum exarsit. Postremo Thraces, quum vim ac multitudinem sustinere hostium non possent, relictis campestribus vicis [2], in montem ingentis altitudinis (Donucam vocant) concesserunt. Quo ubi ire Bastarnae vellent, quali tempestate Gallos spoliantes Delphos fama est peremptos esse [3], talis tum Bastarnas, nequidquam ad iuga montium appropinquantes, oppressit. Neque enim imbre tantum effuso, dein creberrima grandine obruti sunt, cum ingenti fragore caeli tonitribusque et fulguribus praestringentibus aciem oculorum [4]; sed fulmina etiam sic undique micabant, ut peti viderentur corpora, nec solum milites, sed etiam principes, icti caderent. Itaque, quum praecipiti fuga per rupes praealtas improvidi sternerentur ruerentque, instabant quidem perculsis Thraces; sed ipsi deos auctores fugae esse, caelumque in se ruere aiebant. Dissipati procella, quum, tanquam ex naufragio, plerique semiermes in castra, unde profecti erant, redissent; consultari, quid agerent, coeptum: inde orta dissensio, aliis redeundum, aliis penetrandum in Dardaniam censentibus. Triginta ferme millia hominum (Clondico duce [5] profecti erant) pervenerunt. Cetera multitudo retro, qua venerant, transdanubia-

2. *Relictis campestribus vicis;* vide ad XXXVI, 10, n. 3. Mox *quum subire Bastarnae vellent* pro quo *ubi ire B. v.* coni. Gron.

3. *Quali tempestate Gallos spoliantes Delphos fama est peremptos esse;* vide de hac re Pausan. in Attic. 4, et in Phocic 23, et Iustin. XXIV, 8. Lem.

4. *Fulgur. praestringentibus aciem oculorum*, obtundentibus. Conf. ad Sil. I, 358.

5. *Clondico duce.* MS. *Claudico* ed. Mogunt. *Elonico* coni. Sigon. h. l. et XLIV, 26, n. 5, ex Epitom. lib. XLIII. At valde dubium est, an ibi eodem de homine agatur, et libri illic *Olonico;* Gronov. Infra, XLIV, 26, n. 5, et XLIV, 27 pr. *Clondicus* legitur in ed. pr. et eiusdem forte reguli nomen est; vide XLIV, 26, n. 2. Appiano Maced. XVI, 2, is Κλοίλιος dicitur corrupte haud dubie. — *Pervenerunt*, scilicet in Dardaniam, de qua paulo supra Livius. Lem.

nam regionem repetiit [6]. Perseus, potitus regno, interfici Antigonum iussit; et, dum firmaret res, legatos Romam ad amicitiam paternam renovandam petendumque, ut rex ab senatu appellaretur, misit. Haec eo anno in Macedonia gesta.

LIX. Alter consulum Q. Fulvius ex Liguribus triumphavit; quem triumphum magis gratiae, quam rerum gestarum magnitudini, datum [1] constabat. Armorum hostilium magnam vim transtulit; nullam pecuniam admodum. Divisit tamen in singulos milites tricenos aeris, duplex centurionibus, triplex equiti. Nihil in eo triumpho magis insigne fuit, quam quod forte evenit, ut eodem die triumpharet, quo priore anno ex praetura triumphaverat. Secundum triumphum comitia edixit [2], quibus creati consules sunt M. Iunius Brutus, A. Manlius Vulso. Praetorum inde, tribus creatis, comitia tempestas diremit. Postero die reliqui tres facti ante diem quartum Idus Martias [3], M. Titinius Curvus, Ti. Claudius Nero, T. Fonteius

6. *Multitudo retro, qua venerant, t. regionem repetiit;* vide ad I, 41, n. 1; II, 45, n. 10, et X, 12, n. 2.

CAP. LIX. 1. *Triumphum magis gratiae.....datum;* vide ad III, 58, n. 4. — *Nullam pecuniam admodum;* vide ad XXI, 36, n. 3. — *Tricenos aeris*, summa nimis exigua, et ex edd. Cervicorni, Paris. 1529, et Ascens. 1530, leg. *trecenos;* Drak.

2. *Secundum triumphum comitia edixit;* vide ad I, 4, n. 1, et XXXI, 49, n. 5. — *Tribus creatis* praetoribus, quorum nomina scribarum culpa excidisse videntur; Crev. Duorum ex his nomina investigavit Pigh. in Ann. ad a. 575, et Duker. ad XLI, 5, n. 6, sc. T. Aebutium et alium M. Titinium. — *Comitia tempestas diremit;* vid. VIII, 23, n. 13.

3. *Ante diem quartum Id. Mart.* Dodwell. de Cyclis, X, 35, coni. *quintum.* « Comitia praetorum postridie aut biduo post consularia haberi solita. Si id hoc anno quoque factum est, comitia consularia serius solito habita. Nam XXXVIII, 42, consul, qui ea ante diem XII Calend. Mart. habuit, *solito serius* ad ea habenda Romam venisse dicitur. Non scio usquam proditum, statum diem consulibus et praetoribus creandis fuisse. Gruchius de Com. Rom. I, extr. et II, 6 scribit, ea, quo tempore consules et praetores adhuc Id. Mart. magistratum inibant, quod usque ad a. Vrb. 600 obtinuit, Ianuario et Febr. habita fuisse. Si verum est, quod de Febr. putat, non multo post eum inchoatum habita, colligi

Capito. Ludi Romani instaurati ab aedilibus curulibus Cn. Servilio Caepione, Ap. Claudio Centhone, propter prodigia, quae evenerant. Terra movit 4: in foris publicis, ubi lectisternium erat, deorum capita, quae in lectis erant, averterunt se; lanaque cum integumentis, quae Iovi opposita fuit, decidit. De mensa oleas quoque praegustasse mures, in prodigium versum est. Ad ea expianda nihil ultra, quam ut ludi instaurarentur, actum est.

potest ex XXXVIII, 42; XLII, 28, et XLIII, 11». Duk.

4. *Terra movit;* vide ad XXXV, 40, n. 4. — *In foris publicis:* ex XXXVI, 1, et XLII, 10, leg. *in funis publicis....deorum capita, qui;* Duk. *lanaque* (ex vitta lanea, ornatos deorum rerumque sacrorum in diebus festis) *cum integumentis quae Iovi opposita fuit, decidit*, eadem verba, sed *apposita* pro *opposita*, leguntur apud Obseq. de Prod. c. 61, ubi conferendi Scheffer et Oudendorp. Ille coni. *laena*, vestimentum, quo utebantur, qui e balneo ad coenam ituri erant; hic cum Cupero *lanx cum integumentis* (h. e. operculis, quibus lances opertae in epulis apponebantur, aut veste stragula, qua mensa erat strata), vel *intrimentis, quae Iovi apposita fuit.* Cf. ad I, 7, n. 12; XL, 51, n. 5. — Pighius in Annal. ad a. Vrb. ꟾↄLXXV, pag. 341, existimat, in fine huius et in initio sequentis libri temporum iniuria apud Livium interiisse, quae in principio anni de republica, provinciisque, et exercitibus in senatu decreta fuere, provinciarum insuper sortitiones et multa alia eius anni acta. «In initio libri sequentis, ait Drakenb. multa eius generis desiderari satis patet. Verum a fine huius libri nihil deesse contendo. Livius enim provinciarum sortitionem et exercituum inter novos magistratus divisionem rarius in finem libri, at frequentissime in initium sequentis conferre solet, licet praecedentem anni proximi comitia enarrando finiisset. Exempla videri possunt, lib. XXXI, in fine, et XXXII, in principio; lib. XXXVI, in fine, et XXXVII, in principio; lib. XXXIX, in fine, et XL, in principio. Quaecumque itaque in narratione Livii hoc loco interciderunt, non calci huius libri, eum enim his verbis (*ad ea expianda ..... actum est*) desiisse puto, sed capiti libri sequentis, XLI, olim adnexa fuisse puto. Vnicum exstat exemplum, provinciarum sortitionem narrari, in fine scil. libri XXV; quis autem cuique exercitus assignaretur in initio lib. XXVI. Verum ibi non verborum ambitu magistratus creatos, et quae illis provinciae obvenerint, refert». Lem.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARVM

AB VRBE CONDITA

LIBER QVADRAGESIMVS PRIMVS

BREVIARIVM *

Cap. I; A. Manlius Vulso consul, qui Galliam provinciam sortitus erat, Istris bellum inferendi consilium capit, et ab Aquileia ad lacum Timavi movet castra: quo et C. Furius ac L. Cornelius duumviri navales cum XX navibus multisque onerariis veniunt. — II; Romanorum vero praesidia, ab Istris oppressa ante lucem, confugiunt in castra, ibique tantum terroris faciunt, ut omnes fere trepidi ad mare decurrant, et pauci, qui remanent, ab hostibus interficiantur. — III; Plerique adeo in naves territi ruunt, oriturque certamen et caedes militum atque nautarum. Tandem iussu consulis tertia arcessitur legio, et undique omnes ad castra recipienda redeunt. — IV; Quo facto inferunt signa, et longe maximam Barbarorum partem, vino somnoque mersam, obtruncant. — V; Interea Romam affertur, perditas res esse, et delectus in Gallia totaque Italia indicuntur; alter quoque consul, M. Iunius, ex Liguribus in Galliam transire iubetur. Cuius adventu perterriti hostes passim in civitates dilabuntur, et consules Aquileiam in hiberna legiones reducunt. — VI; Senatusconsultum fit, ut consules inter se comparent, uter eorum ad comitia habenda Romam redeat; et absentem Manlium duo tribuni plebis in concionibus lacerant. Legati Sardorum Lyciorumque Romam veniunt; et illi de Iliensium Balarorumque populationibus, hi de Rhodiorum crudelitate queruntur. — VII; Ti. Sempronius Gracchus de Celtiberis, et L. Postumius

* De illis quae narrantur in Supplementis vide Epitomas. Lem.

Albinus de Lusitanis triumphat. M. Iunius consul comitiorum causa Romam revertitur, et Papirius Liciniusque tribuni plebis indignantur, quod non potius A. Manlius venerit, ut simul rationem reddat rerum in Istria et sponte et male gestarum. — VIII; Novi consules (C. Claudius Pulcher et Ti. Sempronius Gracchus) praetoresque creantur, et sortiuntur provincias. Legati Latinorum in senatu rom. queruntur, cives suos Romae censos plerosque eo commigrasse, et genera fraudis duo mutandae viritim civitatis induxisse. — IX; Hinc lege Claudia et senatusconsulto cavetur, ut socii in suam quisque civitatem redeant, nec quisquam civitatis mutandae causa manu mittatur. Prodigia nuntiantur et procurantur. Consules provincias sortiuntur, et Claudio Istria, Sempronio Sardinia obvenit. — X; Ille certior factus, Istros devictos pacem petiisse, ne provinciam forte exercitumque amittat, non votis nuncupatis, non paludatus, sine lictoribus, noctu praeceps in Istriam abit, atque A. Manlium et M. Iunium proconsules et probris lacessit, et provincia decedere iubet. Sed fatigatus ludibriis militum, imperium consulis aspernentium, Romam revertit, et more maiorum ab Vrbe proficisitur. — XI; Tum novo exercitu adducto veterem cum suis ducibus dimittit, et tribus oppidis deletis Istriam totam in ditionem Romanorum redigit. — XII; Inde legiones ex Istria transducit in Ligures, et hac quoque provincia pacata, duarum gentium uno anno victor Romam redit. Ab altero etiam consule Ti. Sempronio prospere res geruntur in Sardinia, et exercitus in hiberna sociarum urbium reducitur. — XIII; Prodigia expiantur; et Lucam colonia deducitur. C. Claudius consul de Istris Liguribusque triumphat. — XIV; Consules praetoresque creantur, et C. Claudio prorogatur imperium et Gallia provincia, in qua Ligures rebellaverant. — XV; Novi consules, Cn. Cornelius Scipio Hispallus et Q. Petillius Spurinus, maioribus hostiis usque ad litationem sacrificare iubentur: quo facto ipsi praetoresque sortiuntur provincias. Tres vero praetores deprecantur, ne in provincias eant. — XVI; Latinae feriae, quia non recte erant factae, instaurantur, et Cn. Cornelio cos. mortuo, Q. Petillius collegae subrogando comitia edicit. Prodigia procurantur: et in Liguria C. Claudius iterum res prospere gerit. — XVII; Eodem tempore Ti. Sempronius multis secundis proeliis Sardos perdomat, eoque anno in provincia manere iubetur. C. Valerius Laevinus consul creatur; et, an-

dita rebellione Ligurum, ambo consules in Galliam proficiscuntur. — XVIII; Inde, exercitu C. Claudii accepto copiisque divisis, diversas Liguriae regiones petunt: et Q. Petillius ad Balistae et Leti radices missili traiectus cadit. — XIX; Romanos belli macedonici subit cura; miscente Perseo inter Dardanos Bastarnasque certamina. — XX; Antiochi Epiphanis ingenium male sanum; sed vere regius animus in urbium donis et deorum cultu; eiusdem magnifica spectacula et prima gladiatorum munera. — XXI; Sortitio provinciarum; delectus; gravis pestilentia; supplicatio et votum a populo in foro conceptum; prodigia. — XXII; Legati a Perseo Carthaginem, et a Romanis in Macedoniam mittuntur. Per idem tempus Perseus Dolopiam subigit armis, utque Graecorum sibi conciliet animos, tum ipse per Phthiotidem, Achaiam Thessaliamque iter facit, tum ad alias civitates legatos et literas mittit. — XXIII; Alienissimi ab eo sunt Athenienses et Achaei. In horum concilio Callicrates regem criminatur; — XXIV; quem Arco, frater Xenarchi praetoris, defendit. — XXV; Aetolorum Cretensiumque in semet ipsos versus furor auctoritate legatorum romanorum non sedatur: et Lycii ab Rhodiis bello vexantur. — XXVI; Celtiberi ab Ap. Claudio debellantur. — XXVII; Memorabilis censura Q. Fulvii Flacci et A. Postumii Albini. Intestina bella Patavinorum Aetolorumque. — XXVIII; Supplicatio ob res ab Appio Claudio Centhone in Hispania prospere gestas, et ovatio eius. Comitia consularia et praetoria. Tabula in aede Matris Matutae posita cum indice et simulacris rerum a T. Sempronio Graccho in Sardinia gestarum. Insigne munus gladiatorium, a T. Flaminino in honorem patris mortui editum cum visceratione epuloque et ludis scenicis.

SVPPL.* (*I.*) Iam per omnes orbis terrarum partes victricia pop. rom. circumtulerat arma, dissitasque procul et seiunctas non uno mari regiones longe lateque pervaserat. Sed, in tanta fluentium ex voto rerum felicitate moderationis tamen adeptus laudem, auctoritate magis, quam imperio, pollebat: et apud exteras gentes plura consilio, quam vi et terrore, gerere

* Supplementa haec dedimus, uti illa Doniatius confecit, et post hunc a Creverio, Drakenb. et Doering. edita invenimus LEM.

se gloriabatur. In devictos populos regesque non acerbus, munificus erga socios, sibi solum victoriae decus appetens, suam regibus maiestatem, populis, vel in aequo, vel etiam in impari foedere, suas tamen leges, sua iura libertatemque servaverat: atque adeo armis utramque maris mediterranei oram a Gadibus ad Syrism usque complexus, et per immensos terrarum tractus reverentia nomini romano conciliata, subiectos tamen ditioni solos habebat Siciliae, et circumiectarum Italiae insularum, et pleraeque Hispaniae, iugum tamen nondum docili ferentis cervice, populos. Augendae dominationi causam materiamque praebuit potius inconsulta hostium et aemulorum pravitas, quam ipsius ambitio. Persei inprimis, Macedoniae regnum per fraudem ac scelus adepti, crudelitas in populares omnibus iuvisa, vesana inter immensas opes avaritia, inconsiderata in capiendis exsequendisque consiliis levitas, et illum pessumdedere, et quaecumque stante hoc praecipuo romanae potentiae velut freno atare poterant. Redundavit enim in alios eius casus, nec finitimorum tantum, sed eorum etiam, qui longius remoti erant, ruinam traxit. Macedonum exitium sequuta cum Achaeis Carthago: atque, horum cladibus convulso omnium statu, reliqua iam imperia, aliquandiu obnoxia, post paulo eversa, in romanum imperium cuncta cesserunt. Atque haec, ut locis temporibusque diversa, ita re coniuncta, sub uno aspectu hic ponere libuit, intuenti imminens mox Romanis a Perseo bellum, unde initium maxime crescendi res romanae cepere. Illud bellum tunc coquebat occultum Perseus: lacessebant magis, quam exercebant, romana arma Ligures et Galli.

(*II*). M. Iunio Bruto, A. Manlio Vulsoni consulibus decretae ergo provinciae sunt, Gallia et Ligures; Manlio Gallia, Iunio Ligures obtigere. Praetoribus, M. Titinio Curvo urbana, Ti. Claudio Neroni peregrina iurisdictio evenit; P. Aelio Liguri Sicilia, T. Aebutio Caro Sardinia, M. Titinio (duo enim M. Titinii praeturam hoc anno gesserunt) Hispania citerior, T. Fonteio Capitoni ulterior. Incendium circa forum ortum est, quo et plurima deusta sunt, et Veneris

§. 1. Liv. infra, cap. 5, 6 et 7.

aedes sine ullo vestigio cremata. Vestae penetralis ignis exstinctus. Virgo, cuius custodia fuerat, iussu M. Aemilii pontificis maximi flagro caesa, et supplicationes de more habitae sunt. Lustrum hoc anno a censoribus M. Aemilio Lepido, M. Fulvio Nobiliore conditum est. Censa sunt civium capita ducenta septuaginta tria millia, ducenta quadraginta quatuor. Legati a Perseo Macedonum rege venerunt, postulantes, ut rex sociusque et amicus a senatu appellaretur, foedusque cum eo, quod cum Philippo patre eius fuerat, renovaretur. Suspectus invisusque erat Romanis Perseus, nec dubitabant plerique, quin bellum, a Philippo tot per annos occultis consiliis instructum, ubi primum daretur occasio, viresque ei suae satis placuissent, illaturus esset. Tamen, ne quietum et pacis studiosum lacessisse, belloque causam ipsi dedisse viderentur, postulata ei sua concesserunt. Perseus hoc accepto responso, firmatum iam omnino sibi regnum existimans, opes apud Graecos parare statuit. Cupidus ergo comparandae eorum amicitiae, quotquot aeris alieni causa aut iudicio damnati solum verterant, quique ob maiestatis crimina Macedonia excesserant, universos in Macedoniam revocavit, edictis in insula Delo ac Delphis, et in templo Itoniae Minervae palam propositis, quibus non modo impunitatem, sed etiam bonorum omnium restitutionem, cum fructibus ab eo tempore, ex quo quisque exsularet, redeuntibus concedebat. Sed et iis, qui in Macedonia degebant, quidquid debebatur fisco, remisit; cunctosque ob crimen maiestatis vinctos liberavit. His rebus quum multorum animos arrexisset, Graeciam in se convertit omnem, et magna spe implevit. Quin etiam in toto reliquae vitae cultu regiam dignitatem tuebatur. Nam et species erat honesta, et corpus ad omnia belli pacisque munia obeunda validum et habile, et frontis ac supercilii decora maturae iam aetati maiestas. Nihil in eo paternae lasciviae, effusaeque in venerem et vina libidinis. His laudibus Perseus initia principatus commendabat, haud pares inceptis habitura exitus.

§. 2. Liv. XL, 58; Epitome vetus XLI, et h. lib. capp. 9, 26; XLIII, 2, et XLV, 9 — Iul. Obseq. 26. — Polyb. Excerpt. de Virt. et Vit. XXVI.

(*III*). Antequam praetores ii, qui Hispanias sortiti fuerant, in provincias venirent, magnae res ibi gestae sunt a Postumio et Graccho. Sed Gracchi praecipua laus fuit, qui aetate florens, quum virtute animi et prudentia aequales omnes multum anteiret, et ingenti iam tum fama celebrabatur, et maiorem in futurum de se spem concitabat. Carabin, urbem sociam Romanorum, viginti millia Celtiberorum oppugnabant. Gracchus ad opem sociis ferendam properavit. Illa sollicitudo angebat, quonam modo consilium suum obsessis significaret, tam arcta obsidione prementibus urbem hostibus, ut vix eo nuncius commeare posse videretur. Arduum negotium expedivit Cominii audacia. Is equitum turmae praefectus, re prius apud se perpensa, et Graccho quid pararet admonito, hispanico indutus sago, pabulatoribus hostium se immiscuit. Cum his castra ingressus, hinc cursu ad urbem contendit, nunciatque adventare Tiberium. Oppidani ex ultima desperatione ad alacritatem atque audaciam hoc nuncio excitati, obfirmatis ad fortiter repugnandum animis, die tertio, adventu Gracchi digressis hostibus, obsidione exempti sunt. Ipse postea Gracchus, fraude Barbarorum appetitus, periculum viribus arte adiutis ita discussit, ut dolus in auctores verteret. Complega erat urbs aliquot ante annis condita, sed valida muris et celeribus incrementis aucta, in quam multi Hispanorum concurrerant, qui prius egentes agro huc illuc vagari cogebantur. Ex ea urbe prodeuntes ad viginti hominum millia, supplicum habitu, ramosque oleae porrigentes, in conspectu castrorum tanquam pacem oraturi constiterunt. Mox, abiectis precantium insignibus; ex improviso aggressi Romanos, pavore ac tumultu omnia compleverunt. Gracchus sapienti consilio castra per simulationem fugae deseruit: quae illi dum solita Barbaris aviditate diripiunt, seseque praeda praepediunt, reversus subito, et nihil tale metuentes adortus, plurimos cecidit, atque etiam ipsa urbe potitus est. Sunt, qui rem aliter narrent; Gracchum, quum comperisset hostem inopia laborare, castra instructissima omnibus esculentis deseruisse: quae adeptum hostem, et repertis intemperanter repletum gravemque, re-

ducto exercitu romano, subito oppressum esse. Ceterum, sive haec diversa est eiusdem rei gestae narratio, sive alia plane res ac victoria, complures certe populos Gracchus, atque adeo totam Celtiberorum gentem perdomuit. Cepisse eum et evertisse trecentas ex illis urbes, quamquam Polybius gravis inprimis auctor memorat, haud tamen pro certo affirmare ausim, nisi si urbium nomine turres et castella intelligenda sunt: quo mendacii genere et ipsi bellorum duces, et scriptores quoque historiarum res gestas exornare amant. Nam Hispania quidem arido et inculto solo magnam urbium multitudinem alere non potest. Repugnant etiam Hispanorum mores, si accolas nostri maris excipias, feri agrestesque, quum civilibus urbium conventibus mansuetiora fieri soleant hominum ingenia. Ceterum quidquid statuendum sit de numero aut genere urbium a Sempronio captarum (etenim in numero variant quoque scriptores, et centum quinquaginta alii, alii centum tria oppida ab eo capta memoravere), magnas certe ille res gessit; nec bellicis tantum inclaruit laudibus, sed et egregium se pacis legumque moderatorem et arbitrum devictis gentibus praebuit. Nam et divisit inopibus agrum, et sedes ad habitandum assignavit, et omnibus ea loca incolentibus populis leges accurate descriptas, ex quibus in amicitia ac societate populi romani viverent, dato acceptoque iureiurando firmavit. Atque huius quidem foederis auctoritatem saepius imploravit sequens aetas in bellis, quae postea orta sunt. Gracchus monumentum virtutis operumque suorum Gracchurim urbem suo nomine insignem esse voluit, quae antea Illurcis nominabatur. Postumii rerum fama obscurior est. Vaccaei tamen ab eo et Lusitani subacti sunt, et quadraginta ex his populis hominum millia interfecti. His rebus gestis ambo, advenientibus successoribus exercitus ac provincias quum tradidissent, ad triumphum decesserunt.

(*IV*). In Gallia Manlius consul, cui ea provincia obvene-

§. 3. Diodor. apud Vales. — Appian. Alex. et Iber. — Frontin. Strateg. II, 5. — Liv. XL, 49; Epit. XLI. — Strab. III, pag. 163. — Flor. II, 17. — Festus. — Oros. IV, 20.

§. IV. Flor. II, 10. — Liv. infra, 7 et 11.

rat, quum triumpho materia deesset, oblatam a fortuna belli adversus Istros movendi occasionem cupide amplexus est. Aetolos pridem bellantes quum adiuvissent Istri, nuper quoque tumultuati fuerant. Praeerat tum illis ferocis ingenii rex Aepulo, qui gentem)* a patre in pace habitam armasse; eoque iuventuti praedandi cupidae pergratus esse dicebatur.

I. (*V*). Consilium [1] de Istrico bello quum haberet [2] consul, alii gerendum extemplo, ante quam contrahere copias hostes possent, alii consulendum prius senatum censebant [3]. Vicit sententia, quae diem non proferebat. Profectus ab Aquileia consul castra ad lacum [4] Timavi posuit (imminet mari is lacus); eodem decem navibus C. Furius duumvir navalis venit. Adversus Illyriorum classem creati duumviri navales erant, qui tuendae viginti navibus maris superi orae Anconam velut cardinem haberent [5]; inde L. Cornelius dextra

* Ne dimidia quidem huius libri pars superesse videtur. — Ceterum, monet Creverius horum quinque librorum fragmenta quae habemus, publici iuris fecisse Simonem Grynaeum in Helvetiis, anno 1531, reperta apud monasterium Laurissenum, vulgo Lorsense, e regione Borbetomagi: nec alius postea erui potuit codex, quocum illa conferrentur. Ex unici igitur illius exemplaris fide descripti sunt hi libri. Lem.

Cap. I. 1. *Consilium*, militare scil.

2. *De Istrico* (non vero *Histrico*; Drak.) *bello q. h. consul* A. Manlius Vulso, qui Galliam provinciam sortitus erat, ex qua nunc in Istriam transgreditur.

3. *Alii consulendum prius senatum censebant*, etc. « Satis constat, bella a senatu decreta ac deinde ex auctoritate illius, lege ad populum lata, iussa fuisse; vid. IV, 30, 58; XXXVI, 1; XXXVIII, 45, 46; XLI, 7. Videtur tamen senatus iis, qui provinciis praeerant, iniussu populi potuisse permittere, ut in terras hostium vicinorum, a quibus periculum provinciis metuebatur, legiones inducerent». Duker. Conf. ad XXXIX, 55, n. 2, et XLV, 21, n. 1.

4. *Ad lacum Timavi*, ex quo *VII* vel *IX* fontibus, inter Aquileiam et Tergeste, profluere credebatur Timavus fl., de quo vid. Heyn. Exc. 7 ad Virgil. Aen. I, 244 sq.

5. *Qui tuendae viginti navibus maris superi orae Anconam velut cardinem haberent*, etc. recepi ex verissima emend. Mureti et Gronov. pro vulg. *tuendam v. n. mari superiore Anconam*. —Priscam hanc lectionem defendere tentat Doëringius, cuius nota est: « Iunge: *qui haberent* (tenerent, sibi sumerent) *Anconam viginti navibus* (in) *mari superiore*

litora usque ad Tarentum, C. Furius laeva usque ad Aquileiam tueretur. Eae naves ad proximum portum in Istriae fines cum onerariis et magno commeatu missae; sequntusque cum legionibus consul quinque ferme millia a mari [6] posuit castra. In portu emporium brevi perfrequens factum, omniaque hinc in castra supportabantur. Et, quo id tutius fieret, stationes ab omnibus castrorum partibus circumdatae sunt; in Istriamque suum praesidium stativum [7], repentina cohors Placentina [8] opposita inter mare et castra: et, ut idem aquatoribus ad fluvium esset praesidium, M. Aebutius tribunus militum secundae legionis duos manipulos militum adiicere iussus est. T. et C. Aelii tribuni militum legionem tertiam, quae pabulatores et lignatores tueretur, via, quae Aquileiam fert, duxerant. Ab eadem regione mille ferme passuum castra erant Gallorum: Catmelus pro regulo erat [9] tribus haud amplius millibus armatorum.

II (*VI*). Istri, ut primum ad lacum Timavi castra sunt romana mota, ipsi post collem occulto loco consederunt, et inde obliquis itineribus agmen sequebantur, in omnem occasionem intenti; nec quidquam

tuendam, velut cardinem, velut locum, unde hostis repelli possit, opportunissimum: *cardo* translate dicitur id, a quo maxime aliquid pendet; et iam, locus in quo summa rei vertitur, dixeris eiusmodi locum *centrum*. Supra ad XL, 18: *inter duumviros ita divisa tuenda denis navibus maritima ora, ut promontorium Minervae velut cardo in medio esset.* LEM.

6. *Quinque ferme millia a mari*: a lacu Timavo, ad quem consul castra posuit, ad mare quum hodie sint amplius tria milliaria, castra inde paulum remota fuisse in superiora loca, vel numerum hunc corruptum esse, putabat Cluver. Ital. Ant. I, 20, p. 193.

7. *In Istriamque suum praesidium stativum*; leg. *Istriam versus*, vel *in Istriam versum p. s.* Gron.

8. *Repentina cohors Placentina*; vide ad I, 37, n. 4.

9. *Catmelus pro regulo erat*, in iis castris erat loco reguli, qui ipse non aderat; Crever. cui tamen verba sunt suspecta. Forte *praeerat* pro *erat* legendum. *Carmelus* Curio et deinde alii edidere. *Camelus* apud Velleium Paterc. II, 64. Conf. Epit. Liv. CXX, et consule ibi Drakenb.

eos, quae terra marique agerentur, fallebat [1]. Postquam stationes invalidas esse pro castris, forum turba inermi frequens inter castra et mare mercantium, sine ullo terrestri aut maritimo munimento, viderunt; duo simul praesidia, Placentinae cohortis et manipulorum secundae legionis, aggrediuntur. Nebula matutina texerat inceptum: qua dilabente ad primum teporem solis, perlucens iam aliquid, incerta tamen, ut solet, lux [2], speciem omnium multiplicem intuenti reddens, tum quoque frustrata Romanos, multo maiorem iis, quam erat, hostium aciem ostendit. Qua territi utriusque stationis milites ingenti tumultu quum in castra confugissent, haud paulo ibi plus, quam quod secum ipsi attulerant, terroris fecerunt. Nam neque dicere, quid fugissent, nec percunctantibus reddere responsum poterant; et clamor in portis (ut ubi nulla esset statio, quae sustineret impetum) audiebatur; et concursatio in obscuro incidentium aliorum in alios incertum fecerat, an hostis intra vallum esset. Vna vox audiebatur ad mare vocantium. Id forte temere ab uno exclamatum totis passim personabat castris. Itaque primo, velut iussi id facere, pauci armati, maior pars inermes, ad mare decurrunt; dein plures, postremo prope omnes, et ipse consul, quum, frustra revocare fugientes conatus, nec imperio, nec auctoritate, nec precibus ad

CAP. II. 1. *Nec quidquam eos, quae agerentur, fallebat*, latebat. Sed malim *eorum*, *quae*, ut *fallere* absolute sine casu ponatur (ut V, 47; VII, 36; VIII, 38; X, 14; XXII, 33; XXV, 9; XXXI, 26; XLIV, 6, 11 29; vide ad III, 8, n. 2), et sit, quo referatur τῷ *quae*; Drak. — *Forum turba inermi frequens ... mercantium* recepi ex emend. Scalig. et Gron. pro vulg. *eorum turba inermis*, etc. Supra, c. 1, *in portu emporium perfrequens*.

2. *Perlucens iam aliquid, incerta tamen, ut solet, lux*. Lux iam ex parte aliqua perrumpens quodcumque obvium, incerta tamen, ut solet esse, quum dilabentibus nebulis exoriri incipit. — *Vt ubi nulla esset statio*; vide ad VIII, 30, n. 7. — *Forte temere*; vide ad II, 31, n. 3.

extremum, valuisset. Vnus remansit M. Licinius Strabo [3], tribunus militum tertiae legionis, cum tribus signis ab legione sua relictus. Hunc, in vacua castra impetu facto, Istri, quum alius armatus iis nemo obviam isset, in praetorio instruentem atque adhortantem suos oppresserunt. Proelium atrocius, quam pro paucitate [4] resistentium, fuit; nec ante finitum est, quam tribunus militum, quique circa eum constiterant, interfecti sunt. Praetorio [5] deiecto, direptis, quae ibi fuerunt, ad quaestorium forum quintanamque hostes pervenerunt. Ibi, quum omnium rerum paratam expositamque copiam, et stratos lectos in quaestorio [6] invenissent, regulus accubans epulari coepit. Mox idem ceteri omnes, armorum hostiumque obliti, faciunt; et, ut quibus insuetus liberalior victus [7] esset, avidius vino ciboque corpora onerant.

III (*VII*). Nequaquam eadem est tum [1] rei forma

3. *M. Licinius Strabo*, forte *Stolo*; Pigh. Ann. ad a. 590. — *Cum tribus signis ab l. s. r.* vid. XXV, 23, n. 9.

4. *Atrocius, quam pro paucitate r.* vide ad VII, 33, n. 2.

5. *Praetorio deiecto* (vide ad VI, 42, n. 7, et XXXI, 23, n. 4), *direptis* (forte *direptisque*, Drak.) — *Ad quaestorium forum quintanamque*, sc. viam, forum castrense, ubi praeda omniumque rerum venalium copia exponebatur (Δίοδος, ἣν καλοῦσι πεμπτὴν, διὰ τὸ παρὰ πεμπτὰ τάγματα παρήκειν, quia per quintos ordines ducit seu media transit, Polyb. VI, 30, §. 6); nisi malis intelligere *portam*, coll. Festo: *Quintana appellabatur porta in castris post praetorium, ubi rerum utensilium forum fuit.* Eadem porta memoratur Hygino, de Castramet. p. 7, al. 1083. Conf. Lips. Mil. Rom. V, 3; Schel. ad Polybium, pag. 1165; ad Hygin. l. l. Ern. ad Suet. Ner. 26. *Quaestorium forum* recte dici putabat Ern. At quo sensu? Schelius post *quaestorium* putabat interpungendum. Dukero *forum* videbatur glossema magistri, qui docere voluerit, *forum* castrorum in *quintana* fuisse. *Quaestorium* et *praetorium*, sc. tabernaculum (ταμιεῖον et στρατήγιον) erant propinqua. Conf. ad III, 5, n. 3; X, 32, n. 3; Polyb. VI, 29.

6. *Stratos lectos in quaestorio* contra morem ac disciplinam militarem, quam valde solutam in his castris fuisse apparet; Duk. Cf. Lips. Mil. Rom. V, 16, et Schel. ad Polyb. l. l. cap. 10.

7. *Liberalior victus*; vid. XXIII, 46, n. 2.

Cap. III. 1. *Eadem est tum*, del. *est tum*; Grut.

apud Romanos: terra, mari trepidatur: nautici tabernacula detendunt, commeatumque in litore expositum in naves rapiunt; milites in scaphas et mare territi ruunt: nautae, metu ne compleantur navigia, alii turbae obsistunt, alii ab litore naves in altum expellunt. Inde certamen, mox etiam pugna cum vulneribus et caede in vicem militum nautarumque oritur, donec iussu consulis procul a terra classis submota est. Secernere inde inermes ab armatis coepit. Vix mille ducenti ex tanta multitudine, qui arma haberent, perpauci equites, qui equos secum eduxissent, inventi sunt. Cetera deformis turba, velut lixarum calonumque, praeda vere futura, si belli hostes meminissent. Tunc demum nuntius ad tertiam legionem revocandam et Gallorum praesidium [2]; et simul ex omnibus locis ad castra recipienda demendamque ignominiam rediri coeptum est. Tribuni militum tertiae legionis pabulum lignaque proiicere iubent: centurionibus imperant, ut graviores aetate milites binos in ea iumenta, ex quibus onera deiecta erant, imponant; equites ut singulos e iuvenibus pedites secum in equos tollant [3]. *Egregiam gloriam legionis fore, si*

2. *Tunc* (forte *tum*) *demum nuntius ad tertiam legionem revocandam et* ad *Gallorum praesidium*, revocandum, sc. missus est vel venit (vide ad XXXVII, 10, n. 1) edocens sociorum periculum; nam, si Livium in cap. 1 satis capio, Galli steterunt a parte romana, et hinc ille mox non *utrimque* dixit, sed *ex omnibus locis*, scil. a mari et navibus, qui e castris aufugerant, rediere, tum a vis, quae ferebat Aquileiam, legio tertia cum pabulatoribus, denique a praesidio Gallorum, etsi horum postea mentionem omittit, sive non adfuerint in tempore, sive operam eorum non ducens tanti: si vero ex aliquo auctore alio doceretur, Gallos Istrorum socios fuisse, facile foret corrigere *et pabulatorum praesidium*; Gron. Sed posterior ratio minus probanda: nam ipsa legio tertia fuit pabulatorum praesidium: et sic *utrimque* dicendum erat, non *ex omnibus locis*. Cf. ad cap. 1 extr. Gronov. ad Sen. Troad. 844, et intpp. Frontini, Strat. I, 1, n. 10. — *Tribuni militum pabulum l. proiicere iubent*, sc. milites vel pabulatores ac lignatores; Drak.

3. *Equites ut singulos e iuvenibus ...*

castra, metu [4] *secundanorum amissa, sua virtute recipiant; et recipi facile esse, si in praeda occupati Barbari subito opprimantur: sicut ceperint, posse capi.* Summa militum alacritate adhortatio audita est. Ferunt citati signa [5], nec signiferos armati morantur; priores tamen consul copiaeque, quae a mari reducebantur, ad vallum accesserunt. L. Atius, tribunus primus secundae legionis [6], non hortabatur modo milites, sed docebat etiam, *si victores Istri, quibus armis cepissent castra, iisdem capta retinere in animo haberent, primum exsutum castris hostem ad mare persequuturos fuisse, deinde stationes certe pro vallo habituros. Vino somnoque verisimile esse mersos iacere.*

IV (*VIII*). Sub haec [1] A. Baeculonium signiferum suum, notae fortitudinis virum, inferre signum iussit. Ille, si unum se sequerentur, quo celerius fieret; iacturum dixit [2]; connisusque, quum trans vallum

tollant, scilic. imperant. Constructio verborum variata est, nisi leg. *equitibus* (sc. imperant) *ut*, etc. Eiusmodi incuria ap. scriptores optimos frequens.

4. *Metu secundanorum*, secundae legionis.

5. *Ferunt citati signa*, celeriter eunt, procedunt. — *Ad vallum accesserunt* castrorum romanorum, ab Istris captorum.

6 *Tribunus primus s. l.* vid. Lips. Mil. Rom. I, 3.

Cap. IV. 1. *Sub haec* (vide ad II, 55, n. 1) ... *iussit*, scilic. Alius, ... *signiferum suum:* « Non video, cur addat *suum*, quasi peculiarem aliquem signiferum tribuni. Tribuni militum praeerant toti legioni, cuius tot erant signiferi, quot signa, i. e. manipuli. Quemadmodum autem nusquam alibi manipulum tribuni, ita nec signiferum illius dici credo ». Duker.

2. *Quo celerius* id *fieret*, *iacturum dixit* (scil. signum, non modo illaturum, quod iubebatur: unde mox *signum traiecisset*) pro vulg. *facturum* recepi ex emend. Gron. Conf. XXVI, 5, et XXXIV, 46. Idem malebat *ille unum, si se sequerentur* ... *dixit*, ut iungantur *dixit unum*, id est, hoc solum, haec tantum, ut apud Caes. Bell. Gall. V, 40; Bell. Civ. II, 34. — Doëring. contra Gronovium contendit durum admodum esse, ad vocem *iacturum*, non suppleri tantum *signum* vel *id*, sed etiam ex sequentibus *trans vallum*, vel *in hostem*, vel *in castra*; itaque hunc locum sic exponit, prisca lectione servata: signifer, quem tribunus signum inferre iusserat, ait, se, *si unum se sequerentur*, *facturum* esse aliquid,

signum traiecisset [3], primus omnium portam intravit. Et parte alia T. et C. Aelii, tribuni militum tertiae legionis, cum equitatu adveniunt. Confestim et, quos binos oneraria in iumenta imposuerant, sequuti, et consul cum toto agmine. At Istrorum pauci, qui modice vinosi erant, memores fuerunt fugae; aliis somno mors continuata est: integraque sua omnia Romani, praeterquam quod vini cibique absumptum erat, receperunt. Aegri quoque milites, qui in castris relicti fuerant, postquam intra vallum suos senserunt, armis arreptis, caedem ingentem fecerunt. Ante omnes insignis opera fuit C. Popillii equitis. Sabello cognomen erat. Is, pede saucio relictus, longe plurimos hostium occidit. Ad octo millia Istrorum sunt caesa captus nemo, quia ira et indignatio immemores praedae fecit. Rex tamen Istrorum temulentus ex convivio, raptim a suis in equum impositus, fugit. Ex victoribus ducenti triginta septem milites perierunt, plures in matutina fuga, quam in recipiendis castris.

V (*IX*). Forte ita evenit, ut Cn. et L. Gavillii, novelli Aquileienses [1], cum commeatu venientes, ignari prope in capta castra ab Istris inciderent. Ii, quum Aquileiam, relictis impedimentis, refugissent, omnia terrore ac tumultu, non Aquileiae modo, sed Romae quoque post paucos dies, impleverunt; quo, non

quo celerius fieret signi inferendi negotium; in animo nempe ille habuit signum trans vallum traiicere; mox igitur *connisus*; etc. Frider. Iacobs, apud Goeller., p. 395, felicissime sic h. l. emendat, nulla verborum traiectione admissa, duabusque literis leviter immutatis: *Ille, signum si sequerentur, quo celerius id fieret, facturum dixit.* Quis non hanc veram fateatur lectionem? Lem.

3. *Trans vallum signum traiecisset*; vid. supra ad XXV, 14, n. 3.

Cap. V. 1. *Novelli Aquileienses*; vide ad II, 39, n. 4. — *Quo non capta tantum castra ab hostibus, nec fuga Romanorum allata est, sed perditas res esse allatum est*; quod verbum Livius, qui orationem variare amat, primum nominativo, deinde infinitivo iunxit. Post *fuga* excidisse

capta tantum castra ab hostibus, nec fuga, quae vera erant, sed perditas res deletumque exercitum omnem, allatum est. Itaque, quod in tumultu fieri solet [2], delectus extra ordinem, non in Vrbe tantum, sed tota Italia, indicti. Duae legiones civium romanorum conscriptae, et decem millia peditum cum equitibus quingentis sociis nominis latini imperata. M. Iunius consul transire in Galliam, et ab civitatibus provinciae eius, quantum quaeque posset, militum exigere iussus. Simul decretum, ut Ti. Claudius praetor militibus legionis quartae et socium latini nominis quinque millibus, equitibus ducentis quinquaginta, Pisas ut convenirent, ediceret, eamque provinciam, dum consul inde abesset, tutaretur; M. Titinius praetor [3] legionem primam, parem numerum sociorum peditum equitumque, Ariminum convenire iuberet. Nero paludatus Pisas in provinciam est profectus. Titinius, C. Cassio tribuno militum Ariminum, qui praeesset legioni, misso, delectum Romae habuit. M. Iunius consul, ex Liguribus in provinciam Galliam transgressus, auxiliis protenus per civitates Galliae militibusque colonis imperatis [4], Aquileiam pervenit. Ibi certior factus, exercitum incolumem esse, scriptis literis Romam, ne tumultuarentur, ipse, remissis auxiliis, quae Gallis imperaverat, ad collegam est profectus. Romae magna ex necopinato laetitia fuit: delectus omissus est; exauctorati, qui sacramento dixerant [5]; et exercitus, qui Arimini pestilentia affe-

deserta putabat Iac. Periz. et *milites evasisse* Drak.

2. *Quod in tumultu fieri solet*, etc. vide ad II, 26, n. 1.

3. *M. Titinius praetor* urbanus. Cf. Duker.

4. *Militibusque colonis imperatis*, forte *coloniis*, quae contra milites dare XXIX, 15 abnuerunt; Drak.

5. *Exauctorati, qui sacramento dixerant*; vid. II, 24, n. 7, et VIII, 34, n. 8.

ctus erat, domum dimissus. Istri, magnis copiis quum castra haud procul consulis castris haberent, postquam alterum consulem cum exercitu novo advenisse audierunt, passim in civitates dilapsi sunt: consules Aquileiam in hiberna legiones reduxerunt.

VI (*X*). Sedato tandem Istrico tumultu [1], senatusconsultum factum est, ut consules inter se compararent, uter eorum ad comitia habenda Romam rediret. Quum absentem Manlium tribuni plebis, A. Licinius Nerva et C. Papirius Turdus, in concionibus lacerarent, rogationemque promulgarent, ne Manlius post Idus Martias [2] (prorogatae namque consulibus iam in annum provinciae erant) imperium retineret, uti causam extemplo dicere, quum abisset magistratu, posset; huic rogationi Q. Aelius collega intercessit, magnisque contentionibus obtinuit, ne perferretur. Per eos dies Ti. Sempronius Gracchus et L. Postumius Albinus ex Hispania Romam quum revertissent, senatus iis a M. Titinio praetore datus in aede Bellonae ad disserendas res [3], quas gessissent, postulandosque honores meritos, ut diis immortalibus haberetur honos. Eodem tempore et in Sardinia magnum tumultum esse, literis T. Aebutii praetoris cognitum

Cap. VI. 1. *Sedato Istrico tumultu;* vide ad II, 26, n. 1. — *A. Licinius Nerva*, praenomen a Sigon. additum. Coniicit legendum *C.* Drakenborch.

2. *Post Idus Martias*, quibus consulatus aliique magistratus iniri solebant. Conf. ad XXI, 63; XXII, 1 al. — *Prorogatae namque consulibus iam in annum provinciae erant*, non in totum annum, credo, sed quoad successores venissent: nam anno seq. Claudius consul eos cum suis exercitibus dimisit; Duker. Vide ad cap. 10. An leg. *prorogandae?*

3. *Senatus iis a M. T. praetore datus in aede Bellonae ad disserendas res*, etc. vide ad VIII, 5, n. 1, et XXVI, 21, n. 1. *Edisserendas*, ut XXII, 54, XXVII, 7, et al. coni. Gronov. ac deinde *et ut diis*, etc. Vulgatum *disserendas* tuentur Duk. at Drak. Conf. et Cort. ad Sallust. Cat. 5. — *Balarorum*; vid. Strab. V, 225; Pausan. X, 17; Plin. III, 7. — *Magna parte pestilentia absumpto exercitu*, ut IX, 24, et XL, 34, nisi leg. *magna ex parte*, vel *magnam partem*; Drak.

est, quas filius eius ad senatum attulerat. Ilienses, adiunctis Balarorum auxiliis, pacatam provinciam invaserant; nec eis invalido exercitu, et magna parte pestilentia absumpto, resisti poterat. Eadem et Sardorum legati nuntiabant orantes, ut urbibus saltem (iam enim agros deploratos esse [4]) opem senatus ferret. Haec legatio, totumque quod ad Sardiniam pertinebat, ad novos magistratus reiectum est. Aeque miserabilis legatio Lyciorum [5], qui crudelitatem Rhodiorum, quibus ab L. Cornelio Scipione attributi erant, querebantur: *Fuisse sub ditione Antiochi: eam regiam servitutem, collatam cum praesenti statu, praeclaram libertatem visam. Non publico tantum se premi imperio, sed singulos*[6] *iustum pati servitium. Iuxta se coniuges liberosque vexari: in corpus, in tergum saeviri: famam, quod indignum sit, maculari dehonestarique; et palam res odiosas fieri, iuris etiam usurpandi causa; ne pro dubio habeant, nihil inter se et argento parata mancipia interesse.* Motus his senatus literas Lyciis ad Rhodios dedit [7]: *nec Lycios Rhodiis, nec*

4. *Agros deploratos esse;* vide ad III, 38, n. 3.

5. *Aeque miserabilis legatio Lyciorum*, etc. ad finem cap. conf. Polyb. XXVI, 7, qui tamen hanc legationem, aut certe responsum legatis Lyciorum datum, in annum seq. reiicit; Drak. Idem mox emend. *Fuisse se sub ditione Antiochi.*

6. *Non publico tantum se premi imperio, sed singulos*, etc. « forte *singulorum*, sc. Rhodiorum, vel potius *publice*, i. e. Rhodios non tantum in publicum et commune Lyciorum grave imperium exercere, quod tributorum exactionibus, legum violatione multisque aliis rebus fieri potest; sed etiam singulos Lycios mancipiorum loco habere. Imperium publice saevum et iniustum esse potest, ut privati et singuli tamen non patiantur eam servitutem, qua se premi queruntur Lycii. *Imperium* vero *publicum* est imperium civitatis Rhodiorum. At huic civitati aptius videntur opponi potuisse privati Rhodii, quam ea, quae singuli Lycii patiebantur ». Duker. — *Iuxta se* (aeque, pariter ac se; vide ad V, 6, n. 3) ex emend. Sigon. pro *iustos*.

7. *Literas Lyciis ad Rhodios dedit*, « legatos Romam missos esse, refert Polyb. XXVI, 7, 8. Potuit autem senatus redeuntibus Lyciorum legatis literas Rhodum perferendas dedisse, et postea legatos misisse: quorum

ullos alicuiquam [8], *qui nati liberi sint, in servitutem dari placere. Lycios ita sub Rhodiorum simul imperio et tutela esse, ut in ditione populi romani civitates* [9] *sociae sint.*

VII. (*XI*). Triumphi deinde ex Hispania duo continui acti. Prior Sempronius Gracchus de Celtiberis sociisque eorum; postero die L. Postumius de Lusitanis aliisque eiusdem regionis Hispanis triumphavit. Quadraginta millia pondo argenti [1] Ti. Gracchus transtulit, viginti millia Albinus. Militibus denarios quinos vicenos, duplex centurioni, triplex equiti ambo diviserunt; sociis tantumdem, quantum Romanis. Per eosdem forte dies M. Iunius consul ex Istria comitiorum causa Romam venit. Eum quum in senatu fatigassent interrogationibus tribuni plebis Papirius et Licinius de his, quae in Istria essent acta, in concionem quoque produxerunt. Ad quae quum consul, *se dies non plus undecim in ea provincia fuisse*, responderet; *quae se absente acta essent, se quoque, ut illos, fama comperta habere:* exsequebantur deinde quaerentes, *Quid ita non potius A. Manlius Romam venisset, ut rationem redderet populo romano, cur ex Gallia provincia, quam sortitus esset, in Istriam transisset?*

prius Livius, posterius Polyb. narravit. Potuit tamen illud prius etiam Polyb. retulisse in illis, quae hodie ex scriptis eius interiere ». Drak.

8. *Nec ullos alicuiquam;* Herald. coni. *alii cuiquam*, et Drak. *alicui et cuiquam*, suspicans, librarius hanc utramque lectionem invenisse et exprimere voluisse. Sed *aliquisquam* et *aliquispiam* etiam dixit Cicero, idemque saepe *aliquis* pro *alius quis*. Cf. Gron. et Drak. ad h. l.; Ern. ad Cic. Div. II, 50, Tusc. III, 9, p. Sext. 29, et Clav. Cic. voc. *aliquis*, nosque ad Taciti Ann. I, 4, n. 12.

9. *In ditione populi romani civitates sociae;* vide ad XXII, 13, n. 9.

Cap. VII. 1. *Quadraginta millia pondo argenti*, marcas nostrales aestimat Crever. 62, 500, *viginti millia*, marcas 31, 250; *denarios quinos vicenos*, amplius ternas uncias argenti nostrates. Lem. — *Exsequebantur quaerentes;* forte *quaerendo*, ut passim Livius dixit. Sed illud quoque bene habet; vide ad V, 15, n. 8.

Quando id bellum senatus decrevisset, quando id bellum populus romanus iussisset [2] *? At, Hercule, privato quidem consilio bellum susceptum esse, sed gestum prudenter fortiterque. Immo, utrum susceptum sit nequius, an inconsultius gestum, dici non posse. Stationes duas necopinantes ab Istris oppressas, castra romana capta, quod peditum, quod equitum in castris fuerit* [3]. *Ceteros inermes fusosque, ante omnes consulem ipsum, ad mare ac naves fugisse. Privatum rationem redditurum earum rerum esse, quoniam consul noluisset.*

VIII (*XII*). Comitia deinde habita. Consules creati, C. Claudius Pulcher, Ti. Sempronius Gracchus: et postero die praetores facti, P. Aelius Tubero iterum, C. Quintius Flamininus, C. Numisius, L. Mummius [1], Cn. Cornelius Scipio, C. Valerius Laevinus. Tuberoni urbana iurisdictio, Quintio peregrina evenit, Numisio Sicilia, Mummio Sardinia; sed ea propter belli magnitudinem provincia consularis facta: Gracchus eam

2. *Quando id bellum pop. rom. iussisset*: duas voces *id bellum* per errorem librarius repetisse videtur; Gron. Conf. ad cap. 1, n. 3. — Non alienam esse a sermone iratorum hanc, quae ingrata est Gronovio, repetitionem, recte observavit Doër. Lem. — Mox pro *Immo* forte leg. *Id vero*, sc. Istricum bellum.

3. *Quod peditum, quod equitum in castris fuerit*, sc. captum esse: sed cap. 2 nulli in castris capti memorantur. Hinc Crever. suspicatur, adiiciendum esse *caesum*, ut intelligantur M. Licinius tribunus militum tertiae legionis, et milites trium signorum (vide ad cap. 2); nisi quis haec referat ad aegros milites in castris relictos cap. 4. *Ceteros inermes fusosque ad mare ac naves fugisse*: enimvero non victi, nec fusi, sed metu consternati castra reliquerant effuso cursu, antequam hostis adesset; vid. cap. 2. Hinc Iac. Periz. non male coni. *effusosque*, i. e. incompositos et non servatis ordinibus, ut passim *effusa fuga*, *effuse fugere*, *in fugam effundi* de fuga praecipiti. Conf. Drak. Sed *fusos* quoque II, 54, n. 14, et Cic. p. Sext. cap. 42, dici sparsos, nullo ordine dilabentes, monet Crever. et *fusos* Douiat. exponit fugatos, putans, adversarios consulis in ipsius invidiam incommoda exercitus in maius auxisse.

Cap. VIII. 1. *L. Mummius* pro vulg. *C. Mummius* edidi, quia *L.* dicitur, cap. 9, et XXVIII, 54, et in Fastis Capitol. Mox *P. Valerius Laevinus* emend. Pigh. in Ann. ad a. 576. Sed vid. Drakenb.

sortitur, Istriam Claudius [2]: Scipio et Laevinus Galliam, in duas divisam provincias, sortiti sunt. Idibus Martiis, quo die Sempronius Claudiusque consulatum inierunt, mentio tantum de provinciis Sardinia Istriaque et utriusque hostibus fuit, qui in his provinciis bellum concivissent. Postero die legati Sardorum, qui ad novos magistratus dilati[3] erant, *et L. Minucius Thermus, qui legatus Manlii consulis in Istria fuerat, in senatum venit. Ab his edoctus est senatus, quantum belli eae provinciae haberent. Moverunt senatum et legationes socium nominis latini, quae et censores et priores consules fatigaverant, tandem in senatum introductae. Summa querelarum erat, *Cives suos Romae censos*[4] *plerosque Romam commigrasse. Quod si permittatur, perpaucis lustris futurum, ut deserta oppida, deserti agri, nullum militem dare possent.* Fregellas quoque millia quatuor familiarum transisse ab se, Samnites Pelignique querebantur: neque eo minus aut hos aut illos[5] in delectum militum dare. Genera autem fraudis duo mutandae viritim civitatis

2. *Gracchus eam sortitur, Istriam Claudius*; verba suspecta tum ob ingratam repetitionem vocum *ea* et *sortiti sunt*, tum quia demum cap. seq. narratur, has provincias consulibus decretas esse; Drak. Idem mox delendum putabat *utriusque* et *provinciis*, at Crever. totum hoc *qui his in provinciis bellum concivissent.*

3. *Ad novos magistratus dilati*; conf. cap. 6, et ad XXI, 53, n. 3. Mox inserui cum Crev. *et* post *erant*: sed et forte *venerunt* (ut commodius referatur et ad Sardorum legatos) leg. pro *venit*. Cf. tamen ad cap. 12, n. 3. — *Et censores et consules fatigaverant*, sc. precibus, saepe petendo, *ut in senatum introducerentur*. Conf. ad III, 4, n. 2. *Fatigaverant* cum Crev. reposui pro vulg. *fatigaverunt*.

4. *Cives suos Romae censos*, etc. conf. ad XXXIX, 3, n. 3.

5. *Neque eo minus aut hos, aut illos*, etc. immo leg. *neque eo* (ideo) *aut minus hos, aut plus illos* (Fregellanos) *in delectum militum dare*; Gronov. Non desideres τὸ *plus*, si dicas sensum esse: Samnites Pelignique querebantur, quatuor millia familiarum ab se transisse ad aliam civitatem, neque tamen aut hos aut illos, i. e. Samnites Pelignosve, adeoque neutros illorum, eo minus militum in delectum dare; Iac. Periz. « Eo ipso tamen, quod Fregellanos tanto numero familiarum auctos ideo

inducta erant. Lex sociis ac nominis latini, qui stirpem ex sese domi relinquerent [6], dabat, ut cives ro-

nihilo plus militum in delectu dare dicebant Samnites ac Peligni, non parum ponderis ad querelas eorum accedebat. Ratio autem sermonis latini h. l. videtur requirere *se* pro *hos* (nam Samnites ac Peligni de se ipsi loquuntur), et *in delectu dare* pro *in delectum* ». Duker. — *Sociis ac nominis latini*, immo *nomini latino*, aut *sociis nominis latini*; Drak.

6. *Qui stirpem ex sese domi relinquerent*, etc. Nota Dukeri est: « Hunc locum satis difficilem Manut. de Leg. Rom. cap. 17; Sigon. de Ant. Iur. Ital. III, 1; Gruch. de Com. II, 3; Lips. Exc. C. ad Tacit. Annal III; Spanhem. Orb. Rom. I, 10, et Augustin. de Legg. in lege Claudia, magis attigerunt verbo, quam explicuerunt. *Non relinquerent* emend. Gron. ob verba seqq. *ne stirpem domi relinquerent*. Sed si Livius deinde dicit, eos, *quibus stirps deesset*, quam domi relinquerent, tamen cives romanos factos fuisse, et ad extremum promiscue quosvis sine lege ac *sina stirpe* in civitatem romanam transiisse, his aperte indicatur, ius hoc non aliis lege datum fuisse, quam qui stirpem domi relinquerent. Cur enim, si stirpem non relinquentibus concessum fuisset, hi primum fraudem legi faciendo per imaginarias mancipationes, ac deinde, etiam his imaginibus iuris spretis, per migrationem et censum cives romani fieri maluisseot, quam iure, quod iis ex sententia Gron. lege datum fuerat, uti? Nec ulla probabilis causa excogitari potest, cur Romani sociis, qui stirpem domi non relinquerent, honorem civitatis romanae impertiri voluerint. Nam ratio huius legis, cuius solus Livius memoriam conservavit, procul dubio fuit, ne apud socios soboles iuventutis ad bella deficeret: et ut iidem, proposito patribus, qui stirpem domi relinquerent, praemio civitatis rom., cuius miro semper desiderio tenebantur Latini, ad liberos procreandos invitarentur. Sed Romanos neutrum horum, civitatem iis, qui stirpem domi non relinquerent, dando, assequuturos fuisse, nemo non videt. Enimvero si Livius scripsit, *ne stirpem domi relinquerent*, Gron. recte iudicasse videri debet. Sed *ne* illud a Livio, nisi eum repugnantia scripsisse volumus, proficisci non potuit, et eum Sigon. l. l. pro *ne* leg. *qui*. Nam et ita *quibus stirps deesset* recte opponuntur iis, *qui stirpem domi relinquerent*, et simul liquet, ut mox dicam, quodnam fuerit primum genus fraudis, mutandae civitatis causa inductum; quod, nisi *ne* eiiciatur, intelligi non potest. Ceterum verba *ex se sa* liberorum adoptivorum excludendorum causa in lege adiecta puto. Nam hi, quum per eos numerus iuventutis non augeatur, non magis prodesse debebant patribus, qui eos adoptaverant, ad beneficium civitatis romanae impetrandum, quam iure romano iis proderant ad vacationem et excusationem munerum publicorum, lib. II, §. 2, D. de Vacat. et Excusat. Mun. Sic *ex sese parere* et *gignere liberos* dixere Cic. ad Div. IV, 5, et Sall. Iug. 5 ». Emendationem Gronov. improbat etiam Douiat. existimatque legem exegisse, ut re vera liberos in civitate sua relinquerent, qui cives romani fieri vellent, quo stirps eorum in patria propagaretur ad subeunda eius onera. Verba autem seqq. *ne stirpem domi*

mani fierent [7]. Ea lege male utendo, alii sociis, alii populo romano iniuriam faciebant. Nam et, ne stirpem domi relinquerent, liberos suos quibusquibus Romanis in eam conditionem, ut manu mitterentur, mancipio dabant [8], libertinique cives essent; et quibus stirpes deesset, quam relinquerent, ut cives

relinquerent accipit de patribus, qui, in colonia sua remanentes, liberos oneribus patriae subtrahebant, eos cuivis civi rom. mancipando in imaginariam servitutem, contracta tamen fiducia eos manumittendi, ut manumissione cives rom. fierent, non quidem ingenui, sed tamen libertini. Et ita quidem iniuriam factam putat populo rom., qui externo sanguine sic dehonestabatur.

7. *Dabat ut cives romani fierent*, ita tamen, si relicta patria Romae sedem ac domicilium collocassent: quod indicant verba legis, qui stirpem *domi relinquerent*; Duk. *dabat*; concedebat, vel dabat praemio, ut praemium παιδοποιΐας. Ern.

8. *Liberos suos quibusquibus R. in eam conditionem, ut manumitterentur, mancipio dabant*, vendebant per aes et libram, mancipabant. Conf. ad Tacit. Ann. I, 73, n. 6, et Ernesti Clav. Cic. « Non constat, lege, quae ius civitatis rom. patribus, qui stirpem domi relinquebant, non filiis eorum, dabat, quidquam de numero filiorum, qui domi relinquendi essent, cautum fuisse. Sed ex his verbis colligi potest, eos, qui plures filios habebant, verba legis callide ita interpretatos fuisse, ei satis factum esse, si e multis filiis unum alterumque fortassis domi relinquerent; et, ut ceteri cives romani fieri possent, eam rationem, quam Livius exponit, inivisse. Hoc erat unum genus fraudis, quae legi fiebat. Alterum haud dubie indicatum fuit verbis *et quibus stirps deesset, quam relinquerent, ut cives romani fiebant*. Sed sive *ut*, sive cum Sigonio *ii* legamus, non apparet, in quo fraus illa sita fuerit. Forte pro *ut* leg. *ita*, i. e. eodem modo, quo priores illi; nempe, se civibus romanis in eamdem conditionem mancipio dando. Nam hos perinde atque illos per has *imagines iuris* cives romanos factos significat Livius, quum postremo alios *his quoque spretis* per migrationem et censum in civitatem transiisse scribit ». Duker. Livium scripsisse *ut cives romani fierent*, existimabat Crev. et post haec verba excidisse alia, quae exposuerint genus fraudis ab iis inductum, quibus stirps deesset, et iniuriam factam populo romano: eam fraudem forte in eo positam fuisse, quod, quibus stirps deesset, ii adoptarent quosdam cives suos, quos fortasse postea emancipatos domi relinquerent, ut ipsi, quasi stirpem relinquentes in patria, cives romani fierent: hac autem re factam iniuriam populo romano, in quem inquilini nullo iure et adversus legis mentem sese immiscuerint. *Stirpes* (ut *plebes*) cod. Mogunt. et edd. ante Paris. a. 1573, quas *stirps* dedit. — *Imaginibus iuris*, quae per speciem iuris fiebant, quibus fraus fiebat legi. Conf. ad Tac. Ann. III, 17, n. 4, et III, 30, n. 7.

romani fiebant. Postea, his quoque imaginibus iuris spretis, promiscue sine lege, sine stirpe, in civitatem romanam per migrationem et censum transibant. *Haec ne posteà fierent*, petebant legati, *et ut redire in civitates iuberent socios; deinde ut lege caverent, ne quis quem civitatis mutandae causa suum faceret* [9], *neve alienaret; et, si quis ita civis romanus factus esset***. Haec impetrata ab senatu.

IX (*XIII*). Provinciae deinde, quae in bello erant, Sardinia atque Istria decretae [1]. In Sardiniam duae legiones scribi iussae; quina millia in singulas et duceni pedites, treceni equites; et duodecim millia peditum sociorum ac latini nominis, et sexcenti equites, et decem quinqueremes naves, si deducere ex navalibus vellet. Tantumdem peditum equitumque in Istriam, quantum in Sardiniam, decretum. Et legionem unam cum equitibus trecentis, et quinque millia peditum sociorum, et ducentos quinquaginta mittere equites in Hispaniam consules ad M. Titinium iussi. Prius quam consules provincias sortirentur, prodigia nuntiata sunt [2]. Lapidem in agro Crustumino in lacum

9. *Ne quis quem civitatis mutandae causa suum faceret*, mancipio acciperet, *neve alienaret*, mancipio daret: nam duae partes sunt legis, altera contra Romanum accipientem mancipio, altera contra dantem Latinum, neque cum Sigon. *servum* leg. pro *suum*; Gron. Conf. Drak. Mox post *esset* Sigon. excidisse putabat *civis non* vel *ne esset*, ut vox *esset* deceperit librarium. *Et ne quis, ita civis romanus factus*, *esset* emend. Gron.

Cap. IX. 1. *Sardinia atque Istria decretae* consulibus, quam vocem excidisse putabant Iac. Periz. et Drak. — *Decem quinqueremes naves, si deducere ex navalibus vellet*, an ex praec. suppl. *scribi iussae?* Conf. ad I, 33, n. 7: *Naves deduceret ex navalibus, quibus vellet* coni. Gron. et *naves, quas deduceret, ex quibus* n. v. I. Fr. Gronov. Conf. ad III, 26, n. 6, et VIII, 26, n. 1. *Vellet*, scil. Gracchus consul: quae dura est ellipsis. Forte *Gracchus* leg. pro *naves*. — *Legionem unam cum equitibus trecentis*, illis ipsis, qui legioni semper addi solent, ut XL, 36, *binae legiones cum suo equitatu*; Drak.

2. *Prodigia nuntiata sunt*; vide ad I, 31, n. 1.

Martis [3] de caelo cecidisse. Puerum trunci corporis in agro romano natum, et quadrupedem anguem visum: et Capuae multa in foro aedificia de caelo tacta: et Puteolis duas naves fulminis ictu concrematas esse. Inter haec, quae nuntiabantur, lupus etiam Romae interdiu agitatus, quum Collina porta intrasset, per Esquilinam magno consectantium tumultu evasit. Eorum prodigiorum causa consules maiores hostias immolarunt, et diem unum circa omnia pulvinaria supplicatio fuit. Sacrificiis rite perfectis, provincias sortiti sunt: Claudio Istria, Sempronio Sardinia obvenit. Legem dein de sociis C. Claudius tulit senatusconsulto [4], et edixit: *qui socii ac nominis latini, ipsi maioresve eorum, M. Claudio, T. Quintio censoribus, postque ea, apud socios nominis latini censi essent, ut omnes in suam quisque civitatem ante Calendas Novembres redirent.* Quaestio, qui ita non redissent, L. Mummio praetori decreta est: ad legem et edictum consulis senatusconsultum adiectum est: *ut dictator, consul, interrex, censor, praetor* [5] *qui nunc esset, apud eorum*

3. *In ogro Crustumino in locum Martis*, forte *lucum Martis*, quem inter viam Salariam et Tiberim (vid. Fest. v. *Lucario*) foisse suspicabantur Clover. Ital. Ant. II, 9, pag. 658, et Holsten. in adoot. io Cluv. It. p. 101.

4. *Legem dein de sociis C. Claudius tulit ex senatusconsulto*, Ita legendum cum Gron. *Deinde sociis* edidere Crrin et post eum alii prob. Dooiat. ut *sociis* sit sociorum causa, et secundum quam socii viverent. Verba praecc. *Sacrificiis rite perfectis ..... obvenit* suspecta videri possunt, quoniam idem iam cap. 8 memoratum est. — *Qui socii ac* qui *nominis latini ... M. Claudio, T. Quintio censoribus* (vide ad XXXVII, 58) *postque ea*, et postea, ut apud Cic. Verr. I, 41, et Agr. II, 15. *Postque cos* (ut XXXVIII, 11, et XXXIX, 3) coni. Dukerus.

5. *Dictator, consul, interrex, censor, praetor* etc. ergo apud omnes magistratus maiores mano mitti potuit: sed dictatoris, interregis et censoris nullam mentionem faciunt iurisconsulti, quod illi dudom nulli amplius fuerant, quo tempore hi scribebant; Duk. Mox semper putavi, pro *nunc* legendum esse *tunc*, et ante *manumitteretur* ob praec. *quem* intercidisse *qui*, ut ordo verborum sit: *ut, qui manumitteretur apud quem eorum* (conf. ad XXI, 26, n. 7), *qui tunc dictator ... esset, in libertatem vindicaretur, ut iusiurandum daret, eum,*

quem manumitteretur, in libertatem vindicaretur, ut iusiurandum daret, qui eum manumitteret, civitatis mutandae causa manu non mittere: qui id non iuraret, eum manumittendum non censuerunt. Haec in posterum causa [6] iurisque dictio C. Claudio consuli decreta est.

X (*XIV*). Dum haec Romae geruntur, M. Iunius et A. Manlius, qui priore anno consules fuerant, quum Aquileiae hibernassent, principio veris in fines Istrorum exercitum introduxerunt. Vbi quum effuse popularentur, dolor magis et indignatio diripi res suas cernentes Istros, quam certa spes, satis sibi virium adversus duos exercitus, excivit. Concursu ex omnibus populis iuventutis facto, repentinus et tumultuarius exercitus [1] acrius primo impetu, quam perseverantius, pugnavit. Ad quatuor millia eorum in acie caesa: ceteri, omisso bello, in civitates passim diffugerunt. Inde legatos primum ad pacem petendam in castra romana, deinde obsides imperatos, miserunt. Haec quum Romae cognita literis proconsulum essent, C. Claudius consul, veritus, ne forte ea res provinciam exercitumque sibi adimeret, non votis nuncupatis [2], non paludatus,

qui manumitteret (sic verba sunt transponenda), *non civitatis mutandae causa manumittere.* Postea vidi, idem Creverio in mentem venisse, qui iam recte monuit, iusiurandum hoc non a manumittente, sed a manumisso exactum esse, idque tum ex verbis proxime seqq. patere, tum factum esse propterea quod fraus, quae hoc senatusconsulto cauta sit, in eius maxime commodum cesserit. In verbis tamen *ut iusiurandum daret* offendit me *ut*, et vel legendum videtur *ubi* aut *si*, vel delenda illa *in libertatem vindicaretur*, quae glossam redolent τῷ *manumitteretur* adscriptam. Tum *ut* maioris perspicuitatis causa et more Liviano repetitum est; vide supra ad librum XXII, cap. 11, not. 2. Aliorum coniecturas memoravit Drakenb.

6. *Haec causa*, huius causae consilio.

Cap. X. 1. *Repentinus et tumul. ex.* vide ad I, 37, n. 4.

2. *Non votis nuncupatis* (vide ad XXI, 63, n. 10) *non paludatus, sine lictoribus*, ex emend. Gron. pro vet. lect. *paludatis lictoribus*, quae bis infra in hoc cap. et XLV, 39 reperitur, sed correcta est a Gron. qui copiose

sine lictoribus, uno omnium certiore facto collega, nocte profectus, praeceps in provinciam abiit: ubi inconsultius, quam venerat, se gessit. Nam quum concione advocata fugam e castris A. Manlii adversis auribus militum (quippe qui primi ipsi fugissent) iactasset, ingessissetque probra M. Iunio, quod se dedecoris socium collegae fecisset, ad extremum utrumque decedere provincia iussit. Quod quum milites [3] consulis imperio dicto audientes futuros esse dicerent, quum is more maiorum, secundum vota in

docet, *paludamenta*, quod et Festus monuerit, propr. omnia militaria ornamenta, sed perpetuo loquendi usu non nisi chlamydes imperatorum vocari, hosque saepius dici *paludatos cum lictoribus Vrbe exire*, *egredi*, *in bellum proficisci*, ut II, 40; XXI, 63; XXXI, 14; XXXVI, 3; XXXVII, 4; XL, 26; XLI, 5, 10; XLII, 27, 49, et XLV, 39: ineptissimum vero esse, summi ducis Vrbe egredientis pompam, tacito ipsius habitu et ornatu, ab amictu lictorum describi, quibus saga seu sagula fuerint, non paludamenta. Contra eum disputavit Schaller in Lex. Lat. Conf. et Gruch. Refutat. ad poster. Disp. Sigon. cap. 43; Lips. Mil. Rom. II, 12; Ferrar. de Re Vest. II, 3, n. 5; Sigon. de Iur. Prov. II, 4, de lege Cur. cap. 6; Hotom. ad Cic. de Prov. Cons. cap. 15. Gronovio assentiuntur Duk. et Drak. qui tamen monet, Curiatio I, 26, tribui paludamentum (πέπλον ποικίλον, ὃν αὐτὴ soror Horatii μετὰ τῆς μητρὸς ἐξυφήνασε, apud Dionys. Halicarn. III, p. 157), et lictoribus a Sil. II, 420, *rubens sagulum*; ab Appiano, Pun. pag. 35, φοινικοῦς χιτῶνας. Mirum certe, librarios ter in hoc cap. per eundem lapsos esse errorem; et antiquam lect. ter h. l. a Gronov. et Drak. mutatam, sed inf. XLV, 39 retentam fuisse. — *Adversis auribus militum*, h. e. improbantibus militibus, ut, qui aliquid probant, hoc *secundis auribus* audiisse dicuntur. Supra VI, cap. 40, med. *sed omnia semper, quae magistratus ille dicet, secundis auribus, quae ab nostrum quo dicentur, adversis accipietis?* Gron. hic legit *aversis*, sed male; vide Drak. Lem.

3. *Quod quum milites consulis* etc. cur vero respondent milites pro Manlio et Iunio? Douiatius monet, milites iudicare voluisse, sive ipsos se, sive duces paratos esse ad parendum consuli, putatque congruentius esse, a militari turba confuse ortas voces resistentium consuli, quam a ducibus, ut VIII, 32. «Sed non convenit exemplum, et Claudius, omissis militibus, iram adversus solos proconsules exseruit. Videtur cum Iac. Gron. leg. *quod quum illi se consulis*, vel *quod quum illi tum consulis ..... quum is* etc.» Drak. *Quumque illi se consulis* etc. coni. I. Fr. Gronov. Sed illa probabiliora: nam *quod quum* servari et pro simpl. *quum* positum esse potest (vide ad VI, 8, n. 2), et pron. *se* saepius omittitur. — *Consulis imperio dicto*

Capitolio nuncupata, cum lictoribus, paludatus profectus ab Vrbe esset; furens ira, vocatum, qui pro quaestore Manlii erat [4], catenas poposcit, vinctos se Iunium Manliumque minitans Romam missurum. Ab eo quoque spretum consulis imperium est; et circumfusus exercitus, favens imperatorum causae et consuli infestus, animos ad non parendum addebat. Postremo fatigatus consul et contumeliis singulorum, et multitudinis (nam insuper irridebant) ludibriis, nave eadem, qua venerat, Aquileiam rediit. Inde collegae scripsit, ut militum novorum ei parti, quae scripta in Istriam provinciam esset, ediceret, Aquileiam ut conveniret; ne quid se Romae teneret, quo minus, votis nuncupatis, paludatus ab Vrbe exiret. Haec collegae obsequenter facta, brevisque dies ad conveniendum edicta est. Claudius prope consequutus est literas suas. Concione adveniens de Manlio et Iunio habita, non ultra triduum moratus Romae, paludatus cum lictoribus, votisque in Capitolio nuncupatis, in provinciam, aeque ac prius, praecipiti celeritate abit.

XI (*XV*). Paucis ante diebus Iunius Manliusque oppidum Nesattium [1], quo se principes Istrorum et regulus ipse Aepulo receperat, summa vi oppugnarunt. Eo Claudius duabus legionibus novis adductis, vetere exercitu cum suis ducibus dimisso, ipse oppidum circumsedit, et vineis oppugnare intendit [2]; amnemque praeterfluentem moenia, qui et impedimento

audientes. Conf. ad VIII, 4, n. 1. — *More maiorum secundum* (vide ad I, 5, n. 1) *vota* etc. Conf. n. 2.

4. *Qui pro quaestore M. erat*; vide ad X, 29, n. 2.

Cap. XI. 1. *Oppidum Nesattium* extremum Istriae totiusque Italiae ad ostium Arsiae amnis, hodie *Castel Nuovo* ad Arsam fl. Sed *Nesactium* e Plin. III, 19 seu 23, aut *Nesactum* ex Ptol. III, 1, legendum monent Cluver. et Cellar. — *Aepulo*; vid. Duk. ad Flor. II, 10, §. 3.

2. *Oppugnare intendit*; vide ad IV, 19, n. 1.

oppugnantibus erat, et aquationem Istris praebebat, multorum dierum opere exceptum novo alveo avertit. Ea res Barbaros miraculo terruit abscissae aquae [3]: et ne tum quidem memores pacis, in caedem coniugum ac liberorum versi; etiam, ut spectaculo hostibus tam foedum facinus esset, palam in muris trucidatos praecipitabant. Inter simul complorationem feminarum puerorumque, simul nefandam caedem, milites, transgressi murum, oppidum intrarunt. Cuius capti tumultum ut ex pavido clamore fugientium accepit rex, traiecit ferro pectus, ne vivus caperetur: ceteri capti, aut occisi. Duo deinde oppida, Mutila et Faveria, vi capta et deleta. Praeda, ut in gente inopi, spe maior fuit, et omnis militibus concessa est. Quinque millia capitum sexcenta triginta duo sub corona [4] venierunt: auctores belli virgis caesi, et securi percussi. Istria tota trium oppidorum excidio et morte regis pacata est: omnesque undique populi, obsidibus datis, in ditionem venerunt. Sub Istrici finem belli apud Ligures concilia de bello haberi coepta.

XII (*XVI*). Ti. Claudius proconsul, qui praetor priore anno fuerat [1], cum praesidio legionis unius Pisis praeerat. Cuius literis senatus certior factus, eas ipsas literas ad C. Claudium (nam alter consul iam in Sardiniam traiecerat) deferendas censet, et adiicit decretum: *quoniam Istria provincia confecta* [2] *esset*, *si ei videretur*, *exercitum traduceret in Ligures.* Simul ex literis consulis, quas de rebus in Istria gestis scri-

3. *Miraculo terruit abscissae* (oppido) *aquae;* Drakenb. *abscisae* legi iubet; sed vide supra ad IV, 19, n. 1. — *In caedem coniugum ac l. v.* etc. vide ad XXI, 14, n. 1.

4. *Sub corona venierunt;* vide ad II, 17, n. 3; III, 55, n. 8.

Cap. XII. 1. *Ti. Claudius proconsul, qui praetor priore anno fuerat;* vide ad XXVIII, 38, n. 4. — *Eas ipsas literas;* posterior vox forte del.

2. *Istria provincia confecta;* vide ad II, 40, n. 9.

pserat, in biduum supplicatio decreta. Et ab altero consule Ti. Sempronio in Sardinia prospere res gestae. Exercitum in agrum Sardorum Iliensium induxit. Balarorum magna auxilia Iliensibus venerant. Cum utraque gente signis collatis conflixit. Fusi fugatique hostes, castrisque exsuti: duodecim millia armatorum caesa. Postero die arma lecta coniici in acervum iussit consul, sacrumque id Vulcano cremavit. Victorem exercitum in hiberna sociarum urbium reduxit; et C. Claudius, literis Ti. Claudii et senatusconsulto [3] accepto, ex Istria legiones in Ligures transduxit. Ad Scultennam flumen in campos progressi castra habebant hostes. Ibi cum his acie dimicatum. Quindecim millia caesa; plus septingenti aut in proelio, aut in castris (nam ea quoque expugnata sunt) capti; et signa militaria unum et quinquaginta capta. Ligures, reliquiae caedis, in montes refugerunt passim; populantique campestres agros consuli nulla usquam apparuerunt arma. Claudius, duarum gentium uno anno victor, duabus, quod raro alius, in consulatu pacatis provinciis Romam revertit.

XIII (*XVII*). Prodigia eo anno nuntiata [1]. In Crustumino avem sangualem, quam vocant, sacrum lapi-

3. *Literis Ti. Claudii et SCto accepto*, forte *acceptis*. Sed cf. ad cap. 8, n. 3. — *Ad scultennam flumen*, hod. *Panaro*, in extremis Ferrariensium finibus delabens in Padum. Cf. Merolae Cosmogr. II, 4, n. 11, et Cluver. Ital. Ant. I, 36, p. 417.

Cap. XIII. 1. *Prodigia eo anno nuntiata* etc. vide ad I, 31, n. 1. — *In Crustumino*; vide ad VIII, 12, n. 11. — *Avem sangualem seu sanqualem*, ossifragam, quae in *Sangi* seu *Sanci* dei tutela est; vid. Fest. et Plin. X, 7 seu 8, ibique Hard. — *Sacrum lapidem*, terminalem, qui *sacer* erat et divino honore coli, ungi, coronari solebat, quemqoe violare aut loco movere summum erat nefas; vide ad Iuven. XVI, 38; Heyn. ad Tibull. I, 1, v. 11, 12; Casaub. ad Theophr. Char. 16; Cuper. ad Auctor. de mort. persec. cap. 11. Sed Drak. monet, lapidem forte designari, qui in agro Crustumino in locum Martis de caelo ceciderit; vid. cap. 9. — *Bovem in Campania loquutum*, vel h. l. leg. *loquutam*, vel mox *bos alendus publice datus*; Gron. et Drak.

dem rostro cecidisse: bovem in Campania loquutum: vaccam aeneam Syracusis [2] ab agresti tauro, qui pecore aberrasset, initam, ac semine aspersam. In Crustumino diem unum in ipso loco supplicatio fuit; et in Campania bos alenda publice data: Syracusanumque prodigium expiatum, editis ab haruspicibus diis, quibus supplicaretur. Pontifex eo anno mortuus est M. Claudius Marcellus, qui consul censorque fuerat. In eius locum suffectus est pontifex filius eius M. Marcellus. Et Lucam colonia eodem anno duo millia civium romanorum sunt deducta [3]. Triumviri deduxerunt, P. Aelius, L. Egilius, Cn. Sicinius. Quinquagena et singula iugera et semisses agri in singulos dati sunt: de Ligure captus is ager erat. Etruscorum ante, quam Ligurum, fuerat. C. Claudius consul ad Vrbem venit: cui, quum in senatu de rebus in Istria Liguribusque prospere gestis disseruisset [4], postulanti triumphus est decretus. Triumphavit in magistratu de duabus simul gentibus. Tulit in eo triumpho denarium trecenta septem millia [5] et victoriatum octoginta quinque millia septingentos duos. Militibus

2. *Vaccam aeneam Syracusis* etc. ut vacca aenea Myronis, in quam multa epigrammata in Anthol. IV, et Auson. epigr. 58 seq. exstant; Drak.

3. *Et Lucam colonia ... deducta*; al. *Lunam*. Sed conf. Drakenb. ad h. l. qui de Luna id nusquam affirmari monet, sed de *Luca* a Velleio I, 15, et Plin. III, 5 seu 8. Hinc et Duker. *inter Pisanos Lucensesque* emend. inf. XLV, 13, not. 4, monetque, quod Luca propior fuerit Pisis, quam Luna, facilius inter Pisanos et Lucenses, quam inter Pisanos et Lunenses, controversias de finibus oriri potuisse. *Luca*, h. *Lucca*, Etruriae urbs, ad montes supra Lunam sitos (vide Strab. I, 1, §. 11, pag. 217), et ad Anserem seu Aesarem fl., hod. *Serchio*. — *L. Egilius*, ut apud Cic. de Orat. II, 68; sed *Decilla* apud Non. voc. *Colus*. Recte, puto, *L. Aemilius* (Regillus) coni. Drak.

4. *Quum in senatu ..... disseruisset*, in templo Bellonae, *postulanti triumphus est decretus*; vide ad XXVI, 21, n. 1.

5. *Denarium trecenta septem millia*, marcos argenti nostrates 4,796, uncias 7, ex Crev. rationibus. Lem. — *Et victoriat. octoginta q. millia*, victoriatorum, scil. nummorum, Victoriae imagine signatorum, de quibus vid. Plin. XXXIII, 3 seu 13, ibique Hard.

in singulosqu ini deni denarii dati, duplex centurioni, triplex equiti. Sociis dimidio minus, quam civibus, datum. Itaque taciti, ut iratos esse sentires, sequuti sunt currum.

XIV (*XVIII*). Dum is triumphus de Liguribus agebatur, Ligures, postquam senserunt, non consularem tantum exercitum Romam abductum, sed legionem ab Ti. Claudio Pisis dimissam, soluti metu, clam exercitu indicto, per transversos limites [1] superatis montibus, in campos degressi, agrum Mutinensem populati, repentino impetu coloniam ipsam ceperunt. Id ubi Romam allatum est, senatus C. Claudium consulem comitia primo quoque tempore habere iussit, creatisque in annum magistratibus in provinciam redire, et coloniam ex hostibus eripere [2]. Ita, uti censuit senatus, comitia habita. Consules creati, Cn. Cornelius Scipio Hispallus, Q. Petillius Spurinus. Praetores inde facti, M. Popillius Laenas, P. Licinius Crassus, M. Cornelius Scipio [3], L. Papirius Maso, M. Aburius, L. Aquillius Gallus. C. Claudio consuli prorogatum in annum imperium et Gallia provincia; et, ne Istri quoque idem, quod et Ligures, facerent, socios nominis latini in Istriam mitteret [4], quos triumphi causa de provincia deduxisset. Cn. Cornelio et Q. Petillio consulibus quo die magistratum inierunt, immolantibus Iovi singulis bubus [5], uti solct, in ea hostia,

Cap. XIV. 1. *Per transversos limites*; vide ad II, 39, n. 3.

2. *Coloniam ex hostibus eripere*, ut *eripere ab aliquo* apud Cic. et Terent., Duk. — *Hispallus*, al. *Hispalus*; vid. Duk. et Drak.

3. *M. Cornelius Scipio*, qui *M. Cornelius*, cap. 15, et *M. Cornelius Maluginensis*, cap. 27 dicitur; unde cognomen *Scipio* forte del. Conf. Duk.

4. *In Istriam mitteret*; excidit *mandatum*; Mur. Sed similis ellipseos exempla laudarunt alii, XXX, 27; XXXV, 11; XXXIX, 12; XLI, 15; XLIII, 6, al.

5. *Immolantibus Iovi singulis bubus* doctius, sed auribus minus gratum, quam *singulos boves*. Conf. Cic. Leg. II, 12, et Intpp. Horat. Od. I, 4;

qua Q. Petillius sacrificavit, in iocinore caput non inventum [6]. Id quum ad senatum retulisset, bove perlitare iussus. De provinciis deinde consultus senatus Pisas et Ligures provincias consulibus decrevit. Cui Pisae provincia obvenisset, quum magistratuum creandorum tempus esset, ad comitia reverti iussit: additum decreto, ut binas legiones novas scriberent et trecenos equites [7], et dena millia peditum sociis nominique latino et sexcenos imperarent equites. Ti. Claudio prorogatum est imperium in id tempus, quo in provinciam consul venisset.

XV (*XIX*). Dum de his rebus in senatu agitur, Cn. Cornelius, evocatus a viatore [1], quum templo egressus esset, paulo post rediit confuso vultu, et exposuit Patribus conscriptis, bovis sescenaris [2], quem immolavisset, iecur defluxisse [3]. Id se victimario nuntianti

v. 11, 12. — *Vti solet*; vid. XXIII, 14, n. 3.

6. *In iocinore caput non inventum*; cf. ad cap. 15, n. 3, 4, et ad VIII, 9, n. 1. — *Bove perlitare*; vide ad V, 38, n. 1. «Hoc de genere, non de numero hostiarum dictum accipio: nam incertum erat, an *uno* perlitare posset. Ipse paulo post se *tribus* perlitasse negat, et senatus eum *maioribus hostiis* usque ad perlitationem sacrificare iussit»; Duk.

7. *Vt binas legiones novas scriberent et trecenos equites*; numerus peditum intercidit et leg. *ut b. l. n. s., quina millia in singulas et ducenos pedites, trecenos equites*; Crever. — *Deno millia peditum et sexcenos* (ita leg., non *sexcentos*) *equites*, id est, quisque decem millia p. et sexcentos equites; Drak.

Cap. XV. 1. *Evocatus a viatore*; vide ad II, 56, n. 10. — *Templo egressus*; vide ad I, 6, n. 6. — *Confuso vultu*; vide ad VI, 34, n. 7.

2. *Bovis sescenaris*; Festus dicit: *scena vel sacena appellatur culter aut dolabra pontificia.* Hinc quidam h. l. *sacenaris* (sacena a victimariis percutiendi seu percussi, adeoque sacri, immolati), aut apud Fest. *sescena* legendum putant. Alii coniiciunt *sexcennaris*, vel quod idem esse putant, *sexennis*; Graevius *sexcenarii* (*DC* librarum), et Guther. de Iure Pont. IV, 18, *sagenaris*, opimi et publice saginati, quia Varro dixerit *sagenare*, et multa in sacris vocabula in *ar* desinant, ut *lar*, *extar*, *pulvinar*, *far*, *bustar*.

3. *Iecur defluxisse*; Guther. interpretatur, in liquorem abiisse (quo sensu Perizon. et Drakenb. *diffluxisse* legi volebant), at Ernesti, evanuisse, periisse, quo significatu *defluere* passim obvium; vid. Ern. Clav. Cic. et

parum credentem, ipsum aquam effundi ex olla, ubi exta coquerentur, iussisse; et vidisse ceteram integram partem extorum, iecur omne inenarrabiliter absumptum. Territis eo prodigio Patribus, et alter consul curam adiecit, qui se, quod caput iocinori defuisset, tribus bubus perlitasse negavit [4]. Senatus maioribus hostiis usque ad litationem sacrificari iussit. Ceteris diis perlitatum ferunt: Saluti Petillium perlitasse negant. Inde consules praetoresque provincias sortiti. Pisae Cn. Cornelio, Ligures Petillio [5] obvenerunt. Praetores, L. Papirius Maso urbanam, M. Aburius inter peregrinos, sortiti sunt. M. Cornelius Scipio Maluginensis Hispaniam ulteriorem, L. Aquillius Gallus Siciliam habuit. Duo deprecati sunt, ne in provincias irent: M. Popillius in Sardiniam. *Gracchum eam provinciam pacare, et T. Aebutium praetorem adiutorem ab senatu datum esse. Interrumpi tenorem* [6] *rerum, in quibus peragendis continuatio ipsa efficacissima esset, minime convenire. Inter traditionem imperii novitatemque successoris, quae noscendis prius, quam agendis, rebus imbuenda sit, saepe bene gerendae rei occasiones intercidere.* Probata Popillii excusatio est. P. Licinius Crassus sacrificiis se impediri solennibus excusabat [7], ne in provinciam iret. Citerior Hispania obvenerat. Ceterum aut ire iussus, aut iurare pro concione, solenui sa-

Cort. ad Sall. Iug. I, 4. Eodem sensu Festus voc. *Monstrum* dixit *iecur distabuit in coquendo;* Obseq. de Prod. cap. 64, *iecur extabuit;* Livius mox *iecur omne inenarrabiliter absumptum,* et *caput iocinori defuisset;* et sup. cap. 14. *in iocinore caput non inventum.* Cf. ad VII, 29, n. 3. — *Ex olla, ubi exta coquerentur;* vide ad XXV, 16, n. 2.

4. *Quod caput iocinori defuisset, tribus bubus perlitasse negavit* etc. vid. V, 38, n. 1, et VIII, 9, n. 1.

5. *Ligures Petillio*, forte *Q. Petillio*, et mox *ei T. Aebutium praetorem;* Gron. *Praetorem* pro *praetore*, Drak.

6. *Interrumpi tenorem* etc. conf. ad IX, 18, et XXXII, 28.

7. *P. Licinius Crassus sacrificiis se impediri solemnibus excusabat*, etc. conf. ad XLII, 32 pr. et ad IV, 2, n. 6; VI, 22, n. 3.

crificio se prohiberi. Id ubi in P. Licinio ita statutum est, et ab se uti iusiurandum acciperent, M. Cornelius postulavit, ne in Hispaniam ulteriorem iret. Praetores ambo in eadem verba iureiurarunt [8]. M. Titinius et T. Fonteius proconsules manere cum eodem imperii iure in Hispania iussi; et ut in supplementum his tria millia civium romanorum cum equitibus ducentis, quinque millia socium latini nominis et trecenti equites mitterentur.

XVI (*XX*). Latinae feriae fuere ante diem tertium Nonas Maii [1], in quibus, quia in una hostia magistratus Lanuvinus precatus non erat, *populo romano Quiritium*, religioni fuit. Id quum ad senatum relatum esset, senatusque ad pontificum collegium reiecisset; pontificibus, quia non recte factae Latinae essent, instauratis Latinis, placuit Lanuvinos, quorum opera instauratae essent [2], hostias praebere. Accesserat ad religionem, quod Cn. Cornelius consul, ex monte

8. *Praetores ambo in eadem verba iureiurarunt*, iisdem verbis iurarunt, sacrificiis se impediri, quo minus in provincias irent. Similiter *praetor provinciam sibi iniquam eiurat* apud Cic. Verr. III, 60. — De verbo *iureiurarunt* haec est nota Crevierii: « Verbum rarum admodum, et cuius haud aliud fortasse exemplum exstet. Ac dubitari sane potest, an ex uno loco deformati miserum in modum libri hoc verbum alias incognitum in linguam latinam facile admittendum sit». Suspicatur Doëring. separatim scribendum, *iure iurarunt*, ut sit: iurarunt ex iure, hoc est, ut ius et res postulabat. Lem. — *Titinius et Fonteius proconsules*; vide ad XXVIII, 34, n. 4.

Cap. XVI. 1. *Latinae feriae fuere a. d. III Nonas Maii*; vide ad I, 45, n. 2, et VI, 1, n. 9. Forte leg. *Nonas Maias*; Drak. — *In una hostia*, nam a *XLVII* populis Latii totidem mactabantur hostiae, praeter taurum, qui communiter ab omnibus immolabatur Iovi Latiari. — *Magistratus Lanuvinus*; vide ad XLII, 1, n. 4. — *Religioni fuit*; vide ad II, 5, n. 4. — *Reiecisset id*; vide ad II, 22, n. 4.

2. *Instauratis Latinis ... essent*, harum trium vocum repetitio admodum displicet, et forte leg. *pontificibus, quia non recte factae latinae essent, placuit, Lanuvinos, quorum opera* (vide ad XXXVIII, 43, n. 1) *instaurandae essent, hostias praebere*, vel *quia non recte factae essent, instaurari Latinas placuit, Lanuvinosque, quorum opera instaurandae*, etc. Drak.

Albano rediens, concidit, et, parte membrorum [3] captus, ad Aquas Cumanas profectus ingravescente morbo, Cumis decessit. Sed inde mortuus Romam allatus, et funere magnifice elatus sepultusque est. Pontifex idem fuerat. Consul Q. Petillius, quum primum per auspicia posset, collegae subrogando comitia habere iussus, et Latinas edicere. Comitia in ante diem tertium Nonas Sextiles, Latinas in ante diem tertium Idus Sextiles edixit [4]. Plenis religionum animis, prodigia insuper nuntiata: Tusculi facem in caelo visam; Gabiis aedem Apollinis et privata aedificia complura, Graviscis murum portamque de caelo tacta. Ea Patres procurari, uti pontifices censuissent, iusserunt. Dum consules primum religiones, deinde alterum alterius mors et comitia et Latinarum instaurationes impediunt, interim C. Claudius exercitum ad Mutinam, quam Ligures priore anno ceperant, admovit. Ante triduum [5], quam oppugnare coeperat, receptam ex hostibus colonis restituit. Octo millia ibi Ligurum intra muros caesa; literaeque Romam extemplo scriptae, quibus non modo rem exponeret, sed etiam gloriaretur, sua virtute ac felicitate neminem iam cis Alpes hostem populi romani [6], agrique

3. *Parte membrorum captus*; sup. XXXIII, 2, *obmutuit et concidit. Et dum regem auferunt ...parte membrorum captum*, etc. *Membris captum* consulem dicit Obseq. de Prod. c. 64. Hoc apoplexiae, illud paralysi convenire, Celsus, III, 27, docet; Drak. Conf. ad II, 36, n. 7. — *Ad aquas Cumanas*, salubres, ut *Sinuessanae* XXII, 13, n. 8.

4. *Latinas ferias in ante d. III Id. Sext. edixit*; vide ad I, 45, n. 2; V, 17, n. 3, et VI, 1, n. 9. — *Prodigia*, etc. vide ad I, 31, n. 1.

5. *Ante triduum, quam*, pro *a. t. postquam*, ut sensus sit, non totorum trium dierum oppugnatione ex hostibus receptam esse; Duiat. Sed *ante triduum quam* semper notat *triduo antequam*, ut *post triduum quam* est triduo postquam, *anno quinto quam* pro *anno q. postquam*; unde recte emend. h. l. Iac. Periz. *Intra triduum quam* (ut XXXVI, 10; XLIII, 9, al.), h. e. intra triduum postquam; Drakenb. Confer. supra ad XXVIII, 16, n. 4.

6. *Cis Alpes hostem pop. rom.*, sc.

aliquantum captum, qui multis millibus hominum dividi viritim posset.

XVII (*XXI*). Et Ti. Sempronius eodem tempore in Sardinia multis secundis proeliis Sardos perdomuit: quindecim millia hostium sunt caesa. Omnes Sardorum populi, qui defecerant, in ditionem redacti: stipendiariis veteribus [1] duplex vectigal imperatum exactumque; ceteri frumentum contulerunt. Pacata provincia obsidibusque ex tota insula ducentis triginta acceptis, legati Romam, qui ea nuntiarent, missi, quique ab senatu peterent, ut ob eas res, ductu auspicioque Ti. Sempronii prospere gestas, diis immortalibus honos haberetur, ipsique decedenti de provincia exercitum secum deportare liceret. Senatus, in aede Apollinis legatorum verbis auditis, supplicationem in biduum decrevit, et quadraginta maioribus hostiis consules sacrificare iussit; Ti. Sempronium proconsulem exercitumque eo anno in provincia manere. Comitia deinde consulis unius subrogandi, quae in ante diem tertium Nonas Sextiles edicta erant, eo ipso die sunt confecta. Q. Petillius consul collegam, qui extemplo magistratum occiperet, creavit C. Valerium Laevinum. Is, iam diu cupidus provinciae, quum opportunae cupiditati eius literae allatae essent, Ligures rebellasse, Nonis Sextilibus paludatus, literis [2] auditis, tumultus eius causa legionem tertiam ad C. Claudium proconsulem

esse, nisi id post *Alpes* excidit. — *Agrique aliquantum*, haec iactationi Claudii et verbis seqq. *multis millibus* parum convenire putabat Drakenborchius, malebatque cum Iac. Gron. legere *agrique ad id tantum*, vel cum Douiat. *agrique a se tantum*. Conf. tamen ad II, 39, n. 1.

Cap. XVII. 1. *Stipendiariis veteribus*, etc. vide ad V, 10, n. 5.

2. *Nonis Sext. paludatus, literis auditis* (recitatis in senatu, ut X, 45, et al.), *tumultus* (vide ad II, 26, n. 1) *eius causa legionem ... proficisci iussit:* « Contra constantem usum loquendi consul non dicitur *paludatus Vrbe exivisse, egressus, profectus esse* (vide ad cap. 10, n. 2), sed *paludatus legionem in Galliam proficisci ... iussisse*; quae etiam non paludatus in-

in Galliam proficisci iussit; et duumviros navales cum classe Pisas ire, qui Ligurum oram, maritimum quoque terrorem [3] admoventes, circumvectarentur. Eodem et Q. Petillius consul ad conveniendum exercitui diem edixerat. Et C. Claudius proconsul, audita rebellione Ligurum, praeter eas copias, quas secum Parmae habebat, subitariis collectis militibus, exercitum ad fines Ligurum admovit.

XVIII (*XXII*). Hostes sub adventum C. Claudii, a quo duce se meminerant nuper ad Scultennam flumen victos fugatosque, locorum magis praesidio adversus infeliciter expertam vim, quam armis, se defensuri, duos montes Letum et Balistam ceperunt, muroque insuper amplexi [1]. Tardius ex agris demigrantes oppressi ad mille et quingenti perierunt. Ceteri montibus se tenebant, et, ne in metu quidem feritatis ingenitae obliti, saeviunt in praedam, quae Mutinae parta erat. Captivos cum foeda laceratione interficiunt: pecora in fanis trucidant verius passim, quam rite sacrificant. Satiati caede animantium, quae inanima erant, parietibus affligunt [2], vasa omnis generis usui

bere poterat. Suspicor locum non integrum esse, et hic aliquid de profectione consulis paludati in provinciam dictum fuisse. Sed ea tamen in *Nonas Sext.* conferri non potest, quia latinae post eas *in a. d. III Idus Sext.* edictae erant, cap. 16, nec magistratibus ante illas licebat in provincias exire ». Duk. Conf. ad I, 45, n. 2. Verba quoque *literis auditis* ab h. l. aliena sunt. Forte leg. *mox Id. Sext. abiit paludatus. Literis ante datis tumultus*, etc.

3. *Maritimum quoque terrorem*, ut dicitur *terror equestris*; vide ad X, 5, n. 4, et XL, 31, n. 4.

Cap. XVIII. 1. *Muroque insuper amplexi* sunt, quo verbo adiecto haec lenius fluerent; Duker. — *Ad mille et quingenti* reposui pro *quingentos*, quod ex ultima Gruteri edit. receptum est: *ad M et D* edd. antiquiores; vid. IV, 59, n. 4.

2. *Inanima parietibus affligunt*, ita Sigon. pro *affigunt*; vide ad XXI, 35, n. 10.—*Quam ornamento in speciem facta*, vasa facta ornamento, et facta in speciem nihil ferme differunt: nam *species* pro ornamento, splendore, dignitate ponitur; Drak. Hinc ille *et* post *ornamento* inserendum, et Crev. vocem *ornamento* delendam

magis, quam ornamento in speciem, facta. Q. Petillius consul, ne absente se debellaretur, literas ad C. Claudium misit, ut cum exercitu ad se in Galliam veniret: Campis Macris [3] se eum exspectaturum. Literis acceptis, Claudius ex Liguribus castra movit, exercitumque ad Campos Macros consuli tradidit. Eodem paucis post diebus C. Valerius consul alter venit. Ibi, divisis copiis, prius quam digrederentur, communiter ambo exercitus lustraverunt. Tum sortiti, quia non ab eadem utrumque parte aggredi hostem placebat, regiones quas peterent. Valerium auspicato sortitum [4] constat, quod in templo fuisset: in Petillio id vitio factum, postea augures responderunt, quod extra templum sortem in sitellam in templum latam foris ipse posuerit. Profecti inde in diversas regiones. Petillius adversus Balistae et Leti iugum, quod eos montes perpetuo dorso [5] inter se iungit, castra habuit. Ibi adhortantem eum pro concione milites, immemorem ambiguitatis verbi, ominatum ferunt, *se eo die Letum* [6] *capturum esse*. Duabus simul partibus subire in adversos montes coepit. Ea pars, in qua ipse erat, impigre succedebat. Alteram hostes quum propulis-

censebat. — Delendas potius voces *in speciem*, retinendum vero τὸ *ornamento* putat Doëring. Lem.

3. *Campis Macris*, ut XLV, 12. Μακροὶ Κάμποι opp. apud Strab. V, 1, §. 11, pag. 216, sed campi inter aut circa Parmam Mutinamque apud Columel. VII, 2, et Varr. Re Rust. Praef. lib. II. Conf. Cluver. Ital. ant. I, 28, pag. 280.

4. *Valerium auspicato sortitum*; vide ad V, 21, n. 1. — *Quod in templo fuisset*, h. e. ibi *sortem in sitellam posuisset*. Conf. seqq. at ad I, 6, n. 6, et XXI, 42, n. 2. Hinc colligo, sortitionem magistratuum fieri debuisse in templo, i. e. in loco, qui augurio erat consecratus: ut autem sortitio auspicato fieret, observandum fuisse, ne quis sortem in sitellam coniiceret, nisi quum sitella in templum allata foret; Drak. Mox vel *extra templum* vel *foris* glossema et delendum videtur.

5. *Perpetuo dorso*; vid. IV, 6, n. 1.

6. *Se eo die Letum capturum esse*; conf. Val. Max. I, 5, n. 9, et supra ad V, 55, n. 2. — *Ea pars*, scilic. militum.

sent, ut restitueret rem inclinatam, consul equo advectus, suos quidem a fuga revocavit: ipse, dum incautius ante signa obversatur, missili traiectus cecidit [7]. Nec hostes ducem occisum senserunt; et suorum pauci, qui viderant, haud negligenter, ut qui in eo victoriam verti scirent, corpus occultavere. Alia multitudo peditum equitumque, deturbatis hostibus, montes sine duce cepere. Ad quinque millia Ligurum occisa: ex romano exercitu duo et quinquaginta ceciderunt. Super tam evidentem tristis ominis eventum, etiam ex pullario auditum est, vitium in auspicio fuisse [8], nec id consulem ignorasse. C. Valerius, audita (morte Q. Petillii, exercitum sine duce relictum ad suas copias adiunxit, iterumque aggressus hostes, eorum sanguine collegae manibus egregie parentavit. Triumphavit de Liguribus. In legionem, cuius ante signa consul occisus erat, severe ab senatu animadversum est. Et universae neque stipendium anni procedere, neque aera dari placuit, quia, pro salute imperatoris, hostium telis se non obtulerant. Sub haec tempora legati Dardanorum, quos ingens Bastarnarum exercitus, Clondico duce, ut ante memoravimus, premebat, Romam venere. Qui quum de Bastarnis exposuissent, quanta esset eorum multitudo, quam procera et immania corpora, quanta in periculis audacia, adiecerunt, societatem iis esse

7. *Ipse* tamen, *dum incautius ante signa obversatur, m. t. cecidit*; vide ad VII, 19, n. 3, et XXIV, 23, n. 2.

8. *Vitium in auspicio fuisse*; vide ad V, 17, n. 4. Milites eius, qui sine duce, quamvis victores, e pugna redierant, gravi poena a senatu affecti fuerunt. Vt enim tradunt Val. Max. II, 7, §. 15, et Frontin. Strat. IV, 1, 46, P. C. iussere, legionem cuius dux ceciderat; totam infrequentem referri, eique stipendium eius anni procedere et aera dari noluere, quia pro salute imperatoris hostium telis se non obtulerant; quod quidem mox in supplemento narratur. Lem. — *C. Valerius*, *audita* morte collegae, exercitum in Ligures *deduxit*. Ita lacunam explevit Cluverius, Ital. Ant. I, 8 et 10, pag. 58 et 77. Sed plura excidisse, vel ex proxima nota 9 patet. Eo Freinshem. refert poenam modo memoratam, legationes a Dardanis Romam et a Romanis in Macedoniam missas, comitia consularia et praetoria, resque a consulibus in Gallia et Liguribus gesta.

Svppl. Pigh. Ann. Rom. — Valer.

cum Perseo, et vero eum maiori sibi, quam Bastarnas ipsos, esse terrori: ac proinde ut auxilium sibi ferretur, ab senatu postularunt. Patres decreverunt, mittendos esse legatos, qui Macedoniae res inspicerent: et statim A. Postumio negotium datum, ut eo proficisceretur. Collegas ei adiunxerunt e iunioribus, ut penes eum praecipua esset legationis vis et auctoritas. Inde actum de comitiis magistratuum in insequentem annum: qua de re non mediocris disceptatio incidit, quod) periti religionum 9 iurisque publici, quando duo ordinarii consules eius anni, alter morbo, alter ferro periisset, suffectum consulem negabant recte comitia habere posse. (Res ad interregnum rediit. Creati consules per interregem P. Mucius Scaevola, M. Aemilius Lepidus iterum. Praetores inde facti sunt C. Popilius Laenas, T. Annius Luscus, C. Memmius Gallus, C. Cluvius Saxula, Ser. Cornelius Sulla, Ap. Claudius Centho. Consulibus provinciae obtigere Gallia et Ligures. Praetorum Cornelius Sulla Sardiniam obtinuit, Claudius Centho citeriorem Hispaniam. Reliquae praetoriae provinciae quibus evenerint, non exstat memoria. Annus hic pestilentia infamis, quae tamen in armenta tantum grassata est. Ligures gens semper victa, semper rebellans, Lunam Pisasque depopulati fuerant. Simul et gallicus tumultus increpuerat. Lepidus Gallorum motu facile compresso in Ligures transcendit. Aliquot populi sese eius arbitrio permiserunt: quos, ut sunt fere similia locis cultorum ingenia, asperis montium iugis, quae incolebant, efferari ratus, quorundam ante se consulum exemplo, in plana) deduxit.

Max. II, 7. — Liv. XL, 58. — Polyb. Legat. 62.

9. *Periti legionum ... posse:* hoc fragmentum a Sigon. insertum ex Prisciani lib. XVII, pag. 1050 et 1097. — *Duo ordinarii consules*, primis creati comitiis. — *Suffectum* in Cn. Cornelii Scipionis mortui locum *consulem*, C. Valerium Laevinum, *negabant comitia habere posse:* utrum tamen ea habuerit, an res potius redierit ad interregnum, ignoramus. Dictatorem vero comitiorum habendorum causa haud dictum fuisse, ex eo colligit Pigh., quod nulla eius rei mentio fit in Fastis Capitol.

Svppl. Fasti Capit. — Pigh. Ann. Rom. — Liv. XL, 38, 43, 51; XLI, 19, 21, 26.

XIX (*XXIII*). Cis Apenninum Garuli, et Lapicini, et Hercates; trans Apenninum Briniates[1] fuerant. Inter Audenam amnem P. Mucius cum iis, qui Lunam Pisasque depopulati erant, bellum gessit, omnibusque in ditionem redactis arma ademit. Ob eas res, in Gallia Liguribusque gestas duorum consulum ductu auspicioque, senatus in triduum supplicationes decrevit, et quadraginta hostiis sacrificari iussit. Et tumultus quidem gallicus et ligustinus[2], qui principio eius anni exortus fuerat, haud magno conatu brevi oppressus erat. Belli Macedonici subibat iam cura, miscente Perseo inter Dardanos Bastarnasque certamina[3]; et legati, qui missi ad res visendas in Macedoniam erant, iam reverterant Romam, renuntiaverantque, bellum in Dardania esse. Simul venerant et ab rege Perseo oratores, qui purgarent, nec accitos[4] ab eo Bastarnas, nec auctore eo quidquam facere. Senatus nec liberavit eius culpae regem, neque arguit: moneri eum tantummodo iussit, ut etiam atque etiam curaret, ut sanctum haberet foedus, quod ei cum Romanis esse videri posset[5]. Dardani,

CAP. XIX. 1. *Trans Apenninum Briniates*; vide ad XXXIX, 2, n. 5. — *Inter Audenam amnem*, qui prolapsus ex iugis Apennini in Macram fl. se infundit, et vulgo nunc accolis *Ula* et *Aula*, aut cum Articulo *la Ula* et *l' Aula* vocatur; Cluver. Ital. Ant. I, 10, p. 78. Idem auspicabatur; nomen saltem loci, *inter* quem et *Audenam amnem* Mucius bellum gesserit, excidisse. *Intra Audenam a.* (i. e. ratione Romae ab hac eius parte, fluvium non transgressus), coni. Crev.

2. *Tumultus gallicus et ligustinus*; vide ad II, 26, n. 1.

3. *Miscente Perseo inter Dardanos Bastarnasque certamina* (vide ad II, 19, n. 3.) et Bastarnas, exemplo patris, in Dardaniam acciente, ut Dardanos devinceret, et auxilio Bastarnarum uteretur in bello, quod adversus Romanos parebat; conf. XL, 57, 58; XLI, 23; XLII, 11, et Polyb. XXVI, 9. — *Legati missi ad res visendas*; vide ad XXI, 6, n. 4, et conf. Polyb. l. l.

4. *Qui purgarent, nec accitos*, etc. vide ad XXIV, 47, n. 3.

5. *Vt sanctum haberet foedus, quod ei cum Romanis esse videri posset*; immo *ut sanctum habere foedus, quod ei c. Rom. esset, videri posset*: nam

quum Bastarnas non modo non excedere finibus suis, quod speraverant, sed graviores fieri in dies cernerent, subnisos Thracum accolarum et Scordiscorum auxiliis [6], audendum aliquid vel temere rati, omnes undique armati ad oppidum, quod proximum castris Bastarnarum erat, conveniunt. Hiems erat, et id anni tempus elegerant, ut Thraces Scordiscique in fines suos abirent. Quod ubi ita factum, et solos iam esse Bastarnas audierunt, bifariam dividunt copias: pars, ut recto itinere ad lacessendum ex aperto iret; pars, devio saltu circumducta [7], ab tergo aggrederetur. Ceterum, prius quam circumire castra hostium possent, pugnatum est; victique Dardani compelluntur in urbem, quae fere duodecim millia ab castris Bastarnarum aberat. Victores confestim circumsidunt urbem [8], haud dubie postero die aut metu dedituris se hostibus, aut vi expugnaturi. Interim Dardanorum altera manus, quae circumducta erat, ignara cladis suorum, castra Bastarnarum sine praesidio relicta (nullo negotio cepit. Bastarnae, omni et commeatu et apparatu bellico, qui in castris fuerat, exsuti, quum eius reparandi facultas ex hostili regione, et infesto tempore anni, nulla esset, patrias sedes repetere statuerunt. Itaque ad Istrum regressi, non sine ingenti laetitia flumen alta concretum glacie offenderunt, quae nullum onus recusare videretur. Verum incumbente festinantium seque cursu agglomerantium hominum ac iumentorum toto simul agmine, glacies sub immenso pondere fatiscens subito dissiluit, universumque agmen, quod diu sustinuerat, mediis gurgitibus, victa

certe erat ei cum Romanis foedus; Iac. Gron. Conf. XL, 58 extr. XLII, 25; XLV, 9. Vulgatum defendit Cort. ad Sall. Cat. LII, 3.

6. *Subnisos Thracum ... auxiliis*; vide supra ad librum XXV, cap. 41, not. 1.

7. *Devio saltu circumducta*; vide ad X, 2, n. 6.

8. *Circumsidunt urbem*; Clericus *circumsident*. Drak. vero plura affert exempla quae probant verbum *circumsido* Livio esse frequentius. Lem.

tandem et comminuta, destituit. Plurimi statim vorticibus hausti sunt. Multos enatare conantes crustae dissolutae fragmina superinducta merserunt. Pauci ex omni populo per utramque ripam vix concisis visceribus evaserunt.

(*XXIV*). Per ea tempora Antiochus, M. Antiochi filius, qui diu Romae obses fuerat, mortuo Seleuco fratre, Syriae regnum occupavit. Namque Seleucus, quem Philopatora Graeci vocavere, quum paternis cladibus fractas admodum Syriae opes accepisset, post otiosum nullisque admodum robus gestis nobilitatum annorum duodecim regnum, hunc minorem natu fratrem, misso Romam in eius locum filio suo Demetrio, revocavit, ex foederis legibus, quo mutari identidem obsides oportebat. Vix ille Athenas pervenerat, quum Seleucus insidiis Heliodori, unius ex purpuratis, oppressus interiit. Hunc regnum affectantem Eumenes et Attalus expulerunt, induxeruntque in eius possessionem Antiochum, quem sibi hoc tanto beneficio devinctum habere magni aestimabant. Iam enim ob quasdam offensiunculas suspectos habebant Romanos. Eorum auxiliis regno potitus Antiochus tanto populorum gaudio exceptus est, ut ei cognomen indiderint Epiphani, quod, quum alieni a stirpe regia regnum invaderent, ipse avitae ditionis assertor exortus suis illuxisset. Neque vero ei ad res bellicas defuit indoles et vigor animi. Verum ita pravus et inconsultus fuit in tota morum et instituendae vitae ratione, ut brevi, cognomine mutato, pro Epiphane Epimanes, id est insanus, vocitaretur. Saepe enim egressus e regia insciis ministris, uno aut altero comite, per urbem rosa coronatus et auro textam indutus vestem incedebat, interim lapidibus, quos sub ala gerebat, incessens obvios; interdum contra nummos in vulgus spargens, vociferansque, *sumat, cui fortuna dederit*. Alias vero per aurificum, caelatorumque, et aliorum fabrorum officinas discurrebat, de cuiusque arte ambitiose disserens: nunc cum obvio quoque plebeiorum hominum sermones miscebat in publico, nunc circum popinas oberrans, cum ultimae sortis peregrinis et advenis compotationi indulgebat. Si quos forte iuvenes tempestivum celebrare convivium scu-

serat, ipse statim cum poculo et symphonia improvisus aderat comissabundus et lasciviens; ita ut rei novitate perculsi plerique se in fugam darent, partim metu conticescerent. In publicis quoque balneis cum turba eum lavare solitum fuisse constat. Ibi quum unguentis tamen pretiosissimis uteretur, ferunt quemdam ei de plebe hominem dixisse quondam: *Beatus es, o rex! unguenta maximi pretii oles.* Cui ille, dicto delectatus, *iam te*, inquit, *ita beabo, ut saturum te esse fateare;* et statim in eius caput ingentem unguenti nobilissimi urnam effundi iussit: ita ut, natante pavimento, in lubrico lapsantes tum ceteri, tum ipse rex inprimis cachinnos tollens concideret.

XX (*XXV*). Postremo, sumpta loco vestis regiae toga, quemadmodum Romae a candidatis fieri viderat, forum circumibat, singulos e plebe prensans amplexansque, et modo aedilitatem, modo tribunatum plebis petens: ac denique populi suffragiis magistratum adeptus, romano more, sella eburnea[1] posita, ius dicebat, disceptabatque controversias minimarum rerum: adeoque nulli fortunae adhaerebat animus[2], per omnia genera vitae errans, uti nec sibi, nec aliis, quinam homo

SVPPL. Oros. IV, 20. — Appian. Syr. — Liv. XXXVIII, 38. — Polyb. apud Athen. libb. V et X, et Ptol. Everg. apud eundem, lib. X. — Diod. Sicul. apud Vales.

CAP. XX. 1. *Romano more, sella eburnea*, curuli, *posita* (ut tribunali praetoris) *ius dicebat*, etc. ad finem cap. haec omnia non ad Perseum referenda (cui errori ansam dedisse ultima verba Epitomes huius libri, loco perperam mota, suspicabatur Drak.), sed ad Antiochum Epiphanem, Syriae regem et Antiochi M. filium, qui obses olim a patre Romanis datus erat, et hoc anno successit fratri maiori Seleuco Philopatori. Cf. ind. et Epit. lib. XLI; Appian. Syr. 39, 45, 46, 66; auctor Maccab. I, 1, n. 10; Polyb. XXVI, 10, et XXXI, 3, 4; cuius fragmenta, ex Athenaeo (ed. Schweigh. V, 21–24, et X, 52, 53; ed. Casaub. V, 4, 5, pag. 193 sq. et X, 10, pag. 439) desumpta, Livius h. l. et Diodorus in Exc. de Virtt. et Vitt. t. II, pag. 577, 583, ed. Wessel. ante oculos habuere ac saepius expressere ad verbum.

2. *Adeoque nulli fortunae adhaerebat animus*, h. e. nulli vitae generi (unde mox *per omnia genera vita errans*, modo hoc, modo illud maxima levitate exprimens); nisi hoc sensu potius *formae* leg. cum Rubenio, aut *formae vitae*, ut apud Tacit. Ann. I, 74. *Firme adhaerebat animus*, coni. Gron. ut *nulli* referatur ad seqq. ge-

esset, satis constaret. Non alloqui amicos, vix notis familiariter arridere; munificentia inaequali[3] sese aliosque ludificari: quibusdam honoratis magnoque aestimantibus se puerilia, ut escae aut lusus, munera dare; alios nihil exspectantes ditare. Itaque nescire, quid sibi vellet, quibusdam videri. Quidam ludere eum simpliciter, quidam haud dubie insanire[4] aiebant. In duabus tamen magnis honestisque rebus vere regius erat animus, in urbium donis et deorum cultu. Megalopolitanis in Arcadia murum se circumdaturum urbi est pollicitus, maioremque partem pecuniae dedit. Tegeae theatrum magnificum e marmore facere instituit. Cyzici in Prytaneum[5] (id est, penetrale urbis, ubi publice, quibus is honos datus est,

nera vitae. Agitur certe h. l. de levitate Antiochi, de qua etiam conf. Ptolem. apud Athenaeum, X, 10 (X, 52, ed. Schweigh.).

3. *Munificentia inaequali . . . puerilia, ut escae aut lusus, munera*, etc. conf. Polyb. l. l. apud Athen. V, 4 aut 21. — *Honoratis magnoque* pretio (ut XL, 55, n. 1, et passim apud Cic., ut al. *magni*) *aestimantibus se*, i. e. magnam de se opinionem habentibus, sibi valde placentibus, se dignos magnis honoribus praemiisque iudicantibus. Dukeri nota est: «Vtrum hoc est magno aestimantibus regem et praeter alios colentibus? an aestimantibus se ipsos, et quia apud regem honorati erant, sive ob hanc, sive ob illam causam lauta ab eo munera exspectantibus? Neutra sententia et oratio videtur Liviana esse, et paene referenda inter vestigia barbariei, quibus hoc fragmentum deturpatum esse dicit Herald. ad Arnob. IV, pag. 249».

4. *Quidam ludere eum simpliciter, quidam haud dubie insanire aiebant*, οἱ μὲν ἀφέλειαν, οἱ δὲ ἀλογίαν, τινὲς δὲ μανίαν αὐτοῦ κατεγίνωσκον, Diodor. οἱ μὲν ἀφελῆ τινα αὐτὸν εἶναι ὑπελάμβανον, οἱ δὲ μαινόμενον, Polyb. Ἀντίοχος ὁ Ἐπιφανὴς μὲν κληθεὶς, Ἐπιμανὴς δ' ἐκ τῶν πράξεων ὀνομασθεὶς, Athen. V, 21 pr. et X, 52. — *In urbium donis*, quae urbibus dedit. Vsus genitivi, ex more Graecorum, compendiarius, ut XXXV, 48. *maledicta Romanorum et Quintii*, i. e. in eos coniecta; Schaef.

5. *Cyzici in prytaneum* (melius *prytaneo*; Duker. Vid. cap. 28, n. 3): *id est*, ita vocant, *penetrale urbis* (vide ad I, 20, n. 3) et curia, *ubi publice*, publicis sumptibus (ut XLII, 1, n. 4), non modo Πρυτάνεις; sed etiam alii, bene de republica meriti, *quibus inde is honos datus est, vescuntur*; qualia πρυτανεῖα in omnibus fere Graeciae et multis aliarum regionum oppidis erant, qualisque σιτία seu σίτησις ἐν πρυτανείῳ nota ex Cic. Orat. I, 54; Plut. in

vescuntur) vasa aurea mensae unius posuit. Rhodiis, ut nihil unum insigne, ita omnis generis, ut quaeque usus eorum postulaverunt, dona dedit. Magnificentiae vero in deos vel Iovis Olympii templum Athenis [6], unum in terris inchoatum pro magnitudine dei, potest testis esse. Sed et Delon aris insignibus statuarumque copia exornavit [7]: et Antiochiae Iovis Capitolini magnificum templum, non laqueatum auro [8] tantum, sed parietibus totis lamina inauratum, et alia multa, in aliis locis pollicitus, quia perbreve tempus regni eius [9] fuit, non perfecit. Spectaculorum quoque om-

Sol., Arist. et Demosth. Cf. de iis et prytanibus Potteri Archaeol. t. I, pag. 157 seq. et 282 sq. vers. Ramb., Meurs. Athen. Att. I, 7 et 8; Spanhem. ad Callim. H. in Cer. 129, et in diatriba de Vesta et Prytanibus Graecorum.

6. *Iovis Olympii templum Athenis*, etc. Ὀλυμπίειον apud Polyb. l. l. de quo conf. Epit. et Pausan. I, 18, 6 sq. I, 40, n. 3; inpr. V, 12, 2 sq. (ubi etiam donaria memorat, quibus templum exornaverit Antiochus); Meurs. Athen. Att. I, 9; Casaub. ad ad Spart. Hadr. 12.

7. *Sed et Delon aris insignibus statuarumque copia exornavit*, ex emend. Voss. ad Vell. I, 10, et Gronov. *aris* pro *maris*: καὶ τῶν περὶ τὸν ἐν Δήλῳ ΒΩΜΟΝ ἀνδριάντων, Polyb. l. l. Hinc *Deli aram* coni. Herald. ad Arnob. IV, pag. 249, non improb. Duk. cuius nota est: « Polybium de insigni aliqua ara in Delo loqui, articulus τὸν indicio est; quae mihi non alia videtur esse, quam celeberrima illa ara cornea Apollinis in Delo. (De qua κερατινῷ, inter septem miracula mundi relata, vid. Ern. et Spanhem. ad Callim. H. in Apoll. 60 et 63). Ita tamen non apparet, quae sint *insignia*, quibus ara illa exornata fuerit. Forte excidit substantivum, cui *insignibus* additum fuit ».

8. *Templum laqueatum auro*, cuius laquear auro esset inductum. *Laquear* seu *lacunar*, φάτνωμα, dicebatur tectum templi seu triclinii, auro vel caelaturis, gemmis, ebore picturisque exornatum, in quo caelati erant loculi, *lacuum* referentes speciem, et *laqueis*, h. e. marginibus eminentioribus cincti. Conf. Ern. Clav. Cic. et Intpp. Horat. Od. II, 16, v. 11, et Ovid. Metam. VIII, 563. — *Sed etiam parietibus totis lamina inauratum*, laminis aureis inductum, bracteatum. *Inducta* vel *inductum* coni. Gronov. probb. Duk. et Drak. ut ex praec. ad *lamina* intelligatur *auri* seu *aurea*.

9. *Perbreve tempus regni eius fuit*, sc. post illa Antiochiae et aliis urbibus promissa: nam alioquin ex Conone, Eusebii Chron. aliisque satis constat, eum *XI*, vel *XII* annos regnasse, et *perbreve tempus* longe minus spatium est; Duk. Conf. Schweigh. ad Appiani Syr. 66.

nis generis[10] magnificentia superiores reges vicit, reliquorum sui moris et copia graecorum artificum. Gladiatorum munus romanae consuetudinis primo maiore cum terrore hominum, insuetorum ad tale spectaculum, quam voluptate, dedit: deinde saepius dando, et modo vulneribus tenus, modo sine missione[11] etiam, et familiare oculis gratumque id spectaculum fecit, et armorum studium plerisque iuvenum accendit. Itaque, qui primo ab Roma magnis praemiis paratos gladiatores arcessere solitus erat, iam suo

(e regno voluntarios facile paravit gladiatores, operam ultro ad depugnandum exigua mercede offerentes. Ceterum eandem in edendis spectaculis, quam et in cetera vita, pravitatem animi levitatemque exhibuit, ut ludorum apparatu nihil magnificentius, nihil ipso rege vilius aut contemptius videretur. Quod quidem quum saepe alias, tum maxime in iis ludis apparuit, quos, aemulatus eorum magnificentiam, qui a Paulo in Macedonia post devictum Persea dati fuerant, immani sumptu, nec minore suo dedecore, Antiochiae edidit. Verum ad

10. *Spectaculorum omnis generis*, ab Antiocho per XXX dies ad Daphnen editorum, coniunctarumque cum iis epularum, *magnificentia*; de qua vid. Polyb. — *Reliquorum sui moris*, forte leg. *religione sui moris*, et verba sui moris addita, ne quis magnificentiam eam exigeret ad Romanos; Gron. *Religio* spectare potest ad simulacra omnium deorum heroumque, quae in pompa fuisse praelata Polybius refert: sed mihi quaedam, in quibus de asiaticis artificibus actum fuerit, videntur periisse; Duk. Idem τὸ *magnificentia* non primo, ut Gron., sed sexto accipiebat casu, et verbum *vicit* ad Antiochum referebat, ut reliqua *dedit*, *instituit*, *posuit*, *fecit*, *accendit*. Voculam et eiiciendam censet Drak. ut sensus sit: *reliquorum* spectaculorum *sui*, i. e. Syriaci, *moris* magnificentia superiores reges vicit, nempe *copia graecorum artificum*, i. e. histrionum aliorumque, quorum opera spectacula eduntur (vide ad V, 1, n. 2); utque opponantur hic *spectaculo sui moris* et *munus gladiatorum* (forte *gladiatorium*) *romanae consuetudinis*. Sed *reliqua spectacula* iam continentur *spectaculis omnis generis*. Malim et *reliquos aevi omnis*, sc. reges, vel simile quid: nisi plura interciderunt, ad pompam inprimis insignem spectantia, quam Polybius copiose describit.

11. *Modo vulneribus tenus, modo sine missione*, ita ut gladiatores pugnarent, modo donec vulnerarentur, modo donec occiderentur.

romanas res revertamur, a quibus nos longins abstraxit huius regis mentio.

XXI (*XXV*). Ti. Sempronius Gracchus, qui per biennium Sardiniam obtinuerat, tradita Ser. Cornelio Sullae praetori provincia, reversus Romam triumphavit de Sardis. Tantam captivorum multitudinem ex ea insula illum abduxisse ferunt, ut longa eorum venditione res in proverbium venerit, et *Sardi venales* pro rebus vilibus vulgari ioco celebrati fuerint. Triumphaverunt et consules ambo, Scaevola de Liguribus, Lepidos de iisdem et Gallis. Tum comitia magistratuum in insequentem annum habita. Creati consules sunt Sp. Postumins Albinus, Q. Mucius Scaevola. Praetoriis comitiis fortuna inter ceteros candidatos P. Africani filium L. Cornelium Scipionem, sive is Cnaeus fuit, non sine magna invidia in certamen coniecit cum C. Cicereio, qui patris eius scriba fuerat. Nam quinque iam nominatis praetoribus, C. Cassio Longino, P. Furio Philo, L. Claudio Asello, M. Atilio Serrano, Co. Servilio Caepione, quum extremo saltem loco adhaerescere Scipio niteretur, adeo a patris virtutibus degenerasse visus est, ut omnium centuriarum suffragiis ei Cicereius anteferretur, nisi hic sive fortunae crimen, sive comitiorum errorem modestia sua emendasset. In hoc campestri certamine patroni sui filium vincere non sustinuit, abiectaque statim candida toga, ex competitore de victoria certo gratus cliens et competitoris sui suffragator factus est. Sic honorem, quem a populo impetraturus Scipio non videbatur, ope Cicereii consequutus est, maiore Cicereii gloria, quam sua. Consulibus provinciae assignatae sunt Gallia et Ligures. Mox sortiti praetores, C. Cassius Longinus urbanam iurisdictionem obtinuit, L. Cornelius Scipio inter peregrinos [1]. M. Atilio praetori provincia Sardinia obvenerat; sed cum legione nova, quam

SVPPL. Polyb. et Diod. ubi supra — Lib. XLI, 17, 21, 28. — Auct. de Vir. ill. — Fasti Capit. — Pigh. Ann. Rom.

CAP. XXI. 1. *** *pio inter peregrinos*: «interciderunt h. l. comitia et consularia, quibus creati Sp. Postumius Albinus, Q. Mucius Scaevola, et praetoria; de sortitione autem provinciarum subsequitur hoc modo: *Iam*

consules conscripserant, quinque millibus peditum, trecentis equitibus, in Corsicam iussus est transire [2]. Dum is ibi bellum gereret, Cornelio prorogatum imperium, uti obtineret Sardiniam. Cn. Servilio Caepioni in Hispaniam ulteriorem, et P. Furio Philo in citeriorem tria millia peditum romanorum, equites centum quinquaginta, et socium latini nominis quinque millia peditum, trecenti equites; Sicilia L. Claudio [3] sine supplemento decreta. Duas praeterea legiones consules scribere iussi cum iusto numero peditum equitumque, et decem millia peditum sociis imperare et sexcentos equites. Delectus consulibus eo difficilior erat, quod pestilentia, quae priore anno in [4] boves ingruerat, eo verteret in hominum morbos [5]. Qui inciderant, haud facile septimum diem superabant: qui superaverant, longinquo, maxime quartanae, implicabantur

praetores sortiti provincias erant. C. Cassius Longinus urbanam, L. Cornelius Scipio inter peregrinos ». Sigon. De hoc Scipione vide ad XXXVII, 34, n. 2.

2. *In Corsicam iussus est transire:* hoc extra ordinem factum est, fortassis quod Sardinia nuper quidem a Graccho pacata (vide ad cap. 17), at tamen nondum ita tranquilla erat, ut tutum esset exercitum rom. inde in Corsicam abducere: nam alioqui, auctore Sex. Rufo in Breviar. cap. 4, harum provinciarum administratio iam olim coniuncta fuerat, quod etiam ex Liv. XL, 18, 19, 34; XLII, 1, 7, intelligi potest; Duker. — *Cornelio prorogatum imperium*, Ser. Cornelio Sullae: saltem XLV, 17, numeratur inter praetorios, eiusque praetura alibi non memoratur; Pigh. Ann. ad a. 569 et 578, pag. 313 et 353.

3. *Sicilia L. Claudio* Asello, cuius praenomen suspectum fuit Drakenb. propter locum Suet. Tib. I. Is tamen ad patricios tantum Claudios spectat. — *Cum iusto numero p. e.* Tò *cum* delendum esse, iam suspicati sunt Duk. et Drak. Cf. ad XLII, 35 med.

4. *Pestilentia, quae priore anno in boves*, etc. conf. Obseq. de Prod. cap. 66, ubi Scheff. monet, *boves* dici omne genus pecoris armentique. Sed Drak. propriam h. l. vocis vim defendit.

5. *Eo* (anno) *verteret* (se) *in hominum morbos;* Sigon. et post eum alii *verterat*. — *Qui inciderant*, scil. in morbos, ut XXV, 26, et apud Cic. in Pis. 35; Gronov. — *Qui superaverant, longinquo, maxime quartanae* febris, *implicabantur morbo;* vel ex his verbis patet, non pestem proprie sic dictam h. l. memorari. Conf. ad I, 31, n. 4.

morbo. Servitia maxime moriebantur: eorum strages per omnes vias insepultorum erat. Ne liberorum quidem funeribus Libitina sufficiebat [6]. Cadavera, intacta a canibus ac vulturibus, tabes absumebat: satisque constabat, nec illo, nec priore anno, in tanta strage bouum hominumque vulturium usquam visum. Sacerdotes publici ea pestilentia mortui sunt, Cn. Servilius Caepio pontifex, pater praetoris, et Ti. Sempronius Ti. F. Longus decemvir sacrorum, et P. Aelius Paetus augur, et Ti. Sempronius Gracchus, et C. Mamilius Vitulus curio maximus, et M. Sempronius Tuditanus pontifex. Pontifices suffecti sunt, C. Sulpicius Galba in locum Tuditani [7]. Augures suffecti sunt, in Gracchi locum T. Veturius Gracchus Sempronianus, in P. Aelii Q. Aelius Paetus. Decemvir sacrorum C. Sempronius Longus, curio maximus C. Scribonius Curio sufficitur. Quum pestilentiae finis non fieret, senatus decrevit, uti decemviri libros Sibyllinos adirent. Ex decreto eorum diem unum supplicatio fuit; et, Q. Marcio Philippo [8] verba praeeunte,

6. *Ne liberorum quidem funeribus Libitina sufficiebat*, ea suppeditabat quae ad sepulturam vel funerum apparatum pertinent; vide ad XL, 19, n. 5. — *Tabes absumebat*; vide ad VI, 30, n. 4.

7. *C. Sulpicius Galba, *** in locum Tuditani*; post *Galba* Drak. excidisse putabat *in locum Caepionis* et nomen deinde alterius pontificis: scribi ergo mavult *C. Sulp. Galba in locum Caepionis *** in locum Tuditani.* — *In Gracchi locum T. Veturius Gracchus Sempronianus;* mendosum est cognomen *Gracchus*, quod non Veturiae genti fuit, sed Semproniae. *Ti. Veturius Calvinus Gracchus S.* male emend. Pigh. (vid. Drak.); melius *T. Veturius Crassus S.* Sigon. et Iac. Periz. (modo constaret, *Crassum* fuisse tunc usitatum cognomen Veturiorum); optime *Ti. Veturius Philo S.* Drak. qui suspicatur, eum fuisse filium Ti. Gracchi, cui in sacerdotio successerit, et adoptatum a Ti. Veturio Philone, de quo vide ad XXIX, 38. An Livius fortasse scripsit *T. Veturius Geminus S.?*

8. *Q. M. Philippo* decemviro sacrorum; vide ad XL, 42. Hos autem sacerdotes in votis concipiendis verba praeivisse, docet Drak. coll. IV, 21, et XLIII, 13. Eosdem ex libris fatalibus etiam precationes et supplicationes edidisse, colligit ex h. l. et XLII, 2, ubi haec leguntur: *pacem*

populus in foro votum concepit: *Si morbus pestilentiaque ex agro romano emota esset, biduum ferias ac supplicationem se habiturum.* In veienti agro biceps natus [9] puer, et Sinuessae unimanus, et Auximi puella cum dentibus; et arcus interdiu sereno caelo super aedem Saturni in foro Romano intentus, et tres simul soles effulserunt, et faces eadem nocte plures per caelum lapsae sunt in Lanuvino [10]: Caeritesque anguem in oppido suo iubatum, aureis maculis sparsum, apparuisse affirmabant; et in agro Campano bovem loquutum esse, satis constabat.

XXII (*XXVI*). Legati Nonis Iuniis [1] ex Africa redierunt, qui, convento prius Masinissa rege, Carthaginem ierant: ceterum certius aliquanto, quae Carthagine acta essent, ab rege rescierant, quam ab ipsis Carthaginiensibus. Compertum tamen affirmaverunt, legatos ab rege Perseo venisse, iisque noctu senatum in aede Aesculapii datum esse. Ab Carthagine legatos in Macedoniam missos, et rex affirmaverat,

dum peti precationibus, *quae editae ex fatalibus libris essent*, et deinde *sacrificatum est*, *ut decemviri scriptum ediderunt*. Hinc vulgatum ibi servandum putat, nec leg. cum Gron. *qui editi*, cui favere quidem dicit verba seqq. *editumque ab decemviris est*, *quibus diis quibusque hostiis sacrificaretur*, similiaque loca XXI, 61, XL, 45, et alia, non vero vocem *precationibus*, quae sic supervacua sit.

9. *In Veienti agro biceps natus*, etc. vide ad I, 31, n. 1. — *Auximi* ex emend. Cluver. et Cellar. *Oximi* male edd. antt. h. l. et cap. 27, et XLII, 20: nam hoc opp. Piceni *Auximum* dicitur Caes. Bell. civ. I, 12, 13; Velleio, I, 15; Plut. Pomp. p. 621; Lucano, II, 466, et in Gruteri inscr. 372, in 4. *Ausimum* in tabula Paut. Αὔξουμον Strab. V, 4, §. 2, pag. 241; hod. *Osimo* seu *Osmo*; unde corrupta lectio videtur orta. — *Arcus* celestis.

10. *In Lanuvino*; vide ad VIII, 12, n. 11. *Per caelum* (sc. Romae) *lapsae sunt: Lanuvini Caeritesque*, etc. leg. e Prisciani lib. IV, pag. 633; nisi hic negligentius consuluit Livium; Drak. — *Anguem iubatum* alii cristatum interpretantur, alii crinitum; Duk. Conf. Turneb. Advers. XXIX, 4; intpp. Virg. Aen. II, 206, et Plaut. Amphitr. V, 1, v. 56.

CAP. XXII. 1. *Nonis Iuniis:* alii *Iunii*, perperam *Iulii*, quod nomen mensi demum in honorem Caesaris Dict. datum.

et ipsi parum constanter negaverant. In Macedoniam quoque mittendos legatos senatus censuit: tres missi sunt, C. Laelius, M. Valerius Messalla, Sex. Digitius. Perseus per id tempus, quia quidam Dolopum non parebant, et de quibus ambigebatur rebus, disceptationem ab rege ad Romanos revocabant, cum exercitu profectus, sub ius iudiciumque [2] suum totam coëgit gentem. Inde, per Oetaeos montes transgressus, religionibus quibusdam animo obiectis [3], oraculum aditurus Delphos ascendit. Quum in media repente Graecia apparuisset, magnum non finitimis modo urbibus terrorem praebuit, sed in Asiam quoque ad regem Eumenem nuntius tumultus eius venit. Triduum non plus Delphis moratus, per Phthiotidem, Achaiam [4] Thessaliamque, sine damno iniuriaque agrorum, per quos iter fecit, in regnum rediit. Nec earum tantum civitatium, per quas iturus erat, satis habuit animos sibi conciliare: aut legatos, aut literas dimisit [5], petens, *ne diutius simultatum, quae cum patre suo fuissent, meminissent: nec enim tam atroces fuisse eas, ut non cum ipso potuerint ac debuerint finiri. Secum quidem omnia illis integra esse ad instituendam fideliter amicitiam.* Cum Achaeorum maxime gente reconciliandae gratiae viam quaerebat.

XXIII (*XXVII*). Haec una ex omni Graecia gens et Atheniensium civitas eo processerat irarum, ut finibus interdiceret Macedonibus. Itaque servitiis ex Achaia fugientibus receptaculum Macedonia erat;

2. *Sub ius iudiciumque*, etc. vide ad XXXV, 16, n. 4.

3. *Religionibus q. animo obiectis* (vide ad XXV, 12, n. 1), *oraculum aditurus Delphos ascendit*; vide ad XLII, 15, n. 3, et XLII, 42 pr.

4. *Per Phthiotidem, Achaiam*; vide ad XXXIII, 32, n. 6.

5. *Aut legatos, aut literas dimisit:* ante haec verba videntur plura deesse; Gron. Forte *sed circa omnes Graeciae civitates*; Crev.

quia, quum finibus suis interdixissent [1], intrare regni terminos ipsi non audebant. Id quum Perseus animadvertisset, comprehensis omnibus, literas *** : ceterum, ne similis fuga servorum postea fieret, cogitandum et illis esse. Recitatis his literis per Xenarchum praetorem, qui privatae gratiae aditum apud regem quaerebat, et plerisque moderate et benigne scriptas esse censentibus literas, atque his maxime, qui praeter spem recepturi essent amissa mancipia; Callicrates [2] ex iis, qui in eo verti salutem gentis crederent, si cum Romanis inviolatum foedus servaretur, « Parva,
» inquit, aut mediocris res, Achaei, quibusdam videtur agi; ego maxime gravissimam [3] omnium non agique tantum arbitror, sed quodam modo actam esse. Nam qui regibus Macedonum, Macedonibusque ipsis, finibus interdixissemus, manereque id decretum, scilicet, ne legatos, ne nuntios admitteremus regum, per quos aliquorum ex nobis animi sollicitarentur; ii concionantem quodam modo absentem audimus regem, et, si diis placet [4], ora-

Cap. XXIII. 1. *Quum finibus suis interdixissent*, forte cum Iac. Periz. post *suis* inserendum *iis*, quod tamen et commode abesse potest; Drak. — *Comprehensis omnibus, literas* **; ex seqq. colligebat Sigon., haec excidisse: *ad Achaeos misit, quibus se servos eorum, qui ad se transfugerant, benigne remittere illis scripsit.*

2. *Callicrates*, Leontesius Achaeus, humilis adulator Romanorum, et popularium suorum proditor calumniatorque; vid. XLV, 31; Polyb. XXVI, 1 seq. XXIX, 8, 10; XXX, 10, 20; XXXI, 8; XXXIII, 15; Pausan. VII, 10-12.

3. *Ego maxime gravissimam*, etc. forte leg. *ego maximam gravissimamque, non agi t.* vel cum Gron. *ego maximam et gravissimam omnium: neque agi tantum*, et mox *nam quum regibus Maced. . . . . manereque*, etc. Sed similiter *maxime liberalissima* et similia dicuntur Cic. ad Att. XII, 28, et Verr. II, 66; Gell. XIII, 15. Conf. XL, 21, n. 3; Burm. ad Grat. Cyn. 133. Sic et *magis* comparativo iungitur; vide ad IX, 7, n. 4, et conf. Ruhnken. ad Vell. II, 27. Idem Gron. pro *ii concionantem* coni. *hic* vel *nunc* c.

4. *Si diis placet*; vide ad IV, 3, n. 4. — *Viam regiae societatis quaeri*, forte *societati*; Crev. et Drak.

» tionem eius probamus. Et, quum ferae bestiae » cibum ad fraudem suam positum plerumque adsper- » nentur et refugiant, nos caeci, specie parvi beneficii, » inescamur, et, servulorum minimi pretii recipien- » dorum spe, nostram ipsorum libertatem subrui et » tentari patimur. Quis enim non videt, viam regiae » societatis quaeri, qua romanum foedus, quo » nostra omnia continentur, violetur? Nisi hoc du- » bium alicui est, bellandum Romanis cum Perseo » esse, et, quod vivo Philippo exspectatum, morte » eius interpellatum est, id post mortem Philippi » futurum. Duos, ut scitis, habuit filios Philippus, » Demetrium et Persea. Genere materno, virtnte, » ingenio, favore Macedonum, longe praestitit Deme- » trius. Sed quia in Romanos odii regnum posuerat » praemium [5], Demetrium nullo alio crimine, quam » romanae amicitiae initae, occidit; Persea, quem » populus romanus prius poenae, quam regni [6], he- » redem futurum sciebat, regem fecit. Itaque quid

5. *Odii regnum posuerat praemium;* vide ad XXI, 45, n. 4.

6. *Persea, quem populus rom. prius poenae, quam regni*, etc. ita primum editum Lugd. 1553. *Quem P. R. prius poenae* edd. ante Sigon. qui *populi romani* dedit. « Cuius vero poenae? et unde sciret populus romanus de hac poena, quam nemo, credo, unquam scivit? Emendo: *quem in populum romanum prius odii, quam regni*, etc. » Gronov. *Quem belli in pop. rom. prius paene, q. r.* coni. Ruben. *Quem populi rom. hostem prius paene* Muretus; et *quem odii populi rom.* (h. e. odii Philippi erga populum romanum) *prius paene* Drak. Malim legere: *quem populo romano* vel *populi rom. prius poenam* aut potius *Poenam* (h. e. vexatorem et ultorem iniuriae patri factae), *quam regni heredem futurum sciebat.* Sic Pisonem *Poenam et Furiam sociorum* dixit Cic. Pis. 37, et similia passim. Conf. ad Sil. II, 551, et Ernesti Clav. Cic. Ad hanc sententiam spectant verba seqq. et illa Arci, cap. 24: *Divinat etiam, quae futura fuerant, si Philippus vixisset; quid ita Perseus regni heres sit, quid parent Macedones.* — Tò *poenae* defendit Walch. Emend. Liv. pag. 225: « *poenam*, ait, posuit (Livius) pro re poenam merente, sive meritura. Cuius hereditatem si populus romanus sciebat Persea prius paene quam regni aditurum esse; quae tandem alia sit, quam poena cogitati a Philippo et tantum non suscepti belli, de quo per

» hic post mortem patris egit aliud, quam bellum » paravit 7? Bastarnas primum ad terrorem omnium » in Dardaniam immisit; qui si sedem eam tenuis- » sent, graviores eos accolas Graecia habuisset, » quam Asia Gallos habeat. Ea spe depulsus, non » tamen belli consilia omisit; immo, si vera volumus » dicere, iam inchoavit bellum. Dolopiam armis sub- » egit 8, nec provinciis de controversis ad discepta- » tionem populum romanum adivit. Inde, transgres- » sus Oetam, ut repente in medio umbilico Graeciae 9 » conspiceretur, Delphos ascendit. Haec usurpatio » itineris insoliti quo vobis spectare videtur? Thes- » saliam deinde peragravit. Quod sine ullius eorum, » quos oderat, noxia, hoc magis tentationem metuo. » Inde literas ad nos cum muneris specie misit 10, » et cogitare iubet, quo modo in reliquum hoc mu- » nere non egeamus, hoc est, ut decretum, quo ar-

totam orationem sermo est? Quare acnte dicta nolim motari. Vt *poena*, ita *odium* pro re ponitur quae odiom excitat, et *invidia* pro re quae invidiam excitat ». Cf. VI, 27, n. 1. Lem.

7. *Itaque quid hic egit aliud, quam bellum paravit;* vide ad II, 8, n. 9. — *Bastarnas primum*, etc. vid. cap. 19, n. 3. — *Quam Asia Gallos habeat:* an *habet?* Cf. XXXVIII, 16 sq.

8. *Dolopiam armis subegit*, etc. conf. XLII, 41 extr. — *Nec provinciis de controversis ad disceptationem p. r. adivit;* primae edd. *populi rom.* quaedam, et *populum rom.* aliae: *audivit* ed. Basil. 1554, et seqq. Haec verba spectant ad illa, cap. 22, *quidam Dolopum non parebant et, de quibus ambigebatur rebus, disceptationem ab rege ad Romanos revocabant.* Hinc *nec provinciis de c. ad d. populi rom. revocantem (se) audivit* emend. Sigon., rectius vero Gron. *nec p. de c. discept. ad populum rom. revocantem*, meliusque *nec provocantem* (Dolopiam) seu *nec provocantes* (Dolopas) *de controversiis ad disceptationem populi rom. audivit.* Hoc probarunt Crev. et Drak. qui monet, non verisimile esse, Dolopas, populum haud ita magnum, de *provinciis* cum Perseo controversias habuisse.

9. *In medio umbilico Graeciae;* vide ad XXXV, 18, n. 2. Vox *medio* supervacua et forte glossema. — *Sine ullius eorum, quos oderat, noxia*, Roëll. coni. *quos adierat* (ut cap. praec. *per quos iter fecit*), et Duker. *noxa;* vide ad X, 19, n. 2.

10. *Literas ad nos cum muneris specie misit*, sc. ἐχθρῶν δῶρα ἄδωρα, Ern. — *Quo modo in reliquum* (vide ad XXIII, 20, n. 4) *hoc munere non egeamus*, sarcastice dicta.

» centur Peloponneso Macedones, tollamus; rursus » legatos regios et hospitia cum principibus et mox » Macedonum exercitus, ipsum quoque a Delphis » (quantum enim interfuit fretum?) traiicientem » in Peloponnesum videamus, immisceamur Mace» donibus armantibus se adversus Romanos. Ego ni» hil novi censeo decernendum, servandaque omnia » integra, donec ad certum dirigatur [11], vanusne » hic timor noster, an verus fuerit. Si pax inviolata » inter Macedonas Romanosque manebit, nobis quo» que amicitia et commercium sit; nunc de eo cogi» tare periculosum et immaturum videtur. »

XXIV (*XXVIII*). Post hunc Arco, frater Xenarchi praetoris [1], ita disseruit: « Difficilem orationem Calli» crates et mihi, et omnibus, qui ab eo dissentimus, » fecit: agendo enim romanae societatis causam ipse, » tentarique et oppugnari dicendo, quam nemo ne» que tentat, neque oppugnat, effecit, ut, qui ab » se dissentiret, adversus Romanos dicere videretur. » Ac primum omnium, tanquam non hic nobiscum » fuisset, sed aut ex curia populi romani veniret, aut » regum arcanis interesset, omnia scit et nuntiat [2], » quae occulte facta sunt. Divinat etiam, quae futura » fuerant, si Philippus vixisset; quid ita Perseus re» gni heres sit, quid parent Macedones, quid cogi» tent Romani. Nos autem, qui, nec ob quam cau-

11. *Donec ad certum dirigatur*, immo *redigatur*, ut XLIV, 15, et alibi *ad irritum* et *nihilum redigere*; Gron. Sic et apud Plin. XX, 9, *ad planum redigere*; Drak.

Cap. XXIV. 1. *Arco, frater Xenarchi praetoris*, forte *Archo* vel *Archon*; Drakenb. Ἀρχων dicitur Polyb. XXIII, 10; XXVIII, 7; XXIX, 10.

2. *Omnia scit et nuntiat*, etc. vide ad IX, 16, n. 5. Mox *quae futura fuerint* Donatus et Prisc. reponi iubent; Gron. Contra Drak. paulo post etiam *facturus fuerat* revocavit pro vulg. *f. fuerit*, quod Sigonius substituerat, docetque, modos diversos Livio aliisque frequentes esse. — *Quid ita*, quo consilio. Lem.

» sam, nec quemadmodum perierit Demetrius, scimus, » nec quid Philippus, si vixisset, facturus fuerat, ad » haec, quae palam geruntur, consilia nostra accom- » modare oportet. Ac scimus, Persea, regno accepto, » ad legatos romanos venisse [3], ac regem Persea a » populo romano appellatum: audimus, legatos ro- » manos venisse ad regem, et eos benigne exceptos. » Haec omnia pacis equidem signa esse iudico, non » belli; nec Romanos offendi posse, si, ut bellum » gerentes eos sequuti sumus, nunc quoque pacis » auctores sequamur. Cur quidem nos inexpiabile » omnium soli bellum adversus regnum Macedonum » geramus, non video. Opportuni propinquitate ipsa » Macedoniae sumus [4]; an infirmissimi omnium, tan- » quam, quos nuper subiecit, Dolopes? Immo contra » ea, vel viribus nostris, deum benignitate, vel re- » gionis intervallo tuti. Sed sumus aeque subiecti » ac Thessali Aetolique [5]; nihilo plus fidei auctorita- » tisque habemus adversus Romanos, qui semper » socii atque amici fuimus, quam Aetoli, qui paulo » ante hostes fuerunt. Quod Aetolis, quod Thessalis, » quod Epirotis, omni denique Graeciae cum Mace- » donibus iuris est, idem et nobis sit: et cur exse- » crabilis ista nobis solis velut desertio iuris humani » est [6]? Fecerit aliquid Philippus, cur adversus eum

3. *Ac scimus, Persea, regno accepto, ad legatos romanos venisse;* id nescit historia Livii, et leg. *Persea, r. a., legatos Romam misisse, ac regem a populo romano appellatum.* Gron. Conf. XL, 58 extr.

4. *Opportuni propinquitate ipsa Macedoniae sumus*, ut mox *subiecti;* vide ad I, 54, n. 4, et VII, 34, n. 3. — *Immo contra ea*, etc. dele τὸ *ea*, aut scribe *contra vim*; Gronov. Sed vide ad II, 60, n. 1.

5. *Sed sumus aeque subiecti ac Thessali Aetolique:* nulla ratio est, quare hic Aetolorum mentio fiat; itaque aut delenda ea vox, aut leg. *Thessali Dolopesque*, aut ex seqq. *Epirotaeque;* Gron. Malim *Thessali Perrhaebique* (vide ad XXXIX, 24 seqq.), aut potius *T. Boeotique;* vide ad XLII, 12.

6. *Et cur exsecrabilis ista nobis solis velut desertio iuris humani est*, cur nos soli Graecorum inhumano illo et exsecrabili decreto Macedonibus in-

» armatum et bellum gerentem hoc decerneremus: » quid Perseus, novus rex, omnis iniuriae insons, » suo beneficio paternas simultates obliterans, me- » ruit? cur soli omnium hostes ei sumus? Quam- » quam et illud dicere poteram, tanta priorum Ma- » cedoniae regum merita erga nos fuisse, ut Philippi » unius iniurias, si quae forte fuerunt, * utique » post mortem. Quum classis romana Cenchreis sta- » ret 7, consul cum exercitu Elatiae esset, triduum » in concilio fuimus, consultantes, utrum Romanos, » an Philippum, sequeremur. Nonnihil metus prae- » sens ab Romanis sententias nostras inclinarit: fuit » certe tamen aliquid, quod tam longam delibera- » tionem fecerat: id quod erat vetusta coniunctio » cum Macedonibus, vetera et magna in nos regum » merita. Valeant et nunc eadem illa, non ut prae-

terdiximus finibus nostris? Cf. cap. 23 pr. Ibi idem decretum ab Atheniensibus quidem factum legimus; sed res oratorie augetur. Mox cum Gronov. forte leg. *quid Perseus...meruit, cur soli omnium hostes ei simus?* et deinde post *si quae forte fuerunt*, auctore Sigonio, addendum *oblivisceremur*, vel cum Clerico et Crever. *oblivisci deberemus*.

7. *Quum classis rom. Cenchreis staret*, etc. conf. XXXII, 19 sq. — *Nonnihil metus praesens*, etc. « immo *nihil*, ut sensus sit: Etiamsi nihil metus praesens a Romanis tam ex propinquo cum classe et exercitu nobis imminentibus sententias nostras ad se inclinaverit, *fuit tamen aliquid*, quod nos tam diu ab ineunda societate et amicitia cum tam potente populo et tam prope in cervicibus nostris haerente retinuerit. Apparet, Arconem in speciem largiri adversariis, quo ceteroquin ipse in rem suam uti posset: nempe licet nihil affirmare se astute simulet, haud obscure tamen innuit, Romanorum metu subactos Achaeos cum illis amicitiam iunxisse, non contra, ut videtur velle vulgata lectio, quum nihil magis adversum sit sententiae eius, quippe qui tanta fuisse Philippi in Achaeorum gentem merita contendat, ut non facile videantur ab illo ad Romanos fuisse defecturi ». Iac. Periz. — *Nonnihil* servandum Doëring. putat, hoc sensu: Concedamus quidem, metum ab Romanis nobis imminentem vim aliquam ad sententias in Romanorum causam inclinandas habuisse; sed quod metus ille non statim animos nostros inclinavit, quod triduum, utrum Romanos, an Philippum sequeremur, consultavimus, id satis probat, non levem huius longioris deliberationis causam fuisse, nempe vetustam coniunctionem cum Macedonibus, vetera et magna in nos regum merita. Lem.

» cipue amici, sed ne praecipue inimici simus. Ne » id, quod non agitur, Callicrates, simulaverimus. » Nemo novae societatis aut novi foederis, quo nos » temere illigemus, conscribendi est auctor: sed » commercium tantum iuris [8] praebendi repetendi- » que sit, ne interdictione finium nostrorum et nos » quoque regno arceamus, ne servis nostris aliquo » fugere liceat. Quid hoc adversus romana foedera » est? Quid rem parvam et apertam magnam et su- » spectam facimus? Quid vanos tumultus ciemus? » Quid, ut ipsi locum assentandi Romanis habeamus, » suspectos alios ac invisos [9] efficimus? Si bellum » erit, ne Perseus quidem dubitat, quin Romanos » sequuturi simus. In pace etiamsi non odia finiun- » tur, intermittantur ». Quum iidem huic orationi, qui literis regis assentierant, assentirentur [10], indignatione principum, quod, quam rem ne legatione quidem dignam iudicasset Perseus, literis paucorum versuum impetraret [11], decretum differtur. Legati deinde postea missi ab rege, quum Megalopoli concilium esset; dataque opera est ab iis, qui offensionem apud Romanos timebant, ne admitterentur.

XXV (*XXIX*). Per haec tempora Aetolorum in semet ipsos versus furor mutuis caedibus ad [1] inter-

8. *Commercium tantum iuris* etc. haec explicat Spanhem. ad Iuliani Orat. I, pag. 34. — *Ne interdictione finium nostrorum et nos quoque regno arceamus* etc. ne ea efficiamos, ut Macedones nobis quoque interdicant finibus regni sui, et *servis nostris* tutum praebeant refugium.

9. *Suspectos alios ac invisos*; vide ad III, 16, n. 2.

10. *Qui literis regis assentierant, assentirentur*, forsitan *assentarentur*: saltem delendum *assentierant*; Gron. *Adsensi erant* coni. Freinsh. ad Curt. IX, 7, n. 9, et *adsenserant* Dok.

11. *Literis paucorum vers. impetraret*, ex emend. Gron. pro *imperaret*, quia non imperaverit utique, nec aut ius id eius aut tanta auctoritas fuerit. De *literis* vide ad cap. 23. — *Deinde postea*, pleonasmus, qui et qualis saepenumero obvius est.

CAP. XXV. 1. *Aetolorum in semet ipsos versus furor mutuis caedibus* etc.

necionem adducturus videbatur gentem. Fessi deinde et Romam utraque pars miserunt legatos, et inter se ipsi de reconcilianda concordia agebant: quae novo facinore discussa res veteres etiam iras excitavit. Exsulibus Hypataeis, qui factionis Proxeni erant, quum reditus in patriam promissus esset fidesque data per principem civitatis Eupolemum, octoginta illustres homines, quibus redeuntibus inter ceteram multitudinem Eupolemus etiam obvius exierat, quum salutatione benigne excepti [2] essent dextraeque datae, ingredientes portam, fidem datam deosque testes nequidquam invocantes, interfecti sunt. Inde gravius de integro bellum exarsit. C. Valerius Laevinus et Ap. Claudius Pulcher et C. Memmius et M. Popillius et L. Canuleius missi ab senatu venerant. Apud eos quum Delphis utriusque partis legati magno certamine agerent, Proxenus maxime, quum causa, tum eloquentia, praestare visus est; qui paucos post dies ab Orthobula uxore veneno est sublatus; damnataque eo crimine [3] in exsilium abiit. Idem furor et Cretenses lacerabat: adventu deinde Q. Minucii legati, qui cum decem navibus missus ad sedanda eorum certamina erat, in spem pacis venerant. Ceterum induciae et antea sex mensium fuerunt: inde multo gravius bellum exarsit. Lycii quoque per idem tempus [4] ab Rhodiis bello vexabantur. Sed externorum inter se bella, quo quaeque modo gesta sunt, persequi non operae est [5]

conf. ad XLII, 5; XLV, 28, 31, et Polyb. XXX, 14, XXXII, 21, et de Virt. et Vit. pag. 1451: apud quem tamen ipsa huius intestini Aetolorum belli historia intercidit.

2. *Salutatione benigne excepti*, forte *benigna*; Crev.

3. *Damnataque eo crimine* etc. malit Gron. *quae damnata*, et Periz. *damnata quae*; sed nihil mutandum; vide ad II, 56, n. 1, et XXVIII, 12, n. 8. Commodius foret mox *inducias tantum sex mensium fecerunt*; Gron.

4. *Lycii quoque per idem tempus* etc. vide ad cap. 6, n. 5 sq.

5. *Persequi non operae est*; vide

satis superque oneris sustinenti res a populo romano gestas scribere.

XXVI (*XXX*). Celtiberi in Hispania, qui bello domiti se Ti. Graccho dediderant, pacati manserant M. Titinnio praetore obtinente provinciam. Rebellarunt sub adventum [1] Ap. Claudii, orsique bellum sunt ab repentina oppugnatione castrorum romanorum. Prima lux ferme erat, quum vigiles in vallo, quique in portarum stationibus erant, quum vidissent procul venientem hostem, ad arma conclamaverunt. Ap. Claudius, signo proposito pugnae, ac paucis adhortatus milites, tribus simul portis duxit. Obsistentibus ad exitum Celtiberis, primo par utrumque proelium fuit, quia propter angustias non omnes in faucibus pugnare poterant Romani: urgentes deinde alii alios sequuti evaserunt extra vallum, ut pandere aciem et exaequari cornibus hostibus [2] quibus circumibantur, possent: ita repente eruperunt, ut sustinere impetum eorum Celtiberi nequirent. Ante

ad I, 24, n. 10. Mox verbum *scribere* del. forte; Crever. Setis ferri polest; Drekenb.

Cap. XXVI. 1. *Rebellarunt sub adventum*; vide ed II, 42, n. 2; II, 55, n. 1.

2. *Exaequari cornibus hostibus* etc. τὸ *cornibus* auferendi, *hostibus* dandi casu accipitur; sed forte leg. *urgentes deinde alii alios seque ubi evaserunt extra vallum, ut p. a et e. cornibus hostibus* vel *hostium, a quibus circumibantur, possent, ita repente irruerunt, ut* etc. Gron. Probabilior esl coniectura Crever. *scutis* pro *sequuti*, el Drak. *hostilibus* pro *hostibus*. — « Nemini, ait Welch. Emend. p. 252, hoc placebil *sequuti*; quee ignava vux est post *urgentes*. Sed non ab una hac parte leborat locus. Disiunctum *ita* a suo *repente*, cui libenler adhaerescit (vid. Cees. de Bell. Gall. I, 52; Tec. Agr. cap. 18; Liv. XXVII, 8), et conciei numeri cui placeeul? flagitat sententie suspensam oralionem, donec cum illis *ita repente* ed exitum properet. Sensum restituimus, dum literarum vesligia presse sequimur, scribentes: *Vrgentes deinde alii alios sicubi evaserunt extra vallum, ut pandere aciem et exaequari cornibus hostilibus, quibus circumibantur, possent, ita repente irruperunt, ut sustinere* etc. ». Quum Livius *tribus* uno tempore porlis copias eductas narrel, minime alienum hinc est, ipso moneute Walchio, *sicubi*, i. e. si qua parte. Immerito igitur, ut observavit Buttne-

horam secundam pulsi sunt: ad quindecim millia caesa aut capta; signa ademta duo et triginta. Castra etiam eo die expugnata, debellatumque: nam, qui superfuere proelio, in oppida sua dilapsi sunt: quieti deinde paruerunt imperio.

XVII (*XXXI*). Censores eo anno creati Q. Fulvius Flaccus et A. Postumius Albinus legerunt senatum: princeps lectus [1] M. Aemilius Lepidus pontifex maximus. De senatu novem eiecerunt. Insignes notae fuerunt M. Cornelii Maluginensis, qui biennio ante praetor in Hispania fuerat [2]; et L. Cornelii Scipionis [3] praetoris, cuius tum inter cives et peregrinos iurisdictio erat; et M. Fulvii, qui frater germanus [4] et, ut Valerius Antias tradit, consors etiam censoris [5] erat. Consules, votis etiam in Capitolio nuncupatis, in

rus, Obss. Liv. pag. 95, pronuntiavit eruditissimus Lindavius, Spicil. Crit. in Thucyd. et Liv. p. 17, a Walchio hic perperam reponi particulam istam. Nihilo potiore iure idem contendit, ad *urgentes* referendum esse *hostem*. Lem.

Cap. XXVII. 1. *Legerunt senatum: princeps lectus* etc. vide ad XXIII, 22, n. 1, et XXVII, 11, n. 8. — *De senatu novem eiecerunt*; vide ad IV, 24, n. 5. — *Insignes notae*; vide ad XXIV, 16, n. 5.

2. *M. Cornelii Maluginensis, qui biennio ante praetor in Hispania fuerat*: ex cap. 15 intelligitur, verba *in Hispania* esse vel corrupta vel delenda, aut Livium memoria lapsum; Periz. (Anim. Hist. cap. 8, pag. 342), et Crever.

3. *L. Cornelii Scipionis* etc. vide ad XXXVII, 34, n. 2.

4. *M. Fulvii, qui frater germanus* etc. vide ad XL, 41, n. 7. *Frater germanus* dicitur vel ὁμοπάτριος, vel uterinus, vel adoptivus; vid. Rutgers. Var. Lect. I, 9; Wessel. Obs. I, 13, et intpp. Nep. Praef. §. 4. Suspicari possis, vocem h. l. et XL, 8, n. 4, primo sensu accipi debere, aut utrumque iisdem parentibus natum fuisse et additam vocem *germanus* maioris emphasis causa et ad arctius sanguinis vinculum indicandum; Drak.

5. *Consors etiam censoris*, κοινόβιος, eiusdem tecti et mensae, aut communi adhuc patrimonio fruens; ut ap. Cic. Verr. III, 23, et, qui idem de eodem tradit, Vell. I, 10 extr. ubi vid. intpp. Malo tamen cum Burm. ad Vell. per *consortes* intelligere coheredes, qui communi et nondum diviso patrimonio pariter utuntur, quo sensu *fratres consortes*, lib. XXXI, §. ult. D. de excus. tutor. memorantur, et unde Tatius, qui simul cum Romulo regnum Romae obtinuit, apud Suet. Tib. 1, *consors Romuli* vocatur; Drak. — *Votis etiam* (forte *antea*) *in Capitolio nuncupatis*; vide ad XXI, 63, n. 10.

provincias profecti sunt. Ex iis M. Aemilio [6] senatus negotium dedit, ut Patavinorum in Venetia seditionem comprimeret, quos certamine factionum ad intestinum bellum exarsisse et ipsorum legati attulerant. Legati, qui in Aetoliam ad similes motus comprimendos ierant, renuntiarunt, coërceri rabiem gentis non posse. Patavinis saluti fuit adventus consulis; neque aliud, quod ageret in provincia, quum habuisset, Romam rediit. Censores vias sternendas silice in Vrbe [7], glarea extra urbem substruendas marginandasque primi omnium locaverunt, pontesque multis locis faciendos; et scenam aedilibus praetoribusque [8] praebendam; et carceres in circo [9], et ova ad notas curriculis nume-

Tò *etiam* ex praecedd. *consors etiam censoris* irrepsisse putabat Crever.

6. *Ex iis M. Aemilio* verba mendosa: nam anno priore consules fuere M. Aemilius Lepidus II, et P. Mucius Scaevola, hoc vero Sp. Postumius Albinus et Q. Mucius Scaevola. Cum Drak. forte leg. *Exin M. Aemilio* et mox *adventus proconsulis.* — *Ad intestinum bellum exarsisse et ipsorum legati attulerant*, vel delendum *et*, vel excidit prius orationis membrum; Crever.

7. *Vias sternendas silice in Vrbe*, qui mos usitatus etiam ad duas vias breviores extra Vrbem translatus est (vide ad X, 47, et XXXVIII, 28), *glarea extra urbem substruendas* (ita edd. ante Paris. 1573, quae, nescio qua auctoritate, *substernendas* dedit) *marginandasque primi omnium locaverunt*; vide ad V, 23, n. 6; VI, 4, n. 7; XXI, 31, n. 11: et de *glarea*, *viarum marginatione* et *substructione*, aggere medio viarum aliquantum eminentiore, totoque h. l. Bergier. de publ. et milit. Rom. viis, II, 3, 5 et 31. Verba *primi omnium*, quae multos offenderunt, quia dudum ante hos censores fuere Appia et Flaminia viae, Bergier. l. l. et Lips. de Magnit. Rom. III, 10, retulere ad *glaream*, at Duk. non tantum ad remotios *substruendas*, sed etiam ad propios *marginandas*.

8. *Scenam aedilibus praetoribusque*, ludos editoris, *praebendam*, hoc est, in usus eorum apparandam, praeparandam; Ernest.

9. *Carceres in circo*, dudum statutos (vide ad VIII, 20, n. 1), nunc *institutos* fuisse, scribit Panvin. de Lud. Circ. II, 5; et *locatos* Buleng. de Circo Rom. I, 10. Neutrum ex verbis Livii effici potest, et plane incertum est, quid hic de carceribus circi scriptum fuerit; Duk. Excidit forte *instaurandos*, vel *cultius ornandos*, vel simile quid; Drak. — *Et ova ad notas curriculis numerandis* pro vulg. *numerandos* ex emend. Salmasii ad Solin. pag. 640, ubi et haec monet: « Ova illa veluti notae fuerunt, quibus curricula numerarentur. Ποσειδῆ δημιουργήματα vocat Dio, I, 49, p. 417, fabricas quasdam e ligno ovali figura factas cum basi, qua sisti possent et

randis, et * dam, et metas trans * et caveas ferreas pe * intromitterentur * ferreis in monte Albano consulibus, et clivum Capitolinum silice sternendum curaverunt, et porticum ab aede Saturni in Capitolium ad senaculum ac super id curiam [10]. Et extra portam Trigeminam emporium lapide straverunt [11] stipitibusque sepserunt; et porticum Aemiliam reficiendam curarunt; gradibusque ascensum ab Tiberi in emporium

erigi. Varro, Ling. lat. I, 2, not. 11, *nam non modo ovum illud sublatum est, quod ludis Circensibus novissimi curriculi finem facit quadrigis.* Cassiodorus, Variar. III, 51, *quod metarum circuitus ovorum exemptionibus exprimatur.* Ex his auguror, septem ova tot numero statuta fuisse, quot curricula erant peragenda (conf. Gell. III, 10; Sen. Ep. 4; intpp. Prop. II, 25, 26, et Suet. Domit. 4): primo curriculo peracto, unum ovum e medio tollebatur (ut alii putant, apponebatur); secundo facto alterum: ita de reliquis». Cf. Tertull. de Spectac. 8. — Mox omnes lacunas male ita explent Buleng. de Circo Rom. I, 19, et Marc. Donatus: *et rhedam* (currus, bigas et quadrigas) *et metas* vel *metarum transitus* seu *transcursus* (circum quas currus agebantur), *et caveas ferreas, per quas intromitterentur* (in Circi arenam) *ferrae.* (Cum his feris tum forte in circo nondum depugnabatur; conf. XLIV, 18). Pro *ferreis* Sigon. legit. *feriis*, sc. Latinis: sed totum h. l. sanari coniectura non posse et ipse fatetur, et Duk. ac Drak.

10. *Et porticum ab aede Saturni in Capitolium ad senaculum, ac super id curiam;* nota Dukeri est: «Neque vulg. *ad*, neque emendatio Ryckii de Capit. cap. 34, *et* vel *ac* locum habere potest, nisi ostendatur, quod ille coniicit, primum, senacula et curias, aeque ac porticus, silice sterni consuevisse, deinde in Capitolio senaculum, et super id curiam fuisse. Senatum quidem saepe in Capitolio habitum fuisse legimus, sed in aede alicuius dei, non in curia in Capitolio. Quod Ryckius hic *curiam Calabram* in Capitolio intelligit, rationem aliquam haberet, si constaret, in ea his temporibus unquam senatum habitum fuisse. In curia Calabra sacrorum tantum singularium, et praecipue ante fastos a Cn. Flavio publicatos, ratio habita; vid. Macrob. Sat. I, 15; Serv. ad Virg. Aen. VIII, 654; Varr. Ling. lat. lib. V, pag. 49, et Fest. Praeterea nullum ex tribus senaculis, quae Romae fuisse Festus scribit, in Capitolio fuit. Quod vero Nicostratus ap. Fest. senacula dicit fuisse loca, *in quibus senatus haberi solitus sit*, parum verum esse recte censet Zamosc. de Sen. Rom. II, 6». Ea potius fuisse loca, ubi consisterent senatores ac sermones inter se conferrent, monet Ern. *Senatulum* quidam scribendum putant. *In Capitolio* coni. Crev. ut porticus illa ab aede Saturni in clivo Capitolino porrecta fuerit ad senaculum.

11. *Emporium lapide straverunt* (ad Tiberim) etc. cf. ad XXXV, 10 extr. et ad XXI, 57, n. 7. — *Porticum Aemiliam*, tantum nonodecimo anno ante extructam; Drakenb. Vide ad XXXV, 10. — *Extra eandem portam*

fecerunt. Et extra eandem portam in Aventinum porticum silice straverunt, et eo publico [12] ab aede Veneris fecerunt. Iidem Calatiae et Auximi muros faciendos locaverunt; venditisque ibi publicis locis, pecuniam, quae redacta erat, tabernis utrique foro circumdandis consumpserunt. Et alter ex iis Fulvius Flaccus (nam Postumius nihil, nisi senatus romani populive iussu, se locaturum ipsorum pecunia [13*]) Iovis aedem Pisauri, et Fundis, et Pollentiae etiam aquam adducendam, et Pisauri viam silice sternendam, et Sinuessa a ga * aviariae. In his et clo * um circumducend * et forum porticibus tabernisque claudendum, et Ianos tres faciendos [14]. Haec ab uno censore opera locata, cum

Trigeminam *in Aventinum* etc. « Quomodo hoc fieri potuit? nam Aventinum Ancus rex Vrbi addidit; vide ad I, 33. An porticus illa transcendit muros Vrbis? Hinc Iacobus Perizonius *intra eandem portam* coniecisse videtur ». Drak.

12. *Et eo publico*, ex emporii paulo ante memorati proventu, *ab aede Veneris*, in regione circi maximi, *fecerunt* porticum in Aventinum; Douiat. In prioribus vocibus latere clivum Publicium, qui prope Aventinum fuerit, suspicabatur Iac. Periz. *Et basilicam ad aedem Veneris f.* coni. Gron. Sed nusquam quid de basilica ab his censoribus ad aedem aliquam Veneris, quae multae Romae fuerint, facta tradi, monet Duk.

13. *Nam Postumius nihil nisi senatus consulto populive iussu se locaturum ipsorum pecunia dicebat* coni. Sigon. et mox *Potentiae* pro *Pollentiae*. Ita *Pisaurum* et *Potentia* iunguntur h. l., ut apud Vell. I, 15, et sup. XXXIX, 44 (ubi vid. n. 9). Verum et *Potentia* et *Pollentia* in Piceno fuit, illa maritima, haec mediterranes, et haec potius, quam illa, non longe a Misinne vel Miseone fl. sita, aqua indiguisse videtur; Drak. *In Pollentiam aquam deducendam* legendum putabat Crev. vel in voce *etiam* latere nomen alterius urbis, in quam Fulvius aquam adducendam locaverit. Mox Marc. Donatus coni. *Sinuessaa glarea viam*, Drak. *Sinuessae magna opera ac varia; in his* etc. Sigon. *In his et cloacam in fluvium circumducendam*. Sed Sinuessa sita fuit ad mare, et remotior exstitit a fluminibus Liri et Savone, inter quae media erat, quam ut eo *cloacae* circumducerentur; Drak.

14. *Ianos tres faciendos*, quos vulgo putant esse Ianos summum, medium et imum in foro Romano ad basilicam Aemiliam, arcus marmoreos et fornicatos transitus, per quos in forum descenditur. Cf. ad II, 49, n. 8; Schol. et intpp. Horat. Epist. I, 1, v. 54, et Sat. II, 3, v. 18; Suet. Aug. 31. Verum non de Ianis Romae, sed Sinuessae, aut in aliqua cer [illegible], exstructis h. l. agi, verba seq. [illegible]; Drakenb.

magna gratia colonorum. Moribus quoque regendis diligens et severa censura fuit. Multis equi [15] adempti.

XXVIII (*XXXII*). Exitu prope anni diem unum supplicatio fuit ob res prospere gestas in Hispania ductu auspicioque Ap. Claudii proconsulis, et maioribus hostiis viginti sacrificatum; et alterum diem supplicatio ad Cereris, Liberi Liberaeque fuit [1], quod ex Sabinis terrae motus ingens cum multis aedificiorum ruinis nuntiatus erat. Quum Ap. Claudius ex Hispania Romam redisset, decrevit senatus, ut ovans Vrbem iniret. Iam consularia comitia appetebant [2], quibus, magna contentione habitis propter multitudinem petentium, creati L. Postumius Albinus et M. Popillius Laenas. Praetores inde facti N. Fabius Buteo, M. Matienus, C. Cicereius, M. Furius Crassipes iterum, A. Atilius Serranus iterum, C. Cluvius Saxula iterum. Comitiis perfectis, Ap. Claudius Centho, ex Celtiberis ovans quum in Vrbem iniret, decem millia pondo argenti, quinque millia auri in aerarium tulit. Flamen Dialis inauguratus est Cn. Cornelius. Eodem anno tabula in aedem Matris Matutae cum indice hoc posita [3] est: « Ti. Sempronii Gracchi consulis im- » perio [4] auspicioque legio exercitusque populi ro-

15. *Multis equi adempti;* vide ad XXIV, 18, n. 4.

Cap. XXVIII. 1. *Et alterum diem supplicatio fuit*, unum diem ob res prospere gestas in Hispania, et unum ob terrae motum: in universum tantum biduum; Duk. Cf. XXVII, 4, et XXXVII, 47 ad V, 13, n. 5; Gronov. de Pec. Vet. IV, 5, extr. pag. 294. — *Ad Cereris*, *Liberi Liberaeque* etc. vide ad I, 33, n. 6; III, 55, n. 8; XXII, 36, n. 9.

2. *Consularia comitia appetebant;* vid. ad V, 19, n. 2.— *C. Cluv. Saxulo iterum;* v. Pigh. Annal. ad ann. 568.

3. *Tabula in aedem......posita est:* cum Sigon. suspicari possis *in aede*, ut IV, 20; XXIII, 19; XXVI, 24; XXXII, 27; XXXVI, 35; XL, 52; XLII, 6, 20. Sed nil forte mutandum. Conf. ad XXXI, 44; XXXVIII, 35; XLI, 20, n. 5; ad II, 14, n. 2, et Drak. ad h. l. Cur vero in aede *Matris Matutae* posita est tabula, quum Sempronius *domum Iovi dedit?*

4. *Ti. Sempronii Gracchi consulis imperio*, etc. conf. cap. 17. Hic Gracchus Sardiniam Corsicamque subegit, et multa inde reportavit mancipiorum millia: quae quum essent vilissima

» mani[5] Sardiniam subegit. In ea provincia hostium » caesa aut capta supra octoginta millia. Republica » felicissime gesta, atque liberatis vectigalibus[6] * » restitutis, exercitum salvum atque incolumem ple- » nissimum praeda domum reportavit. Iterum trium- » phans in urbem Romam rediit. Cuius rei ergo hanc » tabulam donum Iovi dedit ». Sardiniae insulae forma erat[7], atque in ea simulacra pugnarum picta. Munera gladiatorum eo anno aliquot parva alia data; unum ante cetera insigne fuit T. Flaminini, quod mortis causa patris sui, cum visceratione epuloque et ludis scenicis, quatriduum[8] dedit. Magni tamen muneris ea summa fuit, ut per triduum quatuor et septuaginta homines pugnarint.

(*XXXIII*). Finis huius anni insignis est nova, eaque magni momenti lege, quae non sine aliquo motu animorum agitata civitates exercuit. Hactenus feminas non minus, quam viros, ad hereditates admitti ius fuerat. Inde fiebat, ut illustrissimarum saepe familiarum bona in alienas domos transfunderentur, magno cum reipublicae damno, cuius

aut vilissimi pretii, proverbium inde ortum putant, *Sardi venales, alius alio nequior*; quod alii ad posteriorem Gracchum referunt. Conf. Festus et intpp. Aurel. Vict. de Vir. ill. cap. 57.

5. *Legio exercitusque pop. rom.*; vide ad XXVII, 38, n. 5.

6. *Liberatis vectigalibus*, salvis redditis populo rom., quae defectores averterant; Gronov. Post *vectigalibus* excidisse *et reipublicae* coni. Sigon. *reipublicaeque* Pigh. *sociisque* Gron. « Satis dubium est, ante *liberatis* aliquid perierit, an ante *restitutis*. Si hoc verum est, pro *liberatis* scribo *duplicatis*; conf. cap. 17. Sed *restituere vectigalia* minus insolens est, quam *liberare*, quod eo sensu, quo Gron. id hic dici vult, latinis scriptoribus haud usurpatur ». Duk. — Ego vero, nihil neque mutando neque addendo, libens interpretarer per hypallagen haud fortasse absonam: *restitutis* (pop. rom. scil.) *vectig. liberatis*, h. e. quibus solvendis se liberaverant vectigales prius populi. Lem.

7. *Sardiniae ins. forma erat picta* hac tabula.

8. *Quod mortis causa patris sui, cum visceratione epuloque ..... dedit* munus glad.; vide ad VIII, 22, n. 1, et XXIII, 30, n. 9. — *Magni tamen muneris ea summa fuit*; credo corruptum esse *summa*: aut *ea summa* est ea impensa, tantus sumptus; Duk. et Ern. Sed ita vox *tamen* inepta est. Malim *summam* exponere caput, praecipuum, populo gratissimum; et legere *quod pugnarunt*.

interest, clarorum nominum heredibus suppetere opes, quibus splendorem generis, onus alioqui magis, quam decus, tutari et exornare possint. Deinde etiam, quum crescentibus iam imperii opibus crescerent quoque privatorum divitiae, metus erat, ne pronior natura in luxum et elegantioris cultus affectationem muliebris animus, naetus ex affluentia opum cupiditatis irritamenta, in sumptus immodicos atque in luxuriam prolaberetur, ac deinde a prisca fortasse sanctitate descisceret, nec minor fieret morum, quam cultus, mutatio. His incommodis obviam ire statuit Q. Voconius Saxa, tribunus plebis, tulitque ad populum: *Ne quis, qui post A. Postumium, Q. Fulvium censores census esset, heredem virginem, neve mulierem faceret: neve ulli virgini, vel mulieri, bona cuiusquam liceret hereditate percipere ultra centum millia sestertium.* Sed et cavendum quoque duxit Voconius, ne magnitudine legatorum hereditates, quod fiebat interdum, exhaurirentur. Adiecit igitur rogationi, *Ne quis plus cuiquam legaret, quam ad heredem heredesve perveniret.* Atque hoc quidem posterius legis caput facile se populo probabat, quod et aequissimum videretur, nec cuiquam magnopere grave esset. De priore, quo removebantur feminae ab omnium omnino civium hereditatibus, ambigebatur. Dubitationem exemit M. Cato, acerrimus iam olim in defendenda lege Oppia mulierum adversarius et castigator, qui et hanc quoque maioris momenti adversus illas legem, annos natus quinque et sexaginta, magna voce et bonis lateribus suasit, pro solita asperitate in muliebrem invectus impotentiam, intolerandosque in opulentia spiritus: quum hinc quoque argueret divitum matronarum fastum et arrogantiam, *quod illae, magna saepe dote marito allata, magnam sibi pecuniam reciperent ac retinerent, eamque pecuniam ita postea viro roganti mutuam darent, ut, quoties iratae essent, statim per receptitium servum consectantem et quotidie flagitantem solutionem, maritum, tanquam debitorem extraneum, importune cogerent.* Hac indignatione commoti legem, uti rogabat Voconius, accipiendam censuerunt.

Svppl. Cic. Verr. I, §. 107 et 110; de Senect. §. 14. — Dio, LVI. — Liv. XXXIV, 1 seqq. — Cato apud Aul. Gell. XVII, 6.

TABVLA

RERVM QVAE IN HOC SEPTIMO VOLVMINE CONTINENTVR.

Liber tricesimus sextus: breviarium . . pag. 5
Liber tricesimus septimus: breviarium . . » 81
Liber tricesimus octavus: breviarium. . . » 187
Liber tricesimus nonus: breviarium . . . » 307
Liber quadragesimus: breviarium . . . . » 413
Liber quadragesimus primus: breviarium . » 515

VOLVMINIS SEPTIMI FINIS.